

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istran and Mediterranean Studies
12/'98

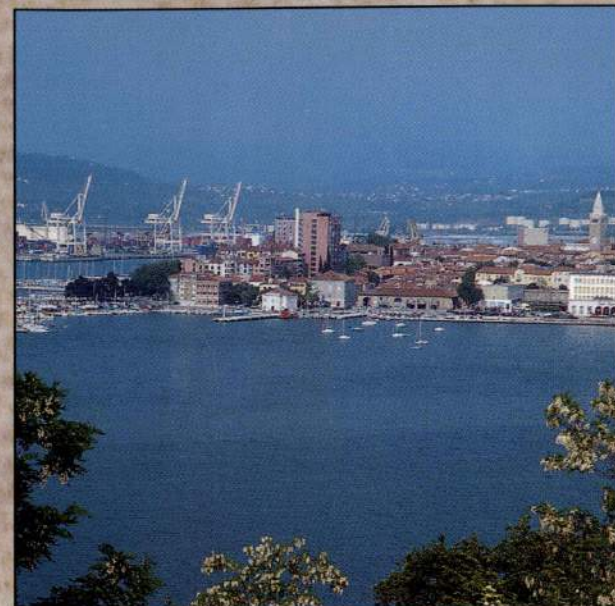
ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istran and Mediterranean Studies
12/'98

UDK 009

ISSN 1408-5348

1

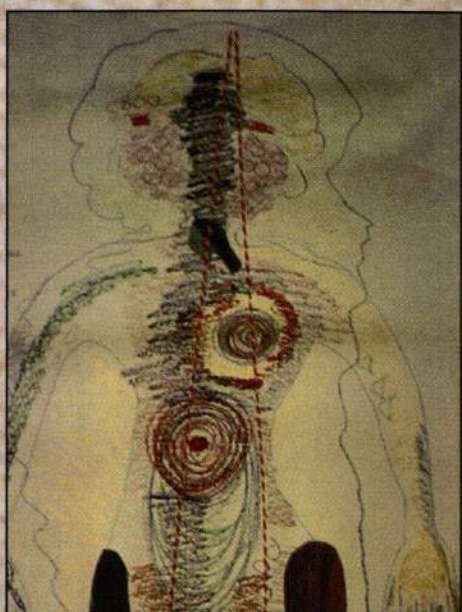
2

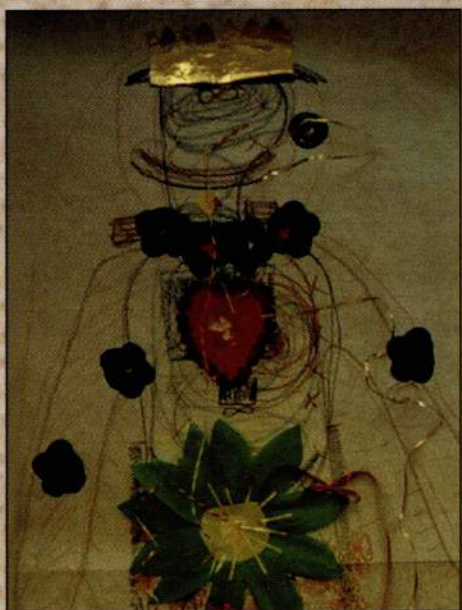
3

4

5

6

ISSN 1408-5348

9 771408 534015

K
Banka
Koper

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istran and Mediterranean Studies
12/'98

series historia et sociologia 5

KOPER 1998

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

prof. dr. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon, dr. Lucija Čok, mag. Darko Darovec, dr. Goran Filipi (HR), dr. Boris M. Gombač, Vesna Gomezel Mikolič, Aleksej Kalc (IT), dr. Avgust Lešnik, prof. dr. Darja Mihelič, Dario Marušič, mag. Iztok Ostan, Amalia Petronio, prof. dr. Claudio Povoło (IT), prof. dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, mag. Alenka Šauperl-Zorko, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Redattore Capo/Chief Editor: mag. Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore responsabile/
Responsible Editor:** Salvator Žitko

Urednica/Redattrice/Editor: Vesna Gomezel Mikolič

Lektorji/Supervisione/Language Editors: Janez Mikic (sl./hr.), Vesna Gomezel Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.), Henrik Ciglič (angl.), Sergio Settomini (it.), Mojca Butinar (sl.)

Prevajalci/Traduttori/Translators: Henrik Ciglič (angl./sl.), Valerij Novak (angl.), Vida Gorjup-Posinković (sl.), Janez Mikic (sl./hr.), dr. Brigitta Mader (nem.), Sergio Settomini (it.), Tullio Vianello (it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting: Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print: Paco d.o.o., Ljubljana 1998

Izdajatelj/Editori/Published by: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper / Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by: Salvator Žitko, dr. Lucija Čok

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:** Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijska/Via Garibaldi 18, p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 66 271-702, fax 271-321; **E-Mail:** annales@zrs-kp.si, **Internet:** http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. maja 1998.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:** Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Zavod za odprto družbo - Slovenija, Mestna občina Koper, Občina Izola, Občina Piran, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Banka Koper ter drugi sponzorji

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročila sprejemamo na sedežu uredništva. Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 800 izvodov/copie/copies

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 550792 mb. z dne 21. 9. 1992 je revija **Annales** proizvod, od katerega se plačuje 5% davek od prometa proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od prometa proizvodov in storitev.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

REGIONALNA POLIFONIJA III.
POLIFONIA REGIONALE III.
REGIONAL POLYPHONY III.

Milan Bufon: Nationalism and globalization:
a Central European perspective 7
*Družbeni in prostorski problemi globalizacije in
nacionalizma v Srednji Evropi*

Marija Jurič Pahor: K etno-nacionalni identiteti
koroških in tržaških Slovencev 15
*The ethno-national identity of the Carinthian
and Trieste Slovenes*

Karmen Medica: "Kategorija istrijanstva" - između
"centra" i "periferije" 31
*"The category of Istranity" - between the "centre"
and the "periphery"*

Vesna Gomezel Mikolič: Koprskе družbene
organizacije kot odsev strukture odnosov med
priladniki različnih etničnih skupnosti 39
*The Koper social organisations as a reflection of the
structure of relations between members of different
ethnic groups*

Josip Lisac: Podoba narečij
ob slovensko-hrvaški meji 53
Dialects along the Croatian-Slovene border

PROSTORSKA ORGANIZACIJA BIVANJA NA PRAGU
21. STOLETJA
ORGANIZZAZIONE SPAZIALE DI RESIDENZA ALLE
SOGLIE DEL XXI SECOLO
SPATIAL ORGANIZATION OF HABITATION ON THE
THRESHOLD OF THE 21st CENTURY

Zdravko Mlinar: Bivalno okolje in družbeno-
prostorske spremembe. Sociološki vidiki
prostorske organizacije bivanja
v Mestni občini Koper 61
*Residential environment and socio-spatial
change. Sociological aspects of the spatial
organisation in the Koper Municipality*

Marjan Hočevar: Analiza revitalizacijske
problematike koprskega mestnega jedra;
fizični prostor in družbene vsebine 79
*An analysis of the problems regarding the
revitalization of the old Koper town nucleus:
physical environment and social contents*

Franc Trček: Odzivi delovnega okolja
v Mestni občini Koper na trende
globalizacije in deindustrializacije 95
*Responses of the Koper Municipality's
working environment to the trends of
globalisation and deindustrialisation*

POMORSTVO IN PROMET
TRASPORTI MARITTIMI E TERRESTRI
NAUTICAL SCIENCE AND TRAFFIC

Majda Prijon, Josip Zohil: Feeder prevozi
v Sredozemlju 113
Feeder transports in the Mediterranean

Josip Zohil, Majda Prijon: Kontejnerski promet
severnojadranskega bazena 121
Container traffic in the Northern Adriatic basin

Josip Zohil, Iztok Ostan, Majda Prijon: Možno
tržišče Luke Koper 127
A potential market of the Port of Koper

Miran Gajšek, Manca Plazar: Načrtovanje
Kretskega multimodalnega prometnega
koridorja št. 5 v Sloveniji 135
*Planning of the Cretan multimodal Traffic
Corridor no. 5 in Slovenia*

RAZPRAVE IN GRADIVO
SAGGI E FONTI
TREATISES AND SOURCES

Simona Tancig, Mojca Vogelnik: Analiza
stanja in potreb pomoči z umetnostjo
na področjih zdravstva, socialnega varstva
in šolstva v Sloveniji 151
*An analysis of the status and needs of the
so-called aid with art in the spheres of health
service, social security and school education*

Mateja Sedmak: Individualiziran pristop kot alternativa obstoječim praksam obravnave ljudi s posebnimi potrebami. Primer Mestne občine Koper 169 <i>Individualised approach as an alternative to the existing practices in dealing with people with special needs. The case of the Koper Municipality</i>	Statut Zgodovinskega društva za južno Primorsko 197 <i>The statute of the History Society of Primorsko</i>
Karmen Kolenc - Kolnik: Poznavanje narodnostnih manjšin pri pouku geografije v slovenski osnovni in srednji šoli 181 <i>Learning about national minorities within geography lessons given at Slovene primary and secondary schools</i>	OCENE IN POROČILA RECENSIONI E RELAZIONI REVIEWS AND REPORTS
DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ ACTIVITIES OF OUR INSTITUTIONS AND ASSOCIATIONS	Janez Koželj, Andrej Mlakar, Božo Rozman, Polona Filipič, Jana Kocbek, Manca Plazar, Mateja Kaudek, Martina Tomšič, Urša Komac: Slovenski prispevek k projektu evropskih obal (Coast Wise Europe) 202 <i>Slovene contribution towards the Coast Wise Europe project</i>
Vlasta Tul: Ob stoletnem jubileju Slovenskega šolskega muzeja 191 <i>On hundredth anniversary of the Slovene Museum of School Education</i>	Manca Plazar: Mednarodna konferenca "Coast Wise Europe international conference: flows in the Northern Adriatic Sea 98" 209
Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak: Predstavitev delovanja Pinine akademije 195 <i>Presentation of the activities carried out by the Pina Academy</i>	<i>Stane Bernik:</i> Slovenski plakat devetdesetih let (Lili Bojanič) 210
Salvator Žitko: Poročilo o delu Zgodovinskega društva za južno Primorsko za leto 1997/98 196 <i>Report on the activities of the History Society of Primorsko for 1997/98</i>	<i>Minka Lavrenčič Pahor:</i> Primorski učitelji 1914-1941 (Božo Jakovljevič) 211
	Foibe e esodo. Allegato al n.° 3 di Tempi & Cultura, rivista semestrale dell' Istituto Regionale per la Cultura Istriana (Alessandro Volk) 212
	Kazalo k slikam na ovitku 215 <i>Index to pictures on the cover</i>
	Popravek k 10. št. Annales 215
	Navodila avtorjem 217 <i>Instructions to authors</i> 219
	Sinopsisi 221 <i>Synopses</i>

REGIONALNA POLIFONIJA III.

POLIFONIA REGIONALE III

REGIONAL POLYFONY III

NATIONALISM AND GLOBALIZATION: A CENTRAL EUROPEAN
PERSPECTIVE

Milan BUFON

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

ABSTRACT

The article deals, on the case of Central Europe, with the relations between nationalism, which could be sought as a tendency towards maintenance and spreading of cultural diversity, and globalization, as a tendency towards social and economic integration. In this particular part of the European continent, nationalism, in contrast to classical state-based Western-European nationalism, which combines state and national affiliations in one single nation-state identity, derives from a separate cultural identity, which is cultivated by different national groups independently of the actual political organization of their social setting. The very Central-European experience in terms of nationalism seems to be particularly important from the point of view of understanding not only modern social processes and developments in Europe, but also the viability of a new European paradigm aiming at twin cultural diversity with social and economic integration, and its possibility to be adopted on a wider global scale.

Key words: Central Europe, nationalism, globalization, maintenance of cultural diversity within the framework of social and economic integration

1. CENTRAL EUROPE: A GEOGRAPHICAL,
HISTORICAL OR CULTURAL REGION?

After half a century of apparently stable post-war subdivision into two blocks, each with its sphere of interest, the European continent has found itself in a whirl of radical changes that on the one hand have triggered off a series of new processes and have uncovered, on the other hand, those that up till now have been going on in a more latent form. But the political revolution of 1989 was not only concerned with the disintegration of multinational states, which could be perceived as a renewed nationalism within the framework of the collapse of the single-party state system, it has also rediscovered the specificity of a very particular part of the European continent, the forgotten middle, which has once again become evident and significant on the political and cultural map of Europe.

Here, the first problem emerges, namely what could be the definition of Central Europe. From the geographical point of view things are everything but defined. Some are seeing "Mitteleuropa" as a pure fiction, some

are limiting it to only those countries, representing the "West of the East", who disliked the communist political reality in which they lived; a group of authors is restricting the area to only the former East Germany, Poland, Czechoslovakia and Austria, another group is extending it to southern Germany, Switzerland, northern Italy, Slovenia, Croatia, Hungary and western Ukraine. Perhaps the most suitable is the definition proposed by Frank Carter who has included, in the notion 'Central Europe', Germany, Austria, and the Visegrad group, represented by the Czech Republic, Slovakia, Poland, Hungary and Slovenia. As both terms, i.e. Central Europe and Mitteleuropa, are suggesting, it is a land "between", which is a fairly relative definition pretending to be based on some generally accepted cultural, historical or political limits and boundaries (Rey, 1996). The problem is that there are no such limits or boundaries and that Central Europe as a central region has been continuously in relation with the outlying areas not only in the west and east, but also in the north and south, being in the same time a buffer/barrier zone between contesting parties or a bridge connecting different

European external and historically powerful regions.

Thus Central Europe could be seen as an area between the three major units of Eurasia, which have been identified by Galtung with the EU (European Union), RU (Russian Union) and TU (Turkish Union). These three cultural and political superplots have in Sarajevo an ideal common point of contacts and conflicts. From this point of view Central Europe is an area between or connecting the four major European religions, facing on the one hand the Catholic/Protestant border and on the other hand the Orthodox/Muslim border. But Central Europe is also an area between or connecting the four major ethno-linguistic units of the continent: the Germanic, the Romance, the Slavic and the Hungarian-Baltic. Again, different dividing lines could be defined following the ethno-linguistic borders and their changes: whilst the Romance/Germanic, the Romance/Slavic and even the Slavic/Hungarian-Baltic linguistic boundaries have remained quite solid over centuries, the most volatile has been between that of Germanic and Slavic tongues. Perhaps this situation of cultural contact explains why Central Europe has performed such an eventful part in the continent's history, where the traditional Germanic prevalence has been in the most recent past replaced by the Russian-Soviet one.

Even if this part of the continent has been historically associated with the imperial geopolitical construction of the Habsburgs and has represented the ground for the German policy of "Drang nach Osten", it cannot be simply included in or be labelled with the term "Germanity". The Habsburgs actually developed a multinational state model which may be seen as an alternative to the classical west-European nation-state territorial and social organization and to the rival Prussian too. Of course, the "Austria felix" period was happy enough for the dominant society, but was increasingly felt as a "prison of peoples" by the non-Austrian and non-dominant nations and societies, those who lost their history and those who remained without history. This emerging Central European nationalism led to the fragmentation of the Austro-Hungarian empire after the First World War, but the weakness of the new states, some of which maintained the multinational structure and some adopted the nation-state model, made them to be subordinated to Germany first, and the Soviet Union after the Second World War. The imposition of the Iron Curtain stopped every process of political and social transformation in the partitioned Central Europe. Yet the 1990s events have simply led to a logical normalization of the global setup and the removal of the post-war geopolitical consequences: Germany has reunited, whereas the small nations in the area have undergone the same developmental phase, in which the outbreak of war overtook them: the phase of national emancipation (Bufon, 1996b).

2. CULTURAL NATIONALISM IN CENTRAL EUROPE

In a geographical sense, we are dealing in Europe with different forms of nationalism, including what Orridge has called proto-nationalism in Western Europe, where the already existing states have shaped nations connecting citizenship loyalties with national identity, the unification nationalism in Germany and Italy, and the separation nationalism lying behind the creation of new states out of the Austro-Hungarian, Ottoman, Russian and other empires. Looking at the content of nationalism, we may agree with Hutchinson, who has proposed a distinction between political and cultural nationalism. He argues that political nationalists tend to create a "polis" of educated citizens united not by a common historical descent but by current common laws and interests. To mobilize a political constituency, they may adopt specific ethno-historical identities within a given territorial homeland and they may become ethnicized or re-traditionalized. But their objectives are, however, essentially modernist: they are concerned with a functional entity, the state.

By contrast, the cultural nationalism is a movement interested in the uniqueness of the nation, its ethnolinguistic specificity and its historical roots. For this reason the proponents of this form of nationalism are not politicians or legislators but are above all historical scholars and artists who form cultural and academic societies seeking to recover the original force of the nation and project it to the members of the same nation. Even if political nationalism is usually linked with the proto-nationalism in Western Europe aiming to transform the existing state into a people's state, and cultural nationalism with the developments in Central and Eastern Europe, that is not always corresponding to the actual phenomena in the mentioned areas, neither is completely true that the latter is merely a mystical or conservative form of the first. Surely, cultural nationalism is a defensive response by educated elites to the impact of exogenous modernization on existing status orders, and behind its evocation of the folk and the past there is a dynamic vision driving to unite or recreate a nation which, integrating tradition with modernity on a higher level, will restore its former or expected standing in a world of nation-states.

Thus in Western Europe the rise of nationalism was a predominantly political occurrence and it was preceded by the formation of the future national state; in Central Europe nationalism arose not only later, but also generally at a more backward stage of social and political development. Here, the question was not how to transform citizens into members of a nation, but how to organize a suitable political territorial unit to the emerging nationhood. As a consequence, frontiers of an existing state and of a rising nationality rarely coincided, and nationalism grew in protest against and in conflict with

the existing state pattern to redraw the political boundaries in conformity with ethnographic demands. Since Europe is a cradle of modern nationalism, its key relation is now represented between the two most important units of modern social and political development of the continent: states and nations.

As not every ethnic group has achieved sufficient self-identity confidence or a sufficient level of institutional organization to be considered as a nation, not every nation has evolved into a nation-state. In fact, there are above 60 different ethnic groups or nations in Europe, of which only half have their own states (Bufon, 1997). The "stateless" ethno-linguistic minorities are after the recent collapse of Central and Eastern European multinational federations located only in Western European countries, particularly Spain, France and Great Britain, but they are also present in Russia, which has maintained the original Lenin's federal constitution. Some of these ethno-linguistic minorities have been more successful in preserving their separate identity, language and culture in a context of social standardization on a state level and started fighting for political legitimacy, usually in the call for some form of autonomy (i.e. the Catalans), other have been reduced to small and politically weak communities, who have received some form of recognition only in the last few years (i.e. the Gaels in Scotland).

Now the situation in Central-Eastern is different, as the "late" nation-state based nationalism produced a large number of small countries, in which there is actually no room for the "stateless". Here, every single ethnic group has slowly developed its national character and finally emerged not only as a cultural, but also as an autonomous political entity. Yet the past political and historical events have produced an even higher and more complex ethnic fragmentation: cultural and linguistic groups have in many cases been separated by changing political borders and political attitudes, thus creating different ethnically mixed areas and a large number of national minorities, which are usually quite small but have intensive cultural relations with their mother-country. In the Balkans, in particular, each country and nation has cultivated a mythical memory of its past role and territorial extent, causing irredentistic expectations and tendencies to open up political border disputes. On the one hand nation-states are trying to instrumentalize their own minorities living in the neighbouring countries for the achievement of their political goals, on the other hand they are seeking to obtain an ethnically more homogeneous or cleansed state territory to avoid foreign interferences (Koch, 1992).

Unfortunately, this is not only a speciality of the Balkans, but it is representing a practice, which has been to a greater or lesser extent, or in a more or less virulent form, adopted nearly everywhere in Europe and in the rest of the world in the period of state or primary

nationalism. As a matter of fact, there are no specific models or geographical clusters concerning the relations between nation and state: countries with no or limited presence of internal and external minorities (up to 10%) are located in Northern-Western (Iceland, Portugal, Ireland, Norway, Sweden, Denmark, Finland, the Netherlands) as well as in Central-Southern Europe (Italy, Poland, Czech Republic, Austria, Germany, Romania, Greece and Slovenia); the same could be said of the countries with a higher percentage of internal or external minorities (from 10% to 20%), including Estonia, Spain, Moldavia, Lithuania, France, United Kingdom, Bulgaria, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia, Russia, Slovakia, Belarus, Ukraine, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, and Luxembourg (Bufon, 1997).

3. MINORITIES IN CENTRAL EUROPE: REMINDERS OF THE NATION-STATE EVOLUTION OR CEMENT FOR FUTURE INTEGRATION PROCESSES?

Ironically, modern transformations are consuming the classical nationalism at the very moment when numerous peoples are still demanding in the language of nationalism and nation-state structures, that their unrealized needs and quest for a "modernist revolution" are finally to be met. We may agree with most students of ethnic identity and nation-state formation that nationalism emerged and coincided with or accompanied the growth of capitalism between the late 17th and 20th centuries and represented an important tool in the quest for a practical modernism even under the umbrella of the new movements for nation-statehood after 1989. But we may question the functionality of the nation-state concept and its practical usefulness in terms of aspirations concerned with political control, cultural autonomy or economic viability (Sapsin, 1992). From a political economic perspective, classic European state-based nationalism has been abraded by the growth of internationalization of capital on a global scale and integration processes on a continental scale. The latter first ploughed its way gradually and not without difficulties within politically stable states, where the process of nation-state building was long over and has resulted in the formation of solid territorial states: on the one hand, starting with the 1960s, it created new common interstate co-ordinating bodies, which have already undertaken many of the original state competences, on the other hand it contributed to disintegrate the previous non-flexible model of industrialization, characterized by capital and job concentration as well as depopulation in peripheral areas and forced introduction of internal standardization (Rokkan and Urwin, 1983).

The fostering of a more balanced regional development resulted also in a strengthening of regional characteristics, which the new model could no longer ignore.

Regional characteristics have in turn always been preserved in Europe by persistent historical and cultural elements of ethnic and linguistic variety. Therefore it is not surprising that the process of European integration based on the new regional development model was accompanied by a parallel process of ethnic or regional awakening of minorities and other local communities (Aarebrot, 1982). Naturally, state authorities, guided by pragmatic criteria, yielded to their demands only to the extent, to which these claims functionally matched the need for a sufficient level of internal decentralization and effective cross-border cooperation. Now the events tendentially leading to a consolidation of internal decentralization and external integration of Western European countries have been suddenly upset by the rapid disruption of apparently static and mainly centralized single-party regimes in the East. Yet the fundamental cause that determined the sudden collapse of these regimes is most probably the same that contributed to the more developed regions' gradual transformation: the obsolescence of a socio-economic paradigm based on centralized industrialization and social standardization, with the difference that in Eastern Europe this development model could not benefit from those important corrective mechanisms that stemmed from Western democratic multi-party systems.

For this reason, what took place in these countries was not a gradual transformation, which in fact was impossible, but radical and mostly instable overthrows which, of course, influenced the whole European and global balance of power. When in future these nations will have completed their internal nation-building processes, they will undoubtedly enter the phase of mutual integration, yet till then a sharpening of national conflicts and other forms of international confrontation, stemming also or mainly from their unstable socio-economic conditions, is to be expected. Quite naturally, all these changes also influence the events in the rest of Europe, where the emergence of a unified Germany and its increasing political and economic influence have destroyed the previously existing balance of power. What has become evident is that the new European order is to be found not only in the integration of the western part of the continent, but in the building of the so-called Common European Home. A home where not only the powerful but also the marginal ethnic and linguistic groups will be well accepted (Bufon, 1996b).

Minority issues are therefore coming to the fore again in a reunited post-1989 Europe. Traditionally, during the nation-building period great attention was devoted to border national minorities that from then on have always been the object of particular treatment. The problem of national minorities became particularly dramatic after the collapse of the Austro-Hungarian and Ottoman empires, when new Central European and Balkan states began to shape; frequently these countries

were characterized by the presence of extremely ethnically mixed areas and by a huge number of ethnic groups with different levels of cultural, social and economic developments. Within this framework, the principle of the protection of national minorities, recognized as legal subjects, was introduced, but it gave rise to a series of internal and international frictions, which countries tried to solve with the introduction of certain forms of reciprocity (Kymlicka, 1995). As the concept of reciprocity is partially incompatible with the principle of national sovereignty, widely accepted after World War II, in the great majority of cases it was simply removed from international political practice. In the last period, minority issues seem to constitute a real stumbling block in the Central-Eastern European nation-building processes, and have been perceived as a threat to the achieved political stability in Western Europe too. It is no coincidence that among the fundamental conditions for the recognition of new Central-Eastern European states the achievement of a sufficient level of minority protection occupies a pre-eminent role, while for the reasons of political opportunity, Western European countries are considered to have already achieved such a level of protection through international and internal acts.

4. 'UNITY IN DIVERSITY': A POSSIBLE COMMON EUROPEAN CULTURAL RESPONSE TO GLOBALIZATION

The above mentioned situation is well illustrated by the fact that the European Union has not adopted any common policy concerning its minority groups and lesser used languages, even if the European Parliament has produced several resolutions and recommendations in this direction. On the other hand, the Council of Europe introduced, in 1993, a frame convention for national minorities, known as Vienna declaration, and a more detailed European charter for regional or minority languages, which has been up till now actually signed and ratified by only a limited number of European states. Nevertheless, the clash between state apparatus and minority demands has highlighted the management of inter-group relations as the chief security issue of contemporary Europe. The conventional view, held by many Western states until the last period, was that the state should not discriminate against or in favour of particular sub-groups. This view, known under the individual rights approach, is now challenged by an alternative view, the group rights approach, which recognises that there are permanent entities within society whose potential and expectations cannot be met by reference to the recognition of individual rights alone (Williams, 1997). According to this situation, the fundamental 'philosophy' of minority protection has also undergone deep changes, since today the principle of multi-cul-

turalism that goes beyond the traditional concepts of cultural adaptation or rather assimilation is already widely accepted. The complex linguistic and cultural processes we are witnessing in Europe, particularly in the areas of cultural contact, are increasingly influencing the shaping of people's personalities. This makes them 'multi-lingual' and 'multi-cultural', despite the opposition of traditional 'uni-national' political structures. Modern studies on the economic bases of ethnic and social discrimination have drawn attention to the fact that in terms of economic and social costs the keeping of forms of discrimination is much more expensive than their removal. Therefore there is no doubt that these analyses can have a positive effect on pragmatically-oriented political decisions.

For this reason the principle that minorities, and border national minorities in particular, are to enjoy at least a minimum level of protection is already largely accepted as is their right of cultural integration with their mother country. With the abandonment of the old demands for boundary revision, pursued by various nationalistic myths, modern societies are intensifying their efforts to increase border or rather cross-border cooperation and in this framework the spatial function of national minorities is acquiring greater importance. Thus, if on the one hand it is true that the majority or dominant group, independently of its political attitude towards the minority, cannot deprive it of its potential regional role, then on the other hand the actual implementation of this role still very much depends on its institutionalization and wider social promotion (Klemencic and Bufon, 1994).

Research investigations in Central European border areas have shown that the intensity of cross-border cooperation depends above all on the presence on both sides of the border of urbanized areas and also of national minorities, together with traditional cultural and social ties on the basis of consolidated former territorial units (Bufon, 1994 and 1996a). This situation could be explained by the need for the local population to maintain the historical regional structure, which the various border changes destroyed, especially in the gravitational, economic, social and cultural senses. Paradoxically, the greater the problems in the political division of a homogeneous administrative, cultural and economic region, the greater is the probability for such a politically divided area to develop into an integrated border region. These new forms of cross-border regionalisms are of particular interest in Central Europe, where they have not only an important functional role in the implementation of social and economic integration at the inter-state and inter-regional levels, but also in the preservation of cultural features and the strengthening of inter-ethnic coexistence and cooperation. This is especially the case in those areas where there are national minorities or historic cross-border regional communities

present, and such areas are more a rule than exceptions not only in Central Europe.

As Mlinar has argued recently, globalization represents a threat of the deterritorialization of society and space. For neonationalists such processes are anathema to their existence, but globalization process is not merely the sum of its constituent parts, it has a simultaneity of both increased uniformity and increased diversity. New possibilities re-awaken or give birth to alternative identities, practice and preferences. And nowhere is this more evident than in the cultural infrastructure of world cities, with all their multicultural choices and exotic consumption, quite distinct from most of the state's remaining territory. In such a milieu, emerging or re-born linguistic identities are nurtured and expressed; and so are their opponents who wish to impose a pristine cultural order. Thus, Europe is simultaneously undergoing processes of centralisation and fragmentation. These processes pass through the nation-state and are more and more throwing into relief questions of collective identity between modern and functional aspects of 'demos', and primordial and cultural aspects of 'ethnos'. Culture is therefore going to be one of the key political battlefields in future (Schlesinger, 1992), but is unlikely that a European cultural identity will supersede powerfully entrenched national and ethnic identities.

In this perspective, advocates of an open, culturally plural European social order are seeking to reduce the power of the state by boosting both the power of the region and that of the EU. For the optimist Europe, deepening the idea of multiculturalism, will become the first post-modern, multicultural political system of the twenty-first century. To the pessimist, the combination of 'unity' and 'diversity' will only be a recipe for inefficient federalism and the artificial reproduction of fragmented cultural identities. The fundamental issue which increases tensions concerns the relative autonomy of constituent groups within any policy of multiculturalism. Actually, most minority cultures and lesser used languages are increasingly dependent upon the state for legitimising their access to the media, for granting them permission to establish schools, or for upholding in law several of their key values and principles. The debate is then whether such minority cultures are better respected at an all-European level, rather than within established nation-states. But what about small nations and small nation-states? Are they to be dependent and inexorably tied to the territorial, economic, demographic or political largesse of the state? On the one hand language and culture of minorities and small nations are in danger of being somehow 'expropriated' by external state and super-state forces, while on the other hand globalization and integration processes are reinforcing as powerful as English, French or Russian national community identity in response to the challenge of alternative sub- or super-state identities (Featherstone, 1990).

There is then the contradiction between social change, causing social and spatial mobility, and the influence of stable historical, ethnic and cultural settings. If, on the one hand, it is true that Europe is witnessing an increase in mixed marriages and in social and residential mobility, it is also true that regionalism and different cultural landscapes have an effective influence on the adopted or re-discovered local identity. From this point of view some strategists and macro-economic theorists are arguing that the pace of change and increasing alienation will occasion greater resistance in culturally more traditional societies, particularly in those straddling the fault-line between the EU and Central Europe. Bugajski, for instance, is warning that in multiethnic countries of Central and Eastern Europe with large and territorially compact minorities, cultural, linguistic, religious and regional differences will continue to fan frictions and conflicts, especially if political reforms and administrative decentralization fail to satisfy rising minority aspiration for cultural and political self-determination. But exactly the same arguments are on the base of reflections on the development of neo-nationalism or regionalism in Western Europe. A difference could be detected perhaps in the fact that in Central Europe, in contrast with the situation in the western and eastern part of the continent, given the size and the structure of its nation-states there is closer relation between the cultural (nation) and the functional (state) dimension, which is also deriving from its experience of cultural nationalism. In addition, the cross-border cooperation has transformed previously suspect or fragile Central European strategic regions into pivotal nodes in an expanded European network of communication and trade, between the Germanic and Romance, and the Slavic cultural areas and regions (Bufon, 1998a).

5. CONCLUSION

The persistence of a mosaic of regional, ethnic and national identities in Central Europe has produced a cultural based nationalism, which has led to the fragmentation of obsolete multi-national political and territorial formations, and contrasts sharply with the classical Western European state based nationalism, which in turn has been characterized by a severe internal cultural standardization. In this respect the process of social, economic and political integration, which takes place not only within the EU but, in perspective, between Western and Central Europe and their different historical experiences concerning nationalism too, opens up new problems: the different scales of regionalism, and regionalist movements and demands, which are oriented on a sub-state level in Western European, and on a super-state level in Central European countries, and more generally, the problem of how to combine different territorial identities in a single functional space. Multi-

cultural habits, past political experiences of multi-national coexistence and intensive cross-border relations within the framework of common historical regions seem to facilitate integration of Central European nations in the 'common European home', as they do not have to replace their state-based identity with a super-state one as the dominant Western European nations have, but just to re-locate the same cultural-based identity into a wider functional unit.

The German European orientation is thus very telling. With the reunification, its identity and role in Central Europe has changed for it is no longer just a 'Western' nation. Moreover, whether Central Europe becomes a zone of convergence or divergence within the continent, this depends to a considerable extent on the approach of its most powerful member, assuming that we can preferably expect a European Germany rather than a German Europe. Yet it is not a case that Austria is very keen to rediscover the Austro-Hungarian empire's experiment, stressing its flexible federalism and its liberalism in respecting the rights of small language groups, but also trying to re-establish many of the old historic inter-regional associations, which have found their first expression through the idea of the 'Alpe-Adria' working group, launched in Venice in 1978. Within this frame even past regional centres confined to an inevitable decline by the creation of new boundaries, as in the case of Trieste, are anxious to rekindle old affinities with their usual hinterland (Carter, 1996).

Of course, both 'old' and 'new' European nation-states have to cope with a conservative reaction, which seeks to close, limit and protect the 'national' character of states, particularly from the 'newcomers' and the non-European racial groups, even though it creates tensions also among the autochthonous ethno-linguistic groups and regional communities, who have now to deal with globalization processes, posing a threat to the conventional territorial relationships and opening up new forms of inter-regional and global information, and multi-service networks. Nevertheless, Central Europe seems to be an area of extreme interest for the study of different simultaneous identities and their transformations, which is corresponding to the study of political and cultural borders in a spatial context where geography and place are periodically reinterpreted and transformed. Political boundaries are currently re-emerging and receding again as one those numerous elements which denote the diversity of cultural and social settings, from which people constantly depart or to which they return in their everyday life, and in which they feel 'at home'. This original diverse territorial affiliation has been restricted by nationalism to only nation-state patriotism, where variegated conglomerate of local and regional communities had to standardize into a single national entity. Nowadays modern electronic society on the one hand confines time and space to a virtual reality on the

surface of a PC or TV monitor, while on the other hand it stretches it to the last outpost of the global village (Bufon, 1998b).

Once again Europe, the mother-land of nationalism, and the continent where political borders and different territorial and cultural identities are mostly inter-related, is facing new challenges of how to represent, in the best possible way, its numerous interests within one system. From this point of view, the Central European experience in terms of ethnic fragmentation and inter-ethnic relations between cultural coexistence and national conflicts could give a response, which can be useful to understand how the current transformations concerning globalization and deterritorialization effect

the persistent maintenance of regional, ethnic and national identities, and the corresponding cultural spaces. One of the key questions in future European political-geographical developments is thus to find a new way between convergence and divergence tendencies in the social, cultural, economic and political sphere, the other, to work out if the European programme, which could be summarized in terms of 'unity in diversity', is not only practicable but also exportable on a world-wide scale. Otherwise, nationalism, as a pre-eminent European phenomenon, will have to face and be absorbed by a new global 'melting-pot' future development.

DRUŽBENI IN PROSTORSKI PROBLEMI GLOBALIZACIJE IN NACIONALIZMA V SREDNJI EVROPI

Milan BUFON

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: milan.bufon@zrs-kp.si

POVZETEK

Prispevek obravnava različne odnose in vidike nacionalizma in globalizacije v posebnem delu evropskega kontinenta, to je v Srednji Evropi. Čeprav ne obstajajo širše sprejete definicije o tem, kaj naj pod imenom in pojmom "Srednja Evropa" dejansko razumemo, še posebno glede geografske opredelitve tega območja, pa lahko vendarle trdimo, da ima Srednja Evropa samosvoj in izviran položaj ravno do fenomenov nacionalizma in globalizacije. Ta del Evrope namreč označuje mozaična persistenca različnih regionalnih, etničnih in nacionalnih identitet, ki je omogočila razvoj posebne vrste nacionalnega gibanja, ki prvenstveno temelji na kulturi in kulturni pestrosti. Kulturni nacionalizem je tako tudi v najnovejšem obdobju privedel do nadaljnje fragmentacije srednjeevropske politične karte in delitve tukajšnjih večnacionalnih državnih sistemov, in se v tem pogledu javlja kot nekakšno nasprotje klasičnemu zahodnoevropskemu državnemu nacionalizmu, ki je osnovan na notranji družbeni in kulturni standardizaciji oziroma homogenizaciji. Zaradi tega odpira proces družbene, ekonomske in politične integracije, ki se odvija ne le znotraj držav članic EU, ampak v perspektivi tudi med Zahodno in Srednjo Evropo in njunimi različnimi zgodovinskimi izkušnjami pri razvoju nacionalnih gibanj, nove in aktualne probleme. Ti zadevajo vprašanje različne orientacije regionalizma in različne regionalne zahteve, ki so usmerjene na poddržavno teritorialno raven v Zahodni in na naddržavno v Srednji Evropi, ter v širšem smislu vprašanje povezovanja različnih teritorialnih identitet v enotni funkcionalni prostor, kakršnega predstavlja EU. Iz tega zornega kota ponuja srednjeevropska izkušnja v smislu etnične fragmentacije in razvoja interetničnih odnosov med kulturno koeksistenco in nacionalnimi konflikti zanimiv odgovor in model, ki utegne biti zelo koristen za razumevanje načina, kako sodobne transformacije v zvezi z globalizacijo in družbeno deterritorializacijo vplivajo na persistentne oblike regionalnih, etničnih in narodnih oziroma nacionalnih identitet ter spreminjanje njihovih odgovarjajočih kulturnih prostorov. Eno izmed osnovnih vprašanj bodočega politično-geografskega razvoja evropskega kontinenta je namreč naslednje: kako oblikovati novo razvojno strategijo med konvergenčnimi in divergenčnimi tendencami na družbenem, kulturnem, ekonomskem in političnem področju ter na osnovi te preveriti ali je novi evropski civilizacijski program, ki bi ga lahko povzeli z geslom "združeni v različnosti", ne le mogoč, ampak tudi uporaben na širši svetovni ravni. Alternativa taki strategiji bi bila, da se nacionalizem, kot izraziti evropski fenomen, sooči in združi z nekim novim globalnim razvojnim trendom svetovnega "talilnega lonca".

Ključne besede: Srednja Evropa, nacionalizem, globalizacija, ohranjanje kulturne različnosti v pogojih družbenega in ekonomskega povezovanja

REFERENCES

- Aarebrot, F. H. (1982):** On the structural basis of regional mobilization in Europe. In: De Marchi, B. and Boileau, A. M. (eds): *Boundaries and Minorities in Western Europe*. Milano, Angeli, 32-91.
- Bufon, M. (1994):** Local aspects of transborder cooperation: a case study in the Italo-Slovene border landscape. In: Gallusser, W. A. (ed.): *Political Boundaries and Coexistence*. Berne, Peter Lang, 19-29.
- Bufon, M. (1996a):** Slovenia: a Central European border country. In: Gosar, A. (ed.), *Slovenia: a Gateway to Central Europe*. Ljubljana, Association of the Geographical Societies of Slovenia, 42-51.
- Bufon, M. (1996b):** Some political-geographical problems of transition in Central Europe: the case of Slovenia. In: Carter, F.W. et al. (eds): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 73-89.
- Bufon, M. (1997):** Države, narodi, manjšine: politično-geografski oris. *Geografski vestnik*, Ljubljana, 69, 93-114.
- Bufon, M. (1998a):** Le regioni transfrontaliere nel processo di unificazione europea. In: Bonaverio, P. and Dansero, E. (eds): *L'Europa delle regioni e delle reti*. Torino, Utet, 126-142.
- Bufon, M. (1998b):** From geopolitics to political geography: the new European challenge. Paper presented at the Conference 'Europe between Political Geography and Geopolitics' (Trieste, 1997). In course of publication.
- Bugajski, J. (1995):** Nations in Turmoil: Conflict and Cooperation in Eastern Europe. Boulder, Westview Press.
- Carter, F. W. (1996):** Central Europe: fact or geographical fiction? In: Carter, F. W. et al. (eds): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 7-44.
- Featherstone, M. (1990):** *Global Culture: Nationalism, Globalisation and Modernity*. London, Sage.
- Galtung, J. (1994):** Coexistence in spite of borders: on the borders in the mind? In: Gallusser, W. A. (ed.): *Political Boundaries and Coexistence*. Berne, Peter Lang, 5-14.
- Hutchinson, J. (1987):** *The Dynamics of Cultural Nationalism*. London, Allen & Unwin.
- Klemencic, V. and Bufon, M. (1994):** Cultural elements of integration and transformation of border regions. *Political Geography* 13/1, 73-83.
- Koch, K. (1992):** Back to Sarajevo or beyond Trianon? In: Plichtova, J. (ed.): *Minorities in Politics*. Bratislava, Czechoslovak Comitee of the European Cultural Foundation, 35-44.
- Kymlicka, W. (1995):** *The Rights of Minority Cultures*. Oxford, Oxford University Press.
- Mlinar, Z. (1992):** *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Avebury Press.
- Orridge, A. (1981):** Varieties of nationalism. In: Tivey, L. (ed.): *The Nation-State*. Oxford, Robertson, 115-130.
- Rey, V. (1996):** The new Central Europe: waiting for convergence? In: Carter, F. W. et al. (eds): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain*. Frankfurt, Peter Lang, 45-62.
- Rokkan, S. and Urwin, D. W. (1983):** *Economy, Territory, Identity*. London, Sage.
- Sapsin, F.K. (1992):** Ethnic identity and nation state formation: comparative perspectives East-West. In: Plichtova, J. (ed.): *Minorities in Politics*. Bratislava, Czechoslovak Comitee of the European Cultural Foundation, 56-58.
- Schlesinger, P. (1992):** Europeanness: a new cultural battlefield? *Innovation* 5/1, 12-22.
- Williams, C. H. (1997):** Territory, identity and language. In: Keating, M. and Laughlin, J. (eds): *The Political Economy of Regionalism*. London, Frank Cass, 112-138.

izvirno znanstveno delo

UDK 316.62(450=163.6)
316.62(436.5=163.6)K ETNO-NACIONALNI IDENTITETI KOROŠKIH IN TRŽAŠKIH SLOVENCEV¹

Marija JURIČ-PAHOR

Via dei Falchi 2, IT-34137 Trieste-Trst

IZVLEČEK

Prispevek se osredotoča na prikaz zgodovinsko pogojene "notranje sistematike" etno-nacionalne identitete, ki se navezuje na matico (gr. mater arché, lat. natio) in je doživela z uveljavitvijo Očeta (gr. pater arché, lat. patria) radikalni prelom. Na to prav dobro opozarja beseda "narodov preporod", ki predpostavlja zanikanje rojstva iz ženske ter ponovno rojstvo iz moškega. Cilj te predpostavke, ki je imanentna vsem iniciacijskim oz. preporodnim obredom, je rahljanje vezi med dečki in njihovimi materami ter pritegnitev novincev v družbo mož (vojščakov, vojakov). Vse moške zaveze imajo tu svoj izvor, nenazadnje tudi moderna nacija, ki temelji na formuli "ženska ne eksistira". Omogočila je ne le militarizacijo družbe, ampak tudi mogočni narodni "vzpon" ter to, kar danes imenujemo "etnično čiščenje". Vsi virulentni nacionalizmi so hlepeli po "etnično čistih" ozemljih. In upravičeno lahko sklepamo, da nacionalizem uničevalno vpliva na etnično identiteto, jo tako rekoč pretvori v delno in ali povsem nacionalno. Odtod tudi skovanka etno-nacionalna identiteta. Avtorica nadalje - na podlagi strokovne in leposlovne literature ter na podlagi globinskih intervjujev - izvaja, da je nacionalizem, in s tem nacionalna identiteta, pri tržaških Slovencih bolj zasidrana, medtem ko je pri koroških Slovencih poudarek prej na etnični identiteti. Enega izmed bistvenih vzrokov za to vidi v tem, da slednji nikdar niso imeli možnosti, da bi se povzpeli na sam vrhunec hegemonialne moči, kar jim je (po prvi svetovni vojni) prihranilo "zavest poraza" in z njo povezano držo "žrtve" oz. držo osmišljevalca brezupa.

Ključne besede: etnična identiteta, nacionalna identiteta, etno-nacionalna identiteta, koroški Slovenci, tržaški Slovenci

1. K ETNO-NACIONALNI IDENTITETI

Namen tega poglavja je, izpostaviti, da sta etnična in nacionalna identiteta dva *diametralno različna* pojma, pa najsi sta med seboj povezana. To še zlasti zaradi tega, ker v znanosti močno prevladuje težnja, ki predpostavlja kontinuiteto in sorodnost obeh pojmov in ju deloma kar izenačuje. K njej sodijo tako tisti znanstveniki, ki vidijo v etnični identiteti na delu univerzalno kohezijsko silo, nekakšen generični kod, ki prehaja iz roda v rod, iz časa v čas in kaj lahko vodi v - zaželeno ali nezaželeno - "nacionalno enotnost" (Geertz, 1963; Van den Berghe, 1979; Smith, 1992; Altan, 1995) ter v "pogoje grozljivega" (Dittrich-Radtke, 1990, 26; Fin-

kierkraut, 1989; Cohen, 1992; Moynihan, 1993) kot so medsebojno sovraštvo, seksizem-rasizem, ns-teror in sodobni "holokaust", kot tudi tisti, ki gledajo na etnično identiteto kot na preostanek fevdalnih in semifevdalnih družb, ki je funkcionalen le še kot "psihološko sidro" (Bell, 1975) ali kot instrument politične manipulacije (Bukow-Llaryora, 1988; Gellner, 1991; Tibi, 1997), in nenazadnje tisti, ki vidijo v njej konstrukt, ki nima nič univerzalnega, generičnega v sebi, češ, zrasel je *zgolj* v glavah predmodernih in ali modernih elit, da bi zadovoljili svoje politične cilje (Anderson, 1988; Yuval-Davis-Anthias, 1989; Balibar, 1990; Hobsbawm, 1991). Vse tri pozicije družijo, grobo rečeno, sledeča podoba etnične identitete je praviloma tradicionalna, večinoma

¹ Razprava se navezuje na spoznanja iz moje doktorske disertacije (Juric-Pahor, 1998), ki sem jo opravila pod mentorstvom univ. prof. dr. Staneta Južniča, in jih razvija naprej.

patriarhalno strukturirana² in utemeljena na mehanizmu "projektivne identifikacije", "naša" podoba (projekcija, s katero se kot člani etnije identificiramo) je edino pravična, "drugi, drugačni, so hudi, nevarni in polni tajne moči" (so "[kot] ženske").³ Etnična identiteta potemtakem naj ne bi bila nič drugega kot psihična in socialna fiksiranost na moško percipirano "in-group", radikalno po-enotenje, ki permanentno re-producira latentno in manifestno sovražni "mi in vi", natanko tisto, kar predpostavlja ideal nacionalizma.

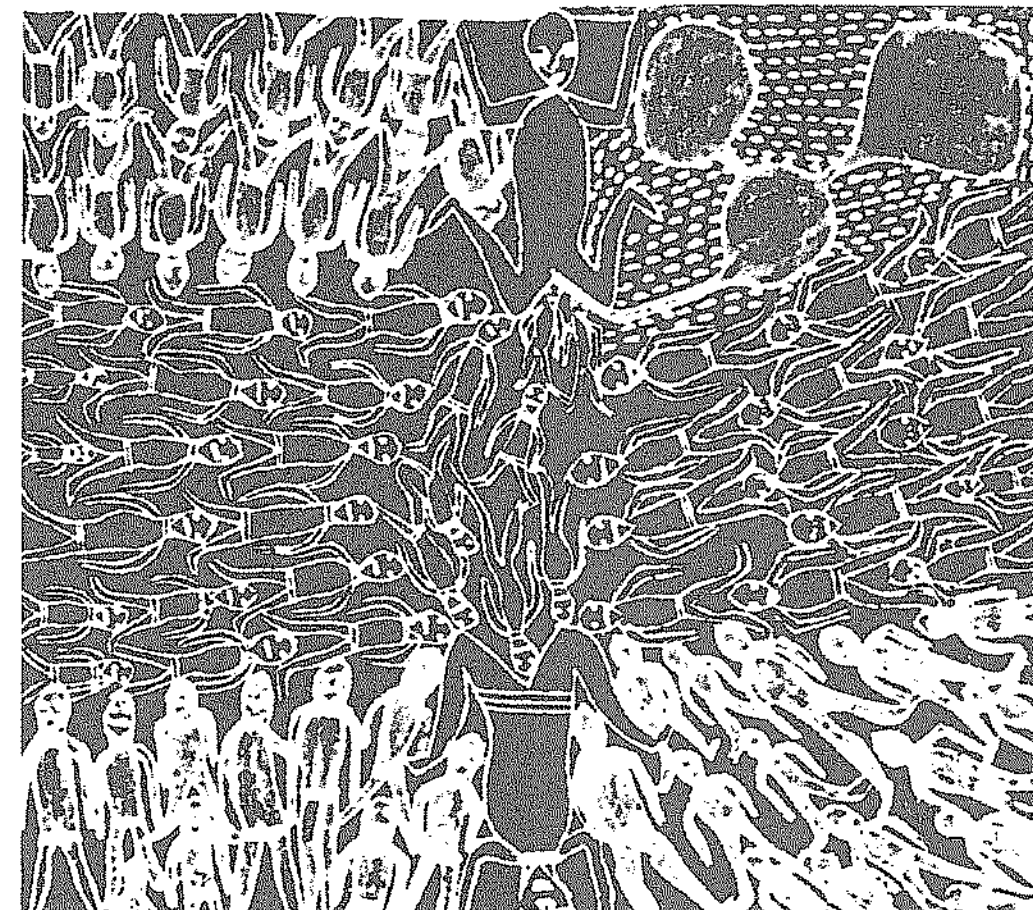
Sama se, kot nakazano, z omenjenimi pozicijami ne strinjam, četudi jim ne odrekam določene upravičenosti. Pritrjujem zagovornikom prve in druge pozicije toliko, kolikor izpostavljajo, da etnične (in nacionalne) identitete "ni mogoče ustvariti iz nič", kar pomeni, da je evolucijsko pogojena in da ni zrasla *zgolj* v glavah pred-modernih ali modernih elit. A vendar se usklajam s to tretjo oz. *zgolj* - pozicijo toliko, kolikor izrecno poudarja, da je etnična identiteta stopila na površje zgodovinske zavesti šele od časa "nation building" naprej. Da pa je v tem sklopu kaj lahko zadobila nacionalni in naposled nacionalistični značaj, skratka, da se je "nacionalizirala" (kar pomeni, da je ne moremo več brezhibno označiti za *etnično* oz. za pred- ali protonacionalno), zagovornikom te pozicije - podobno velja tudi za prvi dve poziciji - skorajda ne pride na misel. (Drugače je to pri Balibarju oz. tistih teoretikih, ki v etnični identiteti ne vidijo nikakršne predeksistenčne ali predhodne enote, kar pomeni, da jo apriori predpostavljajo kot nacionalno, pa najsí jo zavajajoče izkazujejo kot etnično.) Od tod tudi domneva, da gre pri etnični identiteti in z vsem, kar spada zraven (etnizem, etnocentrizem), za parohialno, necivilizirano *folc-culture* - reakcijo⁴ na procese (moderne in medtem že postmoderne) nacionalizma.

Ni odveč pripomniti, da se usklaja ta domneva z (zahodno)evropsko imperialno zaznamovano dikcijo, ki

predpostavlja nacionalizem kot "splošno uveljavitev visoke nacionalne kulture v družbi, v kateri je poprej tvorila nižja etnična kultura življenje večine in v nekaterih slučajih celote prebivalstva" (Gellner, 1991, 89). Zlasti družboslovci (liberalnega in marksističnega kova ali obratno marksističnega in "naposled" liberalnega kova) so ji zavezani, saj pojmujejo etnijo *in* ethnos (gr. ljudstvo) vse bolj v pomenu potencialne nacije oz. potencialne države. In to po logiki: "Narod (nacija) je politično ozaveščena etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti [...]. Nacionalna država, če nadaljujemo, je država, ki jo sestavlja en sam narod ali bolje nacija. Mnogonacionalna država je država, ki jo sestavljata dva ali več narodov. Mnogoetnično državo sestavljata dve ali več etnij, ki (še) ne zahtevajo državnosti" (Rizman, 1991, 18). Velja seveda dodati, da je ta logika - kot poudarja Ernest Gellner (1991, 251) - "združljiva tudi z nekakšno univerzalistično, vsečloveško državo ali vsaj s prizadevanjem zanj". "Zadeva je, bi rekli, razvidna. Nacionalizem postaja "dominantna strast", vse več (zlasti majhnih) narodov in ljudstev se ji klanja. In logično je, da vpliva tudi na etnije, ki se na ta način transformirajo in zadobivajo vse bolj nacionalni značaj. In kajpak je ta transformacijski proces povezan s potlačitvijo, v skrajnem slučaju z izničenjem lastne, še zlasti pa tuje etnične identitete, kar prav dobro ponašajo pojmi "nacionalizacija" in "etnično čiščenje". To se je dokaj očitno izkazalo v vojni v Bosni in Hercegovini, ki je pomenila in pomeni "novi Babilon"⁵ v Evropi.

Sintagma hkrati sugerira, da etnične identitete ne gre videti - kot to počnejo citirani avtorji, apriori kot androcentrično zasnovano "in-group", saj ji predhodi - in jo deloma "spremlja" - matični (matriarhalni) kulturni in družbeni red,⁶ ki je (bil) usmerjen v *plodno* medsebojno sožitje, kar razodeva medtem že dokaj zajetna, čeprav

- 2 Tako pojmuje, denimo, van den Berghe (1979) prvobitno etnijo eksplicitno kot družbo sorodstveno povezanih moških, ki v med-etničnih plenilnih vpadih tekmuje za pridobivanje in oploditev vsakokratnih žensk v namene lastnega vzpona ("cilj so ženske drugih"). Podobno velja za Smitha (1992), ko izpostavlja, da si skušajo etnije znotraj starih in novih držav z ustavnimi sredstvi, pa tudi s silo, izboriti več avtonomije, včasih pa tudi neodvisnost. Ključne besede, ki jih pri tem uporablja, so "kohezija, težnja k enotnosti, samospoštovanje, čast, bratstvo. Vpliv teh besed se kaže tudi pri Wolfu, Dietrichu, Bukowu ter pri Robertu Liaryora-ju (1988), ki ju zaznamuje *izraziti* odpor do "mamizma" (gl. 37, sq.) ter do besede "diferenca". Analogno velja za avtorje, kot so Alain Finkelkraut (1989), E. J. Dittich-F.-O. Radtke (1990), Bassam Tibi (1997). A tudi za Niro Yuval-Davis in Floyo Anthias (1989) ter za vrsto drugih, zlasti zapadnih in zahodno-evropsko socializiranih feministk, ki se ukvarjajo s tako imenovanimi *Ethnic & Gender Studies*.
- 3 Stavek sem dala v oklepaj, ker ga znanstveniki običajno prezrejo. In to celo tedaj, ko predpostavijo, da opredeljuje etnijo izrazita (spolna) agresija do žensk in do vsega, kar se smatra za nejužno, nemočno, podrejeno (skratka za "žensko").
- 4 Simptomatično je, da se ta reakcija povezuje zlasti s rituali, miti, simboli in gibanji nekristjanov oz. "People of Colour" (npr. s "panindianizmom", kreolizmom, négritude, judaizmom, fundamentalizmom), a tudi kristjanov-belcev, kolikor se jih še oklepa stigma "nežgodovinski" (Hegel). Nadalje z "manjšinami" ali podrejenimi skupinami znotraj nacionalne države, vztrajno tudi z ženskami (zlasti v vlogi roditeljic in varuhin etničnih meja in tradicij).
- 5 Babilon je metafora za multikulturalnost, multietničnost, "mešane zakone" ter za odpad od enega Boga (Gen, 11,9; Jer, 25; Jes, 13-14). Janezovo Razodetje ga povezuje z "materjo vseh vlačug in gnusob na zemlji" (Raz, 17,5). Gre za Veliko boginjo Ištar. Znana je bila tudi pod imenom HAR, ki je hkrati koren besede "harem" (Walker, 1993, 882).
- 6 Ta red je bil organiziran okrog dejstva življenjskega izvora (*arché*) iz mater. Pojem *arché* pomeni prvotno *izvor* in ne "oblast", kot to prevajamo danes. Drugi pomen besede se je polagoma uveljavil z ustoličenjem patriarhata, ki je utemeljen na nasilju, borbi in vojni. Od tod tudi enačba "Boj - Oče (vsemu)".

Sl. 1: "Prasestri matici na-rodita narod". Slikarja na drevesni skorji v deželi Arnhem, Avstralija (Meier-Seethaler, 1992, 583).

Fig. 1: "Ancient cultural matrix sisters" give birth to the nation Bark painting from Arnhem Land, Australia.

kaj rado zamolčana ali difamirana znanstvena literatura,⁷ a tudi individualna zgodovina vsakega posameznika, ki se, hočeš, nočeš, navezuje na primarno diado mati - otrok.

Wolfgang Lipp (1990, 32) je zapisal: "Ženske, točneje primarna diada mati - otrok, so bile orientacijske in urejevalne točke arhaičnih kulturnih sistemov. Prav v prehodnem obdobju med naturo in kulturo, v katerem so se polagoma izoblikovale institucije in bili potisnjeni

instinkti, je bila vzpostavitev sorodstvenih sistemov izredno važna. Najočitnejše in najjasnejše sorodstvo obstaja med materjo in njenim otrokom (diada mati - otrok). Vloga ženske je bila za vznik socialnega reda, za prve sorodstvene sisteme, potemtakem odločilna. Nasproti temu so igrali moški za vzpostavitev emergentnega sociokulturnega reda najpoprej podrejeno vlogo, nenazadnje zaradi tega, ker je ostala povezava med oploditvijo in rojstvom neznana ali nezavedna."

- 7 Naj v tem sklopu izpostavim le sledeča temeljna in monumentalna dela: Marija Gimbutas "The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe" (Berkeley, 1982, nemški prevod 1996); "The Language of the Goddess. Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization" (London, 1989, nemški prevod 1995); Robert von Ranke-Graves: "The White Goddess" (brez navedbe kraja, 1948, nem. prevod 1981) ter "The Greek Myths" (brez navedbe kraja, 1955, nem. prevod 1960); Robert Briffault: "The Mothers", 3 deli (London - New York, 1969); Evel Gasparini: "Il matriarcato slavo" (Firenze, 1973, bogato dokumentarano delo obsega nad 760 velikoformatnih strani); Heide Göttner-Abendroth: "Das Matriarchat I, II" (Stuttgart, 1991, 198); Barbara G. Walker: "The Women's Encyclopedia of Myths and Secrets" (New York, 1983, nem. prevod 1995). In seveda ne gre spregledati knjige Johana Jakoba Bachofna "Das Mutterrecht" (1961), ki velja za pionirsko delo, pa najsí zagovarja prehod iz matriarhata v patriarhat kot vstop "iz teme v luč" ...

Skratka, etnično identiteto je treba videti v tesni zvezi z matico-mater-nico (gr. mater arché' lat. *natio*) ter z besedami *rod-iti*, *na-roditi*.⁸ Starogrški pesnik Pindar je to predpostavko takole upodobil: "Iz enega in edinega rodu so ljudje in bogovi. Eni kot drugi iz materinega drobovja dihamo zrak." (Cit. po Goljevšček, 1982, 46).

To materialno sestavino etnične identitete so mi potrdili tudi moji intervjujski partnerji, ko so mi na moje uvodno vprašanje "Kaj ti pomeni biti Slovenec-Slovenka?" (četudi ne brez obotavljanj, vzdihljajev, spontan nasmeškov, začudenja: "Ah, o tem pa še nikdar nisem razmišljal-a", rahlim nelagodjem: "Kakšno vesplošno vprašanje" itd.) odgovorili:

"[biti Slovenec pomeni] *kisik, ki ga pač diham*, nadaljevati *tradicijo pripadnosti, koherenca z nekim notranjim občutjem* ..." (Rastko, roj. 1960, Tržaška);

"...eno trenje v pozitivnem smislu; brez trenja ni gibanja ...; višek domačnosti ..." (Dimitrij, roj. 1946, Tržaška);

"...ena tako močna varnost ..." (Regina, roj. 1959, Koroška);

"...biti prežet z različnimi kulturnimi tokovi; doživljati preplet dveh različnih stvarnosti ..." (Ljubo, roj. 1952, Tržaška);

"...da sem del enega naroda, ki se razteza od Trsta do Vladivostoka" (Kristina, roj. 1962 Tržaška);

"...eno neprenehno iskanje usklajenosti med lastno identiteto in okoljem, v katerem se živi; ena stvar, ki je v neprenehnem pretakanju ..." (Aleš, roj. 1950, Tržaška);

"...nekaj, kar je dano, naravno v obnašanju ..." (Janja, roj. 1956, Tržaška);

"...da si na svet prišel, da si šel skozi, da greš skozi dobro in slabo ..." (Regina, roj. 1959 Koroška);

"...to, da se rodiš, mama je znala govoriti slovensko, ko je bila zelo majhna ..." (Suzana, roj. 1962 Tržaška);

Očitno je, da se etnična identiteta navezuje na "izvorni kraj", na "rodni kraj", na kraj prvobitne izmenjave med dvema organizmoma. In to, kot da bi ponovila in posnemala arhaične informacije in mehanizme samobitja, uravnane v kontinuirano spoštovanje enega do drugega. "Vse se dogaja, kot da mati od nekdaj ve, da je

zarodek (in torej tudi placenta) tisto 'drugo' in da to daje v vednost placenti, ki proizvede ustrezne elemente, kakršni omogočajo materinemu organizmu, da ju sprejme kot drugega." (Trigaray, 1994, 37-44) Ta model tolerance se usklaja s tistim, ki ga je Michael Balint (1970) strnil v pojem "*harmonious interpenetrating mix-up*": zarodek, amniotična tekočina in placenta koeksistirajo na med seboj prežemajoči se način. Ta koeksistenca - Balint jo opiše kot tiho, mirno ugodje, kot prapodobo užitka, za katero uporablja še pojme, kot so "primarna ljubezen", "oceanski občutki", "unio mystica" - je v človeku neizkoreninljivo prisotna, tudi če privre na plano skozi razpoke v normah, ki jih je ustoličil patriarhat. Gre za *Ono*, ki je ta vir za vzpostavitev etike medsebojnega prepoznavanja in pripoznavanja in ta osnova, ki omogoča reči "We are all ethnics!" - ("Vse nas združuje isti izvor!").

Etnična identiteta, ki stoji v znamenju patriarhalizacije, deluje obratno. Deluje v smer nacio-(a)nalizacije oz. nacio-(a)nalizma, saj je strukturirana okrog negacije "izvornega" (matičnega) kraja, tako da jo lahko imamo kvečjemu še za psevdo etnično, četudi še ne za nacionalno v modernem oz. gellnerjevskem pomenu besede. Gre za pojav, ki bi ga lahko strnili v pojem *paiderastia* (gr. *pais* "deček, mladenič" = *erastes* "ljubimec"). Vsekakor ga naznanja na kulturni ravni prevzem ženskih sakralnih funkcij skozi kasto moških svečnikov in šamanov, ki si niso le nadejali oblek in mask svojih predhodnic - W. Lipp (1990, 33) govori o "utelešenju ženske"⁹ - ampak deloma tudi dejansko prekoračili meje svoje pripadnosti ženskemu *spolu*¹⁰ s tem, da so živeli v ritualiziranih homoseksualnih skupnostih (Baumann, 1986). In to po dikciji: "Kdor je moški in ženska obenem, in ne le eno ali le drugo, ima moč obeh spolov v sebi, je sposoben oploditve (stvaritve) iz samega sebe in s samim seboj." (Baumann, 1986, 55)¹¹

Dikcija, ki je kajpak aktualna, saj nam približa vizijo vstopa v "moško telo-korpus", ki je zadobila tako eminentno vlogo prav v času uveljavitve modernega nacionalizma in (post)modernih nacionalizmov. Videti jo je treba v tesni zvezi s *pre-porodnimi* (iniciacijskimi) ob-

Sl. 2: Stuttgartski psalter "Percussit inimicos in posteriora" (folio 94 v, Psalm 77) (Duerr, 1993, 246).

Fig. 2: Stuttgart psalter "Percussit inimicos in posteriora" (Folio 94 in Psalm 77).

redi, ki so imeli za cilj, da izničijo rojstvo iz mat(ern)ice-ženske in vzpostavijo ponovno rojstvo iz Očeta.¹² "Jaz in Oče sva eno!" To konkretno pomeni, da se je moral "posvečeni" radikalno ločiti od matere in od matriarhata, stopiti v ritualizirani homoseksualni odnos z mogočnim, odraslim moškim, se poenotiti z Njim in njegovim principom (princeps: tisti, ki načeljuje bitki), skratka, postati je moral "pravi mož" (vojščak, vojak). Barbara Bohle (1990, 288) je, sklicujoč se na M. Godeliera in G. H. Herdta ter nanašajoč se na hiše moških v Papui Novi Gvineji, zapisala: "Najuspešnejši so postali 'Veliki bo-

jevniki' in so poosebljali v najvišji meri 'moškost'". Tudi patriarhalni Izraeliti, Grki, Rimljani in kristjani so brez zadržkov podpirali tovrstno *paiderastia* oz. nacio-(a)nalizacijo, pa četudi je postala naposled skrajno "platonična" (apolinična) in/ali sploh strogo asketska oz., sodobneje rečeno, "ojdipska".¹³ Paul Parin (1993, 37, sl.) je na primeru nastanka nacionalnih držav, ali bolje vojn, v bivši Jugoslaviji eksplicitno izpostavlja, da niso "sinovi", ki jo¹⁴ pogojujejo, ampak "očetje" (Laios), "starejši politiki, generali, ki pošiljajo mlade vojake v boj, da usmrtilo druge in, če je potrebno, tudi sami sebe. [...]

8 Ime velike boginje se izpeljuje v skorajda vseh kulturah iz "maternice" ali "vulve" boginja je roditeljica, tista, ki skrbi za kontinuiteto rodu, življenja. (Shuttle/Redgrove, 1995, 180, sl.) Od tod najbrž tudi ime boginje žive. Cicero je imenoval "natio" boginjo rojstva: "Natio quoque dea putanda est, quia pactus matronarum tuatur e nascentibus, Natio nominata est" (De natura Deorum, III, 18,19, cit. po Wolf, in der Maur, 1991, 13).

9 Prav zgovorno izpričuje tovrstni "kulturni transvestizem" viteški trubadur Ulrich von Liechtenstein, ki je bil preoblečen v boginjo Venero, ko ga je koroški vojvoda Bernhard Spanheimski - v kraju, kjer od nekdaj reka Ziljica/Gail odpira skozi gorovje ozki prehod na jug in se posrečeno imenuje Vrata/Thörl - ogovoril s slovenskim pozdravom: "Buge waz primi gralva Venus!" Ulrich je to gesto nato v originalnem jeziku ovekovečil v svoji pesnitvi "Frauendienst" (kitici 591 in 592). Velja pripomniti, da je ta pesnitev po svoji vsebini - kot implicira naslov (*Frau* "ženska", *Dienst* "služenje") - inkantacija ženski. Edda in Vida, zbirki obrednih napevov nordijskih Skaldov (sorodni sta z Vedo, svetim "znanjem", Hindujcev) jo opisujeta kot pogansko boginjo, ki v nasprotju s krščansko cerkvijo moškim in ženskam dovoljuje, da se (telesno) ljubijo. (Walker, 1993, 720-721, 1143)

10 Beseda *spol* (nem. Geschlecht) se ne nanaša le na "spol" v ožjem pomenu besede, ampak tudi na potomstvo, vrsto, rod, rodbino, narod.

11 Julia Kristeva (1989, 72-73) je ta pojav kaj dobro prepoznala, saj je zapisala: "Androgin je enospolen" je sam v sebi dva". In naprej: "Androgin je v žensko preoblečeni falus; s tem da ignorira diferenco, je najzahrbtnjša maskerada za likvidacijo ženskosti."

12 Oče pišem z veliko začetnico zaradi tega, ker tu ne gre za biološkega očeta, saj so mu vodilni možje (kolikor je bil njegov doprinos k oploditvi otroka - v tem primeru gre zlasti za sina - že znan) odvzeli vsakršno avtoriteto in jo prenesli na "višjo" - se pravi na očetno oz. patriarhalno - raven.

13 V Knjigi psalmov 78,66 beremo o Gospodu Bogu: "Udaril je svoje sovražnike v rit [ahor] in jim zadal večno sramoto." V srednjem veku so to sceno tudi čestokrat re-producirali. (Duerr, 1995, 246, gl. upodobitev) V Elidi in Beociji so bili erasti in eromeni v bitki razporejeni drug ob drugem (Ksenofon, Simpozij 8,32). In v Tebah je bila navada, da je eromeni, ki je dosegel leta nabora, erast podaril orožje. (Dover, 1995, 230-231) Dejansko je "tudi filozofska *paiderastia*, ki je temelj Platonovega prikaza tako v *Fajdru* kot *Simpoziju*, v bistvu povečevanje (četudi brez telesnega užitka) obče tendence Grkov, da bi na homoseksualni eros gledali kot na povezavo vzgojnega in spolnega razmerja. Moč, hitrost, vzdržljivost in moškost eromena - se pravi kvalitete prihodnjega vojaka - so šteli (in nič ne bom rekel o neizrečenih mislih in čustvih erastov) za lastnosti, ki so ga delale privlačnega." (Dover, 1995, 243). Njegov (in Aristotelov) vpliv na krščanstvo (A. A. Guha, 1990, 14) ju vidi celo v vlogi "prvih cerkvenih očetov" in zapadno misel je nesprejeden. A tudi na Freudovo. V svojem predgovoru k 4. izdaji "Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie" (1905), ki ga je napisal leta 1920, opozarja na to, "kako tesno je povezana razširjena [erweiterte] seksualnost psihoanalize z Erosom božanskega Platona." (Freud, 1990, 35). Na drugem mestu (Freud, 1986/1921, 86) pravi: "Eros filozofa Platona kaže v svojem poreklu, učinku in odnosu do spolne ljubezni popolno sovpadanje z ljubezensko močjo, libidom psihoanalize", in dodaja: "Če apostol Pavel v svojem slovitem Pismu Korinčanom ljubezen hvali nad vse, jo je razumel prav v tem 'razširjenem' pomenu besede." Sem šteje vsekakor tudi Freudova zagotovitev: "Mi govorimo o analnem značaju" (Freud, 1991/1915-17, izp. Freud) ter svarilo učencem "Ugovori feministov, ki nam želijo vsiliti popolnoma enak položaj in vrednost spolov, nas ne morejo odvrniti od naših zaključkov, sicer pa rade volje priznamo, da tudi večina moških daleč zaostaja za idealom moškosti." (Freud, 1991/1925, 21) S Freudom se strinja tudi Lacan, ki je na Slovenskem - nenazadnje zaradi Žižkove šole - relativno močno zasidran. Tako pravi: "Izdejava, iz katere duša rezultira, je *homo-seksualna*, kakor je to v zgodovini popolnoma razvidno." (Freud, 1991/1973, 68, izp. L.) Pa še "Freudova genialnost je v tem, da je to videl. Freud je veselo ime. *Kraft durch Freud*, to je cel program! Medtem, ko tisto traja, to sukanje ..." (Freud, 1991/1973, 70 izp. L.)

14 Resnici na ljubo velja priznati, da Paul Parin ne govori o *paiderastia*, ampak o "identifikaciji z vlogo bojvnikova", ki navezuje na "ojdipalne" konstelacije.

Vzgoji se jih, da morijo. To se dogaja v vseh vojskah, pri splošni vojaški obveznosti pri vseh zdravih moških proti koncu adolescence."

In logično je, da so se iniciacijski obredi praviloma dogajali in se dogajajo dokaj travmatično zlasti za neizkušene mladce, ki so veljali in veljajo za "spolno mehkužne" oz. "ženske". Vsak iniciand je, če se povrnemo k Novim Gvinejcem in drugim, zlasti predpismenim moškim z(a)vezam, prisiljen v to, da pije spermo svojih "preporoditeljev", oplajajočo in oživljajočo silo, ki hkrati potrjuje superiornost moškega in "moškosti". Od tod tudi izraziti odpor do menstrualne krvi, ki sovпада s prepričanjem, da se človeški zarod(ek) tvori prav iz nje. To je tudi glavni vzrok, da morajo iniciandi "krvaveti", kar pomeni, da jim "preporoditelji" - z ranitvijo nosu, penisa, jezika, obrezovanjem, subincizijo - povzročajo odtok "nečiste" oz. "odvečne" krvi. Obenem jim vlivajo prepričanje, da so ženski spolni organi skrajno nevarni, in - zlasti v času menstruacije - onečiščujoči in onečaščujoči. (Gl. npr. Bettelheim, 1975; Godelier, 1982; Hauser-Schäublin, 1977-78; Bohle, 1990; Lidz-Lidz, 1991). Ali kakor je zapisal Victor Turner na primeru moških Ndembu: "Iz pozicije 'nečistih' otrok, feminiziranih skozi konstantni kontakt z materjo in drugimi ženskami, prelevijo dečke skozi mistične sile rituala v čiste člane moško-moralne družbe ..." (Cit. po Crapanzano, 1995, 107).

Gre za ugotovitev, ki je dokaj izrazito prišla na dan tudi pri predhodnikih naše evropske oz. okcidentalne kulture, zlasti pri apoliničnih Grkih in kristjanih, znotraj katerih je odigrala aristotelovska doktrina o primatu moške stvarniške moči centralno vlogo: moško seme (preneseno iz falusa v glavo¹⁵ in v nasprotju z menstrualno krvjo alias "ženskim semenom", zamišljeno kot "plodno") je dejanski nosilec življenja, kot demiurg, ki daje obliko in poseblja aktivni princip, medtem ko je ženska zgolj pasivna mater-ija, gostiteljica zarodka, potrebna samo pogojno, v primeru maternične povezave; kjer te povezave ni, je tudi obstoj ženske nepotreben. (Tuana, 1995)¹⁶

Iz povedanega seveda izhaja, da je Aristotel krepko podprl patriarhalno teonogijo, ki negira dejstvo življenjskega izvora iz mater, kar de facto pomeni, da je *legitimiral* odstranitev konkretnega materinstva ter stva-

ritev "nove, druge narave", namreč patri-arhalne oz. "moške" (ki smo ji danes osupljivo blizu¹⁷). A tudi to, da je (naj bo) ženska podrejena moškemu znotraj družine v patriarhalnemu zakonu in da je (naj bo) družina sama podrejena očetnjavi - državi. A ne le družina, ampak tudi ves človeški rod, ki se navezuje na mat(ern)ične, se pravi na "izvirne" oz. "krvne" vezi. Sem so naposled prištevali tudi vse tiste moške z(a)veze, ki so v tej ali drugi obliki gojili obredni "krvotok". To pa zaradi tega, ker so ga povezovali z matično zavestjo in matično kulturo. (Upravičeno vsekakor: "Odkritje in čutno-spiritualno spoznanje krvi ženske je pomenilo na začetku človekove zgodovine ozaveščevalno potisno silo, ki je ustvarila kulturo in kult." (Voss, 1987, 41)¹⁸)

Zlasti kristjani so to "povezavo" prirojili za *svoje* (oblastniške) namene in jo "razširjali" naprej. Vsaj do Evrope trinajstega stoletja je veljalo za splošno sprejeto, "da so židovski moški podvrženi menstruaciji, tako kot ženske ...", kar v največji meri izhaja iz njihove obrezanosti" (Daniel Boyarin, cit. po Santner, 1995, 175). Analogno so kristjani "onečistili" tudi muslimane. Cilj je bil, dokazati, da so se - drugače kot Judje in muslimani - odpovedali *vsem* materialnim vezem, se preoblikovali v "kri duha" (Geistesblut) in tako postali edina "čista sila", edini HERR (nem. Herr "Gospodar, Gospod, Bog, mož") sveta in s tem tá paradigmatični vzorec "kulture". Velja pripomniti, da ga je protestantska struja kristjanstva, ki sovпада z modernim nacionalizmom, razvila do dotlej neslutene višine: "posvečenec" (potencialni vojak, vojak, "sin") se kar sam od sebe "povzdigne" v "orodje" Boga, v "sfere" s kanoniziranimi zveličavnimi cilji, v "proces", ki razodeva totalno politično-duhovno predruženje. (Gl. Weber, 1988/1947)

Wolfgang Lipp (1990, 38) enači moške z(a)veze - v navezavi na pravkar citiranega M. Webra in nikakor ne v neskladju, že dosti prej v sozvočju z avtorji zgoraj navedenih treh pozicij, zlasti z "primordialisti" in "modernisti" - s karizmatičnimi gibanji kot revolucionirajočo močjo, ki se pojavlja v določenih obdobjih zgodovine z vso elementarno silo. "Moške z(a)veze so nenazadnje bile tiste", tako Lipp (1990, 38), "ki so raztreščile družinski in rodovni red starega gentilnega sveta in ga razširile okrog točk, kot so oblast, duhov-

ništvo, kasneje javnost, država, politika ter celotno ljudstvo, ki presega krvne vezi". Nadalje navaja, da je to vključevanje v vedno večje družbeno-politične enote temeljilo na svetovnem nazoru, ki je zahteval: a) opustitev in prezir vseh vezi, ki jih je spletal "naravni" oz. "na-rojeni" čut, b) brezkompromisno "ljubezen" do Boga-Očeta ("znanstvena" misel ga je opredeljevala kot Zakon),¹⁹ ki ga bo najkasneje od l. 1789 naprej, nadomestila kategorija (Bog-) Nacija oz. (Bog-) Narod. (Opat Sieyès, odpadnik svojega reda je bil veliki izvajalec te alkimije, saj je Nacijo, podobno kot pred njim že Hobbes, pretvoril v "naravno pravo", češ: "Nacija je pred vsem, je izvor vsega. Njena volja je vselej legalna, ona je zakon sam", "vrhovni gospodar". (Cit. po Todorov, 1991, 159)

"Vsak svetovni nazor je zarota," pravi Peter Berger (1977, 74) in nadaljuje "Zarotniki so pri tem vedno tisti, ki so odgovorni za družbeno situacijo, v kateri se določeni svetovni nazor sprejme kot gotovost (prepričanje)". In nedvomno gre te zarotnike prištevati h karizmatičnim (moškim) gibanjem, ki so sprožali val nenehnih odločitev in raz-ločitev, bodisi v obliki obnavljajočih se, a hkrati na novo vzpostavljajočih se gibanj, bodisi religioznih, bodisi nacionalnih. Njih *leitmotiv* se je pri tem vedno *sukal* okrog pojmov "ljubezen", "bratstvo", "žrtev", "samožrtev", "poveljčanje". (Lipp, 1990, 38)

Projekt, kar ni težko prepoznati, apelira prej na ekstazo, ki jo prav dobro ponazarja pregovor "*Dulce et decorum est pro patria mori!*" ("Sladko in častno je, umreti za domovino!"), kot na prvo-bitni "nature of love" (Harlow), na *Ono*, ki je vedno v nastajanju, ki vedno znova "vzcveti", pogojuje v medsebojnost in dialog, če zadrži intimnost s sabo in s silami življenja. In ki je, tako predpostavljam, dosti bližje etnični identiteti kot nacionalni identiteti, se pravi identiteti, ki je oktroirana od zgoraj in strukturirana okrog negacije prav *One-ga*, *Nje*, kar pomeni, da stoji pod zapovedjo vzpostavitve in ohranitve primata "moškosti" (falosa). Ali, kakor je zapisal Otto Weininger (1993/1903, 250): "Čisti moški je ustvarjen po božji podobi, *po absolutnem Nečem*; ženska, tudi ženska v moškem je simbol Niča." (Vse izp. O.W.)²⁰

2. K ETNO-NACIONALNI IDENTITETI KOROŠKIH IN TRŽAŠKIH SLOVENCEV

Naj že kar vnaprej "izdam" *poanto* tega poglavja, namreč to, da opredeljuje koroške Slovence - tendencialno gledano - prej etnična kot nacionalna identiteta ter to, da je pri tržaških Slovencih to razmerje obrnjeno, kar pomeni, da tržaški Slovenci izpostavljajo prej nacionalno kot etnično identiteto. In naposled to, da je predstava o takšni protivni, nedvoumno razmejeni dvojnosti znotraj slovenske srenje, a ne le te, globoko zasidrana. Začnimo pri slednji.

Nanjo opozarjajo vztrajno prisotni klišeji in stereotipi, ki pripisujejo koroškim Slovincem (če se osredotočim najpoprej nanje) značajske lastnosti, povezane s primarnim, senzualnim doživetjem. In to po tem vzorcu: niso sposobni suvereno voditi samega sebe, zato doživljajo težke duševne napetosti in pretese, ki se izražajo v liričnosti, mehkości, otožnosti, težnji k asimilaciji, "mlačnosti", "brezličnosti", fatalizmu, resignaciji, ne(z)možnosti do povnanjenja nacionalnega oz. "pristnega evropskega krščansko-državnega 'duha'", nesamostojnosti, bitni razdvojenosti, obsojenosti na propad.

Tako povezuje, denimo, Taras Kermavner (1986, 18-19) koroške Slovence s "pesmijo nemoči, pasivizma", ki sili v "regres, infantilizacijo", ne pa v to, da bi bil "človek sam svoj proizvod": "Poslušajmo: 'Je ta človek na svet rojen, /hitro čuje reve svoje'/ pride čisto nag, pride čisto bos, /sam pomagat si ni kos ...". Kermavner dodaja: "To poje zategel in otožen bariton, potem v refrenu pritegneta še dva: 'Ojojo, joče se na moč, kliče mater na pomoč ...'. Prav na to prvinsko diado mati - otrok se navezuje tudi karikatura Maksima Gasparija, ki jo najdemo v Kurentu (30. 1. 1919) ter v knjigi "Slovenski avtoportret 1918-1991" (Puhar, 1992), posvečeni slovenskemu preporodu. Karikatura izpostavlja starega moškega s tole izpovedno vsebino: "Glejte ga, kako je nesuveren, glejte ga staroobrédca, kako se vrača nazaj v zibelko otroštva!" (Slika 3)

Ni odveč pripomniti, da nosi zibelka napis "KO-ROTAN" ter to, da se dokaj usklaja s sledečo predpostavko Antona Trstenjaka (1992, 50): "Korošci v Rožu, Podjuni in na Zili so vse do danes ohranili praslovensko dušo v jeziku in šegah, tako nas živo spominjajo na našo korotansko samobitnost." Skratka, Trstenjak aso-

15 Od tod tudi dikcija: "V začetku je bila Beseda in Beseda je bila pri Bogu in Beseda je bila Bog." (Jan, 1), ki ustreza pojmom *fallos* (Lacan) oz. *falogos* (Derrida).

16 Velja pripomniti, da je bila atiška mestna država (*polis*), ki ji ji je Aristotel pripadal, konstituirana in izključitvi žensk in da je bila edina državljanska vloga žensk rojevanje državljanov. Analogno velja za rimsko mestno državo (*populus* oz. SPQR [Senatus Populusque Romanus - rimski senat in rimsko ljudstvo]), ki je prerasla v *imperium*.

17 Z razvojem oploditve-in-vitro ter produkcijskih/oplodnih strojev za človeške otroke ne postane odvečen le uterus; predstavlja tudi posegi v strukturo genov in zarodnih celic, da ne govorimo o možnosti kloniranja človeških embrijov - njihovega spola, njihove genetske opremljenosti. (Gl. Weikert et al. 1987)

18 Beseda zakrament, naj bi izvirala prav iz besede *sacer mens*, ki pomeni dobesedno "sveta menstruacija" (Voss, 1987, 42), nakar kažeta (kar prihaja v *sanskrtu* in v slovenščini prav lepo do izraza) tudi besedi *Kri* shna in *Kri* stus. - Povsem zastrt je ta etimološki izvor v hebrejščini, ki povezuje koren **zkr* s "falusom". (Kristeva, 1989, 89)

19 Naj v ilustracijo navedem najpoprej sledeče premise iz Svetega pisma: Jer. 12,7: "Zapustil sem svojo hišo, zavrgel sem svojo dediščino!"; Mt. 10,37: "Kdor ima očeta ali mater rajši kakor mene, ni mene vreden." Mt.: "Tudi na zemlji nikogar ne imenujte 'očci', kajti eden je vaš Oče, ta, ki je v nebesih."; Lk. 14,26: "Če kdo pride k meni in daje prednost svojemu očetu in materi pa ženi, otrokom, bratom in sestram in celo svojemu življenju, ne more biti moj učenec."; Gal. 3,28: "Tu ni več Juda, ne Grka [...] ni več moškega, ne ženske, zakaj vsi ste eden v Kristusu Jezusu." (Gl. tudi Kol. 3, 10-11; Kor. 5,17; Ef. 4,24). Dokaj zaničevalno so opredeljevali "izvirne" vezi tudi cerkveni očetje prvih stoletij (Deschner, 1986, 152, sl. 1. del); nadalje Bernard iz Clairvauxa (1091-1153) v svoji knjigi "De laude novae militiae", namenjeni tempeljskim vitezem. (Prevod prvih osmih paragrafov se najde v Časopisu za kritiko znanosti, 1994, št. 170-171.) Pri reformacijskem nauku je človečnost pri odnosu do bližnjega tako rekoč odmrta; človek je bil pahnen na "samotno pot proti svoji od vekomaj začrtani usodi". (Weber, 1988, 98)

20 Lacan je taisto formulo takole izrazil: "Ženska ne eksistira!"

Sl. 3: Staroobrédce v korotanski zibki (Maksim Gaspari v Kurentu, 30. 1. 1919) (Puhar, 1992, 31).
Fig. 3: Ancient ritualist in the Corotan cradle (Maksim Gaspari in Kurent, January 30th 1919).

ciira koroške Slovence prej z matično (pogansko) kot pa z očetno (krščansko) kulturo,²¹ kar po njegovem onemogoča identifikacijo z "višjim" narodovim počelom. Skratka, perpetuiira "ženski značaj", ki vodi v "nemčurstvo" oz. ljudi "te vrste, ki hočejo biti vedno večji od svojega gospoda", a tudi v nenehne občutke krivde kot "spomin na onega, ki si mu storil krivicico". (Trstenjak, 1992, 63; gl. tudi Trstenjak v pogovoru z Borisom Pa-

horjem, Zaliv, 1989, 1-4, 9-17) "Koroški Slovenec: kulturno razklana osebnost?" se analogno sprašuje Marko Pečauer (1990) v svoji antropološko zasnovani razpravi. Če jo beremo pozorno, nam odgovarja prej z "da" kot z "ne". Gledano tako, ne preseneča, če Kmecl v svoji drami "Mutasti bratje" (1982) ni dal "herojskega" značaja nobenemu izmed asimiliranih Korošcev, niti neasimilirani Hemicci ne, dal ga je njeni materi, ki se zna brez

21 Naj pripomnim, da se navezuje pridevnik *pogansko* (iz lat. *paganus* "vaški, selski, kmečki") na *tuzemski etnos* (gr. ljudstvo) in *etos* (gr. običaj, navada) - podobno naj bi obveljalo za atribut *judovsko* in kasneje *muslimansko* - medtem ko se navezuje beseda *krščansko* na nadzemsko zamišljeno *Politea* (Platon, Aristoteles, Zenon), torej na novozavežno religio. (Gl. Jan. 8,23, 15, 19-20). Od tod tudi staro- oz. novolat. beseda *politia* oz. *policia*, iz katere izhaja, sodobni "organ za javno in državno varstvo" (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1979, 763, III), se pravi policija (šp. *policia*, fr. *police*, it. *polizia*, nem. *Polizei*). V tesni zvezi jo je treba videti z uveljavitvijo zakonov o čistosti krvi, tako imenovanih "*limpieza*" (1492). A tudi z besedo *polk* (vojaška enota, večja od bataljona) in *polkovniško hunt* (v latinskoameriških deželah).

kimavske popustljivosti bojevati za "narodov blagor", a predstavlja bivši svet in (v drami) umre. Prav v tem smislu velja brati tudi Kocbekovo slovito metaforo o Koroški, tém "največjem slovenskem pokopališču" (Jančar, 1984, 91).

Velja seveda poudariti, da se stereotipi, ki jih imajo koroški Slovenci o samih sebi, močno razlikujejo od pravkar citiranih. In to kljub navidez paradoksnemu dejstvu, da jih v določenem smislu celo potrjujejo, kar pomeni, da ti stereotipi ne predstavljajo resničnega odnosa od pravkar predstavljenih. So pa vsekakor izraz drugačnega zornega kota, se pravi zornega kota, ki se ne usklaja s tistim, ki prevladuje v centralnoslovenski in - kot bomo še videli - tudi v tržaškoslovenski kulturi.

Vsekakor drži, da koroški Slovenci še nismo (globoko) ponotranjili vrednot tipa "ženska ne eksistira" (Lacan). Od tod najbrž izjave kot te:

"Biti Slovenec, to je ena simpatija, skoraj tako, če bi bil zaljubljen in bi moral to utemeljiti. Veš, to ni tisto, ko se reče 'Führer wir folgen Dir!' (Führer, mi ti sledimo!); to ne, to sploh ne. Jaz se čutim zelo blizu tudi judovski kulturi, pa tudi drugim manjšinskim kulturam. Tudi nemški. [...] Ampak moja prva kultura je gotovo slovenska, tista, ki mi je najbolj blizu." (Dominik, roj. 1966);

"Jaz si večkrat mislim, to je tako fajn, če v enem prostoru lahko sem in tja šoltaš, ko govoriš lahko slovensko in nemško. Za mene je južna meja proti Sloveniji taka gumi-meja, da imam eno širino skozi to ..." (Regina, roj. 1959);

"Meni se včasih zgodi, če tako sedim in kako slovensko pesem poslušam, ali zapojem, da mi takoj mrzlica čez hrbet gre" (Marina, roj. 1957);

"Če mi nekaj zelo k srcu gre, potem mi takoj slovenščina pride. Slovenščina je zame en zelo mehek jezik" (Lidija, roj. 1969).

In če verjamemo Freudu (1994/1919, 30), ki pravi, da se domovina globoko v nezavednem povezuje z "genitalijami oz. materinim trebuhom", bo postala jasnejša tudi sledeča navedba Matjaža Kmecla (1987, 11): [Ludvik] Karničar [roj. 1949 na Obirskem] z graške univerze je v osrčju slovenskih lirske pokrajine, v koroških gorah, kjer so po standardnih slovenskih predstavah ljudje še posebno lirske otožni, v obirskem narečju naštel čez štirideset izrazov za najbolj skriti del ženskega telesa."

To seveda pomeni, da se koroški Slovenci ne nave-

zujemo toliko na ideal "čiste", iz *paiderastía* izvirajoče, identitete, se pravi identitete jaz-jaz (kar se nam, kot kaže, šteje za zlo!), saj vztrajamo bolj ali manj pri identiteti jaz-drugi, ki praviloma izhaja iz odnosov med materjo in otrokom v maternici.²² Ti odnosi, ki so nam največkrat predstavljeni kot spojitveni, so - kot sem postavila tudi že na drugem mestu - v resnici nenavadno urejeni in v spoštovanju do življenja drugega. Prav zgovorno to potrjuje tudi Johann Strutz, profesor za občo in primerjalno književnost na celovski univerzi, s svojimi raziskavami o večjezičnosti in literaturi. V eni izmed njih, ki se nanaša na istrsko polifonijo, citira in podkrepljuje M. M. Bachtina takole: "V bistvu je pravzaprav tako, da človek ne uporablja enega samega jezika, temveč občuje v več jezikih, vendar so njihova mesta točno opredeljena in nesporna ter prehajanje iz enega v drugega vnaprej določeno in nezavedno." (Strutz, 1996, 191)

Žal je naša kultura tako rekoč obrnila smisel te ekonomije spoštovanja drugega. Organizirana je tako, da izključuje iz svoje srede delež, ki prihaja od drugega spola. Tam, kjer se žensko telo poraja s spoštovanjem različnosti, se moški "korpora-telo" gradi hierarhično, tako da izključuje tisto, kar je različno. Sem velja prišteti tudi vse tisto, kar je v identiteti multikulturnega, večvalentnega, ambivalentnega, a tudi razdvojenega in razcepljenega. Takšno razumevanje je konec koncev privedlo k izničenju drugosti drugega.

Kaj dobro je ta mehanizem prepoznati v psihologiji, ki uporablja drugega le še kot zrcalo za lastno samorefleksijo. Vidimo pa ga tudi v predsodkih in stereotipih, s katerimi postanejo drugi "ekspoziti", "folklorni" denimo, ki se jim vzame individualnost in samobitnost. Pri tem prihaja do veljave še en mehanizem, ki ni vedno očiten na prvi pogled: živa bitja, živo, ljudje, kultivirano, nacionalno postanejo moškega spola; predmeti brez življenja, ne-živo, ne-ljudje, nekulturno etnično postanejo ženskega spola (npr. "Smrtnica", "korotanski stavec"). V ospredju naj bi stal človek onkraj prvobitnih vezi, poduhovljeni človek, "moški" človek, nad-človek.

Od tod tudi tendenčno jezikovno uniformiranje nestandardiziranih jezikovnih kodov, ki so jih v grščini imeli za *bla-bla*, *bara-bara*, v latinščini za *lingua humilis*, v francoščini pa za *patois*, torej za znak zaostalosti, primitivnosti, inferiornosti, praznoverja. (Gl. Kristeva, 1990, 60, sl.; Douglas, 1981, 103; Rizman,

22 Družbe, ki so drugačne od patriarhalnih (matične, predpatriarhalne) se usklajajo s to "izvorno" tradicijo. In zgleda, da je Korotan sodil mednje. Na vsak način opozarja na to praslovanska beseda *država*, ki izhaja iz glagola *držati* in je ostala ohranjena v polnem in edinem obsegu besede le pri južnih Slovanih. Njen izvorni pomen ni oblast, gospostvo, temveč "organizacija, ki združuje ljudi in skupine na določenem ozemlju". (Šavli, 1990, 30) Vsekakor velja dodati, da se usklaja s *ka-drža*, ki označuje par dvignjenih rok in je tipična za na-rojevalno in nasploh matično držo (gl. slika 1). Ni odveč pripomniti, da je s to držo upodobljen tudi št. Vid na pečatu enakoimenskega glavnega mesta Koroške (1281) ter to, da so ga že pred letom 1296 zamenjali z drugim pečatom, ki izstopa po odsotnosti *ka-drže* ter vseh siceršnjih atributov, ki bi asociirali na enost z matico-žensko. (Gl. Otorepec, 1988, 206-210) Vsekakor velja opozoriti na to, da je bila *ka-drža* v daljnji preteklosti dokaj zasidrana zlasti v egejskem prostoru. (Meier-Seethaler, 1993, 109-124)

1980, 72, sl.) Naj v tem sklopu izpostavim kot primer koroško-slovenskega lirika Lipeja Haderlapa, za katerega je Avgust Pirjevec (roj. 1887 v Gorici, umrl 1943 v Mauthausnu)²³ v Slovenskem biografskem leksikonu zapisal, da "njegove pesmi karakterizira pomanjkanje smisla za poetično kakovost besed in figur in iz tega izvirajoča banalnost." (Gl. Kmecl, v: Haderlap, 1987, 76). Jani Oswald, prav tako pesnik koroško-slovenskega rodu, se je v svoji pesniški zbirki "Zaseka" (1985) tovrstnim intencijam skušal "izogniti" tako, da je - in to še preden je pesniška zbirka zadobila svoj ocenjevalni "senf"²⁴ - na zadnjem rokopisnem listu pripisal "kaka/lepa kratka spremna beseda/kaka" (izp. M. J. P.), očitno kot aluzijo na njegov "analni značaj".

Nazoren indikator za tovrstni protest je tudi precejšnja skepsa Korošcev - slovensko govorečih in nemško govorečih - do modernega nacio(a)nalizma, ki so ga uspeli ohraniti celo v najhujšem času ponemčevanja Koroške, namreč v času nacističnega pregona koroških Slovencev. Teodor Domej (1992, 227-228) prihaja na podlagi študija arhivskih virov do sklepa, da je "izzval pri nekaterih lokalnih predstavnikih oblasti, še bolj pa med prebivalstvom, mnogo zburjenja in protestov", češ, ogrevali so se "le" za "tiho asimilacijo" (gl. Susič-Sedmak, 1983), *nikakor pa ne* za nasilje in "etnično čiščenje".²⁵ Dokajšen odpor do tega nasilja oz. "etničnega čiščenja" so izrazili tudi moji koroško-slovenski intervjujski partnerji, ki so - kar o tržaško-slovenskih skorajda ne morem trditi - svoje izjave k etno-nacionalni identiteti vedno spet povezovali z vojnimi dogajanji v bivši Jugoslaviji. Velja seveda dodati, da so le-ta prav v intervjujski fazi izbruhnili v skrajno akutni meri in očitno "reaktivirala" paniko ter zaprepaščenost nad pregonom "svojcev" (in drugih za "rasno manj vredno" označenih ljudi) v času nationalsocializma. Naj to ponazorijo sledeče izjave:

"Kakšna vrednota pa je to, 'etnična čistost'? Nacija? Kakšna vrednota pa, če v njenem imenu lahko kolješ, moriš, ubijaš, preženeš milijone ljudi z domov, v svet, naj se tam znajdejo, kakor pač morejo in znajo. [...] To ni vrednota, to je bolna ideja..." (Pavel, roj. 1950);

"Zgodovina se ponavlja, je krvava pot. Pot, ki jo je morala iti generacija staršev, ki je zdaj konfliktno obremenjena in še danes, bi rekel, dosti nesvobodna,

strahopetna in podobno. [...] No in zdaj spet to. To je zame osebni problem, ki se z narodnostjo prepleta." (Viljem, roj. 1954);

"Tudi, ko je bila v Sloveniji vojna, sem se zamislila, kaj bi bilo, če bi bila moški in bi morala iti v vojsko za narod, za slovenski narod. Najbrž bi bila med tistimi, ki so zbežali iz samega strahu. Jaz se nacionalizma enostavno bojim. [...] Mi imamo sami doma družino [bosanskih] beguncev in moja mama je sama preživela drugo svetovno vojno in je bila v pregnanstvu dve leti." (Silvija, roj. 1974);

"In ta zavest, ja ta narodna zavest, ki prihaja zdaj na površje; in še ponos na tiste ljudi, ki so bili pripravljeni drugim vzeti življenje. Zdaj, ko se vse to dogaja, mi to da več misliti kot kdajkoli poprej. Zame je primarno dostojanstvo človeka. Tudi moja mama je begunka." (Gregor, roj. 1946);

"To je ena taka shizofrenija, oh Bog, to so področja, kjer me moraš malo bolj usmerjati k temi. Narod je ena takšna orientacijska točka, tudi zame najbrž. Če človek nimaš kakšnih korenin in kakšne osnove, to je katastrofa." (Dominik, roj. 1966).

Drugače kot pri koroških Slovencih, kjer se hetero-in avtostereotipi med seboj razlikujejo, le-ti pri tržaških Slovencih frapantno sovpadajo. In to v smislu ideala identitete jaz-jaz. Gre za ideal, ki tendira v smer popolne integracije in razcveta nacionalnega in posameznikovega osebnostnega potencialna, vrhu tega pa reprezentira še kulturno moč in politično aspiracijo na oblast. Takole je zapisal Anton Trstenjak (1993, 42): "Rekli bi, da prinaša [tržaški in goriški] človek v slovenski življenjski sproščeno, osvobajajoče ozračje, ki ni zoženo (...), temveč pozna polet, daleč stran od nevrotične zavrtosti. To je svobodoljuben človek, poln sončnega optimizma, nenehnih načrtov, sprememb, ki jih ne ovirajo nobeni predpisi in moralne norme! ne hodi proti njim, pač pa se dviga nad nje."²⁶ "Zame je jasno: primorski Slovenci bodo preživeli, zlepa se ne bodo prilagodili italijanski večini." (Trstenjak, 1992, 43-44) Z "diagnozo" se usklaja Edvard Kocbek, ki je imel Primorje, še zlasti pa primorske narodnoosvobodilne borbe za "silno ofenzivne", junaške, tako rekoč nepremagljive. (Kocbek, 1991, Pismo Zarjanom, junija 1943)

Prav to "diagnozo" sugerira tudi glavnina avtorjev

tržaško-slovenskih zgodovinskih knjig (ki na znanstvenem knjižnem trgu zdaleč prevladujejo) ter strokovnjaki, ki pripisujejo primorskim, še zlasti pa tržaškim literatom "izjemno kulturno potrebo po slovenskem samoopredeljevanju" in "dokazovanju slovenske samozvesti." (Kermavner, 1990, 7; gl. tudi Bernik, 1984, 5-13) "[Tržaški] pisatelji se zavedajo", tako Marija Pirjevec (1992, 10-11; roj. 1941 v Trstu), "da ne pišejo samo z besedami, temveč ... 'z bitjem, z etosom, s spominjanjem, tradicijo in kulturo'."²⁷ "V isti sapi pa je", tako Ace Mermolja, predsednik Zveze slovenskih kulturnih društev v Italiji, ki ima svoj glavni sedež v Trstu, "večina naših kolektivnih nastopov (kulturnih, političnih in drugih) vezanih na proslave zgodovinskih dogodkov, ustanovitve vasi, društev, organizacij in skupin, na smrti ali rojstva pomembnih mož." (Primorski dnevnik, 4. 11. 1998, str. 4).

Vsekakor potrjuje to dikcijo tudi knjiga, ki je nastala na pobudo urednika Založništva tržaškega tiska leta 1987. Napisal jo je Branko Marušič in nosi naslov "Z zlatimi črkami. Življenjska usoda in delo velikih primorskih mož." (1987) Knjiga naj bi "obujala spomin na sto ljudi [moških] in na njihov čas in prostor." Podobno kot izjava Aceta Mermolja sugerira, da je primorska (potemtakem tudi - in zlasti - tržaškoslovenska) zgodovina (*history*) pravzaprav *njegova* zgodovina (*his story*), ne pa tudi *njena* zgodovina (*her story*), skratka, da se je moški "oddvojil" od enote družine, "objektiviral" zunanji svet in ga obvladal skozi svojo aktivnost in svojo svobodo, ženske pa, tako bi lahko dodali, prepustil tančicam, noči in domu. Na to opozarja prav zgovorno Zofka Kveder, ki je poznala Trst, kakršen je bil ob koncu stoletja. Takole je odgovorila na očitek sodobnih kritikov, med njimi zlasti dam, češ, da prepogosto tematizira "misterije" in suicide žen: "dama v mestu" lahko dan na dan prebere v Edinosti o uspehih in poskušanih samomorih, a ne opazi "koliko je tu ženskih imen in - slovenskih". (Cit. po Muser, v: Kveder, 1980, 230)

Ugotovitev, da predstavlja zgodovina človekovo bistvo, se je tudi kot rdeča nit vlekla skozi vse pogovore s tržaškoslovenskimi intervjujskimi partnerji. Nenehno so ogovarjali prav preteklost, v prvi vrsti fašistično preteklost. In to dokaj sozvočno z miselnostjo pravkar omenjenih slovenskih vodilnih mož, konkretno tistih, ki so proti koncu 19. stol. in na začetku 20. na Tržaškem uspeli uveljaviti "slovenstvo" kot resnega tekmeča hegemonialne moči in oblasti, a so zaradi vojnih dogodkov "propadli" in nato pod "zunanjo fašistično represijo" prevzeli križ "umika vaze", kar je dajalo identiteti jaz-

jaz, ki kajpak sovпада s pojmi kot so to "enost, homogenost, totalnost, zaključenost", še večji zagon ("Zdaj pa zares!" "Pokazali bomo, da Primorska ni klonila!" Ali obratno: Pokazali bomo, da "naši" niso kaj prida!). Skratka, postavili so se v vlogo "žrtve" in hkrati osmišljevalca brezupa, čeprav so ji čestokrat z besedami nasprotovali.

Pavel Fonda, tržaškoslovenski psihoanalitik, je v svoji razpravi "Psihični procesi in narodnostna identifikacija" zapisal: "[Tržaški Slovenci] iščemo priložnosti, da se naš notranji konflikt med upanjem, da nismo manjvredni, in strahom, da vendarle smo, eksteriorizira (kar je vedno uteha, ker je zunanjim nasprotnikom lažje kljubovati kot notranjim). Tako obstajajo pogoji za nekakšno perverzno dinamiko med nami in someščani na sadomazohistični osnovi". Velja dodati, da gre za dinamiko, ki je zaznamovana z dokajšnjim *faličnim* nabojem, še zlasti, ker ustreza "*fiziološki* paranoidni obrambni drži [praviloma moških] skupin v vsaki vojni." (Fonda, 1987, 89) Drži vsekakor, ker pogojuje in perpetuira ogroženost, strah in onemogoča, da bi se tržaški Slovenci čutili so-nosilce tako ene kot tudi druge etno-nacionalne istovetnosti, kar bi ustrezalo idealni intrapsihični konstelaciji človeka. (Gl. Jogan, 1990) Naj to ponazorijo sledeči intervjujski citati:

"Bojim se, da prodiramo premalo v italijanski prostor, da smo vedno nekje na robu, da se vedno držimo malo predaleč proč. [...] Potem imaš občutek, da nekdo stalno podžiga manjšino." (Klara, roj. 1967);

"Vzdušje pri nas je kot ena umetna ljubezen, ljubezen, ki je posiljena. [...] Sama sem se presenetila, da skušam eno luknjo prikriti z enim pretiranim poudarjanjem [protinacionalizma] to je kot en strah." (Tatjana, roj. 1963);

"Moj (italijansko govoreči, Slovincem zelo naklonjeni) prijatelj mi dostikrat reče: zakaj si taka? Zakaj govoriš z mano s tvojimi predsodki, s tvojo obrambo? In potem se zgodi, da interpretiram marsikateri njegov odgovor ali pozicijo kot en napad name. In tudi če v resnici ni tako. Jaz očitno doživljam informacije, ki mi prihajajo z enim določenim filtrom. Prva reakcija je vedno "Je kaj proti meni?" Sem izredno oprezna. Sem ves čas izredno oprezna." (Nataša, roj. 1967);

"In ko je profesor rekel, napravite slovenske grupe, je bila naša grupa največja, bilo nas je 13. Še en Slovenec se ni pridružil italijanski grupi, niti en Italijan ni prišel v našo grupo." (Vinko, roj. 1957);

"Pomikamo se v čredi (se zelo smeje). To je nek živalski čut, instinkt ... Res, imamo potrebo po tropu

23 A. Pirjevec je bil vodilni knjižničarski teoretik in praktik.

24 Gr. in lat. *sinapi*, staroslovensko *senap*, staro- in srednjevisokonemško *sen(e)f*, nem. *Senf*; slov. *gorčica*.

25 Alois Maier Kaibitsch (v prvi nacistični koroški deželni vladi mu je bil poverjen delokrog slovenskega manjšinskega vprašanja). 10. julija 1942 se je zgražal: "Pokazalo se je, kako malo koroški človek razume, kakšna je njegova naloga ob meji. Našli so se celo člani stranke, ki so se v svoji politični nespameti postavili na čelo te grozne propagande. [...] Prišlo je na dan, da so tudi pri nas na Koroškem ljudje, ki so nam z vsemi sredstvi nekega ne nenevarnega šolanja poskušali prizadejati škodo, in na teh tleh, kjer že stoletja poteka narodnostni boj, ustvariti odprto mejo." (Domej, 1992, 225)

26 Predpostavko podkrepljuje študija "Materija in Energija" (1923), ki jo je napisal Lavo Čermelj (1889-1980), eden izmed glavnih nosilcev tržaškega političnega življenja. Bila je prva slovenska knjiga, ki je pripovedovala o začetkih nove fizike. Zaključuje se s simptomatično, vsebino knjige potrjujočo, pesmijo C. W. D. Whethamma Pastuškina: "Mrakove v nič mi gonobimo, / vsa morja in tla so nam last, / drhteči mi eter krotimo, / da našo priznava oblast ..."

27 Denis Poniž (1987, 33) je h koroškoslovenski literaturi, točneje k literaturi Gustava Januša, Florijana Lipuša in mlajših koroškoslovenskih avtorjev, podal sledečo, po mojem kar realistično, oceno: "Še vedno se zavedajo kolektiva in njegovih tisk [...], vendar jih literarno pojmujejo drugače [kot generacija pred njimi]. Zavezani so svojemu pisanju, svoji izpovedi, in šele preko te izpovedi in pisanja kolektivu. [...] Ta odmaknjenost pa seveda postavlja v ospredje tudi subjektivnost subjekta, z drugimi besedami: pisatelj se zaveda svoje neponovljive in enkratne 'vrženosti' v svet, s katero in zaradi katere nastaja njegova literatura. Kar z drugimi besedami pomeni: zavezanost kolektivu ni nič manjša, samo posredna je, vmes stoji, ..."

prav. Verjetno se čutimo ogroženi." (Suzana, roj. 1962);

"Ali se umaknemo, ali se nekam izogibamo ..., razen če z njimi [tj. Italijani] nismo uradno. (Sonja, roj. 1954)

"Moj mož pravi, da sem kot en polž, da se skrivam noter. Magari sem vedno bila taka, odkar sem bila majhna, sem taka." (Vera, roj. 1971);

"Slovenci in Italijani se med seboj ne poznamo. Čudno, pravzaprav srhljivo vse to." (Helena, roj. 1952);

"Še vedno obstajajo ti zaprti bloki; težko komuniciramo med nami samimi, se vsi skupaj bojimo nekako, ne znamo se tako prav odpreti." (Ivana, roj. 1948);

"Pri nas je to bolj fraza, to govorjenje o lojalnosti [do italijanske] države; ta lojalnost v osebni zavesti ni prisotna. Mi smo bili lojalni do Jugoslavije recimo. [...] Mi smo zdaj, ko je razpadla Jugoslavija, zgubili orientacijo. [...] To se je sesulo. Človek tu kaj lahko postane fatalist. Vse bolj rine v en nič pravzaprav." (Igor, roj. 1948);

"Večinski narod nas skuša getizirati, stisniti, evo." (Damjan, roj. 1958);

"In znotraj struktur je dejansko tako, da kvečjemu lahko potrjuješ in izbiraš določena stališča, ki so sprejeta izven tvoje sfere. Danes se čutim od teh struktur dejansko bolj neodvisen, ampak ni to tista neodvisnost, ki bi si jo sam želel." (Dimitrij, roj. 1946);

"V bistvu gre za to, da so bili po vojni postavljeni na določena mesta. Nihče jih ni izvolil. In v tem je velik problem. [...] Se sploh ne zavedajo, da so odrezani od kateregakoli mladega človeka, ki ga predstavljajo. V bistvu so puhle glave. Napadalni so, popadljivi - kot stekli psi." (Ivana, roj. 1949);

"Ne znamo ustvarjati novih oblik komuniciranja, ki bi nas zbliževale." (Janja, roj. 1956);

Naj ta prikaz zadostuje za prvi vpogled v to, da se stereotipi, ki se nanašajo na koroške Slovence, in stereotipi, ki se nanašajo na tržaške Slovence, med seboj močno razlikujejo. Dosti močneje, kot sem si to pred pričetkom proučevanja (l. 1991) te tematike predstavljala. Presenečena, več, zaprepaščena pa sem nad tem, da vse dotlej skorajda nisem zaznala omalovaževalnega, ja deloma kar sovražno-mizoginega in celo rasiističnega pogleda na etno-nacionalno identiteto skupnosti, ki sem ji blizu in iz katere izhajam. Rasiističnega? Če si ogledamo Gasparijevo karikaturu "starca v koro-

tanski zibki" (slika 3) pobliže, bomo opazili, da ima "judovske" poteze, se pravi poteze, kakor jih poznamo iz antisemitske propagande.²⁸ In dejansko se mnogo tega, kar se je pripisovalo in pripisuje Judom, zazna tudi pri drugih manjšinah. (Schoeps-Schloer, 1995) Rasiistično dikcijo najdemo tudi v knjigi "Handkejev paradoks", ki jo je napisal Jože Snoj (1991, 64-68). Avtor se v njej čudi vrhunskemu pisatelju, da mu je mogla zaimponirati "mitsko-zgodovinska puntarska imenitnost polpotujočih in razobličanih koroških kmetičev", ki jih nadalje opredeli za "zakotne zadrteže in zatrtreže". Za Tarasa Kermavnerja (1986, 17-18) pa je Slovenec, ki se je odločil biti Nemec, kar "atipičen človek, primeren za hlapčevsko delo, v nacizmu celo - kot biološko problematičen - namenjen fizični iztrebitvi". Podobno, četudi manj izrazito kot Kermavner, vidi Alojz Rebulu "v narodnem odpadništvu vedno nekaj človeško manjvrednega" (cit. po Pirjevec, 1992, 12). Analogno tudi Boris Pahor (1970, 284), ki zazna v njem "porajanje izkoreninjenec, psihopatov, cinikov in kruhoborcev brez idealov" (Pahor, 1970, 284), torej duševno načete ali moralno vprašljive ljudi.

O dikciji, ki jo zastopata slednja dva avtorja - gre za vodilna reprezentanta sodobne tržaške slovenske književnosti - in je (dosti) prej tipična za starejšo kot "mlajšo" oz. "mlado" generacijo, mi je Rastko (roj. 1960) spregovoril takole: "Asimilacija ima pri nas moralni predznak narodnega odpadništva, ker smo bili Slovenci tu vedno neka močna skupnost, socialno in ekonomsko, pa tudi jezikovno, izredno zaprto strukturirana. To se vidi prav dobro pri mešanih zakonih. Vsi, ki so se iz tega ali drugega vzroka asimilirali, so bili tretirani kot narodnostni odpadniki. In to je določena zaznamovanost, stigmatiziranost."

Povprašala sem se za vzroke teh osupljivih, deloma kar grozljivih avto- in heterostereotipov. Za vzroke razlik, ki se izpričujejo v opisanih etno-nacionalnih identitetah. Drži, da se pogostoma pojavljajo kot artefakt metodološkega pristopa.²⁹ Drži pa tudi, da ta "manko" najčesče izpostavljajo tisti raziskovalci, ki trdijo, da med ljudmi razlik pravzaprav ni. Sama, kot rečeno, ne sodim mednje. Razlike so, in kot sem že izpostavila, je kultura, točneje univerzalizirajoča in nacionalizirajoča kultura

28 Naj pripomnim, da so prav identične s tistimi o Judu, ki se najde na eni najbolj sloviti karikatur o hiši Rothschild (leta 1898 jo je zasnoval C. Léandre, sicer manj pomembni francoski slikar). Karikaturu je nato prevzela večina antisemitskih gibanj, uporabili pa so jo tudi v ilustracijo zloglasnih "Protocols of the Elders of Zion". (Gl. sliko in tekst v Mosse, 1993, 144)

29 Sama celo menim, da se razlike ne pojavljajo le "pogostoma", ampak *vedno* oziroma *vedno tudi* kot artefakt metodološkega pristopa. Pri vsakem aktu interpretacije prihaja namreč v igro "intrapsihično determinirano pomanjkanje objektivnosti", ki ga v močni meri pogojujejo trije kulturni krogi: a) krog, v katerem je raziskovalec doraščal, b) krog, v katerem si je pridobil znanstveno profesijo, c) krog, na katerega se njegovo znanstveno delo nanaša. Sama sem se skušala temu pomanjkanju izogniti tako, da sem priključila v življenje diskusijsko skupino, ki mi je - na skupno 15 sestankih (v postintervjujski fazi) - nudila kompetentno priložnost za sprotne "preverjanje" raziskovalnega dela (zlasti glede na razumevanje položaja Slovencev na Tržaškem). Skupino so sestavljali: zgodovinar Aleksej Kalc, zgodovinarica Marta Ivašič, sociolog Eridij Susič, socialni geograf Pavel Štranj ter psihiatra in psihoanalitika Pavel Fonda ter Hektor Jogan. Zlasti s slednjim sem imela še celo vrsto dodatnih supervizijskih srečanj. Vsekakor so omenjene osebnosti nujno vplivale na moj "notranji dialog", ki se odraža tudi v pričujoči razpravi. Vsekakor jim gre prisrčna zahvala!

tista, ki jih briše, še posebno take, ki se nanašajo na stik obojega, na "izvor". To velja še posebno za pripadnike tiste kulture, ki se nagiba k prevrednotenju nacije, ki ji ljudje vsakič pripadajo. "Nacionalizem akcentuira kulturno različnost kot nezaželjeno različnost in nepriagojenost, ki jo je treba asimilirati ali, v njegovi ostrejši varianti, nasilno pregnati." (Heckmann, 1991, 94)

Gre za ugotovitev, ki jo podkrepljuje mnenje, da vodi skupno življenje ljudstev do brezznačajnosti, mešanica ljudstev in kultur se zato zdi kot greh "zoper duha ljudstva in zoper *public spirit*". (Demandt, 1996, 44). Od tod tudi povzdigovanje "trdih občutkov, kot so to dolžnost, čast, ubogljivost, rivalstvo in zmagoslavje", ter prezir mehkih občutkov naklonjenosti in (erotične) tvorbe para". (Ch. Shatan, 1983, 243; izp. Ch. S.) Skratka to, kar bi lahko strnili v pojem voj(š)kaški oz. herojski etos. Etos, o katerem smo izkazali, da temelji na sistemu *paiderastía*, ki je neločljivo povezan z izbrisom ženskeženskosti iz kulture in simbolnega reda. Gre za izbris, ki se je vršil in se vrši skozi vzpostavitev falosa kot transcendentnega označevalca. Videli smo, da ne cementira le primata "moškosti" ("bratstva in enotnosti"), ampak se kaj lahko sprevrne v skrajno nasilje. O telesnem užitku znotraj takega sistema skorajda ne more biti govora, saj temelji prav na frustraciji in potlačitvi (asketizaciji) le-tega. Človek (v prvi vrsti moški) naj bi se podredil - svojemu narodu, višji dolžnosti, bogu itd., skratka, pripravljen naj bi se bil brez rezerve žrtvovati.

Popolna utvara pa bi bilo trditi, da to ne bi šlo brez psihičnih travm. Najnovejše raziskave nakazujejo, da iz ustnih virov primorskih in tržaških borcev "pronica fragmentarne informacije o različnih doživljanjih fašistične raznarodovalne politike", ki izpovedujejo, da "mitotvorni zgodovinski spomin s svojo verzijo o pogumnih in upornih Primorcih ne drži" *povsem*, da so "ob herojih živeli tudi omahljivci in da so se tu pa tam pojavljali tudi izdajalci". (Verginella, 1995, 12) In kaj, če bi dejali, da ta mitotvorni *spomin sploh* ne drži? Da je morda edino varstvo pred psihičnim zlomom? Da ne obstaja nič takega, čemur bi lahko rekli "prilagoditev na vojno"? Da je to, kar kaj radi projiciramo v "druge", denimo Korošce, simptom panične "izpostavljenosti ognju". Ali kakor je to poantirano izrazila Matejka Grgič: "Tu živijo vsi v pričakovanju na prvi strel." (Jadranski koledar, 1996)

Podobno sta menila tudi psihiatra Roy Grinker in

John Spiegel, ki sta tik po drugi svetovni vojni opozorila, da vojaki zaradi nenehne nevarnosti razvijejo veliko čustveno odvisnost od skupine in poveljnika ter to, da je v slučaju zloma najboljše jamstvo za ozdravitev čim hitrejša vrnitev v bojno enoto, sicer bi se - kljub oživljanju travmatskih spominov in spremljajočih čustev groze, jeze in žalosti (sproženih s tehniko "narko-sinteze") - "zrušili" (ker teh spominov niso uspeli integrirati v zavest). Učinki bojev po njunem mnenju niso bili "kot napis na tabli, ki ga je mogoče izbrisati, da je tabla enaka, kot je bila prej. Vojskovanje pusti dolgotrajne posledice na človeški duši in jo spremeni enako radikalno kot vsaka ključna izkušnja." (Cit. po Lewis Herman, 1996, 54)

In če bi stare izkušene "tigrovske" ali "nob-jevske" in siceršnje junake in njih prepričane ali sploh ne prepričane potomce potegnili izza zavese in čustev, in jih pogledali proti luči, bi opazili, da so tudi oni, in morda zlasti oni, zaznamovani s tem, kar imenujejo "koroški slovenski sindrom". Vsekakor se velja zamisliti ob naslovih knjig, ki sugerirajo apokalipso, vesoljni potop. Na primer: A. Rebulu: "Divji golob", "Savlov demon", "Jutri čez Jordan"; P. Merku: "Messa de requiem: 'Pro felici mei transitu'"; D. Sardoč: "Tigrova sled"; B. Pahor: "Zatemnitev", "Ta ocean strašno odrpt"; Pavle Štranj: "Potočljena skupnost: Slovenci v Italiji od A do Ž." ... Gre za naslove, ki jih velja brati kot biblijsko obarvane vizije smrti, ki se z "likom heroja" usklajajo toliko, kolikor predočujejo neusmiljeno čustveno dramo, drsečo k nenaravnemu koncu, k "osrečujoči pogubi". Pogubi, v kateri ni težko prepoznati (pervertirano) željo po "spojitvi" (a-similaciji), po "oceanskem občutju".

Upati si javno izraziti to individualno in kolektivno bol, bi nedvomno povzročilo zdravilni učinek, ki bi pomirjujoče deloval na telo in mu omogočal, da preide v neko drugo obdobje. A vendar, preiti v neko drugo obdobje je nemogoče z enostavno negacijo tega, kar obstaja. Lažje je seveda, jo zaznati (zgolj) pri drugih.

In morda se bo celo izkazalo, da koroški Slovenci svoje etno-nacionalne identitete le ne povezujemo toliko s podobo "lubiga Guspuda", kot se nam to vedno in vedno spet zdi. Gre za podobo, ki jo je Judith le Soldat (1989) strnila v sintagmo "mazohizem in morala". Moji koroško-slovenski intervjuvanci so jo vsekakor izpostavili kot eno izmed tih tem, ki se nas tiče in ki jo velja obravnavati v posebni razpravi.

THE ETHNO-NATIONAL IDENTITY OF THE CARINTIAN AND TRIESTE SLOVENES

Marija JURIC-PAHOR

IT-34137 Trieste-Trst, Via dei Falchi 2

ABSTRACT

The article focuses on the presentation of historically conditioned "inner systematics" of ethno-national identity, which is linked to the cultural matrix (Gr. mater arché, Lat. natio) and has experienced, with the affirmation of the father (Gr. pater arché, Lat. patria), a radical break. Attention to it is drawn by the term "the nation's rebirth", which presupposes a negation of the birth from woman and a rebirth from man. In Oresteia, the god Apollo says: "It is not the mother who conceives a child, she only nurses him with care. It is the father who conceives, while the mother looks after the stock." The aim of this formula, which is immanent to all rituals of initiation and rebirth, is to loosen the ties between boys and their mothers and to attract novices to the company of men (warriors, soldiers). Here, all male testaments have their origin, including the modern nation, which is based on the formula "woman does not exist". It enabled not only the militarisation of the society but also the mighty national "ascent" as well as that particular activity which is today called "ethnic cleansing". Already in the Bible we can read that there "is no Greek nor Jew, no man nor woman", because they are all One (in Christ, in the Nation). All virulent nationalisms yearned for "ethnically clean" territories. And we can justifiably infer that nationalism has a destructive impact on ethnic identity, for it virtually transforms it into a partial and/or totally national identity. From here derives the neologism "ethno-national identity". The authoress further assesses - on the basis of vocational and belletristic literature as well as on the basis of interviews with academically educated individuals born after 1945 (20 in Koroška, 20 in Trieste) - that nationalism, and national identity with it, is rooted much deeper in the Trieste Slovenes than in the Slovenes of Koroška, who are more inclined to ethnic identity. One of the major reasons for this she sees in the fact that the latter have never had a chance to climb to the very summit of the hegemonic power, which spared them (after the first World War) the "consciousness of defeat" and to it linked bearing of the "victim" or bearing of the substantiator of hopelessness.

Key words: ethnic identity, national identity, ethno-national identity, Carintian Slovenes, Trieste Slovenes

LITERATURA

- Altan, T. C. (1995):** Ethnos e civiltà. Milano.
- Anderson, B. (1988):** Die Erfindung der Nation. Frankfurt a. M.-New York (Orig.: Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London-New York, 1983).
- Aristoteles (1970):** Der Staat der Athener. Frankfurt a. M. (Orig.: Politeia).
- Balibar, E. (1990):** Die Nation-Form: Geschichte und Ideologie. V: Balibar, E., Wallerstein, I.: Rasse Klasse Nation. Ambivalente Identitäten. Berlin, 107-130 (Orig.: La forme nation: histoire et idéologie, izvorni prispevek k francoski izdaji knjige: Race, Nation, Classe. Les identités ambiguës: Paris, 1988).
- Balint, M. (1970):** Therapeutische Aspekte der Regression. Beitrag zur psychologischen Typenlehre. Stuttgart (Orig.: The Basic Fault. Therapeutic Aspects of Regression. London, 1968).
- Baumann, H. (1986):** Das doppelte Geschlecht. Studien zur Bisexualität in Ritus und Mythos. Berlin.
- Bell, D. (1975):** Ethnicity and Social Change. V: Glazer, N., Moynihan, D. P.: Ethnicity, Theorie and Experience. Cambridge, 141-174.
- Berger, P. (1977):** Einladung zur Soziologie. München.
- Bernik, F. (1984):** Trst v slovenski poeziji. Trst.
- Bettelheim, B. (1975):** Die symbolischen Pubertätsriten und der Neid des Mannes. München (Orig.: Symbolic Wounds: Puberty Rites and the Envious Male. London, 1955).
- Bohle, B. (1990):** Ritualisierte Homosexualität - Krieg - Misogynie. Beziehungen in und um den Männerbund: Beispiele aus Neuguinea. V: Volger, G., Welck, K.: Männerbünde, Männerbünde. Zur Rolle des Mannes im Kulturvergleich. Köln, 285-296.
- Bukow, W. D., Llaryora, R. (1988):** Mitbürger aus der Fremde. Soziogenese ethnischer Minoritäten. Opladen.
- Butler, J. (1991):** Das Unbehagen der Geschlechter. Frankfurt a. M. (Orig.: Gender Trouble. Routledge, 1990).
- Butler, J. (1997):** Körper von Gewicht. Gender Studies. Frankfurt (Orig.: Bodies that Matter. Routledge, New York, 1993).
- Cohen, P. (1992):** Monströse Bilder - Perverse Vernunft. Probleme antirassistischer Pädagogik. V: Kalpaka, A., Räthzel, N.: Rassismus und Migration in Europa. Hamburg.
- Crapanzano, V. (1995):** Ritual der Wiederkehr. V: Ap-sel, R.: Ethnopschoanalyse 4, težiščna številka: Arbeit, Alltag, Feste. Frankfurt a. M., 100-126 (Orig.: "Rite of Return". V: Ap-sel, R. (1992): Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire. Cambridge-Massachusetts, 12. pogl.).

- Demandt, A. (1996):** Patria Gentium - das Imperium Romanum als Vielvölkerstaat. V: Bade, K. J.: Die multikulturelle Herausforderung. München.
- Deschner, K. (1986):** Kriminalgeschichte des Christentums. Von den Ursprüngen im Alten Testament bis zum Tod des hl. Augustinus (430). Hamburg.
- Dittrich, E. J., Radtke, F.-O. (1990):** Der Beitrag der Wissenschaften zur Konstruktion ethnischer Minderheiten. Einleitung. V: Dittrich, E. J., Radtke, F. O.: Ethnizität, Wissenschaft und Minderheiten. Opladen, 11-40.
- Domej, T. (1992):** O ponemčenju južne Koroške za časa nacizma in odmevi nanj (1938-1942). V: Zveza slovenskih izseljencev / Verband ausgesiedelter Slowenen / Institut für Zeitgeschichte der UBW Klagenfurt / Slovenski znanstveni inštitut / Slowenisches Wissenschaftliches Institut. Narodu in državi sovražni / Volks- und staatsfeindlich. Klagenfurt-Celovec, 210-231.
- Douglas, M. (1981):** Ritual, Tabu und Körpersymbolik. Sozialanthropologische Studien in Industriegesellschaft und Stammeskultur. Frankfurt a. M.
- Dover, K. J. (1995):** Grška homoseksualnost. Ljubljana (Orig.: Greek homosexuality. Oxford, 1989).
- Duerr, H. P. (1995):** Obszönität und Gewalt. Der Mythos vom Zivilisationsprozeß. Frankfurt a. M.
- Eliade, M. (1963):** Rites and Symbols of Initiation. V: Eliade, M.: Myth and Reality. New York.
- Finkelkraut, A. (1998):** Die Niederlage des Denkens, Hamburg (Orig.: Le défaite de la Pensée. Paris 1983).
- Fonda, P. (1987):** Psihični procesi in narodnostna identifikacija. V: Clavara, F. et al.: Ednina, dvojina, množina. Petnajst prispevkov k vprašanju identitete, sožitja in življenja v narodnostno mešanem okolju. Trst.
- Freud, S. (1919-1994):** Das Unheimliche. Zbirka Analecta. Ljubljana.
- Freud, S. (1986-1921):** Massenpsychologie und Ich-Analyse. V: Freud, S.: Kulturtheoretische Schriften. Frankfurt a. M.
- Freud, S. (1990-1905):** Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Frankfurt a. M.
- Freud, S. (1991-1915-17):** Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit. V: Freud, S.: Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung der Psychoanalyse. Frankfurt a. M., 60-81.
- Freud, S. (1991-1925):** Nekateri psihične posledice anatomske razlike med spoloma. V: Društvo za teoretsko psihoanalizo. Zbirka Analecta. Ljubljana, 12-22 (Orig.: Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds).
- Geertz, C. (1963):** The Integrative Revolution. Primal Sentiments and Civil Politics in the New States. V: Geertz, C.: Old Societies and New States. New York, 105-157.
- Gellner, E. (1991):** Nacionalizem. V: Rizman, R.: Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana, 239-266.
- Gellner, E. (1991a):** Nationalismus und Moderne. Berlin (Orig.: Nations and Nationalism. Oxford, 1983).
- Godelier, M. (1987):** Die Produktion der Großen Männer. Frankfurt a. M. (Orig.: La production des grands hommes. Paris, 1982).
- Guha, A.-A. (1990):** Die ungeliebte Lust. Streitschrift für eine Kultur der Sexualität. Frankfurt a. M.-New York.
- Haderlap, Maja (1987):** Bajalice, Celovec-Trst.
- Hauser-Scaublin (1977-78):** Vom Terror und Segen des Blutes - Die Emanzipation des Mannes von der Frau. V: Wiener völkerkundliche Mitteilungen. 19-20.
- Heckmann, F. (1992):** Ethnos, Demos und Nation, oder: Woher stammt die Intoleranz des Nationalstaats gegenüber ethnischen Minderheiten. 51-79.
- Hobsbawm, E. J. (1991):** Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780, Frankfurt a. M. (Orig.: Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality, Cambridge-New York-Melbourne 1990).
- In der Maur, W. (1991):** Nacionalizem. Celovec (Orig.: Nationalismus, Wien 1991).
- Irigaray, L. (1995):** Jaz, ti, me, mi. Za kulturo različnosti. Ljubljana (Orig.: Je, tu nous. Paris, 1994).
- Irigaray, L. (1980):** Speculum. Spiegel des anderen Geschlechts. Frankfurt a. M. (Orig.: Speculum de l'autre femme. Paris, 1974).
- Jančar, D. (1984):** Sproti. Eseji in članki. Trst.
- Jogan, H. (1990):** Razmišljanja o razrešitvah Ojdipovega kompleksa. V: Slovenski raziskovalni inštitut / Instituto Slovene di Ricerche. Ethnos in istovetnost. Trst, zv. 115.
- Juric-Pahor (1998):** Narodna oz. narodnostna identiteta Slovencev na Koroškem ter Slovencev v deželi Furlaniji-Juljski krajini (K etno-nacionalni identiteti koroških in tržaških Slovencev). Ljubljana, 1998 (Doktorska disertacija).
- Južnič, S. (1993):** Identiteta. Ljubljana.
- Kermavner, T. (1986):** Med hlapčevstvom in samobitnostjo. Trst.
- Kmecl, M. (1987):** Slovenska postna premišljevanja. Ljubljana.
- Kocbek, E. (1991):** Osvobodilni spisi I. Ljubljana.
- Kristeva, J. (1989):** Geschichten von der Liebe. Frankfurt a. M. (Orig.: Histoires d'amour. Paris, 1983).
- Kristeva, J. (1990):** Fremde sind wir uns selbst. Frankfurt a. M. (Orig.: Etrangers a nous memes. Paris, 1988).
- Kveder, Z. (1980):** Njeno življenje. Maribor.
- Lacan, J. (1991):** Pismo o ljubezni in duši. V: Društvo za teoretsko psihoanalizo. Freud & Lacan. Ljubljana, 62-73 (Orig.: Une lettre d'amour. V: Seminar. Knjiga 20, Paris, 1973).
- Le Soldat, J. (1989):** Freiwillige Knechtschaft. Masochismus und Moral. Frankfurt a. M.
- Lewis Hermann, J. (1996):** Pozabljena zgodovina. V: Zaviršek, D. (1996): Spolno nasilje. Ljubljana, Feministične raziskave za socialno delo.

Lidz, T., Lidz, R. W. (1991): Weibliches in Männliches verwandeln: Männlichkeitsrituale in Papua Neuguinea. V: Lerner, L. Friedman, R. M.: Zur Psychoanalyse des Mannes. Berlin-Heidelberg-New York (Orig.: Toward a New Psychology of Men. Psychoanalytic and Social Perspectives. New York, 1986).

Lipp, W. (1990): Männerbünde, Frauen, Charisma. Geschlechterdrama im Kulturprozeß. V: Volger, G. Welck von Karin: Männerbünde, Männerbünde. Zur Rolle des Mannes im Kulturvergleich. Köln, 31-40.

Meier-Seethaler, C. (1993): Ursprünge und Befreiungen. Die sexistischen Wurzeln der Kultur. Frankfurt a. M.

Meier-Seethaler, C. (1993): Von der göttlichen Löwin zum Wahrzeichen männlicher Macht. Ursprung und Wandel großer Symbole. Zürich.

Marušić, B. (1987): Z zlatimi črkami. Življenjske usode in dela velikih primorskih mož. Trst.

Mosse, G. (1990): Die Geschichte des Rassismus in Europa, Frankfurt a. M. (Orig.: Towards the Final Solution. A History of European Racism. New York, 1978).

Moynehan, D. P. (1993): Pandaemonium. Ethnicity in International Politics. New York.

NG, R. (1992): Sexismus, Rassismus und kanadischer Nationalismus. V: Kalpaka, A., Rathzel, N.: Rassismus und Migration in Europa. Hamburg, 104-117.

Otorepec, B. (1988): Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana.

Oswald, J. (1985): Zaseka, Celovec-Trst.

Pahor, B. (1970): Skarabej v srcu. Maribor.

Parin, P. (1991): Das Bluten aufgerissener Wunden. V: Sippel-Susse, J. Wegeler, C.: Ethnopschoanalyse 3: Körper, Krankheit und Kultur, Frankfurt a. M.

Pirjevec, M. (1992): Na pretoku dveh literatur. Študije in eseji. Trst.

Poniž, D. (1987): Proza Florjana Lipuša. V: Mladje, slovenska revija za literaturo, umetnost in družbena vprašanja. 64: 32-38 Celovec.

Mosse, G. L. (1993): Die Geschichte des Rassismus in Europa. Frankfurt a. M.

Pečauer, M. (1990): Koroški Slovenec: kulturno razklana osebnost. V: Antropološki zvezki 1. Zbornik socialno antropoloških besedil. Ljubljana, 259-270.

Pirjevec, M. (1992): Na pretoku dveh literatur. Trst.

Rizman, R. (1980): Marksizem in nacionalno vprašanje. Ljubljana.

Rizman, R. (1991): Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V: Rizman, R.: Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana, 9-11.

Platon (1995): Država. Ljubljana.

Santner, E. L. (1995): Schreberjeva skrivna zgodovina moderne. V: Dolar, M.: Primer Schreber. Zbirka Analecta. Ljubljana.

Schoeps, J., Schlör J. (1995): Antisemitismus. Vorurteile und Mythen. Frankfurt a. M.

Shatan, C. F. (1983): Militarisierte Trauer und Rachezeremoniell. V: Modena, E., Paset, P.: Krieg und Frieden aus psychoanalytischer Sicht. Frankfurt a. M.

Shuttle, P., Redgrove, P. (1995): Die weise Wunde Menstruation. Frankfurt a. M. (Orig.: The Wise Wound. Menstruation and Everywoman. London, 1978).

Smith, A. (1992): Le origini etniche delle nazioni. Bologna (Orig.: The Ethnic Origins of Nations. Oxford, 1986).

Snoj, J. (1991): Handkejev paradoks. Peter Handke in mit slovenstva v njegovem pripovednem pesništvu. Celovec.

Strutz, J. (1996): Istrska polifonija - Literatura in regionalna večjezičnost. V: Annales. Anali za istrske in mediteranske študije. Annali di Studi istriani e mediterranei. 8: 187-196, Koper.

Susić, E., Sedmak, D. (1983): Tiha asimilacija. Psihološki vidiki nacionalnega odtujenja. Trst.

Šavli, J. (1990): Slovenska država Karantanija. Koper.

Tibi, B. (1997): Die Entromantisierung Europas. Zehn Thesen zur Überwindung des Eurozentrismus ohne Selbstaufgabe. V: Bocker, M., Nau, H.: Ethnozentrismus. Möglichkeiten und Grenzen des interkulturellen Dialogs. Darmstadt, 269-288.

Todorov, T. (1991): Narod in nacionalizem. V: Rizman, R.: Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana, 145-164.

Trstenjak, A. (1992): O slovenskem človeku in koroški duši. V: Rizman, R., Ringel, E.: O slovenskem človeku in koroški duši. Celovec.

Tuana, N. (1995): Der schwächere Samen. Androzentrismus in der Aristotelischen und der Galenschen Anatomie. V: Orland, B., Schewich, E.: Das Geschlecht der Natur. Feministische Beiträge zur Geschichte und Theorie der Naturwissenschaften. Frankfurt a. M., 203-223.

Van den Berghe, P. (1979): The Ethnic Phenomenon. New York.

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales. Koper.

Voss, J. (1987): Das Schwarzmond-Tabu. Die kulturelle Bedeutung des weiblichen Zyklus. Frankfurt a. M.

Walker, B. G. (1993): Das geheime, wissen der Frauen Eine Enzyklopädie. Frankfurt a. M. (Orig.: The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets, New York 1983).

Weber, M. (1988): Protestantska etika in duh kapitalizma. Ljubljana.

Weikert, A., Riegler J., Trallori Lisbeth, N. - izd. (1987): Schöne neue Männerwelt, Beiträge zur Gen- und Fortpflanzungstechnologien. Wien.

Weininger, O. (1993): Spol in značaj. Zbirka Analecta. Ljubljana.

Wesel, U. (1981): Der Mythos vom Matriarchat. Über Bachfens Mutterrecht und die Stellung von Frauen in frühen Gesellschaften. Frankfurt a. M.

Yuval-Davis, N., Anthias, F. (1989): Women-Nation-State. Basingstoke.

pregledno izvirno znanstveno delo

UDK 930.85(497.4/5 Istra)
316.72(497.4/5 Istra)

"KATEGORIJA ISTRIJANSTVA" - IZMEDU "CENTRA" I "PERIFERIJE"

Karmen MEDICA

Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

e-mail: Karmen.Medica@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek opredeljuje nekatere bistvene elemente "kategorije istranstva", pri čemer gre za vprašanje, kako se prebivalci Istre samoopredeljujejo; glede "istrstva" pa nas je zanimalo, kako prebivalce Istre opredeljujejo "Ne-Istrani". Pri tem smo izhajali iz dveh osnovnih vprašanj:

- Ali je koncept "istranstva" obstajal od nekdaj ali pa je "izrastel" nedavno?
- Ali izvira iz Istre, kot "periferne" državnega področja, ali iz centrov nacionalnih držav, kjer ga na novo obujajo v določenih situacijah?

Članek se omejuje na predstavitev osnovnih elementov t. i. "kategorije istranstva" ter njenih bistvenih sestavin. Le-te vključujejo naslednje: pojav "kategorije istranstva", pregled različnih pojmovanj "istranstva", različne istrske kulturne kroge, etnični in etnolingvistični pluralizem. Novejša dogajanja so le omenjena in prepuščena kasnejšim analizam, ko jih bo z distance tudi lažje obravnavati.

Za prvo tezo o konceptu "istranstva", njegovem približnem nastanku, razvoju in modifikacijah bi lahko povzeli, da se je skozi zgodovino spreminjal. Pogosto je bil odvisen od političnih okoliščin, zato je tudi sama ideja relativna. Kar zadeva drugo tezo, bi lahko potrdili eno in drugo, oziroma, da istranstvo izvira iz Istre, v določenih situacijah pa tudi iz centrov nacionalnih držav.

Ključne besede: Istra, "kategorije istranstva", istrska identiteta

UVOD

U članku¹ s vrlo "širokim" naslovom *"Kategorija istranstva - između "centra" i "periferije"* pokušat ću odrediti neke bitne sastavnice "kategorije istranstva", kako se stanovnici Istre opredeljujejo, i "istarstva" - kako ih uglavnom identificiraju izvan Istre. Odmah na početku nameću se dva osnovna pitanja:

1. Je li koncept "istranstva" postojao oduvijek ili je "izrastao" nedavno?
2. Izvire li iz Istre, kao "periferne" državnog područja, ili iz centara nacionalnih država, koji ga nanovo izvlače u određenim situacijama?

Hoću li moći izreći koliko-toliko objektivne sudove, teško je reći, jer sam i sama unutar jednoga i drugoga koncepta, i to na neki način istodobno. Zato ću se za

sada ograničiti na prikaz osnovnih elemenata tzv. "kategorije istranstva" i njezinih bitnih odrednica. One uključuju: pojavu "kategorije istranstva", pregled različitih shvaćanja "istranstva", različite istarske kulturne krugove, etnički i etnolingvistički pluralizam, toliko prepoznatljiv na tom prostoru. Novijih zbivanja na tu temu samo bih se dotaknula, prepustila ih nekoj kasnijoj analizi, kad aktualnost, pa i senzacionalnost događaja ne budu izazivale toliko napetosti. Tada će ih biti lakše sagledati izvan Istre, a i u njoj samoj.

POJAVA "KATEGORIJE ISTRIJANSTVA"

Uzmemo li u obzir česte kolonizacije istarskog poluotoka, dijakroničnost razvoja, neprestano mijenjanje vlasti (i prevlasti) nad tim područjem, od Mletačke

¹ Za sve sugestije, napomene, kritička usmjeravanja, razmišljanja i zapažanja se posebno zahvaljujem prof. dr. Dubravku Škiljanu.

Republike i razdoblja austro-ugarske vladavine, Italije, Jugoslavije do današnje Hrvatske i Slovenije, etnička i etnolingvistička heterogenost kakvu susrećemo danas samo je posljedica povijesnog razvoja i sastavni dio istarske etnogeneze. Na etnički miješanim i pograničnim područjima ne iznenađuju pojave posebnih etničkih identiteta. Mogućnost odabira između različitih identiteta mnogo je veća nego u etnički homogenim sredinama. Različite etničke skupine svojim su posebnostima postale autentičan odraz izvornosti istarske sredine. Nepriznavanje tih posebnosti na nacionalno miješanim područjima može izazvati nestajanje izvornog identiteta okoline i uništavanje njezine autohtonosti.

Poznavanje i priznavanje etnolingvističke heterogenosti Istre i njezino pretvaranje u kulturnu vrednotu pridonijelo je nastanku posebne etničke svijesti, svojevrsnog identiteta koji se iskazuje u kategoriji "istrijanstva". No "istrijanstvo" nije novijeg datuma jer već u austrijskim popisima stanovništva (1880.-1910.) (Klemenčić et al., 1993, 607-627) susrećemo stanovnike koji su se kao narod izjasnili kao Istrijani. Istrijanstvo kao svojevrsan autohtoni istarski identitet nikada nije bilo etnički homogen koncept. Sadržavalo je uvijek najmanje dvije bitne komponente: romansku-talijansku i slavensku-hrvatsku i slovensku. Obje komponente, iako različitih kulturnih baština, dijele zajedničku povijest na zajedničkome tlu.

Općenito identitet "kao središnji aspekt svijesti o sebi", svijesti o vlastitoj individualnosti i društvenosti ima ulogu posrednika između pojedinca i društva. (Strassoldo, 1992, 38) Tradicionalnom shvaćanju identiteta Barth dodaje subjektivnost. "Subjektivnost etničnosti" prema Barthu u suprotnosti je s dotad prevladavajućim konceptom razlikovanja etničkih identiteta po "objektivnim kulturnim značajkama". Etnički identitet nema objektivni značaj jer "svojstva koja treba razmotriti nisu ukupnost razlika, već ona koja akteri smatraju značajnima" (Barth, 1969, 14). Budući da pretpostavlja postojanje "drugoga" i kao takav nije svrha sam sebi, etnički identitet omogućava prilagođivanje društvenih grupa u određenoj okolini. (Barth, 1969, 15) Svojevrsnu specifičnost istarskog identiteta vidimo upravo u postojanju "drugoga", koji nije suprotstavljen, već je unutar identitetnog polja. S jedne strane relativizira nacionalnu pripadnost, dok je s druge ho-

mogenizator na regionalnoj razini. Drugo je pitanje što takav identitet znači u svakodnevnom životu za stanovnike Istre koji se zbog nametnutog izbora "ili-ili" opredjeljuju za onaj identitet koji smatraju primarnim u danoj situaciji.

PREGLED RAZLIČITIH SHVAĆANJA "ISTRIJANSTVA"

Interpretacije istrijanstva (u čemu se podudaraju mišljenja većine istraživača različitih profila koji se bave Istrom) vrlo su različite, suprotstavljene, često kontradiktorne. Toliko ih je, mogli bismo reći, koliko je društvenih, političkih, nacionalnih i drugih interesa unutar kojih se to pitanje postavlja.

Ako pogledamo unatrag i pokušamo ući u tragove "istrijanstva", naći ćemo već u drugoj polovici XVIII. stoljeća dva talijanska preporodna intelektualca. Javni djelatnik i publicist **Gian Rinaldo Carli** (1720.-1795.) među prvim je počeo rabiti termin "Italiani" u nacionalnom smislu. Od tada se počinje rabiti i termin "Istriano", koji označava regionalnu pripadnost u opreci s nacionalnom.

Drugi "preporoditelj" **Pietro Kandler**² (1804.-1872.) rabi ova etnička određenja (on ih zove *razze*) za žitelje Istre: Istriani, Veneti istriani, Italiani, Slavi, Sciavrini, Cici, Morlachi, Dalmati, Montenegri, Slavi istriani, Liburni... Ne govori ni o Slovencima ni o Hrvatima, iako zna za njih jer za obalno stanovništvo južno od Rijeke kaže da su "Croati", što znači da su svi ti nazivi više zemljopisna nego etnonacionalna određenja.

U talijanskim intelektualnim krugovima 19. stoljeća kružila je ideja o fuziji, odnosno nužnoj i neizbježnoj asimilaciji slavenske kulture u talijansku. Smatralo se da će se jezik i običaji istarskih Slavena dobrovoljno asimilirati u jezik i običaje "*više kulture i jedine civilizacije - talijanske*". Intelektualni predstavnici talijanskog građanstva u Istri, posebno **Carlo Combi** i **Carlo de Franceschi**³ smatrali su da je potpuna asimilacija slavenskog stanovništva na području Istre samo pitanje vremena jer su dvije kulture na jednom prostoru duže vremena neodržive. **Angelo Vivante** bio je jedan od rijetkih talijanskih intelektualaca koji je etnički konflikt u Istri i Julijskoj krajini definirao kao sukob dviju različitih nacionalnih i kulturnih grupa: "talijanske, koja želi apsorbirati i slavenske, koja ne želi biti apsorbirana..."⁴ Tre-

ba naglasiti da se u drugoj polovici 19. stoljeća - polako i postupno - već odvijala individualizacija slovenstva i hrvatstva, odnosno slovenskog i hrvatskog jezika, povijesti i kulture. Slovenska i hrvatska kultura razvijale su se paralelno s talijanskom ruralnom kulturom i postupno prelazile iz jednostavne ruralne u politiziranu i obrazovnu.

Ni među talijanskim intelektualcima ipak nisu zanemarivi oni koji su isticali potrebu za suradnjom sa Slavenima. Upravo u talijansko-slavenskoj slozi je krug oko tršćanskog časopisa *La Favilla* (Iskra) vidio mogućnosti vlastitog nacionalnog oslobođenja, na temelju Mazzinijevih ideja o slobodi svih europskih naroda. Objavljanje članaka o Slavenima u Favilli, uvelike je pridonijelo kasnijem slovenskom i hrvatskom nacionalnom buđenju u Istri (cf. Darovec, 1995).

Njihova povijest, kultura i etnička svijest postupno su se afirmirale paralelno s talijanskom kulturom i poviješću.

Etnički pluralizam omogućio je održanje svijesti o regionalnoj cjelovitosti Istre, ali je istodobno snažno izražena teritorijalna identifikacija bila uporište za etničke posebnosti usprkos državno-administrativnim te političkim i kulturnim pritiscima koje su na prostoru Istre vršili različiti režimi i različite države u prošlosti. Najvažnija vrijednost istarskog pluralizma uvijek je bio upravo suživot (*convivenza*). Svoj u osnovi etički značaj *convivenza* je možda najbolje potvrdila u uključivanju istarskih Talijana u antifašistički pokret. Utoliko više što je 1943. godine bilo jasno da borba protiv fašizma u Istri znači istodobno i borbu za teritorijalno razgraničenje od talijanske države. Moglo bi se ustvrditi da čak ni drama takvih razmjera nije razbila duboku povijesnu utemeljenost međuetničkih i interkulturnih odnosa karakterističnu za ovaj kraj.

DANAŠNJI ISTRAŽIVAČI O "ISTRIJANSTVU"

Istarski sociolingvist **Srđa Orbančić** (1995) u svojim razmišljanjima ističe da istrijanstvo ima iste korijene kao i svi drugi talijanski kampanilizmi. Korijeni su istrijanstva, navodi Orbančić, srednjovjekovni, zasnovani na municipalnoj i komunalnoj tradiciji zapadne obale i na tradiciji urbanog agrara u unutarnjosti. Sve srednjovjekovne i renesansne korografije, putopisi, vizitacije, portolani, kad govore o žiteljima poluotoka, rabe naziv "Istrani" za ljudstvo romanskog podrijetla, razlikujući pritom nazivom "Latini" one stanovnike južne Istre koji rabe istriotske (istroromanske) idiome, nazivom "Furlani" doseljenike iz Furlanije, većim djelom smještene u mjestima sjeverozapadne Istre, nazivom "Gradesi" doseljenike iz Laguna naseljene u obalnim gradovima za-

padne Istre. Za žitelje slavenskog podrijetla rabe se nazivi "Slavi", za Slavenne prvog naseljavanja, i "Morlaci" za kasnije balkanske doseljenike. Termini "Italia" i "Italiano" rabe se u kontekstu pripadnosti fizičkoj Italiji, a termin "Veneto" u smislu državne pripadnosti.

Suvremeni istarski povijesničar **Nevio Šetić** "istrijanstvo" kao svojevrsan identitet Istre postavlja između etničke i moderne svijesti. Po njegovu mišljenju istrijanstvo se može promatrati barem kroz tri gledišta:

1. zemljopisnu, odnosno antropološku točku gledišta,
2. povijesnu uvjetovanost i,
3. s polazišta dugotrajnog procesa nastanka suvremene hrvatske i slovenske nacije u Istri (Šetić, 1995, 11).

Ako pogledamo prvo, "istrijanstvo - istarstvo" (prema Šetiću) sa zemljopisnog vidika zahvaća sve stanovnike Istre, koji žive unutar Hrvatske, Slovenije ili Italije, bez obzira na nacionalnu svijest. Drugi je vidik povijesno shvaćen, a javlja se u drugoj polovici 19. stoljeća u vrijeme kad slavensko (hrvatsko i slovensko) stanovništvo pruža grčevit otpor talijanizaciji, odnosno asimilacijskoj politici Italije. "Formula istrijanstva" u određenoj je mjeri negativno utjecala na sve jaču integraciju istarskih Hrvata i Slovenaca. Treća interpretacija, zapravo naj-složenija, odvija se u dugotrajnom procesu nastanka suvremene hrvatske i slovenske nacije u Istri, od početka 19. stoljeća pa do danas. One koji se kroz tu prizmu identificiraju kao Istrani/Istrijani danas suvremena znanost doživljava na razini etničke svijesti. Osim toga u Istri često nalazimo rafinirano razlikovanje domaćih i doseljenih (*furešta*), kad netko kaže: "Ma vero nis Istran, to su uni ki su došli zgor, ja san Istrijan, tako je govorila moja baba ma vero i moja mati, tako ću i ja i moja dica."

Problem "istrijanstva" - "istarstva", odnosno Istrijana ili Istrana nije i ne može biti razumljiv samo kroz prizmu pozitivnog i negativnog, u crno-bijeloj tehnici, na relaciji "Mi" i "Oni",⁵ već se može definirati na različitim razinama.

"Što je istrijanstvo kao plurietnički identitet", kao tezu postavlja rovinjski istraživač **Fulvio Šuran**. U svome filozofsko-sociološkom pristupu on konceptu "istrijanstva" daje ovo objašnjenje. U nacionalno-nacionalističkom pristupu "istrijanstvo" se može definirati kao nacionalno jači i nacionalno slabiji identitet (Šuran, 1993, 769). "Istrijanstvo" je kao identitet nacionalno jači kada se taj pojam shvati unutar općeprihvaćenog stava društvene vlasti. Tada je "istrijanstvo" kao nacionalni identitet uključen u hrvatsko ili slovensko ili talijansko nacionalno pitanje. Kao nacionalno slabiji identitet javlja se onda kad se pod pojmom "istrijanstva" shvaća identitet koji u sebi sadrži jedinstvo različitosti koje se prikazuju kao jedinstvo istarske stvarnosti. Kao pluri-

2 Pietro Kandler, geograf i povjesničar. Objavio "La Provincia d'Istria (1871.-1879.). Izdavao statute Poreča, Novigrada, Pule. Njegova opsežna zbirka isprava "Codice diplomatico istriano" zbog nedostataka je kritizirana, no ipak u Trstu ponovo izdana (1987.) Irredentisti su mu zamjerili njegovo lojalno stajalište prema Austriji, budućnost Istre i Trsta vidio je u autonomnoj jedinici unutar Monarhije. Iskazivao je veliko zanimanje za slavensko stanovništvo Istre.

3 Carlo de Franceschi: "Memorie autobiografiche", Trieste, 1926. Koristila sam se hrvatskim prijevodom: "Uspomene", Pula - Rijeka, 1989. i predgovorom Miroslava Bertoše.

4 Angelo Vivante: "Irredentismo adriatico" - con uno studio di Elio Apich: La genesi di "Irredentismo adriatico", Trieste, 1984., str. 219. Knjiga "Irredentismo adriatico" prvi put je izašla 1912. godine. Od tada je više puta objavljena, i to upravo u trenucima kad su se rješavale konfliktne situacije u Julijskoj krajini i Istri: 1917., 1947., 1954. i zadnja nakon Osima - 1984. - možda je na pomolu neko novo izdanje... (Nap. K. M.)

5 Scott Lash unutar pojma identiteta podrazumijeva sljedeće: grupu koja svoj identitet definira s obzirom na grupu s kojom se identificira (Mi - grupa) i s obzirom na grupu od koje se distancira (Oni - grupa) (Lash, 1993, 39).

nacionalni identitet javlja se onda kad se pod pojmom istrijanstva shvaća identitet koji u sebi obuhvaća i vrednuje jedinstvo različitosti i koje se tada predstavlja kao socijalno jedinstvo kulturne i etničke stvarnosti. Riječ je u stvari o povezanom društveno-povijesnom odnosu koji se javlja u jedinstvu različitosti, koje se, u ovom slučaju, interpretira kao "istrijski identitet". Autor ga definira kao "skriveni plurietnički identitet istarskog poluotoka" (Šuran, 1993, 770-771). Zbog doticaja i kulturnih promjena razrješavanje problema istarskog identiteta nesumnjivo se odvijalo na specifičan način, i to u kategorijama modalnog (slabijeg) identiteta, koji međutim u posljednjih desetak godina očituje jasnu težnju da postane jaki identitet (Šuran, 1993, 769-780). Pomoću mehanizama političkog djelovanja (recimo IDS,⁶ Statut, nomenklatura...) suprotstavlja se nacionalnim identitetima centara nacionalnih država.

Ispitivanje javnog mnijenja (Vugrinec et al., 1990, 21-23) koje smo proveli još 1990. godine ukazuje na slične pretpostavke. Naime rezultati su pokazali jačanje osjećaja regionalne pripadnosti kod stanovništva Istre, što se očitivalo posebno u prijelazu iz kategorije "Hrvati" u kategoriju "Istrani" - "Istrijani". Drugo odstupanje odnosi se na kategoriju "Talijani", kod njih je izvršen prijelaz iz kategorije "Jugoslaveni" u kategoriju "Talijani" i "Talijani - Istrijani".⁷ Takva se pretpostavka mogla dvojako argumentirati. Prvo, stvaranjem pretpostavki demokratskog poretka oslobodili su se nacionalni osjećaji i time su iz anonimnosti izašli "prikriveni" Talijani. Negativna je pak strana te nacionalne emancipacije (a i drugih) nacionalni zanos koji vodi hysteriji. Drugo, valja imati na umu razdoblje optacije, budući da je izbor talijanske opcije pretpostavljao iseljavanje iz novonastale države, Talijani, koji su stoljećima obitalavali na istarskom tlu i nisu željeli otići, jugoslavenstvo su shvatili kao formulu ostanaka i opstanka. Uz neprekinuto trajanje jednog sistema, promjena opcije uvijek je mogla biti izložena optužbi iredentizma. Stoga ne čudi da je promjena sistema uvjetovala promjenu opcije.

Kad već govorimo o talijanskoj manjini, napravimo jednu malu digresiju. Talijanska manjina koja je to zapravo postala promjenom državno-pravne pripadnosti (iz Italije u Jugoslaviju) svoj identitet zapravo ne izražava "čistim" (talijanskim) opredjeljenjem, odnosno za sebe kažu "znamo što nismo, ali ne znamo jasno što smo". Simmelovim riječima: "A priori društvenog života počiva na činjenici da život nije u potpunosti društven. Znamo da birokrat nije samo birokrat, biznismen nije samo

biznismen, časnik nije samo časnik" (Simmel, 1971, 13). Višeznačna definiranost (ili nedefiniranost) kod talijanske je manjine i posljedica brojnih miješanih brakova između slavenskog i romanskog stanovništva, a rezultat je vidljiv u nastanku kategorija kao što su "ibridi" i "misti" ("hibridi" i "mješanci"). Kao "misti" uglavnom su se identificirali oni iz "čisto-miješanog" braka, recimo talijansko-slovenskog, talijansko-hrvatskog" i slično, za razliku od "hibrida" kod kojih je miješani brak toliko isprepleten i kombinacije miješanosti mnogo složenije. U istraživanjima smo uspjeli zabilježiti cijelu paletu nacionalnih opredjeljenja u Istri koja se odnosi pretežno na talijansku manjinu: *gruppo etnico italiano*, *etnia italiana*, *gruppo nazionale italiano*, *comunita italiana*, *popolazione italiana autoctona in Istria*, *italiani-Istriani*, *Istriani*, *ibridi*, *misti*, pa do kategorija *Jugoslavena*, *neopredijeljenih* i slično.⁸

"Ja se recimo smatram Istrijanom. Nekad sam se opredjeljivao za Jugoslavena, jer se na popisima nisam mogao za Istrijana. Nakon toga sam bio neopredijeljen. I takvih kao ja ima još mnogo", izjava je starijeg stanovnika istarskog poluotoka.

Rezultati istraživanja **Borisa Banovca** o poimanju "istrijanstva" upozoravaju da je većina ispitanika taj pojam definirala kao "vezanost za zavičaj", dok je vrlo mali postotak onih koji "istrijanstvo" shvaćaju kao nacionalnu pripadnost. Banovac nadalje objašnjava da je etnički pluralizam omogućio održanje svijesti o regionalnoj cjelovitosti Istre, ali je istodobno snažno izražena teritorijalna identifikacija predstavljala uporište za etničke posebnosti usprkos državno-administrativnim, političkim i kulturnim pritiscima koje su u Istri vršili različiti režimi i različite države u prošlosti (Banovac, 1996, 257).

U tom je kontekstu istrijanstvo razumljivo više u vezanosti za teritorij (prostor), a manje na državu i naciju (Vugrinec et al., 1990, 21-23). Mada i ta relativizacija može biti problematična jer se i prostorni identitet veže za različite skale: rodni kraj, kraj boravka, školovanja, zaposlenja; to može biti općina, regija, država - npr. Slovenija, Hrvatska, Italija pa i širi prostor.

"ETOS I ETNOS ISTRE"⁹

U geopolitičkom smislu Istra je dobar primjer granične (dodirne) periferije, što je nesumnjivo utjecalo i na njezinu tisucijetnu političku podijeljenost između najmoćnijih država europskog kontinenta. Teritorijalno-po-

6 IDS - Istarska demokratska stranka - nastala 1989. godine, politička stranka u formalnom smislu postaje 14. 2. 1990. nakon uvođenja višestranačja.

7 Isti "prijelaz" iz jugoslavenstva u određenu nacionalnu kategoriju odvijao se i kod Srba, Crnogoraca, Albanaca..., u ovom smo se istraživanju usredotočili na praćenje većinske populacije (Hrvati/Slovinci) i talijanske manjine.

8 Izjave stanovnika istarskog poluotoka, neformalna mreža podataka, razgovori s "istarskim" istraživačima: S. Zilli, F. Šuran, M. Malusa, S. Orbanic, G. Filipi.

9 "Etos i etnos Istre" izričaj preuzet iz naslova povijesno-antropološke studije (Bertoša, 1985).

litičke podjele održale su se do danas tako da je ovo područje i danas tromeda triju država.

U geografskom pogledu zbog poluotočnog smještaja i prirodnih barijera sa zaledem (Učka i Čičarija) predstavlja homogenu prirodno-teritorijalnu cjelinu. Po kulturnim i etničkim obilježjima ona je prostor prožimanja različitih naroda i kultura, pri čemu prevladavaju hrvatska, slovenska i talijanska (Banovac, 1996).

U sociološko-antropološkom smislu mogli bismo reći da je istarska etnogeneza od srednjega vijeka do danas oscilirala između *etnocentrizma* i *convivenze*, odnosno između sukoba interesa "*in-group*" i "*out-group*".¹⁰ Etnocentrizam je postupno i u određenim razdobljima dobio sve agresivnije oblike otkrivenog nacionalizma s karakterističnim "*ABC-paradoksom*".¹¹

Dodiri slavenskih i romanskih kultura na tom prostoru održali su se u različitim fazama i oblicima i u najtežim trenucima istarske povijesti. Utjecaj, blizina, prestiž jedne kulture označava neprekidnu opasnost da jedna kultura prevlada drugu, a s druge strane mogućnost da se različite kulture, s različitim utjecajem, održe u određenoj ravnoteži.

Iako jedinstveni kulturni identitet toga nacionalno raznolikog područja još nije oblikovan, neminovno su prisutni brojni interetnički procesi, utjecaji jedne kulture na drugu, interetnički konflikti, ali i suradnja. To upućuje na mogućnost nastajanja jednog posebnog identiteta, za koji predviđamo da će uključivati elemente tradicije autohtonih kultura s težnjom za stvaranjem vlastite stabilnosti.

Sve su to razlozi koji nameću potrebu kompleksnog pristupa u istraživanju društvene suvremenosti Istre, posebno kad je riječ o dimenzijama etničke identifikacije.

A ŠTO SE DOGAĐA POSLJEDNJIH GODINA?

Ako pratimo i promišljamo istarsku etnogenezu, posebice nakon nastanka dviju nacionalnih država (Hrvatske, Slovenije), zaključit ćemo da su se aktualizirali neki elementi istarske stvarnosti.

Tri državne granice na razmjerno malom području sigurno otežavaju normalan protok ljudi, sirovina i kapitala. Otežana je prirodna i tradicionalna povezanost stanovnika istarskog poluotoka. Posebno kod sve većih

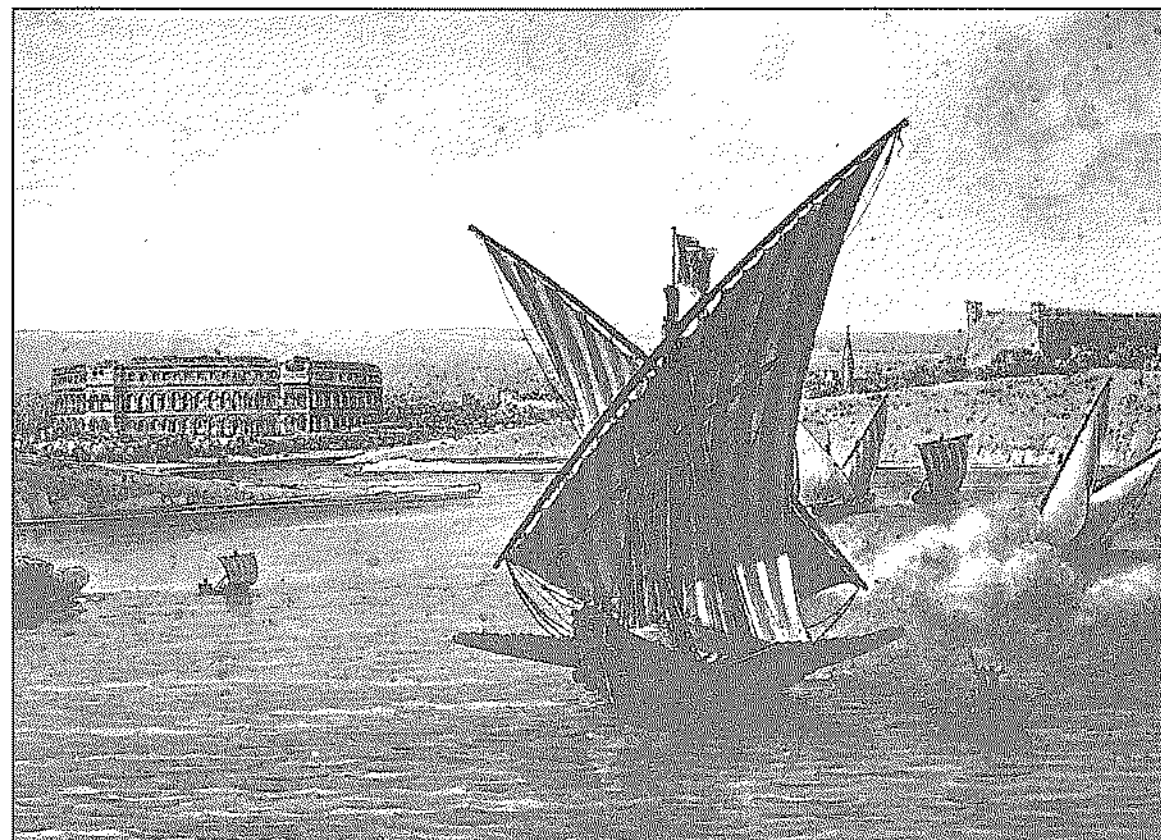
ekoloških problema važniji su regionalni interesi od državnih i nacionalnih. Takve regionalne intencije u europskim okvirima načelno podupiru i centri nacionalnih država koje dijele istarski poluotok (Ljubljana i Zagreb). Isto se tako zalažu za "*vrednovanje svih komparativnih prednosti višekulturnih sredina*". Što se tiče regionalizma Istre, stavovi su "mało" drukčiji. Regionalni razvoj Istre kao regije uglavnom se podređuje državnim i nacionalnim interesima centara. U trećoj nacionalnoj državi - Italiji, kojoj pripada minimalan geografski dio Istre (prostor općine Milje - Muggia), sve se snažnije utvrđuje ideja talijanstva Istre. I dok je kod stanovništva sve prisutnija želja za razvojem regije Istre kao "*social welfare municipality*" ("*zajednica blagostanja*"), s druge strane Istra postaje poprištem sukobljavanja interesa različitih političkih stranaka.

Posljednjih desetak godina svjedoci smo pokušaja društvenog i potom političkog djelovanja intelektualnih i kulturnih krugova u Istri, koji pokazuju jasnu pretenziju da se istarske etničke svijesti razviju u moderne kolektivne svijesti. Sociokulturni razvitak koji vodi od etničke k modernoj svijesti pokazuje da istarske kolektivne svijesti prestaju biti striktno etničke, ali ne postaju moderne. Što se pak posljedica prikazane dinamike tiče, najuočljiviji je svakako sukob središnjih i regionalnih vlasti, utemeljen samo naizgled na različitim konceptima državnog ustroja, a zapravo na različitim konceptima distribucije političke moći. Neprestano isticanje (i pre-naglašavanje) istarske regionalne posebnosti postaje samo kotačić koji pomaže funkcioniranje i održavanje sustava i implicite ga potvrđuje, a ne pokušava ga promijeniti. Umjesto razvoja od zatvorenog k otvorenom društvu, jedan se oblik ideološke zatvorenosti kreće k drugom. Sve je prisutnije oživljavanje kolektivnih identiteta (etničkih, kulturnih, političkih...) za koje je moderna društvena znanost smatrala da pripadaju predmodernom dobu. Ne iznenađuje zato što u većini slučajeva potraga za kolektivnim identitetima ponovno uvodi u igru neke "rezidualne" dimenzije društvenosti, kao što su teritorij i teritorijalna pripadnost. Ponavljanje "starih" obrazaca u novim uvjetima izaziva posljedice koje su često zbunjujuće, ne samo za zdrav razum već i za društvenu teoriju (Banovac, 1996, 4-6). Moglo bi se reći da nastaje nova društvena klima koja dovodeći do

10 Izraze "*in-group*" i "*out-group*" koncipirao je američki sociolog William Graham Sumner u knjizi "Folkways", New Haven, Yale University Press, 1906. Izrazi se uglavnom upotrebljavaju u originalu. Iako su se prvobitno odnosili na tzv. "primitivna društva", danas se koriste za različite analize ljudskih grupa, bez obzira na vrijeme i prostor. Prisutnost grupe koja nije "mi", već "oni" izaziva napetost i često otvoreno međusobno neprijateljstvo. Tako nastaje kompleksna skala diferencijacija između "grupe - mi" i "grupe - oni". Solidarnost koja se razvija unutar "grupe - mi" usmjerena je protiv pripadnika "grupe - oni" ... Živu i aktualnu knjigu W. G. Sumnera danas ponovo "otkivaju" brojni sociolozi, etnolozi, antropolozi, povjesničari... Koristila sam se talijanskim prijevodom (Sumner, 1962).

O tome i Scot Lash u "Sociologiji postmodernizma", Miroslav Bertoša u "Etosu i etnosu zavičaja".

11 "ABC-paradoks" - izričaj sociologa Louisa L. Snydera - označava pojavu kad recimo narod A vodi pravednu borbu za svoja nacionalna i politička prava protiv naroda B, koji ga zatire, ali istodobno ta ista prava negira narodu C i postavlja se prema njemu nacionalistički i netolerantno. (Cf. Bertoša, 1985, 219).

Pula u 18. stoljeću (L. F. Cassas).
Pula in 18th century (L. F. Cassas).

političkih artikulacija istarske stvarnosti, zapostavlja izvorne¹² vrijednosti "Istrijanstva" i postaje tek prividno izraz volje istarskih ljudi (Orbanić, 1992, 263-270). Istrijanstvo se kroz povijest mijenjalo, umnogome je ovisilo o političkim prilikama, pa je zato sama ideja relativna, nekad je bilo dio jednog autonomističkog koncepta, a danas se tumači u sklopu jednog još ne sasvim definiranog regionalističkog političkog koncepta.

Možda bismo za ilustraciju mogli dodati primjer programa "Zemlja Istra" glavnog autora Ivana Paulette. Program "Zemlja Istra" bavi se uspostavljanjem autonomnog statusa Istre u sklopu triju država. Na prvo se mjesto postavlja pravo stanovnika na samoodređenje, slijedi oblikovanje vlastitog Ustava, sudstva, poreznog sustava, vlastitih jedinica civilne zaštite, policije i vojske. Odnosi sa susjednim državama bili bi uređeni bilateralnim sporazumom... Pridružimo li Paulettinom konceptu još i razmišljanja koja se pojavljuju u određenim intelektualnim krugovima slovenskog dijela Istre, o

navodno prijetećoj multikulturalnosti, za opstoj slovenstva Istre, otvaraju nam se pitanja:

Približavamo li se izvornom konceptu "istrijanstva" uspostavljanjem autonomnog statusa Istre unutar triju nacionalnih država ili međugraničnim mikrointegriranjem? Gdje je granica lokalne i globalne dimenzije, integracije i autonomizacije, raspada nacionalne države i prekrivanja regionalnih identiteta? Iduća će desetljeća pokazati jesu li u tom konfrontiranju uspješnije regionalne zajednice, državni aparati ili naddržavni organi (Bufon, 1992).

Između ostaloga preostaje nam procjena koliko će istarski etnosi i etosi unutar i izvan svojih lokalnih i državnih granica, između centara i periferija biti osobni "živjeti, ne samo preživjeti" (Pirjevec, 1998, 23).

Simmelovim (1971) riječima pripadnost i nepripadnost dva su pola istog kontinuuma, jer između suprotnih pojava može postojati velika povezanost. S tog se vidika može objasniti povezanost proturječnih društvenih situ-

12 Npr. čakavica, istarska tradicionalna glazba, običaji, hrana, vraćanje dijalektima, dvojezičnost kao komunikativna praksa... Ipak valja napomenuti, na što upozoravaju i rezultati sociolingvističkih istraživanja autora: Orbanića, Filipija, Milani, da je spontana dvojezičnost sve više u opadanju, u porastu je dvojezičnost dobivena direktno putem obrazovanja - i indirektno - putem mass medija. (Nap. K. M.).

acija, kao što su individualizam - kolektizam, despotizam - populizam, regionalizam - centralizam, situacije koje su izuzetno važne u procesu identifikacije u svakodnevnom životu.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Umjesto zaključka na temu, koju još zapravo ne možemo zaključiti, možemo reći da smo pokušali bar donekle odgovoriti na početno zacrtanu tezu o konceptu "istrijanstva", njegovom približnom nastanku, razvoju, modifikacijama.

Što se tiče druge teze, potvrđujemo na neki način jedno i drugo, odnosno da istrijanstvo izvire iz Istre, a ponekad, u određenim situacijama i iz centara nacionalnih država. No tu ćemo stati, navedene teze ni izdaleka nismo iscrpili. U sadašnjem smo trenutku određene probleme otvorili, općenito predstavili i kontekstualno približili aktualnoj problematici specifičnog i originalnog koncepta "istrijanstva". Za stanovnike istarskog poluotoka ono je svakako bilo i ostalo prirodni način njihove egzistencije, proizašao iz osjećaja pripadnosti jednom prostoru.

"THE CATEGORY OF ISTRANITY" - BETWEEN THE "CENTRE" AND THE "PERIPHERY"

Karmen MEDICA

Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

e-mail: Karmen.Medica@guest.arnes.si

SUMMARY

Istra, being a unitary geographical area, is nowadays divided into three parts belonging to three different national states (Croatia, Slovenia, Italy). The two state borders certainly represent, in the relatively restricted area, an obstacle for a normal circular flow of people, raw materials, goods and capital. Both natural and traditional bonds between the inhabitants of the Istran peninsula are overburdened.

Borderlands with the complex ethnic structure, as is the case with the Istran peninsula, give rise to some particular ethnic identities influencing each other. The recognition of the Istran ethnolinguistic heterogeneity and its transformation into a cultural value has helped in the formation of a distinct identity, manifested through the category of Istranity.

Istranity dealt with in the present paper is not included so much into the political-national categorisation (strong identity) as into the historical-cultural categorisation (weak identity). Istranity is to be so far considered a paradigmatic value for this part of the Istran population that feels no longer limited by the new political and national ideologies trampling into these peculiarities, which unite the Istran population in a single social-cultural entity.

This article deals with the category of Istranity between the "centre" (of national states) and the "periphery" (Istran peninsula). Our first question was: Is Istranity a new concept or an old one? And the second question reads: Is the source of Istranity the "periphery" or the "centre" of national states.

One of the answers to the first question is that the concept of Istranity has changed in history. As it has frequently depended on political circumstances, it is quite relative. The answer to the second question could be that Istranity results from Istra, although in certain situations from the centres of the national states as well.

Key words: Istra, "category of istranity", istran identity

LITERATURA

Anderson, B. (1990): Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma. Zagreb, Školska knjiga.

Barth F. (1969): Ethnic Groups and Boundaries. Boston, Little Brown.

Banovac, B. (1996): Etnički identitet i regionalna pripadnost - primjer Istre. Doktorska disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet.

Bertoša, M. (1985): Etos i etnos zavičaja. Pula - Rijeka.

Bufon, M. (1992): Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost - Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini. Trst, ZTT.

Darovec, D. (1995): Oris državnopravnih vidikov italijanskega, slovenskega in hrvaškega razmerja v Avstrijskem primorju sredi 19. stoletja. V: Slovenci in država. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave 17. Ljubljana, 95-101.

De Franceschi, C. (1989): Uspomene. Pula - Rijeka.

Klemenčič, Kušar, Richter (1993): Promjene narodnostnog sastava Istre - prostorna analiza popisnih podataka 1880.-1991. Društvena istraživanja 6-7, Zagreb.

Lash, S. (1993): Sociologija postmodernizma. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Orbanić, S. (1992): Regionalismo istriano: finzione da fine millenio. Razprave in gradivo 26-27, Ljubljana.

Orbanić, S. (1995): Il misto come ebreo errante. U: Zbornik "Identità - alterità". Fiume - Rijeka, Edit, 50-65.

Pirjevec, J. (1998): "Med domačijstvom in svetovljanstvom". Koper, Primorske novice, 27. 2., 23.

Simmel, G. (1971): On Individuality and Social Forms. Chicago, The University of Chicago Press.

Strassoldo, R., Tessarin, N. (1992): Le radici del localismo. Indagine sociologica sull'appartenenza territoriale in Friuli. Trento, Reverdito Edizioni.

Sumner, W. G. (1962): Costumi di gruppo. Milano, Edizioni di comunità.

Šetić, N. (1995): "Istrijanstvo između etničke i moderne svijesti". Pula, Glas Istre, 29. 4., 11.

Šuran, F. (1993): Istrijanstvo kao slabiji (odnosno jači) identitet. Društvena istraživanja 6-7, Zagreb.

Vivante, A. (1984): Irredentismo adriatico. Trieste, Ed. Italo svevo.

Vugrinec, S., Medica, K., Orbanić, S. (1990): Javno mnijenje Istra 90. Pazin, Naša sloga.

pregledno izvirno znanstveno delo

UDK 061.23(=863+50)(497.4 Koper)"19"

KOPRSKE DRUŽBENE ORGANIZACIJE KOT ODRAZ STRUKTURE ODNOSOV MED PRIPADNIKI RAZLIČNIH ETNIČNIH SKUPNOSTI

Vesna GOMEZEL MIKOLIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

e-mail: vesna.gomezelm@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek podaja pregled pomembnejših koprskih političnih, šolskih, cerkvenih, kulturnih in drugih organizacij ter društev v 20. stoletju. Razne oblike formalnega in neformalnega povezovanja pripadnikov dveh avtohtonih etničnih skupnosti, slovenske in italijanske, v mestu Koper skozi čas namreč vseskozi pomembno vplivajo na oblikovanje odnosov med tema dvema družbenima skupinama v okviru širše družbene in jezikovne skupnosti. In obratno, struktura odnosov med pripadniki dveh etničnih skupnosti, katerih status se je skozi 20. stoletje večkrat spreminjal, se odraža tudi v organiziranosti njihovih družbenih organizacij in društev. Te so v pričujočem delu obravnavane predvsem z vidika njihovih naslednjih funkcij: odražanja prisotnosti pripadnikov različnih etnij in njihovega statusa, odsliskave usmeritev jezikovne politike ter možnosti za formalno in neformalno povezovanje predstavnikov različnih narodnosti.

Ključne besede: družbena organizacija, etnična skupnost, etnična identiteta, narodnost, jezikovna skupnost, formalno in neformalno povezovanje

UVOD

Pričujoči pregled pomeni okvir širše sociolingvistične raziskave o odvisnosti sporazumevalne zmožnosti v prvem in drugem jeziku od nacionalne in jezikovne zavesti ter od strukture odnosov med večinskim in manjšinskim prebivalstvom v Slovenski Istri. Raziskava se omejuje na obravnavo urbane regije mestne občine Koper, in sicer mesta Koper s starim mestnim jedrom in predmestnimi naselji (Žusterna, Semedela, Markovec, Olmo - Prisoje, Šalara, Škocjan). Namreč mesto Koper kot središče Slovenske Istre lahko kot tako predstavlja ves njen urbani, narodnostno mešani del, kjer se že skozi stoletja stikajo slovenska in italijanska etnična skupnost ter slovenski in italijanski jezik in ki

danes velja za dvojezično območje z dvema uradnima jezikoma.¹

Ker je današnja komunikacijska kompetenca pripadnikov različnih generacij odvisna od dejavnikov iz družbeno-kulturnega konteksta, ki se v času spreminja, smo se na prvi stopnji raziskave posvetili analizi družbeno-političnih razmer v mestu Koper v 20. stoletju, še posebej pa razvoju političnih, šolskih, cerkvenih, kulturnih in drugih družbenih organizacij. Razne oblike formalnega in neformalnega povezovanja pripadnikov dveh avtohtonih etničnih skupnosti so namreč v tesni medsebojni povezavi s strukturo odnosov med tema dvema družbenima skupinama v okviru širše družbene in jezikovne skupnosti.²

1 Raziskava izključuje istrsko zaledje, saj problematika podeželja Slovenske Istre, strnjeno poseljenega s slovenskim prebivalstvom, in primerjalna analiza le-tega z urbanim prostorom prinašata v raziskavo popolnoma nove vidike in zahtevata še širše proučevanje.

2 Po Gumperzu (v: Fishman, 1972) jezikovna skupnost ni opredeljena kot skupina ljudi, ki govori isti jezik, temveč kot skupnost na osnovi pogostosti komunikacije in simbolne integracije ter glede na sporazumevalno zmožnost neodvisno od števila jezikov in njihovih variant.

Sl. 1: Koper z začetka stoletja (zasebni arhiv A. Lešnik).
Fig. 1: Koper at the beginning of the 20th century (A. Lešnik private archive).

Pričujoči prispevek želi osvetliti naslednje funkcije družbenih organizacij:

1. kako se je prisotnost pripadnikov različnih etničnih skupnosti v mestu Koper v različnih obdobjih 20. stoletja odražala oziroma se odraža preko družbenih organizacij;

2. kako se preko delovanja družbenih organizacij kažejo v različnih obdobjih različne usmeritve jezikovne politike;

3. kakšne možnosti so nudile oziroma nudijo različne družbene organizacije za formalno in neformalno povezovanje predstavnikov različnih narodnosti.

V pregledu so zajete tiste skupine družbenih organizacij, v katerih se zgoraj omenjene funkcije najbolj kažejo, oziroma organizacije, pomembne z vidika oblikovanja in ohranjanja etnične identitete, to so: družbenopolitične organizacije (pri tem je večja pozornost namenjena širšim družbenopolitičnim organizacijam kot strankam), šole, cerkev, kulturne in druge organizacije

in društva (znanstvenoraziskovalne, športne organizacije idr.) Pregled družbenih organizacij se v skladu z zgoraj omenjeno zasnovno širše raziskave omejuje predvsem na koprsko institucije in društva v 20. stoletju, organizacije v drugih istrskih mestih, Trstu ali zaledju pa so vključene le tedaj, ko so te bile ali so pomembne tudi za koprsko prebivalce. Organizacije so obravnavane posebej v obdobju pred 1. svetovno vojno, med obema vojnoma in po 2. svetovni vojni do današnjega časa. Izvzeto pa je dogajanje v času obeh vojn, saj je šlo pri tem za življenje v izrednih, netipičnih razmerah in je zato z vidika naše raziskave manj zanimivo.

OBDOBJE PRED 1. SVETOVNO VOJNO

Na prelomu stoletja je bil v Kopru sedež enega od sedmih istrskih okrajnih glavarstev Avstrijskega primorja. Samo mesto je po ljudskem štetju iz leta 1900 štel 8.230 prebivalcev, od tega 7.205 Italijanov (87,55%), 391 Slovencev (4,75%), 167 Hrvatov (2,03%). V celotni koprski občini, ki je zajemala poleg mesta Koper še katastrsko občino Lazaret z vasmi Semedela, Sv. Marko, Škocjan, Smin, Pobegi, Čezarji, Rižana, pa je po istem štetju bilo 8606 Italijanov (79,64%), Slovencev 1558 (14,41%) in Hrvatov 155 (1,43%). Odstotek Slovencev se še poviša, če pogledamo celotno koprsko okrajno glavarstvo, ki je obsegalo poleg občine Koper še občine Izola, Piran, Pomjan, Marezige, Dekani, Milje, Dolina, Ocizla-Klanec, Buzet in Roč, in sicer je tu po istem popisu bilo 34.084 Italijanov ali 43,75%, Slovencev je bilo 29.445 ali 37,59%, Hrvatov 14.383 ali 18,36% ter drugih narodnosti 424 ali 0,54% (Cadastre national, 1946; Kramar, 1991, 106-107).

Kljub temu da je avstrijska zakonodaja odredila, da se v javnem poslovanju uporabljajo vsi deželni jeziki in da se s strankami posluje v njihovem jeziku, pa se v mestu Koper, pa tudi drugih istrskih krajih in celo v istrskem deželnem zboru, tega niso držali (PAK, 6; Kramar, 1991, 49-53). V arhivu koprškega občinskega urada z začetka tega stoletja je velika večina prejetih in poslanih dopisov italijanskih (ne glede na narodnostno pripadnost pošiljatelja oziroma naslovnika), le dopisi, poslani s strani avstrijskih oblasti, so včasih nemški, včasih dvojezični. Tudi Slovenci so se na občinski svet obračali v glavnem v italijanščini, le redko v slovenščini. Ne glede na jezik vloge, je bil odgovor vedno italijanski.

Družbenopolitične organizacije

To je bil čas, ko so za celotno Istro bili značilni italijanski iredentizem, slovenska in hrvaška narodna prebujanja ter avstrijska politika v smislu pregovora "Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima" (Kramar, 1991, 34). Italijanskemu političnemu gibanju *Lega nazionale*, ki se je leta 1891 v Istri pojavilo z namenom širjenja ita-

lijanskih šol in italijanske kulture nasploh po čisto slovenskih in hrvaških vaseh, se je zoperstavljalo politično društvo Edinost, ustanovljeno 1874 v Trstu, ki je tedaj pomenil družbeno, politično in kulturno-prosvetno središče primorskih Slovencev (Vremec, Guček, 1976, 55). To društvo, ki je po prvem členu statuta delovalo na področju celotnega Avstrijskega primorja, je izdajalo tedaj najpomembnejše glasilo primorskih Slovencev, tj. sprva tednik, nato od leta 1898 dnevnik Edinost, organiziralo tabore, kasneje čitalnice, shode in zborovanja, spodbujalo ustanovitev samostojnih denarnih zavodov, hranilnic in posojilnic, gospodarskih in zadrugnih organizacij ter različnih društev. Tudi v Kopru, kjer je bilo italijansko iredentistično gibanje zelo močno, so v okviru Edinosti delovali nekateri Slovenci in Hrvati. Tako je bil Vjekoslav Spinčić, duhovnik in profesor zgodovine na učiteljski v Kopru, na državnozbornih volitvah leta 1891 izvoljen v državni zbor. V Edinosti, kjer so se Slovenci in Hrvati skupaj borili za narodno in jezikovno enakopravnost, so med drugim zahtevali uporabo slovenskega in hrvaškega jezika tudi na sodiščih. Konec leta 1886 je prizivno sodišče v Trstu izdalo strog nalog vsem istrskim sodiščem, da morajo slovenske in hrvaške spise reševati v slovenščini oziroma hrvaščini, leta 1907 pa je bila v Kopru prva slovenska sodna razprava (Kramar, 1991, 116-147). Edinost je spremljala tudi uresničevanje odloka iz leta 1898, po katerem je bilo treba pošiljati občinske dopise v "tam občevalnem jeziku". Na predvolilnem zborovanju v šmarni šoli 26. februarja 1899 so sprejeli resolucijo, naj bodo v koprskem okraju nameščeni le uradniki z znanjem slovenščine (Kramar, 1991, 97-102).

7. maja 1902 je bilo v Pazinu ustanovljeno Edinosti sorodno društvo, tj. Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri, saj je prevladal občutek, da Edinost ne opravlja uspešno političnega dela v Istri in da je izobraženstvo pri Edinosti neaktivno. Pri pripravi tega društva na deželnozbornih volitvah leta 1911 srečamo tudi Koprčana, dr. Ferda Černeta, koprškega odvetnika, ki je bil predsednik okrajnega volilnega odbora. Društveno glasilo je bil tednik Naša Sloga, ki je do leta 1905 izhajal v Trstu, zatem pa v Pulju (Kramar, 1991, 148-153).

Kljub konfliktom med sorodnima društvoma in čeprav je znotraj obeh društev prihajalo do delitve na liberalno in krščansko-socialno strujo (pri Edinosti je bila krščansko-socialna predvsem goriška veja), do razbitja društev ni prišlo in obe sta veljali za liberalni politični društvi.

Na drugi strani sta se oblikovala socialdemokratska stranka in krščansko-socialno gibanje. Kot prvo socialdemokratsko organizacijo v Primorju lahko štejemo Delavsko zvezo (*Confederazione operaia*), ki so jo že leta 1889 v Trstu skupaj ustanovili delavci slovenske, italijanske in nemške narodnosti. Delavska zveza je ustanavljala razredne sindikalne organizacije, v Trstu,

Miljah, Kopru in drugod. Kasneje sta bili ustanovljeni Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (leta 1896 v Ljubljani, od leta 1900 s sedežem v Trstu) in poldrugo leto zatem italijanska socialdemokratska stranka in njena t. i. Jadranska sekcija s sedežem v Trstu. Med seboj sta tesno sodelovali, tako sta v skupnih prostorih v središču Trsta nastajala slovenski časnik Rdeči prapor in italijanski *Il lavoratore* in so tu delovala vsa tržaška strokovna in izobraževalna društva. Jugoslovanska socialdemokratska stranka je namreč v Trstu in širši okolici organizirala številna društva, da bi proletariat kulturno dvignila, tako društva Ljudski oder pa društvo Jugoslovanska socialistična mladina za območje Primorske s sedežem v Trstu in druga. Pomemben uspeh socialdemokratov je bila tudi ustanovitev Socialističnega društva leta 1900 v Trstu.

Razvoj socialne demokracije med istrskimi Slovenci je bil sprva počasen, velik odmev v Slovenski Istri pa je imel kongres socialdemokratske stranke v Trstu 21. in 22. maja 1905. Udeležili so se ga tudi predstavniki iz Kopra (Cociancich in Pizzarello), Izole in Pirana. Socialdemokratsko gibanje je imelo privrženca tudi med slovenskimi učiteljskimi v Kopru. Tako je Jože Pahor, ki je v Kopru maturiral leta 1906, prebiral socialistični list Arbeiter Zeitung. Kramar (1991, 171) navaja tudi podatek o izletu tržaških in miljskih otrok od 6. do 11. leta v Koper, ki ga je 22. septembra 1907 organizirala socialna demokracija.

Tudi v Kopru so bile pogoste demonstracije in zborovanja v organizaciji socialne demokracije. 16. novembra 1907 je ob 8. uri na trgu Brolo demonstriralo 300 koprskih gimnazijcev in učiteljev ter vpilo socialistična gesla. 10. oktobra 1908 je bilo pod Markovcem pri Kopru ljudsko zborovanje, povezano z vinsko trgovino. Na zborovanje je z dvema ladnjama prišlo tudi okrog 600 Tržačanov. 14. oktobra 1909 so socialdemokrati v Kopru organizirali povorko v protest proti umoru socialističnega Ferrerja. Istega leta, 25. novembra, je v tovarni sardin Depangher Johann & Comp. zaradi prenizkih plač stavkalo 67 žena. Marca 1912 je 17 pomočnikov-čevljarjev v Kopru stavkalo, ker jim delodajalci niso hoteli povišati plač. 28. junija 1914, ko se je v Ljubljani začel IX. zbor JSDS in ko je bil v Sarajevu umorjen avstrijski prestolonaslednik, so socialisti v Izoli povezali otvoritev novega Ljudskega doma z veliko vrtno veselico. Svečanosti so se udeležili tudi številni socialisti iz Milja, Trsta, Pirana, Buj in Kopra. Ko so se Koprčani zvečer v sprevedu vračali domov, je prišlo do neredov in nato tudi do aretacij s strani orožnikov. Na vseh teh prireditvah so skupno nastopali socialdemokrati italijanske in slovenske narodnosti (Kramar, 1991, 154-177).

Krščansko-socialno gibanje v Slovenski Istri se je začelo po kongresu krščansko-socialne stranke na Dunaju, in sicer je eden prvih zametkov bilo zborovanje italijanske duhovščine v začetku junija 1897 v Trstu, ki ga

je sklical koprski duhovnik Bonifacio. Pod njegovim predstvom je bil sprejet sklep, da se ustanovi Katoliško društvo za Primorje. Kmalu zatem je bilo ustanovljeno tudi politično društvo Krščansko socialne zveze (Lega Cristiano-sociale) s sedežem v Trstu, ki je začelo najprej v mestih, nato še v njihovem zaledju ustanavljati podružnice in društva mladinske socialne zveze (Lega gioventu sociale) ter ženske krščansko-socialne zveze (Lega delle donne cristiane sociali). Dokler je bila med Slovenci v Primorju narodnjaška stranka enotna, se krščanskosocialno gibanje ni moglo množično uveljaviti. Širili so ga predvsem duhovniki, ki so prišli s Kranjskega, med njimi tudi Janez Evangelist Krek. Med prvimi slovenskimi krščanskosocialnimi društvi v Slovenski Istri je bilo Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Dekanih. Ustanovljeno je bilo leta 1903, in sicer predvsem z namenom krepiti versko in narodno zavest, kar bo dosegalo z društveno čitalnico in knjižnico, s poučnimi predavanji, shodi, govori, petjem, godbo, deklamacijami, veselnicami, igrami, gledališkimi predstavami. Podoben pravilnik kot dekansko društvo je imelo tudi Delavsko izobraževalno in podporno društvo v Sočergi, ustanovljeno leta 1907. Kot pevovodjo tamkajšnjega pevskega zbora najdemo Karla Volka, ki je bil rojen v Kopru kot sin kazniškega paznika (Kramar, 1991, 192-197).

Šolstvo

V mestu Koper so bile v obravnavanem obdobju naslednje šole: 2 italijanski ljudski šoli, moška in ženska, privatna italijanska ženska ljudska šola, ki jo je upravljal verski zavod "Nobile Collegio delle Dimesse di Santa Chiara", privatna slovenska ljudska šola, ki jo je ustanovila Ciril-Metodova družba za Istro s sedežem v Opatiji, italijanska državna gimnazija ter štiriletno učiteljske s slovenskim, hrvaškim, italijanskim oddelkom in enorazredno slovensko vadnico. (Marušič, 1996, 27; Vremec, Guček, 1976, 67-80) To sprva italijansko učiteljske, ustanovljeno 1872. leta, je delovalo kot trojezično učiteljske od leta 1875 pa vse do leta 1909, ko se je slovensko učiteljske preselilo v Gorico in je v Kopru ostalo spet le še italijansko učiteljske. V tem 34-letnem delovanju je bilo izrednega pomena za slovensko in hrvaško narodno prebujo, saj je tu po Kramarjevem (1991, 301) navajanju končalo kar 426 slovenskih in 117 hrvaških učiteljev, ki so nato učiteljevali na Goriško-Gradiščanskem, Tržaškem in v Istri.

Cerkev

Slovensko bogoslužje je bilo tudi v Kopru v cerkvi sv. Bassa do leta 1884. Duša narodnega gibanja v Slovenski Istri je bil Franjo Ravnik, vikar stolne cerkve v Kopru (1862) in profesor slovenščine in hrvaščine na koprski gimnaziji (1862). Leta 1869 je bil izvoljen za

deželnozborskega poslanca.

Na pobudo istrskega deželnega zbora in italijanskih nacionalistov je tržaško-koprski škof dr. Janez Glavina ustanovil v Kopru semenišče za vzgojo duhovniškega podmladka v Istri. Uprava malega semenišča je bila italijansko-šovinistična. (Kramar, 1991, 180-190).

Kulturne in ostale organizacije ter društva

V tem času so v Kopru poleg poklicnih kulturnih ustanov, kot občinske knjižnice, muzeja, gledališča, delovala predvsem italijanska društva (godba, veslaški klub - Circolo Canottieri "Libertas" idr.), ki jim je občinski svet zagotavljal podporo. Po priimkih sodeč, so v njih delovali tudi člani slovenskega oziroma hrvaškega porekla. (PAK, 163; 6, 1995/1903, 50/1907) Vendar pa je bila tudi v Kopru, tako kot so po vsem slovenskem narodnem ozemlju v tem času nastajale čitalnice, leta 1878 ustanovljena Čitalnica (Čitaonica) s slovenskim in hrvaškim službenim jezikom. Člani so bili pretežno profesorji in učitelji koprškega učiteljske. V okviru Čitalnice je leta 1908 nastalo Dramsko društvo Istra. Z dramskim društvom je sodelovalo tudi pevsko-tamburaško društvo Zvezda v Kopru. Med športnimi društvi pa najdemo slovensko Lovsko in strelsko društvo za Istro s sedežem v Kopru. (Vremec, Guček, 1976, 82; Kramar, 1991, 348-350, 390-393)

Navedimo še primer prijetnega sodelovanja slovenskih in italijanskih društev, kot ga navaja Janez Kramar v svoji Narodni prebui Istrskih Slovencev (1991, 390-391).

"Na Silvestrovo 1907 je Dramsko društvo Istra priredilo v dvorani gostilne Babuder v Kopru veseloigro s petjem Matjaž in šaloigro Novoletno darilo (...) društvo je 20. 2. 1908 nastopilo v Kopru v dvorani S. Marco z igrama Županova Micka in Eno uro doktor. Med odmorji je igrala pobežanska godba. (...) Novo prireditev je imelo društvo 29. 11. 1908 v gostilni Babuder, v odmorih je italijanska mestna godba igrala slovenske in hrvaške koračnice. Koncert se je končal šele v jutranjih urah."

OBDOBJE MED OBEMA VOJNAMA

Po koncu 1. svetovne vojne je Koper pripadel Italiji in postal del italijanske Julijske krajine. Podatki o ljudskem štetju iz leta 1921 ne odgovarjajo realni sliki, saj jih je fašistična oblast prikrojila v korist italijanske narodnosti, zato jih podajmo le v ilustracijo: v samem mestu Koper je bilo skupno 8.622 prebivalcev, od tega 8.432 Italijanov, samo 91 Slovencev, 2 Hrvata in 97 tujcev. Naslednji popisi iz let 1931 in 1936 narodnosti sploh niso omenjali, nekaterih raziskav prebivalstva po narodnosti po letu 1936 pa sploh niso objavili, saj se število Slovanov ni nizalo v skladu z njihovo politiko (Perselli, 1993, XIV).

Druženopolitične organizacije

Na območju Slovenske Istre je takoj po 1. svetovni vojni slovensko narodno, socialistično in komunistično gibanje sicer doživljalo vzpon, vendar je z osvojitvijo državne in politične oblasti fašistični režim postavil svoje privržence na vsa odgovorna politična, upravna, prosvetna, gospodarska in druga vodilna mesta ter z raznimi zakoni preganjal kakršnokoli opozicijsko politično delovanje.

Za razmerje političnih sil v občini Koper so tako pomenljivi podatki o volilnih rezultatih iz leta 1921 in 1924, iz katerih se vidi, da je prišlo do velikega upada glasov socialistične in komunistične stranke ter slovenske liste, kljub temu da so bili predvsem koprski socialisti pred tem zelo močni. Absolutno večino je dobila fašistična lista; socialistična stranka je leta 1921 dobila 544 glasov, leta 1924 pa 49, komunistični stranki je število glasov padlo z 231 na 98, slovenska lista, ki je prej imela 260 glasov, zdaj ni dobila nobenega (Vremec, Guček, 1976, 200-201).

Tako imenovani izredni fašistični zakoni iz leta 1926 so dokončno zatrli delavske in meščanske demokratične stranke ter organizacije in na ozemlju Slovenske Istre in celotne Primorske zadali hud udarec slovenskemu narodnemu gibanju, saj so pomenili nasilno ukinitve še zadnjih slovenskih organizacij in društev na političnem, gospodarskem, kulturnem in druženem področju, ki so prešli v popolno ilegalo. Ustanavljale pa so se nove italijanske meščanske, v glavnem fašistične organizacije, kot npr. v Kopru društvo "Italia fara da se" (PAK, 249).

Šolstvo

Leta 1918 je italijanska vojaška uprava prevzela tudi šolske zadeve in sklenila postopoma uvesti italijanski jezik kot učni jezik tudi v slovenske šole, veliko slovenskih šol (npr. v Trstu) pa je takoj razpustila. V Istro je pošiljala italijanske učitelje brez potrebne pedagoške kvalifikacije, v službi pa je obdržala tudi slovenske in hrvaške učitelje, vendar so morali po letu 1925 opraviti izpit iz italijanskega jezika. Slovenske in hrvaške šole pa je dokončno ukinila t. i. Gentilejeva reforma iz leta 1923, ki je postopoma uvajala samo italijanski pouk za slovenske učence. Od šolskega leta 1927/28 ni bilo v treh mestih Slovenske Istre nobene slovenske osnovne ali srednje šole. Italijanska šola med slovensko mladino ni bila priljubljena, zato ni mogla doseči tistega vzgojno-izobraževalnega smotra, ki ga je želela, tj. prenesti med slovensko prebivalstvo fašistične vrednote. V Kopru so tako delovale naslednje italijanske osnovne in srednje šole: deško-dekliška osnovna šola "Pier Paolo Vergerio" v poslopju, kjer je pred tem deloval zavod Sv. Klare, deška osnovna šola, osnovna šola "San Marko" na Markovem hribu v Smedeli, poklicna, najprej kme-

tijska, nato trgovska in nazadnje industrijska šola "Gian Rinaldo Carli", ustanovljena v šolskem letu 1930/1931, ter višja gimnazija, ki je po 1. svetovni vojni dobila ime po istrskem publicistu Carlu Combiju. (Vremec, Guček, 1976, 116-121)

Cerkev

Kljub paktu in konkordatu, ki sta ga v Lateranu 11. februarja 1929 sprejela italijanska država in sv. Sedež in ki je med drugim določal, da morajo biti nosilci cerkvenih beneficijev le tisti župniki, ki so italijanski državljani in znajo italijanski jezik, so slovenski verniki na Primorskem predvsem po zaslugi goriškega nadškofa Frančiška Borgia Sedeja pa tudi tržaško-koprškega škofa Luigija Fogarja dolgo ohranili pravico do molitve v svojem jeziku. Tudi knjige in revialni tisk, ki ga je potrdila cerkvena oblast, jih civilna ni smela prepovedati (Kacin-Wohinz, 1990, 180). Tako so tudi v Slovenski Istri odigrale pomembno vlogo izdaje Mohorjeve družbe, ki so bile tudi med preprostimi ljudmi zelo priljubljene (Lešnik, 3. 4. 1998). Tudi slovenske verske organizacije, predvsem Marijine družbe, ki so postale sedeži vzgojnega in prosvetnega dela s prireditvami in z gojenjem slovenskega jezika in ki so bile pogoste tudi v Slovenski Istri, so se ohranile še dolgo pod fašizmom, medtem ko je med italijanskimi verskimi organizacijami fašizem priznaval le Katoliško akcijo. Tudi cerkev pa se je popolnoma romanizirala, ko sta tako Sedej leta 1931 kot Fogar leta 1936 morala odstopiti in je Fogarjevo mesto tržaško-koprškega škofa leta 1938 zasedel Antonio Santin, ki je že pred tem, leta 1934, prepovedal rabo slovenskega, hrvaškega in staroslovenskega jezika v liturgičnih obredih in zahteval latinščino. Vnet zagovornik italijanstva Julijske krajine pa je bil tudi Giovanni Sirotti, rektor koprškega semenišča, ki je bil sedaj imenovan za apostolskega administratorja goriške nadškofije (Kacin-Wohinz, 1990, 182-203).

V Kopru v tem obdobju slovenskega bogoslužja ni bilo, niti ne slovenskih verskih organizacij, le knjige Mohorjeve družbe se je dalo dobiti. Zanimiv podatek je tudi ta, da so se procesiji ob sv. Nazariju, koprskem zaščitniku, ob sv. Antonu in ob sv. Ani poleg koprskih Slovencev množično udeleževali tudi Slovenci iz okoliških vasi, ki so med seboj lahko nemoteno govorili slovensko (Lešnik, 3. 4. 1998).

Kulturne in ostale organizacije ter društva

Med obema vojnoma so tako kot drugod na Primorskem tudi v Kopru legalno delovale le organizacije in društva, ki jih je bodisi ustanovila fašistična oblast bodisi so delovali v skladu z njenimi navodili. Na kulturnem področju delujejo dramske in glasbene skupine (zborovske, instrumentalne zasedbe, godba); še vedno je dejaven veslaški klub Libertas, kjer se ukvarjajo tudi z

drugimi vodnimi športi (jadranjem, plavanjem). Od športnih dejavnosti so razviti še planinstvo, košarka in nogomet. Za prostčasne dejavnosti mladih skrbi leta 1916 ustanovljen mladinski dom (Ricreatorio Comunale), v tridesetih letih pa v Kopru ustanovijo občinski odbor OND (comitato comunale dell'O.N.D. Opera Nazionale Dopolavoro), ki organizira različne kulturne in druge interesne dejavnosti. (Cherini, 1996; PAK, 6, 4061/1916). Seveda v tem času v mestu Koper ne najdemo nobene uradne slovenske kulturne institucije ali društva.

OBDOBJE PO 2. SVETOVNI VOJNI DO DANES

Po končani 2. svetovni vojni je Koper bil najprej del cone B Julijske krajine, nato cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, leta 1954 pa je z londonskim sporazumom pripadel FLR Jugoslaviji. S tem sporazumom je bilo tudi določeno, da se v predpisanem roku, tj. do začetka 1956, lahko izselijo prebivalci italijanske narodnosti, ki želijo prebivati v Italiji. Leta 1945 je bilo v

Sl. 2: Slovensko-italijansko sosodstvo leta 1957 v eni od koprskih uličic (zasebni arhiv A. Lešnik).
Fig. 2: The Slovene-Italian neighbourhood in 1957 in one of the Koper alleys (A. Lešnik private archive).

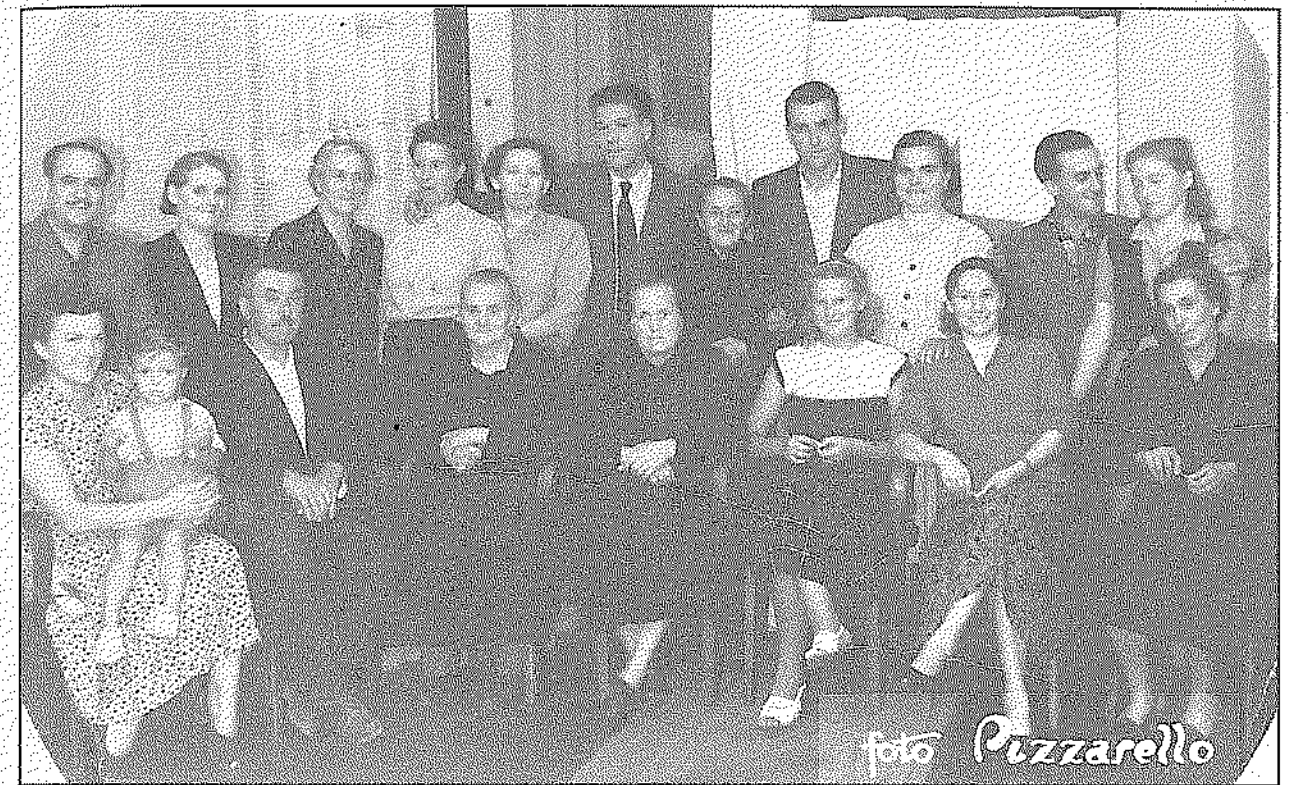
Kopru 6138 prebivalcev, od tega 5362 Italijanov (87,36%), 751 Slovencev (12,24%), 18 Hrvatov (0,29%) in 7 (0,11%) prebivalcev drugih narodnosti. (Cadastre national, 1946) Po izseljevanju mnogih koprskih Italijanov, pa tudi Slovencev, in priseljevanju Slovencev iz istrskega zaledja in notranjosti Slovenije ter prebivalcev drugih narodnosti v Koper je bila narodnostna slika Kopra precej spremenjena. V tem času, 25. aprila 1956, je bila izvedena registracija stalnega prebivalstva v občinah Koper, Izola in Piran, po kateri je bilo število vseh prebivalcev v mestu Koper 6066, od tega 4902 Slovencev, 506 Italijanov, 405 Hrvatov, 177 Srbov in 76 prebivalcev drugih narodnosti.

Po štetju iz leta 1981 je skupno število prebivalcev v mestu Koper le malo višje, tj. 6359, število Slovencev (4277) in Italijanov (223) pa celo nižje kot pri prejšnjem popisu, kar je povezano z višjim številom pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov (Hrvatov 640, Srbov 436 in 245 pripadnikov drugih narodnosti). Statistični podatki popisa prebivalstva po narodnosti iz leta 1991 veljajo za celotno občino Koper in ne za mesto samo, zato z vidika naše raziskave niso relevantni.

Narodnostni manjšini, zdaj italijanski, je v tem obdobju zagotovljena celovita zaščita njihovih pravic, tako po nekdanji ustavi SRS kot po današnji ustavi Republike Slovenije, veljavni zakonodaji in občinskem oziroma občinskih statutih, če upoštevamo še občini Izola in Piran. Na narodnostno mešanih področjih vseh treh obalnih občin sta uradna slovenski in italijanski jezik. Vsi javni napisi in vse javno poslovanje mora biti dvojezično, kar morajo tudi vse obravnavane družbene organizacije upoštevati tako pri dvojezičnem poimenovanju kot pri poslovanju.

Druženopolitične organizacije

Kot po celotni državi tudi v Kopru lahko že v prvem povojnem obdobju in seveda skozi vse jugoslovansko obdobje zasledimo celo vrsto druženopolitičnih organizacij, ki so bile ustanovljene z namenom, da utrjujejo novo ljudsko oblast; tako imajo npr. v Kopru sedež okrajni odbor Zveze borcev NOV, okrajni in okrožni odbor Zveze primorskih partizanov Koper, okrajni in občinski odbor ter obalna konferenca Socijalistične zveze delovnega ljudstva Koper, okrajni odbor Antifašistične mladine Slovenije, okrajni komite Ljudske mladine Slovenije Koper, okrajni, občinski in obalni komite Zveze mladine Slovenije idr. Vse so v svoje delovanje vključevale somišljenike ne glede na narodnostno pripadnost, le-to oziroma sodelovanje med slovenskim in italijanskim prebivalstvom pa je že v svojem imenu izpostavila Slovensko-italijanska antifašistična unija, ki je imela v Kopru svoj okrožni odbor za Istro (1947-1952) in okrajni odbor (1945-1953). (PAK, 228-230, 233-238, 240)

Sl. 3: Slovenci in Italijani, sorodniki vojnih žrtev, člani okrajnega odbora Zveze borcev NOV, s predsednikom koprskе občine Leopoldom Caharijo (zadaj v sredini) sredi petdesetih let (zasebni arhiv A. Lešnik).
Fig. 3: Slovenes and Italians, relatives of the war victims, and members of the Regional Committee of the League of Combatants from the National Liberation War, with Leopold Caharija, President of the Koper Municipality (at the rear, in the middle) in the mid-fifties (A. Lešnik private archive).

Tudi danes, v demokratični Republiki Sloveniji, stranke in druge druženopolitične organizacije v glavnem ne nastajajo na osnovi narodnostne pripadnosti. Tako tudi italijanska manjšina nima lastne stranke - izjema bi lahko bila le piranska politična stranka COMI, ki pa se je oblikovala le ob prvih demokratičnih volitvah leta 1990, pa še to je bil bolj kot poskus kot resna politična poteza (Apollonio, 25. 3. 1998) - in se njeni pripadniki včlanjujejo v katerokoli politično stranko ter delujejo v občinskih in območnih ali pokrajinskih odborih strank, ki imajo sedež v Kopru.

Pač pa se je italijanska skupnost z ustavo iz leta 1974, potem ko je bila dotlej organizirana le v okviru kulturnih krožkov brez političnega obeležja oziroma neposredno povezanih z organi ljudske oblasti, prvič druženopolitično samostojno organizirala v okviru na novo ustanovljenih Samoupravnih interesnih skupnosti italijanske narodnosti za Koper, Izolo in Piran (Comunità d'interesse autogestite della nazionalità italiana di Capodistria, Isola e Pirano), ki so predstavljale 4. volilni zbor in sogovornika države. Te organizacije, ki jih je kot ose-

be javnega prava potrdila tudi Ustava Republike Slovenije (64. člen) in delujejo danes z nekoliko spremenjenim nazivom kot Samoupravne skupnosti italijanske narodnosti za Koper, Izolo in Piran (Comunità autogestite della nazionalità italiana di Capodistria, Isola e Pirano) in Obalna samoupravna skupnost italijanske narodnosti (Comunità costiera autogestita della nazionalità italiana), pomenijo instrument za zaščito posebnih pravic, ki jih za svoje manjšine predvideva država. Na eni strani so sestavni del lokalne avtonomije, na drugi pa so pristojne za urejanje zadev na državni ravni. (Sau, 18. 11. 1998)

Italijanska unija, ki je v času SFRJ pomenila skupno organizacijo italijanske manjšine v Sloveniji in Hrvaški, je danes registrirana kot društvo za ohranjanje in razvijanje italijanske narodne kulture in jezikovne identitete italijanske narodne skupnosti z namenom vzdrževanja in gojenja odnosov z italijansko narodno skupnostjo v Hrvaški in z matično državo. (Apollonio, 12. 11. 1998)

Šolstvo

Jeseni 1945 so bile obnovljene slovenske šole na celotnem območju koprškega okraja, ena osnovna šola tudi v Kopru. Italijanske šole so po končani vojni brez prekinitve nadaljevale z rednim šolskim delom, poleg tega so bile v obdobju 1945-47 v Kopru ustanovljene še naslednje srednje šole: slovenska gimnazija, pomorska in trgovska akademija (ki se je kasneje preselila v Piran), tehnična srednja šola in vinarsko-sadljarska šola v Škocjanu pri Kopru. (Marušič, 1996, 37-40).

Danes delujejo štiri slovenske in ena italijanska osnovna šola, tri slovenske srednje šole (Gimnazija, Srednja ekonomska in trgovska šola, Srednja kovinarska in prometna šola, ki se po uvedbi frizerskega in programa tehniške gimnazije v šolskem letu 1997/98 oziroma 1998/99 namerava preoblikovati v Center poklicnega izobraževanja) in ena italijanska, tj. Gimnazija Gian Rinaldo Carli (Ginnasio Gian Rinaldo Carli) ter glasbena šola Center za glasbeno vzgojo Koper.

Potem ko je leta 1972 obalni svet pripravil resolucijo o razvoju višjega in visokošolskega študija v obalni regiji, so v Kopru začeli odpirati različne oddelke: redni oddelek Fakultete za strojništvo iz Ljubljane, oddelek Pedagoške akademije iz Ljubljane, Višje ekonomske in komercialne šole iz Maribora ter visokošolski oddelek Pravne fakultete iz Ljubljane. Danes v Kopru delujeta javni visokošolski zavod v okviru Univerze v Ljubljani, tj. Pedagoška fakulteta, Enota Koper, in samostojni visokošolski zavod Visoka šola za management Koper. Poleg tega je bil v letu 1994 kot javni zavod ustanovljen raziskovalni inštitut Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, dve leti zatem pa še Visokošolsko središče v Kopru, ki naj bi "zagotovilo pogoje za razvoj visokega šolstva na Primorskem". (Zbornik Primorske, 1997; Čok et al., 1998, 15-48)

Kljub temu, da "ponudbo" šol dopolnjujejo še šolske institucije na vseh ravneh v izolski in piranski občini, pa tako slovenski, predvsem pa italijanski osnovnošolci še vedno nimajo dovolj širokih možnosti izbire srednjih in visokih šol. Tako odhajajo na šolanje v Ljubljano oziroma Trst; zadnje je bilo doslej značilno le za italijanske otroke, v zadnjih letih pa tudi številni slovenski učenci izberejo za kraj svojega šolanja Trst. Tudi izbira slovenske ali italijanske osnovne šole, kjer število slovenskih in italijanskih šol zadošča potrebam, ne temelji vedno na narodnostni pripadnosti učenca. Tako se Italijani (pogosto so to otroci iz mešanih družin) vpisujejo tudi na slovensko šolo, ker da je ta kvalitetnejša, kljub temu da so zaradi tega izpostavljeni kritikam v ožjem, družinskem okolju ali širšem okolju, ki ga predstavlja italijanska skupnost. Prav tako tudi nekateri slovenski starši vključujejo v italijanske šole svoje otroke, kot razlog največkrat navajajo željo, da bi njihovi otroci bolje obvladali italijanski jezik, kot bi ga sicer. (Intervjuji, 1995-1998) Poleg teh bi najbrž lahko našli še številne

in še bolj kompleksne vzroke (pri tem niti ne upoštevamo problematike v Kopru kar številnih hrvaško ali srbsko govorečih otrok, ki se odločajo bodisi za slovensko bodisi za italijansko šolo). Prav gotovo so ta odstopanja od narodnostnih kriterijev problematična z več vidikov (tudi z jezikovnega), vendar pa lahko najdemo nekaj pozitivnega tudi v tem "mešanju"; na ta način namreč prihaja med mladimi različnih etničnih skupnosti do tesnejših stikov in boljšega medsebojnega poznavanja kot sicer. Pri takšnem sistemu dvojezičnih šol, kot ga imamo v Slovenski Istri (na slovenskih šolah slovenski učni jezik, italijanski jezik pa jezik okolja, na italijanskih šolah pa ravno obratno), namreč učenci velikokrat ne začutijo dovolj kulturno mešanega območja, v katerem živijo, in njegovih prednosti in jim je zato učenje bodisi italijanskega bodisi slovenskega jezika okolja samo v breme. Slovenski otroci tako spoznavajo italijansko kulturo (in jezik) bolj preko italijanske televizije kot iz neposrednega okolja, v katerem živijo, italijanski otroci pa so kljub temu, da živijo ob slovenskem večinskem prebivalstvu in v slovenski državi, premalo motivirani za učenje slovenskega jezika. (Intervjuji, 1995-1998) Rešitev bi morali ponuditi predvsem ustrezni učni programi, ki bi v okvir različnih predmetov tako na slovenskih kot na italijanskih šolah vključevali tudi vsebine, pomembne za poznavanje problematike narodnostno mešanega okolja Slovenske Istre.

Cerkve

Po vojni se je v koprski stolnici še kar nekaj časa obdržal italijanski jezik; v cerkveni kroniki lahko preberemo, da je bila "božja služba do novembra 1955 ob nedeljah in praznikih v katedrali v italijanskem jeziku, pri frančiškanski cerkvi (cerkvi sv. Ane - op.av.) pa v slovensčini". Tudi prejem prvega obhajila je potekal prvič v slovenskem jeziku šele leta 1955, in to v cerkvi sv. Ane, medtem ko je bilo istočasno v stolnici organizirano prvo obhajilo za italijanske otroke. Počasi pa so italijanski duhovniki odhajali in so prihajali slovenski, predvsem frančiškani iz Ljubljane, ki so sredi petdesetih let vodili župnijo. (Lešnik, 3. 4. 1998; Ravbar, 17. 11. 1998)

Danes je večina maš v koprskih cerkvah v slovensčini, v celoti italijanska je prva nedeljska maša (v soboto zvečer), dvojezične pa so jutranja nedeljska ter glavne maše ob večjih praznikih. Italijanski verniki se pri spovedi ali pri drugih srečanjih z duhovniki pogosto pogovarjajo tudi v italijansčini. (Škapin, 13. 11. 1998)

Kulturne in druge organizacije ter društva

a) Poklicna dejavnost

Koprke kulturne ustanove, ki so pomenile bodisi nadaljevanje tradicije bodisi popolnoma nove institucije, so nastajale v glavnem v prvi polovici petdesetih let. Začetki arhiva, knjižnice in muzeja segajo sicer že v

Sl. 4: Otroci, ki so leta 1955 prvič po vojni lahko prejeli prvo obhajilo v slovenskem jeziku, s sorodniki in patrom frančiškanom pred koprskim župniščem (zasebni arhiv O. Gomezel).

Fig. 4: A group of children who were in 1955 able to take the sacrament for the first time after the war in Slovene language, with their relatives and a Franciscan monk in front of the Koper rectory (O. Gomezel private archive).

konec prejšnjega stoletja oziroma v leta pred 1. svetovno vojno, vendar pa so muzejski, arhivski in bibliotечni fondi v glavnem zajemali beneško-italijansko kulturno dediščino in se v raziskavah usmerjali v historično in kulturno preteklost beneškega kulturnega kroga. Šele v petdesetih letih je prišlo v teh ustanovah do organizacijskih in konceptualnih sprememb; dobile so tudi širši teritorialni značaj (Pokrajinski muzej, Pokrajinski arhiv, Osrednja knjižnica). V Pokrajinskem muzeju Koper v devetdesetih letih uredijo še dislociran etnološki oddelek. V Osrednji knjižnici Srečka Vilharja delujejo poleg splošnoizobraževalne knjižnice še mladinski in domoznanski oddelek ter oddelek za italijaniko. Na območje koprške občine se je razširila tudi spomeniško-varstvena dejavnost MZVNKD Piran in Obalnih galerij Piran. Leta 1951 sta bili v Kopru ustanovljeni slovensko in italijansko polpoklicno gledališče (Slovensko gledališče Koper, Teatro del popolo Capodistria), ki sta živel le tri sezone. Od leta 1954-1957 pa je delovalo prvo in do zdaj edino poklicno Gledališče Slovenskega primorja. Po njegovi ukinitvi je bilo še več poskusov oživitve gledališkega dogajanja, ki pa niso

privedli do želenega cilja - ponovne vzpostavitve stalnega poklicnega gledališča. Z gledališko stavbo danes upravlja Zveza kulturnih društev Koper, ki organizira gostovanja slovenskih pa tudi tujih gledališč, predvsem italijanskih. Leta 1951 je bila ustanovljena tudi Založba Lipa, ki je bila veliko časa uspešno središče založniške dejavnosti; potem ko je v začetku devetdesetih let zašla v finančne težave, se ji danes odpirajo nove možnosti razvoja (Čok et al., 1998, 61-92).

Za vse zgoraj omenjene danes delujoče organizacije lahko ugotovimo, da z vidika dvojezičnosti v javnosti (dvojezična poimenovanja, javni napisi, javni nastopi itd.), razen redkih izjem, upoštevajo statutarne določila. Ker pa gre povečini za občinske ustanove oziroma največkrat javne zavode, posebnega kulturnega pomena tako za večinsko, slovensko kot za manjšinsko, italijansko prebivalstvo, se nam odpre vprašanje, povezano s 97. členom občinskega statuta, da svet samoupravne narodne skupnosti preko predstavnikov italijanske narodne skupnosti v občinskem svetu daje soglasje o ustanovitvi javnih zavodov za izvajanje posebnih pravic narodne skupnosti oziroma o soglasju k statutom in k

imenovanju direktorjev le-teh. Namreč na osnovi tega določila in izraženega interesa samoupravne italijanske skupnosti je npr. v statutu Osrednje knjižnica Srečka Vilharja predvideno, da je v svetu zavoda tudi predstavnik italijanske skupnosti. V večini drugih omenjenih kulturnih institucij, ki bi lahko bile za italijansko manjšino podobnega pomena kot knjižnica, tega ne srečamo. Na občinskem sekretariatu za družbene dejavnosti smo izvedeli, da italijanska skupnost zanje ni izrazila podobnega interesa. Tō, da pripadniki italijanske skupnosti omenjenih ustanov ne čutijo za "svoje", priča tudi dejstvo, da se kot obiskovalci v teh ustanovah obračajo na uslužbenca večinoma kar v slovenščini. V italijanski sprgovorijo le nekateri posamezniki in pa tedaj, če vedo, da je uslužbenec italijanske narodnosti.³ (Intervjuji, 1995-1998) Najbrž bi bilo potrebno izoblikovati si neka načelna stališča, ali poleg popolnoma italijanskih organizacij lahko še kakšne ustanove uresničujejo posebne pravice italijanske skupnosti ali ne. Podobna vprašanja bi si lahko zastavili tudi na področju šolstva - ob pomenu glasbene šole in novih visokošolskih zavodov.

b) Ljubiteljska dejavnost

Za razliko od razvoja kulturnih ustanov je kulturna, športna in druga ljubiteljska dejavnost polno zaživela takoj po koncu vojne, saj so v času fašizma in med vojno ilegalna društva zdaj lahko ponovno začela razvijati številne dejavnosti. Tako so že od leta 1945 naprej v Kopru nastajale zveze društev, ki so povezovala različna društva in skupine v mestu in na podeželju. Prva takšna zveza je bila Slovensko hrvaška prosvetna podzveza Koper, nato pa so nastajala delavsko prosvetna društva pod okriljem organizacij, ki so se večkrat preimenovali; od nazivov Svoboda in vzajemnost, Ljudska prosveta, Zveza slovenskih prosvetnih društev, Zveza Svobod in prosvetnih društev, Zveza kulturno-prosvetnih organizacij do Zveze kulturnih organizacij, ustanovljene 1978, ki je neposredni predhodnik današnje Zveze kulturnih društev. Po sprejetju nove zakonodaje v zvezi z ljubiteljstvom leta 1995 oziroma 1996 (Zakon o društvih, Zakon o Skladu RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti) je v Kopru ustanovljena območna izpostava republiškega sklada, ki preko razpisov skrbi za razvoj programov ljubiteljske kulture nacionalnega pomena, medtem ko ima Zveza kulturnih društev (poimenovanje iz leta 1997) vlogo povezovanja različnih kulturnih skupin in društev. Tako ZKD Koper povezuje številne šolske kulturne skupine, samostojna kulturna društva in samostojne kulturne skupine (literarno skupino, plesne in pevske skupine ipd.), lastne programe umetnostne vzgoje in kulturno-izobraževalne programe (baletno, kiparsko, likov-

no šolo, glasbeno igralnico idr. ter gledališko in lutkovno šolo, godbeniško šolo, šolo za kitaro itd.). (Čok et al., 1998, 84, 85; Koce et al., 1997, 1998; PAK, 253, 254, 259) ZKD Koper v sklopu "svojih" kulturnih skupin šteje tudi skupine, ki delujejo na italijanskih šolah in v vrtcu; do sodelovanja z njimi, kot z večino drugih šolskih skupin, prihaja predvsem pri revijskih nastopih in pri izobraževanju mentorjev. Sicer se pa v razne skupine in programe vpisujejo tudi posamezni pripadniki italijanske manjšine; evidence po narodnosti na ZKD ne vodijo, zato podatka o njihovem številu nimajo. (Koce, 19. 3. 1998)

Ob ZKD Koper, ki vključuje skupine in društva na kulturnem področju, Mladinskem kulturnem centru, ki skrbi za kulturno, predvsem glasbeno udejstvovanje mladih, in drugih kulturnih društev delujejo v mestu Koper še številna športna, strokovna in druga društva. Po prvem razcvetu društev takoj po koncu vojne doživijo ta ponoven razmah predvsem od druge polovice sedemdesetih let naprej. Tako je bilo po podatkih Statističnega urada RS leta 1976 v mestu Koper 36 društev (v celotni občini 47), leta 1998 pa kar 212 društev (v celotni občini 335). Pri prvem popisu, tj. leta 1976, tudi še ni bilo registriranega nobenega italijanskega društva, danes pa jih deluje 5 (v celotni občini 6).

Eno od teh je Italijanska skupnost (Comunità degli Italiani), ki podobno kot ZKD Koper povezuje različne skupine in organizira razne interesne dejavnosti, tako npr.: organizira različna predavanja, izlete, ima dramsko skupino, športno sekcijo, skupino malih pevcev, prireja folk festival. Za razliko od Samoupravne skupnosti italijanske narodnosti nima političnega obeležja, pač pa je njen namen predvsem ohranjanje in razvijanje italijanske kulture. Pred njo je bilo leta 1948 ustanovljeno Društvo italijanske ljudske kulture (Circolo Italiano di Cultura Popolare), ki je 1950. leta postalo sestavni del Italijanske unije Istrskega okrožja s sedežem v Izoli (Unione degli Italiani del Circondario dell'Istria), katere glavni cilj je bil uresničiti "načrte ljudske oblasti in partije". Po letu 1953 pa so se vsi na novo konstituirani Italijanski kulturni krožki (Circoli Italiani di Cultura), tako tudi koprski, vključili v Italijansko unijo za Istro in Reko (Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume), ki je imela podobno funkcijo kot prej Italijanska unija Istrskega okrožja. (Steffè, 1998, 691-692; Sau, 18. 11. 1998)

Čeprav se danes nekatere naloge Italijanske skupnosti pokrivajo z vlogo Samoupravne skupnosti italijanske narodnosti (Steffè, 17. 11. 1998), pa nobeni od teh dveh organizacij najbrž ne gre zanikati posebnega pomena za ohranjanje avtohtone italijanske kulture v tem prostoru. S tem lahko utemeljujemo tudi dejstvo, da

3 Gre torej za šibko jezikovno lojalnost, saj govorci ne izkoriščajo vseh priložnosti za rabo svojega jezika. Po Weinreichu (1953) pomeni jezikovna lojalnost lastnost govorca, da v danih okoliščinah rabi jezik; lojalnost se torej izraža z rabo.

se morajo na Italijanski skupnosti, za razliko od ZKD Koper, novi člani pri vpisu izjasniti za svoj materni jezik. Na društvu pa ugotavljajo, da imajo poleg Italijanov včlanjenih kar nekaj tako imenovanih "simpatizantov", se pravi pripadnikov drugih narodnosti, ki pa radi sodelujejo z njimi in katerim na društvu redno pošiljajo vabila na posamezne prireditve. (Apollonio, 25. 3. 1998)

ZAKLJUČEK

Status pripadnikov dveh avtohtonih etničnih skupnosti, slovenske in italijanske, in temu ustrezna jezikovna politika v mestu Koper sta se v 20. stoletju večkrat spremenila, kar odraža tudi razvoj koprskih družbenih organizacij v tem obdobju. Tako so v letih pred prvo svetovno vojno Italijani v Kopru predstavljali večinsko, Slovenci (skupaj s Hrvati) pa manjšinsko prebivalstvo, ki pa je kljub političnim pritiskom s strani italijanskih mestnih oblasti poskušalo delovati organizirano, z jasno zavestjo, da je tudi mesto Koper del narodnostno mešanega ozemlja s slovenskim zaledjem. Pod fašistično oblastjo med obema vojnama so bili Slovenci v Kopru le brezpravna manjšina, ki je v javnem življenju ni bilo čutiti, vse delovanje se je preselilo v ilegalo. Po 2. svetovni vojni, predvsem pa po londonskem memorandumu leta 1954 in eksodusu v letih 1954 in 1955 je slovensko prebivalstvo postalo večinsko, italijansko pa manjšinsko in se je temu primerno tudi organiziralo. Z ustavo, veljavno zakonodajo in občinskim statutom jim je kot manjšinski skupnosti bilo zagotovljeno uresničevanje posebnih pravic, italijanski jezik je postal poleg slovenščine drugi uradni jezik na narodnostno mešanem območju Slovenske Istre, torej tudi na območju mesta Koper. Čeprav so se sprva tudi Italijani vključevali predvsem v številne organizacije, ki so utrjevale nov družbeni sistem in so bile podaljšek letega, pa so se z ustavo iz leta 1974 družbenopolitično samostojno organizirali. V osemdesetih in devetdesetih letih, ki pomenijo razcvet društvenega življenja, nastanejo tudi nova italijanska društva. Danes, po osamosvojitvi Republike Slovenije in uveljavitvi novega družbenega sistema, tako kot Slovenci tudi italijanska manjšina išče nove poti za uveljavljanje svojih interesov na področju družbenih organizacij (težnje po usta-

Sl. 5: Pevske revije v koprskem gledališču so bile zelo pogoste tudi v osemdesetih letih (zasebni arhiv A. Lešnik).

Fig. 5: Choral singing at Koper Theatre was very common in the 80's as well (A. Lešnik private archive).

novitvi javnih zavodov, zasebnih podjetij...). Čeprav so italijanske družbene organizacije in organizacije, kjer italijanska etnična skupnost uveljavlja svoje interese, maloštevilne, pa se vloge prisotnosti manjšine kot enakovrednega sogovornika v javnem življenju ne bi smelo zanemariti, če se v Kopru želi še naprej ohranjati večkulturna družbena skupnost na temelju dveh avtohtonih etničnih skupin.

Z vidika formalnega in neformalnega povezovanja pripadnikov slovenske in italijanske narodnosti v mestu Koper lahko ugotovimo, da primere sodelovanja najdemo že v obdobju tako imenovanega italijanskega irendentizma z začetka stoletja. Čeprav so se tako v obdobju fašizma kot v prvih letih po 2. svetovni vojni odnosi med dvema etničnima skupinama zaostriili, pa so konec sedemdesetih in osemdeseta leta čas težnje po njunem medsebojnem sodelovanju tako na institucionalni kot tudi neformalni ravni. Tudi danes, v Republiki Sloveniji, se formalni pogoji za sodelovanje med pripadniki večinskega in manjšinskega prebivalstva niso spremenili, zato je odvisno le od pripravljenosti prebivalcev tako slovenske kot italijanske narodnosti, kako bodo še naprej skupaj oblikovali strpno večkulturno družbo.

THE KOPER SOCIAL ORGANISATIONS AS A REFLECTION OF THE STRUCTURE OF RELATIONS BETWEEN MEMBERS OF DIFFERENT ETHNIC GROUPS

Vesna GOMEZEL MIKOLIČ

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
e-mail: vesna.gomezelmikolich@zrs-kp.si

SUMMARY

The article illuminates the activities of the Koper leading political, cultural, school, church and other social organisations and associations in the 20th century. It sheds lustre upon them particularly from the aspect of their functions, i.e. reflection of the presence of members of different ethnic groups and their status, manifestation of the language policy, and possibilities for a formal and informal associating of the representatives of different nationalities.

The status of the members of the two indigenous ethnic groups, the Slovene and the Italian, and an adequate language policy in Koper have changed a number of times in the 20th century, which is reflected also in the development of the town's social organisations in this period. Namely, in the years prior to the first World War, the Italians represented the majority population there, while the Slovenes were in the minority. In spite of certain political pressures by the Italian town authorities, the Slovene community attempted to function in a well-organised manner, with absolutely clear awareness that Koper, too, was a part of ethnically mixed territory with its Slovene hinterland. Under the fascist rule between the two wars, the Slovenes in Koper were merely a subjugated and in public life totally imperceptible minority, for all of its activities had been forced to go underground. After the second World War, however, and partially following the London Memorandum in 1954 and the exodus in 1954 and 1955, the Slovenes became the majority population, while the Italians were now in the minority and had to organise themselves in accordance with these new circumstances. With the constitution, the valid legislation and the municipal statute, the Italians, as a minority community, were able to implement their special rights, one of them being their mother tongue, which became the second official language in the ethnically mixed territory of Slovene Istra, therefore in the area of Koper as well. Although at first the Italians, too, joined numerous organisations that were supposed to strengthen the new social system and were a kind of its extension, they were able to organise themselves, on the basis of the constitution from 1974, as an independent socio-political community. In the 80's and 90's, when social life was in full bloom, some new Italian societies were established. Although the Italian social organisations as well as organisations through which the Italian community is implementing its interests, are few, the role of the minority's presence in public life should not be neglected, if we wish that a multi-cultural social community on the basis of two indigenous ethnic groups is still preserved in Koper.

From the aspect of a formal and informal associating between members of the Slovene and Italian nationalities in Koper we can conclude that certain cases of such associating existed already in the period of the so-called Italian irredentism at the beginning of this century. In spite of the fact that the relations between the two ethnic groups became highly strained in the period of fascism and during the first years after the second World war, it must be said that mainly the 70's and the 80's became the period of aspiration for a mutual cooperation on institutional as well as informal levels. As the formal conditions for a close participation between the members of the majority and minority populations have not changed in the Republic of Slovenia, it all depends on the readiness of the inhabitants of the Slovene and Italian nationalities how they will jointly still shape their tolerant multi-cultural society.

Key words: social organisation, ethnic community, ethnic identity, nationality, language community, formal and informal associating

VIRI IN LITERATURA

Cadastre national de l'Istrie (1946). Sušak, Edition de l'Institut Adriatique.
Cerkvena kronika Župnišča Koper.

PAK - Pokrajinski arhiv Koper, fond 6 - Koper (Municipio di Capodistria).
PAK, 228 - Okrožni odbor Slovensko-italijanske anti-fašistične unije za Istro.

PAK, 229 - Okrajni odbor Slovensko-italijanske anti-fašistične unije.
PAK, 230 - Okrožni odbor Zveze primorskih partizanov.
PAK, 233 - Okrajni odbor SZDL Koper.
PAK, 234 - Obalna konferenca SZDL Koper.
PAK, 236 - Okrajni komite Zveze mladine Slovenije, Okrajni odbor Antifašistične mladine Slovenije, Okrajni komite Ljudske mladine Slovenije.
PAK, 237 - Obalni komite Zveze mladine Slovenije.
PAK, 238 - Občinski komite Zveze mladine Slovenije.
PAK, 240 - Okrajni odbor Zveze borcev NOV, Okrajni odbor Zveze primorskih partizanov - Koper.
PAK, 248 - Pro Cultura Mazziniana Capodistria.
PAK, 249 - Comitato della sezione femminile "Italia farà da sé".
PAK, 253 - Slovensko hrvaška prosvetna podzveza Koper.
PAK, 254 - Okrajni svet Svobod in prosvetnih društev Koper.
PAK, 259 - Zveza slovenskih prosvetnih društev Koper.
Stalno prebivalstvo v občinah Izola, Koper in Piran, 25. 6. 1956 / statistično gradivo. Ljubljana, Ljudska Republika Slovenija, Zavod za statistiko, septembra 1957.
Statut Mestne občine Koper. Uradne objave Primorskih novic, št. 9, 26. 5. 1995.
SURS. Seznam podjetij, družb in drugih organizacij, 31. 12. 1976.
SURS. Seznam iz poslovnega registra Slovenije, 29. 3. 1998.
SURS - Statistični urad Republike Slovenije, Prebivalstvo po narodnosti, 1961, 1971, 1981, 1991.
Balaban, J. (1998): Razvojni projekt Koper 2020. Povzetki razvojnih študij. Mestna občina Koper.
Cherini, A. (1996): Capodistria. Trieste, Fameia Capodistria.
Coupland, N., Jaworski, A. (eds) (1997): Sociolinguistics. A Reader and Coursebook. London, Macmillan Press Ltd., New York, St. Martin's Press, Inc.
Čok, L. et al. (1998): Razvojni projekt Koper 2020, Zvezek XI. - Razvoj družbenih dejavnosti / poročilo. Načrt projekta: Mestna občina Koper. Izvajalec projekta: ZRS Koper.
Darovec, D. (1992): Pregled zgodovine Istre. Knjižnica Annales 1. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
Filipović, R. (1986): Teorija jezika u kontaktu (Theory of languages in interacting contacts). Zagreb, Školska knjiga.
Fishman, J. A. (1972): The sociology of Language. Rowley, MA, Newbury House Publishers.
Fishman, J. A. (1989): Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Clevedon, Multilingual Matters.

Gabrič, A. (1998): Slovenske kulturne ustanove na Primorskem med kulturnim in političnim poslanstvom. Acta Histriae VI. Koper.
Gurr, T. R., et al. (1993): Minorities at Risk. Washington, D.C., United States Institute of Peace Press.
Hylland Eriksen, T. (1993): Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives. London, Boulder, Colorado, Pluto Press.
Kacin Wohinz, M. (1990): Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935. Koper, Založba Lipa.
Kaučič Baša, M. (1993): Jezik okolja in jezik šole: jezikovna politika pri Slovencih v Italiji. V: Štrukelj, I. (ur.): Jezik tako in drugače. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje, 56-64.
Kellas, J. G. (1991): The Politics of Nationalism and Ethnicity. London, Macmillan Press Ltd.
Koče, D. et al. (1997): ZKO Koper - Poročilo o delovanju 1995-1997.
Koče, D. et al. (1998): ZKD MO Koper - Poročilo o delovanju za sezonsko leto 1997/98.
Kymlicka, W. (1995): Multicultural Citizenship. Oxford, Clarendon Press.
Kramar, J. (1991): Narodna prebujanja istrskih Slovencev. Koper - Trst, Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska.
Marušič, M. (1996): Korenine slovenske šole v Istri. Koper, samozaložba.
Moynihan, D. P. (1994): Pandaemonium. Ethnicity in International Politics. New York, Oxford University Press Inc.
Nečak-Lük, A. et al. (1998): Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Ljubljana, INV.
Perselli, G. (1993): I Censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Trieste-Rovigno, Centro di Ricerche Storiche Rovigno.
Pogorelec, B. (1993): Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih - zgodovina in sodobni vidiki. V: Štrukelj, I. (ur.): Jezik tako in drugače. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.
Rizman, R. (1998): Multikulturalizem in izzivi globalizacije. V: Kržišnik, E. (ur.): XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
Siegel, H. (1998): Multiculturalism and the Possibility of Transcultural Educational (and Philosophical) Ideals. The School Field, IX, 1/2. Ljubljana, 5-32.
Steffe, M. (1998): Italijanska narodnostna skupnost 1945-1954. Primorska srečanja, 210-98, 691-692.
Vremec, V., Guček, M. (ur.) (1976): Slovenska Istra v boju za svobodo. Koper, Založba Lipa.
Weinreich, U. (1953): Languages in Contact: Findings and problems. New York, Linguistic circle of New York.
Zbornik Primorske - 50 let. Koper, Primorske novice.

INTERVJUJI⁴

Apollonio, Dario, 25. 3. 1998, 12. 11. 1998; tajnik Obalne samoupravne skupnosti italijanske narodnosti.

Čehovin, Tatjana, 1. 4. 1998; sekretar za družbene dejavnosti pri Mestni občini Koper.

Intervjuji z občani in uslužbenci družbenih organizacij, 1995-1998.

Koce, Darinka, 19. 3. 1998; vodja območne izpostave Sklada RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti.

Lešnik, Ana, roj. Markučič, 3. 4. 1998; gospodinja, rojena leta 1917 v Hrastovljah, v Koper se je preselila leta 1953.

Logar, Borut, 26. 3. 1998; ravnatelj Centra za glasbeno vzgojo Koper.

Ravbar, Bojan, 17. 11. 1998; piranski župnik.

Sau, Silvano, 18. 11. 1998; novinar TV Koper - Capodistria, predsednik Obalne samoupravne skupnosti italijanske narodnosti.

Steffè, Mario, 17. 11. 1998; koordinator kulturnih programov pri Samoupravni skupnosti italijanske narodnosti v Kopru, član sveta za kulturo pri vladi RS.

Škapin, Aleksander, 13. 11. 1998; stolni župnik v Kopru.

4 Zapisi vseh intervjujev se nahajajo pri avtorici prispevka. V zapisih intervjujev se hranijo tudi imena občanov in uslužbencev.

izvirno znanstveno delo

UDK 811.163.6'282:341.222(497.5)
811.163.42'282:341.222(497.4)

PODOBA NAREČIJ OB SLOVENSKO-HRVAŠKI MEJI

Josip LISAC

Filozofska fakulteta, HR-23000 Zadar, Obala kralja Petra Krešimira IV. 2

IZVLEČEK

V članku je obdelana podoba narečij ob slovensko-hrvaški meji od severozahodne Istre do medimursko-prekmurskega obmejnega pasu. Iz jezikovnega stanja je razviden čakavsko-slovenski in kajkavsko-slovenski kontinuum, vendar je pri delu čakavcev in štokavcev jasno, da gre za priseljence z juga, zato v takih primerih, jasno, ni moč govoriti o povsem navadnem razvoju starejšega stanja. Načeloma na slovenski strani prevladuje slovenski, na hrvaški pa hrvaški razvoj, vendar je treba upoštevati mnoge posebnosti v različnih obmejnih območjih.

Ključne besede: slovenski jezik, hrvaški jezik, dialekti, kontinuum, kontakt, vplivi

1. Vprašanje podobe narečij slovensko-hrvaških obmejnih krajev je že vrsto let deležno pozornosti filologov, vendar le spotoma, v okviru razprav o pripadnosti kajkavskega narečja, o kajkavsko-slovenskih ali čakavsko-slovenskih odnosih, o jezikovnih pojavih, ki so posledica zemljepisne soseščine, pa tudi v razpravah o konkretnih stanjih na določenih območjih. Lahko torej rečemo, da je o tej tematiki že precej napisanega, pa čeprav še vedno pogrešamo precej raziskav - kar je sicer povsem normalno, ker je obdelava dialektalnih govorov obmejnega pasu, ki meri skoraj 550 km, dokaj zahtevna naloga. Nekateri naslovi iz literature sicer obetajo zaokroženo obravnavo tematike, o kateri teče beseda, a o njeni celovitosti, niti v grobih obrisih, še vedno ni moč govoriti. Starejši znanstveniki (Rešetar, Rožič, Polivka, Lukjanenko, Kopitar, Miklošič, Oblak, Valjavec, Murko, Maretič) so se ubadali z vprašanjem, ali so kajkavski govori del slovenskega ali osrednjega južnoslovenskega diasistema - in nekateri so ponujali tudi kompromisno rešitev problema. V novejšem obdobju gre omeniti pomembnejše prispevke Aleksandra Belića, Frana Ramovša, Stjepana Ivšića, Pavleta Ivčića, Zvonimira Junkovića, Dalibora Brozovića, Jakoba Riglerja, Tineta Logarja, Mija Lončarića, Willema Vermeerja, Rada L. Lenčeka in drugih. Organsko jezikovno podobo na ožjih

območjih so preučevali Mate Hraste, Goran Filipi, Petar Šimunović, Janneke Kalsbeek, Iva Lukežić, Silvana Vranić, Josip Lisac, Albinca Lipovec, Vida Barac-Grum, Božidar Finka, Sonja Horvat, Stjepko Težak, Antun Šojat, Vesna Zečević, Josip Jedvaj, August Kovačec, Marc L. Greenberg, Zinka Zorko in nekateri že omenjeni avtorji.¹ Razprava o odnosih slovenskih govorov in čakavskega narečja (ali določenih delov tega hrvaškega dialekta) poteka že zelo dolgo (Fran Ramovš, Pavle Ivčić, Willem Vermeer in drugi), pod stalno lupo pa je tudi večstoletni vpliv hrvaških idiomov na del slovenske dialektalne fiziognomije. Razumljivo je, da je - zaradi dejstva, da v nekaterih slovenskih obmejnih območjih živi precejšen odstotek Hrvatov (l. 1991 je imela občina Metlika 12,5% Hrvatov, Piran 8,8%, Kočevje 7,7%, Koper 7,5% in nikjer v občinah ob meji ni manj kot 1% Hrvatov) in da je na Hrvaškem leta 1991 v nekaterih občinah bilo precej Slovencev (Čabar 3,3%, Buje 3,2% itn.) - problematika, o kateri teče beseda, še bolj zanimiva.

Lahko rečemo, da je podoba dialektov ob slovensko-hrvaški meji povsem pričakovana, običajna: dva sorodna jezika, ki že stoletja soživita na istem območju, tvorita naravni dialektalni kontinuum, vendar je treba poudariti, da je za del čakavskih in štokavskih govorcev

1 Glej bibliografijo z izborom iz obsežne literature.

očitno, da so se priselili iz južnih krajev in da v takih primerih ni naravnega razvoja starejšega jezikovnega stanja - ne glede na to, ali so ti govorniki danes v Sloveniji ali Hrvaški; z drugimi besedami, tudi v novjšem času dialektologi poročajo o štokavskih in čakavskih priseljencih v južni Sloveniji iz oddaljenih območij, le-te pa zasledimo predvsem v Hrvaški, kjer najdemo tudi priseljence iz Slovenije in drugih držav. Ne glede na vse, načeloma na slovenski strani prevladuje slovenski, na hrvaški pa hrvaški dialektalni razvoj, seveda z mnogimi posebnostmi v različnih obmejnih območjih. Povsod je torej moč opaziti čakavske in kajkavske oziroma slovenske značilnosti, ponekod pa tudi pojave, ki so posledica številnih migracij: npr. v Gorskem Kotarju poleg štokavskih tudi čakavski in kajkavski govorniki uporabljajo turcizem *divan*, *divaniti* - podobno zasledimo tudi drugod.

2. Ni težko razumeti, da so slovenski organski idiomi s sosednjimi hrvaškimi imeli skupen razvoj in da so si tisti, ki so si zemljepisno bližji, tudi jezikovno sorodnejši in bolj povezani. Mnogi dejavniki so oblikovali slovenske dialektalne idiome, a najpomembnejši je poseben in izredno raznoličen vokalizem, pri katerem je izredno pomembna bistvena odvisnost kvalitete samoglasnikov od kvantitete. Tudi naglas je pomembna značilnost slovenskih dialektov, predvsem pomik starih padajočih akcentov na naslednji zlog (*ôko* > *okô*, *zlâto* > *zlatô*) in dolgi refleksi starega akuta (*krâva*, *lîpa*), a to ne velja za vse slovenske idiome. Velik pomen ima tudi dvojina, ki pa je delno izginila.

Kajkavsko narečje je v veliki meri označeno z enačenjem refleksa polglasnikov in jata (= *e*) ter zadnjega nosnika in samoglasniškega *i* (= *o*), torej s posebnim razvojem vokalizma. Tudi prozodijske značilnosti so pomembne, v glavnem ni prehoda starih padajočih akcentov na naslednji zlog, na mestu starega akuta pa je skoraj redno kratki poudarek (*lîpa*). Pomembni kajkavski kontrast nasproti čakavskim in štokavskim govorom je metatonski kratko rastoči akcent, ki se je v mnogih kategorijah, kjer imajo čakavci in štokavci kratko padajoči akcent, preoblikoval v akut (1 mn. *sêla*, 0 mn. *kônji*); poleg tega je pri kajkavcih pogost metatonski cirkumfleks (sedanjik *vidim*, 1 mn. *korîta* itn.) na položajih, kjer imajo čakavci in štokavci običajno kratko padajoči naglas. Slovensko stanje je podobno kajkavskemu, razen v primerih, kot je kajkavsko *vôlja*, kjer imajo Slovenci po navadi *vôlja* - v slovenskih govorih se torej metatonski kratko rastoči naglas dosledneje preoblikuje v akut kot v kajkavskih. Mnoge značilnosti povezujejo kajkavske govore s slovenskimi: npr. *rj*, kot v *morje* ali *orjem*, ki pa so pri kajkavcih redkeje kot pri Slovencih; orodniki ednine samostalnikov ženskega spola na -*o*, ne pa na -*ojo* (enako kot pri severozahodnih čakavcih); tvorjenje prihodnjika; razlikovanje nedoločnika in namenilnika, zaimek *kaj* itn. Nekateri kajkavski obmejni govori imajo določene slovenske značilnosti:

npr. tip *lîpa* ali stanje, ki je nastalo od *zlatô*.

Med čakavskimi značilnostmi so tiste, ki jih v določeni meri zasledimo na severozahodu, tesneje povezane s slovenskimi (delno tudi s kajkavskimi) od tistih na jugovzhodu ali vmesnem območju. Pri tem mislim na metatonski tip *gîne* (v t. i. e-sedanjiku), metatonski tip *sîti*, *bogâti*, metatonski tip *stârî*, refleksi zadnjega nosnika drugačen od *u*, različen refleksi dolgega in kratkega *šwa*, desonorizacijo zvonečih soglasnikov na koncu besede (*grat*), zvoneči *h* kot refleksi *g*, ostanke predpone *vy-* in zaimek *jaz*. Tudi sicer imajo severozahodni čakavci več posebnosti kot jugovzhodni, ki so v precejšnji meri povezani z zahodnoštokavskim razvojem. Vendar, v večjem delu jugozahodne Istre in v okolici Vodice v Čičariji so današnji čakavci v glavnem štokavski priseljenci iz dalmatinskega zaledja in jih od drugih govorcev čakavskega narečja razlikuje, poleg drugega, *štakavizem*, medtem ko so preostali čakavci (kakor tudi kajkavci in govorniki slovenskega jezika) *ščakavci*. To je samo eden izmed mnogih primerov, ki potrjuje prisotnost starih dalmatinskih, liških ali drugih govorov (tudi štokavskih) ob slovensko-hrvaški meji.

3. Konkretni pregled bomo začeli z Istro, kjer na severozahodu, okoli Umaga, Buj in južno od reke Mirne, govorijo ikavsko (južno) čakavsko narečje, ki je na to območje prišlo v 16. stoletju iz severne Dalmacije. To narečje se bistveno razlikuje od šavrinskih in predvsem rižanskih govorov, čeprav so hrvaški vplivi v Šavriniji očitni (npr. ni več dvoglasnikov; pogojnik *bin*, *biš*), pa tudi slovenski vpliv južno od Dragonje je povsem nevpeljav ali pa verjeten (relativno pogosta uporaba *kaj*; končnica -*u* namesto -*i*; besede tipa *miza* ali *maša*). Čakavsko-slovenske razlike na tem območju so očitne tudi pri prozodiji: pri čakavcih je relativno pogost akut, ki ga v sosednjih slovenskih govorih ni.

V preteklih desetletjih smo od dialektologov dobili obilico novih dognanj o buzetskem dialektu, tako da smo danes lahko povsem gotovi, da osnova tega narečja ni slovenska (kot so pogosto mislili in pisali), temveč čakavska - toda tudi s prehodnimi prvini, tako da lahko na severu neredko ugotovimo npr. preskok naglasa na naslednji zlog tipa *gospūt* < *gōspod* kot v slovenščini. Sicer je buzetski dialekt notranje nenavadno diferenciran s tem, da proti severu narašča število slovenskih, proti jugu pa čakavskih lastnosti - oboje seveda samo pogojno. Enako je tudi z leksiko, ki je čakavsko in slovensko obarvana ali pa prevladujejo skupne besede (*brajda*, *daš*, *utrok* itn.) - posebno velja poudariti *kaj*. Skoraj zagotovo bomo prehodne prvine našli tudi v Sloveniji južno od Sočerge (Vermeer, 1982, 324) na območju šavrinskega govora. Mnoge značilnosti buzškega območja so vsekakor zanimive: npr. neocirkumfleks v e-sedanjiku in določnih oblikah pridevnikov tipa *stuari*; refleksi jata, ki se relativno pogosto ohranja kot ozki *e*; *a* kot refleksi zadnjega nosnika itn. Nemalo krat je na buzetskem območju razločen samo naglas, ni

torej tonemskega naglaševanja in kolikosti, kar lahko zasledimo tudi severno od meje, v Sloveniji.

Jugozahodni istrski dialekt (štakavski, čakavski, ikavski - bistveno bolj čakavski, kot je bil pred selitvijo iz zaledja Makarskega primorja) meji s čiškim narečjem na območju vodiške oaze v severni Istri, drugače pa je zelo soroden predvsem štokavskim idiomom molizanskih Hrvatov. Nedvomno je za Vodice, poleg konzervativnega glasoslovja in oblikoslovja, pomembna tudi besedošlovna inovativnost, ki je posledica različnih vplivov, tako da imamo npr. besedo *skadanj*, ki je potrjena v številnih severnejših čakavskih idiomih, med gradiščanskimi Hrvati, pri mnogih kajkavcih, kakor tudi v slovenščini, zelo pogoste pa so tudi čakavske avtohtone posebnosti, kot npr. *ar* "ker" ali *kořiga* "krzno". Vendar je tudi iz podrobnosti jasno, da vodiški govor ni avtohton na tem območju: na Buzetskem imamo npr. *prišli* ali podobno, v Vodicih pa *došli*.

Vzhodno od Vodice, v ikavsko-ekavskih čakavskih govorih Opatijskega krasi (npr. Vele Mune, Male Mune), se je ohranil idiom starega vzhodnoliškega tipa (Ivić, 1982, 148), vendar je možna tudi naslonjenost na slovenske govore (npr. 3. os. mn. sedanjika tipa *pečëju*, *rečëju*). Kakorkoli že, je munitski govor s svojim triakentskim sistemom vsekakor neodvisen od slovenskih naglasnih vplivov, ker t. i. "brkinske vasi ne poznajo rastoče intonacije" (Moguš, 1982, 12).

Jakob Rigler je govor v Lisicu nedaleč od slovenske meje uvrstil v notranjsko narečje (1963), a bolj verjetno je, da se na tem območju v reški okolici uresničujejo "slovenske, čakavske in kajkavske prvine in nekatere posebnosti, ki odstopajo od navedenih jezikovnih tipov" (Vranić, 1995, 57). Vsekakor velja omeniti primere, kot *mesû*, *testû*, *sinû* ipd., torej progresivno pomikanje prvotnih cirkumfleksov. V govoru Lisca imamo zaimek *kaj*, a tudi *aš*, kar je iz zač. Neznatno proti vzhodu od Lisca je območje Klane in Studene, ikavskih čakavskih krajev - v Klani imamo *kaj* "kaj" in ča "količkaj; karkoli; nekaj", v Studeni pa samo ča (Lukežić, 1998, 15-24). V Klani in Studeni je moč zaslediti mnoge posebnosti, pri čemer gre posebej poudariti, da se ti govori "nahajajo na obrobem prostoru, kjer so še danes v delnem stiku dve dialektološki območji: območje avtohtonih severozahodnih čakavskih narečij in območje vmesnega dialekt, kjer so se prepletli genetsko različni kajkavski in čakavski mikrodiasistemi in oblikovali določene skupne jezikovne značilnosti" (Lukežić, 1998, 97). Govora Klane in Studene imata precej skupnega z buzetskimi čakavskimi in goranskimi kajkavskimi idiomi, pa tudi z drugimi govori s tega območja, vendar je vseeno težko verjeti, "da porekla teh dveh govorov ni treba iskati izven njunega današnjega prostora" (Lukežić, 1998, 170) - zakaj sta to edina ikavska govora na tem območju? Vsekakor je možen tudi slovenski vpliv: npr. namesto končnega -*i* ima Klana nezlogotvorno -*u*, Studena pa -*v*.

V Gorskem Kotarju imamo goranski dialekt kajkavskega narečja (okoli 70% prebivalstva), pa tudi štokavskega (okoli 20% - ijejavskih govorov je več kot ikavskih) in čakavskega (okoli 10% - večina govorov je ikavsko-ekavskih, zelo malo ekavskih). Kajkavski goranski dialekt delimo na dva poddialekta, večjega zahodnega in bistveno manjšega vzhodnega - delitev temelji na različnih osnovah vokalizma, čeprav so razlike očitne tudi na drugih ravneh, predvsem v prozodiji. Poddialekta se razlikujeta tudi po količini prvin, ki jih delita s slovenskim jezikom - v zahodnem jih je več, čeprav količina skupnih prvin, predvsem v zahodnem poddialektu (od Zaumola in Plemenitaša blizu Lukovdola proti zahodu), bistveno niha od kraja do kraja. Novejši čakavski vplivi so bolj izraziti in uravnovešeni v vzhodnem poddialektu, kjer je povezanost z večino drugih kajkavskih dialektov, predvsem glede prozodije, precej bolj prisotna kot v zahodnem; metatonski cirkumfleks se pojavlja v istih kategorijah kot v osnovni kajkavščini. Gorski Kotar je pravzaprav zgodovinsko pribežališče - turška osvajanja so radikalno zmanjšala število prebivalcev, med priseljenci pa je bilo čakavskih in štokavskih govorcev (tudi Srbov) in še posebej mnogo Slovencev, predvsem na čabrskem in ravnogorskem območju. Etnografsko se Gorski Kotar deli na alpski, primorski, dinarski in panonski del, s pripombo, da imamo na določenih področjih, poleg prevladujočega, tudi druge vplive. Vokalizem goranskih kajkavcev se zelo razlikuje od osrednjekajkavskega, tako da soobstajajo refleksi jata (= *ei*) in kontinuant samoglasniškega *i* ter refleksi sekundarno naglašene *o* (= *ou*) ali zamenjave jata (= *e*) in, ponekod, padajočega *o* (*o*) - ni torej posebnega osnovnokajkavskega enačenja *šwa* in jata oziroma zadnjega nosnika in samoglasniškega *i*. V zahodnem poddialektu se refleksi starega akuta, razen v zadnjem zlogu, daljša, daljša se tudi metatonski kratki naglas (*kôža*), padajoči naglas pa se premakne na naslednji zlog, vendar se pogosto vrača na prvotno naglašeno mesto (*sînu* "seno"). Goranski kajkavci ne poznajo dvojine. Najbrž je srednjeveška dialektalna podoba kajkavskega dialekt v Gorskem Kotarju bila približno enaka današnji podobi vzhodnega poddialekta, a različni vplivi in mešanje prebivalstva so večji del Gorskega Kotarja odrezali od drugih govorcev kajkavščine. Od 15. stoletja naprej sledi skoraj povsem nepovezan razvoj, kar je še bolj povečalo razlike med osrednjo in goransko kajkavščino. Z druge strani reke Kolpe, na slovenski strani, zasledimo govore, ki so istega tipa kot v sosednjih hrvaških krajih v Gorskem Kotarju. Tako je npr. govor v Babnem Polju blizu Prezida enak prezidskemu govoru, z dolenjskimi, rovtarskimi, gorenjskimi in belokranjskimi prvini (Logar, 1975, 96); govor Fare pri Brodu na Kolpi (kostelsko narečje, kamor spada tudi idiom Babnega Polja) je povsem podoben bližnjim govorom na Hrvaškem (npr. *bâba*, *ûku* "oko", *mîza*, *mêsto*, *vîhu*, *matîka*, *klobâsa*, *vûk*, *čâkat*, *plâvat* itn. - to so

primeri iz Fare, enako pa govorijo tudi v Turnih pri Delnicah, čeprav je tudi precej razlik) - podobno je tudi drugod v Kostelu (prim. Horvat, 1994). V teh idiomih ni več tonemskega naglaševanja. V Kostel se je priselilo mnogo Hrvatov (Žagar - Jargov, 1983), kar dokazujejo številni priimki na tem območju, vendar se je hrvaščina praktično umaknila slovenskim govorom. Na majhnem območju severno od Broda Moravic goranski kajkavci zahodnega poddialekta mejijo z mešanim kočevskim govorom. Bela krajina je do 12. st. bila del Hrvaške, v 15. in 16. st. pa je vanjo prebегnulo večje število hrvaških in srbskih beguncev pred Turki. Danes imamo v Beli krajini velik idiomatski razpon, od govorov, ki so povsem slovenski, prek mešanih idiomov do čistih hrvaških in srbskih govorov. Marindol in Bojanci imajo štokavski ijekavski idiom, Tribučje dalmatinsko ikavico (Logar, 1996, 79-85, 203-207, 401-402; Lončarić, 1996, 156-160). O fiziognomiji belokranjskih govorov nam mnogo povedo besede Tineta Logarja (1981, 133) o idiomu Dragatuša: "Gre za mešan slovensko-srbo-hrvatski govor. Zato pri opisu izvora vokalov in proizvodnje ni mogoče izhajati v celoti iz izhodiščnega splošno-slovanskega fonološkega sistema." Dodajam, da na južnem belokranjskem območju in pri goranskih kajkavcih imamo za 2. os. mn. sedanjika obrazilo *-šte* (npr. *vidište*), v severnih belokranjskih govorih pa je obrazilo *-ste*. Poleg tega, v govorih južne Bele krajine, kakor tudi v drugih slovenskih idiomih (Istra, Prekija, Prekmurje), prehaja končni *m* v *n* - enako kot v hrvaških govorih od Istre do večjega dela Gorskega Kotarja. Z južnobelokranjskimi idiomimi mejijo goranski kajkavci vzhodnega poddialekta - zelo podobna sta si npr. govor v Severinu na Kolpi in idiom v Kotu severno od Kolpe (Ivić, 1961, 197). Zahodno od Karlovca z belokranjskim govornim tipom sodelujejo npr. čakavci v Vukovi Gorici, Prilišču ipd., a zdi se, da v glavnem povsod, razen v Vukovi Gorici, uporabljajo zaimek *kaj* ali *kej*; še bolj izraziti so kajkavski vplivi zahodno od Ozlja, recimo okoli Ribnika (Težak, 1979), okoli Vivodine pa imamo kajkavske govore goranskega tipa (Težak, 1979, 39-40), ki pa se bistveno razlikujejo od kajkavskih idiomov v Gorskem Kotarju. Zanimivo je, da M. Lončarić meni, da vivodinski govor "nadaljuje starejše stanje na tem območju, kakor tudi sosedni metliški, ki ima prav tako določene specifične kajkavske lastnosti" (Lončarić, 1996, 156).

Na območju Žumberka mejijo z vzhodnodolenjskim govorom ijekavci vzhodnohercegoveškega dialekta, ki so se priselili v 16. st.; pri njih zasledimo kajkavske, čakavske, pa tudi slovenske vplive. Na tem območju so tudi čakavci ikavsko-ekavskega tipa (Skok, 1956), ki jih Gorjanci ločujejo od čakavcev v okolici Kostanjevice v Sloveniji (Čačariji), kjer je za slovenske idiome značilno

tonemsko naglaševanje. Niso samo drugi vplivali na govor žumberških čakavcev, tudi oni so vplivali na čakavce: odtod npr. *pljesma* "pesem".

S sevniško-krškimi govorom in s kozjansko-bizeljskim narečjem mejijo kajkavski ikavci, in to najčistejši ikavci, kot je zapisal S. Ivšić (1936, 74), ki imajo ikavski refleks *i* v besedi *cista*. Seveda je ta dialektalni tip zanimiv tudi zaradi jezikovnih stikov priseljenih čakavcev s kajkavsko sosesčino - danes je stopnja kajkavskosti in čakavskosti neenaka, kar velja tudi za naglasni sistem, predvsem problem dolgo padajočega poudarka v posameznih krajih. V spodnjiesotelskem dialektu na obmejnem pasu ob Sotli se *i* na koncu zloga skoraj praviloma vokalizira, kar bi, kot tudi drugod, lahko pomenilo vpliv slovenskih idiomov.

Proti severu, okoli Kumrovcu in Pregrade, govorijo zgornjesotelski dialektalni tip, ki ne pozna nasprotja glede tona in kvantitete, kar je, po vsej verjetnosti, značilnost tudi govorov prek Sotle, npr. srednještajerskega idioma v Rogatcu. V zgornjesotelskih govorih imamo primere, kot *kokòš*, torej prenos starega padajočega naglasa na naslednji zaprti zlog. Pomembno je tudi to, da je kvantiteta zamenjana z razliko med vokali: v Kumrovcu je dolgi *o* prešel v *u* (*mùst*), kratki pa se ni spremenil (*stòl*), enako kot pri nekaterih slovenskih govorih.

Govori bednjanskega tipa imajo, jasno, osrednje-kajkavski vokalizem z značilnim enačenjem polglasnikov in jata, zadnjega nosnika in samoglasniškega *i*. Vendar ne gre spregledati dejstva, da so se vsi kratki vokali, razen *i* in *e*, premaknili za eno mesto nazaj - izjema je tudi *o*, ki se je preoblikoval v odprti *e*. Pri drugih zlogih je stanje še bolj zapleteno; razvoj je odvisen tudi od intonacije, ki v sosednjih slovenskih govorih nima kontrastivne vloge. Za akcentuacijo je zanimiv pojav progresivnega prenosa poudarka v primerih tipa *gelòub* "golob", a taki prenosi niso bili splošni niti v primeru zaprtja naslednjega zloga.² Stari praslovanski akut je dal kratki naglas (*lìpo* "lipa"), kar je hrvaška/neslovenska značilnost; ob Sotli in ponekod med kajkavci, kot smo videli, se stari akut daljša tudi zunaj končnega zloga. Tudi oblikoslovje bednjanskega govora je dokaj zanimivo. Kot primer navajam, da je lahko samostalnik *miš* ženskega ali moškega spola, kar je za hrvaški jezik povsem nepričakovano; zato je to dejstvo pomembno za kajkavsko-slovenske primerjave, ker je v slovenskih govorih ta samostalnik običajno ženskega spola. Pomembna podobnost je tudi paralelizem *o* in *è* v Bednji in v štajerskih in mnogih drugih slovenskih govorih, vendar je treba vsekakor poudariti, da za slovenske govore to velja v primeru dolgih vokalov. Tudi sprememba *u* > *ü* povezuje Bednjo (in še nekatere kajkavce: deli Medimurja, Podravine, Turropolja in Gor-

škega Kotarja, dolina Sotle) z delom štajerskih govorov. Treba je opozoriti na primer kozjansko-bizeljskega govora v Mostecu, kjer, poleg splošno znane zamenjave cirkumfleksa s kratkostjo, zasledimo vokalni pomik v dolgih zlogih, ki je podoben bednjanskemu (Toporišič, 1963). Kakorkoli že, bednjanski govori se bistveno razlikujejo od tistih na slovenski strani, vendar se sprememba dolgega *i* v *ei* dogaja na enak način v Bednji in sosednjih štajerskih slovenskih idiomih. Lahko rečemo, da je haloško narečje močno povezano s kajkavščino, še bolj pa prleško, "prehodno območje, kjer v naravnem jezikovnem kontinuumu ni trdne meje" (Lončarić, 1996, 156). Prlekiji sosedno medimursko območje ima kot refleks zadnjega nosnika in samoglasniškega *i* v glavnem *o*, posebna značilnost teh govorov pa je izguba tonemskega naglaševanja in, deloma, kolikosti. Razli-

kuje se zahodni del Medimurja, ki ne pozna enačenja zadnjega nosnika in samoglasniškega *i* ter jata in polglasnikov. Prekmursko narečje, kakor tudi prleško, ne pozna daljšanja starega in novega kratkega akuta: "Pri vsaj enem pojavu, namreč pomiku cirkumfleksa, prekmurščina tvori nekakšen most med slovenščino in kajkavščino. Še več: glede na to, kako se pomik cirkumfleksa pojavlja v prekmurščini in kajkavščini, lahko sklepamo na strukturne razmere, v katerih je do inovacije prišlo; bila je namreč odvisna od relativne teže zloga" (Grenberg, 1993, 485).

Na koncu, lahko zaključimo, da je tudi ta krajši pregled lastnosti hrvaških in slovenskih obmejnih dialektov pokazal, kako zapleteno je potekal razvoj južnoslovenskih jezikov, ne glede na to, ali gre za notranje jezikovne procese ali zunanje vplive.

DIALECTS ALONG THE CROATIAN-SLOVENE BORDER

Josip LISAC

Faculty of Philosophy, HR-23000 Zadar, Obala kralja Petra Krešimira IV. 2

SUMMARY

The text deals with the position of the Croatian-Slovene dialects spoken in the region spreading from the northwestern part of Istra to the Medimursko - Prekmursko border area. From the linguistic point of view we could say that the natural dialect continuum of the Čakavsko-Slovene and Kajkavsko-Slovene dialects is well present, but with a part of people speaking the Čakavski and the Štokavski dialects it is evident that they are immigrants from the south, and here logically we cannot trace the natural development of the old linguistic tradition. In principle, the Slovene dialect development dominates on the Slovene side, and Croatian on the Croatian side, except that a number of peculiarities in different border areas are to be considered.

Key words: Slovene language, Croatian language, dialects, continuity, impacts

LITERATURA

- Barac - Grum, V. (1993): Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru. Rijeka.
 Belić, A. (1929): Kajkavski dijalekt. U: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko slovenačka. Zagreb, 222-228.
 Brozović, D. (1988): Kajkavsko narječje. U: Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Zagreb, 90-99.
 Filipi, G. (1993): Lexicon ornitologicum Histriae Slovenicae. Koper.
 Filipi, G. (1994): Istarska ornitonomija. Rijeka.
 Finka, B. (1974): Gorskokotarska kajkavština u našem dijalektalnom mozaiku. U: Kajkavski zbornik. Dani kajkavske riječi. Zlatar, 29-43.
 Greenberg, M. L. (1993): Glasoslovni opis treh prek-

- murskih govorov in komentar k zgodovinskem glasoslovju in oblikoslovju prekmurskega narečja. Slavistična revija, 41, 4, 465-487.
 Horvat, S. (1994): Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora. Slavistična revija, 42, 2-3, 305-312.
 Hraste, M. (1967): Ikavski govori sjeverozapadne Istre. Filologija, 5, 61-74.
 Ivić, P. (1958): Die serbokroatischen Dialekte. Gravenhage.
 Ivić, P. (1961): Prilozi poznavanju dialektatske slike zapadne Hrvatske. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 6, 191-212.
 Ivić, P. (1963): Paralele poljskome 'pochylenie' na srpskohrvatskom terenu. Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr - Splaviński, Kraków, 227-243.

2 Prim. dodatno tolmačenje pri Marc L. Greenberg, 1993, 479-485.

- Ivić, P. (1981): Prilog karakterizaciji pojedinih grupa čakavskih govora. Hrvatski dijalektološki zbornik, 5, 67-91.
- Ivić, P. (1982): O munskom govoru v severnoj Istri. Studies in Slavic and General Linguistics, 2, 131-155.
- Ivšić, S. (1956): Jezik Hrvata kajkavca. Ljetopis JAZU, 48, 47-88.
- Jedvaj, J. (1956): Bednjanski govor. Hrvatski dijalektološki zbornik, 1, 279-330.
- Junković, Z. (1972): Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. Rad JAZU, 363, 5-229.
- Kalsbeek, J. (1984-1985): Neke fonološke in morfološke osobine govora Nugle u sjevernoj Istri. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 27-28, 313-320.
- Kovačec, A. (1989): Četverotonski prozodijski sustav nekih kajkavskih govora. Govor, 6, 2, 13-27.
- Kovačec, A. (1990): O razvoju vokalizma u dvama susjednim kajkavskim govorima. Suvremena lingvistika, 29-30, 51-59.
- Lencek, R. L. (1982): The structure and History of the Slovene Language. New York.
- Lipovec, A. (1979-1980): Verbalizirana pritrđilnica (nikalnica) v govoru Babnega Polja. Jezik in slovstvo, 25, 7-8, 209-213.
- Lisac, J. (1988): Iz goranskog vokalizma. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 31-II, 137-175.
- Lisac, J. (1989): Prozodija goranskih kajkavca. Radovi ANUBiH, 84, 241-249.
- Lisac, J. (1991-1992): Konsonatizam goranskih i ostalih kajkavaca. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 31, 63-90.
- Lisac, J. (1996): Hrvatski dijalekti i jezična povijest. Zagreb.
- Lisac, J. (1997): Sličnosti i razlike bednjanskoga govora i štajerskih dijalekatnih idioma. Kaj, 30, 5-6, 31-40.
- Logar, T. (1975): Slovenska narečja. Ljubljana.
- Logar, T. (1981): Dragatuš (OLA 15). U: Fonološki opis srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovensčkih i makedonskih govora obuhvaćenim Opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Sarajevo, 133-137.
- Logar, T. (1996): Dialektološke in jezikovno-zgodovinske razprave. Ljubljana.
- Logar, T. - Rigler, J. (1990): Karta slovenskih narečij. Ljubljana.
- Lončarić, M. (1996): Kajkavsko narečje. Zagreb.
- Lončarić, M. (1997): Hrvatsko-slovenski jezični odnosi s dijalektoloških gledišta. U: Hrvati u Sloveniji. Zagreb, 347-357.
- Lukežić, I. (1990): Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt. Rijeka.
- Lukežić, I. (1998): Govori Klane i Studene. Rijeka.
- Moguš, M. (1982): Čakavština Opatijskog krasa. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 17, 1-14.
- Ramovš, F. (1935): Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti. Ljubljana.
- Ribarić, J. (1940): Razmještaj južnoslovenskih dijalekta na poluotoku Istri. Srpski dijalektološki zbornik, 9, 1-207.
- Rigler, J. (1963): Južnonotranjski govori. Ljubljana.
- Rigler, J. (1986): Razprave o slovenskem jeziku. Ljubljana.
- Skok, P. (1956): Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca (Prvi dio). Hrvatski dijalektološki zbornik, 1, 215-278.
- Šimunović, P. (1970): Dijalekatske značajke buzetske regije. Istarski mozaik, 8, 5, 35-49.
- Šojat, A. (1973a): Kajkavski ikavci kraj Sutle. Rasprave Instituta za jezik, 2, 37-44.
- Šojat, A. (1973b): Govor u Samoboru in njegovoj okolici. Rasprave Instituta za jezik, 2, 51-72.
- Težak, S. (1979): Sjeverni govori čakavsko-kajkavskog međunarječja u karlovačkom četverorječju. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 16, 37-52.
- Toporišić, J. (1963): Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskom govoru brežiškoga Posavja. Slavistična revija, 14, 206-209.
- Vermeer, W. (1982): On the Principal Sources for the Study of Čakavian Dialects with Neocircumflex in Adjectives and e-presents. Studies in Slavic and General Linguistics, 2, 279-341.
- Vermeer, W. (1983): The Rise and Fall of the kajkavian Vowel System. Studies in Slavic and General Linguistics, 3, 439-477.
- Vranić, S. (1995): Koliko je fonološki sustav mjesnoga govora Lisca čakavski. Fluminensia, 7, 2, 39-58.
- Zečević, V. (1988): Kajkavski ikavci s gledišta jezičnoga kontakta. Rasprave Zavoda za jezik, 14, 217-231.
- Zorko, Z. (1997): Morfološke značilnosti vzhodno-koroških, štajerskih in panonskih narečij v primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom. Hrvatski dijalektološki zbornik, 10, 107-122.
- Žagar - Jagrov, J. (1983): Kostel. Kočevje.

PROSTORSKA ORGANIZACIJA BIVANJA NA PRAGU 21. STOLETJA*

ORGANIZZAZIONE SPAZIALE DI RESIDENZA ALLE SOGLIE DELL XXI SECOLO

SPATIAL ORGANIZATION OF HABITATION ON THE THRESHOLD OF THE 21st CENTURY

* V tem tematskem sklopu objavljamo tri prispevke, ki so jih avtorji pripravili na podlagi sociološke raziskave o bivalnem in delovnem okolju ter o revitalizaciji mestnega jedra Kopra. Nosilec raziskave je prof. dr. Zdravko Mlinar, sodelavca mag. Marjan Močvar in mag. Franc Trček; izvedena je bila v okviru Centra za prostorsko sociologijo Fakultete za družbene vede. Pri tem se opirajo predvsem na podatke iz ankete, ki je zajela 840 prebivalcev iz celotnega območja Mestne občine Koper. Anketiranje je izvedla CATI d. o. o. Ljubljana februarja in marca t. l. Naročnika raziskave sta Mestna občina Koper, v zvezi z izvajanjem širšega programa "Razvojnega projekta Koper 2020", predsednik projektne sveta Tomaž Bizajl, in Urad RS za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje in prostor. (Op. uredništva)

izvirno znanstveno delo

UDK 711.4(497.4 Koper)"20"
711(497.4 Istra)"20"
325.11(497.4 Istra)"20"BIVALNO OKOLJE IN DRUŽBENO-PROSTORSKE SPREMEMBE
Sociološki vidiki prostorske organizacije v Mestni občini Koper

Zdravko MLINAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: zdravko.mlinar@uni-lj.si

IZVLEČEK

Slovenska obala se uvršča med najprivlačnejša območja za naseljevanje iz vse širšega zaledja. To potencialno vodi do zgoščevanja v prostoru, ki prihaja v nasprotje s težnjo k vse večji individualizaciji bivanja in mobilnosti ter s težnjo k zasebnosti v bivalnem okolju. Politika prostorskega razvoja teži k strnjeni in gostejši naselitvi, stanovanjske preference prebivalstva pa so prav nasprotni. Na podlagi anketne raziskave so prikazane ugotovitve o navezanosti (identifikaciji) prebivalcev v različnih teritorialnih okvirih; nato pa tudi značilne oblike zasebnosti v bivalnem okolju; informatizacija in telesna negibnost (sedentarnost), prostorski red in nered. Opravljena analiza neposredno ali posredno nakazuje vrsto aplikativnih (urbanistično planiranje in stanovanjsko načrtovanje) in teoretsko socioloških implikacij.

Ključne besede: bivalno okolje, stanovanje, prostorska mobilnost, individualizacija, zasebnost, navezanost

I. UVOD

To besedilo se osredotoča na sociološke vidike problematike bivalnega okolja, na podlagi analize podatkov iz anketne raziskave in številnih drugih virov v koprski občini. Pri tem pa ne gre le za posnetek trenutnega stanja, temveč tudi za razkrivanje teženj in aspiracij, ki jih bodo ljudje poizkušali uveljavljati v prihodnosti.¹ Upoštevamo tudi širši družbeni in družboslovni kontekst, ki lahko prispevata k razkrivanju in ozaveščanju o smereh spreminjanja prostorske organizacije bivanja. Ta organizacija naj bi sicer upoštevala specifične naravne danosti v konkretnem okolju, hkrati pa tudi emancipatorične težnje človeka, ki naj bi jih uveljavljal tako, da bi s tem čim manj posegal v zasebnost drugih. Čim večje bo zgoščevanje ljudi in njihovih dejavnosti v prostoru, tem bolj bo kvaliteta življenja ljudi odvisna tudi od sociološko utemeljenih vzorcev usmerjanja prostor-

ske organizacije njihovega bivanja. Kot temeljno usmeritev upoštevamo prepoznavne elemente dolgoročne preobrazbe: od prostorske organizacije bivanja, ki je le izražala nujno in vnaprejšnjo določenost, k takšni, ki temelji na človekovi izbiri. Izbira pa zadeva tako možnost povezovanja (vključevanja, skupnosti) kot ločevanja (izključevanja, zasebnosti). Bivališče ni več le streha nad glavo, temveč vse bolj postaja tudi sredstvo, s katerim človek uveljavlja svoj selektivni odnos do okolja.

V zadnjem desetletju imamo na Koprskem in na Obali, podobno kot v širših teritorialnih okvirih, opravka z radikalnimi prekinitvami predhodno nekako samoumevnih "razvojnih procesov". Namesto "ekstenzivnega zaposlovanja" v industriji je prišlo do zapiranja tovarn in do brezposelnosti, zaustavilo se je priseljevanje, velikopotezno zasnovani načrt o nadaljnji stanovanjski gradnji "Žusterna III" je bil uresničen le manj kot pet odstotno. Namesto poudarkov na "družbeno usmerjeni stanovanj-

¹ Še zlasti glede na dobljene podatke o razlikah v stališčih med generacijami in glede na izobrazbo.

ski gradnji" ter "socializaciji funkcij družine" ipd. smo prešli na "privatizacijo družbenih stanovanj", s katero pa se ni ustrezno povečala tudi odgovornost novih lastnikov. Na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije pa se nakazuje spet vračanje dela na dom pa tudi zdravljenja in sploh krepitev "domocentričnosti". Ob vsem tem pa nam primanjkuje določnejših usmeritev za prihodnost. Lahko bi celo rekli, da gre za krizo planiranja in usmerjanja nasploh. Nekateri sociologi zastavljajo vprašanje, ali v času t. i. *postmoderne družbe* sploh še lahko računamo na prav določeno smer razvoja, ali gre za nepredvidljivo, "odprto preobrazbo" (Albrow, 1996). Vendar pa je hkrati v teku tudi vrsta sprememb kot npr. zmanjševanje velikosti gospodinjstev, ki se - tako kot že dve stoletji - odvijajo še naprej neodvisno od političnih sistemov in hotenj konkretnih ljudi. To kaže, da vendarle še imamo podlago za določena predvidevanja družbeno-prostorskih sprememb v prihodnjih desetletjih. Takšno izhodišče pa bomo preverjali z nenehnim soočanjem empiričnih podatkov za koprsko občino s sociološko splošnim izkustvom v mednarodnem merilu.

2. NARAVNE DANOSTI, IDENTITETA NASELJA IN POSAMEZNIKA

Posebnosti bivalnega okolja na območju Slovenske Istre so bile že doslej predmet zanimanja in preučevanja strokovnjakov s področij geografije (Požeš, 1990; Titl, 1993;) arhitekture (Perossa, 1998), etnologije (Šuklje, 1952; Ravnik, 1995), umetnostne zgodovine (Benčič Mohar 1993) in drugih. Pri tem je značilno zlasti iskanje in izpostavljanje posebnosti tega območja v širšem kontekstu mediteranskih posebnosti nasploh. To lahko razumemo - zlasti v novejšem času - kot izraz povečanih prizadevanj za razkrivanje in rekonstrukcijo *regionalne identitete*, kar je še posebnega pomena v treh obalnih občinah, ki so v slovenskem merilu doživele najbolj dramatične populacijske spremembe po drugi svetovni vojni.

Raziskovalci so doslej bolj preučevali fizične razsežnosti bivanja in preteklost kot pa njegove družbene razsežnosti in sedanjost ter smeri spreminjanja v prihodnosti. Sploh prvič pa se lotevamo sociološke preučitve te tematike na območju koprške občine in Slovenske Istre; marsikatera vprašanja, ki jih tu izpostavljamo, pa tudi v sociologiji nasploh še niso bila obravnavana.

Med naravnimi danostmi izstopajo: podnebne razmere, klima; konfiguracija terena, relief; razpoložljivost

gradbenih materialov, izpostavljenost oz. zaščita proti vetru, osončenost, bližina morja, obdelovalne površine zemlje idr.

Pomen teh danosti se je neenakomerno spreminjal.² Na splošno pa lahko rečemo, da se je *zmanjševala stopnja odvisnosti* od njih hkrati z razvojem tehnologije proizvodnje, gradnje, prometa in komunikacij. Proizvodnja opečnih korcev je lahko nadomestila strehe iz kamnitih ploščic, beton in opeka pa sta dopolnjevala ali nadomeščala kamnite stene (zidove). Omejena dostopnost in razpoložljivost (pretežno le krajšega, hrastovega) lesa na območju Slovenske Istre je že določala tudi podolgovato obliko stavb z značilno dvokapno streho (Benčič Mohar, 1993; Fister, 1986; Požeš, 1990). Z izboljšanimi transportnimi možnostmi pa je les izgubljal pomen *regionalno specifične določilnice* kraško-pri-morske arhitekture.

Podobno kot se je zmanjšala odvisnost od razpoložljivih gradbenih materialov v bližnji okolici, se danes pri gradnjah manj ozirajo tudi na podnebne razmere. Namesto tradicionalno značilnih *nizov stavb* so sedaj na podeželju novi objekti medsebojno oddaljeni in niso postavljeni tako, da bi drug drugega ščitili pred vetrovi (Požeš, 1991, 58). Pri novogradnjah pa je estetski užitek, ki ga omogoča odprt pogled na morje, postal odločilnejši kot pa izpostavljenost burji ali pa osončenje.

S tem načenjam tudi vprašanje, kako ohraniti značilno strnjeno in s tem *identiteto gručastih vaških naselij*. Z zmanjševanjem pomena rodovitne zemlje za podeželsko prebivalstvo se je hkrati umikala še ena od omejitev, zaradi katere se je v preteklosti uveljavljala *strnjena naselitev*. Medtem ko je bil v preteklosti kmet tisti, ki je varoval plodna kmetijska zemljišča in zato gradil na njihovem obrobju, pa sta ob spreminjeni strukturi prebivalstva to skrb morali prevzeti država in občina. Zakonsko varstvo kmetijskih zemljišč omejuje pozidavanje le-teh prek zunanjega roba starega vaškega naselja.

V zvezi s tem se utemeljeno ugotavlja, da se bodo z "nadaljevanjem dosedanjega razvoja ... gručaste vasi preobrazile v dolga, nepregledna obcestna naselja *brez pravega središča* in *brez robov*, pa tudi *brez prave identitete*. Taka naselja danes že lahko opazujemo v neposrednem zaledju Kopra (Škocjan, Bertoki, Prade, Požbegi, Čezarji, Pridvor)." (podčrtal Z. M.). Te spremembe zadevajo eno od temeljnih vodil urbanizma in varstva kulturne dediščine, ki si prizadevata, da bi ohranili *dediščino vernakularne arhitekture* in *identiteto tradicionalne gručaste vasi*.³ V tem smislu gre za ohranjanje pomembnih vrednot, ki terjajo tudi restriktivne ukrepe v

odnosu do anarhičnih teženj današnjih graditeljev. Gre torej za zapoznelo ozaveščanje o tem, kako izgubljammo krajevne in regionalne posebnosti (v znatni meri prav zaradi modnega modernizma v arhitekturi),⁴ kar danes poizkušajo korigirati vse številnejša prizadevanja za ohranjanje stavbne dediščine.

3. O BIVANJU IN MOBILNOSTI V PROSTORU

S sociološkega vidika je pa vendarle treba opozoriti, da pri tem ne gre le za kontinuiteto, temveč tudi za diskontinuiteto. Dediščina fizične strukture grajenega okolja iz preteklosti namreč predpostavlja tudi določene *odnose med ljudmi*, ki so danes že nespreamljivi. V tradicionalnih vaških naseljih praktično ni bilo možnosti za uveljavljanje *človekove individualnosti in zasebnosti* tako znotraj zgradb kot v odprtih prostorih pred njimi.⁵ Danes nam ne gre več le za identiteto naselja in le za teritorialne identitete na sploh, temveč postaja vse pomembnejša tudi identiteta posameznika.⁶

V kontekstu postmoderne (informacijske) družbe, ko se "vse, kar je trdno, staplja v zraku", postaja vse težje uveljavljati - sicer v arhitekturi močno priljubljene - toge geometrične vzorce prostorske organizacije naselja. S preseganjem okvirov *eksistenčne nuje* in naravnih danosti stopa v ospredje bolj svobodno vzpostavljane od-nosov med ljudmi tako z možnostjo *vklučevanja* kot *izključevanja*. To pa pomeni, da je treba razkrivati in presegati tudi enostranosti *komunitarne miselnosti*, ki na podlagi "bogate" dediščine tradicionalizma (vaška skupnost), socializma (komuna, soseska) in nacionalizma (nacionalna enotnost s podrejanjem lokalnih in regionalnih posebnosti) še pomembno določa predstave o primerni prostorski organizaciji na vseh ravneh. Sestavni del te enostranosti je tudi nepozornost do individualne različnosti in neupoštevanje potrebe po človekovi intimni, osebni sferi ali pa nerazvitost takšne potrebe zlasti med nižje izobraženim prebivalstvom. Npr. ali naj bo dvorišče pred hišo ali za njo, ne zadeva le spremembe namembnosti (npr. ali prostor za živali ali za avtomobil) in dostopnosti, temveč zadeva tudi človekovo potrebo po umiku v *intimno osebno sfero* in možnost izključevanja drugih. Za to pa v velikih družinah, ki so prebivale v enem ali dveh prostorih - kot kažejo etnografske študije za Slovensko Istro - ni bilo nikakršnih možnosti. Danes ne gre več le za to, da si nekdo zagotovi ograjeno dvorišče zaradi vetra ali prekrit zu-

nanji prostor z latnikom iz vinske trte zaradi sence, temveč gre tudi za zagotavljanje vizualne in akustične zasebnosti v odnosu do sosedov in mimoidočih.

3.1. Avtohtonost in selitve: retrospektiva in perspektiva

Kot je znano, je zaradi političnih sprememb po drugi svetovni vojni prišlo na območju Slovenske Istre do velikih preseljevanj. Po naših podatkih več kot polovico (54%) prebivalcev koprške občine tvorijo priseljenci, v starem mestnem jedru pa je prišlo do skoraj popolne zamenjave prebivalstva. To je seveda pravo nasprotje tisti praksi, ko so ljudje vse življenje ostajali v kraju rojstva in celo v isti ali prizidani zgradbi in s svojo rodbino, ki je tako izoblikovala *kolektivno identiteto* posameznih krajev oz. zaselkov, kot so Babiči, Bertoki, Gregoriči, Kocijančiči, Turki.

Koprška posebnost ni le v tem, da so avtohtoni prebivalci predvsem v urbaniziranih predelih občine postali *manjšinska* kategorija. Tudi razmerje med tistimi, ki že od rojstva živijo v koprski občini, in priseljenimi od drugod, glede na starostno strukturo, kaže prav nasprotno sliko od običajne. Največ "domačinov" v Kopru ne najdemo med najstarejšimi (le 21% med tistimi, ki so stari 65 in več let), temveč med najmlajšimi vprašanci v anketi (85% med 18 do 24 let starimi vprašanci). Drugače rečeno: čim mlajši so, tem večji je med njimi delež domačinov; čim starejši, tem več je priseljencev.

Takšna ugotovitev pa seveda ne more biti podlaga za sklepanje, da se bo tudi v bodoče še povečeval delež *avtohtonega* prebivalstva. Nasprotno, že na podlagi razlik v težnjah po mobilnosti, ki jih razkrivamo med starostnimi kategorijami na podlagi ankete, je vidno, da bodo ravno *mladi* v bodoče *najbolj mobilni*. Po velikih premikih prebivalstva po II. svetovni vojni, ki so zadevali etno-nacionalno prestrukturiranje ter intenzivno industrializacijo, je danes sicer prišlo do nekakšnega *zatišja*, ko ne gre več niti za množično priseljevanje ali odseljevanje, niti za množično zaposlovanje, niti za množično stanovanjsko gradnjo. To pa ne pomeni, da se bo nasploh zaustavila prostorska mobilnost ljudi, temveč gre bolj za prehod k *novemu tipu mobilnosti*. Namesto množičnih tokov namreč lahko pričakujemo vse večjo raznovrstnost in individualizacijo mobilnosti tako glede na *smer* in *oddaljenost* kot glede na *čas odsotnosti* ali *prisotnosti*. Kljub temu pa bo prav območje Slovenske Istre tudi v prihodnje še lahko od-

² Pač pa se pomen bližine morja še povečuje, v bodoče pa se bo morebiti spet povečeval tudi pomen obdelovalne zemlje.

³ V okviru "planerske delavnice" v obalnih občinah so bila sicer izražena različna stališča o tem, ali naj bi: 1. nadaljni razvoj podeželja omejevali oz. vezali izključno na že obstoječa jedra podeželskih krajev ali 2. naj bi formirali tudi nova naselja. V obeh primerih pa naj bi uveljavljali vzorec prostorske organizacije, pri katerem gre za "decentralizirano koncentracijo" prebivalstva.

⁴ Arhitekt Moškon je ob tem zapisal: "Danes postajajo značilnosti posameznega kraja vedno bolj zabrisane, uniformirane in medle: mesta in mesteca so podobna vsakemu novemu mestu na naši polobli; razlikujemo jih le še po starih mestnih jedrih, če so se sploh ohranjala kot priče svoje dobe in razvoja. Novi pomoderni premiki v arhitekturi in urbanizmu si zadnje desetletje tudi pri nas prizadevajo to stanje popraviti z arhitekturo spomina in kraja." (Moškon, 1992, 17).

⁵ Tudi v obalnih mestih - Kopru, Izoli in Piranu - je bila na prvem mestu strnjeno zaradi varnosti, pa četudi je to pomenilo utesnjeno in medsebojno izpostavljenost prebivalcev npr. v zelo ozkih ulicah.

⁶ Tudi v mednarodnem merilu je npr. postalo varstvo univerzalnih pravic človeka pomembnejše kot pa državna suverenost (ne-vmesavanje v notranje zadeve).

stopalo od splošnega modela prav zaradi svojih naravnih in geografskih posebnosti, t. j. kot obmorsko in (sub)mediteransko območje (glej več o tem v: D. Laine in Graff, 1997). Kot takšno bo privlačno tako za različne poslovne interese, za krajša in daljša bivanja in za stalnejše naseljevanje nasploh. Tako kot so poznavalci že doslej ugotavljali "*silni pritisk na obalo*", lahko ob sproščanju mobilnosti v "Evropi brez mej"⁷ - navzlic sedanjim "umiritvi" - s tem računamo tudi v prihodnosti. Pač pa se bo namesto "spremembe stalnega bivališča" povečevala raznovrstnost interesov za različne oblike bivanja v krajšem času, ki bodo izstopale iz sedanje toge dvojnosti: "*stalno bivališče*" ali "*hotel*". Vse več bo gostujočih skupin ali posameznikov, ki se bodo na specifične načine vključevali v lokalno življenje *le za določen čas*. Že danes je značilno, da se dom in domačnost za "višje sloje" prebivalstva ne omejuje več le na eno mesto, temveč se pojavlja na večih lokacijah.⁸ Tudi če so na enem mestu le določen čas, ne želijo, da bi ga preživljali v zelo formaliziranem, temveč rajši v bolj domačnem okolju, v katerem zadržijo svojo aktivno vlogo.

3.2. Omejevanje in/ali spodbujanje priseljevanja

Bivalne razmere v obalnih občinah bodo v bodoče vse bolj odvisne od zunanjih vplivov in še zlasti od intenzitete priseljevanja. Glede na to smo v anketi zastavili vprašanje: "Ali bi bilo treba v prihodnje težiti k temu, da bi na splošno omejevali ali spodbujali priseljevanje drugih ljudi v našo občino?" Iz odgovorov vidimo, da prebivalci koprške občine izražajo zelo *restriktivne težnje* glede nadaljnjega priseljevanja, in to celo tisti, ki so se sami priselili v to občino; le majhen delež pa jih je za to, da bi ga spodbujali. Relativno najmanj jih je za omejevanje priseljevanja iz drugih krajev Slovenije, nekaj več, ko gre za Evropsko unijo, še več za omejitve priseljevanja iz Italije, največ pa jih je za takšne omejitve iz drugih območij nekdanje Jugoslavije (80%, medtem ko jih je za spodbujanje le 7%). Največjo strpnost ali celo motiviranost za pritegovanje tujcev kažejo najmlajši in najbolj izolirani anketiranci.

Teritorialno poreklo znotraj poenotenega evropskega prostora izgublja dosednji pomen, v ospredje pa stopajo vprašanja o bolj *selektivnem odnosu* do različnih kategorij prebivalstva, tako kot npr. do potencialnega priseljevanja in naseljevanja gospodarstvenikov, upokojencev, študentov, profesorjev, umetnikov ipd. V situ-

aciji, ko je prostor občine in obalne regije omejen, različne potrebe po prostoru pa se povečujejo, prebivalci izražajo *najbolj odklonilen* odnos do *graditve počitniških hiš* za nedomačine. Le nekaj manj odklonilno stališče imajo do graditve *stanovanj za upokojece* od drugod. Ob tem pa izražajo podporo graditvi turističnih objektov (hotelov, marin, športnih objektov), namenjenih za pritegovanje tujih turistov. Največjo podporo pa izražajo graditvi prostorov za *mednarodno uveljavitev univerze*, npr. za gostujoče profesorje in tuje študente. Vsekakor ima "projekt univerza" v koprski občini trdno in *najmočnejšo podporo* med prebivalstvom, pa četudi to terja graditev prostorov za bivanje in delovanje tujih profesorjev in študentov.

Privlačnost naravnega okolja bi lahko - v domiselnih razvojnih programih - uporabili za pritegovanje vrhunskih znanstvenikov, profesorjev in raziskovalcev (podobno pa tudi pisateljev in kulturnikov) s številnih univerz v času njihovih "*študijskih dopustov*" (sabbatical leave). Premalo je npr. znano in upoštevano dejstvo, da tisoče ameriških profesorjev išče primeren kraj v kakšni drugi državi, kjer bi v prijetnem bivalnem okolju lahko delali v času, ko imajo svoj "sabbatical". Če bi le maloštevilne od njih uspeli pritegniti za nekaj mesecev ali študijsko leto, bi to lahko imelo dalekosežne, neposredne in posredne razvojne učinke za občino in regijo, saj to ne bi bili le turisti, temveč bi se lahko vključevali tudi v razvojne programe v izobraževalni in raziskovalni sferi, v gospodarstvu, kulturi, zdravstvu ipd.

3.3. Čim bliže ali čim boljše: študij v domačem kraju ali drugod?

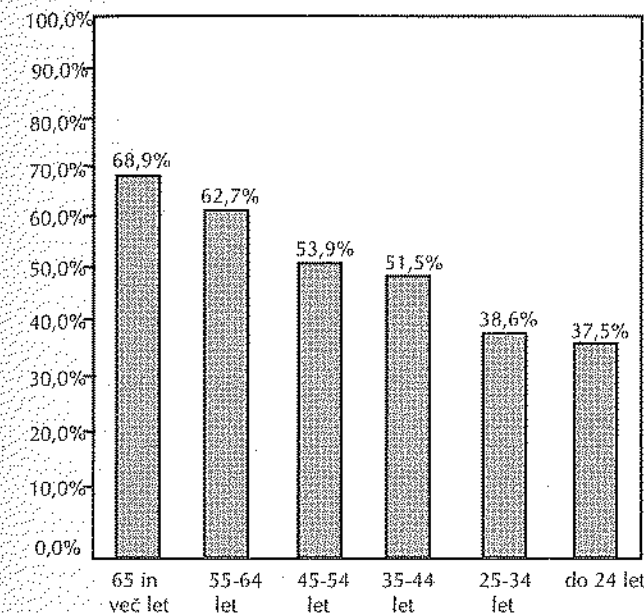
Predpostavka o *prednosti ostajanja v domačem kraju* (kraju, občini, regiji) in celo pri starših je implicitno ali eksplicitno prisotna tudi v zvezi z nastajanjem nove univerze. *Domačnost* namreč implicira določeno stacionarnost in navajenost na lokalne danosti. S tem pa pride tako do *samoomejevanja* v smislu apriornega odpovedovanja morebitnim boljšim možnostim drugod kot tudi v smislu *izključevanja* drugih, ki bi lahko prispevali k blagostanju kraja, občine ali regije. Domačnost torej dostikrat pomeni *nerefleksivno sprejemanje* konkretnih danosti, ki jih posameznik ne ocenjuje v odnosu do morebitnih drugih alternativ. Glede na vse to pa moramo dopustiti tudi možnost, da domače oz. tisto, kar nam je prostorsko najbližje, ni nujno tudi najboljše, pa bodisi da gre za človeške ali materialne vire, za delovne navade.

7 Ob tem bo prihajalo - kot nam kažejo dispozicije mladih - tudi do individualiziranega *odselsevanja*, s čimer se v preteklih desetletjih ni računalo; namesto dosedanje samoumevnosti bo postalo vse težje zadržati tudi najkvalitetnejše domače kadre. Pri tem pa bo pomembna prav kvaliteta bivalnega okolja. Vse več je vabljivih ponudb za najsposobnejše, da bi študirali v inozemstvu. Takšen študij pa dostikrat vodi do "mešanih zakonov" in do naselitve v drugih krajih.

8 Tako imamo npr. strokovnjaka, ki je zaposlen v Kopru, stanuje v Semedeli, poslovno dostikrat ostaja v Ljubljani, kjer ima tudi svojo garsonjero, sicer pa sta z ženo pogosto tudi v hiši njenih staršev, kjer obdelujeta nekaj zemlje, počitnice redno preživljata v Zgornjem Posočju, službeno ali zasebno potujeta v druge države, odrasla otroka pa stanujeta spet drugod itd.

Graf 1: Študiral bi čim bliže domačemu kraju (% soglasanja).

Graph 1: I would like to study as near to my home as possible (% consent).

V anketi smo zastavili vprašanje: "Kje naj bi si mladi z Obale predvsem prizadevali študirati: a) čim bliže domačemu kraju, b) tam, kjer je najboljše univerza za izbrano strokovno območje?" (Za sumarne odgovore glej graf.) Na tej podlagi ugotavljamo da stališče, naj bi si mladi prizadevali študirati *čim bliže domačemu kraju*, relativno najbolj podpirajo starejši prebivalci in tisti z najnižjimi stopnjami izobrazbe in slabimi materialno-finančnimi razmerami ter tisti, ki imajo doma bolj omejen dostop do telekomunikacijskih omrežij (Internet). *Kvaliteta študija* pa postavljajo na prvo mesto pretežno mlajši in bolj izobraženi vprašanci, ki živijo v ugodnejših materialno-finančnih razmerah in se z doma bolj vključujejo v telekomunikacijska omrežja. V nestandardiziranih intervjujih prvi poudarjajo, da pač želijo ostati doma, ohranjati stike s prijatelji ipd., drugi pa potrebo po pridobivanju novih izkušenj, spoznavanju novih ljudi in okolij, tako da bi se zaradi kvalitete študija bili pripravljeni za določen čas "odpovedati" družini, prijateljem, partnerju. Z intenziviranjem povezovanja in mobilnosti v slovenskem in mednarodnem merilu pa se bo še zmanjševalo tisto, čemur se je doslej bilo treba odpovedati. Značilna Cankarjeva razdvojenost med domačim in tujim bo izgubljala svojo "težo". Ugotovljeni

interes mladih na Koprskem dobiva vse bolj realno podlago z evropskimi programi visokošolskega izobraževanja in izmenjave študentov, kot je npr. Erasmus, v katerega bo v l. 1998/99 vključenih že 1627 univerzitetnih in drugih visokošolskih ustanov iz 24 držav.

4. BIVANJE ALI PREHODNOST: INSTRUMENTALIZACIJA DOMAČEGA OKOLJA ZA ZUNANJE CILJE

Z razširjanjem prometne dostopnosti in povečevanjem mobilnosti ljudi v prostoru (po številu avtomobilov koprška občina prednjači pred vsemi drugimi in je že prehitela sosednja italijanska območja) se spreminja razmerje med prostori, ki jih ljudje uporabljajo za *svoje bivanje*, in tistimi, ki jim prvenstveno služijo za *prehod* (translokacijo) na poti do določenih ciljev (destinacij). Čim daljše so njihove poti oz. čim bolj oddaljene so njihove destinacije, tem bolj se spreminja razmerje med *prehodnimi* in *namembnimi* prostori v škodo oz. na račun drugih. Prostori, ki so bili včasih, ob bolj stacionarnem načinu življenja, namenjeni bivanju, postajajo vse bolj *instrumentalizirani*, tako da njihova raba ni prvenstveno določena s potrebami domačinov na določeni lokaciji, temveč predvsem kot prehod in sredstvo za to, da dosežejo neke druge destinacije.

To npr. velja tako za vse bolj množična gibanja turistov kot za tranzitni prevoz blaga preko koprške Luke. In vse kaže, da se bodo problemi v zvezi s tem še zaostri, in sicer na vseh ravneh:

a) V *meddržavnem merilu*, saj že danes posamezne države omejujejo tranzitni promet (značilno zlasti Švica, Avstrija). V koprski občini pa so prizadevanja Luke naravnana ravno k povečevanju takega *tranzitnega prometa*. Tu gre tudi za prehod turistov, delavcev in nakupovalcev med Italijo in hrvaško Istro.⁹

b) Glede na *medkrajevno* prostorsko mobilnost ljudi znotraj občine. Značilen primer predstavlja vas Podgorje (podobno Podpeč), kjer krajan "ne vzdržijo več navala številnih obiskovalcev Slavnika". Ob tem, ko gre v enem dnevu *skozi* vas tudi več kot 500 ali celo več kot 1000 ljudi in tam parkira tudi do 300 avtomobilov, Podgorci v različnih oblikah protestirajo in so že nekajkrat morali poklicati policijo.¹⁰

c) Podobno gre za konfliktno situacijo tudi glede na promet *znotraj posameznih naselij*. Kvaliteta bivalnega okolja se s povečevanjem avtomobilskega prometa na najbolj prehodnih območjih iz leta v leto slabša. Zaradi kratkovidnosti v času graditve stanovanjskih naselij na nekdanjem zunanjem robu mesta niso predvideli nadalj-

9 Podobno gre za prehodnost koprškega območja v medobčinskih relacijah.

10 Izletniki s svojimi avtomobili ovirajo krajevni promet, spuščajo odvezane pse brez nagobčnikov, trgajo zaščitene in nezaščitene rože, odmetavajo smeti in cigarete, ne spoštujejo zasebne lastnine ipd. In tako kot so že prikazale Primorske novice (Cek, 5. 5. 1998) sklepajo: "Ljudi ne podimo stran in se ne zapiramo sami vase, vendar če nas nekdo neprestano nadleguje, se bomo morali temu enkrat upreti".

njega širjenja mesta. Tako je Semedela postala *ozko grlo kot prehod* med mestnim jedrom in Markovcem kot novim naseljem v zaledju. Ulice dobivajo tranzitni značaj, kar pa pomeni prometno ogroženost pešcev, prometne nesreče, hrup, oviran dostop zaradi parkiranja ipd. Vse to je privedlo do *protestnih akcij* najbolj prizadetih prebivalcev v krajevni skupnosti Semedela in Za gradom.

Vlado Šav (1995) celo splošno ravno dušnost meščanov, ki se je pokazala v njihovem odnosu do obnavljanja osrednjega koprškega trga, ter identitetno krizo priseljencev povezuje z našo temo: "Dokler bodo ulice in trgi za večino le *"prometni kanali"*, o kakšni identiteti pač ne moremo govoriti" (podčrtal Z. M.).

Potem ko so avtomobili že močno izrinili nekdanjo mediteransko sproščenost bivanja in življenja ljudi pred svojimi domovi, tudi na ulici, je sledilo omejevanje in izločanje prometa iz nekaterih ulic; v drugih pa se je tranzitni promet še povečal (npr. preko Markovca za Izolo).

d) Tudi v ožjem merilu, ko gre za dostope do večstanovanjskih zgradb in njihova t. i. funkcionalna zemljišča, je *komunikacijska* funkcija povsem prevladala nad *bivalno*. Kolikor so sploh zagotovljeni potrebni odprti prostori, je tu večinoma poskrbljeno bolj za *"skozi iti"* kot pa za *"tam biti"*. Tu pogrešamo npr. klopi v senci, kjer bi lahko posedali stanovalci iz bloka.¹¹ S tem

bi bila podana vsaj ena od osnov za to, da bi "posvojili" tudi te zunanje prostore in namesto sedanje ravno dušnosti vzpostavili bolj odgovoren odnos do njih.

e) Pod istim zornim kotom lahko kritično ocenimo graditev večstanovanjskih zgradb, v katerih je bivanje osiromašeno zaradi dolgih, ozkih in slabo osvetljenih hodnikov. To še prispeva k odtujenosti vsega, kar je zunaj vhodnih vrat v samo stanovanje.

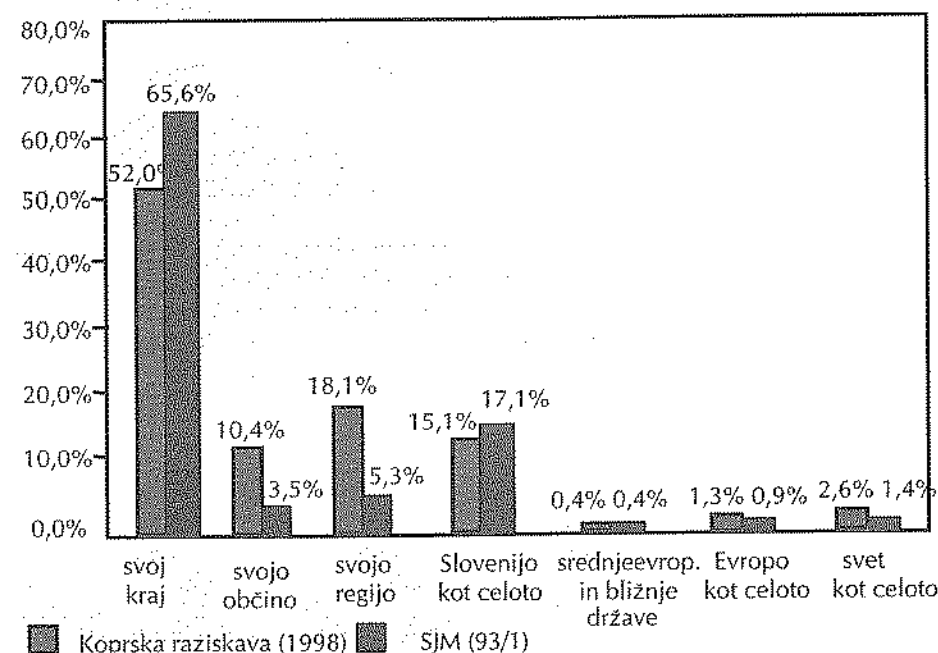
f) Končno lahko kvaliteto bivanja, ki jo - na podlagi izkušenj koprskih arhitektov - terjajo zlasti mlajši in bolj izobraženi iskalci stanovanj, vidimo tudi v težnji k načrtovanju bolj odprtih prostorov znotraj stanovanja, tako da se pri tem hkrati zmanjšuje potreba po posebnih hodnikih. Gibanje naj ne bi bilo izločeno in omejeno le na to funkcijo, temveč naj bi bilo obogateno s spremljajočimi doživljaljskimi vsebinami (Kresal, 1986, 38).

Nakazani zorni kot analize bivalnih razmer torej predstavlja izziv za izdelavo programa konkretnih akcij v prihodnosti.

5. STOPNJA NAVEZANOSTI NA TERITORIALNA OBMOČJA

Prebivalci koprške občine so sicer navezani tako na svoj kraj kot tudi na svojo občino ter na Slovensko Istro (obalno regijo) in na Slovenijo kot celoto. Bistveno manjša pa je stopnja njihove navezanosti na vse širše

Graf 2: Najbolj navezan na:
Graph 2: Most attached to:

¹¹ Res pa je tudi to, da nekateri stanovalci ne želijo biti izpostavljeni nekakšnemu neformalnemu nadzoru, kar bi bilo mogoče upoštevati pri načrtovanju (morebiti z usmeritvijo "opazovalcev" bolj na ulico ali otroke, na zelenje ipd.).

teritorialne enote (na območje srednjeevropskih in bližnjih držav, na Evropo in svet kot celoto). Če pa jih sprašujemo o tem, na katero od navedenih območij so *najbolj navezani*, pa dobimo dosti bolj izdiferencirano sliko: na prvem mestu *močno izstopa navezanost na svoj kraj*, ki daleč presega vse drugo; preko nacionalnih okvirov pa navezanost skorajda sploh več ne seže.

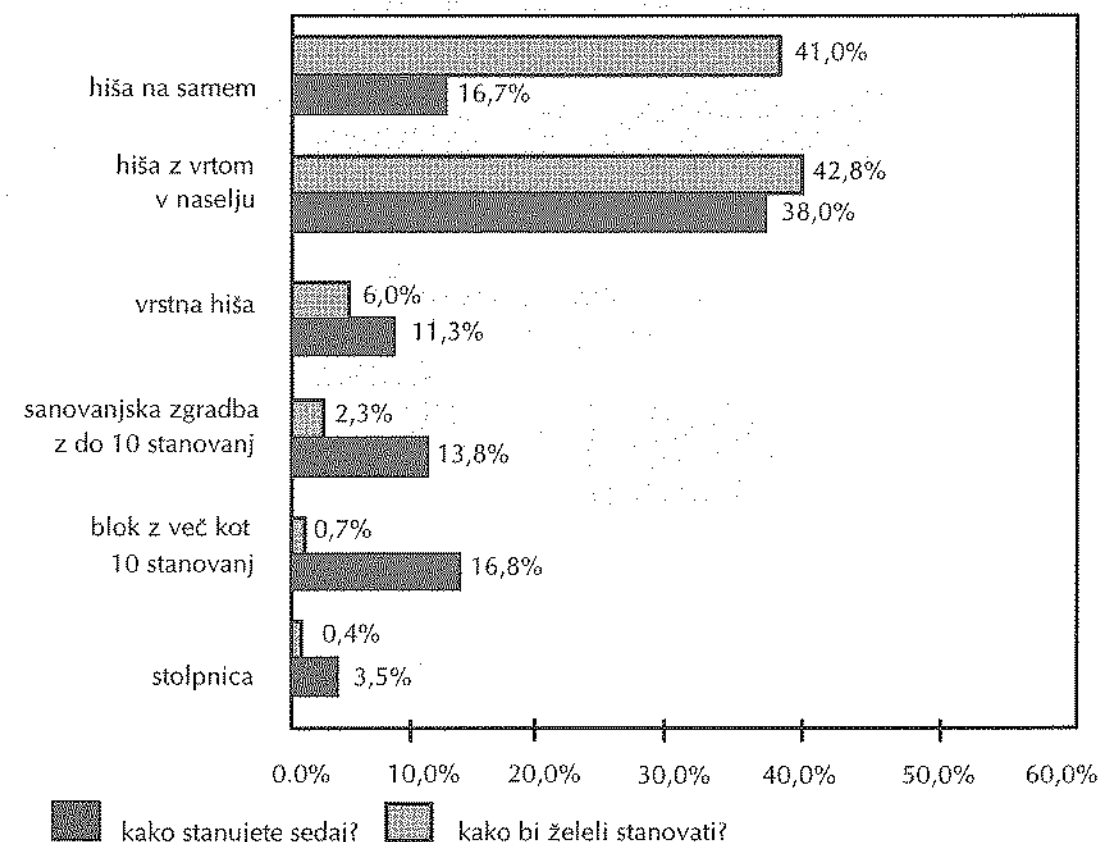
Visoka stopnja *navezanosti na kraj* se z višjo stopnjo izobrazbe relativno *zmanjšuje*; pač pa je večja pri tistih, ki živijo na vasi oz. na podeželju, ki imajo obdelovalno zemljo in manj osebnih stikov z ljudmi v drugih državah. V teh znakih torej prepoznavamo značilni profil klasičnega, "starega lokalizma" (Strassoldo, 1990). Pri tem gre torej še *bolj za navajenost na danosti*, za relativno zaprtost in *nizko občutljivost* za dogajanje in možnosti v širših teritorialnih okvirih.

Posebnost, ki jo razkrivamo na podlagi naše ankete v primerjavi z našimi predhodnimi ugotovitvami na ravni Slovenije kot celote (SJM 1993/1), je v tem, da na Koprskem razkrivamo *močnejšo občinsko in regionalno identifikacijo*. Tako je navezanost na regijo Slovenska

Istra (Obala) močnejša kot pa navezanost na Slovenijo v celoti, medtem ko do sedaj znani splošni vzorec izraža obratno zaporedje (gl. graf).

Navzlic etnični heterogenosti prebivalstva v koprski občini (zaradi priseljavanja) torej razkrivamo znake močne regionalne identifikacije. To se izraža tudi z izpostavljanjem lastnih posebnosti in v zahtevi po njihovem priznavanju s strani drugih. V tem smislu je značilno, da velika večina (87%) soglaša s stališčem: "V Ljubljani nimajo dosti poslušanja za posebnosti in probleme naše občine in Slovenske Istre." Visok delež vprašanih (79%) se strinja tudi s stališčem: "Žal mi je, da se istrske in mediteranske posebnosti izgubljajo in utapljajo s prevladovanjem vseslovenskih značilnosti." V tem kontekstu lahko razumemo tudi podporo stališču, da se je treba "držati ... tradicije kraško-primorske arhitekture". Že v dosedanjih obravnavah te teme (gl. npr. Šav, 1995, str. 287-288) so razpravljalci opozorili, kako se je Istran ob množici priseljencev od drugod ovedel svoje kulturne drugačnosti.¹² Začel je poudarjati svoje staroselstvo in identiteto, ki z vidika zgodovinske pripadnosti

Graf 3: Kako stanujete sedaj in kako bi želeli stanovati?
Graph 3: Where and how do you live now and where would you like to live in the future?

¹² Pri tem se poudarja njegova prilagodljivost, odpornost, vzdržljivost, prebrisanost in nezaupljivost do Neistranov oz. zaprtost do "foreštov".

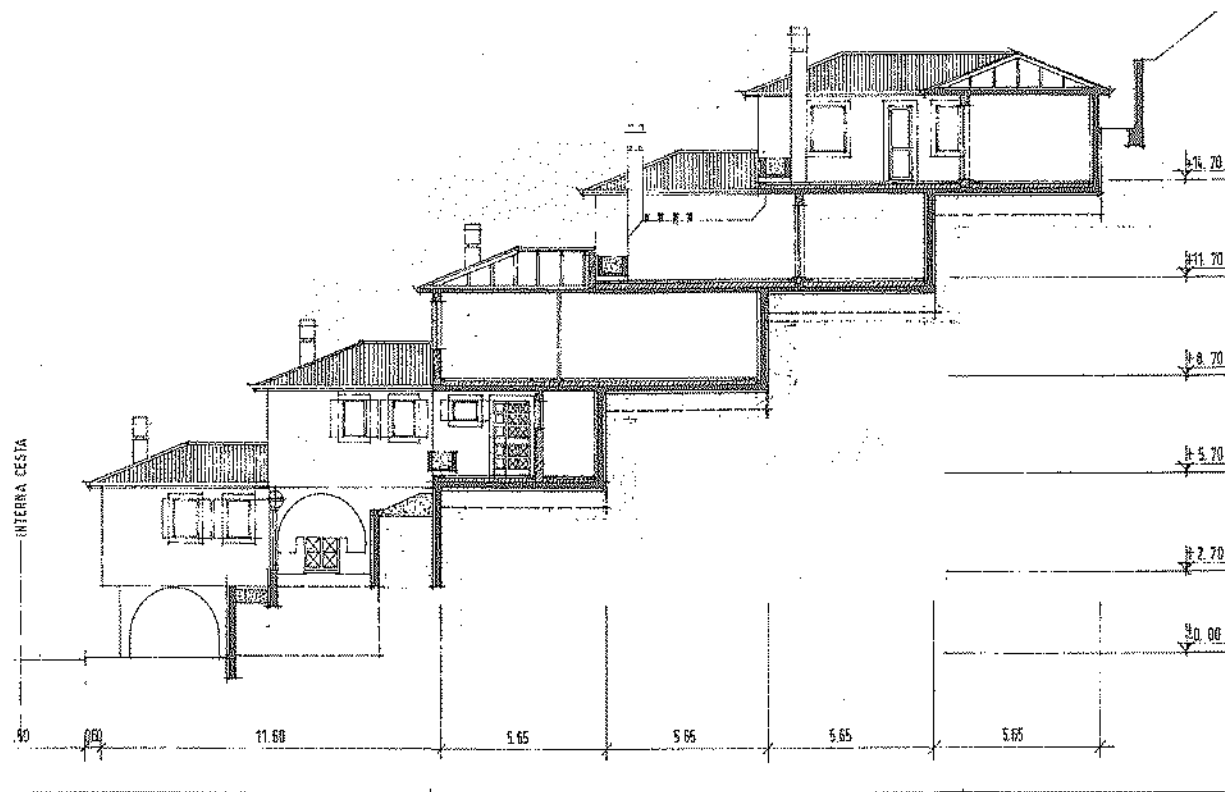
istemu kulturnemu prostoru in izkušnji sega preko današnjih državnih meja in je celo pomembnejša od jezikovne sorodnosti. Priseljencem v obalnih mestih in satelitskih naseljih se je, ob tem ko so "prišli z vseh vetrov, nagrmadili blok k bloku, se gospodarsko postavili na noge" - sicer zastavljalo vprašanje - "kje sploh smo in kdo so ti ljudje ob nas". Ob tem pa se poraja nova istrska identiteta v teh krajih rojene generacije ljudi. Krepi se jedro mladih izobražencev, ki poizkuša afirmirati posebnosti (Slovenske) Istre in *rekonstruirati to njeno identiteto* s poudarjanjem razlik med *kontinentalno* Slovenijo in slovensko Istro kot delom *mediteranskega* prostora z vidika zgodovine, arhitekture, življenjskega stila, glasbe, političnih interesov (kot izziv se pojavlja t.i.m. "emonocentrizem") i.dr.

6. DEJANSKI IN ŽELENI NAČIN BIVANJA

Poznati subjektivne težnje (preference, aspiracije), ki jih imajo prebivalci je pomembno navzlic temu, da jih mogoče celo večji del ne bo uspelo uresničiti v doglednem času. Predstavljajo namreč opozorilo lokalni in državni politiki ter stroki v kateri smeri se bodo te težnje uveljavljale bodisi v dovoljeni in organizirani ali v

nedovoljeni in anarhični obliki. Z načinom bivanja na tem mestu označujemo predvsem bivanje v različnih tipih zgradb, kar (lahko) implicira tudi različno gostoto naselitve oz. pozidave.

Če današnji način bivanja primerjamo z želenim lahko ugotovimo naslednje: če bi upoštevali subjektivne težnje prebivalcev, bi prišlo do zmanjšanja deleža v vseh kategorijah, ki predstavljajo (večjo) koncentracijo in gostoto naselitve. Povečal pa bi se delež bolj razpršene naselitve. Tako bi prišlo do največjega zmanjšanja deleža tistih, ki prebivajo v *stanovanjskih blokkih z več kot 10 stanovanji* (za 16%), do največjega povečanja pa bi prišlo v kategoriji "*hiša na samem*" (povečanje za 26% glede na tiste, ki že danes prebivajo na ta način). Nekoliko poenostavljeno bi torej lahko rekli, da vprašanci skoraj v celoti, *frontalno zavračajo bivanje v bloku ali stolpnici* (sprejema ju le 0,7 in 0,4% vprašancev). Hkrati pa bi jih kar *devet desetin* prebivalo v *družinski hiši* (če tu upoštevamo tudi vrstno hišo). Prikazane želje glede načina bivanja se pomembneje ne razlikujejo po posameznih kategorijah prebivalstva (npr. tu ni razlik glede na materialno-finančno stanje vprašancev in s stopnjo izobrazbe) in gre torej za *vesplošno težnjo k bolj razpršeni naselitvi*.

Avtor: d.i.a. Zabukovec Branislav, 1985

*Terasaste hiše ob Cesti na Markovec v Kopru.
Terraced houses along Cesta na Markovec in Koper.*

Poenostavljeno črno-belo dihotomijo v smislu blok ali družinska hiša bi lahko zmanjšali z večjo domiselnostjo in strokovnem in političnem usmerjanju stanovanjske graditve. Vrsta pomanjkljivosti, ki jih prebivalci navajajo v zvezi z bivanjem v bloku niso nujna značilnost le-teh. Stanovati v večstanovanjski zgradbi (bloku) ne pomeni že kar nasploh pristajati na utesnjenost in večjo izpostavljenost različnim motnjam, čeprav je to do sedaj največkrat zares tako tudi bilo. *Velika, večstanovanjska zgradba ne pomeni nujno* v vsakem primeru *tudi večje utesnjenosti in več motenj*. Pod določenimi pogoji bi tudi v njih lahko zagotovili prostore za nemoteno delo, želeno vizualno zasebnost ipd. Prav v stolpnici je mogoče hkrati zagotoviti tako visoko stopnjo vizualne zasebnosti, kot tudi odprti razgled na estetsko zanimive motive v okolici, n.pr. iz Markovega hriba na morje in na staro mesto i. pd.

Bivanje v blokih, vsaj v takšnih kakršni so bili grajeni doslej, prav na obalnem, submediteranskem območju predstavlja še posebej izzivalno omejitev. To je najbolj drastična oblika zapiranja in odmikanja od naravnega okolja, kateremu bi se sicer prav tu lahko najbolj približali. Glede na klimatske razmere bi se dosti večji del vsakdanjega življenja družine ali posameznika lahko odvijal v odprtih prostorih vsaj šest mesecev na leto. Omejitve ni le ekonomskega značaja, temveč gre tudi v veliki meri za prevladujoče profesionalna vzore modernistične arhitekture, ki so ignorirali regionalne posebnosti in vernakularno tradicijo. V bodoče bi lahko uresničili že zasnovane načrte za graditev atrijsko - terasastih večstanovanjskih zgradb. Arhitekt B. Zabukovec je že v letih 1971 in 1985 pripravil "Študijo pozidave terasastih hiš v Semedelu". V njej je hkrati upošteval tako specifične naravne danosti (gradnja v hribu nad Cesto na Markovec) kot tudi težnje ljudi k odprtosti bivalnih prostorov navzven (terase), hkrati z zagotavljanjem zasebnosti, tako da stanovalci na eni terasi ne bi bili izpostavljeni pogledom stanovalcev iz druge terase.¹³

Dosedanje prakso graditve bi bilo mogoče v prihodnje preusmeriti, npr. s postopnim uvajanjem večje *raznovernosti stanovanj* in hkrati *raznovernosti stanovanjskih zgradb* (po velikosti, kvaliteti, opremljenosti, lokaciji ipd.), kar bi zmanjšalo apriorno negativni odnos do "bloka". Pri tem bo moteča določena *stereotipno negativna sodba o "bloku"*, ki bo, ob povečani vlogi tržišča, še v naprej omejevala možnosti afirmacije bivanja v večstanovanjskih zgradbah na sploh. Vendar pa bo vse večja diverzifikacija dejavnosti (gl. o tem F. Trček)

in družbene strukture prebivalstva in še zlasti povečevanje števila individualnih gospodinjstev (brez otrok) prej ali slej moralo priti do izraza tudi v *diverzifikaciji fizične strukture* grajenega okolja. Ker v prihodnosti ni računati na množično zaposlovanje kakršno je bilo značilno za glavni "industrijski val",¹⁴ bo tudi s povsem gradbeno tehničnega vidika zmanjšana možnost, da bi sploh gradili velike bloke, katerih stanovanja bi lahko vseljevali le postopoma v daljšem času.

7. PREUSMERJANJE NASELJEVANJA IZ OBALNEGA PASU V ZALEDJJE

Izzivalna je ugotovitev, da imamo na eni strani ljudi, ki živijo utesnjeno in moteno v obalnem pasu s pretirano gostoto naselitve, hkrati pa - sicer nekoliko odmaknjeno - območje, ki se prazni, gospodarsko nazaduje in celo izumira. Že prikazane težnje prebivalcev k bolj razpršeni naselitvi bi lahko (pre-)usmerjali na podeželje, kjer bi se jim lahko vsaj delno približali v okviru modela "*decentralizirane koncentracije*" (ki bi ga lahko bolj fleksibilno uporabljali, ne da bi vztrajali na *togih geometričnih vzorcih*, ki so sicer še močno utrjeni v arhitekturi in urbanizmu). Podpora prebivalcev preusmerjanju naseljevanja iz obalnega pasu v zaledje je sicer že prisotna (53% anketirancev ga podpira, 16% zelo podpira), vendar pa se zdi, da to za ljudi še ne predstavlja eno od najbolj prioritarnih nalog na ravni občine.

Preusmerjanje naseljevanja na podeželsko zaledje bi lahko predstavljalo velikopotezni projekt, ki bi terjal sočasno angažiranje *akterjev na večih ravneh*. Posameznik je v zvezi s tem skoraj povsem nemočen (n.pr. če ni kanalizacije v celem naselju), tako da se - brez pomoči - lahko le pasivizira ali pa ločeno išče (ne)legalno rešitev izven naselja.¹⁵ Pred leti je imela glavno pobudo občina, tako da so bile uspešno realizirani nekateri programi za revitalizacijo podeželja (ceste, vodovod, telefon). Vrsta določilnic pa je tudi državnega značaja (obseg in način varovanja kmetijskih zemljišč in kulturne dediščine). Propadanje posameznih stavb in naselij pa izraža tudi dejstvo, da so lastniki razpršeni po vsem svetu, tako da bi se včasih dokopali do rešitve lahko šele s povezovanjem v svetovnem merilu.

Gre za dve obliki (pre)usmerjanja iz obalnega pasu na podeželsko zaledje:

a) za preseljevanje, do katerega bi prihajalo bodisi ob ohranjanju dosedanjih delovnih mest ali pa ob vzpostavljanju novih v zaledju, in

13 Kot tradicionalne elemente regionalne, istrske arhitekture, ki omogočajo večjo odprtost do narave arh. Perossa (1997, 260-267) izpostavlja bodisi terase ob hiši, ki jih poznamo pod imenom "baladur" in "logietta", bodisi na strehah hiš, ki so jih imenovali "altane".

14 Tako je v času pospešenega zaposlovanja številnih delavcev v Luki nastala celo zamisel o graditvi stanovanjskega bloka v Pradah, ki se kot velik objekt gotovo ne bi vključil v podeželsko okolje.

15 Nasprotno pa Manžan predstavlja primer kraja, ki se je popolno komunalno opremil (vodovod, kanalizacija, asfalt) na podlagi so-

časnega delovanja posameznikov, krajevne skupnosti in občine.

b) za oživljanje podeželskega prostora z vzpostavljanjem infrastrukture za različne aktivnosti in s tem s povečevanjem obiska in zadrževanja prebivalcev iz urbaniziranih območij na podeželju.

Med najpomembnejše zahteve v zvezi s prvim - na podlagi odgovorov v naši anketi - sodijo: zagotoviti potrebno komunalno opremljenost, izboljšati prometne zveze, večje možnosti za pridobitev lokacije za zgraditev hiše, nove možnosti za zaposlitev ali samozaposlitev, možnost za pridobitev večje parcele, razpoložljivost lokacij z lepim razgledom, zemlja za obdelavo idr.

Doslej je bilo videti, da graditev novega (npr. izven vaškega jedra) že samo po sebi pomeni nekakšno alternativo in torej opuščanje starega (npr. znotraj starega vaškega jedra). Organizirani pristop, ki bi v večjem merilu odprl možnosti poselitve v navezovanju na obstoječa vaška jedra, pa bi bil lahko komplementaren in bi hkrati prispeval tudi k revitalizaciji le-teh. Tako bi se s povečanjem števila ljudi hkrati povečala možnost za boljšo lokalno oskrbo. Če bi ob tem bolj fleksibilno in diferencirano omogočali tudi gradnjo na večjih parcelah, pa bi povečali motiviranost za naseljevanje na podeželju.

Druga oblika revitalizacije podeželja pa so različne aktivnosti, v katere bi se dnevno, tedensko ali pa vsaj občasno vključevali prebivalci pretežno iz najbolj urbaniziranih naselij. Med njimi vprašanci postavljajo v ospredje: peš in kolesarske rekreacijske poti, kulturne prireditve, aktivnosti v zvezi z obnavljanjem arhitekturne dediščine, kmečki turizem, različna igrišča, pridelovanje oliv, grozdja idr. Vse to pa ne predstavlja nujno pridobitev, ki bi bile v korist podeželskemu prebivalstvu.¹⁶

Protesti domačinov v Podpeči (in - kot že nakazano - v Podgradu), kažejo, da se jim je življenje v vasi zaradi številnih turistov, planincev, plezalcev, zmajarjev, jadrskih padalcev, motokrosistov in drugih obiskovalcev poslabšalo in da postaja včasih kar neznosno. Prišlo je že do večjih nasilnih spopadov, do posegov policije ipd. Vse to pa predstavlja nekakšno "stresnitev", ko gre za programe za revitalizacijo podeželja. Vendar pa to pre-sega zastavljeni okvir obravnave na tem mestu. Pri tem je bistveno, da tudi podeželje tu najde svoj interes in ne postane le objekt poseganj od zunaj.

Kolikor se bo z vključevanjem v Evropo povečevala tudi kompetitivnost za prostor ob sami obali, kar bo še nadalje povzročalo višanje cen nepremičnin, pa tudi stori-tev, bo to že zaradi stroškov navajalo ekonomsko šibkejše kategorije k odseljevanju iz tega območja.¹⁷ Pred nami je torej čas intenzivnejšega prestrukturiranja in diferenciacije v priobalnem območju, ki pa se ne bo odvi-

jal enakomerno, tako da se bodo posamezni naselitveni stanovanjski sklopi nižjega standarda ohranili še naprej.

8. INDIVIDUALNOST IN ZASEBNOST V BIVALNEM OKOLJU

Pod zornim kotom dolgoročnega procesa individualizacije (o tem že Mlinar, 1994; Mlinar et al. 1995) na tem mestu osvetljuje le nekatere izbrane problemske sklope, ki zadevajo spremembe v načinu bivanja, tako z vidika fizične strukture kot tudi odnosov med ljudmi. S tem *utemeljujem* tudi določeno predvidljivost teh sprememb za prihodnost in torej možnost anticipirati potrebe in probleme, ki "jih še ni".

8.1. Od množične industrijske gradnje do oblikovanja po osebnem okusu

V preteklih desetletjih je bila temeljna usmeritev množične stanovanjske gradnje v Kopru predvsem zagotoviti "*streho nad glavo*" za delavce, ki so se zaposlovali v velikih podjetjih, kot sta "Tomos" in "Luka Koper". Stanovanjske zgradbe so bile uniformno grajene na podlagi standardnih vzorcev stanovanj, pretežno kar za povprečno družino ali za samskega delavca. V kolikor se danes (vsaj za nekatere) odpirajo možnosti za presežanje eksistenčne nuje, pa se takoj zastavljajo vprašanja o diferenciaciji in individualizaciji bivanja. To po eni strani pomeni zaostrovanje problemov *neenakosti*, na kar se država in občina - sicer z zamudo, pa vendarle - odzivata s programi za socialna in neprofitna stanovanja. Hkrati pa pričakujemo vse večjo *senzibilnost za različne potrebe*, bodisi zaradi omejitev ali zaradi izjemnih zmožnosti posameznikov, ki doslej niso bile upoštevane.

Ko gre za nasprotje med uveljavljanjem posebnih potreb in okusov na eni strani ter ohranjanjem stavbne (arhitekturne) dediščine, anketiranci - načeloma (!?) - dajejo prednost drugi. Hkrati pa gre tudi za vprašanje o možnostih *spreminjanja fizične strukture grajenega okolja* v okviru značilnega življenjskega ciklusa posameznika in družine. Tako ugotavljamo, da v koprski občini 70% anketirancev *pogreša več možnosti*, da bi lahko *sami prilagajali* (spreminjali) hišo ali stanovanje po *svojih potrebah in okusu*.

Četudi ideja o fleksibilnosti fizične strukture grajenega okolja ni nova, pa vendarle obstoječi stanovanjski fond v koprski občini nudi zelo omejene možnosti bodisi za fleksibilno spreminjanje notranje organizacije razpoložljivih prostorov bodisi za prizidavanje dodatnih

prostorov. S tem, ko je bilo dosedanje načrtovanje in graditev preveč usmerjeno na *dokončne rešitve*, je dejansko postalo nemogoče napraviti potrebne spremembe, ki bi jih sicer tako glede na spremenjene potrebe in (večja) finančna sredstva lahko uresničili, pa bodisi da gre za dodatno sobo, za garažo i. dr.¹⁸

8.2. Opremljanje stanovanja

Težnja k individualni samostojnosti je razvidna tudi iz velike podpore, ki jo je dobilo stališče: "Četudi bi imel več sitnosti, bi *rajši sam opremljal novo stanovanje*, kot pa da bi bilo vse v naprej določeno" (soglaša 87% vprašancev). Posamezniki uveljavljajo svoje vse bolj raznovrstne in *edinstvene okuse* in hkrati s tem postajajo vse bolj nenadomestljivi. Tako se potencialni kupci vključujejo v (re)produkcijski proces kot *soudeleženci* v oblikovanju svojega bivalnega okolja. Tudi če ne gre za individualno gradnjo in sodelovanje potencialnega uporabnika v teku samega projektiranja, tržišče samo terja vse bolj *anticipativno upoštevanje* pričakovanega kupca. Sicer pa imamo odgovore na vprašanje o tem, kako pomembno je pri gradnji in urejanju novih stanovanj upoštevati, da opremijo prostore po *okusu kupca*. Večina vprašancev šteje to za pomembno ali zelo pomembno, njihov delež pa variira glede na stopnjo izobrazbe, tako da najmanj izobraženi tudi najnižje vrednotijo takšno možnost.

Kolikor se bodo v prihodnosti - če že ne zaradi večjih ekonomskih zmožnosti večine prebivalcev, pa vsaj zaradi zmanjševanja števila članov gospodinjstva - povečale možnosti za sproščanje bivalnih prostorov z bolj selektivnim odnosom do vsega razpoložljivega inventarja, lahko pričakujemo, da bodo hkrati s tem, ko bo stopala v ospredje višja stanovanjska kultura, prihajala do vse izrazitejšega *poosebljanja stanovanj*. Po eni strani se bo inventar zoževal na tisto, kar je zares potrebno v določenem času, po drugi strani pa se bo krepila težnja, da vsak posameznik tudi v materializirani obliki dograjuje (in celo časovno razširja, tudi v preteklost) svojo življenjsko pot.

8.3. Odstopanja od povprečja in arhitektonske ovire

Tema, ki ji je bilo v strokovni in širši javnosti v Sloveniji posvečeno že veliko pozornosti, zadeva premagovanje t. i. arhitektonskih ovir, pri čemer so največkrat mišljene ovire, ki otežujejo ali onemogočajo gibanje invalidom na vozičkih, npr. paraplegikom. Mi to temo

postavljamo v širši kontekst vse večje *senzibilnosti za razlike in odstopanja* od "povprečnega človeka" ali povprečne družine, ki je kot prevladujoči vzorec še zavestno ali nezavedno prisotno v stanovanjskem načrtovanju. V zvezi s tem se pojavljata dve protislovni situaciji:

a) Po eni strani ljudje dajejo vesplošno, "plebiscitarno podporo" reševanju teh vprašanj. Kar 91% anketirancev soglaša s tem, da je "probleme arhitektonskih ovir za omejeno gibljive (invalidne) ... treba *odpraviti, tudi če bi to podražilo* stanovanjsko gradnjo". Po drugi strani pa morajo prizadeti še nadalje opozarjati na skorajda brezštevilne primere takih omejitev npr. v Kopru in Ankaranu, podobno kot v drugih krajih Slovenije.

b) Drugo protislovje pa je v tem, da se senzibilnost za odstopanja od povprečja spet zaustavlja le pri nekaterih najbolj vidnih primerih, tako kot so zelo opazni "vozičkarji" na ulici, nekaj manj slepi in slabovidni s svojimi palicami, še manj pa tisti, ki so sploh nemobilni. Tisti, ki so *najhuje prizadeti*, npr. nemobilni in vezani na svoje stanovanje ali posteljo, pa še nadalje ostajajo (bolj) *prepuščeni sami sebi*, saj 'niso na očeh javnosti'.

"V ANKARANU NAS JE INVALIDOV PREMALO ..."

Na podlagi konkretnejše proučitve te problematike v Ankaranu¹⁹ smo ugotovili, da se navzlic predpisom, ki zahtevajo odpravo ovir za invalide, le-te še vedno pojavljajo, tudi pri novogradnjah. Nasploh je glede tega veliko nedoslednosti. Ovire so tudi v dostopih do javnih zgradb (npr. v novem oskrbnem centru) in v gibanju po samem kraju. Turisti - invalidi nimajo dostopa niti do morja niti do bazena. Kjer so avtomobili na pločnikih, je pa mesto za invalide le na cestišču.

Eno temeljnih socioloških vprašanj pri vsem tem pa je še vedno prevladujoča *večinsko-manjšinska logika* v utemeljevanju potrebe po odpravljanju "arhitektonskih ovir". Glede na maloštevilnost prizadetih in njihovo nemoč je tudi javna odzivnost na njihove specifične potrebe toliko manjša oz. počasnejša. Tako torej eden od prizadetih, ki upošteva, da v Ankaranu invalidi predstavljajo manj kot 1% prebivalcev, paradoksalno ugotavlja: "V Ankaranu nas je invalidov premalo, da bi lahko kaj dosegli!"

8.4. Navajenost ali izbira?

Navajenost na določen prostor vodi do čustvene navezanosti nanj, ki omejuje izbiro alternativnih lokacij tudi v primerih, kadar bi ta bila racionalno zelo ute-

16 Na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani (U. Komac, mentor J. Koželj) so zasnovali ureditev omrežja kolesarskih povezav in peš poti, ki bi povezoval naravne in kulturne znamenitosti v zaledju obale ter predstavljale osnovo za pohodništvo in kolesarjenje. S tem ciljem so spodbudili že prostovoljne akcije za pripravo takih poti.

17 To je vsaj dolgoročna perspektiva; sicer pa so cene nepremičnin na Obali že sedaj višje kot v sosednji Italiji.

18 V bodoče naj bi zmanjševali delež *fiksni elementov* v načrtih in gradnji in s tem povečevali možnosti da lastnik (uporabnik) vse bolj sam, manj pa načrtovalec zanj, določa prostor glede na svoje potrebe. V načrtih za Žusterno III (arh. Lučka Šarec) je bilo v zgradbah določeno le fiksno jedro, sicer pa naj bi bile stene fleksibilne.

19 Tu se poleg "domačih invalidov" pojavljajo še omejeno gibljivi pacienti iz Ortopedske bolnišnice Valdoltra, kjer je hospitaliziranih veliko paraplegikov, ter Mladinskega zdravišča in letovišča (tudi otroci z obolenji lokomotornega aparata), pa tudi otroci s cerebralno paralizo iz "Društva sonček" iz Hrvatina.

meljena. Na ta način velike razpoložljive *stanovanjske površine* ostajajo *neizkoriščene*, saj objektivne spremembe, npr. v družini in gospodinjstvu (zmanjšanje števila članov zaradi odselitve, smrti ipd.), niso skladne tudi s subjektivno pripravljenostjo za spremembo, ki bi terjala preselitev v drugo stanovanje (hišo). Dilema se na splošno zastavlja takole: ali spreminjati fizično strukturo bivališča ali naj se izmenjujejo ljudje, ki tam prebivajo?

Ameriški vzorec reševanja te dileme je predvsem - visoka rezidencialna mobilnost. Pri nas pa se ljudje bolj nagibajo v drugo smer. To se kaže iz podpore, ki jo ljudje dajejo naslednjemu stališču: "Če bi potreboval drugačno stanovanje (hišo), bi rajši poskrbel za adaptacijo, preureditev na sedanjem mestu, kot da bi se moral preseliti v kakšno drugo". S takšnim stališčem se strinja dve tretjini vprašanih. Podobno velja glede soglasja s stališčem: "Lahko bi sicer našel zase kakšno bolj primerno bivališče, vendar rajši ostanem v tem, na katerega sem že navajen." Še večjo podporo pa izražajo, da naj lovek ... tudi na stara leta ostane v istem stanovanju (hiši), četudi je za to stanovanjski prostor manj izkoriščen" (se strinja 73%). S tem načenjamo tri vprašanja:

a) kako se spreminja in kako je mogoče dosegati večjo fleksibilnost same fizične strukture bivališča,

b) koliko se izboljšujejo možnosti (zmanjšuje "cena" v najširšem pomenu besede) mobilnosti v smislu sproščanja prometa z nepremičninami in

c) koliko se spreminja (povečuje) fleksibilnost vedenja samih stanovalcev.

Vsako od teh vprašanj bi terjalo še posebno obdelavo.

8.5. V nasprotju s trendom: graditev hiše za dve družini

Tradicionalne predstave o skupnem bivanju več generacij se nekako po inerciji neopazno podaljšujejo tudi še danes. To nam razkriva stališče: "če bi gradil hišo, bi gledal na to, da bi bila zadosti velika tudi za družino otrok". Skoraj dve tretjini od vseh vprašanih se strinja s takim stališčem. Vendar gre pri tem za *iluzorna pričakovanja* in velika, *neracionalna vlaganja*. Do tega prihaja zaradi značilnih intergeneracijskih razlik, na katere nas opozarjajo tudi odgovori na vprašanje: "Kako blizu skupaj ali daleč narazen naj bi prebivali starši od mlade družine, če bi obstajala možnost izbire?" Medtem ko si starejši bolj želijo bližine mladih (npr. tako da bi mladi stanovali v - sicer samostojnih stanovanjih iste zgradbe ali v soseščini), pa relativno več mlajših anketirancev šteje za primernejše, da bi mlade družine prebivale v kakšnem drugem kraju. Težnje k večji individualni samostojnosti so očitno vse močnejše in za mlajše generacije vse večkrat celo pomembnejše kot pa ugodnosti, ki se jim nudijo v hiši staršev. Zaradi za-

ostajanja in preživele miselnosti starejše generacije pa ostajajo *neizkoriščene* tolikšne *stanovanjske površine*, da bi - po nekaterih ocenah - z njimi "pokrili" vse temeljne stanovanjske potrebe v občini. Hkrati pa je v zvezi s tem protislovjem podan izziv za opredelitev programa za spremembo namembnosti takšnih površin v skladu z novimi (tehnološkimi) pridobitvami in problemi. Tako npr. za "teledelo" ali za "home fitness" v času ko se poudarja ponovno krepitev doma v kontekstu informacijske družbe.

8.6. Nemoč posameznika in trajanje graditve

Zgraditi ali kupiti hišo ali stanovanje je tako zahtevna naloga, da največkrat presega moči posameznika in (zlasti mlade) družine. To nemoč, ki sicer ljudi pasivizira, pa graditelji v praksi premagajo s tem, da podaljšujejo čas graditve tudi na deset in več let. S t. i. "etapno gradnjo" pa postane naloga lažje uresničljiva. To je pomembno tako zaradi postopnosti zagotavljanja potrebnih sredstev kot tudi same graditve, še zlasti če se pri tem v večji meri "opirajo na lastne moči". S tem pa prihajajo v navzkrižje s predpisi, ki ščitijo javni interes, da bi graditev opravili v čim krajšem času in s tem zmanjšali njene moteče vplive na okolico.

Anketiranci dajejo presenetljivo visoko podporo naslednjemu stališču: "Ker ljudem primanjkuje denarja, jim je treba dovoliti, da gradijo tudi dalj časa, čeprav je to moteče za okolico" (soglaša kar 87% vprašanih). Navzlic motečim vplivom, do katerih prihaja pri časovno podaljšani graditvi, se kaže vendarle prevladujoča javnomnenjska podpora takšni praksi in ne nje- no zavračanje.²⁰

Hkrati pa nas vse to opozarja, da gre za stisko posameznikov in družin tudi zato, ker je na ravni države in občine bolj izpostavljena njuna omejevalna vloga kot pa partnersko sodelovanje v kontekstu večnivojske teritorialne organizacije. Reševanje problema s samo dinamiko gradnje v fizičnem smislu je seveda bolj "primitivno" in moteče, kot pa bi jo predstavljalo ustreznejše simbolično urejanje časovne organizacije financiranja graditve in nakupa stanovanj.

9. INDIVIDUALNOST IN PROSTORSKI RED

Ohranjanje arhitekturne dediščine in varovanje kmetijskih zemljišč naj bi po mnenju anketirancev imelo prednost pred novimi zahtevami po prostoru v zvezi s stanovanjsko graditvijo ter pred zahtevo, da je treba "dopuščati graditeljem svobodno uveljavitev posebnih potreb in okusov". S podporo zahteve, da je treba "zmanjšati črno gradnjo z ostrejšimi kaznimi" (85% to podpira), kot tudi s podporo stališču, da sta "po-

membnejša ... red in varnost v naselju, kot pa to da prideš z avtom do vrat" (83%), je podana trdna javnomnenjska podpora *rigoroznemu uveljavljanju prostorskega reda*. Pri tem pa je seveda treba upoštevati značilno nedoslednost ljudi, ki takšne zahteve izražajo predvsem v mislih na druge, ne pa tudi samih nase. Poudarjanje pomena reda in varnosti v naselju seveda izraža sedanjí nered in ogroženost ljudi v značilnih stanovanjskih predelih, ne predstavlja pa jamstva, da so se npr. ljudje pripravljeni odreči komoditeti avtomobilske dostopnosti prav do lastnega bivališča.

Tudi pri "črni gradnji" gre za delikatno iskanje razmejitev med težnjo k razširjanju meja svobode posameznika in zoževanju možnosti uveljavljanja samovolje na račun drugih (Mlinar, 1993; Gantar, 1993). Tako kot se krepijo težnje k večji svobodi bivanja in delovanja v prostoru, tako se hkrati zaostrejuje zahteve po doslednejšem uveljavljanju reda in (samo)discipline. Redki ga danes občudujemo z vidika stavbne dediščine vaških naselij Slovenske Istre, je bil vendarle prvenstveno *red iz nuje*; to je bil red, ki je *izražal človekovo nemoč, da bi odstopal od naravnih danosti*. Pred nami pa so naloge za vzpostavlanje takšne prostorske organizacije, ki bo hkrati v največji možni meri omogočala, spodbujala in izražala človekovo individualnost in samostojnost.

10. INFORMATIZACIJA IN TELESNA NEGIBNOST (SEDENTARNOST) V BIVALNEM OKOLJU

S povečevanjem prometne in telekomunikacijske povezanosti vse več dobrin, storitev in idej postaja dostopnih neposredno na domu, tako da lahko govorimo o vse večji "domocentričnosti". Čeprav Koper objektivno in glede na ozaveščenost v tem pogledu še zaostaja za najbolj razvitimi, so vendarle tudi tu že prepoznavni značilni trendi. Po nekaterih kazalcih pa koprška občina sodi med najbolj razvite v Sloveniji in tudi že presega raven sosednjih območij na italijanski strani mej. Že podatki iz naše ankete npr. kažejo, da ima kar 98% anketirancev v gospodinjstvu enega ali več TV sprejemnikov, 95% jih ima telefon, 91% jih ima vsaj enega ali več avtomobilov; podobno jih ima že skoraj 60% doma tudi videorekorder, 40% enega ali več računalnikov, 12% pa dostop do interneta idr. (gl. več o tem - Trček).

Bodisi da gre za delo, učenje ali razvedrilo, povsod imamo opravka z informatizacijo, ki po eni strani terja vse več časa, a hkrati vse *manj telesnih* aktivnosti. Vse večji delež ljudi vse več svojega časa sedentarno, brez telesnega gibanja, preživlja doma v stanovanju, s tem ko gledajo TV, študirajo oz. se učijo, berejo časopise, delajo z računalnikom, telefonirajo, se pogovarjajo. V Zahodni Evropi otroci presedijo okrog 1200 ur na leto doma pred televizijo, v ZDA pa približno dvakrat toliko, med tem ko isti otroci preživijo v šoli približno 1000 ur na leto. (Delors et. al., 1996). Tako se zaostrejuje temeljno

protislovje: čim bolj "napredujemo", tem bolj *sedentarni način življenja* ogroža našo fizično eksistenco.

Torej lahko že kmalu pričakujemo temeljno "prevrednotenje vrednot", česar pa se Koprčani danes še ne zavedajo. Le 24% jih redno, skoraj vsak dan, s športom ali drugimi oblikami razgibavanja poskuša ohraniti dobro telesno kondicijo, 21% enkrat tedensko, drugi pa bolj poredkoma ali sploh ne. Ob tem pa jih le 5% šteje za zelo pomembno in 34% za pomembno, da se pri gradnji in urejanju novih stanovanj zagotovi tudi *prostor z napravami za razgibavanje* (home fitness).

Z informatizacijo, ki prinaša reintegracijo dela in bivanja ob hkratni *telesni pasivizaciji*, so podani tudi izzivi za načrtovanje odprtih in zaprtih prostorov (trim steze, kolesarske poti, športno-rekreacijski objekti, home fitness ...). Med mladimi se že kaže drugačen odnos do telesa, ne le v smislu lepotečenja, temveč tudi z vzdrževanjem telesne kondicije. Kopalnice (naj) ne služijo le za higienske namene, temveč dobivajo večji pomen tudi v bolj hedonističnem odnosu do lastnega telesa.

Pred nami so torej velike spremembe v načinu življenja, ko nove informacijsko - tehnološke pridobitve hkrati predstavljajo veliko potencialno ogrožanje človekove fizične eksistence. To pa so lahko veliki izzivi tudi za stanovanjsko in urbanistično planiranje.

11. INDIVIDUALIZACIJA PREHRANE IN STANOVANJSKO NAČRTOVANJE

Vse večja raznovrstnost potreb in okusov članov gospodinjstva se bo nujno morala izraziti tudi v stanovanjskem načrtovanju in urbanizmu nasploh. To lahko ilustriramo v zvezi s pripravo hrane. Glede tega je poznana tradicionalna rešitev v okviru kmečke družine: *ena jed v skupni skledi za vso družino*. Danes pa le 8% vprašanih izjavlja, da se pri njih doma ne ozirajo na to, da imajo člani družine *različne okuse*. Večina pa jih to upošteva bolj ali manj pogosto.

Tudi v zvezi s prehrano prihaja do *sproščanja* tradicionalne vezanosti le na določen prostor in na *krajevne danosti*, podobno kot smo to ugotavljali že v zvezi s samo gradnjo. Nekdanja samoumevna *vnapij-snja določenost* je tako vključevala *kaj, kdaj, kje in s kom bo kdo jedel?* Vse to postane stvar odločitve in se spreminja z vse večjo dostopnostjo do raznovrstnosti v času in prostoru. Z vidika stanovanjskega načrtovanja je relevantno, da gre za vse več razhajanj med posamezniki, glede na to, *kje bo kdo jedel*: ali doma v stanovanju, ali v kakšnem javnem lokalu, ali na delovnem mestu, ali na potovanju v kakšnem drugem kraju ipd.; podobno pa tudi, *kdaj bo jedel*: ob istem času kot drugi člani družine ali ob različnih časih dneva ali tedna, torej tudi kako pogosto ipd.; glede na to pa tudi, *s kom* (sam, z nekaterimi ali vsemi člani družine, z njimi in z drugimi povabljenimi, s poslovnimi partnerji ipd.).

20 Tudi pri tem pa lahko pričakujemo veliko razliko med takšno načelno podporo in stališči tistih, ki bi bili dejansko najbolj moteni.

Le nekaj več kot polovico vseh anketirancev (56%) redno, tj. skoraj vsak dan obedi skupaj z vsemi drugimi člani družine, ki stalno prebivajo doma. Drugi pa le nekajkrat na teden (16%) ali konec tedna (15%), še bolj poredkoma (8%) ali pa živijo sami (5%).

Z večjimi dohodki pa tudi z večjo razgledanostjo in izkušnjami, ki jih ljudje prinašajo s svojih potovanj, se povečuje raznovrstnost prehrabnih navad. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da kuhanje izgublja značaj izključno ženskih opravil, to pa pomeni, da se lahko sočasno vključuje v ta opravila več družinskih članov in celo gostje (kot je to že običaj npr. v Skandinaviji). Tako kot je že postala nesprejemljiva vloga "gospodarja", tako se izteka tudi doba "gospodinji". V zvezi s tem se spreminja tudi notranja ureditev stanovanja. Namesto izločanja kuhinjskih opravil v zaprti prostor laboratorijske kuhinje se sedaj pojavlja zahteva: "kuhinja naj bi bila bolj povezana z bivalnim prostorom". Takšno stališče sprejema (šteje za pomembno ali zelo pomembno) kar 77% anketirancev. Doslej je bila gospodinja ravno v času obiskov in pogovorov z zelenimi gosti zaradi kuhinjskih opravil v znatni meri izključena iz družbe.²¹

12. SKLEPNE MISLI: OD STREHE NAD GLAVO H KULTURI BIVANJA

V opravljeni analizi smo nasplošno izpostavljali moč in nemoč človeka v kontekstu prostorske organizacije bivalnega okolja, tako v njegovem odnosu do naravnih danosti kot v odnosu do drugih ljudi. Pri tem smo upoštevali potrebo, da bi ohranjali arhitekturno dediščino grajenega okolja. Vendar pa smo hkrati zavrnili težnjo, da bi se omejevali le na logiko kontinuitete, ki ne daje prostora za vrednote zunaj znanih vzorcev komunitarne miselnosti. V tej miselnosti predvsem ni bilo mesta za vrednotenje človekove individualnosti in zasebnosti, ki smo jima zato posvetili večjo pozornost (kar pa naj ne bi bilo razumljeno kot druga enostranost, saj je revitalizacija javnosti obravnavana še posebej; glej M. Hočevar).

Medtem ko so v preteklih desetletjih poudarjali le skupno in družbeno (npr. "socializacijo funkcij družine"), imamo v dolgoročni razvojni perspektivi dejansko opravka z dvojnimi, nasprotnosmernimi težnjami. Ena je težnja k vključevanju v lokalno in širše družbeno okolje, druga pa k izključevanju. Vendar gre konec koncev predvsem za selektivnost. Ravno stanovanje (bivališče) - potem ko ni več le "streha nad glavo" - postaja pomemben selekcijski mehanizem, ki ne predpostavlja frontalnega izključevanja iz okolja, temveč možnost uveljavljanja edinstvenih lastnosti posameznika in družine. Medtem ko je bilo v preteklosti skupno neposredni

izraz nuje ali pomanjkanja (skupni vodnjak ali perice ob potoku), danes vse bolj postaja stvar izbire (shajanje v klubih, restavracijah ipd.). Podobno pa zapiranje v lastno gospodinjstvo zmeraj manj pomeni nemoč in objektivno nedostopnost do drugih, vse bolj pa subjektivno, individualno odločitev.

V kontekstu koprške občine smo razkrili zelo poudarjeni lokalizem, ki pa ne izključuje hkratnega globalizma. Prvi se izraža v zelo visoki stopnji navezanosti na kraj, drugi pa zlasti v svetovnih razsežnostih gospodarskega delovanja, kakršno je značilno za dejavnost Luke Koper. Vendar pa ta dvojnost in dispartnost ni nekakšna stalnica. Zlasti mlajši in bolj izobraženi do ločno nakazujejo svojo težnjo k selektivnem *iskanju kvalitete* v mednarodnem in svetovnem merilu. Današnji lokalizem, kot ga razkrivamo v raziskavi, je torej še močno izključujoč, vendar pa se nakazuje povečevanje občutljivosti za alternativne možnosti v širšem prostoru.

V raziskavi razkrivamo nasprotja med spontanimi težnjami k vse večji razpršenosti naselitve v prostoru občine in politiko prostorskega razvoja, ki teži k (večji) strnjenosti in koncentraciji. Nakazane so možnosti za zblizanje obeh usmeritev. Pri tem bi se morali znebiti največjih pomanjkljivosti visoke gradnje, še zlasti tistih, ki jih je mogoče odpraviti s spremembo načrtovalske prakse. Zlasti izstopa neskladje med "kontinentalnim" vzorcem graditve relativno zelo zaprtih stanovanj, še posebej v večjih stanovanjskih blokih na eni strani in (sub)mediteranskim naravnim okoljem, ki izziva in omogoča dosti večjo odprtost in stik z naravo na drugi strani. Pri tem so velike možnosti za izboljšanje kvalitete bivalnega okolja, saj izboljšave niso odvisne le od večjih finančnih sredstev, temveč tudi od arhitekture, ki je - v Sloveniji in v mednarodnem merilu - preveč sledila splošnim vzorom modernizma v škodo lokalnih in regionalnih posebnosti. Uvajali bi lahko tako tradicionalne istrske elemente večje odprtosti bivališča v naravo kot tudi nove tipe pozidave (kakršno predstavljajo terasaste atrijske hiše), ki jih sicer nismo poznali na tem območju.

Tudi gradnja družinskih hiš po drugi svetovni vojni je na Koprskem dosti uniformno sledila splošnim vzorcem. Značilna postavitev hiše na sredi parcele dejansko ne zagotavlja potrebne zasebnosti. Stanovalci so vizualno, akustično in v drugih pogledih na vse štiri strani izpostavljeni sosedom. Drugačna razporeditev (npr. s stičiščem hrbtnih strani sosednjih zgradb) bi lahko zagotavljala dosti več prostora za intimnost in zasebnost na istih zemljiških površinah.

Z zgoščanjem naseljevanja je vedno manj možnosti, da bi že s prostorsko oddaljenostjo zagotovili zaščitno

vlogo v odnosu do neželenih posegov v zasebno sfero posameznika in družine. Močno izražena želja po bivanju v "hiši na samem" bo vse težje uresničljiva. Zato pa toliko večjo vlogo prevzema nase načrtovanje prostorske organizacije in fizične strukture grajenega okolja in seveda vsi tisti, ki jo načrtujejo. V tem smislu se povečuje odgovornost arhitekture in urbanizma ter vseh strok, ki se vključujejo v to dejavnost, saj bodo morale predložiti nove vzorce prostorske organizacije bivanja, ki bodo upoštevali hkratne težnje k večji odprtosti do narave in k večji *možni izključnosti* do drugih ljudi.

Hkrati z zgoščanjem naseljevanja v prostoru ter z individualizacijo življenjskih stilov, lahko pričakujemo, da se bo še povečalo vrednotenje zasebnosti tudi med (manj izobraženimi) prebivalci, ki doslej tej vrednoti niso pripisovali velikega pomena. To bi kazalo upoštevati glede fizičnih struktur grajenega okolja (npr. za razliko od premočrtne in uniformne postavitve vrstnih hiš v tipu "tovarniških naselij", kot sta Šalara in Olmo). Hkrati pa se bo povečala tudi selektivnost v medsebojnih odnosih v sosesčini in v vse večjem zavračanju prakse, da bi stanovali v soseskah s homogenim prebivalstvom, npr. glede na zaposlitev in isti delovni organizaciji.

Zaradi preživele miselnosti in pričakovanih starejših generacij, da bo z njimi v isti hiši ostala tudi družina otrok, prihaja do neracionalnih vlaganj v gradnjo *dvo-stanovanjskih* hiš. Tu se nakazujejo tako možnosti za preusmerjanje graditeljske prakse kot za izoblikovanje programa za spreminjanje namembnosti neizkoriščenih stanovanjskih površin, npr. za "delo na daljavo", za "home fitness" ipd. Pa tudi adaptacije samih zgradb (npr. tako, da bi napravili ločene zunanje vhode v vsako stanovanje) bi lahko omogočile mladim večjo samostojnost. S tem bi se povečala sprejemljivost bivanja v isti zgradbi tudi za mlade.

Izkušnje in problemi iz koprške občine kažejo na potrebo po (re)integraciji vlog načrtovalcev, uporabnikov in vzdrževalcev. S povečevanjem individualizacije stanovanjskih potreb in okusov potencialni uporabniki postajajo vse bolj nenadomestljivi. Nihče drug ne more tako avtentično izraziti njihovih interesov in okusov kot oni sami v sodelovanju s strokovnjaki v procesu projektiranja (design) njihovega stanovanja. Računalniška tehnologija pa povečuje možnosti za takšno sodelovanje na podlagi oblikovanja in preverjanja "variantnih rešitev".

Z oblikovanjem in opremo skupnih, odprtih prostorov pred in med stanovanjskimi bloki, tako da bi se stanovalci z njimi (bolj) identificirali, bi lahko posredno vplivali tudi na krepitev občutka odgovornosti za njihovo vzdrževanje, ki je danes ponekod zelo pomanjkljivo.

Tako država kot občina bi lahko dosegli večje učinke v usmerjanju prizadevanj za reševanje problematike bivalnega okolja, če bi spreminjali razmerje med omejevalnimi in spodbujevalnimi ukrepi v prid slednjih. Dosedanje osredotočanje na omejitve in kazni, ki pa niti niso bile dosledno sprovedene, bi lahko dobivalo bolj drugotno vlogo, če bi bolj afirmativno uveljavljali različne oblike pomoči oz. svetovanja v zvezi s financiranjem, graditvijo, opremljanjem in vzdrževanjem stanovanjskih zgradb. Z vlaganji v pripravo zemljišč za stanovanjsko gradnjo - tako kot delajo v številnih drugih državah - in nasploh z reševanjem nalog, ki presegajo moči posameznika in družine (ene generacije), bi hkrati delovali *mobilizacijsko* (povečali motiviranost za varčevanje in/ali graditev) in *usmerjevalno* (kje in kako graditi).

V skladu z zgornjim pa se nakazuje še nadaljnja pomembna vsebinska preusmeritev od obravnave "stanovanjskega vprašanja" kot *upravno-tehnično-finančne* zadeve k temu, da ga postavljamo v širši kontekst *kulture bivalnega okolja*. Prvo pomeni vsebinsko osiromašenje in zožitev le na horizont eksistenčne nuje, drugo pa predstavlja izziv za celovitejšo obravnavo problematike vsakdanjega življenja ljudi, še zlasti pa njegovih vzgojnih in moralnih razsežnosti, ki se navezujejo na zaostrujočo se krizo mladih. Namesto (ali poleg) krepitev represivnih posegov države, ki so se doslej izkazali kot neuspešni, naj bi spodbujali identifikacijo z neposrednim okoljem in utrjevanje kulturnih norm, ki jih terjajo nove življenjske razmere. S tem nakazujemo široko področje potencialnega angažiranja vzgojno-izobraževalnih ustanov, ki bi lahko že sprejeto usmeritev k njihovemu odpiranju do ožje in širše okolice nadgrajevale z obravnavo problemov iz bivalnega okolja mladih. Hkrati pa bi vključevale tudi arhitekto, urbaniste, slikarje, sociologe, zdravnike, vrtnarje, varnostnike, policaje in druge. Novosti, ki jih za vsakogar prinaša nova informacijsko-komunikacijska tehnologija z vidika sprememb v bivalnem okolju, pa bi lahko predstavljale motivacijski izziv za priprave na prihajajoče spremembe.

21 Po drugi strani pa vključevanje drugih članov gospodinjstva v ta opravila in pripravo hrane lahko še poveča možnosti uveljavljanja raznovrstnosti okusov posameznikov. Z neposredno udeležbo lahko najbolj gotovo uveljavijo tudi svojo individualnost.

RESIDENTIAL ENVIRONMENT AND SOCIO-SPATIAL CHANGE Sociological aspects of the spatial organisation in the Koper Municipality

Zdravko MLINAR

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: zdravko.mlinar@uni-lj.si

SUMMARY

Historians, geographers, ethnologists, architects and others have written a number of treatises about the physical and social dimensions of the residential environment and of everyday's life of the inhabitants of Slovene Istria in the past. But as we are interested in what changes can be expected in the future decades, we cannot rely only on the extrapolation of the already known trends, as we are aware that on entering the information era, the characteristic hitherto indicators of the local development and the quality of living strongly change their meaning. Therefore it is even more necessary to confront the analysis of the concrete and specific conditions, which the survey research in the area of the Koper municipality gives us, with the experiences of sociological findings from more developed countries. The area of this Council is as a part of the so-called sub-Mediterranean situated in the "sunbelt" of Europe and thus considered one of the most attractive regions for potential settling on the Slovene scale (SJM, 1994), as well as on a larger European scale. Therefore it is expected that in future more and more people will settle in this region. Consequently the littoral zone will become overpopulated, the cost of living will increase, the local inhabitants will be driven out, and there will be an increase in mutual interference (privacy) in the residential environment as well.

There are already more immigrants than the autochthonous inhabitants in the Koper municipality today (the older the old age category, the minor the part of the local inhabitants), primarily due to the mass shifts in the past. The populational "continental invasion", the industrial standardization and modern architecture have swept the traditional Istran, or better the Mediterranean peculiarities away. Fortunately we can see that a rebirth of the weakened identity is a step forward today. The opinion of the great majority of the surveyed people is that immigration should be limited in future mostly from the regions of the former Yugoslavia, then a little less from Italy, then from the EU, and the least from other regions of Slovenia. At the same time their sensitivity for a more selective approach to the spatial mobility in general is increasing. The younger the people who took part in the survey and the higher their education, the more have they considered the possibility of living out of Slovenia for some time, 52% of the surveyed said that the young should try to study as near to the native place as possible, 45% answered that they should choose the best university for the chosen professional sphere. The older generation, less educated and with lower income, and those who are not familiar with computers or the Internet gave priority to the nearness of the local environment.

In the Koper region, similarly as elsewhere in Slovenia and in the world, the people participating in the survey are mostly attached to their living place; but they are relatively more than elsewhere and more than in the rest of Slovenia attached to Slovene Istria (Littoral region). Those who can communicate in Italian are relatively more attached to Slovene Istria, and less to Slovenia as a whole.

Contrary to the tendencies of the physical planning and to the traditional pattern of dense settling in Primorska, 90% of the surveyed people would wish to live in a family house (with a garden in an urban settlement, or in the country far from any neighbours), and hardly anyone in a block with more than 10 flats. Besides this they (at least in words) support the view that the Karst Primorska architectural tradition should be respected; they think that we should not be so tolerable to those builders who want to express their special needs and tastes. The "illicit buildings" should be reduced with severer penalties. They would be willing, under certain conditions, to move to the country hinterland or they would visit it more frequently.

The dense settling has its consequences in quite frequent undesirable intrusions into private places, for example acoustically, emissions and waste; the visual privacy however can be more favourable even in high buildings. Urbanism on the Littoral has got even specific, rather contradictory demands to solve: on the one hand it has to ensure a greater openness of the dwelling and the contact with nature, and at the same time it has to provide the possibility of excluding the others. Characteristic tendencies towards a rather emphasized individualism of living in a family circle and in housekeeping, as well as in flats, are shown, and the tendencies concerning differentiation and connection among inhabitants in the residential environment and neighbourhood. The older people included in the survey would prefer a greater spatial nearness between the parents and the younger family (e.g. in the same building or in the same place), the younger would be happier if this distance was greater. For the younger and more educated inhabitants it is also more disturbing to have fellow workers among their neighbours.

In both cases, whether we speak of exclusion (privacy) or socializing in public places, both examples concern the longterm trend of transition from necessity to possibility.

The text shows a series of implications for the policy of spatial development, for the town and house planning.

Key words: residential environment, housing, spatial mobility, individualization, privacy, attachment

LITERATURA

- Albrow, M. (1996):** Global Age. Blackwell, Oxford.
- Balaban, J., Bizajl, T., Bratož, D., Ogrin, D. & Požes, M. (1998) (ured.):** Razvojni projekt Koper 2020. Mestna občina Koper, Koper.
- Baš, F. (1984):** Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Slovenska matica, Ljubljana.
- Benčič-Mohar, E. (1993):** Tradicionalno stavbarstvo v Slovenski Istri. ČKZ, 158-159, 92-93.
- Brezar, V. (1995):** Stanovanjska gradnja v Sloveniji včeraj in danes. Urbani izziv, 28, 29, 98-108.
- D'Laine, C. & de Graff J. (1997):** (Eds.) Europe: Coast, an anthology of reflections on architecture and tourism, Wise 010 Publishers, Rotterdam.
- Delors, J. et.al. (1996):** Learning the treasure within. UNESCO, Paris.
- Fister, P. (1993):** Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Arhitekturna identiteta, Ministrstvo za okolje in prostor. II del, Ljubljana.
- Friedman, A. (1997):** Design for Flexibility and Affordability: Learning from the post-war home. Journal of Architectural and Planning Research 14: 2 (Summer, 1997, 150-169).
- Gabrijelčič, P. (1993):** Koncept prostorske ureditve obalnega območja. FAGG, Šola za arhitekturo, Ljubljana.
- Gantar, P. (1993):** Črnograditelji proti državi. Teorija in praksa, 5-6, 435-443.
- Goldscheider, C. & Goldscheider F. K. (1987):** Moving out and marriage: What do young adults expect, ASR, 52, 278-285.
- Gulič, P. (1993):** Predlog prostorske ureditve obalnega pasu z zaledjem, s poudarkom na urbanistično arhitekturnem in krajinskem oblikovanju. UI RS, Ljubljana.
- Gysi, S., Henz A. (1989):** Wie wohnen wir morgen? Werk, Bauen + Wohnen 5, 19.
- Habitat II (1995):** Slovenian National Report. Best practices - Cities: Ljubljana, Maribor, Koper. Ministry of Environment and Physical Planning, Republic of Slovenia, Ljubljana.
- Hirschman, A. (1970):** Exit, voice and loyalty. Harvard University Press, Harvard.
- Hočevár, M. (1998):** Analiza revitalizacijske problematike koprškega mestnega jedra: fizični prostor in družbene vsebine. V: Balaban et al., Razvojni projekt Koper 2020, Koper.
- Ivanšek, F. (1988):** Enodružinska hiša. Ambient, Ljubljana.
- Krofljč, M. (1997):** Slovenija v Evropi dveh obrazov. V: Človekove pravice in invalidi, Zbornik esejev, ur. C. Uršič et al., Ljubljana.
- Kresal, J. (1987):** Arhitekturni elementi humaniziranega stanovanjskega okolja. FAGG, VTOZD Arhitektura, Ljubljana.
- Lawrence, R. J. (1982):** Domestic Space and Society: A Cross-Cultural Study. Comparative Studies in Society and History, 24, 1, January, 104-130.
- Makarovič, M. (1979):** Medsebojna pomoč na vasi (na primeru Pregare v Istri). Muta: Gorenje, Ljubljana.
- Mandič, S. (1996):** Stanovanje in država. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (1993):** Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema. Teorija in praksa, 5-6, 427-434.
- Mlinar, Z. (1994):** Individuacija in globalizacija v prostoru. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (ur.) (1995):** Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- Mlinar, Z. (1983):** Humanizacija mesta. Obzorja, Maribor.
- Mlinar, Z. (1996):** Obmejne regije in Evropa. Teorija in praksa, 6, 971-988.
- Mlinar, Z. (1998):** Razvojni trendi, problemi in usmeritve: izbrani sociološki vidiki. V: Balaban et al., Razvojni projekt 2020, 74-87.
- Mohar, Benčič E. (1993):** Tipologija naselij in stavbarstva v Slovenski Istri. Zbornik: Kultura narodnostno mešanega ozemlja Istre, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Mohar, Benčič E. (1993):** Tradicionalno stavbarstvo v Slovenski Istri. Časopis za kritiko znanosti, XXI, 158-159, 85-99.
- Munro, M. & Madigan R. (1993):** Privacy in the Private Sphere. Housing Studies, 8, 1, 29-45.
- Ogrin, D. et al. (1986):** Krajinska in arhitekturna izhodišča v oblikovanju enodružinske zazidave. Katedra za krajinsko arhitekturo, Ljubljana.
- Perossa, M. (1998):** Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre. Knjižnica Annales 17, Koper.
- Pirnat, R. et al. (1997):** Instrumenti regulacije prostorskega razvoja Slovenije. Inštitut za javno upravo, Ljubljana.

Popenoe, D. (1988): Housing and Family Decline: A Cross-National Perspective (tipkopi). New Jersey, Department of Sociology, Lucy Stone Hall, Rutgers University, New Brunswick.

Popenoe, D. (1985): Private pleasure, public plight, American Metropolitan Community, Life in Comparative Perspective. New Jersey, Transaction Books.

Požeš, M. (1990): Zgradba podeželskih naselij in njeno spreminjanje. Geographica Slovenica, 21, 333-347.

Požeš, M. (1991): Razvoj podeželskih naselij v občini Koper. Geographica Slovenica, 22/1.

Rapoport, A. (1981): Identity and Environment: a Cross-cultural Perspective. V: Duncan J. S. (Ed.) Housing and Identity. Croom Helm, London.

Ravnik, M. (1995): Vprašanja varstva etnološke dediščine v Koprskem zaledju. V: Annales 6/95, Ljubljana.

Sonček, Almanah 1996 (1997): Zveza društev za cerebralno paralizo Slovenije, Ljubljana.

Strassoldo, R. (1990): Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. Družboslovne razprave, 10.

Šav, V. (1995): Avtentičnost istrske kulture. Primorska srečanja, 180/96.

Šuklje, G. (1952): Vpliv podnebnih razmer na oblikovanje hiš in naselij v Slovenski Istri. Slovenski etnograf, V, 44-53.

Titl, J. (1993): Značilnosti koprške agrarne pokrajine. Časopis za kritiko znanosti, XXI, 158-159, 51-59.

Trček, F. (1998): Delovno okolje v mestni občini Koper: razvojni trendi in nastavki za razvojne strategije. V: Balaban et al.: Razvojni projekt Koper 2020.

Standardna pravila za izenačevanje možnosti invalidov (1996): Urad Vlade Republike Slovenije za invalide, Ljubljana.

Verlič Christensen, B. (1997): Mobilnost prebivalcev Slovenije med leti 1974 ter 1994: Analiza urbanega razvoja v Sloveniji s perspektive residencialnih mobilnostnih tokov. IB revija, 3-4, 3-11.

izvirno znanstveno delo

UDK 711.523(497.4 Koper).004.69"313"

ANALIZA REVITALIZACIJSKE PROBLEMATIKE KOPRSKEGA MESTNEGA JEDRA; FIZIČNI PROSTOR IN DRUŽBENE VSEBINE

Marjan HOČEVAR

Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

IZVLEČEK

Revitalizacijska analiza koprškega starega mestnega jedra kaže na zaostrovanje razkoraka v razvojni dinamiki novjših mestnih predelov Kopra in centralnega - staromestnega. Ponovno vzpostavljanje centralnosti mestnega jedra ni mogoče, saj razvojni trendi v svetu kažejo na nujno razpršitev aktivnosti na vseh prostorskih ravneh. To pomeni, da je potrebna razmišljati v smeri rehabilitacije edinstvenih že obstoječih in odkrivanju potencialnih lokacijskih, societalnih, ambientalnih ter simbolnih prednosti. Bistveno je upoštevanje dveh enakovrednih kriterijev: zagotavljanje integracijskih funkcij in hkrati omogočati skupinam in posameznikom različne oblike individualnosti v prostoru. Izhodiščna ni fizična, obnovitveno-graditeljska prenova, temveč usklajeno in pretehtano mesebojno upoštevanje treh elementov: družbene dinamike, posameznika in grajenih struktur.

Ključne besede: revitalizacija, gentrifikacija, integracijske funkcije, selektivnost, diverzifikacija, demasifikacija, identiteta

1. UVOD

Podatki javnomnenjske raziskave kažejo, da kar 41% Koprčanov raje ostane doma, kot da bi šli npr. na gledališko predstavo na prostem pred Pretorsko palačo. Več kot 35% pa jih meni, da je prebivanje v koprskem starem mestnem jedru primerno le za tiste, ki si za bivanje ne morejo zagotoviti kaj boljšega.

To sta samo dva empirična podatka, ki kažeta na resnost problematike zamiranja (družabnega) življenja in slabih bivanjskih razmer v koprskem starem mestnem jedru.

Besedilo je osredotočeno na identifikacijo, retrospektivo in delno sistematizacijo problematike nekaterih ključnih družbenih funkcij in fizičnih struktur v starem mestnem jedru Kopra **z vidika potreb po njihovi prenovi z upoštevanjem globalnih družbeno-prostorskih trendov oz. sprememb ob koncu tisočletja** (glej poglavje 5). Revitalizacija koprškega mestnega jedra je postavljena v

širši kontekst dolgoročnega razvoja mestnih področij in mestne občine Koper.

Za analizo so izhodiščni preliminarno pridobljeni "terenski" podatki in informacije,¹ ki nedvoumno kažejo na **zaostrovanje razkoraka v razvojni dinamiki novjših mestnih predelov Kopra ter centralnim - staromestnim, še posebej glede bivanjskega standarda ter javnih, družbenih vsebin**. Degradacija koprškega starega mestnega jedra je posledica predvsem bivanjske in nato v večji meri tudi funkcijske radialno-frontalne širitve (rasti) mesta proti zaledju, kjer so se postopoma izoblikovali sorazmerno samozadostni (sub)lokalni centri. Po eni strani se je zmanjševal pomen prostorske centralnosti in s tem izpraznjenosti javnih vsebin staromestnega centra, po drugi strani pa so staromestni predeli v večini postajali bivanjsko zatočišče najšibkejših socialnih struktur prebivalstva. Današnja prostorska "slika" mesta Koper kaže določene značilnosti "problematičnih urbanih conacij"² s povsem novimi centralnimi lokacijami, kakršne so tudi

1. Pričujoči članek predstavlja nekatere bistvenejše ugotovitve iz raziskave, katere prvi, inventarizacijski del je potekal v letu 1997, drugi del, javnomnenjska raziskava na območju Mestne občine Koper, pa od januarja do marca 1998.

2. Tu gre za pretežno monofunkcionalnost (spalna naselja, poslovna izključnost) predelov mesta, ki je značilen za klasični industrijski tip mesta (Frisbie, Kasarda: 1988:35).

sicer značilne za hitro razvijajoča se evropska mesta. Pogojno lahko mestu Koper v kontekstu prostorsko-časovne dinamike pripišemo celo nekakšno ameriško vzorčnost, saj sta vitalna bivanjska (rezidencialna) in poslovna (funkcijska) pasova vedno bolj jasno zamejena in se "odmikata" od mestnega jedra. Obenem pa je staro mestno jedro do sredine osemdesetih let občutno bivanjsko in funkcijsko stagniralo.

Pristop k revitalizaciji,³ ki smo ga v raziskavi skušali konkretizirati, ni klasično zavzemanje za ponovno vzpostavljanje vseobsežne centralnosti mestnega jedra, saj splošni razvojni trendi v svetu kažejo na nujno, še bolj radikalno **razpršitev aktivnosti na vseh prostorskih ravneh, tudi v mestih**. To pa za koprsko staro mestno jedro pomeni, da je potrebno razmišljati v smeri rehabilitacije edinstvenih že obstoječih in odkrivanju potencialnih lokacijskih, societalnih, ambientalnih ter simbolnih prednosti, ne pa načrtovati iz preteklosti preslikano centralnost. Takšen pristop temelji na predpostavki, da morajo revitalizacijski posegi upoštevati dva bistvena in enakovredna postmoderna kriterija: **zagotavljanje integracijskih funkcij** (družabnost, "zapolnjenost", raznovrstnost, nesegregiranost, dostopnost) in **hkrati omogočati skupinam, organizacijam ter posameznikom različne oblike individualnosti v prostoru** (selektivnost, ločenost, samostojnost).

Pomemben je tudi poudarek, da v izhodišču našega razumevanja revitalizacije ni le fizična, obnovitveno-graditeljska prenova, temveč usklajeno in pretehtano mesebojno upoštevanje treh elementov: pospešene **družbene dinamike** (spreminjanja javnih societalnih vsebin), **posameznika** (prebivalca, obiskovalca) in **grajenih struktur** (stanovanj, javnih poslopij, odprtih prostorov ipd.) v razmerju med novimi (modernimi) in starimi (tradicionalnimi) družbeno-prostorskimi vsebinami (funkcijami). "Rdeča nit" revitalizacije torej ni muzealizacija temveč, dinamizacija, oživljanje - mestnega jedra.

2. AKTERJI IN TEMELJNE SKUPINE PROBLEMOM PRI REVITALIZACIJI KOPRSKEGA MESTNEGA JEDRA

Revitalizacijo pojmuje kot sistematični in več-sektorski, ali bolje, nadsektorski dolgoročneje zasnovan projekt, kjer so jasno opredeljeni cilji oz. problemska področja fizične in družbene prenove ter vse posredno ali neposredno vpletene skupine akterjev. Tu na kratko analiziramo kolektivne in individualne akterje ter njihovo vlogo pri prenovi. Ena pomembnih podlag pri za-

snovi revitalizacijskega načrta je upoštevanje javnega mnenja.

2.1 Akterji revitalizacije

Današnje vsebinske "izpraznjenosti", "opustelosti" starega koprškega centra, nad katero obupujejo v največji meri kulturniško razmišljujoči Koprčani in obiskovalci, ni mogoče "rešiti" prvenstveno ali samo z "marketinškim" usmerjanjem k načelnim pozitivnim vrednostnim opredelitvam tega prostora med večinsko populacijo občine v smislu krepitve pozitivne identifikacije oz. navezanosti nanj. Ta dejavnik je lahko učinkovit še takrat, ko so vsaj delno že otipljivi učinki postopkov **rehabilitacije** aktualnih družbenih in fizičnih degradiranih pogojev bivanja, neatraktivnosti obiskovanja, skratka, ko ljudje zaznajo pozitivne spremembe. Če ne pripišemo prevelike vloge spontanim, neformalnim oblikam rehabilitacije, česar sicer ni potrebno zanemariti, se moramo spoprijeti s ključnimi akterji, njihovimi posamičnimi interesi in potencialnim deležem vsakega od njih pri procesu prenove. Temeljni akterji, ki jih tu zgolj navajamo, so:

- institucije: občina in njene administrativne ustanove, državne (centralne) ustanove, politične stranke, paradržavna združenja
- interesni lobiji in vplivni posamezniki: kombinacija političnih, gospodarskih in interesov civilne družbe, združenja in klubi, vplivni posamezniki - mnenjski voditelji oz. ti. "sive eminence"
- kapital: lokalni in regionalni dominantni gospodarski subjekti - podjetja, finančne fondacije, komercialne banke kot potencialni investitorji in kreditodajalci
- stroka: (občinske) strokovne službe, neodvisni strokovnjaki, finančni eksperti, znanstvene študije, nadnacionalne primerjalne ekspertize
- prebivalstvo: posamezniki in javno mnenje; prebivalstvo starega mestnega jedra, prebivalstvo občine kot uporabniki prostorov.

Nenazadnje je omenjenim akterjem, posebej pa občini Koper, potreben okvirni, vendar jasen odgovor na vprašanje: **kaj z revitalizacijo vsak od akterjev pridobi oz. kakšne so koristi in kakšni so na drugi strani stroški**. Seveda pa je odgovor odvisen od perspektive posameznih akterjev, katerih interesi so lahko nezdržljivi. Če je pobudnik in koordinator občina Koper, kar je najbolj smiselno za dosego konsenza med udeleženci, mora ta ostalim akterjem prepričljivo predložiti predvsem revitalizacijske koristi oz. prednosti (tudi finančne).

3 V besedilu uporabljamo tri analitične pojme, ki zadevajo načrtne urbane spremembe. 1. URBANO PRENOVO razumemo kot najširši okvir, ki zajema tekoče in predvidene procese preobrazbe in posodobitve fizično-prostorskih, gospodarskih ter družbenih struktur v strategiji razvojnih sprememb urbanega (mestnega) območja občine Koper, 2. REVITALIZACIJO definiramo kot enega specifičnih in hkrati najbolj kompleksnih segmentov urbane obnove. Relevantnost prostorske (lokacijske) zamejitve je sorazmerno natančno definirana z zgodovinsko utrjenimi simbolnimi in identifikacijskimi kriteriji, 3. REHABILITACIJA degradiranih pogojev bivanja je sociološka kategorija in obenem eden temeljnih družbenih ciljev revitalizacije.

ne). Vsako skupino akterjev posebej mora motivirati tako, da ji kot koordinator omogoči primeren delež sodelstva pri načrtovanju ter izvedbi.⁴

2.2 Temeljne skupine problemov pri revitalizaciji

Identificirane so skupine značilnih perečih problemov, ki v postopkih prenove zahtevajo postopno, usklajeno in sistematično reševanje.⁵

2.1.1 Problematična demografska gibanja

Tu izstopa negativni selitveni saldo (skupaj z visoko stopnjo mortalitete), saj se je od leta 1961 v mestnem jedru zmanjšalo število prebivalcev za 38,5%. Danes je delež starostnega prebivalstva 11,9%, pred 35 leti pa je bil več kot 30%. Problematična je tudi zamenjava etnične "slike", ki je (zdaj) zgolj navidezno pestra. Neuravnotežena etnična sestava je del strukturnega problema občine, vendar pa je prav v mestnem jedru najbolj izrazita. V svetu je že preizkušen model postopnega in premišljenega ti. **"mehkega prebivalstvenega oplemenitenja"** (gentrifikacije), kot del načrtne starostne rehabilitacije. Nazoren je podatek, da 35,4% vprašanih v javnomnenjski raziskavi meni, da je prebivanje v koprskem starem mestnem jedru primerno le za tiste, ki si ne morejo zagotoviti kaj boljšega. 38,1% vprašanih pa ocenjuje, da je to področje neprijetno za bivanje. Za vsakega šestnajstega vprašanega je od vseh negativnih lastnosti najbolj moteča etnična sestava prebivalstva. Od šestnajstih motečih dejavnikov zavzema problematika "Neslovencev, tujcev, ne-avtohtonosti sedmo mesto."⁶ Npr. pritegnitev slojevske in starostne pestrosti stanovalcev bi pomenila predvidena ustanovitve obalne univerze ali vsaj povečanje števila visokošolskih ustanov. To bi bil "ukrep", ki bi vsaj delno prispeval k postopni spremembi demografske strukture.

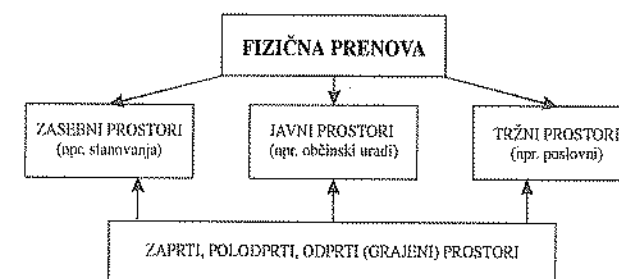
2.1.2 Funkcijska problematika

Opazen je splošen trend praznjenja in siromašjenja funkcionalnih (ekonomskih, neprofitnih, pristočasovnih) dejavnosti, še posebej do sredine osemdesetih let. Zadnjih deset let je sicer zaznaven porast storitvenih dejavnosti, vendar ni načrtovan in dovolj diverzificiran, zato prihaja do pretirane funkcionalne "fluktuacije", uniformnosti in storitvene cenenosti. Vprašani v raziskavi postavljajo slabe oz. nezadovoljive storitve v starem mestnem jedru na drugo mesto motečih dejavnikov, takoj za problematiko parkirišč in pred komunalno ne-

urejenostjo. 78% jih meni, da nakupovalna raznovrstnost ni zadovoljiva. Sem sodi tudi nedinamičnost časovne in prostorske organizacije, nezaopolnjenost javnih in poljavnih prostorov oz. določenih lokacij v dnevu, tednu, sezoni ipd. **Ugotovljena je precejšnja neskladnost med zastarelo fizično urbano strukturo in družbeno dinamiko oz. spreminjajočimi se, sodobnimi življenjskimi stili ter potrebami ljudi**. V tem oziru bi bilo potrebno zagotoviti večjo razvidnost in fleksibilnost lastninskih razmerij (npr. mešana lastništva, razdelane oblike najemništva), posebej v razmerju med občino in različnimi zasebnimi interesi. Razmerje med tržnimi, poltržnimi in netržnimi (javni) prostori, ki so v domeni občine, bi moralo biti prilagodljivo oz. takšno, da zagotavlja vnašanje vsebin, ki pospešujejo raznovrstnost in kvalitetno izrabo (glej sheme 1, 2, 3).

Shema 1: Fizična prenova grajenih struktur.

Scheme 1: Physical renovation of built structures.

2.1.3 Problematika družbenosti in individualnosti

Gre za univerzalen trend, ko mestni (javni) prostori zglobljajo integracijski pomen ob istočasni krepitvi domocentričnosti in drugih oblik individualnosti (glej shemo 3). Eden revitalizacijskih ciljev je vzpostavljanje pogojev za povečevanje družabnosti zunaj doma, na oz. v javnih in poljavnih mestnih prostorih. V tem smislu so nazorni trije podatki iz javnomnenjske raziskave: 42,1% vprašanih je pritrdilno odgovorilo, da prosti čas raje preživljajo doma, kot pa da bi šli npr. na gledališko predstavo na prostem pred Pretorsko palačo, 64,8% vprašanih pa se v starem mestnem jedru zadržuje izključno zaradi nujnih, neodložljivih opravkov (npr. administrativnih). 32,8% vprašanih Koprčanov skoraj nikoli ali sploh nikoli ne gre tja na sprehod oz. brez točno določenega namena. Vendar pa je očitno, da so razlog obiskovanja neustrezne javne vsebine oz. storitvena ponudba, ki ni konkurenčna npr. televizijskim programom. Posebej je izrazita **pasivizacija javnega dogajanja v**

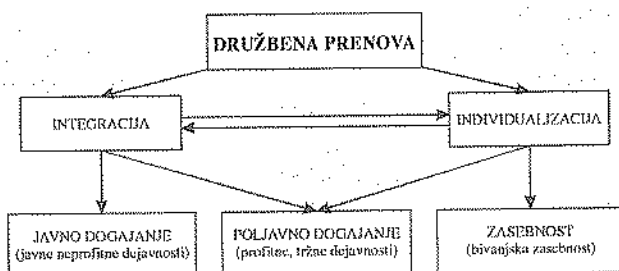
4 O vlogi urbanega (post)moderna upravljanja v mestih glej podrobneje v Mayer (1995).

5 V raziskovalnem poročilu so skupine problemov podrobneje analizirane.

6 Sicer pa sorazmerno močan odpor do "Neslovencev" in tujcev v starem mestnem jedru v splošni populaciji ni izrazito prisoten. To je mogoče razložiti najprej z dejstvom, da je koncentracija naselitve "Neslovencev" tu največja, nato pa še, da vprašani revitalizacijo močno povezujejo z avtohtonostjo življa.

večernih urah in nesezonskem času, ko sploh ni ponudbe storitev ali dogodkov. Blizu 40% vprašanih meni, da so gostinski lokali, trgovine ipd. prekmalu zaprte. Povečevanje motiviranosti prebivalcev, obiskovalcev, podjetnikov ipd. po družabnosti in zagotavljanju družabnosti poudarjamo kot revitalizacijski ukrep v smislu povečevanja vsebinske, časovne in lokacijske raznovrstnosti ter atraktivnosti javno-zasebne ponudbe (npr. večfunkcionalnost javnih in poljavnih prostorov - ambientov, "ustvarjanje dogodkov" in priložnostnih ali trajnih - ustaljenih prizorišč).

Shema 2: Prenova družbenih funkcij.
Scheme 2: Reconstruction of social functions.

2.1.4 Problematika kulturne in simbolne identitete

Ta sklop revitalizacijske problematike je v tesni medodvisnosti predvsem s socialno-demografskim stanjem v mestnem jedru in drugima že navedenima. Sorazmerno razpoznaven je 1) fenomen "kontinentalizacije identitete" in kulturnih, bivanjskih vzorcev, obnašanja ter navad, ki opazno prevladujejo nad avtohtonimi, istrsko-obmorskimi,⁷ 2) fenomen prostorskega in funkcijskega neselektivnega prevzemanja, posnemanja identifikacijskih ter simbolnih vzorcev iz italijanske sosesčine, kar pojasnjujemo kot "ambivalentnost vrednot".⁸ Na to problematiko nedvoumno kažejo med drugim rezultati ankete (izvedene junija 1996) med koprskimi dijaki tretjega in četrtega letnika, v nekoliko manjši meri pa tudi anketa na vzorcu celotne populacije. Prvi fenomen je značilen (po starosti) bolj za srednjo generacijo, vendar se z višino izobrazbe manjša. Na to kaže npr. podatek, da v povprečju kar 34% vprašanih ni znalo navesti nobene od družabnih iger, značilnih za Slovensko Istro oz. Primorje (glej graf 1 in 2), vendar pa le 17,8% tistih z dokončano srednjo šolo ali več. Drugi fenomen je po večini indikatorjev (npr. poslušanje glasbe, gledanje TV itd.) značilnejši za mlajšo generacijo. Po spolu razlike niso značilne.

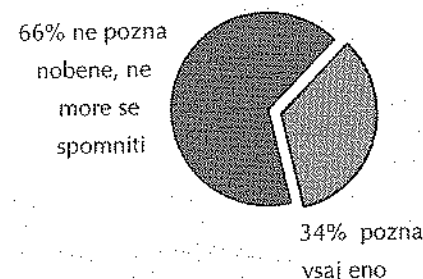
7 V tem kontekstu smo opravili analizo jedilnikov desetih gostinskih lokalov v Kopru in ugotovili, da jedilniki le v manjši meri vsebujejo jedi značilne za Primorje oz. Slovensko Istro.

8 Ambivalentnost vrednot je (v anketi) razvidna iz hkratne kritike in prevzemanja italijanskih vzorcev. Npr.: pogosto gledanje italijanskih TV postaj in hkratna kritika prevelike prisotnosti italijanskih proizvodov v trgovinah.

9 V grafu so po pogostosti navedene družabne igre, kakor so jih navedli vprašani, tudi če dejansko niso značilne le za Primorje in Slovensko Istro.

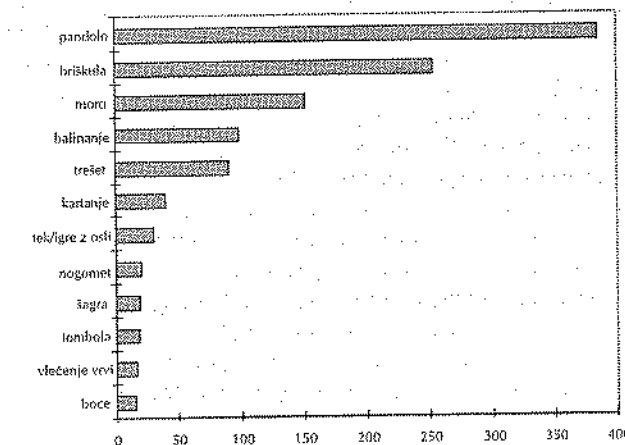
Graf 1: Poznavanje družabnih iger, značilnih za Slovensko Istro in Primorje.

Graph 1: Knowledge of social games characteristic of Slovene Istra and Primorje.

Graf 2: Dvanajst največkrat navedenih družabnih iger, značilnih za Slovensko Istro in Primorje.⁹

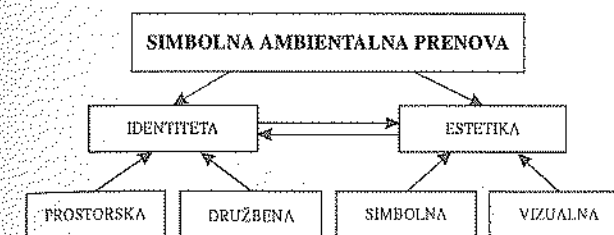
Graph 2: Twelve most often stated social games characteristic of Slovene Istra and Primorje.

2.1.5. Fizična in ambientalna problematika

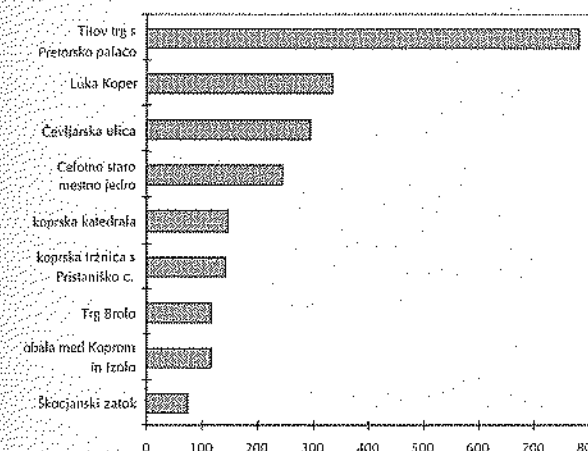
Za staro mestno jedro je značilna infrastrukturna oz. komunalna dotrajanost, ter primerjalno s celotnim mestnim delom občine, podstandardni stanovanjsko-bivanjski pogoji. Malo je večfunkcionalnih namesto enofunkcionalnih javnih ali poljavnih prostorov. Nekateri ambientno in estetsko neustrezni urbanistično-graditeljski posegi v (pol)preteklosti dajejo vtis urbane dezorganiziranosti in komunalne ravnodušnosti. V postopku revitalizacije je nujno usklajevanje fizično prenovitvenega načrtovanja občine z zainteresiranimi (zasebnimi ali javnimi) agenti (bankami, podjetji) po končanem lastninjenju in denacionalizacijskih postopkih.

Shema 3: Identiteta mesta in ambientalna prenova.
Scheme 3: Identity of the town and its ambient renovation.

Graf 3: Kaj najbolj simbolizira mesto Koper.

Graph 3: What symbolises the town of Koper to the most?

Ob tem poudarjamo diferencirano vlogo različnih revitalizacijskih akterjev. Ob predpostavki, da bo pobudnik in glavni koordinacijski akter pri procesu revitalizacije občina (oz. njene posamezne agencije), je v ta namen nujna nekakšna pregledna stroškovno-koristnostna matrika s hipotetičnimi pozitivnimi in negativnimi učinki revitalizacijskih aktivnosti za posamezne akterje, kot so opredeljeni v prejšnjem poglavju. V smislu povezave z razdelkom 2.1.4. tudi konkretno predlagamo dokaj radikalno ambientno-funkcionalno spremembo oz. dopolnitev staromestne vedute. Ta sestoji iz premišljene neposredne ambientalne in deloma funkcionalne povezave Luke in starega mestnega jedra (npr. simbolično prežemanje luških žerjavov in cerkvenega zvonika), kar bi bil med drugim korak k načrtni krepitvi pozitivne, če

ne že dominantne, identitete pristaniškega mesta (glej shema 3). Predlog se, kljub morebitni ekološki spornosti, zdi smiselni, če upoštevamo, da po mnenju 39,5% vprašanih v raziskavi Luka predstavlja drugo najpomembnejšo simbolno točko (oz. področje) mesta takoj za Titovim trgom s Pretorsko palačo, Ložo in cerkvijo.

2.1.6 Upravno-pravna problematika

Ugotavljamo, v nekaterih primerih, pomanjkljivo koordinacijo upravno-administrativnih ter strokovnih služb, še posebej po nedavnih spremembah v ustroju občin. Večinoma staro mestno jedro ni obravnavano niti ni formalno opredeljeno ali zamejeno kot specifična teritorialna enota (če izvajamo seštevke štirih krajevnih skupnosti). Predvsem je za potrebe revitalizacijskih aktivnosti nujno potrebna sistematična in med posameznimi občinskimi uradi usklajena teritorialna in funkcionalna "evidenčna kartoteka" starega mestnega jedra (npr. popolna in ažurirana informacijska ter analitična baza celotnega, tudi zasebnega, nepremičninskega gibanja). Pri analiziranju nepremičninskih baz podatkov smo namreč ugotovili, da so te popolnejše pri nekem zasebnem podjetju, čeprav so izvirno občinski.

3. KAKŠEN MODEL IN STRATEGIJA REVITALIZACIJE ZA KOPRSKO STARO MESTNO JEDRO USTREZA?

Idealno-tipskih modelov¹⁰ oz. konceptov, ki se jih poslužujejo načrtovalci pri revitalizacijah starih mestnih jeder je več. Najpogostejše se operira s koncepti "konzervacije", "turistifikacije", "sitizacije"¹¹ in "gentrifikacije".¹² Večinoma so, ko pride do razprave o njih, predmet različnih, seveda, konfliktnih interesov akterjev - udeležencev revitalizacije. Najlažje pa je seveda problem odpraviti s formulacijo "vsakega nekaj". Dejansko do zavestne projektne odločitve o kombiniranju in prekrivanju kriterijev navadno v praksi tudi pride. Vpogled v asanacijski načrt iz leta 1973, v prvi zvezek študije Koper 2020, Planersko delavnico, druge občinske planske akte, sporadična pisma bralcev in nenazadnje analiza naših intervjujev akterjev (prebivalcev, formalnih in neformalnih voditeljev, poslovnežev itd.) kaže, da ne obstaja kolikor toliko jasna vizija o prevladi enega nad drugim konceptom, kar ni izrazita koprski posebnost.¹³ Toda, če je res, da je sama po sebi umevna kriterijska

10 Idealnotipski modeli predstavljajo homogene konceptualne celote in služijo kot primerjava med željeno smerjo akcijskega delovanja in realnim potekom. V čisti obliki se v realnosti najpogostejše ne uresničujejo.

11 Sitizacija prihaja iz besede "city" (citization), kar v anglosaksonskem svetu označujejo s poslovnim predelom mesta. Pri nas je o tem prvi pisal Rudi Jakhel (1979).

12 Gentrifikacija oz. oplemenitenje izhaja iz ang. pojma gentrification (ali populational enrichment), ki so ga ameriški in angleški sociologi začeli uporabljati v sedemdesetih letih za akcijsko delovanje pri vračanju srednjih in višjih slojev v stara mestna jedra in nasploh v predele mest s problematično demografsko strukturo.

13 Pri podobni raziskavi v Rogški Slatini smo naleteli na enako dilemo (glej navedbo literature).

heterogenost, je tudi res, da je nujna operacionalizacija najboljših kombinacij, kar pomeni tudi vsaj delno favorizacijo enih (ali enega) kriterijev nad drugimi. Naše prepričanje je, da je v koprskem primeru kot izhodiščno revitalizacijsko potezo, potrebno vsaj v prvi fazi favorizirati nekoliko širše pojmovan koncept "gentrifikacije", t.j. demografskega oplemenitenja, kar bomo v nadaljevanju podrobneje pojasnili.

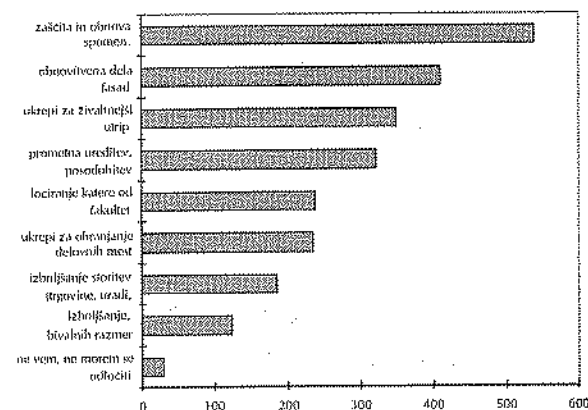
Na kratko, taksativno, predstavljamo posamezne kriterije in jih konkretno za primer koprške revitalizacije tudi ovrednotim ter do njih zavzemamo stališče.

3.1 Kriterij ohranjanja izvirnega ali koncept konzervacije

Ta revitalizacijski kriterij prevladuje, ko se skuša utemeljiti popolno prednost zaščite kulturno-zgodovinskih prostorov in/ali objektov, pred vsemi drugimi ukrepi. Osnovno stališče je, da v kulturno-zgodovinsko jedro ni treba posegati, ostati mora estetsko, funkcionalno in simbolno verno duhu časa zgodovinskega nastajanja, razen kolikor ne gre za posege v zaščito objektov in grajenega prostora nasploh. Navadno so ti akterji iz določenih specializiranih strokovnih krogov (npr. arheologi) pridružujejo pa se jim lahko obiskovalci (namenski turisti) nekateri umetniki, včasih politiki, zelo redko pa sami stanovalci. Pri pregledovanju gradiva (npr. strokovnih ali časopisnih člankov od leta 1990 naprej) in intervjujih posameznikov v Kopru nismo zasledili eksplicitnih sklicevanj, ki bi kazali na prevladovanje tega kriterija. Nekoliko izstopa študija oz. priporočila S. Bernika (1982)¹⁴ in recenzorska polemika okrog primernosti gradnje marine (1990-1992), kjer je koncept "konzervativne konzervacije" pri recenzorjih močnejše prisoten.¹⁵ V asancijski študiji iz leta 1973 smo prav tako zasledili močno poudarjanje varstvenih režimov "stopenj in kriterijev spomeniške zaščite" (str. 49), ki niso sorazmerne s pospešeno dinamiko družbenih individualiziranih potreb. Skratka smo pred dilemo, ki v koprskem primeru še ni razrešena: arhitekturni in zgodovinsko-ambientalni režimi zaščite so v osnovi preveč togi in onemogočajo modernizacije konkretnih vsebin. Morda je še najbolj tipičen primer Pretorska palača, kjer so imele odločilno besedo pri prenovi konzervatorske stroke, kar pomeni, da je funkcija spomenika (v muzealnem smislu) te zgradbe pred vsemi ostalimi. Pač pa pa smo v obeh javnomnenjskih anketah ugotovili, da precejšen del (skoraj dve tretjini) vprašanih zaznava pre-novo starega mestnega jedra prav v smislu konzervacije objektov oz. spomenikov (glej graf 4).

Graf 4: Kaj se vam osebno od spodaj naštetega zdi najbolj pomembno pri obnovi in oživljanju starega koprškega mestnega jedra?

Graph 4: From the items stated below, what do you personally consider as most important in the renovation of the historical centre of the town?

Menimo, da konzervacija kot prevladujoči koncept v smislu nespremenljivosti izvirnega v grajenem prostoru v koprskem primeru ne pride v poštev, saj bi to vodilo k "muzejskemu", statičnemu, ne pa živemu mestu, zato je pri razreševanju omenjene dileme potrebno popuščati v obe smeri.

3.2 Kriterij prevlade turizma ali koncept "turistifikacije"

Kot kažejo dosedanja izvedeni revitalizacijski projekti pri nas in v tujini, je to najmočnejši kriterij (glej npr. Prelog 1987, Smith 1989, Mikuž 1988), verjetno zaradi precejšnje konsenzualnosti (potencialno) večine vključenih akterjev. Edini, pri katerih je delež nasprotovanja, bolje rečeno delitev mnenj, opazen, so sami prebivalci starega mestnega jedra. Sicer pa je bistvo tega kriterija neselektivna, večinska prostorsko-funkcionalna preobrazba prostorov za namene turistične in prostoračasne ponudbe. Prostori, vsebine oz. dejavnosti, ki niso (ne bodo) v skladu s tem kriterijem, so pravzaprav vsaj implicitno označeni kot moteči ali neoptimalno izkoriščeni. Moteči so torej tudi sami prebivalci.¹⁶ Nevarnost absolutizacije principa turistifikacije je posebej izražena prav v mediteranskih in obalnih mestih nasploh, tako da predstavljajo močno skupino pritiska na politiko ravnanja s takimi področji (van den Berg: 1994, Boddy et al., 1986), kjer investitorji računajo - ne nujno upravičeno - na zanesljiv, hiter in stalen zaslužek, mnenja prebivalcev pa ne upoštevajo. V občinskih doku-

mentih občine Koper (od 1984 do 1993), v nekaterih strokovnih tekstih in v sami študiji Koper 2020 (1. in 3. zvezek) koncept turistifikacije starega mestnega jedra ni absolutiziran. Lahko celo ocenimo, da tisti, ki tematizirajo koprski turizem ne računajo na velik pomen (sezonskih) turističnih zmogljivosti v starem mestu, pač pa predvidevajo njegovo rast neposredno ob obali, deloma v ožjem pasu zaledja. Nasploh ocenjujemo, da iz dosedanjih predlogov (predvsem novejših, po letu 1990) lahko izluščimo nekakšno ravnotežje za in proti. Pretekli revitalizacijski "impulzi" celo kažejo nekakšno indiferentnost do turistifikacije tega prostora ali pa gre v več primerih za deklarativne izjave brez trdnih stališč (npr. prispevek za planersko delavnico, 1993).

3.3 Kriterij poslovnega centra ali koncept "sitizacije"

Pri kriteriju "poslovne revitalizacije" gre za preobrazbo starega mestnega jedra v poslovni center, cilj pa sta največja možna kapitalska dobičkonosnost in monofunkcionalna koncentracija dejavnosti v prostoru. Ta kriterij izhaja iz preprostega prepričanja, da je že sama fizična obnova in infrastrukturna sanacija objektov ter "zgodovinskih" prostorov nasploh tako draga, da so potencialni investitorji le dobro stoječa podjetja, organizacije, ki zaradi centralnosti in prestižnosti lokacije investirajo v pre-novo. V ozadju je še ena, že precej preživela miselnost, da mora biti "biznis" skoncentriran na eni lokaciji. Povečevanje dostopnosti v prostoru s telekomunikacijskimi sredstvi, ki smo mu priča, pa temu argumentu zmanjšuje verodostojnost.

Če je na eni strani dejanska pozitivnost sitizacijskega principa revitalizacije rentna donosnost za občino, za službe storitvenih dejavnosti, pa je na drugi strani sorazmerno velika nevarnost negativnih posledic absolutizacije sitizacije: zmanjševanje splošne atraktivnosti historičnih lokacij za ostale dejavnosti in njihova nedostopnost zaradi zviševanja cene najemnin, (pol)privatizacija javnih prostorov in osiromašena ambientalna podoba, izpraznjenost javnih prostorov v popoldanskih in večernih urah, zahteve po liberalizaciji prometnega režima za osebne avtomobile s strani "biznisa" itd.

Prevlada tega kriterija v Kopru ni zelo verjetna, niti ni bila v preteklih razpravah močnejše prisotna, ker 1) funkcijo "cityja" že sedaj prevzema področje Bonifike, še posebej pa ti. Ogrlica, in 2) zaradi neustrezne strukture fizičnega prostora in posledično nezadovoljive fizične dostopnosti.

3.4 Kriterij oplemenitenja prebivalske strukture ali koncept "gentrifikacije"

To je najbolj teoretsko obravnavan, raziskan in tudi najpogostejše projektno izvajan kriterij revitalizacije tako v Evropi kot tudi v ZDA. Sociologi pa mu nasploh pripisujemo dominantno vlogo v zvezi s strukturno pre-novo, še posebej v "socialno-demografsko problematičnih" predelih mest. V zadnjih desetih letih je v literaturi in v poročilih socioloških analiz revitalizacijskih projektov pojem gentrifikacije že kar sinonimen pojmu revitalizacije.¹⁷ Definira se kot "proces fizične asanacije, nove izgradnje in socialno-slojevske preobrazbe, izjemoma tudi popolne populacijske zamenjave. Bistvo tega koncepta je, da se z močnimi kapitalskimi investiranji v nižjeslojevskih in/ali imigrantskih stanovanjskih predelih starih mestnih jeder ustvarijo pogoji za transformacijo v kvalitetno bivanjsko področje, kamor se seli del višjih družbenih slojev. Pri tem je v ozadju sociološka podmena, da so aspiracije dela srednjega sloja po (tudi navideznem) sodelovanju pri "pokulturnjenju" osiromašenih predelov mesta v vzponu. Obenem je aspiracija dela srednjih slojev po bivanjski centralnosti zaradi njihovega življenjskega stila in ritma tako v vzponu, da je to zanimivo tudi za gradbeniške in ostale investitorje, kar pa s stališča humane logike pomeni hkrati najpreprostejšo in najzaneslivejšo pot k rehabilitaciji degradiranih lokacij.¹⁸ Hkrati obstaja nekakšna "mehkejša" gentrifikacijska varianta, kjer je poudarjena slojevska pluralizacija, s čimer se je mogoče izogniti za moderne urbane sisteme negativnim družbeno-prostorskim pojavom prostorske razslojenosti oz. segregacije (Bailey, Robertson: 1997).

Tej, ti. "mehkejši" možnosti populacijskega oplemenitenja starega mestnega jedra Kopra pripisujemo pomembno, če ne že odločilnejši pomen. V dosedanjem raziskovanju smo zaznali, da se pravzaprav to načelo že spontano pojavlja, kar zaznavajo in s pridom izkoriščajo že nekaj časa nepremičninske agencije. Tudi iz pogovorov s prebivalci, ki jim interesi za odkup stanovanj trkajo na vrata, smo razbrali, da je proces že v teku. Žal tega spontanega trenda še ne zaznavajo občinske institucije, ki z nezainteresiranostjo ali v nekaterih primerih celo z oviranjem upočasnjujejo gentrifikacijo. Očitno ni potrebnega zavedanja o izjemnem pomenu ohranjanja in krepitve bivanjskih funkcij v starem mestnem jedru.¹⁹

14 Načela zaščite zgodovinskega jedra Kopra, Revija za Urbanizem, (1982).

15 Glej Planerska delavnica (1-15, 1992).

16 V tem smislu je bil značilen primer revitalizacije Dubrovnika. Prebivalci starega mestnega jedra so se uprli, kar je povzročilo precejšen umik investicij v turistično infrastrukturo (Rogič, 1986).

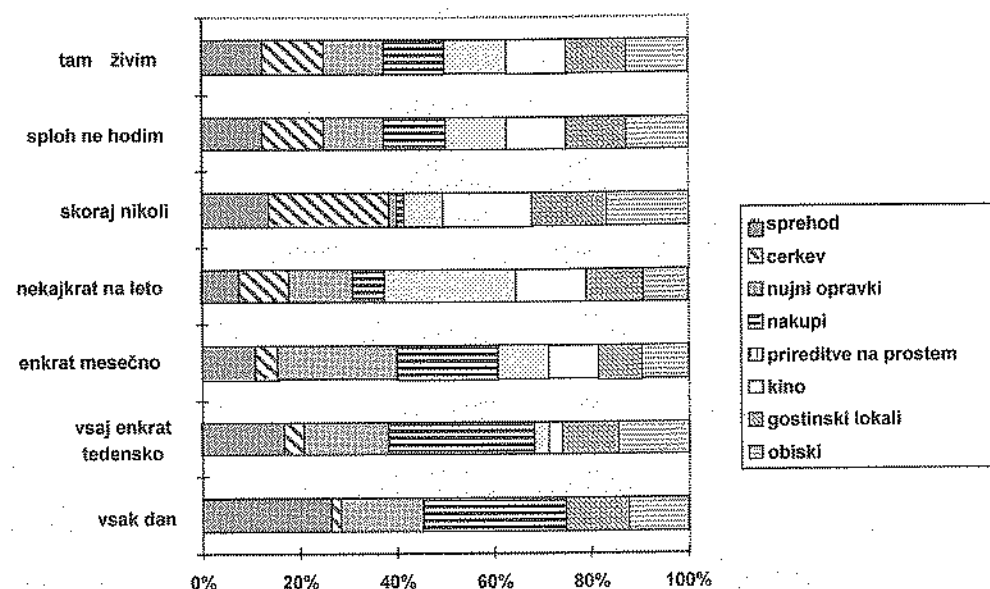
17 Na temo "gentrifikacije" obstaja vrsta samostojnih publikacij. Najbolj citirana, tudi zaradi praktičnih napotil in kritičnih očitkov tehnicističnega razumevanja načrtovalcev je študija Smitha in Williamsa (1986), glej tudi Hamnett (1984).

18 Podrobnejša etimološka in vsebinska pojasnitev v Beauregard, 1986:56-59.

19 Primerjaj analizo sanacije staromestne stanovanjske problematike v raziskovalni študiji "Prenova Pirana" (1976). Glej še primer Izole (1982).

Graf 5: Razlogi za zadrževanje v starem mestnem jedru.

Graph 5: Reasons for frequenting the historical centre of the town.

3.4.1 Gentrifikacija "z občutkom"

Iz izkušenj pri izvajanju revitalizacijskih procesov evropskih mest (tipični in eksemplarni so primeri Bologne, Lyona, Birminghama, pariških, londonskih predelov, v zadnjem času Prage in Budimpešte) lahko sklepamo, da gre za edini resnično uspešen kriterij revitalizacije, ki posledično, vsaj deloma, pritegne oz. "pripravi teren" vsem prej opisanim modelom. Menimo, da je "mehka" gentrifikacija nujna tudi kot izhodišče bivanjske rehabilitacije koprškega starega mestnega jedra.²⁰

Tu pa izražamo še zavedanje, da je koprski revitalizacijski problem le deloma mogoče reševati z gentrifikacijo, saj je potrebno prej v celoti rešiti problematiko lastništva in vlaganja, še posebej pa zato, ker mimo tega ta kriterij lahko predstavlja nevarnost "protiutinka", ko preobrazba populacijske strukture na selektivnih že oplemenitenih lokacijah mesta poveča učinek pozitivne simbolne prezentacije le-teh, torej le nekaterih lokacij, v celoti pa se poveča problematična kontrastnost celega področja v več pogledih.

Toda v tistih evropskih mestih,²¹ kjer je proces gentrifikacije ustrezno kombiniran z ostalimi revitalizacijskimi kriteriji, raziskovalci zaznavajo predvsem naslednje pozitivne posledice:

- zviševanje splošne aspiracijske ravni npr. do okolja, bivanjske atmosfere, med vsemi socialnimi kategorijami stanovalcev
- dodaten in mestoma močan ter konstanten interes investitorjev (npr. bančni krediti, investicije)

- večja skladnost ciljev investitorjev in lokalne oz. občinske oblasti (npr. ponujanje kombiniranih kreditov)
- zmanjšanje splošne "zapušenosti" in dinamizacija nebivanskih javnih dejavnosti (npr. zaposlenost javnih prostorov) itd.

4. REVITALIZACIJA IN "PRIZORIŠČNOST"

Posebna pozornost je v raziskovalni nalogi namenjena **inventarizaciji družbenih vsebin v javnih in poljavnih prostorih v starem mestnem jedru**. V tem besedilu izpostavljamo le nekatere pomembnejše ugotovitve, ki zadevajo tudi širšo mestno problematiko.

Naslanjamo se na primerjavo načrtovanja "razvojnih prijemov" nekaterih evropskih mest. Osnovni namen analize preteklega in sedanjega "dogajanja" s primerjavo nekaterih drugih evropskih mest je anticipacija prihodnjih trendov, predvsem **pojavnih oblik procesov globalizacije (internacionalizacije) in vzporednih procesov individualizacije (avtonomizacije)**.

Na izbranih primerih turističnega, kulturnega in športnega dogajanja smo skušali istočasno preverjati večkrat, tudi v javnomnenjski raziskavi, izraženo zaskrbljenost zaradi opustelosti, nedinamičnosti in "nedogajanja" v/na (javnih) mestnih prostorih (primerjaj graf 3) ter izpostaviti koncept (potencialne) **nadnacionalne prizoriščne kompetentnosti** mesta Koper. Koncept temelji na prepričanju, da (stara, zgodovinska) mestna jedra v sodobnih razmerah, ko zgubljajo nekatere funkcije centralnosti, lahko dinamizirajo utrip le z **aktiviranjem**

različnih vrst stalnih in občasnih prizoriščnih dejavnosti (npr. atraktivnih dogodkov različnih vsebin; npr. sejmov, konferenc, kulturnih in športnih prireditev), še posebej takih, ki so nadlokalno, nadnacionalno primerljive in zanimive ter se na ta način vključujejo v specializirana omrežja evropskih mest.²² V tem okviru se nam zdi nujna čimprejšnja vključitev v nekatere nadnacionalne medmestne organizacije (npr. org. mediteranskih mest OVM, org. evropskih pristaniških mest EOPC, organizacijo evropskih festivalskih mest).

Pri vseh treh navedenih dejavnostih: kulturi, turizmu in športu smo v nekaterih primerih identificirali trende k demasifikaciji aktivnosti v urbanem prostoru. Tako je opazno povečevanje zanimanja ljudi za ukvarjanje z individualnimi športi. Manjši je tudi razkorak pri udeleževanju množičnih (ekipnih) športnih prireditev, s tem v zvezi pa tudi naraščanje potrebe po več specializiranih športnih prizoriščih (objekti). "Povprečen" Koprčan, se javnih prireditev udeležuje nekajkrat letno (v 31%), vsaj enkrat mesečno pa se prireditve udeleži 12% vprašanih. Čeprav se sicer še vedno v povprečju najpogosteje udeležuje množičnih športnih prireditev,²³ pa podrobnejša analiza pokaže, da tu izrazito prevladuje kategorija nižje izobraženih, pretežno moških (primerjaj graf 6).

Graf 6: Povprečno najpogostejše udeleževanje javnih prireditev po zvrsteh v %.

Graph 6: Most frequent average attendance of public manifestations according to their types in %.

ZVRST %	
Množične športne prireditve (npr. nogometna tekma)	42
Javne mestne prireditve ob posebnih priložnostih (npr. Koprška noč)	39
Priložnostni sejmi (npr. božično-novoletni)	30
Primorski poletni festival	21
Ogled filma v kinu	19
Manj množične športne prireditve (npr. jadrnanje, regate)	14
Veselice kje na podeželju	14
Ogled gledališke, plesne predstave	9

Pri kulturnem dogajanju smo podobno ugotavljali **povečano raznovrstnost in večjo selektivnost pri izbiri**. Na to npr. kažejo podatki, da je več povpraševanja po enkratnih, posamičnih kot pa po abonmajskih kulturnih prireditvah. V zadnjih nekaj letih se je tudi povečalo število (bolj priložnostnih kot stalnih) kulturnih prizorišč. Za najbolj nadnacionalno pa lahko z gotovostjo opre-

delimo koprsko mladinsko kulturno dogajanje.

V analizi turistične ponudbe in povpraševanja je zaznati uveljavljenje mesta kot specifične (pol)tranzitne destinacije, čemur po našem mnenju ni potrebno pripisovati, kot običajno, negativnega pomena. Ta trend smo preverjali na primeru terminske zasedenosti nastanitev in izvora gostov, kjer smo ugotovili, da so turistične nastanitvene kapacitete sorazmerno enakomerno zasedene skozi celo leto.

Sicer pa se na splošnejši sociološki ravni vključno za primer Kopra zavzemamo za **širše pojmovanje turizma v sodobnih razmerah, to je krepitev vloge ti. fluidnega turizma**,²⁴ ki je v tesni povezavi z dolgoročno **zakonitostjo naraščajoče fleksibilne mobilnosti posebnih kategorij ljudi, npr. fenomena nestalnega ali začasnega bivanja**.

5. REVITALIZACIJA MESTNEGA JEDRA IN LOKALNO-GLOBALNA DRUŽBENA DINAMIKA

Celovita urbana prenova ali pa zgolj prenova posameznih mestnih lokacij ne more biti obravnavana zunaj dolgoročnih strategij razvoja upravno-teritorialnih sistemov, v tem primeru občine Koper. Pri tem je ključnega pomena, da je v razvojni strategiji vsebovana predpostavka o sistemski odprtosti. Mesta "so bila" v vsej svoji zgodovini izpostavljena in "so se" izpostavljala vplivom okolice, toda geografski in funkcijski radij izpostavljanja ni bil nikoli tako širok in hkrati tako odločujoč za njihov razvoj kot danes. Razvojna dinamika sodobnih (zahodnoevropskih) mest je vedno manj neposredno odvisna od dejavnikov razvoja nacionalne države in usmerjevalne vloge njenih institucij, vedno bolj pa od sposobnosti avtonomnega in selektivnega vključevanja v transurbane, globalne integracijske procese (Parkinson, Harding: 1995, Hočevar, 1995). V Sloveniji se v tranzicijskem obdobju - posebej v novih zakonskih opredelitvah lokalne samouprave, žal, pojavljajo retrogradni procesi re-centralizacije in deavtonomizacije občin, kar nedvomno tudi v koprskem primeru negativno vpliva na zasledovanje sodobnih razvojnih prijemov.

Revitalizacijo - oživljanje mestnega jedra razumemo kot pomembno atrakcijsko osnovo pri avtonomnem odpiranju občine navzven. Med drugim je to lahko učinkovit mehanizem "izogibanja" nacionalni periferosti ter novi, centralistični politiki države.²⁵ Zato kot izhodiščno izpostavljamo podmeno, da je modernizacijo mesta Koper (kamor sodi tudi revitalizacija

20 Konkretni predlogi so natančneje pojasnjeni v integralnem tekstu raziskave.

21 Najnovejši uspešen primer je britansko (industrijsko) staro mestno središče Birminghama (glej Scott, 1997).

22 Več o pomenu priložnostnih in stalnih nadnacionalnih dogodkov za utrjevanje mestne identitete glej v Zukin, 1997.

23 Tu izvajamo Koprsko noč, ker se dogodek odvija samo enkrat letno.

24 Primerjaj z Van den Bergovim pojmovanjem fleksibilnega mestnega turizma (1994).

25 O geografskem pogledu na sistematične možnosti "izogibanja" periferosti glej shematske prikaze v Bufon, 1992, str. 17-22.

Shema 1: Ravni in elementi nadnacionalnosti mesta.²⁶**Scheme 1: Levels and elements of the supernationality of the town.**

ravni elementi nadnacionalnosti	PRIMERLJIVOST	TEKMOVALNOST	PREPOZNAVNOST	POVEZLJIVOST
FIZIČNO PROSTORSKA STRUKTURA	univerzalni standardi v grajenem prostoru	cene zemljišč, poslovnih prostorov	"imidž", atraktivnost simbolov grajenega prostora	vklučitev v mednarodno nepremičninsko ponudbo ²⁷
DRUŽBENE VSEBINE	mednarodna mobilnost delovne sile	organizacija nadnacionalnih dogodkov	promotivna vloga ambientalnih kvalitiet	nadnacionalne kulturne, znanstvene izmenjave
POSAMEZNIK (PREBIVALEC)	mednarodno primerljiva izobrazba	zaposlitve, lastništvo v mednarodnih podjetjih	promotivna vloga uglednih ljudi, skupin	odprtost in pozitivna naravnost do tujcev

mestnega jedra) potrebno obravnavati v smislu usmeritve k nadnacionalni primerljivosti, tekmovalnosti, prepoznavnosti in povezljivosti, tako v smislu grajenega prostora, družbenih funkcij v njem kot tudi na ravni posameznika - prebivalca. Pomemben delež pri vzpostavljanju pogojev nadnacionalne vpetosti občine (ter mesta) tako z vidika "infrastrukture" kot z vidika "imidža" pripisujemo prav vlogi starega mestnega jedra in njegove prioritiziranosti.²⁸ Takšno izhodišče podpiramo s splošnejšim shematičnim prikazom ravni in elementov nadnacionalnosti mesta, znotraj katerega zavzema posebej element prepoznavnosti pomembno revitalizacijsko komponento.

Povezanost elementov in ravni nadnacionalnosti je v shemi prikazano zgolj ekzemplarično, predvsem pa gledano z dolgoročne perspektive. Z neposrednim povezovanjem občine in mesta Koper z drugimi teritorialnimi in neteritorialnimi akterji preko meje lahko predvidimo ne le povečevanje lokalne avtonomije in občinske odgovornosti, temveč tudi "mehčanje" konfliktov, ki spremlja prenovitvene posege v mestu. Kot kažejo rezultati javnomnenjske raziskave, ljudje dejavniku odpiranja navzven pripisujejo sorazmerno velik pomen, saj v povprečju manj kot 5% vprašanih meni, da za prihodnost Kopra nadnacionalno medmestno povezovanje sploh ni pomembno. Ta "aksiom" upoštevamo nenazadnje tudi zaradi povsem konkretno izraženih interesov občine po večji lokalni avtonomiji glede na nacionalni center. To je obenem osnovni okvir tudi za razmišljanje o celoviti revitalizaciji. Če seveda ne pristanemo zgolj na zastarelo in reducirano enačenje revitalizacije s prenavljanjem oz. konzervacijo objektov

in kulturno-zgodovinskih spomenikov, katere cilj nima veliko skupnega niti s celovitostjo niti s sodobnim pojmovanjem mestne dinamike. Takoj ko v izhodišču razumemo rehabilitacijo neke prostorske enote ob koncu tisočletja kot kompleksno družbeno-prostorsko "podjetje", se moramo zavedati, da gre za odnos lokalno - nadnacionalno in obratno. Interesi občine in njenih prebivalcev so kratkoročno lahko sicer v nasprotju z globalnimi trendi ali pa niso zaznani kot zanje relevantni, toda zavestno ignoriranje teh trendov bi nujno povzročilo razvojno škodo, izolacionizem. Tudi če npr. danes samo 7,4% Koprčanov (kot razvojno) zazna potrebo po mednarodnih prireditvah, če se manj kot četrtina (23,9%) vprašanih strinja z uvajanjem cestnih smerokazov in obvestil v angleščini, če jih skoraj tri četrtine (69,9%) ni navdušenih nad priseljevanjem tujcev, če v podobnem obsegu nasprotujejo lastništvu zemlje tujcev, je gotovo del prihodnjega razvoja mesta Koper pogojen tudi s postopnim "vdorom tujega". Toda ne glede na odpor do npr. priseljevanja, nekateri drugi indikatorji, ki merijo zaznavanje pomena odpiranja, kažejo, da se Koprčani v povprečju in vsaj deklarativno sorazmerno močno zavedajo nujnosti vnašanja nadnacionalnih vsebin v mesto. Iz analize podatkov je razvidno, da je pozitivna naravnost k odpiranju bistveno bolj prisotna pri tistih, ki več in dlje potujejo ter v tujini vzpostavljajo z ljudmi občasne ali trajne stike. Pozitivna korelacija je tudi med osebnim zanimanjem za dogajanje v tujini in naravnostjo k odpiranju. Bolj ko so stiki pogosti in intenzivni, večja je podpora odpiranju navzven. Tako več kot polovica vprašanih podpira mednarodno zasnovanost (potencialno) nastajajoče obalne

26 Poudarjeni elementi v shemi bolj neposredno zadevajo revitalizacijo, sicer pa se shema nanaša na splošne pogoje nadnacionalnosti mesta.

27 S tem pojmom opredeljujemo skupek javnih funkcij (vsebin) v mestu, predvsem priložnostne in stalne dogodke, ki vzpostavljajo dinamiko (živahnost, "zapolnjenost", atraktivnost) mestnega prostora. Prioriziranost lahko opredelimo tudi kot enega najpomembnejših dejavnikov lokacijskega trženja (glej Hočevar 1995).

28 Sem sodi tudi kulturna dediščina posameznih elementov ali zaokroženih celot grajenega prostora.

univerze²⁹ kot tudi že omenjeno povezovanje z mesti preko meja. Pripisovanje pomena medmestnega povezovanja se s povečevanjem geografske oddaljenosti potencialnih povezav sicer manjša, vendar pa v povprečju manj kot tretjina (27%) vprašanih tega sploh ne povezuje z nadaljnjim razvojem mesta.

Tako je gotovo tudi, čeprav se zdi na prvi pogled pretenciozno, da niti problematika in nato načrtovanje celovite prenovle starega mestnega jedra ne more biti izvzeta iz razmisleka o Kopru kot mestu z nadnacionalnim značajem.

6. ANALIZA OBSTOJEČIH FUNKCIJ (IZRABE) JAVNIH PROSTOROV: ZASTARELOST ALI MODERNOST MESTNEGA JEDRA

Glede na to, da je dihotomno coniranje v smislu prebivanja/delo v Kopru akutno, saj tri četrtine prebivalstva stanuje v ti. spalnih naseljih izven tradicionalnih polifunkcionalnih predelov mesta, je staro koprsko mestno jedro edino, ki še (vsaj deloma) združuje osnovne funkcije, kot so: bivanjska, produktivna, potrošniška, reprezentativna itd. Mestno in zaledno prebivalstvo lahko le tu še doživlja občutke nekakšne vsaj simbolne in spontane družbenosti v prostoru in času. Ob tem pa je vsekakor potrebno poudariti že znane ugotovitve, da je samozadostnost "novih" koprskih naselij vedno močnejša, kot pa je bilo tudi že večkrat ugotavljano, se novo težišče centralnosti prenaša oz. "vrinja" prav vmes med starim mestnim jedrom in novimi naselji (Bonifika, Ogrlica).³⁰ Osnovna ugotovitve, ki zadeva odnos med revitalizacijsko problematiko in celotno urbano funkcionalnostjo, je torej, da gre za, s stališča vitalnosti starega mestnega jedra, problematičen socialno-demografski proces.

Klasična gentifikacijska receptura je v tem smislu sorazmerno preprosta: povečana gostota, to je koncentracija bivanjskih prostorov in rehabilitacija poselitve iz socialno deprimiranih k srednjim in višjim slojem. Problem, ko gre za implementacijo, seveda ni tako enostaven, takšno reševanje v sodobnih razmerah decentralizacijskih, acentričnih in dekoncentracijskih trendov delovanja urbanih sistemov tudi nima več realističnih temeljev. Empirične raziskave funkcij mestnih centrov v Evropi kažejo, da k zgoraj omenjenim trendom sodi povečevanje individualiziranih navad, neprostorskih in domocentričnih dejavnosti (teleshopping in ostalo kar je

s predpono "tele"), ki so posledica novih tehnologij in telekomunikacijskih pripomočkov.³¹ To pa v absolutnem smislu funkcijsko prazni centralne mestne prostore. Za Koper navajamo nekaj tovrstnih podatkov.

6.1. Sprememba prostorskih funkcij v času

Z okvirno analizo dostopnih statističnih in drugih agregiranih podatkov o funkcijah v starem mestnem jedru ugotavljamo, da omenjeni problem v koprskem primeru še ni pereč, kar kaže npr. primerjalna kvantitativna struktura gradbenega fonda in njenih funkcij v dveh časovnih presekih, leta 1975 in leta 1996, ter njihova prostorska konfiguracija, podrobneje predstavljena v integralnem besedilu raziskovalnega poročila. Tu navajamo zgolj ugotovitev, da se je v indeksu funkcijske izrabe v omenjenem obdobju celotna stanovanjska površina zmanjšala za cca. 8 indeksnih točk, pri storitvenih panogah pa se je v povprečju povečala le za cca. 6,5 točk. Pri analizi je bil upoštevan grajeni prostor brez odprtih prostorov (trgi, dvorišča ipd.), prostorska zamejitvena definicija je bila povzeta po PUP (prostorsko ureditvenem planu). Takoj pripominjamo, da kvantitativni kazalci (spremembe) izrabe še nič ne povedo o dejanski ekonomski (tržni) ali družbeni vrednosti - kvaliteti, ki je vedno pogostejše nesorazmerna z velikostjo.

Pri identifikaciji razlike je glavna ovira raznolika, razdrobljena in predvsem še nejasna lastniška struktura. Drugi najpomembnejši razlog pa je po našem mnenju neustrezno (oz. izjemno visoko) cenovno ovrednotenje faktorjev funkcionalne in tržne ugodnosti lokacije objektov.³² S stališča revitalizacijskih kriterijev je indikativen podatek, da v strukturi funkcij izrazito narašča "terciarizacija", posebej tista s predznakom "sitizacijskih" (čistih poslovnih) in komercialnih funkcij na sploh, medtem ko so se v tem obdobju relativno zmanjšale bivanjske površine. To je tudi sicer splošna težnja v starih evropskih mestnih jedrih. Zanimivo je, da se v primerjanih obdobjih ni bistveno spremenila oz. povečala poraba prostora z gostinskimi storitvami, temveč se je bolj opazno povečala le poraba prostora za trgovino. Že tu lahko rečemo, da se bo k revitalizacijskemu procesu moralo bolj ali manj pristopiti kot demografsko-rezidencialnemu problemu, šele na tej podlagi pa kot problemu funkcionalne raznovrstnosti oz. deficitarnosti.

29. Vzemimo primer mednarodnega značaja univerzitetnih ustanov kar seveda pomeni dovolj veliko število tujih študentov, predavateljev dokazano poživlja, dinamizira razvoj starih mestnih središč. S konkretnimi empiričnimi izkazi so to ugotovili npr. v nemškem mestu Ulm in francoskem mestu Montpellier (več glej v Hočevar, 1995). Glej še primer Portsmoutha v Veliki Britaniji (Burnside: 1997).

30. Ta problematika je močno zaznana tudi v uvodnem delu študije Koper 2020, v nekaterih strokovnih člankih.

31. Več o tem v prispevku Zdravka Mlinarja in drugih njegovih znanstvenih tekstih (1992, 1994).

32. Glej uradno objavo faktorjev funkcionalne ugodnosti in indeksne točke za stavbna zemljišča v Uradne objave, Primorske novice 11.4.1995.

Koprsko staro mestno jedro v splošnem kaže sorazmerno veliko funkcionalno vitalnost in raznovrstnost, vendar pa ta ni skladna s kvaliteto ter izrabo posameznih dejavnosti, ki je v splošnem bistveno nižja.

Tabela 1: Primerjava strukture terciarnih funkcij v mestnem jedru 1990-1994.

Table 1: Structure of the tertiary functions in the town's historical centre in 1990-1994.

Dejavnosti	% l. 1990	% l. 1994
trgovina	41.3	42.1
storitve	18.1	18.3
obrt	5.5	4.7
gostinstvo	12.9	13.2
poslovni prostori	20.3	19.4
denarne storitve	1.9	2.3

7. KOPRSKO PRISTANIŠČE KOT AMBIENTALNA, IDENTIFIKACIJSKA IN FUNKCIONALNA OBOGATITEV MESTNOSTI: NEURESNIČLJIVO?, NESPREJEMLJIVO?, PREDRZNO?

S tem podpoglavjem pravzaprav posegam v problematiko, ki je v osnovi najmanj sociološka, konsekvantno pa najbolj interdisciplinarna, torej tudi sociološka. Ideja, ki jo predstavljam, je posledica pregledovanja najrazličnejših strokovnih in publicističnih konfliktnih pogledov, kritik, predlogov v zvezi z nadaljnim razvojem, predvsem pa prostorsko širitvijo luke glede na celovitost razvoja Kopra.

Popolnoma se zavedamo, da koprsko gospodarsko pristanišče (Luka) predstavlja eno najkonfliktnejših tem v razpravah tako o prihodnjem razvoju občine kot tudi glede povsem konkretnih prihodnjih prostorsko-ekoloških razsežnosti, to je širitve in nenazadnje umestitve v urbano konfiguracijo Kopra. Ne da bi se uvrščali v kakšnega od lobijev in ne da bi se spuščali v kvantifikacijsko presojo gospodarskega pomena sedanje in potencialne pristaniške gospodarske dejavnosti za mesto, je najbrž neizpodbitno dejstvo, da bodo Koprčani še naprej z njim (načeloma koristno) živeli, saj je njegova dolgoročna perspektiva na tem delu Jadrana tako rekoč zagotovljena. Vprašanje pa je, kako ga bodo ljudje internalizirali, to je, kakšen bo percepcijski odnos, ki ga bodo vzpostavili glede na mesto kot celoto. Tu gre seveda še za strategijo občine, ki bo prihodnost luke za razvoj morala natančno ovrednotiti.

7.1 Simbioza Luke in starega mestnega jedra

Kaj sploh pomeni in na čem temelji ambientalni, simbolni ter funkcionalni podaljšek mestnosti Luke za Koper? Poudarjam, da skušam preseči ozkost urbanističnega, krajinsko-arhitekturnega in klasičnega estetskih kriterijev. Hkrati pa skušam tu opozoriti na nekatera novejša spoznanja o sozvočju klasične (primarne, sekundarne) industrije in modernih (terciarnih, kvartarnih) sektorjev mestnega gospodarstva. Nekateri raziskani primeri, tudi konkretno luških mest,³³ namreč kažejo, da je dominantno mestno gospodarsko dejavnost racionalnejše, ob predpostavki ustreznih ekoloških sanacij, čim bolj simbolno in funkcionalno približati mestnemu organizmu, kot pa jo od njega razmejiti. V določenem smislu gre za rehabilitacijo industrije v mestih ali pa v ambientalnem smislu celo za "pozgodovinenje" kot nove kvalitete. Ambient razumem kot dinamično zamejeno percepcijsko in izkustveno kvaliteto, spreminjajočo se v času in prostoru. Historičnost (starost) percepcijske zamejitve je v tem primeru le deloma konstanten okvir, robovi ali celo notranja vsebina le tega je podvržena spremembam, razen v primerih popolne konzervacije.

"Podaljšek" ali dopolnitev simbolne identitete vsebuje, kot to imenuje K. Lynch (1972), med drugim tudi "izgrajevanje slike mesta kot dvosmernega procesa med opazovalcem in okolico (str. 8-9). Je izrazito dolgotrajen, lahko tudi večgeneracijski proces strukturiranja zavesti o sožitju starega in novega v urbanem. Poleg drugih vidikov oblikovanja oz. rehabilitacije identitete, za katero menimo, da jo je v koprskem primeru potrebno posebno proučiti (tej problematiki namenjam o eno naslednjih podpoglavij), ta najboljše odslkava družbeno vitalnost in dinamiko.

Sedaj konkretnije. Fizične razmejitve med luko in robom severo-vzhodnega koprškega mestnega jedra praktično ni (več). Med obema robovoma pa so prostori, za katere je, poleg že načrtovane nove maritimne funkcije (trije sprejemljivi variantni predlogi za marino), po našem mnenju, potreben nadaljnji razmislek o societalnih namembnostih - med drugim tudi ali celo predvsem rezidencialni in storitveni. Evociranje stikanja antinčne otoške Aigide z Luko in ti. Bonifiko bi zahteval izrazito interdisciplinarno projektne rešitve, če naj bi bil namen moderno rehabilitirati področje.

Vzporedno in bolj ali manj sinhrono bi bilo torej potrebno "pojmovati" revitalizacijske posege v staro mestno jedro, posebej robne dele (z novimi "pogledi", "podaljški") proti severu. V skladu s prepričanjem, da Koper postaja nadnacionalno (oz. internacionalno) mesto, Luka pa ta proces vzpodbuja je pri njem soude-

ležena, razumemo neposredno komunikacijo med Luko in starim mestnim jedrom kot pomemben dejavnik globalizacije mesta in občine Koper. Predpostavljamo pa, če navedemo le en argument, dinamično modernizacijo Luke, tudi v smislu povečevanja izobrazbene strukture in internacionalizacije delovne sile v njej. Poudarjam, da je potrebno tako pri vsebinskih kot tudi pri oblikovalskih posegih v prostor preprečiti prevelik vpliv luškega lobija, četudi je prej kot ne pričakovati, da predstavljenemu predlogu v vodstvu Luke ne bi nasprotovali.

7.2. Skupaj luški žerjavi in cerkveni zvoniki? Reakcije javnosti

Ali bi bili luški in "staromestni" ter robni "novomestni" prostori lahko celovit ambient, podoba, da ne rečemo funkcionalna celota? Ali luški žerjavi in staromestna arhitekturna patina (navkljub Mihevčevim "zadregam") lahko vzpodbujata eno drugo? Ali bi se ljudje takšnega pogleda in novih funkcionalnih prehodov privadili ter z novo vsebino komunicirali pozitivno? Ali bi želeli stanovati, nakupovati ipd. v bližini luke?

Z analizo pisanih virov (strokovnega gradiva) in intervjuji neformalnih in formalnih voditeljev ter naključnih pasantov sem skušal preveriti idejo ambientalne in funkcionalne povezanosti Luke in (starega) mesta ter ugotoviti "okvirno percepcijsko klimo" v občini. Zanimalo nas je v grobem dvoja: 1. oceno vloge in gospodarskega pomena Luke za razvoj mesta Koper in 2. oceno komunikabilnosti³⁴ Luke z mestom ter pozitivnim in negativnim percepcijskim vrednotenjem.

Po pričakovanjih smo dobili ambivalentno sliko. Na kratko: Vloga in pomen se giblje od sorazmerno do absolutno velike vloge in pomena, komunikabilnost pa je sorazmerno nizka z zelo visokim negativnim percepcijskim vrednotenjem ter deloma tudi indiferentnostjo. Pri pogovorih (intervjujih) nisem neposredno omenjal nove ambientalne-identitetne ideje, temveč smo skušali le preveriti sedanjo sliko.

Naj povzamemo in ilustrativno nakažemo oceno "slik", ki smo jo dobili iz strokovnih (študijskih) in projektnih gradiv od leta 1985 do 1995. Najprej o točki 1. Tako v Prostorski ureditvi slovenske obale (1993) in v študiji Koper 2020 kot tudi v tekstih planerske delavnice (1993) zasledimo pretežno sklepe o veliki aktualni gospodarski vlogi Luke, o enemu od scenarijev prihodnjega razvoja, ki naj bi Luko favoriziral, ter obenem konstatacijah, lahko bi rekli zadregah v smislu "težko je predvideti, ker še ni zadostnih podlag za ocenjevanje bodoče vloge ..." (str. 8). V drugo skupino pa sodijo, lahko bi jim rekli ekološko osveščeni pogledi, ki opo-

zarjajo na nevarnost njene razširitve glede na druge gospodarske, predvsem terciarne in kvartarne dejavnosti, na negativen ambientalni vdor v staro mesto, na vulgarno kapitalsko liberalizacijo mesta ipd.

Pri drugi točki glede komunikabilnosti in percepcije odnosa Luka - mesto pa je najboljša ilustracija citiranje naslednjega odstavka iz Planerske delavnice (1993), kjer je izpostavljen problematičen odnos razvoja luke do razmejitve z mestnim jedrom. "Umik Luke s severnega roba mestnega jedra bi bil za mesto pomemben, ker bi si s tem zopet nekoliko povrnilo svoj morski značaj, ki ga je z dosedanjimi ureditvami izgubilo. V dogovoru z Luko, je temu predelu potrebno nameniti določeno mestno funkcijo" (str. 8). Avtorji so v istem prispevku poleg tega argumenta eksplicitno izpostavili še razmejitve med luko in Ankaranom ter gradnjo marine. Iz citiranega odstavka je razvidno, da Luka moti "morsko" mestnost, njeno ambientalno podobo in se nikakor ne sme "vrinjati" vanjo. Še naprej naj ostane "cona" zase, kolikor se le da odmaknjena mestnosti.

V intervjujih se je pokazala podobna slika, le da so, kar je logično, pri drugi točki razlike v stopnji indiferentnosti. Pogovori z naključnimi in polnaključnimi sogovorniki - pasanti pač kaže, da ti o tem manj razmišljajo. Javnomnenjski (pred)test med koprskimi srednješolci prav tako pri nekaterih posrednih vprašanjih glede mestnega jedra kaže, da ga razumejo zelo tradicionalno, zgolj v smislu industrijske potrebe.

Skratka, ambivalentnost ljudi pri njihovi presoji vloge in pomena Luke je več kot očitna. V pozitivnem smislu jo motrijo kot najpomembnejši, tako rekoč zaščitni gospodarski simbol Kopra, v negativnem smislu pa kot onesnaževalski in neestetski simbol.

8. NAMESTO SKLEPA: NEKATERI IZBRANI PREDLOGI IN STRATEŠKI POUČENI

Nazadnje skušamo zgoščeno in taksativno navesti nekatere strateške poudarke v smeri internacionalizacije (kozmopolitizma) Kopra in konkretne predloge pri predvidenih revitalizacijskih postopkih. Izpostavljam najnужne elemente - ukrepe v tej smeri:

8.1. Strateški poudarki

- Vzpostavljane funkcionalne avtonomije v odnosu do državnih, centralnih institucij in sistemsko odprtost mesta (v odnosu na nacionalni center).

- Identifikacija vhodnih in izhodnih primerjalnih prednosti in prepoznavnosti mesta (konkurenčne, primerjalne prednosti npr. s Trstom, delno z Miljami).

- Plodnejše in bolj sistematično povezovanje/sode-

34. S komunikabilnostjo ne mislimo zgolj estetskega oz. ambientalnega odobravanja, temveč predvsem funkcionalno povezanost - popolnjenost prostora.

33. Tipičen primer v Evropi je Rotterdam, v ZDA pa Baltimore. Na nek, čeprav ponesrečen način je podoben tudi primer Canary Warfa na področju revitaliziranega londonskega Docklanda.

lovanje z obalnimi mesti (npr. skupni javni programi z Izolo in Piranom).

- Pravočasno zaznavanje globalnih trendov in pogojev nadnacionalne mestne povezovalne kompatibilnosti (npr. posvetovanja in izmenjava izkušenj z omejenimi evropskimi organizacijami, profesionalizirano in specializirano sestavljenost mestnega (občinskega) menedžmenta in njegove para-diplomatske sposobnosti pri povezovanju z "zunanji" partnerji.

8.2. Izbrani poudarki predlogov za revitalizacijo po opravljeni raziskavi

- Celovitost in usklajenost postopkov obnove, pri čemer naj občina prevzame koordinativno in nadzorno vlogo in s tem onemogoča prevlado posamičnih strokovnih in ozkih zasebnih interesov. Upošteva naj "stroškovno-koristnostno matrico" (glej integralno besedilo raziskovalnega poročila), kar pomeni, da vnaprej in sistematično predvidi finančne in motivacijske razloge vseh vpletenih v obnovo.

- Ukrepe za vzpostavljane prebivalstvene vitalnosti naj občina postopoma izpelje tako, da v dogovoru z bankami in zainteresiranimi podjetji, še posebej s stanovanjskim skladom, razpiše (javno objavi) subvencijske adaptacijske kvote v starem mestnem jedru. Upošteva naj omenjeni princip gentrifikacije.

- Ukrepe za racionalno in večfunkcionalno izrabo objektov naj občina izpelje z zaostritvami najemniških pogojev tistim, ki ne plačujejo ekonomske najemnine (nekaterim ti. družbenim dejavnostim), če so prostori v upravljanju, mora (trajni) najemnik dokazati polno in po možnosti diferencirano izrabo. V ta namen naj Urad za prostor izoblikuje diferencirano najemniško finančno in funkcijsko lestvico kot instrument zagotavljanja zaposlenosti vsebin staromestnih lokacij.

- Vzpodbude poslovnim, posebej obrtniškim dejavnostim z izraženo noto morskno-istrske motiviranosti naj občina razporedi tako, da pridejo do izraza dejavnosti, ki ne morejo v popolnosti slediti tržnim zakonitostim. V namen dolgoročnega procesa obnove naj občina ustanovi "sklad za revitalizacijo mestnega jedra", preuči in nato v vsaki fazi obnove izkoristi značilnosti donatorskih in sponzorskih trženj (npr. uspešne primere pri obnovah nekaterih evropskih mest).

- Vzpodbude javnemu "prizoriščnemu" dogajanju naj bodo usmerjene dolgoročno. Problematiko opustelosti je potrebno reševati načrtno, predvsem tako, da se reaktivirajo zapuščene zaprte in odprte simbolno centralne lokacije. Občina naj posebej vzpodbuja dogajanje na odprtih lokacijah, tako da se vzpostavlja in vzpodbuja inštitucija primorskega "corsa".

THE REVITALIZATION OF THE OLD KOPER TOWN NUCLEUS: PHYSICAL, ENVIRONMENTAL AND SOCIAL CONTENTS

Marjan HOČEVAR

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

SUMMARY

The text is focused on the identification and partly on the systematization of the problems concerning the contents of the social functions and physical structures in the old town nucleus of Koper, namely: from the aspect of the needs for their reconstruction (renewal), considering the global socio-spatial trends, i.e. the changes at the end of the millennium. The revitalization of the Koper town nucleus is placed in a larger context of the longterm development of the town areas in the Municipal Council of Koper.

The data obtained from two public opinion surveys based on the samples of the general population of Koper and on the pattern sample of the Koper secondary school population, as well as on the basis of other sources, are the basic data used in our text. They undoubtedly reveal a conflicting gap in the development dynamics between the newer town areas of Koper and the central one - the old town, especially concerning the standard of housing and social contents. The degradation of the Koper old town nucleus is first of all the consequence of the residential growth, and then of the great extent of the functional radial - frontal growth of the town towards the hinterland, where the self-sufficient local centres have gradually been formed. The centre of the old town has on the one hand been losing the significance of physical centrality, and in this way the old town centre has been emptied of its inhabitants; on the other hand the old town areas have mostly become the dwelling refuge for the poorest social structures of inhabitants.

Our approach to the revitalization which we tried to carry into life in the research cannot be considered as a standard approach to the renewal of the omnipotence of the central function of the town nucleus, as we are aware

that the general development trends in the world show the tendency of a more radical dispersion of activities on all spatial levels, as well as in towns. For the old town nucleus of Koper this means that it is necessary to think about the direction of rehabilitating the unique and already existing advantages, and also of discovering the potential site, social, environmental and symbolic advantages, and not plan the way back to centralism. Such approach is based on the supposition that all revitalization interventions should consider the two essential and equally post-modern criteria: ensuring the integrational functions (sociability, selfsufficiency, diversity, in segregation, accessibility), and at the same time enable all groups, organizations and individuals to experience different forms of individuality (selectivity, separateness, independence) in this environment. It should be emphasized that the revitalization is primarily not a physical reconstructional renewal and restoration but an adjusted and reconsidered mutual evaluation of the following three elements: social dynamics (social contents), the individual (inhabitant, visitor), and built structures (flats, public buildings, open places etc.). The public opinion research showed a considerable balance between these elements, although in general the prevailing views (approx. three fourths of those surveyed) are that it is the physical restoration, which is most important.

Groups of characteristic acute problems, which require gradual and systematic solutions in the process of restoration, have been identified and analysed. In short, they are the following: problematic demographic movements, socio-functional problems, problems of sociability and individuality, problems of cultural and symbolic identity, physical and environmental problems and administrative-legal problems.

The results of the public opinion research show that the inhabitants are very much aware of the significance of the revitalization; as many as 34.8% of the surveyed think that it is important for the development of Koper. They put the restoration of the old town nucleus in the third place among the thirteen stated areas, which influence further development. For the 92.7% of the surveyed, the old town nucleus is the most important (the strongest) identification and a symbol of the Koper Council.

The selected emphases of the actual suggestions for the revitalization after the first phase of the research are: integrity and adjustment of procedures of revitalization, measures for the setting up of the population vitality, principle of "soft" gentrification, making the conditions for flat hiring to those who do not pay commercial rents in buildings owned by the Council more difficult, stimulation to business and especially to tradesmen's activities of the marine - Istran orientation, planned and longterm stimulation to public and "happenings" on the scene, and "reactivation" of abandoned (micro)locations; the Council should encourage events to take place in the open air, thus restoring and encouraging the institution of the Primorska "corso".

Key words: revitalisation, gentrification, functional integration, selectivity, diversification, demasification, identity

VIRI IN LITERATURA

- Arhitekturni biro (1974): Asanacijski načrt zgodovinskega mestnega jedra Koper. Arhitekturni Biro Koper.
- Bailey, N., Robertson, D. (1997): Housing Renewal, Urban Policy and Gentrification. Urban Studies, 34, 4. University of Glasgow, 561-579.
- Balaban, J. et al. (ur.) (1998): Raziskovalni projekt Koper 2020. Povzetki raziskovalnih projektov. Koper, Mestna občina Koper.
- Beauregard, R.A. (1986): The chaos and complexity of gentrification. V: Smith, Williams (ur.): Gentrification of the City. Boston, Allen & Unwin, 56-78.
- Berg van Den, L. (1994): Urban Tourism at the Break of the 21. Century: Tourism for Cities (referat na konferenci). Ljubljana 3, 9.
- Bernik, S. (1982): Načela zaščite zgodovinskega jedra. Revija za urbanizem. Ljubljana, Urbanistični inštitut.

Boddy, M., Lovering, J., Basset, K. (1986): Sunbelt City? Oxford, Clarendon Press.

Bufon, M. (1992): Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Burnside, I. (1997): The Impact of the University of Portsmouth on the Local Economy. Urban Studies 34, 4. University of Glasgow, 605-627.

Gabrijelčič, P. et al. (1993): Koncept prostorske ureditve obalnega območja. Planerska delavnica. Ljubljana, FAGG.

Gantar, P., Hočevar, M. (1994): Družbeno-prostorski vidiki razvoja Rogaške Slatine. Raziskovalno poročilo. Ljubljana, FDV.

Garzarolli, M. et al. (1976): Prenova Pirana. Kare Židovski trg. Piran, Medobčinski zavod za spomeniško varstvo.

Guštin, B. (1982): Prenova Izole. Sinteza, 58-60. Ljubljana.

Hočevar, M. (1994): Interurban cooperation among cities. Networks vs. hierarchies. (referat na 2. evropskem sociološkem kongresu v Budimpešti). Budimpešta, ESA.

Hočevar, M. (1995): Pregled in analiza nekaterih oblik nadnacionalnega povezovanja mesta Ljubljane. V: **Mlinar, Z. (ur.):** Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV, 175-207.

Jakžel, R. (1979): Iluzija in resničnost urbanih središč. Ljubljana. Misel in čas. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Mayer, M. (1995): Urban Governance in the Post-Fordist City. V: Healey et al. (ur.): Managing Cities. Chichester, Wiley.

Mlinar, Z. (1992): Individuation and Globalization: The Transformation of Territorial Social Organization. V: Globalization and Territorial Identities. Mlinar (ur.), Avebury, Aldershot, str. 15-35.

Mlinar, Z. (1995): Local Responses to Global Changes. The Annals of American Academy of Political and Social Sciences, 40, 145-146.

Parkinson, M., Harding, A. (1995): European Cities toward 2000. Entrepreneurialism, competition and social exclusion. V: Rhodes (ur.): The regions and new Europe. Manchester, Manchester University Press, 53-78.

Uradne objave; Mestna občina Koper (1995): Sklep o določitvi povprečne gradbene cene koristne stanovanjske površine ... Koper, Primorske novice 11. 4.

Zukin, S. (1997): "The Cultures of Cities. A Shared Public Cultures". Oxford, Blackwell.

izvirno znanstveno delo

UDK 65.012.3(497.4 Koper)"313"

ODZIVI DELOVNEGA OKOLJA V MESTNI OBČINI KOPER NA TRENDE GLOBALIZACIJE IN DEINDUSTRIJALIZACIJE

Franc TRČEK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
e-mail: franc.trcek@guest.arnes.si

IZVLEČEK

V lokalnem delovnem okolju poteka proces deindustrializacije, ki se izraža v prehodu iz industrijskega v poslovno-storitveno delovno okolje. Značilnost tega je obstoj večjega števila manjših akterjev, povezanih v omrežja, ter fleksibilna prostorsko-časovna organizacija dela. Kot ključni problemi prehoda se pojavljajo: neprimernost starih, a tudi novograjenih fizičnih struktur, neizvedena informatizacija na ravni celotnega delovnega okolja, nefleksibilnost prostorsko-časovne organizacije dela ter nerazviti mehanizmi »pomoči za samopomoč« (zlasti manjšim, novonastalim delovnim organizacijam). Našteto ob premalo intenzivnem vključevanju v globalna omrežja ter nepovezanost akterjev znotraj lokalnega delovnega okolja onemogoča razvoj le-tega v smeri večje internacionalizacije. Potrebno je vzpostaviti lokalno omrežje, ki bo vključevalo vse v delovnem okolju prisotne akterje. Na osnovi konsenzualno določene temeljne strategije razvoja se bo lokalno omrežje - s svojo večjo prepoznavnostjo - lažje vključevalo v globalne tokove.

Ključne besede: lokalno delovno okolje, globalizacija, deindustrializacija, informatizacija, omrežja, fleksibilnost, dehierarhizacija

1. UVOD

Pri procesih organizacije dela prihaja trenutno do velike diskontinuitete glede na stoletno prevladovanje množične, industrijske proizvodnje. To se najbolj izrazito kaže kot problem zapiranja (delovno intenzivnih) tovarn, odpuščanja delavcev, pojavljanja ne le trenutno nezaposlenih, ampak tudi oblikovanja sloja nezaposljivih, za nove oblike dela neprimernih delavcev. Gre za prehod iz prevladovanja industrijske proizvodnje v delovna okolja, v katerih prevladuje informacijski kontekst. Ne več fizično agregiranje velikega števila zaposlenih na enotni lokaciji znotraj iste delovne organizacije (npr. v občini Koper v delovnih organizacijah z nekaj tisoč zaposlenih (Tomos, Cimos, Luka Koper pred modernizacijo), ki so doživele tudi največje odpuščanje delavcev), ampak informacijska povezanost prostorsko razpršenih in časovno fleksibilnih delovnih procesov oz. številčno manjših delovnih organizacij postaja prevladujoča oblika organizacije dela.

Prehod v omrežno, globalizirano povezovanje delovnih organizacij je v pretežni meri tehnično omo-

gočen z razvojem računalniško posredovanega komuniciranja. Informacijska povezanost v konkretne delovne procese vključenih akterjev na številnih področjih nadomešča nujnost fizične, prostorske dostopnosti. Predpostavljamo, da bodo prostorske razpršitve dela iz kvalitetne informacijsko-informacijske infrastrukture tako na ravni lokalnega delovnega kot tudi bivalnega okolja. Informatizacija omogoča vključevanje delovnih organizacij iz lokalnega v teritorialno širša delovna okolja, a tudi možnost povezovanja v lokalnem delovnem okolju prisotnih akterjev v lokalno-regionalna delovna omrežja.

Na ravni prostorsko-časovne organizacije dela se to izraža v prostorski razpršitvi dela na številne lokacije, vključno z delom na domu in terenskim delom, ter v fleksibilnosti časovne organizacije delovnega procesa. Na organizacijski ravni to vodi iz značilne fordistične, hierarhično-komandne, piramidalne organiziranosti v omrežni način povezovanja z večjo avtonomijo v omrežja vključenih akterjev.

Vsi ti dolgoročni trendi diskontinuitete porajajo številna vprašanja, kot so npr.: Kaj to pomeni za družbeno-prostorsko organizacijo dela v prihodnjih desetletjih?

Katere so dolgoročne posledice procesa deindustrializacije? Kaj pomeni manjša varnost zaposlitve za konkretne zaposlene? Kako se spreminja odnos med prostim in delovnim časom? Kaj pomeni ponovno združevanje delovnega in bivalnega okolja ter zamiranje coniranja kot urbanistično-planerske prakse? Kako vpliva izrazito povečana časovno-prostorska fleksibilnost organizacije dela na javno, družbeno življenje, a tudi npr. na življenje v družini? Kako načrtovati prometno infrastrukturo in organizirati javne prevoze v novonastalih razmerah? Kje je mesto lokalnih in regionalnih ekonomij s svojimi specifičnostmi na globalnem trgu? Odgovor na ta in številna podobna vprašanja je potreben, če želimo načrtovati nadaljnji razvoj delovnega okolja.

V tem prispevku analiziram stanje in problematiko v konkretnem lokalnem delovnem okolju Mestne občine Koper. Termina **delovno okolje** v besedilu ne uporabljam le v ožjem smislu oz. tako kot je večinoma uporabljan dosedaj - le za označevanje (kvalitete) fizičnega, grajenega delovnega okolja na mikro ravni, ampak tudi v širšem smislu kot prepleteno celoto teh mikro ravni, ki tvorijo lokalno in regionalno delovno okolje z njegovimi specifikami (npr. v konkretnem koprskem primeru specifiko pristanišča z razvito špeditsko-transportno dejavnostjo). Ob tem pa na delovno okolje ne gledam le kot na fizični prostor, v katerem poteka delo, ampak ga pojmem tudi kot omrežje komunikacijsko-informacijsko medsebojno povezanih delovnih organizacij na različnih teritorialnih ravneh oziroma celo presegajoč teritorialne ravni. Tako imam, ko govorim o lokalno-regionalnem, obmejnem, globalnem delovnem okolju ipd., v misli omrežja delovnih organizacij medsebojno povezanih v skupne delovne procese, ki pogosto šele kot celota proizvajajo "izdelek" (npr. organizacijo luškega transporta, izdelavo motornega kolesa ali avtomobila, kvalitetno in pestro turistično ponudbo, kulturno prireditve, mednarodni interdisciplinarni študij ipd.).

Inventarizacije ne omejujem le na deskriptivno ravnen, kar je "odlika" številnih podobni domačih, a tudi tujih študij, ampak jo postavljam v širši spoznavno-kontekstualni okvir (teorij) družbenega razvoja. Pri tem izhajam iz dolgoročnih razvojnih trendov v delovnem okolju, ki so prisotni predvsem v razvitih delovnih okoljih v tujini, a so zaznavni tudi v naprednejših delovnih organizacijah konkretnega, koprškega delovnega okolja.

Ker je namen tega besedila predvsem inventarizacija stanja in problematike ter poskus oblikovanja izhodišč za bodoče strategije oziroma politike razvoja lokalnega delovnega okolja in ne teoretiziranje o družbenem razvoju, podajam dolgoročne razvojne trende v obliki preglednice (glej Tabelo 1).

V Tabeli 1 predstavljene trende, povzete po analizi številnih študij sprememb v delovnem okolju (glej npr.: Barnevik (Ed.), 1994; Castels, 1996; Clutterbuck, 1985; Drucker, 1993; Di Fazio, 1996; Freeman, 1996; Graham & Marvin, 1996; Hout, 1994; Kavčič, 1991; Kavčič,

1994; Martin & Schumann, 1996; Miles, 1996; Mlinar, 1994; Rifkin, 1995; Zarowin, 1996), lahko strnemo v ugotovitve, da se nahajamo v procesu prehoda iz industrijske, množične proizvodnje v individualizirano proizvodnjo in deindustrializacijo. Za slednjo je značilen porast storitvenega sektorja in prehod v proizvodnjo za individualizirane okuse.

Tab. 1 - Dolgoročni razvojni trendi v delovnem okolju.

Tab. 1: Long-term development trends in working environments.

Od	K
dejavnosti na enotni lokaciji	prostorsko razpršeni dejavnosti
fiksne delovne čase	fleksibilnem delovnem času
dela v stalno določenem delovnem okolju	delu na domu, terenskem delu na več lokacijah
specializacije na delovnem mestu	več opravljenosti
množične, industrijske proizvodnje	majhnim serijam, individualiziranim izdelkom
proizvodnje na zalogo	"just-in-time" proizvodnji
usmerjenosti na nacionalne in bližnje trge	usmerjenosti na globalni trg
fizične dostopnosti	informacijski povezanosti
od zaposlitve le v eni delovni organizaciji	več zaposlitvam hkrati
stalne zaposlitve	začasni zaposlitvi, pogodbenemu delu
mobilizacije kadrov na lokalno-regionalni ravni	globalnem trgu delovne sile
zaposlovanja	samozaposlovanju
ločenosti dela, raziskovanja in izobraževanja	enotnemu delovno-raziskovalno-izobraževalnemu okolju
hierarhične delovne organizacije	omrežni delovni organizaciji
nadzora nad zaposlenimi	zaupanju v zaposlene
permanentne kontrole zaposlenih	občasni, selektivni kontroli
podrejenosti na delovnem mestu	avtonomiji na delovnem mestu
povezav med nacionalnimi gospodarstvi/državami	povezavam med gospodarstvi regij/regijami

Našteti trendi povzročajo tudi spremembe v grajeni, fizični strukturi delovnega okolja. Prihaja do prehoda iz stanja, ko je razvitost pomenila prostorsko "požrešnost" oziroma izkazovanje le-te z gradnjo novih, velikih industrijskih objektov, v stanje, ko razvojno perspektivne delovne organizacije potrebujejo manjše, a - predvsem informacijsko-komunikacijsko - infrastrukturno kvalitetno opremljene proizvodne in poslovne objekte.

Ob vsem naštetem postaja dejstvo, da v omrežnem tipu povezovanja nacionalna raven odločanja in povezovanja izgublja pomen oziroma da prihaja do naraščanja vloge in povečevanja moči ("empowerment") nižjih teritorialnih ravni, kar se kaže predvsem v pojavih

novih regionalizmov. Subnacionalne regije se neposredno povezujejo s komplementarnimi regijami mimo nacionalne države in tvorijo transnacionalna omrežja regij, ki v številnih projektih delujejo kot celote.

Vendar če hoče biti ta novi regionalizem uspešen, kot ugotavlja Cappellin (1996), je potrebno tudi na regionalo in lokalno raven vnašati načela omrežnega povezovanja. To pa pomeni, da se mora lokalno delovno okolje organizirati v decentralizirano omrežje. Le-to naj bi vključevalo vse (razvojno pomembne) akterje tako iz delovnega okolja kot tudi iz drugih družbenih (sub)sistemov, ki so v interakciji z delovnim okoljem (lokalna oblast, državna uprava, izobraževalno ter raziskovalno okolje).

Omrežje decentralizirano povezanih akterjev mora konsenzualno izoblikovati osnove dolgoročnih razvojnih strategij. Cappellin (ibid.) govori tako o "federalizmu" na regionalni ravni. Pri vzpostavljanju le-tega pa imajo pomembno vlogo javne institucije (ne le politične, ampak tudi stanovske, izobraževalne, znastvene), ki odigravajo vlogo aktivni posrednikov ("active interface") in so tako ključne za integracijo lokalnega in regionalnega delovnega okolja.

Predstavljeni trendi diskontinuitete so sicer pre malo operacionalizirano oziroma latentno že upoštevani v dosedanjih razvojnih aktih in študijah o delovnem okolju občine Koper (znotraj projekta Koper 2020) ter podani v izhodišču razvojnih prizadevanj kot potreba po prehodu delovnega okolja občine v poslovno-storitveno, informatizirano, internacionalizirano lokalno delovno okolje. Trendi pa so prisotni - sicer pogosto v manjšem obsegu - tudi v konkretnih delovnih organizacijah v občini Koper.

Izhajajoč iz razvojnih načrtov in upoštevajoč dolgoročne trende, v nadaljevanju prispevka analiziram štiri razvojno ključne sklope v delovnem okolju: grajeno fizično strukturo, proces informatizacije, prostorsko-časovno organizacijo dela in mehanizme "pomoči za samopomoč". Pri tem pa ne popisujem posebnosti lokalnega delovnega okolja, ki so bile že predmet geografskih in ekonomskih študij, ampak izhajam predvsem iz dolgoročnih globalnih razvojnih trendov, ki jih moramo upoštevati pri načrtovanju razvojnih strategij na lokalno-regionalni ravni. Na osnovi teh analiz v zaključku podajam izhodišča za nadaljnje razvojne strategije v konkretnem, lokalnem delovnem okolju. V analizo ključnih sklopov ob rezultatih analize statističnih kazalcev in kvalitativne analize večjega števila opravljenih intervjujev vključujem tudi rezultate *Anketne sociološke raziskave Koper 97/98: Bivalno in delovno okolje*, ki smo jo sodelavci Centra za prostorsko sociologijo izvedli skupaj s Catí Centrom v marcu 1998.

2. FIZIČNA STRUKTURA: NEPRILAGOJENOST TRENDOM DEMASIFIKACIJE IN INFORMATIZACIJE

Novonastale razmere v lokalnem delovnem okolju z izrazitim povečanjem števila delovnih organizacij so v neskladju s podedovanimi fizičnimi, grajenimi strukturami. Le-te so bile grajene za drugačen način produkcije, ki je temeljil na številčnosti zaposlenih (npr. Tomos, Cimos), prostorsko-časovni togosti organizacije dela (npr. od 6 h do 14 h), politično deklarirani družabnosti, ki je pogosto težnje po zasebnosti na delovnem mestu razumela kot deviantne ipd. Zatečeni delovni prostori tako ne ustrezajo novonastalim razmeram. To je značilno tako za pomanjkanje določenih vrst grajenih struktur na ravni delovnega okolja (npr. poslovni prostori, prilagojeni manjšim delovnim organizacijam ali manjšim delovnim skupinam) kot celote kot tudi na mikro ravni konkretnih delovnih mest (npr. nezagotovljena zasebnost na delovnem mestu, ki onemogoča večjo individualizacijo časovne organizacije dela).

2.1. Ponovno združevanje oziroma prehajanje delovnega v bivalno okolje in obratno: individualizacija dela

V lokalnem delovnem okolju sta prisotna oba dolgoročnejša trenda: tako povečevanje dela na domu kot tudi naraščanje deleža tistih, ki večino delovnega dne preživijo na delovnem mestu. Med zaposlenimi anketiranci že sedaj dela doma 10,3%, od vseh zaposlenih pa jih pretežno dela doma, na svojem domu 6,9%. Med obema prevladujejo anketiranci z nižjo in srednjo izobrazbo, starejši (nad 45 let).

S procesi deindustrializacije¹ in hkratne avtomatizacije oziroma robotizacije množične, repetitivne proizvodnje - ki smo jim priča v najbolj razvitih delovnih okoljih - prihaja do selitve številnih, predvsem na predelavo informacij in posredovanje storitev usmerjenih dejavnosti v bivalno okolje. Če je bilo za industrializacijo značilno vzpostavljanje delitve na delovno in bivalno okolje, lahko rečemo, da v postindustrijski, informacijski družbi prihaja do ponovnega združevanja delovnega in bivalnega okolja. Vendar ta trend še ni tako izrazito prisoten v koprskem delovnem okolju. Lahko rečemo, da ima lokalno delovno okolje še številne potencialne glede prenosa določenih vrst del - predvsem iz skupine t. i. "terminalskih delavcev" - na dom. Tako je npr. po podatkih ankete le 14,6% višje in visoko izobraženih med zaposlenimi, ki menijo, da njihovega dela ni mogoče opravljati doma, pri samostojnih podjetnikih in obrtnikih pa je ta delež 35,3%.

Pri času, ki ga zaposleni dnevno "povprečno pora-

1. Proces deindustrializacije oziroma zamiranja klasične, masovne industrijske proizvodnje se je v razvitih kapitalističnih državah zgodil že na prelomu osemdesetih let (glej npr. Bluestone & Bennett 1992, Camagni 1991).

bijo za delo, ki ga opravljajo v službi ali za službo" (če delajo doma), sicer še prevladuje osemurni delavnik. Ta pa ni značilen za samostojne podjetnike in obrtnike, med katerimi jih 59% dela deset ali več ur. Gledano po panogah, je večja variabilnost dolžine delovnega dne prisotna v gostinstvu, turizmu, trgovski dejavnosti, prometu, kmetijstvu ter industriji in gradbeništvu, manj variabilnosti pa je v državni upravi, zdravstvu, socialni, bančništvu, zavarovalništvu in izobraževanju ter kulturi, kar kaže na prevladovanje nefleksibilnosti pri večjih birokratskih delovnih organizacijah oziroma javnih zavodih.

2.1.1. Delo na domu: anarhičnost prakse

Na ravni načrtovanja oziroma gradnje bivalnih enot se v razvitih postindustrijskih družbah pojavlja novonastala združitev kot problem zagotavljanja nemotenega poteka dela na domu ob hkratni informacijsko-komunikacijski povezanosti z ostalimi akterji in zaščiti pred nezaželenimi motnjami v delo na domu ne vključenih akterjev oziroma sstanujočih. Pri anketirancih se tako v konkretnem koprskem okolju kot glavni problem za delo na domu pojavlja "pomanjkanje prostora, kjer bi delal" in ne pomankanje ustreznih infrastrukture. Pri uvajanju dela na domu je potrebno tudi z ustrežno protihrupno, vizualno ipd. zaščito omejiti vplive, ki jih povzroča delo na domu v bivalnem okolju, ki ga okroža. Vendar je med vsemi zaposlenimi anketiranci, ki bi želeli delati na domu, le 21 takih, pri katerih bi bilo - po njihovem mnenju - delo, ki ga sicer opravljajo, preveč moteče za sstanujoče in okolico.

Delo na domu se v teoretiziranih pogosto povezuje z delom v kibernetičnem prostoru oziroma z ustvarjanjem in manipuliranjem informacij v elektronski obliki. Na ravni arhitektonskega načrtovanja se govori o informacijski niši kot sestavnem delu t. i. informacijske "pametne hiše" (Moran, 1993). Ta niša naj bi omogočala širokopasovno komuniciranje oziroma izmenjavo informacij v tekstualni, video in audio obliki med tele-delavcem in njegovim delodajalcem. V razvitih delovno-bivalnih okoljih se trenutno odvija "boj za zadnjo miljo" (glej Miller, 1996) oziroma boj med potencialnimi ponudniki informacijske strukture, saj so možne številne različne konkurenčne oblike informatizacije.²

Dejstvo pa je, da ob "virtualnih teledelavcih", ki se ukvarjajo z obdelavo informacij, obstaja še cela vrsta del, ki se lahko prenesejo na dom in ne pogojujejo informatizacije za svoje uspešno opravljanje, seveda z izjemo telefona in faksa (Castells, 1996, 395). Gre za

storitvene dejavnosti v najširšem obsegu. Ta tip dela na domu je tudi prevladujoč v bivalnem okolju občine Koper. Pri tem gre pogosto za "delo na črno" oziroma sivo ekonomijo, a tudi za legalizirane oblike umeščanja dela v bivalno okolje. Ključni problem pri tem je neustrezna predhodna fizična struktura, kjer se izvajajo dejavnosti, oziroma neustrezni naknadni posegi in rešitve.

Primer tega je npr. prepletanje bivalnega in delovnega okolja na Šalari in v Olmu, kjer naletimo na vrste delovnih procesov, ki bolj spadajo v obrtno-proizvodne in poslovne cone. Posledica tega so motnje v bivalnem okolju, ki se izražajo v številnih prijavah na inšpekcijske službe iz omenjenih dveh, a tudi drugih sosesk. Te zajemajo predvsem: problem neurejenega parkiranja odjemalcev uslug, probleme obratovalnih časov oziroma neupoštevanja le-teh, problem razširjanja dejavnosti z dograjevanjem objektov brez soglasja za to ustreznih upravnih organov, kar pogosto povzroča zastranjanje pogleda sosedom, problem neorganiziranega posebnega odvoza odpadkov, ki jih te dejavnosti povzročajo, problem hrupnosti ipd.

Rešitev te problematike je v dejavnejšem preventivnem in inšpekcijskem delu za to ustreznih služb lokalne in državne uprave. Predvsem je potrebno definirati, katere dejavnosti sodijo v bivalno okolje, ter minimalne predpogoje, ki jih mora zagotoviti prosilec, če želi opravljati določeno dejavnost (npr. zagotovljena parkirišča, protihrupna zaščita, urejen odvoz odpadkov ipd.). Bolj klasične proizvodne dejavnosti in določene poslovne dejavnosti, ki zahtevajo velik pretok uporabnikov pa je potrebno preusmeriti v poslovne in obrtno-industrijske cone.

2.1.2. Kvalitete bivalnega v delovnem okolju?

Kljub trendu dela na domu - prisotnem tudi v lokalnem delovnem okolju - ne moremo govoriti le o enosmernem prehodu. Hkrati ob delu na domu se povečuje število ur, ki jih določeni profili preživijo na delovne mestu v delovnem okolju.³ To podaljševanje delovnega časa ni nujno konstantno oziroma lahko prihaja do njega le ob konicah dejavnosti, ki jih opravljajo, ali pa ni več enotnega delovnega časa, kar je zlasti značilno za postindustrijska, informatizirana delovna okolja. V teh je delež zaposlenih z le eno stalno in dolgotrajnejšo zaposlitvijo manjšinski, prevladujoče pa postaja začasno zaposlovanje, pogodbeno delo ter kombinacija več zaposlitev hkrati. Našteto pa pomeni, da razmerje med delovnim in prostim časom ni več tako

2 Tako se npr. ob že uveljavljeni uporabi telefonskih-optičnih omrežij in televizijskih kabljskih omrežij v Veliki Britaniji preizkuša možnost izkoriščanja električnega distribucijskega omrežja v informacijske namene.

3 Na to kažejo tudi rezultati ankete, med zaposlenimi anketiranci je tako ob prevladovanju osemurnega delovnika (49,1 %) še slaba četrtina (24,2%) takih, ki delajo več kot osem ur.

jasno razmejeno, tako kratkoročno (znotraj dneva ali tedna) kot tudi dolgoročno (menjavanje obdobja z bolj ali manj intenzivnimi delovnimi obremenitvami v enem ali več let). Pri povečani prostorsko-časovni fleksibilnosti organizacije dela prihaja do spoznanja, da je potrebno določene funkcije iz bivalnega okolja zagotoviti tudi v delovnem okolju zaposlenim, ki so npr. več kot polovico dneva na svojem delovnem mestu.

Ta praksa pa na ravni domače arhitekturne stroke - tako v Kopru kot tudi nasploh - trenutno še ni prisotna, saj tudi v novogradnjah ni zagotovljenih funkcij bivalnega v delovnem okolju, ki bi se prilagajale trendom demasifikacije in individualizacije časovno-prostorske organizacije dela. V izvedbi se mogoče zagovi t. i. "coffe-corner" oziroma interna kavarnica ali čajnica kot mesto družabnosti. Pogosto pa je ta bila že prisotna v preteklosti v večjih poslovnih stavbah, v katerih odvečne prostore lastnik sedaj oddajajo v najem novonastalim delovnim organizacijam (npr. Intereuropa). Poredko pa je npr. zagotovljena možnost vzdrževanja intimne higiene. Tako npr. možnost, da bi se zaposleni v poslovnih stavbah "oprhal" med delovnim časom, ostaja zgolj izjema ali skorajda luksuz le peščice vodilnih kadrov. Ni pa npr. v delovnem okolju prisotna možnost rekreacije (npr. fitnes, bazen, savna) in drugih oblik aktivnega ali pasivnega oddiha med delom (npr. počivalni kotic, čitalnica s časopisi). Iz analize razgovorov z načrtovalci delovnih procesov v večjih delovnih organizacijah je razvidno, da pojmujejo te možnosti kot vdor nedela v delovno okolje, ki bi zmanjšale "že tako slabo storilnost zaposlenih" in ne ravno obratno kot možnost regeneracije med delom.

V konkretnem lokalnem delovnem okolju je predstavljena ideja oplemenitenja delovnega okolja odsotna tako na ravni delovnih organizacij kot tudi na ravni načrtovanja, kar je, dolgoročno gledano, problematično, ker se tako že v izhodišču načrtuje, mednarodno primerjalno gledano, podstandardno delovno okolje.⁴ Takšno pa gotovo ne bo privlačno za morebitne tujce, ki bodo v večjem številu prisotni v lokalnem delovnem okolju.⁵

2.2. Zagotavljanje zasebnosti na delovnem mestu

Pri izboljševanju kvalitete delovnega okolja igra pomembno vlogo zagotavljanje zasebnosti na delovnem mestu, kar je sicer tudi zakonsko določena pravica zaposlenih (glej Kavadar, 1995). Zaposleni naj ne bi bili

izpostavljeni nenehnemu neposrednemu ali pa avdio-vizualnemu nadzoru tako nadrejenih kot tudi drugih sodelavcev. Zagotavljanje zasebnosti na delovnem mestu pa se v želji po izboljševanju kvalitete delovnega mesta/okolja in vnašanju kvalitete bivalnega v delovno okolje lahko zagotavlja z omogočanjem individualizacije samega delovnega mesta oziroma dajanjem "lastnega pečata" delovnem mestu. To je sicer v celoti nemogoče pri uniformirano organiziranih dejavnostih, kar pa ne pomeni, da se tudi pri teh ne da zagotavljati vsaj minimalnih pogojev individualizacije izgleda delovnega mesta. Najbolj dosledno se "poosebljanje" delovnega mesta lahko omogoči z vključevanjem zaposlenih pri načrtovanju in/ali prenovi fizičnega izgleda njihovega delovnega mesta, kar pa je v praksi prej izjema kot pravilo oziroma je rezervirano le za najvišje hierarhične ravni znotraj organizacij.

V anketi smo problematiki posvetili sklop vprašanj, ki so se nanašala tako na zasebnost na delovnem mestu kot tudi na individualizacijo izgleda le-tega. Zasebnosti na delovnem mestu (glej Tabelo 2) je zagotovljena le slabi četrtini zaposlenih. Zagotavljanje zasebnosti je tesno povezana tako s položajem na delovnem mestu kot tudi s panogo, v kateri delajo anketiranci. Najvišja stopnja zagotovljene zasebnosti je v državni upravi, sodstvu, policiji ter izobraževanju, kulturi in športu. Vendar tudi pri teh dejavnostih večinoma ne dosega 50%. Manj zasebnosti pa imajo zaposleni zagotovljeni v za lokalno delovno okolje glede števila zaposlenih najbolj značilnih dejavnostih (trgovina, gostinstvo, gradbeništvo, promet in zveze, industrija).

Tab. 2: Zasebnost na delovnem mestu

Tab. 2: Privacy at work.

Ali delate v prostoru, kjer drugi lahko ...

	da	ne	b. o, ne vem
vstopijo kadarkoli	71,4%	23,7%	4,9%
vidijo, kaj delam	73,6%	21,7%	4,7%
slišijo, kaj govorim	68,7%	26,2%	5,1%

Možnost zagotavljanja zasebnosti se kaže tudi v številu sodelavcev, s katerimi delajo anketiranci v skupnih prostorih (glej Tabelo 3). Glede števila sodelavcev imajo zaposleni potencialno precejšne možnosti po zagotavljanju zasebnosti. Tako npr. delež tistih, ki de-

4 V anketi smo tako analizirali, kakšni so dejanski pogoji na delovnem mestu oz. katerim obremenitvam so zaposleni izpostavljeni ter v kolikšni meri je to zanje moteče. Svoje delo označuje kot nevarno 28,6% anketirancev. Od obremenitev izstopajo hrup (38,5%), vročina/mraz/vlaga (43,9%), enostranske telesne obremenitve (38,6%) in dolgotrajno "sedeče" delo (40,5%). Naštete obremenitve, katerim so izpostavljeni zaposleni, pa anketiranci doživljajo osebno tudi kot najbolj obremenjujoče. Le-te so prisotne zlasti v industriji, gradbeništvu in obrtni dejavnosti.

5 Ta problem se npr. kaže v tem, da večina tujcev, ki poslovno pride za daljši čas v občino Koper, večji del svojega časa preživi v Portorožu, ki s svojo hotelsko ponudbo zagotavlja vsaj minimalne primerljive standarde uslug, in ne v Kopru.

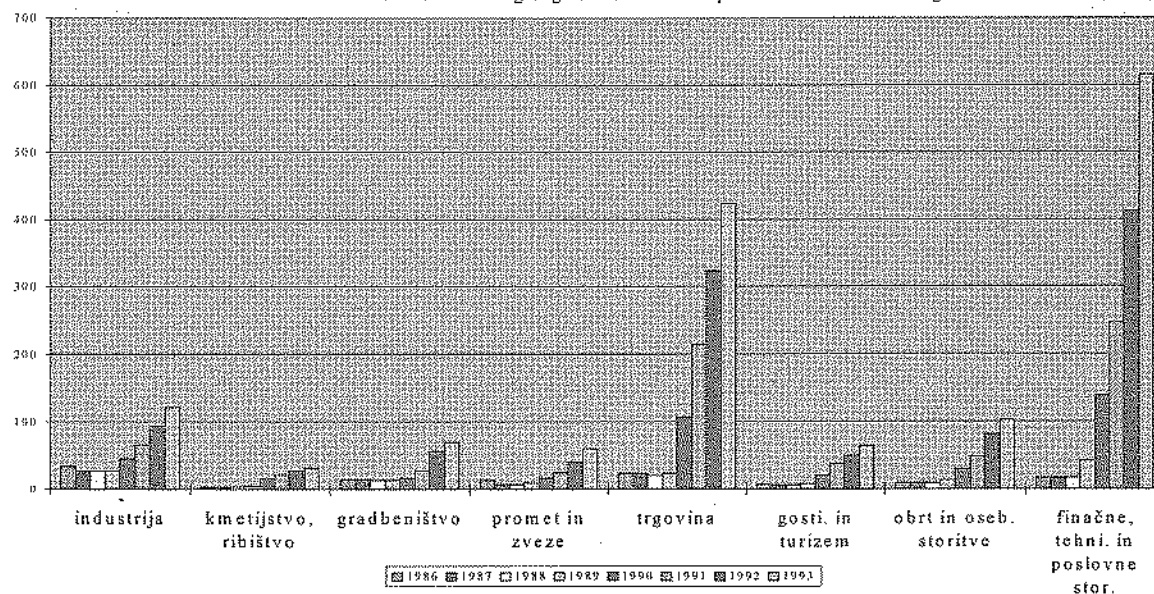
Tab. 3: Število sodelavcev v skupnem prostoru.
Tab. 3: Number of workmates in one place.

delam:	
sam	24,8%
skupaj z enim sodelavcem	20,6%
z 2-5 sodelavci	29,6%
s 6-10 sodelavci	10,6%
z 11-50 sodelavci	8,0%
z več kot 50 sodelavci	2,0%
ne vem	4,4%

lajo sami ali skupaj s sodelavcem, predstavlja skoraj polovico (45,5%) od vseh delovno aktivnih anketirancev. Tudi v industriji in gradbeništvu prevladujejo manjše delovne skupine (26,2% jih dela skupaj z 2-5, 21,5% pa skupaj s 6-10 sodelavci). Z višjo izobrazbo se tudi zmanjšuje število sodelavcev v skupnem prostoru.

Nezagotavljanje zasebnosti je, za razliko od preteklih delovno intenzivnih, množičnih oblik proizvodnje (npr. značilnih za Tomos, Luko Koper pred modernizacijo), bolj posledica pomanjkljivega načrtovanja in organizacijske kulture⁶ kot pa prostorske stiske. To pa se da pogosto rešiti že z enostavnimi posegi (npr. pregradne stene), ki pripomorejo k boljšemu počutju zaposlenih ter s tem tudi k boljšim delovnim rezultatom.

Porast števila delovnih organizacij po najbolj rastočih dejavnostih
Increase in number of working organisations in respect of the fastest rising activities

vir: Podjetja in organizacije, statistični podatki po občinah RS, Zavod RS za statistiko

⁶ Da individualizacija izgleda delovnega mesta ni sestavni del organizacijske kulture, kažejo tudi odgovori na vprašanje *Ali ste svojemu delovnemu mestu dali "lasten pečat", ga polepšali s/z, kjer razen rož na delovnem mestu (38,1%) vse druge oblike individualizacije dosegajo nizke deleže.*

2.3. Problem prestrukturiranja na ravni lokalnega delovnega okolja

V preteklosti so v lokalnem delovnem okolju prevladovala velike, delovno intenzivne delovne organizacije (npr. Tomos, Cimos, Lama, Luka). Zanje ni bila značilna le številčnost zaposlenih, ampak tudi prostorska "požrešnost" in koncentriranost delovnega procesa pretežno na enotni proizvodni lokaciji. To se danes kaže v tipologiji tovarniških, proizvodnih hal in skladišč, ki na ravni grajene strukture izražajo značilni trend preteklega obdobja, v katerem se je izražal prehod iz "majhne v veliko" delovno organizacijo z gradnjo novih, večjih objektov. Te površine postajajo danes, glede na trend naraščanja števila manjših delovnih organizacij in zamiranje strogega coniranja oziroma ločevanja med delovnim in bivalnim okoljem, neizkoriščene oziroma nefunkcionalne. Najizrazitejši primer pretekle prakse je Tomos. S površino, ki jo zaseda, predstavlja danes največji potencialni prostor novega delovnega okolja.

Podoben primer zasedanja ogromnih površin predstavlja tudi Luka, ki v svojih razvojnih planih navaja, da ima glede prostorske širitve še določene rezerve. Izhajajoč iz logistične tendence zmanjševanja zaloga v organizaciji delovnih procesov oziroma "just-in-time" oskrbe in produkcije, dolgoročno postajajo potrebe po še več

prostora za luško dejavnost vprašljive.⁷ Res pa je, da neurejena zakonodaja onemogoča razvoj proizvodnih dejavnosti v luški prostotcarinski coni.

V procesu deindustrializacije v lokalnem delovnem okolju se je ob že omenjenem zamiranju delovno intenzivne, množične proizvodnje, ki se je v kriznih letih 1991 in 1993 izrazila predvsem kot odpuščanje delavcev, kot poskus reševanja individualnih usod v novonastalih razmerah pojavil izrazit porast števila delovnih organizacij (glej Graf 1). Tako rezultati ankete kažejo, da se je od anketirancev 6,6% odločilo za samozaposlitev oziroma ustanovilo lastno podjetje ali odprlo obrtno dejavnost.

Te zasebne pobude oziroma trendi samozaposlovanja so povzročili potrebe po novih poslovnih in proizvodnih prostorih. Med novonastalimi delovnimi organizacijami prevladujejo trgovske in finačne, tehnične ter poslovno-storitvene. Posledica tega je bila gradnja novih poslovno-prodajnih objektov oziroma kompleksov ter razvoj "Ogrlice" kot poslovno-trgovskega pasa, ki nastaja med starim mestnim jedrom in obrtno-industrijsko cono.

Izrazito profitna logika gradnje oziroma prodaje novozgrajenih prostorov⁸ je, kljub s strani arhitektov predvideni vsebinski zaopolnitvi določenih prostorov, privreda do stanja, ko trenutno prevladuje dokaj anarhična struktura dejavnosti v novozgrajenih objektih. Izrazit primer tega je npr. tržnica, na kateri so prisotne dejavnosti, ki po vsebinski zasnovi le-te in pričakovanih vrstah uslug na njej ne sodijo v njen okvir. Ob vsebinski anarhičnosti pa je za novozgrajene poslovno-prodajne objekte značilna tudi hitra menjava lastnikov, kar se izraža običajno kot obstoj neopremljenih ali zanamarnjenih prostorov v teh sklopih, ki izrazito kvarijo njihovo estetsko podobo.

Pri sami gradnji je sicer bilo omogočeno kupcem, da se pri zaključnih delih oziroma predvsem notranjih razporeditvi prostorov in kvaliteti vgrajenega materiala upošteva njihove individualne želje oziroma da se ta del gradnje prepusti v izvedbo kupcem. V praksi pa ta možna individualizacija ni pomenila dejanskega dviga kvalitete delovnega okolja oziroma večje prilagojenosti fizičnih struktur konkretnim potrebam zaposlenih. Vzrok za to je predvsem v prodajni ceni prostorov in dejstvu, da za novonastale delovne organizacije oziroma njihove finančne zmožnosti to pogosto predstavlja že ne-

uresničljivo nadstandardno kvaliteto delovnega okolja.

Odziv gradbenega lobija na trende deindustrializacije v lokalnem delovnem okolju je pripeljal do relativne zasičenosti s poslovno-prodajnimi prostori.⁹ Vendar so ti prostori - dogoročno razvojno gledano - grajeni podstandardno oziroma ne razrešujejo konfrontacije med fizično grajeno strukturo ter novonastalimi potrebami individualiziranih, časovno-prostorsko fleksibilnih, na informacijske tokove usmerjenih delovnih procesov. Pristajanje arhitekturne stroke na neprilaganje mednarodnim standardom pa dolgoročno omejuje ne le kompetitivnost, ampak tudi komplementarnost delovnih organizacij pri vključevanju v globalne tokove in za globalna omrežja značilne oblike organizacije dela.

2.3.1. Prestrukturiranje in revitalizacija

Urbanistično predvidena selitev poslovno-storitvenih dejavnosti na območje "Ogrlice" je problematična tudi s stališča revitalizacije starega mestnega jedra. Problem dotrajanosti prodajnih in poslovnih prostorov v starem mestnem jedru - ob hkrati nerešenem vprašanju dolgoročnega najema in neizdelani strategiji stimuliranja obnove oziroma dviga kvalitete fizične podobe in ponudbe v teh lokalih s primerno fiskalno-kreditno politiko - povzroča prevladovanje množične, nekvalitetne ponudbe v starem mestnem jedru. Ob razvoju določenih funkcij centralnosti (trgovine, pošta, banka, storitvene dejavnosti, šole, vrtci ipd.) v novejših mestnih stanovaljskih predelih pa nediferencirana ponudba v starem mestnem jedru povzroča praznjenje le-tega.

V urbanističnih načrtih (deloma) predvidena nadgradnja ponudbe v starem mestnem jedru tako ostaja neuresničena. V praksi ni upoštevan prehod od množične potrošnje k individualizirani potrošnji. Ciljnim skupinam namenjene butične prodaje v zgodovinskih mestnih jedrih, oplemenitene oziroma povezane z zgodovinsko značilno obrtniško, gostinsko in trgovsko ponudbo, v koprskem starem mestnem jedru ni. Tako npr. na Čevljarski ulici, ki je s stališča mestne aksialnosti ena od najpomembnejših ulic, prevladujejo dejavnosti z izrazito neekvalitetno ponudbo (npr. "Family Shop", "Vse po 300 SIT"). Takšna vrsta ponudbe bolj spada v množična nakupovalna središča. Na nezadovoljstvo s ponudbo kažejo tudi rezultati ankete. Tako je npr. pri odprtem vprašanju *Kaj v starem delu Kopra najbolj po-*

⁷ Širjenje Luke Koper, "četudi v škodo ohranjanja naravnega okolja", kot možen scenarij urbanističnega razvoja podpira 29,9% anketirancev oziroma zelo podpira le 5,5% anketirancev, medtem ko ohranitev Škocjanskega zatoka, "čeprav temu nasprotujejo gospodarski interesi", podpira 44,4% oziroma zelo podpira 20% anketirancev, kar kaže, da se tudi splošna javnost zaveda potencialnih ekoloških nevarnosti luške dejavnosti oziroma se ne strinja s stališči o nadaljnjem prostorskem širjenju Luke.

⁸ Po izjavah gradbincev je bila finančno načrtovana tako, da odprodaja polovice novozgrajenih kapacitet pokrije stroške gradnje.

⁹ V istem obdobju pa se ni gradilo nobenih novih površin, namenjenih proizvodnji. Področje kompleksa Tomos v tem nekajletnem tranzicijskem obdobju ni doživelo revitalizacije, ki bi lahko z nadgradnjo že obstoječe infrastrukture ponudila potrebno novo obrtno-industrijsko cono. Tako ostaja pomanjkanje proizvodnih prostorov z dobro infrastrukturno opremljenostjo še vedno problem lokalnega in regionalnega delovnega okolja.

grešate (vas moti)? ob problematiki parkirišč, ki se največkrat pojavi (258-krat), na drugem mestu problematika storitev oziroma (ne)kvalitete trgovske in gostinske ponudbe (186-krat).¹⁰

3. INFORMATIZACIJA: VKLJUČENOST VELIKIH IN IZKLJUČENOST MANJŠIH DELOVNIH ORGANIZACIJ

Glede stopnje informatiziranosti lahko razdelimo delovne organizacije na dve veliki skupini.¹¹ V prvo spadajo večje, kompleksne delovne organizacije (Banka Koper, Luka, Istrabenz, Intereuropa ipd.), ki imajo relativno dobro izvedeno informatizacijo na znotrajorganizacijski ravni. Ta običajno vključuje informacijsko povezane vse, tudi teritorialno razpršenih enot.¹²

Pri ostalih, običajno po številu zaposlenih in obsegu dela manjših organizacijah ni tako razvite informatizacije. Dejstvo pa je, da pri številnih delovnih organizacijah ni potrebna razvejana znotrajorganizacijska informacijska povezanost, ker gre v večini primerov za delovne organizacije z le nekaj zaposlenimi na enotni lokaciji. Izjeme so delovne organizacije, ki se ukvarjajo z računalništvom in informacijsko tehnologijo. Te so običajno povezane z globalnimi korporacijami, ki jih zastopajo, in s pomočjo elektronske pošte in FTP-strežnikov, ki so jim na razpolago, rešujejo številne manjše probleme.

Prav tako poskušajo uvajati servisiranje informacijskih sistemov pri svojih strankah na daljavo ("on-line"). Pri tem naletijo občasno na nerazumevanje strank in so npr. prisiljeni obiskati svoje stranke, tudi ko to ni nujno potrebno, da bi ne izgubili njihovega zaupanja. Primer "servisiranja na daljavo" z delom programerjev na domu pa je dejansko edini razviti primer "informacijskega tele-dela" v lokalno-regionalnem okolju. Predstavlja pa dolgoročno signifikantno obliko prostorsko-časovne fleksibilnosti dela v informacijskem sektorju.

Druga dva primera uspešne informatizacije manjših delovnih organizacij sta enota DHL-a in Husqvama Forest & Garden d.o.o. Pri obeh gre za manjši poslovni

enoti dveh velikih globalnih koncernov. V primeru Husqvame gre za mednarodni koncern Elektrolux z več kot 850 enotami po celem svetu s centralo na Švedskem. Na ravni celotnega koncerna obstaja informacijski sistem, znotraj njega posamezne delovne enote tekoče poročajo o svojem delovanju s prikazom celotnega dogajanja v posamezni enoti (finančno stanje, knjigovodstveni izkazi, blagovne zaloge, produktivnost, kvaliteta izdelkov, morebitne napake v proizvodnji ipd.). Takšen sistem omogoča dejansko "on-time" vedenje o dogajanju v celotnem koncernu.

Podobno je enota DHL-a vključena v informacijski sistem korporacije, ki jim omogoča popolno informatizacijo poslovanja oziroma izmenjave podatkov o pošiljkah in tudi spremljanje poti iz lokalnega/regionalnega okolja poslanih pošiljk kjerkoli po svetu. Pri medsebojnem komuniciranju med zaposlenimi prevladuje elektronska pošta. Le-ta je, gledano na ceno mednarodnih telefonskih pogovorov, tudi precej cenejša. Oba primera kažeta na informacijsko razvitost, ki jo že pričakujejo ali pa jo bodo v bližnji prihodnosti pričakovali potencialni tuji partnerji od delovnih organizacij iz lokalnega delovnega okolja.

Bolj problematično je stanje na področju medorganizacijske informacijske povezanosti. Večina omenjenih velikih organizacij z uspešno rešeno znotrajorganizacijsko informatizacijo še vedno ni informacijsko odprtih navzven. Glede na analizo številnih razgovorov v delovnih organizacijah gre za problem organizacijsko-komunikacijske kulture in pogosto tudi za - sicer v razgovorih manifestno neizražene - strah programerjev pred odpiranjem. Ti se pač zavedajo, da bo njihov sistem ne le bolj ranljiv, ampak bo njihovo delo vidno in primerljivo navzven, v širšem delovnem okolju. V večini delovnih organizacij s številnimi stiki s poslovnimi partnerji tako razmišljajo o uvedbi elektronske pošte in Interneta. Vendar pogosto tudi, če se ta uvede, ostajata telefon in fax še vedno prevladujoči obliki medorganizacijskega komuniciranja.¹³

10. Pripombe lahko abstrahiramo v dva sklopa. Na eni strani anketiranci ugotavljajo nizko kvaliteto ponudbe, nediferenciranost ponudbe ("vse je isto"), neusklajenost obratovalnih časov na drugi strani pa si želijo kvalitetnejšo, predvsem gostinsko, ponudbo, a tudi druge oblike ponudbe, ki bi vključevala višjo raven urbane kulture (npr. kavarna, starinarnica, knjigarne). (več o tem glej v prispevku mag. Hočevarja v tej publikaciji)

Potreba po potrošnji individualiziranim okusom namenjenije urbane kulture pa se izrazito kaže tudi pri vprašanju o tem kako močno pogrešajo v mestu Koper določene oblike urbane dogodkovnosti. Pri tem ob tipičnih primorskih gostilnah izstopa predvsem pomankanje kulturne ponudbe na t.i. višji, elitni ravni ("gostovanje uveljavljenih slovenskih gledališč" 60,1%, "mednarodne kulturne prireditve" 65,6%, "vrhunske umetniške in kulturne dogodke" 52,4%).

11. Podrobnejšo sumarno analizo informatiziranosti v občini Koper glej v Trček, 1997.

12. V Intereuropi imajo tako npr. več kot 1100 povezanih terminalov iz 42 poslovnih enot v Sloveniji. Tako integrirani sistem jim omogoča poslovanje po načelu "od vrat do vrat" in možnost dostave pošiljke v roku enega dne. Podobne znotrajorganizacijske sisteme imajo tudi v drugih večjih delovnih organizacijah.

13. Ker gre pri informatizaciji za hitro razvijajoče se področje, smo tako za časa naše triletno raziskovalne dejavnosti na terenu zaznali določene premike v smeri večje uporabe računalniško posredovanega komuniciranja. Najbolj izrazit primer tega je Luka, kjer je prišlo po modernizaciji informacijskega sistema, do množičnejše uporabe elektronske pošte. Problem pa je, da je pogosto uporaba le-te prepuščena samostojnim odločitvam zaposlenih in ni del širše strategije komunikacijske povezanosti. To potrjuje našo tezo o pomenu prisotnosti komunikacijske kulture v delovni organizaciji.

Medorganizacijski informacijski sistem v nastajanju, ki je po svojih standardih primerljiv s podobnimi delujočimi sistemi v tujini, je ATNET omrežje. Gre za informacijski sistem odprtega tipa, ki ob računalniški izmenjavi podatkov vključuje še večino ostalih omrežnih storitev. Sistem trenutno vključuje delovne organizacije, povezane v luško-transportno dejavnost. Sociološko zanimiv je odziv potencialnih uporabnikov. Ti so bili načelno vsi za postavitev sistema te vrste, vendar se je problem pojavil pri plačevanju uslug. Stari sistem RIP, ki ga je imela Luka, je bil brezplačen za maloštevilne zunanje uporabnike. Sama ideja, da bi bilo za uporabo informacijskega sistema oziroma za informacije potrebno plačevati, se je v lokalnem okolju iskazala kot nesprejemljiva, kar je povzročilo pisanje pritožb s strani špeditsko-ladijskega združenja.

Podobna primera nezavedanja pomena informatizacije sta nastala tudi pri poskusu oblikovanja predstavljene strani Slovenske Istre in skupne predstavljene strani ponudbe prodajalcev avtomobilov. V prvem primeru ni bilo odziva s strani turistične skupnosti, ki bi lahko npr. ob predstavitvi svoje ponudbe na predstavitveni strani omogočala tudi "on-line" rezervacijo.¹⁴ V drugem primeru pa se je prodajalcem zdelo nesmislena predstavitev na Internetu, še zlasti pa ideja skupne predstavitve, ki bi potencialnemu kupcu omogočala primerjavo med njimi.

Opisani primeri kažejo na še vedno prisotno stališče v lokalnem delovnem okolju, ki pojmuje informatizacijo kot nekaj futurističnega in "nam nepotrebne", predvsem pa finančno zahtevnega. Kot razvojno najuspešnejša rešitev iz takšnega stanja se je v tujini, z nekaj uspešno delujočih informacijskih omrežjih na lokalno/regionalni ravni, izkazal razvoj javno dostopnega informacijskega servisa, ki bi vključeval tako profitne kot tudi neprofitne akterje (glej Brants et. al., 1996; Carter, 1997; Loader (Ed.), 1997; Miller, 1996; Trček, 1997a). Pri razvoju takšnega stroškovno ugodnega informacijskega omrežja pa ima, primerjalno gledano, na nacionalni ravni Mestna občina Koper in tudi obalna regija določene komparativne prednosti, ki so lahko dobro izhodišče za poskusni razvoj lokalnega informacijskega omrežja.

3.1. Komparativne prednosti lokalno-regionalnega delovnega in bivalnega okolja za izvedbo informatizacije

V primerjavi z drugimi občinami in regijami v Sloveniji, mogoče z izjemo mesta Ljubljane, je za Mestno občino Koper in celotno regijo značilno, da:

- ima primerjalno najbolj razvito telekomunikacijsko omrežje v Sloveniji;

- na tem območju obstaja vrsta svetovalnih, storitvenih, turističnih in kulturnih dejavnosti, ki bi lahko vsaj del svoje ponudbe virtualizirali;
- je za območje regije prevladujoča naselitev v izredno ozkem priobalnem pasu, kjer živi približno 95% celotne populacije.

Na ravni poslovne enote Koper Telekom Slovenije je največje število telefonskih naročnikov na 100 prebivalcev. To skorajda dosega standarde sosednje Italije in Avstrije in že presega nivo razvitosti Španije in Portugalske. Ob tem je že pretežno zgrajena optična medkrajevna povezava. Problematičen pa je visok delež analognih central (skoraj 50%) ter t. i. "dvojčkov". Oboje naj bi bilo do leta 2000 odpravljeno. Vendar sedanje stanje že omogoča relativno nemoteno uporabo Interneta, glede na izkušnje uporabnikov. Podobno je z razvitostjo mobilne telefonije, ki prostorsko pokriva celotno priobalno območje.

Problem nadaljnjega razvoja telefonije na območju regije predstavlja nacionalna razvojna strategija trenutno še monopolističnega Telekoma, ki želi uravnotežen razvoj na območju celotne države. To pomeni, da je PE Koper s tem prikrajšana za naložbe oziroma da mora čakati, da druga območja dosežejo isto stopnjo razvitosti.

Ob virtualizaciji ponudbe s pomočjo Interneta pa obstaja tudi možnost ponudbe na daljavo s pomočjo telefona (npr. t. i. telebanking, teleshopping). Na območju občine in regije med ponudniki uslug preko telefona prevladujejo razvojno banalne, a trenutno modne usluge "vročih telefonov" in napovedovanja usode. Uspešen primer avtomatskega telefonskega odzivnika pa je npr. odzivnik kmetijsko-svetovalne službe, ki obvešča kmetovalce, sadjarje in vinogradnike o škodljivcih in načinih njihovega zatiranja ter o trenutnih cenah sadja in zelenjave na trgu.

Obstoj številnih ponudnikov uslug na področju servisne dejavnosti, trgovine, svetovanja, turizma, kulture, zdravstva ipd. na območju občine in regije predstavlja potrebno kritično maso za informatizacijo ponudbe ali vsaj ponudbo po telefonu. Pri tem je potrebno poudariti, da lahko virtualno trgovanje odpira večje možnosti manjšim akterjem, ki nimajo sredstev za klasično prodajo in klasične reklamno-propagandne akcije. Pri tem pa se potencialno razširja prostor, ki ga pokrivajo, vsaj na območje celotne Slovenije, ob predpostavki nadaljnje nagle rasti informatizacije pa celo v mednarodni prostor.

Strnjeno naselitev ob izkoriščanju omrežij kableske televizije in v prihodnosti tudi omrežja električne napeljave kot hkratnega informacijskega omrežja, ki bi pokril večji del lokalne populacije, omogoča učinkovito do-

14. Da je takšna rešitev možna in učinkovita, kaže že delujoči primer predstavitvene strani občine Bohinj (www.bohinj.si).

stavo blaga naročenega v virtualnih trgovinah. Ta način nakupovanja in opravljanja drugih potreb na daljavo je zlasti pomemben za hendikepirane in prostorsko manj mobilne prebivalce.

Pri oblikovanju tako zasnovanega, obsežnega, javno dostopnega, cenovno nezahtevnega in za uporabnika prijaznega informacijskega prostora pa je pomembna vloga lokalne oblasti (več o tem v Trček, 1997a). V uspešno delujočih lokalnih informacijskih sistemih lokalna oblast običajno igra vlogo koordinatorja in zagotavlja možnosti sobivanja ne le profitnih, ampak tudi neprofitno naravnanih akterjev v lokalnem kibernetnem prostoru.

4. (NE)FLEKSIBILNOST PROSTORSKO-ČASOVNE ORGANIZACIJA DELA

4.1. Teritorialna prisotnost in organizacijska povezanost

Pri analizi prostorskega povezovanja oziroma teritorialne (lokalne, regionalne, nacionalne, obmejne, transnacionalne, globalne) prisotnosti delovnih organizacij iz lokalnega delovnega okolja in analizi vključenosti le-teh v nadnacionalna/globalna omrežja delovnih organizacij ugotavljamo, da je stanje izrazito bipolarno. Na eni strani so delovne organizacije, ki so vezane na luško-blagovno-transportni sistem (Luka Koper, Inereuropa, Banka Koper, ladjarske agencije ipd.), ter organizacije, ki morajo zaradi obsega svojega poslovanja biti prisotne v širšem prostoru (Iplas, Tomos, Lama, Cimos, Banka Koper). Naštete organizacije so samostojno ali preko svojih partnerjev in zastopnikov prisotne v globalnem prostoru. Ostala večina delovnih organizacij pa je teritorialno prisotna na slovenskem ali lokalno/regionalnem ter bližnjem obmejnem prostoru. Med slednje spadajo tako večje, starejše trgovsko-posredniške organizacije (Emiona-Obala, Auto-Merkur, Jestvina) kot tudi manjše proizvodne, storitvene in trgovske organizacije, večinoma nastale v obdobju gospodarske tranzicije.

Večina lokalno/regionalno in nacionalno usmerjenih delovnih organizacij črpa svoje komparativne prednosti na bližini meje in poznavanju italijanskega trga potrošnih dobrin ter pristanišča kot transportno-logističnega centra. Ta geografska danost kot komparativna prednost pa dolgoročno razvojno gledano izgublja na pomenu. Že sedanje postopno zasičenost trga potrošnih dobrin se kaže v dolgoročni neuspešnosti manjših trgovsko-posredniških delovnih organizacij. Ob predpostavki pojavljanja večjih, mednarodnih akterjev v lokalnem prostoru, ki s svojo multinacionalno trgovsko-storitveno korporacijsko logiko obsega lahko ponudijo nižje cene in tudi privlačnejše potrošne dobrine, lahko pričakujemo še dodatno povečevanje neuspešnosti za dosedanje tranzicijsko obdobje prevladujočih novonastalih delovnih organizacij.

Izhod iz te pasti je v povezovanju oziroma vključevanju delovnih organizacij v globalna omrežja, ki zagotavljajo tako v lokalno-regionalnem okolju odsotna znanja (npr. trgovske franšize z izdelanimi sistemi marketinga) kot tudi pogosto zagotavljajo prisotnost na globalnem trgu (npr. globalne hotelske verige).

Pri teritorialni analizi povezovanja pa je opazno tudi pomanjkanje povezovanja na lokalno-regionalni ravni (npr. med hotelirji na obali in ponudniki turistično-rekreativnih storitev na podeželju). Brez tega pa dejansko težko govorimo o lokalno-regionalnem delovnem okolju kot o konkretnem delujočem omrežju, ki lahko s svojimi skritimi znanji in razvito fizično kot tudi podporno (t. i. "mehko") infrastrukturo - ob konsenzualno določenih razvojnih prioritetah - nastopa kot gospodarsko propulzivna regija na globalnem trgu. Nepovezanost ni opazna le znotraj delovnega okolja oziroma med delovnimi organizacijami, stanovskimi združenji, organi državne in lokalne uprave, ampak tudi medsektorsko (npr. med delovnim in izobraževalnim okoljem, turizmom in kulturo). Ta razvojno in informacijsko-logistično nedefinirana regionalnost pa povzroča tudi neprepoznavnost obalne regije v mednarodnem prostoru.

4.2. Prostorsko-časovna organizacija dela na znotrajorganizacijski ravni

Pri načrtovani prostorsko-časovni organizaciji dela ostaja večina, zlasti glede na število delavcev v večjih delovnih organizacijah, ujetih v načine organizacije dela značilne za množične, industrijsko-birokratske, nefleksibilne, monolokacijske oblike dela, čeprav prevladovanje storitvenih dejavnosti v lokalnem delovnem okolju potencialno omogoča večjo fleksibilnost pri organizaciji dela. To kažejo tudi anketni rezultati. Od zaposlenih anketirancev jih 53,3% dela po fiksno določenem delovnem času, 15,3% pa ima t. i. "drseči" prihod in odhod z dela. Skupaj torej kar 68,8% zaposlenih dela v togo določeni časovni organizaciji dela. Prihode in odhode pa si poljubno določa le 3,7% zaposlenih, med temi gre za višje izobražene oziroma (predvidevamo) za zaposlene na višjih položajih.

Pri prostorski lociranosti dela so rezultati ankete podobni, 63,9% zaposlenih dela na sedežu, centrali delovne organizacije, 6,9% pa v dislocirani enoti, kar skupaj pomeni 70,8%. Pretežno na terenu dela 14% anketirancev ter še 1% pretežno pri njihovih poslovnih partnerjih. Večino svojega dela pa opravi doma 6,9% anketirancev.

Vzrokov za prevladujočo centralizirano, togo organizacijo dela ne moremo pripisati le naravi dela. V intervjujih z načrtovalci delovnega procesa se je kot prevladujoče mnenje izkazalo, da bi "večja prostorsko-časovna fleksibilnost pomenila še manj dela". Problem izvira torej iz organizacijske kulture, pri kateri je izrazito poudarjeno nezaupanje v zaposlene. Tako je npr. za

večino vodilnih kadrov, s katerimi smo opravili razgovore, delo na domu "futurološka razprava", neuresničljiva v njihovem konkretnem delovnem okolju. Da je organizacija dela problematična, kaže tudi anketno vprašanje o obremenitvah, ki so jim zaposleni izpostavljeni pri delu. Med njimi je na visokem mestu slaba organizacija dela, saj 40,8% anketiranih meni, da je leta prisotna v njihovi delovni organizaciji, kar je moteče za 33,4% anketirancev.

Izhod iz te situacije je v prehodu iz organizacijskega modela, ki temelji predvsem na tayloristični kontroli zaposlenih na nižjih ravneh, v model, ki izhaja iz zaupanja v zaposlene. To pa se izraža v večji avtonomiji odločanja pri opravljanju njihovega dela ob hkratnem prevzemanju večje odgovornosti za rezultate svojega dela.

4.3. Teritorialna (lokalna) zaprtost kadrovanja in izobraževanja: strah pred tujci

Ujetost v ožje teritorialne meje je najbolj izrazita pri kadrovanju. Pri tem lokalno in regionalno delovno okolje ne izstopa v slovenskih merilih. Teritorialno zaprti krogi kadrovanja so značilni za vse regije v državi, z izjemo Ljubljane, in niti ne celotne osrednje-slovenske regije. To stanje ni toliko presenetljivo za nekatere druge regije, če izhajamo iz zgodovine nastanka konkretnih delovnih okolij, je pa presenetljivo za obalno regijo, v kateri bi hipotetično pričakovali večjo odprtost do tujcev, tujih strokovnjakov, glede na višjo stopnjo mobilnosti v obmejni in pristaniško-transportni regiji.

V večini delovnih organizacij ne razmišljajo o najemanju tujih strokovnjakov oziroma ponosno deklarirajo sebe kot "primorske" delovne organizacije. Ta izražena visoka stopnja regionalne teritorialne identifikacije, ki se kaže tudi v rezultatih ankete kot visoka stopnja navezanosti na občino Koper (83%) in obalno regijo (83,3%), je sicer dobro izhodišče za oblikovanje dejanskega povezanega lokalno-regionalnega delovnega okolja, vendar je problematičen odklonilni odnos - tako v anketi zajetih zaposlenih kot tudi celotnega vzorca - do tujcev.

Ta se npr. kaže: v stališču anketirancev do omejevanja priseljevanja, kjer prevladuje stališče o omejevanju priseljevanja za vse potencialne prebivalce iz širšega nenacionalnega prostora; omejevanju gradnje počitniških hiš za nedomačine (79,1%) in stanovanj za upokoјence od drugod (66,9%); v nestrinjanju s stališčem, da bi "tujcem morali dovoliti lastništvo nepremičnin" (59,7%) in v nestrinjanju s stališčem "da bi pritegnili za naš razvoj pomembne tuje strokovnjake, je

prav, da jim ponudimo tudi dosti višje dohodke, kot jih imajo naši domači" (74,1%) ipd. Z višjo stopnjo izobrazbe se sicer zmanjšuje delež nestrinjanja glede lastništva nepremičnin ter ponujanja višjega standarda tujim strokovnjakov. Pri možnostih izkoriščanja t. i. "sončnega pasu" za naselitev upokoјencev in "vikend-turizem" s strani tujcev pa se z višjo izobrazbo izrazito povečuje nestrinjanje, kar izraža nestrpnost lokalnih elit tako do tujcev kot tudi do upokoјencev. Tako npr. višje in visoko izobraženi nasprotujejo celo gradnji naselij za domače upokoјence.¹⁵

Ujetost v lokalno-regionalno delovno okolje pa izražajo zaposleni anketiranci tudi pri vprašanjih o lastni teritorialni zaposlitveni mobilnosti. Tako se jih npr. 39,1% ne bi bilo pripravljeno preseliti v kakšen drug kraj, prav tako se jih 78,7% ne bi bilo pripravljeno voziti na delo (v eno smer) več kot 60 minut. Pri tem pa so proti selitvi predvsem starejši anketiranci, medtem ko je npr. pri mlajših delež zavračanja nižji. Glede na izobrazbo pa razlike niso tako visoke, kot bi lahko hipotetično pričakovali.

V rezultatih izražen odklonilni odnos do navedenega segmenta tujcev ter tudi miselnost ujetost v teritorialno nemobilno načrtovanje lastne "poklicne biografije" je dolgoročno razvojno gledano kontraproduktivno oziroma v veliki meri onemogoča v dosedanjih strategijah zapisane in zaželeno težnje po globalizaciji delovnega okolja. Kljub kadrovskim potencialom občine in regije je iluzorno pričakovanje, da je - ob današnjem izrazito turbulentem razvoju - možno zagotavljati vsa za tekovanje na odprtem, globalnem trgu potrebna znanja le z domačimi kadri. Prav tako je iluzorno pričakovanje, da s sodelovanjem s partnerji v globalnih poslovnih omrežjih ne prihaja do prenosa dela prej samobitne poslovne suverenosti na strateške koalicije, kar se npr. kot razvojna patologija kaže v politično trenutno popularnih "slovenskih variantah" reševanja delovnih organizacij. Omejena poklicno-izobraževalna mobilnost pa postaja že vzrok za pobege mlajših, izobraženih potencialov v Ljubljano in v manjšem obsegu v Italijo. To lahko vodi v negativno selekcijo potencialov, kjer bodo na zaposlitev v lokano-regionalnem okolju "obsojeni" le tisti, ki nimajo znanj za prodor v zahtevnejša globalna delovna omrežja in okolja.¹⁶

Potencialno grožnja kadrovske zaprtosti je mogoče rešiti s povezovanjem delovnega in izobraževalnega okolja ter vključevanjem in odpiranjem obeh v mednarodna referenčna omrežja. Prehod iz delovnega, izobraževalnega in raziskovalnega okolja v enotno delovno-izobraževalno-raziskovalno okolje oziroma omrežja, ki

15. Pri nestrinjanju z gradnjo za domače upokoјence s strani bolj izobraženih bi bilo potrebno testirati, v kolikšni meri gre dejansko za nestrinjanje s segregacijo starejših občanov in ne za nezaželenost starejših samih po sebi.

16. Ta razvojna patologija se npr. že pojavlja na znotrajnacionalni ravni, kjer so na "provinci" obsojeni le manj sposobni diplomiranci, ker ne najdejo zaposlitve v Ljubljani.

smo mu priča kot dolgoročnem trendu v razvitih delovnih okoljih, ob nujni predpostavki, da to povečanje presega ozke nacionalne ali še nižje teritorialne ravni povezovanja, lahko omogoči pridobivanje novih informacij in spoznaj, potrebnih za razvoj lokalno-regionalnega delovnega okolja. Predpogoj tega je večje sodelovanje med delovnimi in izobraževalnimi ter raziskovalnimi organizacijami, ki je po tranziciji na regionalni ravni v veliki meri zamrlo.¹⁷

Pri analizi rezultatov ankete je zanimivo, da anketiranci ne nasprotujejo internacionalizaciji nastajajočega univerzitetnega centra na Obali. Tako npr. le 13,7% anketirancev nasprotuje stališču, da naj bo nastajajoča univerza "odprta za tuje predavatelje in študente". Nekoliko višje je nasprotovanje izvajanju študija v angleščini (30,7%) ali v italijanščini (32,6%). Pri tem je zanimivo, da študiju v italijanščini najbolj nasprotujejo višje in visoko izobraženi. Hipotetično lahko rečemo, da le-ti - za razliko od angleščine - dojemajo študij v italijanščini kot grožnjo. Internacionalizacija nastajajoče univerze pa bi gotovo srednjeročno povzročila tudi internacionalizacijo lokalnega in regionalnega delovnega okolja, če predpostavimo logično rast univerze oziroma ustanavljanje njenih fakultet, izhajajoč iz potrebe tako ožjega delovnega okolja obalne regije kot tudi širšega nadnacionalnega (obmejnega) delovnega okolja.

5. MEHANIZMI "POMOČI ZA SAMOPOMOČ": PREŽIVELOST STARIH MODELOV POMOČI

Številne po letu 1991 ustanovljene delovne organizacije, ki so pogosto s samozaposlovanjem lastnikov reševale konkretne eksistenčne probleme nastale nezaposlenosti, si običajno s svojimi notranjimi znanji in viri ne morejo zagotavljati vseh za dolgoročni razvoj in tudi obstoj potrebnih informacij. To vlogo novih "skupnih služb" morajo prevzeti nase že obstoječa strokovna združenja (gospodarske in obrtne zbornice) in svetovalne službe (zavodi za zaposlovanje, za pospeševanje podjetništva) ter tudi novonastale organizacije (zasebne svetovalne službe, podjetniški klubi ipd.).

Iz analiz intervjujev s številnimi podjetniki in obrtniki iz občine Koper smo ugotovili, da ti dokaj pejorativno vrednotijo delo in ponudbo že delujočih služb. V njihovih odgovorih prevladuje mnenje, da so le-te večinoma "same sebi namen". Pri odnosu lokalnih, občinskih voditeljev do njih pa se jim zdi, da le-te zanimajo samo velike organizacije, ki jim lahko kot sponzorji kaj ponudijo, in ne oni, ki potrebujejo pomoč.¹⁸ Iz analiz intervjujev pa prav tako ugotav-

ljamo, da tisti, ki se pritožujejo, pogosto ali niso seznanjeni z vsemi možnostmi pomoči ali pa je tudi ne iščejo, preden zaidejo v težave.

Da je preseganje te nepovezanosti možno, kažejo npr. rezultati programov samozaposlovanja, ki jih izvaja enota Republiškega zavoda za zaposlovanje v Kopru. Vendar tudi rezultati ankete, ki se nanašajo na načine iskanja nove zaposlitve (glej tabelo), kažejo, da še vedno prevladujejo neformalni načini reševanja konkretnih problemov.

Tab. 4: Pomoč pri iskanju zaposlitve

Tab. 4: Aid while looking for a job.

Če ste zamenjali zaposlitev, ali nam lahko, prosim, poveste, kdo vam je pri tem pomagal? (Možnih je več odgovorov)

zaposlil sem se :	n:
na osnovi informacij že zaposlenih v sedanji delovni organizaciji	50
ustanovil sem lastno podjetje	40
na podlagi razpisov, oglasov v medijih	29
na osnovi informacij v neformalnih krogih	29
s pomočjo Zavoda za zaposlovanje	16
s pomočjo drugih, zasebnih svetovalnih agencij	4

V bodoče je potrebno razvijati tako nove oblike pomoči (npr. finančno, pravno, marketinško svetovanje, podjetniško izobraževanje) kot tudi izboljšati pretok informacij do pomoči potrebnim. Glede celotne filozofije dajanja pomoči pa je potreben prehod iz starih načinov, ki so pasivizirali sprejemnika in ga dolgoročno navajali na nenehno pomoč, ne glede na delovne rezultate, v sistem "pomoči za samopomoč". Znotraj novega sistema bi poskušali iskalcem pomoči zagotoviti manjkajoče vire in informacije, potrebne za lasten razvoj, ter jim pri tem pomagati hitreje premagovati - običajno začetne - težave. Sistem pomoči za samopomoč bi moral delovati kot omrežje, ki povezuje vse - tako zasebne kot javne - ustanove in omogoča informiranje iskalcev o ponudbi na enotni lokaciji ali enotnem informacijskem viru (npr. "dežurni telefon", skupna predstavljena stran na Internetu). Namen pomoči naj bi bil predvsem doseganje stanja, ko lahko novonastale organizacije delajo v pretežni meri avtonomno. (več o samem konceptu sistema "pomoči za samopomoč" glej v prispevku Z. Mlinarja).

Večino konkretnih pritožb sogovornikov je mogoče rešiti hitro, če se ob izboljšanju medsebojnih komunikacij izvede še:

- spodbujanje inovativnosti s fiskalno politiko, npr. se zlasti pri komunalno-infrastrukturni dajatvah z zniževanjem le-teh delovnim organizacijam, ki so izvedle ekološko in energetsko ugodnejše rešitve;

- izdelava strategije dolgoročne oddaje lokalov in poslovnih prostorov v lasti občine, ki bo z izdelanimi mehanizmi kreditiranja obnove tudi odpravila sedanji zastoj v izboljšavi kvalitete tako videza lokalov kot ponudbe storitev,

- (so)ustanovitev konzorcija za celostno (marketinško-sejemsko) predstavljanje delovnega okolja občine/regije, ki bo promoviral regijo v tujini, iskal in navezoval stike s funkcionalno komplementarnimi regijami ter ponujal informacije o možnih oblikah sodelovanja delovnih organizacij iz domače z delovnimi organizacijami iz tujih regij,

- razvoj - v povezavi z razvojem visokega šolstva - podjetniškega inkubatorja in nove proizvodno-obrtnice, ki je sicer na deklarativno-planski ravni že del dosedanjih razvojnih strategij; ta naj bi omogočala dostop do manjkajočih znanj, informacij.

6. SKLEP: OD (GEOGRAFSKIH) DANOSTI K OMREŽNI PRODORNOSTI

Čeprav je Obalna regija in s tem Mestna občina Koper na nacionalni ravni ob Ljubljani in Osrednjeslovenski regiji razvojno najbolj propulzivna (glej Kukar, 1995), v analizi predstavljeni v tem besedilu ugotavljam številne razvojne probleme, ki onemogočajo razvoj lokalnega in regionalnega delovnega okolja v zaželeni smeri postfordističnega, informacijskega, poslovno-storitvenega, internacionaliziranega in globalno kompetitivnega. Pri izhodiščih za bodoče razvojne strategije se je potrebno - izjajoč iz rezultatov analize - še zlasti usmeriti v reševanje v besedilu predstavljenih štirih razvojno ključnih sklopov.

Na ravni fizične, grajene strukture bi bilo potrebno na osnovi inventarizacije trenutnega stanja - predvsem na osnovi izdelane evidence obstoječih neizkoriščenih prostorov - načrtovati kvalitetno prenovo že obstoječih struktur, ki bodo prenovljene omogočale večjo prostorsko-časovno fleksibilnost dela ter tudi večjo zasebnost na individualiziranih delovnih mestih. Pri načrtovanju sprememb je potrebno upoštevati pripombe zaposlenih o delovnih pogojih na konkretnih delovnih mestih. Pri novogradnjah pa je potrebno ob načelih modularne gradnje upoštevati tudi načela večfunkcionalnosti zgrajenih prostorov (npr. združevanje večjega števila prostorov v enotni prostor; ko to zahteva timsko delo, in obratno; pregrajevanja na manjše prostore, ko je več individualnega dela).

Na ravni delovnega in bivalnega okolja kot celote pa je pri načrtovanju potrebno izhajati iz trenda prehajanja enega v drugega ter zagotavljati možnosti za delo v bivalnem okolju, kjer se kot največji problem pojavlja

pomankanje prostora, oziroma zagotavljanje kvalitete bivalnega v delovnem okolju. Pasivni in aktivni počitek med delom oziroma možnost zaposlenih, da se med dolgotrajnim delom umaknejo za nekaj časa iz delovnega v "bivalno" okolje, pomeni večjo humanizacijo dela, ki vpliva na boljše delovne rezultate.

Za vključevanje v informatizirana globalna omrežja je na ravni občine in regije nujen razvoj javno dostopnega informacijskega sistema, ki bo omogočal informatizacijo manjših delovnih organizacij, povečanje dela na domu, oblikovanje predstavitev lokalnega delovnega okolja v kibernetnem prostoru ter informatizacijo in virtualizacijo številnih storitev. Pri informatizaciji se v urbanem okolju lahko izkoristijo že obstoječa omrežja kableske televizije.

Pri izvedbi informatizacije je potrebno načrtovati izgradnjo infrastrukture tudi na podeželju. Ta bi omogočila prostorsko razpršitev dela ter hkrati omogočila večjo humanizacijo bivanja oziroma uresničila željo anketirancev po bivanju v »hiši na samem«. Informacijsko-komunikacijsko opremljeno podeželje pa ne bo privlačno le za potencialne domače »tele-delavce«, ampak tudi za tujce, ki želijo bivati in v prostoru "sončnega pasu" ter imeti hkrati informacijsko globalno dostopnost.

Ob izboljšanju fizične infrastrukture postaja t. i. "mehka" infrastruktura, ki pa jo predstavlja ravno lokalno-regionalno omrežje informacijsko ter interakcijsko povezanih v delovnem okolju prisotnih akterjev, nujen predpogoj za uspešnost lokalnega in regionalnega razvoja. Prehod iz samozadostnosti ali avtarkičnih delovnih organizacij, ki črpajo svoje trenutne komparativne prednosti v preveliki meri na geografsko zaščitene danosti, v dejansko povezano lokalno delovno okolje z jasno določenimi razvojnimi strategijami in občutkom pripadnosti, povečuje prepoznavnost obalne regije in Mestne občine Koper.

Ob tem pa je potrebno presegati "lokalistično avtarkično" miselnost, ki temelji na strahu pred tujci. Le odpiranje delovnega okolja za tuje strokovnjake in omogočanje nabiranja izkušenj domačim strokovnjakom v tujih delovnih okoljih bo preprečilo tako beg možganov, zlasti domačih mlajših izobraženih kadrov, kot tudi strokovno zaostajanje za razvojno propulzivnimi regijami.

Za pristotnost občine in regije v globalnem prostoru je potrebno ustanoviti konzorcij, ki bo skrbel za celostno predstavljanje delovnega okolja občine in regije v tujini, iskal in navezoval povezave s funkcionalno komplementarnimi regijami, ponujal informacije o možnih oblikah sodelovanja domačim in tujim iskalcem. Prav tako je potrebno oblikovati enotno informacijsko središče, ki bo imelo informacije o vseh možnih oblikah pomoči delovnim organizacijam in posameznikom, ki so dostopne tako v lokalnem, nacionalnem kot tudi širšem prostoru (npr. EU programi spodbujanja drob-

¹⁷ Izjema je dobro sodelovanje med Fakulteto za pomorstvo in promet ter Luko Koper in Intereuropo.

¹⁸ Konkretno se pritožbe nanašajo na: dolgotrajnost upravnih postopkov za pridobitev dovoljenj; nerazumevanje bank za razvoj malega gospodarstva; visoke komunalno-infrastrukturne dajatve; neučinkovitost GZS; neobstoj dolgoročne strategije najema ali odkupa lokalov in prostorov v lasti občine ipd.

nega gospodarstva, obmejnega sodelovanja).

Znotraj regije pa je, izhajajoč iz potreb delovnega okolja in regionalno akumuliranega znanja skritih potencialov ("tacit knowledge") v povezavi z domačimi ter tujimi strokovnjaki potrebno razvijati bodočo univerzitetno središče iz že obstoječih, kvalitetnih, delujočih ustanov (visokošolski zavodi, raziskovalni center). Pri tem je nujno večje sodelovanje med delovnim in znanstveno-raziskovalnim okoljem. Tako delovno kot tudi znanstveno-raziskovalno okolje pa se mora bolj inten-

zivno vključevati v mednarodne povezave, ker le tako lahko v obeh okoljih presežejo kadrovske in informacijske zaprtosti.

Lokalno in regionalno delovno okolje, ki bo črpalo svojo kompetitivnost iz lokalno/regionalno akumuliranega znanja ter se povezovalo v nadnacionalna (globalna) omrežja in s tem zagotavljalo dostop do manjkajočih znanj, pa ima večje možnosti za dolgoročno uspešnost.

RESPONSES OF THE KOPER MUNICIPAL COUNCIL'S WORKING ENVIRONMENT TO THE GLOBALISATION AND DEINDUSTRIALISATION TRENDS

Franc TRČEK

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

e-mail: franc.trcek@guest.arnes.si

SUMMARY

The analysis of the state of the Koper working environment shows that it is in the phase of deindustrialization, i.e. in the phase of transition from industrial to postindustrial business and service oriented working environment. For this phase a great number of factors joined in business production networks is characteristic, as well as a more flexible spatial-temporal organization of work, which is expressed in the process of spatial dispersion of work on to numerous locations, with work at home included; a renewed reunification of the working and living environments, as well as a more flexible time organization of work. From the point of view of connecting organization of work it is characteristic to follow the transition from hierarchical and usually territorially closed forms into the network forms which are interconnected. For the Koper municipality a trend of the increase of number of working organizations is characteristic after 1991. Other processes significant for deindustrialization are much less present.

In the text we analyze the presence of these of the developed working environments characteristic longterm development trends in local working environments. In this analysis we focus on four key development issues: spatial-physical structure, process of informatization, spatial-temporal organization of work, and the mechanisms of "help for self-help".

Although the working environment in the Koper municipality is considered to be among the most perspective in the development on the national level, we can see that there are a lot of problems, characteristic of the process of deindustrialization present in it. Thus the very housing structure does not suit the new individualized methods of work. With the new building areas the tendency for the individualization, for spatial-temporal flexibility and for informatization, is not cared for. The process of informatization is mainly limited to larger working organizations. Nobody thinks about the public informatization network, which would include the majority of present factors. Also on the level of organizational culture a rather rigid spatial-temporal organization of work is prevalent, this being the consequence of distrust in the employed. As to the needs for the additional information and knowledge, the mechanisms for "help for self-help" have been insufficiently developed, especially in small newly formed working organizations.

This is also evident from the results of the survey. Thus as many as 68.8% of the employed involved in the survey have rather rigidly defined working hours, including the time when they have to arrive and leave their working posts. Similar is with the spatial location of work, for as many as 70.8% involved in the survey work at a definitely fixed location, 15% work out or with business partners, and as few as 6.9% work at home. Privacy at a working post is ensured only to one fifth of the employed. In this case the answers come from the employed with higher education or from people on higher positions. A rather small is the part of those who have had the chance of individualizing the actual appearance of "their" working post.

The results of the poll show that the mechanisms of help for self-help do not function adequately. Those involved in the polls, and the unemployed, are faced with the prevailing informal forms when looking for a new job.

If we want to sum up the situation in the local working environment we can say that their factors draw their comparative advantages especially from geographical determination and the vicinity of the Italian goods market; but at the same time they express a rather acute distrust towards foreigners. It is surprising that distrust for the right of the foreigners to the ownership of real estate is even more distinct with the more educated people involved in the poll. This is confirmed in the qualitative phase of the research, where we can state that the employment policy is extremely regionally closed - the fact, which is also prevalent in the mentality of the local tech-business intelligence.

In spite of this closeness there is no connection on the local level, or to put it better, there is no local working environment as a network which would include the present factors. This disconnection and passiveness to the inclusion in global business networks make the development of the local working environment impossible in the desired direction towards internationalization. Therefore it is necessary to set up the infrastructural (qualitative housing structures, informatization), as well as substantial (connection of factors included in working environment and generally agreed founding of basic development strategies) prerequisites. The working environment, which is set up as the local network, is also more recognizable in a larger space, and it is easier included in it. The inclusion into the global currents is in every respect the condition for a longterm development success.

Key words: local work environment, globalization, deindustrialization, informatization, networks, dehierarchization, flexibility

LITERATURA

Barnevik, P. (Ed.) (1994): Global Strategies. New York, A Harvard Business Review Book.

Bluestone, B., Harrison, B. (1982): The Deindustrialization of America. New York, Basic Books.

Brants, K. et. al. (1996): The New Canals of Amsterdam: an Exercise in Local Electronic Democracy. Media, Culture & Society, Vol. 18, No. 2.

Camagni, R. (1991): Spatial implications of technological diffusion and economic restructuring in Europe: The Italian case. *Ekistics*, Vol. 58, No. 350/351.

Cappellin, R. (1996): Federalism and the Network Paradigm: Guidelines for a New Approach in National Regional Policy. referat na 36th European Congress of European Regional Science Association, Zurich, 26-30 August 1996.

Carter, D. (1997): "Digital Democracy" or "Information Aristocracy"? Economic regeneration and the Information Economy. v: Loader (Ed.).

Castells, M. (1996): The Rise of Network Society. Cambridge Mass., Blackwell.

Clutterbuck, D. (Ed.) (1985): New Patterns of Work. Aldershot, Gower.

DiFazio, W. (1996): Technoscience and the Labor Process. V: Aronowitz et. al. (Eds.), Technoscience and Cyberspace. London, Routledge.

Drucker, P. (1993): Post-capitalist Society. Oxford, Butterworth-Heinemann.

Dutton, W. H. (Ed.) (1996): Information and Communication Technologies: Visions and Realities. Oxford, Oxford University Press.

Freeman, C. (1996): The Factory of the Future and the Productivity Paradox. V: Dutton (Ed.).

Goddard, J., Richardson, R. (1996): Why Geography Will Still Matter: What Jobs Go Where. V: Dutton (Ed.).

Hout, T. et. al. (1994): How Global Companies Win Out. V: Barnevik (Ed.).

Kavadar, A. V. (1995): Pravica delavca do zasebnosti. Organizacija, informatika, kadri: vloga in naloge managementa, XIV. posvetovanje organizatorjev dela, Portorož 6-7. april 1995, Kranj, Fakulteta za organizacijske vede.

Kavčič, B. (1991): Sodobna teorija organizacije. Ljubljana, DZS.

Kavčič, B. (1994): Dve novosti: mrežna in vitka organizacijska struktura. Organizacija in kadri, let. 27, št. 10.

Kukar, S. (1995): Regionalni razvoj Slovenije. V: Kukar Stanka et. al.: Prostor, okolje, socialna varnost. Ljubljana, Zavod RS za makroekonomske analize in razvoj.

Loader, B. D. (Ed.) (1997): The Governance of Cyberspace: Politics, Technology and Global Restructuring. London, Routledge.

Martin, H. P., Schumann, H. (1996): Die Globalisierungsfalle: Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag.

Miller, S. E. (1996): Civilizing Cyberspace: Policy, Power, and the Information Superhighway. New York, AMC Press.

Mlinar, Z. (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dela/Opera 35).

Moran, R. (1993): The Electronic Home: Social and Spatial Aspects. Dublin, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Möntmann, H. G. (1994): Das Ende der Mobilität: Leben am Daten-Highway. Wien, Ueberreuter.

- Rifkin, J. (1995): The End of Work. New York, Putnam Book.
- Trček, F. (1997): Dostopnost in izključnost v kiber-prostoru: Računalniško posredovano komuniciranje in spremembe prostorsko-časovne organizacije družbe. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede (magistrsko delo).
- Trček, F. (1997a): Virtualna demokracija - navideznost ali dejanskost? Družboslovne razprave, XII, 24-25. Ljubljana.
- Zarówin, S. (1996): Building a Cyberspace Bussines. Journal of Accountacy, July 1996.

POMORSTVO IN PROMET

TRASPORTI MARITTIMI E TERRESTRI

NAUTICAL SCIENCE AND TRAFFIC

izvirno znanstveno delo

UDK 656.6:621.869.8(262)
338.47:627.2(262)

FEEDER PREVOZI V SREDOZEMLJU

Majda PRIJON

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Josip ZOHIL

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

IZVLEČEK

Prispevek obravnava feeder prevoze v Sredozemlju, ki je v ta namen razdeljeno na srednje, vključno z Jadranskim morjem, na vzhodno in na zahodno Sredozemlje. Čeprav imajo, kot je razvidno iz podatkov v prispevku, vse regije svoje posebnosti, imajo tudi precej skupnih prvin (zbirna pristanišča, prevoznike itd.), zato je smiselno, da jih obravnavamo kot celoto. Zaradi njihovega medsebojnega vplivanja so dogajanja v omenjenih regijah pomembna za razumevanje feeder prevozov v Jadranskem morju.

Ključne besede: pomorski kontejnerski prevozi, feeder prevozi, sredozemska pristanišča, severnojadranska pristanišča, zbirna pristanišča, prometno gospodarstvo

1. UVOD

Pretežni del (67%) kontejnerjev, vkrcanih ali izkrcanih v severnojadranskih pristaniščih, prevažajo do zbirnih pristanišč v Sredozemlju.¹ Tu se kontejnerji prekrčajo s *feeder* ladij na velike ladje, tako imenovane matične ladje (angl. mother ship), in obratno. Tak način pomorskega prevoza je močno razširjen na Daljnem Vzhodu, Baltiku, v Karibskem morju, Perzijskem zalivu in Sredozemlju. V ta namen je razdeljeno na vzhodno, zahodno in srednje Sredozemlje, kjer je vključeno tudi Jadransko morje.

2. TEHNIČNE, TEHNOLOŠKE IN ORGANIZACIJSKE ZNAČILNOSTI FEEDER PREVOZOV

Na področju transporta kontejnerjev so se v tem desetletju uveljavili prevozi z zelo velikimi kontejnerskimi ladjami, z nosilnostjo 3.000-6.000 TEU, da bi

bile izkoriščene zakonitosti ekonomikega obsega (nižji stroški na enoto prevoznega učinka, nižje voznine, večji zaslužki itd.). Tehnične značilnosti sodobnih plovil tako določajo novo tehnologijo, kar pa zahteva tudi nove pogoje dela, nove organizacijske rešitve itd. Velike ladje so namreč donosne, če se za kratek čas zadržujejo v posameznem pristanišču (ladjarji² teh ladij upravljajo tudi z luškimi terminali in celo s cestnimi in železniškimi prevozi), če je število pristankov na enem krožnem potovanju majhno (optimalno dve pristanišči), če so koncentrirani kontejnerski tokovi uravnoreženi in konstantni itd. Zaradi omenjenih pogojev delovanja so se ti prevozi uveljavili predvsem na morskih poteh z velikimi kontejnerskimi tokovi: Severna Evropa - Severna Amerika, Severna Evropa - Azija, Azija - Severna Amerika in na poteh okoli sveta v smeri vzhod - zahod ali pa zahod - vzhod.

Ustrezne pogoje delovanja med drugim zagotavljajo *feeder*³ ladje, ki prevažajo kontejnerje med zbirnimi pri-

1. Bralec, ki ga zanima dogajanje na tem področju v drugih regijah sveta, svetujemo, naj si prebere Zohil, Prijon, 1996, in obsežno literaturo, ki je navedena v tej študiji.

2. Med dvajsetimi največjimi svetovnimi ladjarskimi družbami, ki so bile ustanovljene v zadnjih letih, je kar pet ladjarjev z Daljnega Vzhoda: Evergreen/Uniglor Marine Corp., Cosco, Hanjin Shipping Co., Yangming, Hyundai Merchant Marine.

3. *Feeder* ladje privlačijo kontejnerje v smeri potovanja matične ladje. Če pa ladje prevažajo kontejnerje v smeri lastnega potovanja (linije) in jih nato prekrčajo na drugo ladjo, govorimo o medlinijskem povezovanju (angl. interlining).

stanišči, v katerih pristajajo velike ladje, in *feeder* pristanišči, kjer velike ladje ne pristajajo.⁴ Za ladjarja je *feeder* ladja zanimiva iz najmanj dveh razlogov: pomaga mu pri polnjenju ogromnega ladijskega prostora in pri razvažanju praznih kontejnerjev. Je kamenček, brez katerega bi se skala majala.

Z organizacijskega vidika je delovanje *feeder* ladje podrejeno matični ladji.⁵ Za *feeder* ladjo veljajo le nekateri principi racionalnosti, ker je večina principov podrejenih matični ladji (urniki, največje število prepeljanih kontejnerjev itd.). Lokalni optimum *feeder* ladje ne predstavlja vedno globalnega optima matične ladje in obratno. Celotni sistem pomorskih kontejnerskih prevozov pa je podrejen doseganju globalnega optima za ladjarja.

Za ladjarja je ugodno, da ima kontejnerje v globalnem pristanišču in ne v zbirnem. Kontejner v globalnem pristanišču je za ladjarja obvladljiv s planiranjem, tisti v zbirnem pa je slučajen (relativno nenapovedan). Zato napotijo kontejnerje iz zbirnih pristanišč v globalna, če je le mogoče in četudi so zato kopenski prevozi dražji. *Feeder* pristaniščem zaradi tega dolgočasno uhajajo kontejnerji. Sistem matičnih in *feeder* ladij navidezno omogoča *feeder* pristanišču nove in boljše povezave s svetovnimi pristanišči, vendar pa je zelo verjetno, da bo ladjar kontejnerje preusmeril v zanj ustrenejša pristanišča.

Feeder ladja mora upoštevati umike pristankov matične ladje in je zato močno odvisna od učinkovitosti pristanišč, v katerih pristaja. Tako se *feeder* prevozniki povezujejo s pristaniškimi upravami in operaterji matičnih ladij, da bolje načrtujejo in koordinirajo svoje delovanje. *Feeder* prevozna storitev je tehnološko in organizacijsko izvedljiva, če:

- imajo *feeder* ladje v pristaniščih prednost pri privezih;
- je pristanišče visoko produktivno pri pristaniških operacijah in pri pretovoru;
- v pristanišču ni zastojev.

3. ZBIRNA PRISTANIŠČA

V zbirnih pristaniščih pristajajo *feeder* in matične ladje.⁶ *Feeder* ladja prepelje kontejnerje na terminal, od koder jih neposredno ali posredno vkrcajo na matično ladjo. Z nje izkrcane kontejnerje pa *feeder* ladja pre-

pelje v bližnja *feeder* pristanišča.

Ker si velike ladje prizadevajo izvajati hitre prevoze, praviloma pristajajo v pristaniščih, ki so na optimalni ladijski poti ali v njeni bližini. Skoraj vsa velika pristanišča so po definiciji na optimalnih ladijskih poteh, saj povezujejo gospodarsko visoko razvite regije sveta, zato praviloma opravljajo tudi funkcijo prekrcaja kontejnerjev.

Zadrževanje matične ladje v pristanišču je povezano z visokimi stroški, zato morajo biti pristaniške operacije izvedene hitro, kvalitetno in poceni. Tako ladjarji relativno pogosto menjujejo prekrcajna pristanišča,⁷ da bi dosegali boljše pogoje poslovanja.

Kontejnerje prekrcajo v sredozemskih pristaniščih na Malti, v južni Italiji in Grčiji, na Cipru, v Libanonu, v Izraelu in v Egiptu. Pristanišča so relativno blizu optimalnim pomorskim potem okoli sveta in si prizadevajo urediti svoje kapacitete in organizacijo, da bi privabila velike ladje in jim omogočila hitre pristanke.

Tabela 1: Število vkrcanih, izkrcanih in prekranih TEU v večjih sredozemskih pristaniščih v letih 1994 in 1993.

Table 1: Number of loaded, unloaded and transhipped TEU in larger Mediterranean ports in 1994 and 1993.

Pristanišče	NM*	000 TEU**	Prekrcajo 000 TEU	Indeks 94/93	% promet /prekrcajo
Algeciras	0	1004	901	124	90
Port Said/Damietta***	0	691	602	122	87
Marsaxlokk	6	383	343	133	90
Alexandria***	32	258	11		4
Gioia Tauro	66	0	0		
Valencia	141	467	44	120	9
Pirej	178	517	101		20
Limassol	179	266	95	120	36
Barcelona	209	605	151	121	25
Larnaca	222	105	82		78
Marseilles	290	437	34		8
Livorno	298	373	0	103	0
La Spezia	337	823	0	108	0
Genova	352	512	0	149	0
Skupaj		6441	2364		37

Vir: Sutcliffe, Rucliffe (1995) in obdelava avtorjev.

Opombe: * NM = navtične milje, ** 000 TEU = skupen promet c 1000 TEU, *** Podatki so za leto 1993, **** Delež prekranih kontejnerjev v skupnem kontejnerskem prometu.

- O prekrcevanju kontejnerjev z ladje na ladjo govorimo tudi v primeru, ko niso prisotne velike ladje. Ker pa je ta operacija relativno draga, postaja ekonomsko učinkovita šele pri večjih ladjah, pri katerih se stroški prevoza na enoto (TEU) občutno zmanjšajo. Tudi v primeru velikih ladij so stroški prekrcevanja "kritični", zato ladjarji raje izberejo pristajanje v pristaniščih, kjer imajo majhne pristaniške in prekrcevalne stroške.
- Delovanje *feeder* ladje je podrejeno delovanju velike ladje, zato se ladjarji pogosto odločajo, da sami upravljajo s *feeder* ladjo in njenimi prevozi. V tem primeru se tudi zmanjša samostojnost klasičnih ladijskih agentov.
- Intervali med dvema pristankoma ladje so ponavadi tedenski. Na nekaterih linijah pa so intervalli celo krajši.
- Zbirna pristanišča z velikim deležem prekranih kontejnerjev so ladjarju le priložnost za večji zaslužek in praviloma v njih nima dolgoročno usmerjenih interesov.

Leta 1994 so v sredozemskih pristaniščih prekrkali okoli 2,3 milijone TEU, kar je predstavljalo 37% od skupnega pristaniškega kontejnerskega prometa. Tabela 1 prikazuje podatke o vkrcanih in izkrcanih kontejnerjih v večjih sredozemskih pristaniščih. Nekatera izmed njih so specializirana za prekrcaje kontejnerjev (Algeciras, Damietta, Marsaxlokk in Larnaca).⁸ Delež prekranih TEU v skupnem pristaniškem kontejnerskem prometu presega 85%. Tudi Barcelona, Limassol in Pirej⁹ beležijo znatne deleže prekranih TEU (25%, 36% in 20%).

Leta 1994 je skupni kontejnerski promet v sredozemskih pristaniščih narasel: število kontejnerjev, izraženih v TEU-jih, se je povečalo v pristanišču Marsaxlokk za 33% in v pristaniščih Damietta, Algeciras, Barcelona, Valencia in Limassol za več kot 20%.

Pristanišče Algeciras je bilo leta 1994 na prvem mestu po deležu prekranih TEU (38%), sledita mu Damietta (25%) in Marsaxlokk (15%).

Leta 1994, v primerjavi z letom 1993, je v omenjenih pristaniščih naraslo število prekranih TEU za več kot 20%.

Skozi Sueški prekop potujejo številne velike ladje, ki nimajo postankov v sredozemskih pristaniščih, kar pomeni, da Sredozemlje ne sodi med večja svetovna tržišča kontejnerskih prevozov.

4. FEEDER PREVOZI NA SREDOZEMSKIH TRŽIŠČIH

Na vzhodnih in zahodnih obalah Sredozemlja se pogosto poslovanja *feeder* prevozov znatno razlikujejo. V zahodnosredozemskih pristaniščih zasledimo hitro rast pristaniškega kontejnerskega prometa. Vzhodna prista-

nišča pa nimajo ustreznih zmogljivosti, beležijo majhno produktivnost, zastoje itd. Zaradi tega so v tem prispevku posebej obdelani zahodno in vzhodno Sredozemlje in Jadransko morje, ki nam je najbližje.

Oglejmo si nekaj konkretnih podatkov o tržiščih, kjer se opravljajo *feeder* prevozi v Sredozemlju.

4.1 Feeder prevozi v Vzhodnem Sredozemlju

Tabela 2 prikazuje pomembnejša pristanišča vzhodnega Sredozemlja, njihove *feeder* prevozne storitve in promet v letu 1994.

Regionalne gospodarske, pravne in druge nestabilnosti in zastoji v pristaniščih imajo močan vpliv na *feeder* prevozne storitve. V regiji je opazna izrazita cikličnost kontejnerskega prometa. Značilen primer je število manipuliranih TEU v pristanišču Limassol. Po hitri rasti v začetku desetletja do leta 1994, ko je bilo v pristanišču pretovorjenih 414.000 TEU (Bascombe, 1995b, 97-99), zasledimo v letu 1995 le 370.000 pretovorjenih TEU. Torej, bistveno se je zmanjšalo število prekranih TEU.¹⁰ Vzroki so pristaniške tarife, stavke in majhna globina vgreza v pristanišču. Podobne vzroke zasledimo tudi v pristanišču Larnaca. Verjetno je sprememba turške zakonodaje vplivala, da se je uvoz zmanjšal na polovico.¹¹

V regiji narašča pomen pristanišč Beirut, Ashdod in Haifa. Pristanišče Haifa je leta 1995 pretovorilo 429.000 TEU, kar pa že presega njegove zmogljivosti (Bascombe, 1995c, 105-108). V pristaniščih Pirej in Istanbul so opazni zastoji.

Tabela 2: Zbirna pristanišča, kontejnerski promet TEU in feeder operaterji v vzhodnem Sredozemlju.

Table 2: Assembly ports, container traffic TEU and feeder operations in the Eastern Mediterranean.

Pristanišča	Damietta	Port Said	Haifa	Larnaca	Limassol	Pirej	Marsaxlokk
Ladjarji	Camou CMA (FAS) Intermodal MC-Lines Nedlloyd	Camou Intermodal MC-Lines	ZIM	Camou MC-Lines	CMA (FAS) Intermodal MC-Lines Nedlloyd Sarlis	Blasco CMA (FAS) Intermodal MC-Lines Sarlis	Intermodal Maersk Med Feeder Norasia
Promet 1994 TEU	493.000	140.000	40.000	82.000	95.000	101.000	343.000

Vir: Bascombe, 1995a, 69.

Opomba: Blasco = Black Sea Co; CMA = Compagnie Maritime d'Affrètement, FAS = Feeder Associate Systems; CMN = Compagnie Meridionale de Navigation; MC-Lines = Mediterranean Container Lines e Metz Container Lines; PASC = Pan Arab Shipping Co.

⁸ Sedaj tudi pristanišče Gioia Tauro.

⁹ Kontejnerski promet v Pireju bi bil lahko še večji, če bi opremljenost pristanišča to dovoljevala.

¹⁰ Linija Tricon, za katero je pristanišče pretovorilo 140.000 TEU, se je iz Larnace preselila v Port Said, kjer so pretovorne tarife za 33% nižje. Evergreen je leta 1996 tudi iskala novo pristanišče. V začetku leta 1996 je prišel v Limassol Lloyd Triestino s *feeder* linijo in z načrti o letnem pretovoru 140.000 TEU. V istem obdobju se je CMA preselila iz Egipta v Larnaco in Limassol. /Port reform needed to built on success, 1996/.

¹¹ Po mnenju direktorja Cyprus port authority je rešitev pristaniških problemov v povečanju konkurenčne sposobnosti z državnimi investicijami.

Pretežni del ladjarjev, ki opravljajo prekooceanske prevoze kontejnerjev in pristajajo v Sredozemlju, opravlja prevozne storitve na relaciji Severna Evropa-vzhodno Sredozemlje. Le Maersk nima v tej smeri neposredne linijske povezave.

V nestabilnih regijah upravlja feeder prevozne storitve praviloma operater matične ladje, saj na ta način lažje nadzoruje nestabilne regijske dejavnike in koordinira prevoze z matično ladjo. V stabilnih pogojih poslovanja pa to zahtevno nalogo prepusti lokalnim prevoznikom. Tabela 3 prikazuje feeder operaterje v vzhodnem Sredozemlju. S feeder ladjami neposredno upravljajo operaterji matičnih (prekooceanskih) ladij, družbe, ki upravljajo pristaniške terminale (Medexpress upravlja velik italijanski ladjar Contship) in neodvisni feeder operaterji (Intermodal Shipping e MCL s sedežem na Cipru, Sarlis in Camu Marine s sedežem v Pireju).

Zanimive so tudi izkušnje neodvisnih operaterjev. Sarlis¹² na primer, čigar delež prepeljanih kontejnerjev v zbirna pristanišča je 30%, je imel letno izgubo 5.000 TEU po prenehanju opravljanja prevoznih storitev Evropa - Azija, ki ga je izvajala družba CGM.

Feeder prevozniki uporabljajo različne organizacije prevozov:

- pristajajo v dveh ali treh zbirnih pristaniščih;
- imajo namenske prevozne storitve v eno ali v dve smeri za eno ali dve ladji globalne linije;
- skupaj s feeder ladjami, ki jih upravlja operater matične ladje, vzdržujejo pogostejše prevozne storitve za matično ladjo.

Nekoliko drugačno strategijo uporablja ZIM. Za zbirna pristanišča na Malti opravlja prevozne storitve za Grčijo, Ciper in Turčijo, za Črno morje in za Egipt. Družba FAS, ki jo upravlja CMA, ponuja mrežo feeder prevoznih storitev, s katerimi prevaža 80% kontejnerjev, namenjenih lastnim prekooceanskim ladjam, in 20% za druge prekoceanke (Business Update, 1996a, 19).

Voznine za prevoze kontejnerjev v zbirna pristanišča v letu 1995 so bile 175-200 US\$ po kontejnerju. Na relaciji Damietta - Costanza (Bolgarija), na primer, se je cena gibala od 225 do 250 US\$ za kontejner (Bascombe, 1995a, 65-69).

4.2 Feeder prevozne storitve v zahodnem Sredozemlju

Večja zahodnosredozemska pristanišča dosegajo zadnja leta visoko stopnjo rasti števila prekranih kontejnerjev (Tabela 1). Čeprav nobeno med njimi ne prekora več kot 1 milijona TEU, so si po višini stopnje relativno blizu in skupaj postajajo kar znatno tržišče

kontejnerskih prevozov.

Od leta 1993 do 1994 je opazna visoka rast kontejnerskega prometa v pristaniščih severnega Tirenskega morja (razen Livorna) (Sutcliffe, Rucliffe, 1995b, 125-127).

- V La Spezii je porasel promet od 780.000 TEU na 832.000 TEU;
- v Genovi od 342.000 na 512.000 TEU;
- v Livornu pa se je zmanjšal od 561.000 na 371.000 TEU.

Feeder prevozne storitve povezujejo pristanišča La Spezia, Livorno in Salerno z zbirnimi pristanišči.

86% celotnega španskega uvoza in 68% izvoza poteka preko španskih pristanišč (Spanish ports enjoying growth, 1996). Celoten kontejnerski promet je v porastu (267.000 leta 1994 in 296.000 leta 1995).

Francoska sredozemska pristanišča so po daljših socialnih nemirih (stavke) znatno povečala število pretovornih kontejnerjev (Tabela 1).

Znatno število feeder linij iz vzhodnega Sredozemlja tudi sega v pristanišča v njegovem zahodnem delu (Tabela 5).

4.3 Feeder prevozne storitve v Jadranskem morju

Vsa jadranska pristanišča ne pretovorijo več kot 600.000 TEU¹³ letno. Cena pretovora za TEU je okrog 100 ameriških dolarjev. Če jih primerjamo s pristanišči na Baltiku, kjer so feeder prevozi zelo razviti, ugotovimo, da skupni promet vseh pristanišč Jadrana komaj presega Gothenburg, ki je tu tretje največje pristanišče (Tabela 4). Zato so jadranska pristanišča relativno nezanemljiva za velike prevoznike kontejnerjev.

Čeprav je razdalja do najbližjih sredozemskih pristanišč relativno velika, saj presega 600 NM, je več kot 2/3 kontejnerskega prometa jadranskih pristanišč namenjena v zbirna pristanišča (feeder in medlinijski prevozi).¹⁴ Cena prevoza in pristaniških operacij (brez neposrednega pretovora) je okrog 150 US\$.

Iz analize "sailig lists" pristanišč v Kopru, Trstu, Benetkah in Ravenni sledi, da izvaja feeder prevoze več kot 18 ladjarjev z ladijsko nosilnostjo od 300-600 TEU, ki so namenjene predvsem v pristanišča vzhodnega Sredozemlja (Tabela 5). Ladijski prostor, ki ga tedensko ponujajo, ne presega 10.000 TEU.

V zbirna pristanišča prevažajo kontejnerje tudi ladje s 14-dnevnimi pristanki in linijske ladje. Njihov v ta namen razpoložljivi ladijski prostor ne presega 1.600 TEU.¹⁵

Tabela 3: Pomembnejše feeder prevozne storitve v vzhodnem Sredozemlju (vključno s Črnim morjem) okt. 1995.
Table 3: The more important feeder services in the Eastern Mediterranean (Black Sea included) in October 1995.

Feeder operater	Pristanišča tikanja	Frekvenca dni	Št. ladij in nosilnost TEU	Udeleženi v dedicated prevozna storitev
Blasco	Ilychevsk, Varna, Izmir, Pirej, Salerno	20	1x250	Blasco
	Ilychevsk, Pireo, Salerno, Marina di Caeeera, Salerno	14	2x640	Blasco
Camou	Damietta, Larnaca, Beirut, Mersin, Alexandria	7	2x300	
	Damietta, Port Said, Larnaca, Pirej, Solun	7	2x300	
	Damietta, Port Said, Larnaca, Istanbul, Izmir	7	1x180	
CMA (FAS)	Damietta, Pirej, Varna (alt.), Costanza, Odessa, Pirej	7	1x568, 1x682	CMA, NYK, DSR-Senator, Ellerman
	Damietta, Beirut, Mersin, Limassol	7	1x194	"
	Damietta, Istanbul, Solun, Gemlik (alt.), Izmir	7	2x350	"
	Damietta, Lattakia	7	1x600	"
CMN	Pireo, Istanbul, Varna, Istanbul, Izmir	9	1x170	
	Pirej, Ilychevsk	9	1x140	
Fast	Alexandria, Costanza	14	1x150	
Intermodal	Port Said, Beirut, Lattakia, Limassol, Alexandria	10	1x155	Contship
	Port Said, Haifa, Ashdod, Limassol, Alexandria, Mersin	10	1x158	
	Marsaxlokk, Gemlik, Solun, Izmir, Pirej	14	1x155	Contship
	Damietta, Port Said, Pirej, Solun	7	1x163	Norasia, Maerska
	Damietta, Port Said, Alexandria, Ashdod, Haifa, Mersin	7	1x148	Nedlloyd, MOL
	Limassol, Beirut, Mersin	7	1x48	
Maersk	Marsaxlokk, Pirej, Izmir	7	2x200	Maersk
	Marsaxlokk, Tunis, Palermo, Napoli	7	1x300	Maersk
MC-Lines	Marsaxlokk, Heraklion, Istanbul, Solun, Pirej	10	1x200	
	Alexandria, Limassol, Beirut, Heraklion, Costanza, Varna	7	1x75, 1x200	
	Port Said, Limassol, Solun, Istanbul, Izmir, Heraklion, Alexandria	7	3x200, 1x90, 1x75	
	Damietta, Port Said, Limassol, Pirej, Solun, Istanbul, Pirej	10	1x400	
	Limassol, Lattakia, Beirut	3	1x110	
Med Feeder	Marsaxlokk, Tunis, Salerno, Vado, La Spezia, Salerno	7	1x250	
Nedlloyd	Damietta, Istanbul, Izmir, La Spezia, Salerno, Izmir, Damietta, Lattakia, Limassol	7	1x650, 2x1050	Nedlloyd
Norasia	Marsaxlokk, Pirej, Izmir	7	1x400	Norasia
	Marsaxlokk, Alexandria, Port Said	7	1x425	Norasia
PASC	Alexandria, Costanza, Bourgas, Varna	21	1x249	
Sarlis	Pirej, Limassol, Beirut, Lattakia, Ravenna	18	1x560	
	Pirej, Limassol, Mersin, Pirej, Ravenna	18	1x182	
	Pirej, Beirut, Tripoli, Ravenna	17	1x223	
	Pirej, Istanbul, Gemlik, Pirej, Ravenna	14	1x382	
	Pirej, Solun, Alexandria, Pirej, Ravenna	17	1x229	
	Pirej, Solun, Izmir, Pirej, Ravenna	14	1x217	
ZIM	Haifa, Limassol, Mersin, Alexandria	5	1x150	ZIM
	Haifa, Istanbul, Solun, Izmir	10	1x380	ZIM
	Haifa, Costanza, Odessa	7	1x350	ZIM

Vir: Bascombe, 1995a, 67.

Opombe: (alt) - alternativni pristanki; Blasco = Black Sea Co; CMA = Compagnie Maritime d'Affrètement, FAS = Feeder Associate Systems; CMN = Compagnie Meridionale de Navigation; MC-Lines = Mediterranean Container Lines in Metz Container Lines; PASC = Pan Arab Shipping Co.

¹² Ladjar Sarlis opravlja feeder prevoze ob drugih lokalnih prevozi in medlinijskem povezovanju na linijah, ki jih ima z zahodnim Sredozemljem.

¹³ Več o tem glej v že omenjeni študiji Zohil, Prijon, 1996.

¹⁴ Več o tem glej v Zohil, Prijon, 1996.

¹⁵ Več o tem glej v Zohil, Prijon, 1996.

Tabela 4: Število pretovorjenih TEU v pristaniščih Baltičkega morja.
Table 4: Number of handled TEU in baltic ports.

Pristanišče / Leto	1992	1993	1994	1995	Oddaljenost od Rotterdam
Gothenburg	429.599	426.372	476.516	460.782	553
Aarhus	206.000	220.000	233.000	247.000	454
Copenhagen	145.029	146.968	172.990	178.324	525
Oslo	106.095	127.364	140.360	142.274	691
Helsinki	236.240	280.502	348.928	349.979	948
Kotka	66.525	104.099	113.181	130.862	1.017

Vir: Baltic feeders: a vital link with continental Europe, 1996, 21-22.

Tabela 5: Feeder prevozna storitev s tedensko frekvenco pristajanja v jadranskih pristaniščih maja 1996.
Table 5: Feeder transport services with weekly docking frequency in Adriatic ports in May 1996.

Ladjar	Št. linij	Nosilnost ladje TEU	Gioia Tauro	Malta	Pirej	J in V Sredozemlje	Algeciras
Adriatica Levante*	1	350			1		
Atlantica Linea*	1	390				1	
Azov*	1	600			1		
Borchard Line*	1	500				1	
C.M.A.	1	582				1	
Evergreen**	1	950				1	
Hapag Lloyd	1	400	1				
Hermes Line	1	400			1		
Jesmar	1	360				1	
Losinjska plovdba	1	350			1	1	
Maersk/Sea Land	1	550		1			
Mediterranea Shipping Company*	2	550			1		
Norasia	1	600		1	1	1	
Sarlis	3	337			1	1	
Seatrans	1	750			1		
Servizi Marittimi	1	500			1		
SO.GE.TRA.	1	400			1		
ZIM Israel	1	800				1	
Skupaj tedenska ponudba	21	10.469	1	2	10	9	0
Ocena števila TEU**			475	950	4.769	4.275	

Vir: avtorja

Opombe: * Nosilnost ladij je ocenjena na osnovi podatkov v Bascombe, 1995 in Business Update, 1996b, 17. ** prelagalna pristanišča so Gioia Tauro, Malta, Pirej, Port Said (za Port Said, Damietta, Haifa, Limassol, Beirut itd. Vzhodnega Sredozemlja), Algeciras, *** Sutcliffe, 1995, 111-113.

Tabela 6: Prevozna storitev s petnajstdnevno frekvenco pristajanja v jadranskih pristaniščih 1996.
Table 6: Transport services with 15-day docking frequency in Adriatic ports in 1996.

Ladjar	Št. linij	Nosilnost ladje TEU	Gioia Tauro	Malta	Pirej	J in V Sredozemlje	Algeciras
Akak*	1	400				1	
Arrani Marittima*	2	560				1	
Azov*	1	600			1	1	
Bonyad Shipping Lines	1	150				1	
Croatia Line*	5	800				1	1
Kavadas*	1	550				1	
Jadroplov*	2	400	1			1	
Lloyd Triestina	1	950				1	
Losinjska plovdba*	1	520	1		1		
Sloman Neptun*	1	600		1			
UDK*	2	800	1			1	
ZIM	1	2.000	1			1	
Skupaj ponujeno vsakih 15 dni	19	13.300	4	1	2	10	1
Skupaj ponujeno vsak teden	19	6.650	4	1	2	10	1
Ocena števila TEU**			1.484	369	738	3.690	369

Vir: avtorja

Opombe: *Nosilnost ladij je ocenjena na osnovi podatkov v Bascombe (1995a) in Business Update, 1996b, 17. **prelagalna pristanišča so Gioia Tauro, Malta, Pirej, Port Said (za Port Said, Damietta, Haifa, Limassol, Beirut itd. vzhodnega Sredozemlja), Algeciras, *** Sutcliffe, 1995, 111-113.

Ob upoštevanju obeh navedenih ocen in ocen razpoložljivega ladijskega prostora v mesečnih frekvencah predvidevamo, da skupno tedensko ponujeni ladijski prostor za prevoze med jadranskimi in zbirnimi sredozemskimi pristanišči ne presega 12.000 TEU.¹⁶

V Jadranskem morju je tržišče feeder prevozov zelo dinamično.¹⁷ Oglejmo si nekatera dogajanja zadnjih let. V maju 1996 sta Maersk in Sea Land skupaj vpeljala prevozna storitev na relaciji Gioia Tauro, Koper, Benetke in Ancona z ladjo zmogljivosti 550 TEU (Business Update, 1996, 17). Evergreen in Lloyd Triestino sta maja 1996 začela opravljati skupne prevozne storitve iz Trsta za Port Said in dalje v smeri Vzhod ter Larnaco, Ancono, Koper in Trst na povratku z Vzhoda. Odhodi so štirinajstdnevni (Business Update, 1996b, 17). Prevozne storitve opravljajo s tremi ladjami zmogljivosti 1.810 TEU, ki pristajajo v pristaniščih Felixtowe, Bremen-haven, Antwerpen, Gioia Tauro, Singapur, Colombo, Gioia Tauro in Felixtowe (Business Update, 1996c, 5). Vsake tri tedne ladja v smeri iz Azije tudi pristaja v pristanišču v Lisboni.¹⁸ Italijanski ladjarji so vključeni v mrežo, ki pokriva Sredozemlje, Severno Ameriko (vzhodno in zahodno obalo), Južno Ameriko (vzhodno in zahodno obalo), Indijo, Vzhodno Azijo, Južno Afriko

in Avstralijo (Sutcliffe, 1995c, 111-113).

5. ZAKLJUČEK

Feeder prevozi imajo po eni strani izrazite regijske značilnosti, po drugi strani pa so močno odvisni od dogajanj na velikih tržiščih kontejnerskih prevozov.

Feeder prevozi iz pristanišč severnega Jadranskega morja do zbirnih pristanišč so na meji rentabilnosti, saj so zbirna pristanišča zelo daleč. Obseg prometa jadranskih pristanišč je relativno majhen, zaradi česar je malo verjetno, da bi v bližnji prihodnosti dosegel takšne obsege pretovorov, ki bi pritegnili večje ladje.

Pretežni del (67%) v njih pretovorjenih kontejnerjev se prevaža v smeri Jadransko morje - Vzhod in obratno. Sodeč po dogajanjih v pristaniščih v vzhodnem in srednjem Sredozemlju, ne pričakujemo pomembnih sprememb na tem področju.

Drugače pa je s "sosedji" v zahodnem Sredozemlju. Srednje velika pristanišča se na tem področju razvijajo v velika pristanišča. Zato že postajajo zanimiva za največje ladje. Rast njihovega prometa vabi ladjarje in kontejnerje, tudi tiste, ki pretovarjajo v jadranskih pristaniščih.

16 Teoretično gledano je letna ponudba za prevoze do zbirnih pristanišč enaka številu pretovorjenih TEU v jadranskih pristaniščih.

17 Feeder ladje so nekakšni stabilizatorji velikih matičnih ladij. S svojo gibčnostjo pomagajo matični ladiji, da premaga težave, ki so posledica njene togosti.

18 Portugalski izvoz v Azijo narašča.

FEEDER TRANSPORTS IN THE MEDITERRANEAN

Majda PRIJON

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Josip ZOHIL

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

SUMMARY

As far as container shipment is concerned, the transport with very large container ships has affirmed itself in the recent past. Technical characteristics of modern ships thus stipulate a new technology which, however, requires new working conditions, new organisational solutions, etc. Suitable working conditions are provided also by feeder ships, helping during the loading of the parent ship and in transportation of empty containers. The functioning of feeder ships is subjected, from the organisational point of view, to the parent ships, this being the reason why local optimum of a feeder ship does not always present the global optimum of a parent ship, and vice versa.

The system of parent and feeder ships seemingly enables a feeder port some new and better connections with world ports, although it is very possible that the shipowners will redirect containers simply to those ports, which seem more suitable to them.

Mediterranean ports are relatively near to the optimal naval routes around the world. They are striving to sort out their capacities and organisation, in order to attract large ships and enable them a quick landing. In spite of it all they are not among the larger world markets as far as container transport is concerned: through the Suez Canal sail numerous ships with no stops in the Mediterranean ports.

On the eastern and western coasts of the Mediterranean, the conditions regarding the feeder transport operations differ a great deal. In the western Mediterranean ports a quick rise in the port container traffic has been recorded. The eastern Mediterranean ports, on the other hand, have no suitable capacities, they have low productivity records, hold-ups, etc.

The total traffic of all Adriatic ports (which belong to the central Mediterranean) hardly surpasses Göteborg, which is the third largest port in the Baltic, and the distance to the nearest Mediterranean port is relatively great. This is why the Adriatic ports are relatively uninteresting for large container transporters, and more than two thirds of the container traffic of the Adriatic ports are bound for assembly ports.

Key words: sea container transport, feeder transport, Mediterranean ports, Northern Adriatic ports, assembly ports, traffic economy

LITERATURA

Baltic feeders (1996): a vital link with continental Europe, Lloyd's Shipping Economist 5.

Bascombe, A. (1995): Feeding time, Containerisation International 11.

Bascombe, A. (1995): Fighting back, Containerisation International 9.

Bascombe, A. (1995): Modestly high hope, Containerisation International 10.

Business Update (1996): CMA looks forward, Containerisation International 3.

Business Update (1996): Adriatic Activity, Containerisation International 5.

Business Update (1996): Evergreen/LT announce Europa/Asia schedule as Evergreen adds RTW ports, Containerisation International 5.

Port reform (1996): needed to built on success, Lloyd Ship Manager 7.

Spanish ports enjoying growth (1996), Lloyd Ship Manager 7.

Sutcliffe, P., Rucliffe, B. (1995): The battle for Med hub role, Containerisation International 7.

Sutcliffe, P., Rucliffe, B. (1995): Italian ports' renaissance, Container International 10.

Sutcliffe, P. (1995): Past a point of no return, Containerisation International 10.

Zohil J., Prijon M. (1996): Studio di fattibilità di un common feeder service nel Nord Adriatico, A. I. O. M. (Agenzia imprenditoriale operatori marittimi), Trst.

izvirno znanstveno delo

UDK 656.6:621.869.8(262.3-17)
338.47:627.2(262.3-17)

KONTEJNERSKI PROMET SEVERNOJADRANSKEGA BAZENA

Josip ZOHIL

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Majda PRIJON

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

IZVLEČEK

Pristaniški promet kontejnerjev običajno opisujemo s ponudbo in povpraševanjem po prevozi na transportnih poteh, z načini prevoza, z udeleženci (prevozniki, pristanišča itd.) in z drugimi prvinami tržišča. V tem prispevku smo zbrali podatke, ki opisujejo stanje kontejnerskega prometa v izbranih pristaniščih severnojadranskega bazena. V zadnjem delu pa opisujemo možne dejavnike, ki so vplivali na to stanje in še vedno vplivajo.

Ključne besede: pristanišča, prometno gospodarstvo, kontejnerski promet, kontejnerji, Koper, Trst, Benetke, Ravenna, Reka

1. UVOD

V svetu opazamo pospešeno rast kontejnerskega prometa; na nekaterih transportnih poteh z velikimi pretoki kontejnerjev beležimo tudi do 20% letne stopnje rasti obsega prometa. V severnem Jadranu, kjer živimo, na prvi pogled ni opazna tako hitra rast. V zadnjih desetletjih so se tehnologije prevoza znatno spremenile, zato je razumljivo, da oko ne zazna dejanske rasti.

Obravnavano tržišče zajema pristanišča na severnem delu Jadranskega morja: Trst, Koper, Benetke in Ravenna. V to območje sodi tudi pristanišče na Reki, ki pa je imelo zadnjih nekaj let številne težave (vojna itd.), zaradi česar se je nenormalno zmanjšal promet; raven in sedanje stanje kontejnerskega prometa v tem pristanišču ni značilno za promet v celotni regiji.

Odločili smo se, da zajamemo vsa večja pristanišča severnojadranskega bazena, ker številne ladje praviloma ne pristajajo le v enem od teh pristanišč.

2. POVPRASEVANJE PO POMORSKIH KONTEJNERSKIH PREVOZIH

Povpraševanje po pomorskih kontejnerskih prevozi običajno merimo s številom pretovorjenih kontejnerjev v pristanišču. Ponavadi se ta podatek uporablja tudi pri

opisu celotne transportne poti. V prispevku nas zanimajo tudi možni dejavniki razvoja tega prometa, zato smo jih podkrepili z nekaterimi podrobnejšimi podatki.

Tabela 1 prikazuje kontejnerski promet v severno-jadranskih pristaniščih v obdobju med letoma 1990 in 1995. V letu 1995 je skupni promet v teh pristaniščih obsegal okrog 540.000 TEU. Število TEU je relativno majhno v primerjavi s pristanišči Marseilles, Genova, Barcelona, Algeciras, ki so v istem letu dosegla 2,5 milijona TEU prometa. Še slabša je primerjava s pristaniščem Rotterdam, kjer so istega leta pretovorili 4,5 milijona TEU, kar je nad osemkrat več kot v obravnavanih pristaniščih.

Dinamika razvoja kaže rahlo rast kontejnerskega prometa v vseh pristaniščih z izjemo kopskega, kjer opazimo znatno zmanjšanje. Leta 1992 je pristanišče v Kopru registriralo le 46.000 pretovorjenih TEU, kar je nad polovico manj kot leta 1990. Večji delež zmanjšanja lahko pripišemo političnim spremembam. V naslednjih dveh letih je opazna rast TEU-jev, v letu 1995 pa sledi rahlo zmanjšanje (5%) števila v Kopru pretovorjenih kontejnerjev. Na osnovi podatkov se postavlja vprašanje: ali lahko predvidimo, da bo v naslednjih nekaj letih pristanišče v Kopru pretovarjalo več kot 90.000 TEU tako kot leta 1990?

Poglejmo najprej, kaj se dogaja pri sosedih. Tabela 1

Tabela 1: Kontejnerski promet v severnojadranskih pristaniščih.**Table 1: Container traffic in Northern Adriatic ports.**

Leto / Pristanišče	Koper * 000 TEU 1992=100		Ravenna ** 000 TEU 1992=100		Trst ** 000 TEU 1992=100		Benetke ** 000 TEU 1992=100	
1990	94	204						
1991	62	135						
1992	46	100	157	100	134	100	107	100
1993	60	130	171	109	150	112	118	110
1994	61	133	181	115	146	109	115	107
1995	58	126	***193	***123	***147	***110	***129	***121

Viri: * Mesečni statistični pregled Republike Slovenije, 1996. ** Sutcliffe, Rucliffe, 1995, 127. *** Statistični podatki posameznih pristanišč.

Tabela 2: Delež pretovorjenih kontejnerjev v koprskem pristanišču leta 1995.**Table 2: Share of handled containers at Port of Koper in 1995.**

Država	% pretovora	000 ton	Vkrcani TEU *	Izkrcani TEU *
Avstrija	26	1,7	7.890	7.289
Madžarska	15	1,0	4.552	4.205
Češka	8	0,5	2.428	2.243
Slovaška	6	0,4	1.821	1.682
Drugi	8	0,5	2.428	2.243
Tranzit	63	4,2	19.119	17.663
Slovenija	37	2,4	11.228	10.373
Skupaj	100	6,7	30.347	28.036

Vir: Mesečni statistični pregled Republike Slovenije, 1996.

Opomba: * Ocene sta izdelala avtorja na osnovi skupnega pretovora blaga.

Tabela 3: Število pretovorjenih kontejnerjev v pristanišču Koper leta 1995.**Table 3: Number of handled containers at Port of Koper in 1995.**

Kontejnerji	Izvoz	Uvoz	Tranzit	Tranzit YU	Sk. vkrcano	Sk. izkrcano	Skupaj
20"	4.648	2.777	15.845	2.197	14.276	11.191	25.467
40"	2.673	1.048	4.197	761	5.199	3.480	8.679
Sk. polni TEU	9.994	4.873	24.239	3.719	24.674	18.151	42.825
20"	15	0	8.800	1	3.421	5.395	8.816
40"		0	3.364	7	1.126	2.245	3.371
Sk. prazn TEU	15	0	15.528	15	5.673	9.885	15.558
Skupaj TEU	10.000	4.873	39.767	3.734	30.347	28.036	58.383

Vir: Mesečni statistični pregled Republike Slovenije, 1996.

kaže, da se je v obdobju med letoma 1992 in 1995 skupno število pretovorjenih TEU v treh italijanskih pristaniščih povečalo za 17%. V letu 1995, ko je pristanišče v Kopru registriralo 5% manjši obseg pretovora, zaznamo v sosednjih italijanskih pristaniščih rahlo rast (6%) v primerjavi z letom 1994. Kopru najbližje pristanišče Trst pa je leta 1995 pretovorilo le 1.000 TEU več kot leta 1994. Iz omenjenega sklepamo, da upadanje ali

upočasnjena rast števila pretovorjenih TEU ni le posebnost pristanišča v Kopru.¹

Pristanišči v Benetkah in v Ravenni pretovarjata predvsem kontejnerje, ki izvirajo ali pa so namenjeni v območja narodnega gospodarstva, pristanišči v Kopru in Trstu pa imata znaten delež pretovorjenih TEU v tranzitu.

Tabela 2, na primer, prikazuje strukturo pretovora

1. Pristanišči sta si konkurenčni. V normalnih pogojih bi pričakovali, da bo zmanjšanje promet v enem povzročilo povečanje prometa v sosednjem pristanišču. Podatki o pretovoru pa kažejo, da imata verjetno obe pristanišči "konkurenco" nekje drugje.

kontejnerjev v koprskem pristanišču: leta 1995 je 37% kontejnerjev prihajalo ali pa je bilo namenjenih v Avstrijo, 26% je pripadalo slovenskemu in 15% madžarskemu trgu.

Pristaniške statistike praviloma ne zbirajo podatkov, iz katerih pristanišč (kontinentov) so prihajali in kam so kontejnerje prevažali, zato bomo v nadaljevanju tega prispevka izdelali ocene prekomorskih tokov kontejnerjev, pretovorjenih v pristaniščih severnojadranskega morja. Pred tem si oglejmo še nekaj podatkov, ki jih zbirajo pristaniške statistike in osvetljujejo promet kontejnerjev v severnojadranskem bazenu.

V strukturi skupnega kontejnerskega pretovora v koprskem pristanišču prevladujejo prazni kontejnerji, kar je razvidno iz realizirane struktura leta 1995:

Več kot ena četrtina (27%) od skupno pretovorjenih TEU je bilo praznih in 2/3 (64%) praznih kontejnerjev je bilo izkrcanih.

Delež vkrcanih kontejnerjev je bil 51% (Slika 1). Med njimi prevladujejo polni (81%). V strukturi izkrcanih kontejnerjev pa delež polnih ni presegal 65%.

Struktura polnih in praznih kontejnerjev pristanišča v Kopru se precej razlikuje od strukture v pristanišču v Rotterdamu, na primer, kjer je delež praznih kontejnerjev le 12% od vseh pretovorjenih (Tabela 4).

Tabela 4: Struktura prometa v pristaniščih Rotterdam in Antwerpen leta 1994 v 000 TEU.**Table 4: Structure of traffic at Ports of Rotterdam and Antwerpen in 1994.**

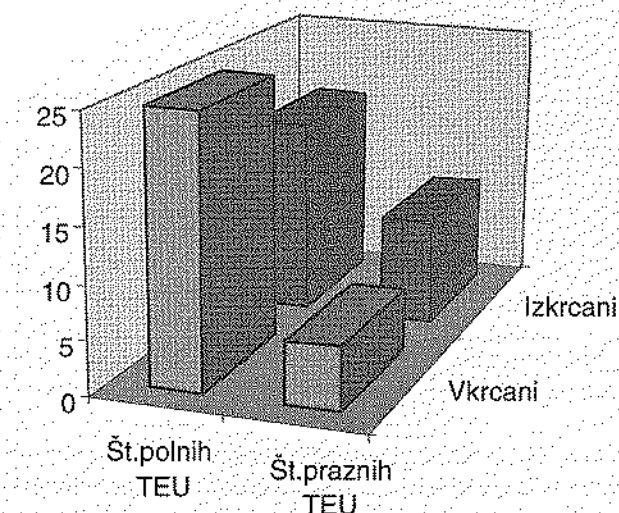
Rotterdam*	Polni TEU	Prazni TEU	Skupaj TEU	Antwerpen **	Skupaj TEU	Polni TEU	Prazni TEU
Vkrcano	1.880	270	2.250	Vkrcano	1.142	n. d.	n. d.
Izkrcano	1.880	270	2.250	Izkrcano	1.065	n. d.	n. d.
Skupaj	3.960	540	4.500	Skupaj	2.207	n. d.	n. d.

Vir: * Kruk, 1996. ** Antwerp container traffic evenly balanced between imports and exports, 1996, 7-8, n. d. = podatki niso dostopni.

Tabela 5: Kazalniki pomorskega prometa pristanišč v Kopru, Trstu, Benetkah in Ravenni.**Table 5: Indicators of sea traffic at Ports of Koper, Trieste, Venice and Ravenna.**

Kazalniki	Koper	Trst	Benetke	Ravenna
Število ladjarjev	13	15	32	27
Število vseh ladij	30	39	59	63
Število kontejnerskih ladij	23	24	39	39
Mesečno število pristankov	47	94	117	93
Letno število pristankov	564	1.128	1.440	1.116
Mesečno število pristankov kontejnerskih ladij	31	36	66	66
Letno število pristankov kontejnerskih ladij	372	432	792	792
Povprečni čas med dvema pristankoma ladij (ure)	15"30	7"45	12"00	7"50
Povprečni čas med dvema pristankoma kontejnerskih ladij (ure)	23"00	20"20	14"00	11"00
Vkrcani/izkrcani TEU po ladji na pristanek	157	347	161	243

Vir: avtorja.

Vir: Mesečni statistični pregled Republike Slovenije, 1996.

Slika 1: Struktura kontejnerskega prometa v pristanišču Koper**Fig. 1: Structure of container traffic at Port of Koper.**

3. PONUDBA POMORSKIH PREVOZOV KONTEJNERJEV

Kam in kako prevažajo kontejnerje, ki so pretovorjeni v pristaniščih severnega Jadrana, bomo povzeli po študiji "Studio di fattibilità per la realizzazione di un common feeder service nel Nord-Est Adriatico con le caratteristiche intersettoriali" (Zohil, Prijon, 1996). V njej je ocenjena ponudba kontejnerskih prevozov v severnem Jadranskem morju v maju 1996, in sicer na osnovi analize "sailing lists" vseh štirih pristanišč. Čeprav se ponudba s časom spreminja, nam objavljeni mesečni prihodni ladij kljub temu predstavljajo stabilno izhodišče.

Tabela 6: Opravljanje prevoznih storitev s frekvencami odhodov, večjimi kot 20 dni, in druge vrste transporta.
Table 6: Transport services with departure frequencies greater than 20 days, and other types of transport.

Ladjar	Število linij	Nosilnost ladje TEU	Gioia Tauro	Malta	Pirej	Port Said	Algeciras
Baltic Shipping Co.	1	450				1	
Bonyad Shipping Line EU	1	150				1	
COSCO	1	1200				1	
Croatia Line	2	300				1	1
Chi. Pol. Brok.*	1	150				1	
Deniz Nakliyatı	1	150				1	
Deniz Yolları	2	150				1	
Dragon Express Line	2	200				1	
Egyptian Navigation	1	200				1	
Ethiopian Shipping Line	1	150				1	
GIPI	1	200					1
Intercontinental	1	250					1
I.R.I.S.L.	1	450				1	
Jadroplov	1	200				1	
Kavadas	2	175			1		
Lloyd Triestina	1	950				1	
Montna Lines	1	260				1	
Orimex	1	150				1	
Ravenna Cargo	1	250				1	
Shipping Corp. India	1	150				1	
Sicula Oceanica	1	200					1
Sloman Neptun, Bremen	1	350					1
Stemar Ravenna	1	270				1	
Syrian Navigation Co.	1	150				1	
Skupaj mesečna ponudba	29	7.930			1	19	5
Skupna tedenska ponudba		1.983					
Ocena št. pretovorjenih TEU**					79	1489	395

Vir: avtorja.

Opombe: * Nosilnost ladij je ocenjena na osnovi podatkov v Bascombe, 1995, 67 in Business Update 1996, 17. ** zbirna pristanišča so Gioia Tauro, Malta, Pirej, Port Said (za Port Said, Damietta, Haifa, Limassol, Beirut itd. vzhodnega Sredozemlja), Algeciras, *** Sutcliffe, 1995, 111-113.

2 Feeder ladje praviloma niso polno zasedene. Ocenjujemo, da je njihova povprečna zasedenost od 50% do 70%. Podrobnejše podatke najde bralec v študiji Zohil, Prijon, 1996.

Povzemimo bistvene sestavine te analize.

Tabela 5 prikazuje podatke, ki potrjujejo že omenjeno podobnost med pristaniščema Benetke in Ravenna, ki nimata tranzita, ter pristaniščema Koper in Trst, ki sta tranzitni. Iz skupnega števila pristankov ladij in skupnega števila vseh pretovorjenih TEU smo izračunali, da vsaka ladja, ki pristane, vkrca in/ali izkrca v povprečju 227 TEU.

Feeder ladje s tedensko frekvenco pristajanja prevažajo znatno število kontejnerjev med zbirnimi pristanišči v Sredozemlju in jadranskimi pristanišči. Tedenska ponudba ladijskega prostora za ta tip prevoza ne presega 10.469 TEU.²

Tabela 7: Število linij v smeri vzhod in zahod.
Table 7: Number of lines in E-W direction.

Linija	Koper	Trst	Benetke	Ravenna	Skupaj
Bližnji Vzhod, Črno morje	15	10	26	41	92
Srednji Vzhod	12	15	12	1	40
Daljnji Vzhod	11	16	14	0	41
Srednja, Vzhodna, Zahodna Afrika	3	7	7	0	17
ZDA Atlantska obala, Kanada	7	7	5	0	19
ZDA Pacifiška obala	3	0	2	0	5
Južna Amerika, Atlantik	4	4	4	0	12
Južna Amerika, Pacifik	3	0	2	0	5
Avstralija/Oceanija	1	2	2	0	5
Severna Evropa, Zahodno Sredozemlje	4	3	10	4	21
Skupaj linije	63	64	84	46	257

Vir: avtorja.

Ladje s 14-dnevno frekvenco pristajanja, praviloma niso feeder ladje, marveč opravljajo prevoze na rednih linijah. Nekatere med njimi včasih prevažajo kontejnerje na relaciji do sredozemskih zbirnih pristanišč. Tabela 6 prikazuje seznam ladij, katerih ladje pristajajo s 14-dnevno frekvenco v zbirnih sredozemskih pristaniščih.

Ladje s 14-dnevnim rednim pristajanjem v pristaniščih severnega Jadranskega morja prevažajo kontejnerje pretežno v/z smeri Pirej in do zbirnih pristanišč v južnem in vzhodnem Sredozemlju. Ponudba ladijskega prostora na teh ladjah ne presega 13.300 TEU ali 6.650 TEU tedensko. Predpostavljamo, da je 1.625 TEU največji delež namenjen pretovoru oz. feeder načinu prevoza.

Redne linije ponujajo tedensko največ 1.983 TEU ladijskega prostora. Predpostavimo, da je ena četrtina (495 TEU) namenjena feeder načinu prevoza.

Ladje, ki pristajajo v pristaniščih severnega Jadrana, ponujajo tedensko v povprečju največ 19.000 TEU ladijskega prostora za prevoz kontejnerjev. Od tega je več kot 12.000 TEU ponujenih za prevoz v zbirna pristanišča Sredozemlja.

Tabela 7 poudarja močno prisotnost ladijskih linij (67%) v smeri proti Vzhodu (Port Said, Damietta, Haifa, Larnaca, Limassol in Beirut), kar poudarja pomen preučevanih pristanišč za povezavo z Bližnjim, Srednjim in Daljnim Vzhodom. Podatki kažejo tudi na to, da so za te smeri specializirani predvsem feeder prevozi.

Zelo verjetno so kontejnerji v zbirnih sredozemskih pristaniščih namenjeni polnjenju ladijskega prostora velikih matičnih ladij, ki plujejo v smeri Vzhod-Zahod

in obratno.

Interes za zbiranje kontejnerjev v zbirnih pristaniščih za druge smeri potovanja ni tako izrazit in se izvaja predvsem s prekooceanskimi ladjami na rednih linijah.

Povprečno skupno tedensko povpraševanje po kontejnerskih prevozi v severnojadranskih pristaniščih je 10.186 TEU, največji razpoložljivi ponujeni ladijski prostor pa je 19.000 TEU.

4. ZAKLJUČEK

Kontejnerski promet ima v pristaniščih severnojadranskega morja manjše stopnje rasti, kot so tiste v velikih in v sredozemskih pristaniščih.³ Tudi struktura "polni ali prazni" in "vkrčani ali izkrčani" kontejnerji je v obravnavanih pristaniščih manj uravnotežena kot v velikih. Stagnacija prometa je opazna predvsem v pristaniščih z velikim deležem tranzita.

Oglejmo si možne vzroke, ki so posledica dogajanj v svetu.

Veliki ladjarji se združujejo na linijah (za jadranska pristanišča so pomembne predvsem tiste v smeri vzhod-zahod), na katerih so veliki prometni tokovi in kjer prevažajo kontejnerje z velikimi ladjami. Njihov ekonomski interes je, da pristajajo v manjšem številu pristanišč, zato poskušajo privleči kontejnerje v ta pristanišča, četudi so do njih daljše kopenske poti. V ta namen upravljajo ali nadzorujejo tudi kopenske prevoze, pristaniške terminale itd.⁴ Za severnojadranska pristanišča so še posebno pomembna konkurenčna hitro rastoča pristanišča v zahodnem Sredozemlju in severnozahodni Evropi, ki verjetno privlačijo znatno število

3 Leta 1994 so na primer pristanišča severnega Tirenskega morja dosegla velike stopnje rasti števila vkrčanih in izkrčanih kontejnerjev (izjema je Le Livorno): La Spezia od 780 tisoč TEU na 832 tisoč TEU; Genova od 342 na 512 tisoč TEU; Livorno od 561 na 371 tisoč TEU (Sutcliffe, Rucliffe, 1995, 125).

4 Več o tem glej v omenjeni literaturi Zohil, Prijon, 1996.

kontejnerjev, ki bi se brez omenjenih interesov usmerili proti Jadranskemu morju.

Način prevoza. Znatno delež kontejnerjev severno-jadranskih pristanišč prevažajo *feeder* ladje. Veliki ladjarji raje izberejo pristanke v zbirnih pristaniščih, da zapolnijo prazne ladijske prostore, prevažajo prazne kontejnerje itd. V obdobjih, ko ti interesi ladjarja niso

tako izraziti, se poslabšajo pogoji za *feeder* prevoze. Pretovor v zbirnih sredozemskih pristaniščih je drag, zato verjetno potuje vse večje število kontejnerjev mimo Jadranskega morja.

Verjetna posledica vse večje koncentracije kontejnerskega prometa na poteh v smeri vzhod - zahod je upadanje prometa v smeri sever - jug.

CONTAINER TRAFFIC IN THE NORTHERN ADRIATIC BASIN

Josip ZOHIL

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Majda PRIJON

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

SUMMARY

The demand for container sea transport is generally measured with the number of containers handled in port. And this record is usually used also when describing the entire transport route.

In 1995, the total traffic in the Northern Adriatic ports amounted to approx. 540,000 TEU, which is certainly not much in comparison with those in Marseilles, Genoa, Barcelona, Algeiras, the traffic of which reached, in the same year, 2.5 million TEU, and that of Rotterdam, where 4.5 million TEU were handled in 1995.

The dynamics of development indicate a slight rise in the container traffic in the Northern Adriatic ports, with the exception of the Port of Koper, where certain decline has been noted. On the basis of a couple of analyses we can presume that the decline or smaller growth of the handled TEU is not something that would be specific merely of the Port of Koper. Growth of the container traffic in Venice and Ravenna is more stable, for there mainly those containers are handled, which originate or are bound for the areas of national economy. The ports in Koper and Trieste, however, have a fair share of the handled TEU in transit, and this is why their growth is more flexible.

The supply of container transports in the Northern Adriatic in May 1996 has been estimated on the basis of the sailing lists analysis in all four ports. Although the supply changes in the course of time, the monthly arrivals of ships still give us a stable background.

We have calculated that every ship that docks in a port, loads or unloads 227 TEU on average. Average total weekly demand for container transports in the Northern Adriatic ports is 10,186 TEU, while the greatest available and offered ship's capacity is 19,000 TEU. Of this, more than 12,000 TEU are offered for transport to the Mediterranean assembly ports.

The studied ports are very important for the links with the Near, Middle and Far East. Some data also indicate that particularly feeder transports are specialised for these routes. Interest for collecting containers in the assembly ports for other routes is not so distinct and is implemented primarily with transoceanic ships on regular lines.

Key words: ports, traffic economy, container traffic, containers, Koper, Trieste, Venice, Ravenna, Rijeka

LITERATURA

Antwerp Container (1996): Traffic Evenly Balanced between Imports and Exports, Lloyd Special Report, Special Edition 6.

Bascombe, A. (1995): Feeding time, Containerisation International 11.

Business Update (1996): Adriatic Activity, Containerisation International 5.

Kruk, B. (1996): Predavanja na I.M.T.A. (International Maritime Transport Academy).

Mesečni statistični pregled Republike Slovenije (1996). Ljubljana, Republiški zavod za statistiko.

Sutcliffe, P. (1995): Past a point of no return. Containerisation International 10.

Sutcliffe, P., Rucliffe, B. (1995): Italian ports' renaissance. Container International 10.

Zohil, J., Prijon, M. (1996): Studio di fattibilità per la realizzazione di un *common feeder service* nel Nord-Est Adriatico con caratteristiche intersettoriali. Trst, A.I.O.M. (Agenzia imprenditoriale operatori marittimi).

izvirno znanstveno delo

UDK 658.115 Luka Koper: 339.13

MOŽNO TRŽIŠČE LUKE KOPER

Josip ZOHIL

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Iztok OSTAN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Majda PRIJON

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za pomorstvo in promet, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

IZVLEČEK

Možno tržišče Luke Koper je zaradi velike bližine sosednjih pristanišč v razpravi izenačeno možnemu tržišču drugih severnojadranskih pristanišč. Ocenjeno je na osnovi naslednjih kriterijev: najkrajših prevoznih poti blaga, čim nižjih voznin in s pomočjo kombinacije voznin in razdalj. Priказani so podatki o dejanskem pretovoru Luke Koper in njenem deležu v blagovnih tokovih, predvsem z vidika konkurenčnosti s severnoatlantskimi pristanišči.

Ključne besede: Luka Koper, tržišče, severnojadranska pristanišča, blagovni tokovi

1. OPREDELITEV PROBLEMA IN METODOLOGIJE PREUČEVANJA

V pristanišču pretovorjeno blago je običajno namenjeno v kraje ali prihaja iz krajev, ki so blizu pristanišča. Za te kraje pravimo, da so v njegovem tržnem območju, kjer blagovni tokovi pristanišča izvirajo ali v njem ponikajo. Pristanišča, locirana relativno blizu, imajo praviloma isto tržišče. Tržno območje pristanišča določa več dejavnikov: posebnosti blaga, kopenski prevozni stroški, velikost ladij, ki jih lahko sprejme pristanišče, frekvenca pristajanja ladij, konkurenčna sposobnost pristanišča.

Kot vsak poslovni sistem si tudi pristanišče prizadeva, da bi svoje tržišče čim bolje poznalo in ga po možnosti povečevalo. Zato najprej opredelimo zemljepisno območje preučevanja tako, da izberemo relativno objektivne kriterije in na njihovi osnovi presodimo, ali je določen kraj v njegovem tržnem območju ali pa sodi v tržno območje drugih pristanišč. Tako določeno območje imenujemo možno tržišče pristanišča.

Če bi se poslovni subjekti iz tako določenega tržišča pri izboru transportnih poti blaga odločali le na osnovi prej omenjenih kriterijev, bi svoje blago pretovarjali v pristanišču, v čigar možnem tržišču so. Kolikšen dodatni obseg blagovnih tokov lahko pristanišče v največji meri pridobi, ugotovimo tako, da zberemo skupne blagovne tokove, ki gredo ali prihajajo v to (možno) tržišče, in jih primerjamo s tistimi, ki jih pristanišče dejansko pretovori. Območje, iz katerega izvira v pristanišču dejansko pretovorjeno blago ali je vanj namenjeno, sestavlja dejansko tržišče, ki je sestavni del možnega tržišča opazovanega pristanišča. Določimo ga na osnovi obstoječih statističnih podatkov, objavljenih v publikacijah,¹ zbranih v službah za statistiko v pristaniščih in iz drugih virov.

Dejansko tržišče pristanišča uporabljamo kot izhodišče za oblikovanje območja preučevanja možnega tržišča.² V tabeli 1 je kot primer prikazan promet Luke Koper v letu 1993. Iz tabele je možno ugotoviti, da so tržišče Luke Koper v tem letu sestavljale Italija, Slo-

1. Podatke za Luko Koper najdemo na primer v publikacijah Zavoda Republike Slovenije za statistiko.

2. V splošnem je možno tržišče pristanišča cel svet. Objektivnejšo oceno možnega tržišča pa dobimo, če izhajamo iz njegovega dejanskega tržišča v nekem obdobju.

venija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Madžarska, Avstrija, Češka, Slovaška, Nemčija, Švica in nekatera druga manj pomembna zemljepisna področja. Zato nam pomenijo našete države območje preučevanja možnega tržišča Luke Koper.

Podatki v strokovni literaturi (Zohil J., Ostan I., Prijon M., 1996) npr. povedo, da je bil v letu 1989 obseg zunanje trgovine Slovenije, Hrvaške in severovzhodne Italije 11,4 milijonov ton. Ob pogledu na zemljevid bi lahko ocenili, da bo ta promet v celoti potekal skozi severnojadranska pristanišča. Znatno delež tega blaga pa se je dejansko pretovarjal v drugih lukah (predvsem severnoatlantskih). Prav gotovo bi bilo koristno ugotoviti vse dejavnike, ki so vplivali na to, da je npr. Slovenija usmerila leta 1993 58% svojega "neevropskega" uvoza in 64% izvoza v neevropske dežele skozi tuje luke. Nekaj dejavnikov, ki dajejo prednost severnoatlantskim pristaniščem, je znanih: prometna in druga infrastruktura, cenenost pretovora, število ladijskih linij, njihova frekvenca itd.

Tabela 1: Pretovor Luke Koper v letu 1993.

Table 1: Cargo handled in Port of Koper in 1993.

Cone	Ton	%
ŠVICA	22495	0
ITALIJA	106145	2
AVSTRIJA	1361802	28
NEMČIJA	215376	4
ČEŠKA	58511	1
SLOVAŠKA	61196	1
MADŽARSKA	479773	10
OSTALE ZAHODNE DRŽAVE.	98194	2
OSTALE VZHODNE DRŽAVE	5575	0
PROSTA CARINSKA CONA	54519	1
TERMINAL	107571	2
HRVAŠKA	3187	0
POLJSKA	1288	0
BOSNA-HERCEGOVINA	82	0
SLOVENIJA	2285118	47
KABOTAŽA		0
SKUPAJ PRETOVORJENO	4860832	100

Vir: Luška statistika, (1993).

V tem prispevku je možno tržišče določeno na osnovi dejanskega tržišča. Po tem kriteriju razdelimo

območje na cone in preučujemo njihove blagovne tokove. Ocenimo obseg blagovnih tokov posamezne cone in nato določimo enega ali več kriterijev privlačnosti pristanišča. Ti določajo porazdelitev blagovnih tokov med pristanišči. Če blago neke cone (prihaja iz nje ali je vanjo namenjeno) potuje po tem kriteriju skozi pristanišče, pravimo, da je cona sestavni del možnega tržišča pristanišča.

Možno tržišče pristanišča ni za vse vrste blaga enako.³ Vsaka vrsta blaga oblikuje na svoji transportni poti specifično tržišče pristanišča ali drugače rečeno: pristanišče je tržno privlačno za neko skupino blaga na določeni poti.⁴ Ker je vrst blaga veliko, jih običajno razvrstimo v blagovne skupine. Kriterij razvrščanja so predvsem značilnosti transporta blaga: način transporta, način pretovora, stroški transporta itd.

Možno tržišče pristanišča določamo tudi z drugimi tehnikami, npr. iz vrste dejanskih tokov ocenimo njihovo projekcijo v naslednjem obdobju z uporabo trendov. S takšno tehniko pa nam ostanejo "prikriti" vsi blagovni tokovi, ki potujejo skozi druge luke.

2. OBMOČJE PREUČEVANJA IN CONE

Območje preučevanja torej določimo na osnovi obstoječega tržišča, ki ga nato razdelimo na cone. Vsako blago prihaja iz nekega kraja oziroma je vanj namenjeno. Ker je krajev veliko in so si nekateri zemljepisno blizu, jih grupiramo v cone in predpostavljamo, da je izvorno oziroma namembno območje cona (ne pa posamezni kraji v njej).

V primeru preučevanja blagovnih tokov Luke Koper so cone države ali regije. Takšen "coning" ima smisel, saj države kot upravne enote praviloma zbirajo podatke o svojih uvozi in izvozi. Tudi za pomembnejše regije je marsikdaj možno oceniti njihove uvoze in izvoze. Če bi se odločili za drugačen "coning", bi bilo potrebno podatke zanje zbrati, kar pa bi bilo verjetno nesmiselno delo, saj bi stroški takšnega zbiranja in obdelave podatkov verjetno krepko presegli učinke celotnega preučevanja. Podobno kot v tabeli 1 so v tem prispevku cone Luke Koper naslednje države in regije: Hrvaška, severovzhodna Italija, Slovenija, Madžarska, Slovaška, Češka, Avstrija, Bavarska in vzhodna Švica.⁵

Zanima nas le blago, ki je namenjeno v eno prej omenjenih con ali prihaja iz nje in je namenjeno v

3 Na primer pristanišče v Trstu ima zelo široko tržišče za pretovor nafte in njenih derivatov, saj pretovarja nafto z vseh celin. Za nekatere druge vrste blaga pa je njeno tržišče znatno ožje.

4 Možno tržišče pristanišča torej določata dva parametra: blago in pot. Čeprav si tržišče običajno predstavljamo kot določeno homogeno zemljepisno območje, uporabljamo pri obravnavi blagovnih tokov natančnejšo opredelitev: Kraj (cona) izvora in (ali) ponora blagovne skupine na določeni poti, ki gre skozi pristanišče, je sestavni del njenega možnega tržišča. Tako je na primer Dunaj možno tržišče Luke Koper za prehranske izdelke iz Azije, če gre do ti izdelki na svoji poti iz Azije na Dunaj skozi Luko Koper. Drugo blago, npr. transportne naprave, pa se morda na svoji poti z Dunaja proti Aziji ne pretovarjajo v Luko Koper. Za to blagovno skupino Dunaj ni možno tržišče Luke Koper.

5 Zaradi lažje obdelave razdeljuje luška statistika, ki je vir podatkov v tabeli 1, luško tržišče po državah.

Tabela 2: Razdalje poti med conami tržišča Luke Koper in vrsto pomembnih neevropskih pristanišč skozi severnojadranska in severnoatlantska pristanišča.

Table 2: Distances between zones of Port of Koper's market and a number of important non-European ports through Northern Adriatic and Northern Atlantic ports.

Razdalje v km							
Poti	Skozi			Skozi			Razlika
	JADRAN.			ATLANT.			ATLAN.-
	Cesta	Morje	Skupaj	Cesta	Morje	Skupaj	JADRAN.
Dunaj - Tunis	487	1722	2209	1125	4036	5161	2952
Praga- Tunis	792	1722	2514	891	4036	4927	2413
Ljubljana -Tunis	120	1722	1842	1350	4036	5386	3544
Bratislava - Tunis	549	1722	2271	1187	4036	5223	2952
Budimpešta - Tunis	630	1722	2352	1379	4036	5415	3063
München -Tunis	689	1722	2411	788	4036	4824	2413
Zürich -Tunis	742	1722	2464	672	4036	4708	2244
Dunaj - Luanda	487	10560	11047	1125	9919	11044	-3
Praga - Luanda	792	10560	11352	891	9919	10810	-542
Ljubljana - Luanda	120	10560	10680	1350	9919	11269	589
Bratislava - Luanda	549	10560	11109	1187	9919	11106	-3
Budimpešta - Luanda	630	10560	11190	1379	9919	11298	108
München - Luanda	689	10560	11249	788	9919	10707	-542
Zürich - Luanda	742	10560	11302	672	9919	10591	-711
Dunaj - Bombay	487	8067	8554	1125	11756	12881	4327
Praga - Bombay	792	8067	8859	891	11756	12647	3788
Ljubljana - Bombay	120	8067	8187	1350	11756	13106	4919
Bratislava - Bombay	549	8067	8616	1187	11756	12943	4327
Budimpešta - Bombay	630	8067	8697	1379	11756	13135	4438
München - Bombay	689	8067	8756	788	11756	12544	3788
Zürich - Bombay	742	8067	8809	672	11756	12428	3619
Dunaj - Vancouver	487	18640	19127	1125	16385	17510	-1617
Praga - Vancouver	792	18640	19432	891	16385	17276	-2156
Ljubljana - Vancouver	120	18640	18760	1350	16385	17735	-1025
Bratislava - Vancouver	549	18640	19189	1187	16385	17572	-1617
Budimpešta-Vancouver	630	18640	19270	1379	16385	17764	-1506
München - Vancouver	689	18640	19329	788	16385	17173	-2156
Zürich - Vancouver	742	18640	19382	672	16385	17057	-2325
Dunaj - Sydney	487	17896	18383	1125	21585	22710	4327
Praga - Sydney	792	17896	18688	891	21585	22476	3788
Ljubljana - Sydney	120	17896	18016	1350	21585	22935	4919
Bratislava - Sydney	549	17896	18445	1187	21585	22772	4327
Budimpešta - Sydney	630	17896	18526	1379	21585	22964	4438
München - Sydney	689	17896	18585	788	21585	22373	3788
Zürich - Sydney	742	17896	18638	672	21585	22257	3619

Vir: A.I.O.M. (1992), Zohil, Ostan, Prijon 1996.

neevropske dežele ali iz njih prihaja. Ker luške statistike običajno zajemajo podatke o prekomorskih pristaniščih in ne o deželah, razdelimo prekomorske celine na po-

membnejše luke na teh celinah. Predpostavljamo torej, da blago prihaja iz teh luk ali pa je vanje namenjeno.

3. KRITERIJI

V preučevanju porazdelitve blagovnih tokov pri kopenskih transportih se zelo pogosto uporablja kriterij razdalj: blagovni tokovi v prometnem omrežju ubirajo tiste poti, ki so krajše; potujejo v kraje, ki so bližje itd. Prednost kriterija razdalj je v tem, da je relativno nepristranski in je naravno dan, vanj ni mogoče skriti nekaterih interesov,⁶ ki vplivajo na rezultate proučevanega problema.

Po kriteriju razdalj upoštevamo skupno dolžino poti, po katerih se blago prevaža. Sestavljata jo kopenska in morska dolžina poti. V primeru preučevanja možnega tržišča Luke Koper predpostavljamo, da vse blago v coni izvira ali ponika v eni točki, ki jo imenujemo središče; običajno je to največje mesto v coni. Na ta način zmanjšamo število izvornih in namembnih mest, preglednost problematike pa se poveča. Skupno razdaljo transportne poti dobimo torej tako, da seštejemo dolžino poti iz cone (središča cone) do luke in od luke do pristanišča na prekomorski celini. V tabeli 2 so ocenjene dolžine nekaterih poti skozi severnojadranska in severnoatlantska pristanišča.

Če bi subjekti izbirali transportne poti le na osnovi naravnega kriterija najkrajše poti, potem bi vse blago iz severnovzhodne Italije, Hrvaške, Slovenije, Avstrije, Madžarske in Slovaške, ki potuje v vse prekomorske celine, razen Amerike (ali od tam prihaja), potovalo

skozi severnojadranska pristanišča. Blagovni tokovi z Ameriko naj bi bili v pristojnosti severnoatlantskih pristanišč. Podobno velja tudi za Bavarsko, Češko in Švico,⁷ razen blaga na poteh za Zahodno Afriko, saj so poti skozi Koper krajše kot preko severnoatlantskih pristanišč.

Kriterij razdalj pa ima tudi pomanjkljivosti: ne upošteva dejstva, da so pri večjem obsegu blagovnih tokov stroški pomorskega transporta na enoto razdalje znatno nižji od kopenskega. MEWAC tarife npr. določajo, da sta ceni transporta iz Kopra in iz Genove do Maroka enaki, čeprav je transportna pot iz Kopra za okoli 800 milj daljša. Če bi namesto razdalj upoštevali dejansko stanje na tržišču, potem bi se verjetno marsikatero blago, ki je namenjeno skozi Gibraltar, preusmerilo iz severnojadranskih pristanišč na tirenske, npr. Genovo.

Omenjeni primer nam odpira novo vprašanje: kako bi se usmerjali blagovni tokovi, če bi subjekti izbirali transportne poti na osnovi najnižjih stroškov prevoza, ki so realnejši kriterij kot razdalje. Imajo pa številne pomanjkljivosti: odvisni so od vrste blaga, relativno težko jih je določiti, saj transportne cene niso oblikovane le na osnovi stroškov itd. Kljub tej pomanjkljivosti transportnih stroškov ocenimo porazdelitev blagovnih tokov na osnovi kriterija najnižjih stroškov prevoza. Predpostavimo, da so stroški proporcionalni prevoznim tarifam, in v nadaljevanju izbiramo transportne poti na osnovi najnižje skupne cene prevoza. Ta predpostavka

Tabela 3: Cene naključno izbranega kamionskega prevoznika za dve skupini blaga.
Table 3: Prices of a haulier chosen at random for two different groups of goods.

01 Prehrambeni izdelki

Cene v DEM

	Dunaj	Praga	Bratislava	Budimpešta	München	Zürich	Ljubljana	Zagreb	Udine
KOPER	1900	2450	1850	1950	2000	2250	450	900	400
GDANSK	2200	2100	2200	2400	2700	3200	2900	3200	3400
ANTWERPEN	2800	2200	2900	3400	1900	1600	3400	3500	3400
GENOVA	2400	3400	2700	3000	1400	1000	2300	2400	1900

02 Pijače in tobak Cene v DEM

	Dunaj	Praga	Bratislava	Budimpešta	München	Zürich	Ljubljana	Zagreb
KOPER	2500	3300	2500	2600	2700	3000	500	1000
GDANSK	3000	2800	3000	3200	3600	4300	4200	4200
ANTWERPEN	3800	3000	3900	4600	2600	2200	4600	4800
GENOVA	3200	4600	3600	4050	1900	1600	2500	3200

Vir: Zohil, Ostan, Prijon (1996).

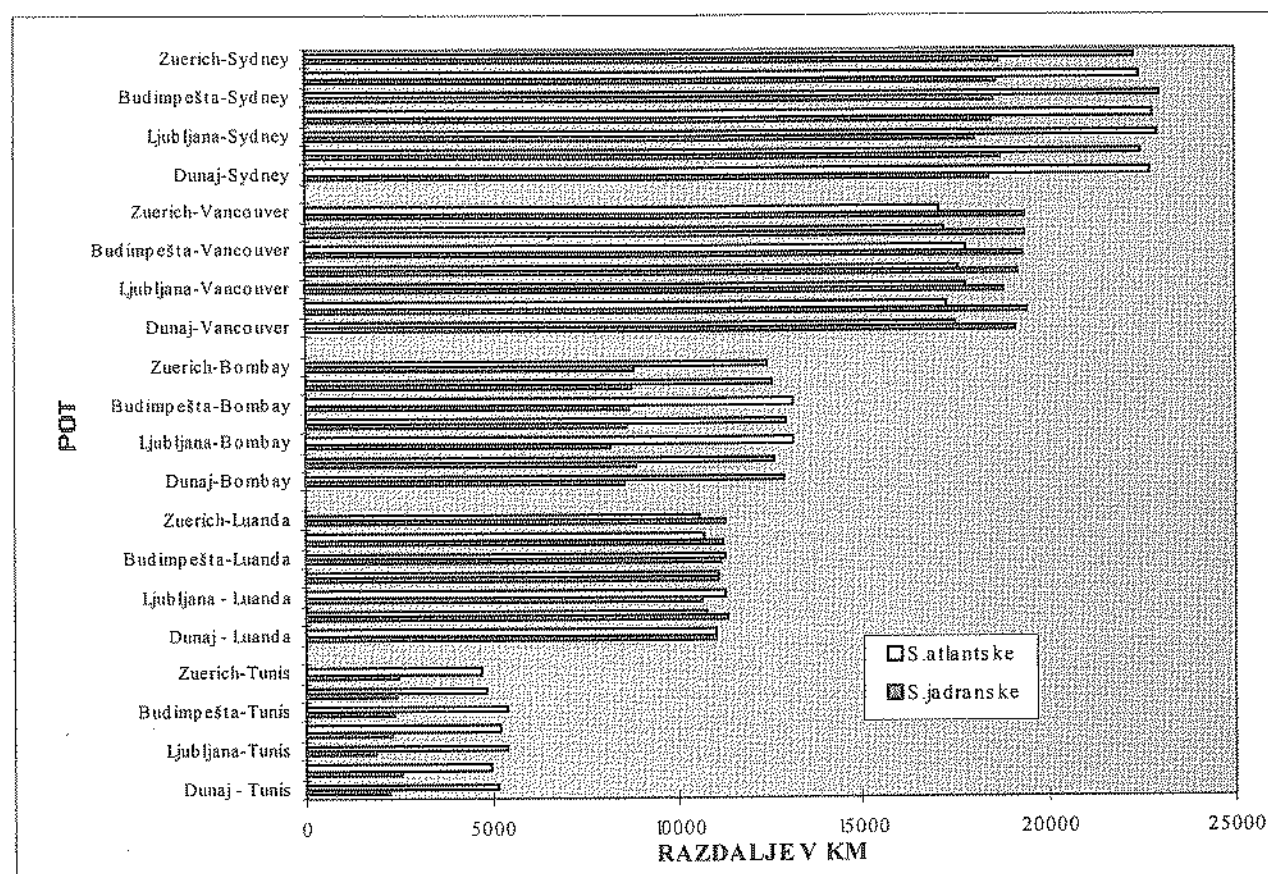
⁶ To nikakor ne pomeni, da v njem ni skritih interesov določenih subjektov, saj je že sam izbor tega kriterija lahko pristranski.
⁷ V prispevku primerjamo Luko Koper le z severnoatlantskimi pristanišči. Če bi upoštevali tudi privlačnost Genove (Zohil, Ostan, Prijon, 1996), potem Bavarska in Švica ne bi bili v možnem tržišču Luke Koper.

Tabela 4: Cene prevoza na transportni poti med conami možnega tržišča in vrsto pomembnih neevropskih pristanišč skozi severnojadranska in severnoatlantska pristanišča.

Table 4: Haulage prices on transport routes between zones of possible market and a number of non-European ports through Northern Adriatic and Northern Atlantic ports.

CENE v DEM							
Poti	Skozi Jadran			Skozi Atlantik			Razlika Atlan.-Jadran
	Cesta	Morje	Skupaj	Cesta	Morje	Skupaj	
Dunaj - Tunis	1900	2600	4500	2800	3000	5800	1300
Praga - Tunis	2450	2600	5050	2200	3000	5200	150
Ljubljana - Tunis	450	2600	3050	3400	3000	6400	3350
Bratislava - Tunis	1850	2600	4450	2900	3000	5900	1450
Budimpešta - Tunis	1950	2600	4550	3400	3000	6400	1850
München - Tunis	2000	2600	4600	1900	3000	4900	300
Zürich - Tunis	2250	2600	4850	1600	3000	4600	-250
Dunaj - Luanda	1900	5000	6900	2800	5000	7800	900
Praga - Luanda	2450	5000	7450	2200	5000	7200	-250
Ljubljana - Luanda	450	5000	5450	3400	5000	8400	2950
Bratislava-Luanda	1850	5000	6850	2900	5000	7900	1050
Budimpešta-Luanda	1950	5000	6950	3400	5000	8400	1450
München - Luanda	2000	5000	7000	1900	5000	6900	-100
Zürich - Luanda	2250	5000	7250	1600	5000	6600	-650
Dunaj - Bombay	1900	5000	6900	2800	5500	8300	1400
Praga - Bombay	2450	5000	7450	2200	5500	7700	250
Ljubljana - Bombay	450	5000	5450	3400	5500	8950	3500
Bratislava-Bombay	1850	5000	6850	2900	5500	8400	1550
Budimpešta-Bombay	1950	5000	6950	3400	5500	8900	1950
München - Bombay	2000	5000	7000	1900	5500	7400	400
Zürich - Bombay	2250	5000	7250	1600	5500	7100	-150
Dunaj - Vancouver	1900	6000	7900	2800	5800	8600	700
Praga - Vancouver	2450	6000	8450	2200	5800	8000	-450
Ljubljana-Vancouver	450	6000	6450	3400	5800	9200	2750
Bratislava-Vancouver	1850	6000	7850	2900	5800	8700	850
Budimpešta-Vancouver	1950	6000	7950	3400	5800	9200	1250
München - Vancouver	2000	6000	8000	1900	5800	7700	-300
Zürich - Vancouver	2250	6000	8250	1600	5800	7400	-850
Dunaj - Sydney	1900	5500	7400	2800	6500	9300	1900
Praga - Sydney	2450	5500	7950	2200	6500	8700	750
Ljubljana - Sydney	450	5500	5950	3400	6500	9900	3950
Bratislava - Sydney	1850	5500	7350	2900	6500	9400	2050
Budimpešta - Sydney	1950	5500	7450	3400	6500	9900	2450
München - Sydney	2000	5500	7500	1900	6500	8400	900
Zürich - Sydney	2250	5500	7750	1600	6500	8100	350

Vir: 1) A.I.O.M. (1992), 2) Tarife Slovenske železnice. 3) MEWAC tarife. 4) Zohil, Ostan, Prijon (1996).

Vir: Zohil, Ostan, Prijon (1996).

Sl. 1: Dolžine poti med središči nekaterih con in nekaterimi pristanišči za poti skozi severnojadranska in severnoatlantska pristanišča.

Fig. 1: Lengths of routes between the centres of some zones and some ports for routes through Northern Adriatic and Northern Atlantic ports.

je v marsikaterem primeru dokaj groba, saj so transportne tarife pogostokrat monopolno določene, imajo veliko sezonsko variabilnost, pogostokrat se zaradi količinskih in drugih popustov tarife ne upoštevajo itd. Skupna cena prevoza je sestavljena iz cene kopenskega in morskega prevoza.

Cene kopenskega prevoza v tabeli 3 so izračunane z uporabo tarif naključno izbranega kamionskega prevoznika.⁸ Tarife so odvisne od vrste blaga, zato so v tabeli 3 prikazane prevozne tarife za dve skupini blaga. Podobno je ocenjena cena morskega prevoza s tarifami naključno izbranega ladjarjevega agenta. Cene so podane v tabeli 4.

V tabelah 2 in 4 so podatki o privlačnosti severnojadranskih pristanišč (med katere sodi tudi Luka

Koper) v primerjavi s severnoatlantskimi. V prvi tabeli je kriterij privlačnosti skupna razdalja, v drugi pa skupni stroški prevoza. Privlačnost jadranskega in atlantskega pristaniškega sistema se po obeh kriterijih razlikuje predvsem v poteh, kjer je velika morska razdalja, saj kriterij razdalje zanemara manjše stroške prevoza na enoto razdalje v pomorskem prometu.

Po obeh kriterijih so severnojadranska pristanišča privlačnejša za blagovne tokove:

- med Afriko in vsemi conami, razen za tokove z Bavarsko, Češko in Švico,
- med Azijo in vsemi conami,
- med Oceanijo in vsemi conami,
- med Ameriko in severovzhodno Italijo, Hrvaško in Slovenijo.

⁸ Tarife Slovenskih železnic se le neznatno razlikujejo od cen kopenskega prevoznika v tabeli. Močno so odvisne od prevožene razdalje.

Po kriteriju stroškov so severnojadranska pristanišča zelo privlačna za blagovni promet med Ameriko in severovzhodno Italijo ter Hrvaško pa tudi za promet med tem kontinentom in Avstrijo, Madžarsko in Slovaško.

4. ZAKLJUČEK

Znano je, da se precejšen delež blagovnih tokov iz con možnega tržišča severnojadranskih pristanišč usmerja na severnoatlantska in druga pristanišča. Kriterija najkrajših dolžin transportnih poti in najnižjih

stroškov prevoza kažeta, da bi to blago moralo potovati skozi severnojadranska pristanišča. V nadaljnjih raziskavah bi bilo potrebno zato preučiti še nove kriterije, ki vplivajo na privlačnost luk (število linij, luške storitve itd).

Potrebno bi bilo poglobiti tudi študije o problemih v zvezi z večjim številom con (podrobnejši coning) pa tudi preučevanja večjega števila blagovnih skupin itd. Tako dobljeno znatno večjo množico podatkov bi bilo potrebno sistematično obdelati z ustreznim kvantitativnim modelom. Menimo, da bi bile za to primerne simulacije na modelu pretoka v omrežju.

POTENTIAL MARKET OF THE PORT OF KOPER

Josip ZOHIL

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Iztok OSTAN

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

Majda PRIJON

University of Ljubljana, Faculty of Nautical Science and Traffic, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 4

SUMMARY

The Port of Koper is doing its best to get well acquainted with its market and to expand it, if possible. This is why we have to initially define the geographical area of research by choosing relatively objective criteria and on their bases make a judgement, whether a certain place is in its market area or if it belongs to the market area of some other ports. Thus defined area is called port's potential market which, however, is not the same for all kinds of goods.

The area of research is divided into zones. Goods always arrive from a certain place or are bound for it. As there are many such places and as some of them are geographically near, we have to arrange them in zones and presuppose that it is the zone which plays the role of origin and destination, and not separate places in it. In the case of Port of Koper such zones are separate countries or regions, which as administrative units collect, as a rule, data about their imports and exports.

While researching the distribution of goods traffic, the criteria of distances and the criterion of the lowest possible transport costs are considered. The advantage of the first criterion lies in the fact that it is relatively unbiased and naturally given, for no interests influencing the results of the studied problem can be hidden in it. This criterion has, however, also its deficiencies: it does not consider the fact that in more extensive goods transportation the costs of sea transport per distance unit are substantially lower than those occurring during land transport. This is why the criterion of the lowest possible transportation costs is, in spite of its many deficiencies, more accurate: it depends on the kind of goods, it is relatively difficult to define, for the transportation costs are not estimated only on the basis of costs, etc.

The attractiveness of the Adriatic and Atlantic port system differs, according to the two criteria, mainly in routes with great nautical distances, as the criterion of distances neglects smaller transportation costs per distance unit in sea traffic. According to both criteria, the Northern Adriatic ports are more attractive to goods transportation between Asia, Oceania and all the hinterland zones, between Africa and all zones, except to the traffic with Bavaria, Czech Republic and Switzerland, and to the traffic between America and northern Italy, Croatia and Slovenia. According to the criterion of costs, the Northern Adriatic ports are very attractive to the goods transportation between America, northern Italy and Croatia, as well as to the transportation between these continents and Austria, Hungary and Slovakia.

We shall also have to study some new criteria, which exert influence upon the attractiveness of ports (number of lines, port's services, etc.), and to deepen the studies regarding the problems in connection with the greater number of zones and greater number of goods groups on the model of flow rate in the network.

Key words: Port of Koper, market, Northern Adriatic ports, goods currents

LITERATURA

AIOM (1992): *Atlante turistico d'Europa: Studio sul bacino di traffico potenziale nazionale ed estero del porto di Trieste, II.* Trieste, Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia.

MEWAC tarife.

Tarife Slovenskih železnic.

Zohil, J., Ostan, I., Prijon, M. (1996): Potencialno povpraševanje po transportnih storitvah severnojadranskih luk. Trst, AIOM (Agenzia imprenditoriale operatori marittimi).

strokovno delo

UDK 656.1/5.078(497.4+4)

NAČRTOVANJE KRETSKEGA MULTIMODALNEGA PROMETNEGA KORIDORJA ŠT. 5 V SLOVENIJI

Miran GAJŠEK

Ministrstvo za okolje in prostor RS, Urad RS za prostorsko planiranje, SI-1000 Ljubljana, Dunajska 47

Manca PLAZAR

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Načrtovani Kretski multimodalni prometni koridor št. 5 bo, kot je predpostavljeno, dosegel kvalitativno preobrazbo v slovensko razvojno os, ki jo generirajo Koper, Ljubljana in Maribor. Razvojna os bo v primeru usklajenosti z omrežjem naselij in ostalo infrastrukturo ter ob upoštevanju okoljevarstvenih vidikov pozitivno vplivala na urbani in regionalni razvoj. Kljub potencialnim nevarnostim bo skupen učinek na razvoj in okolje v Sloveniji ob pravilnem načrtovanju, projektiranju in upravljanju multimodalnega prometnega koridorja pozitiven.

Ključne besede: Kretski multimodalni prometni koridor št. 5, multimodalni promet, trajnostni razvoj, gospodarska, socialna in prostorska kohezija, regionalno planiranje, prostorsko planiranje, razvojne osi, urbani sistem

UVOD

V zgodovini prometa čez ozemlje Slovenije obstaja kontinuiteta prometnih tokov v smeri od morja proti porečju Donave in vse naprej do Baltika. Najpomembnejše poznane povezave sestavljajo najvzhodnejša jantarna pot, omrežje rimskih cest, srednjeveške trgovske poti in železnica Dunaj - Trst. Povezava je izgubila pomen v času železne zaves. V prvi polovici devetdesetih let je povezava v smeri jugozahod-severovzhod dobila ime multimodalni prometni koridor št. 5 oziroma krajše Kretski koridor št. 5. Prečno na Kretski koridor št. 5, povezavo od morja proti Srednji Evropi, poteka povezava vzdolž reke Save v smeri sever - jug, ki poteka od Münchna preko Salzburga in Turskega gorovja do Slovenije in nato naprej vzdolž reke Save mimo Zagreba in Beograda ter naprej do Soluna. Slednja je v prvi polovici devetdesetih let izgubila na pomenu zaradi balkanske krize, vendar bo predvidoma dobila status 10. intermodalnega kretskega koridorja. Kljub temu prometni in s tem življenjski tokovi v smeri od Kopra do slovensko-madžarske meje in naprej ne bodo več prekinjeni, kot so bili v času železne zaves.

Obe povezavi skupaj tvorita slovenski avtocestni

križ. Ne glede na ravno tako izjemen slovenski pomen povezave med Gorenjsko, Ljubljano in Dolenjsko ter mednarodni pomen, izražen v 10. intermodalnem prometnem koridorju, predpostavljamo, da je v času približevanja v Evropsko unijo, se pravi do leta 2001 ali 2003 (Agenda 2000), za Slovenijo pomembnejša razvojna os med Koprom (z odcepom v Novo Gorico), Postojno, Ljubljano, Celjem, Mariborom in Mursko Soboto, vse do Lendave. Zakaj je po predpostavki ravno ta os pomembnejša kot pa os severovzhod-jugozahod? Zato, ker bo tri najpomembnejša prometna vozlišča v državi, vsa tri mednarodna letališča, vse tri univerze, ki brez dvoma predstavljajo osnovno gibalno človekovega potenciala, ter Ljubljano in Maribor kot obe največji slovenski mesti povežala s Koprom - našimi pomorskimi vrati v svet.

Nekateri slovenski kraji so se v preteklosti želeli izogniti prometnim trasam iz različnih razlogov, zlasti zaradi strahu pred negativnimi posledicami razvoja. Ob tem so številni nenameno izgubili svoj razvojni potencial in pričeli zamirati, saj so se razvojne osi premaknile skupaj s prometnimi trasami. Senožče in Ptuj kot potencialna kraja ob južni železnici po zgodovinskih podatkih nista hotela imeti železniške povezave. V Senožčah so državni projekt železnice odklonili lokalni

bogataši (Pahor, 1977), na Ptuj je bil proti ceh furmanov (Jenko, 1959). Zaradi tega sta oba kraja od druge polovice 19. stoletja naprej nazadovala, kar je postajalo očitno zlasti v primerjavi z razvojem naselij ob novi prometni povezavi - razvojni osi, ki so dobila železniške postaje ob južni železnici Dunaj - Trst in njenih krakih. Odločitvi proti železnici so botrovale lokalno obarvane, sektorske ali veleposestniške odločitve (Pahor ibid., Jenko ibid.). Avstroogrski monarhiji je bilo bolj ali manj vseeno, mimo katerega od manjših in srednje velikih ter zanje strateško nepomembnih krajev bo železnica potekala, zato ni prišlo do celovite rešitve v okviru monarhije ali njenih dežel; za Dunaj je bilo najpomembnejše povezati glavna mesta dežel, strateško pomembne rudnike (npr. v Zasavju), predvsem pa priti do morja.

S poudarkom iz zgodovine dvojice. Najprej izgubljeno priložnost razvoja nekaterih naselij tudi regionalnega pomena ter s tem izvajanja koncepta skladnejšega regionalnega razvoja¹ in koncepta policentrizma s poli. V drugo poudarjamo za državo neprecenljiv pomen dostopa do morja in obratno, od morja na celino. Poleg danosti prostora smo ocenili tudi nujnost pristojnosti. Republika Slovenija ima lastno pristojnost odločanja o trasi železnic in cest oziroma prometnega planiranja. Ima tudi pristojnost pripravljanja in izvajanja politike prostorskega razvoja in prostorskega planiranja² in to pristojnost bo imela v prihodnje. Posamične države Evropske unije so in bodo samostojne pri dejavnosti prostorskega planiranja (ESDP, 1994). Na ta način je mogoče planirati tudi mednarodno pomembne prometnice, predvsem avtoceste in glavne železniške proge, ter umestiti prestopne točke multimodalnega prometnega sistema³ skladno z javnim interesom na državni, regionalni in lokalni ravni. Prav prostorsko planiranje v tem primeru predstavlja učinkovito orodje za zaščito javnega interesa na vseh ravneh pred interesi posameznikov, sektorjev ali multinacionalk. S pomočjo prostorskega planiranja je mogoče doseči, da prometni koridor postane tudi razvojna os, da pozitivno vpliva na razvoj določenih naselij (urbanih centrov, polov rasti) ob sebi in da je končno sprejemljiv za okolje. Prostorsko planiranje dosega tovrstne usmeritve z medsebojno povezavo večjih in pomembnejših regionalnih središč, ki

predstavljajo glavne cilje in izvore prometnih tokov (dnevni delovni migraciji, tedenskih *ad hoc* migracij, turističnih migracij ipd.). Predpostavljeno je, da je v veljavni prostorski dokumentaciji države, to je v Spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana RS - Zasnova železniškega omrežja, cestnega omrežja, omrežja radarjev za vodenje zračnega prometa in omrežja meteoroloških radarjev (Ur. L. RS, št. 72/95) z Zasnovo omrežja prometnih terminalov za kombinirani tovorni transport (obvezno izhodišče državnega plana) in Zasnovo omrežja prometnih vozlišč regionalnega pomena pokrito tudi omrežje najpomembnejših urbanih centrov in/ali polov rasti.

Krski koridor št. 5 bo multimodalni koridor, kar pomeni prepletanje avtoceste, glavne železnice, pristanišča in letališč s strateško nameščenimi, urbani in regionalni razvoj spodbujajočimi prestopnimi točkami. Prav multimodalni promet je tisti, ki je okoljsko najmanj slab, če že ne moremo govoriti o prometu, ki bi bil za okolje najboljši. Znano je tudi, da samo posamične izboljšave v cestnem ali v železniškem omrežju ne znižajo transportnih stroškov v znatnem obsegu (Tolley and Turton, 1995), torej je potrebno na prometni sistem gledati celovito, kar v našem primeru zopet pomeni predvsem multimodalnost. V tej zvezi ima pomorski promet tudi prednosti glede upravljanja in prevoznosti, ki pomenijo znižane stroške mednarodnih prevoznikov. Vendar se delež pomorskega prometa ne povečuje le sam po sebi, temveč predstavlja razvojno spodbudo tudi za druge dejavnosti. Na področju gospodarskega razvoja razvitega sveta splošno velja, da so pogoji za razvoj *hi-tech* industrije, velikih distribucijskih skladišč, podjetniških parkov in velikih poslovnih kompleksov nastali predvsem z ekspanzijo omrežja avtocest vzdolž osi in v vozliščih avtocest (Tolley and Turton, 1995). Podobno velja za pristanišča, ki jih železniško omrežje dobro povezuje s ciljem in izvorom prometa v notranjosti kontinenta, saj v njih trgovina nenehno narašča.

Končno se dotaknimo še strateškega pomena Slovenske Istre, strateškega v smislu dostopa do morja in v smislu prepletanja več za državo pomembnih funkcij (turizem, gospodarstvo, kmetijstvo, promet, varovanje

- 1 Regionalno planiranje (*angl. regional planning*) pomeni celovito in sodovisno upoštevanje družbenih, gospodarskih, okoljevarstvenih in prostorskih dejavnikov v planiranju. Preko analize danosti naravnega in ustvarjenega prostora, prebivalstva, dejavnosti ter vrednosti je namen r.p. blagostanje družbe in zadovoljevanje skupnih interesov bivanja v različnih agregacijah družbe, od posameznika, družine, sosedstva, mesta vse do države in še naprej. Bistveno je, da tudi v razmerah tržnega gospodarstva obstajata teorija in praksa planiranja intervencij države v gospodarstvo, v socialne strukture in v prostor. Regionalni plan bi moral predstavljati temelj za na novo ustvarjeno kvaliteto bivanja v prostoru in času in ne le konglomerata sektorskih interesov. V RS po veljavni zakonodaji regionalnega planiranja ni.
- 2 Prostorsko planiranje (*angl. physical planning*) razumemo kot narisano in napisano usmerjanje lokacij novih posegov v prostor, načrtovanje rabe tal in varovanje potencialov. Implikacije prostorskega planiranja so tudi okoljske, gospodarske in socialne, toda funkcioniranje, oblikovanje in pomen so zaradi narave prostorskega planiranja vedno jasno opredeljeni v fizičnem prostoru.
- 3 Multimodalni promet v širši opredelitvi pojmuje kot delovanje potniškega in/ali tovornega prometa preko dveh ali več prometnih sredstev iz ravno tako dveh ali več prometnih vej. Ožja definicija (Zelenika, Lipičnik, 1997) se navadno uporablja za mednarodni multimodalni transport tovora, pri čemer sta transportno podjetje in prejemnik tovora v različnih državah. Transport se opravlja z najmanj dvema različnima transportnima sredstvom iz dveh prometnih vej (Zelenika, Lipičnik itd., 1997).

Corridor V and Corridor X in the Slovenia and neighbouring countries: The location of multimodal transport corridors and the spatial development between Alps, Central Europe and Mediterranean space

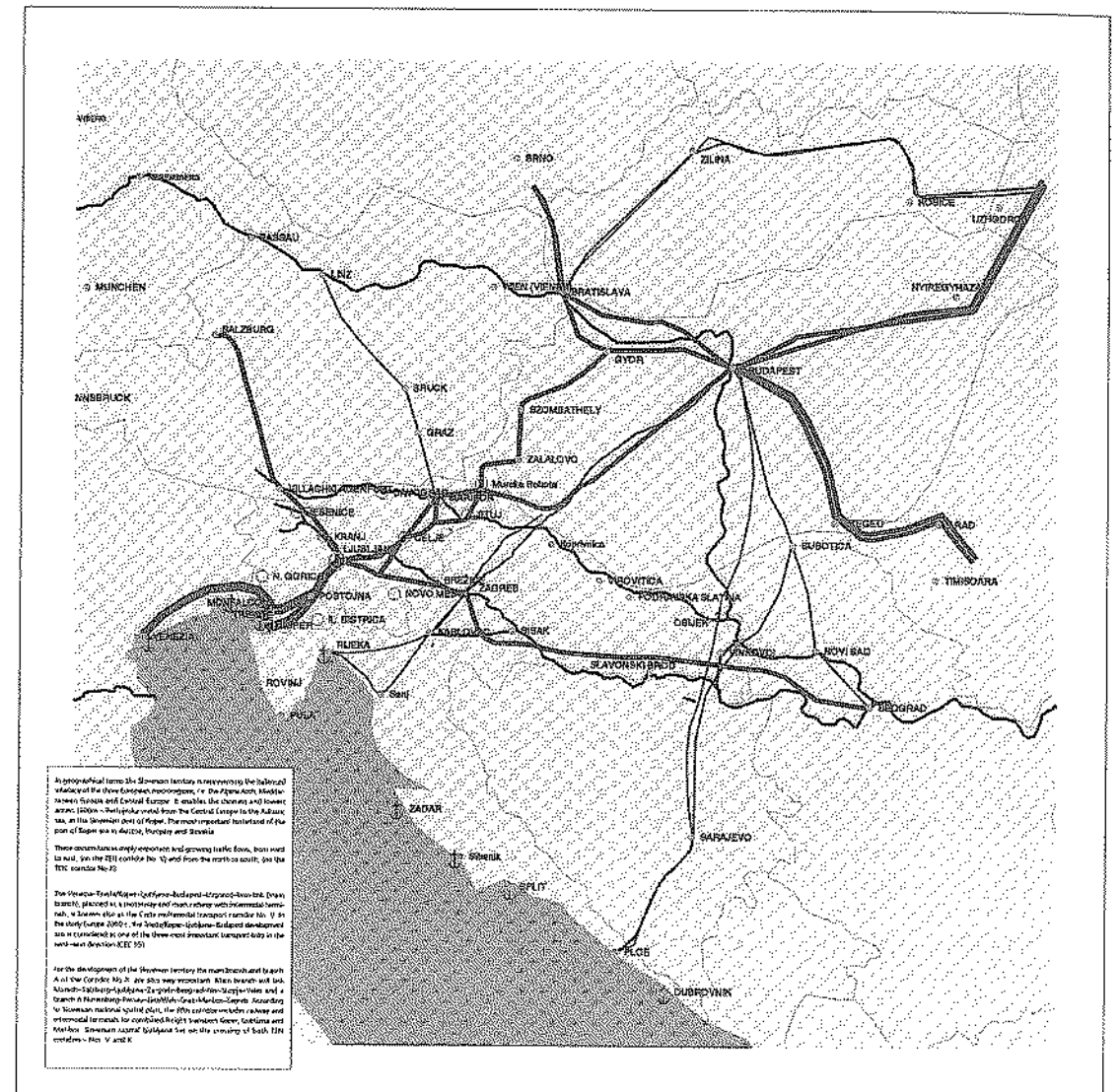

Illustration in symbols: See Map 1. Used for presentation purposes, not final.

okolja) na sorazmerno majhnem prostoru. Obe dejstvi terjata zelo dobro in celovito prostorsko planiranje, tako na ravni države, regije in lokalnih skupnosti. Dejstvo je, da je bil prvi regionalni plan v Sloveniji narejen že leta 1950 prav za Obalo, ko je Edvard Ravnikar s sodelavci (Štajmer, Šmit, Fink, Jenšterle, Ivanšek) izdelal Regionalni plan in urbanistični koncept za slovensko Obalo (Gajšek, 1995). Že takrat so se namreč zavedali za Slovenijo izjemnega pomena dostopa do morja ter s tem prometnih, turističnih, gospodarskih in kmetijskih potencialov ter izrazite obmejne lege, ki skupaj terjajo odlično načrtovanje v prostoru. Regionalni plan ni bil nikoli sprejet in je predstavljal le lepo akademsko vajo.

2. NAČRTOVANO PROMETNO OMREŽJE V SLOVENIJI V SMERI ZAHOD - VZHOD

2.1. Kretski koridor št. 5.

Na drugi panevropski konferenci o transportu na Kreti marca 1994 so predstavniki držav članic EU ter držav Srednje in Vzhodne Evrope v okviru razprave o politiki razvoja prometnega sektorja sprejeli smernice za nadaljnji razvoj panevropske prometne infrastrukture. Razvoj je usmerjen k oblikovanju uravnoveženega multimodalnega panevropskega prometnega omrežja, ki bo upoštevalo najnovejšo podatke in prometne napovedi ter spreminja-joče se gospodarske, finančne in politične dejavnike.

Nadaljnji razvoj je načrtovan na treh ravneh. Dolgoročna raven brez časovnih omejitev predvideva razvoj panevropskega prometnega omrežja skladno s skupnim interesom držav članic EU ter držav Srednje in Vzhodne Evrope. Srednjeročni nivo zajema obdobje do leta 2010 in določa prednostni razvoj transportnega omrežja glede na skupni interes, kar v Srednji in Vzhodni Evropi pomeni oblikovanje devetih prednostnih koridorjev, ki zajemajo vse vrste transporta. Preko vsake sodelujoče države Srednje in Vzhodne Evrope naj bi potekal vsaj en koridor. Kriterij vključenosti koridorja v Kretsko deklaracijo je realna možnost financiranja njegove izgradnje do leta 2010. Pri oblikovanju panevropskega prometnega sistema so se udeleženci skušali izogniti vzporednim koridorjem, ki bi medsebojno izničili ekonomsko uresničljivost. Med devetimi prednostnimi koridori je tudi Kretski multimodalni prometni koridor št. 5, ki poteka preko Slovenije in jo s tem vključuje v panevropski prometni sistem. Okvirna trasa petega koridorja je Trst/Koper - Postojna - Ljubljana - Budimpešta - Uzgorod - Lvov, pri čemer ima še dve stranski veji: odcep 5 A: Bratislava - Žilina - Košice - Uzgorod in odcep 5 B: Reka - Postojna.

Kratkoročni nivo obravnava obdobje petih let (do 1999-2000), kar v Srednji in Vzhodni Evropi predstavlja izbiro prednostnih koridorjev in dele koridorjev, ki naj bi se izgradili do leta 1999-2000. Sekretariat evropske konference ministrov za promet (*European Conference*

of Ministers of Transport Secretariat) je pripravil kriterije izbora prednostnih koridorjev:

- interkonekcija/interoperabilnost mednarodnih in medregionalnih povezav,
- praktičnost: realistični čas izgradnje pet do šest let,
- modalnost: izbira uravnoveženega preseka modalnosti prometa in kar najmanjši možni vplivi na okolje,
- finance: načrti finančne strukture,
- zmogljivo gospodarstvo.

Kretski koridor št. 5 na ozemlju Slovenije zado- voljuje vse kriterije.

2.2. Dunajska listina (Vienna Paper)

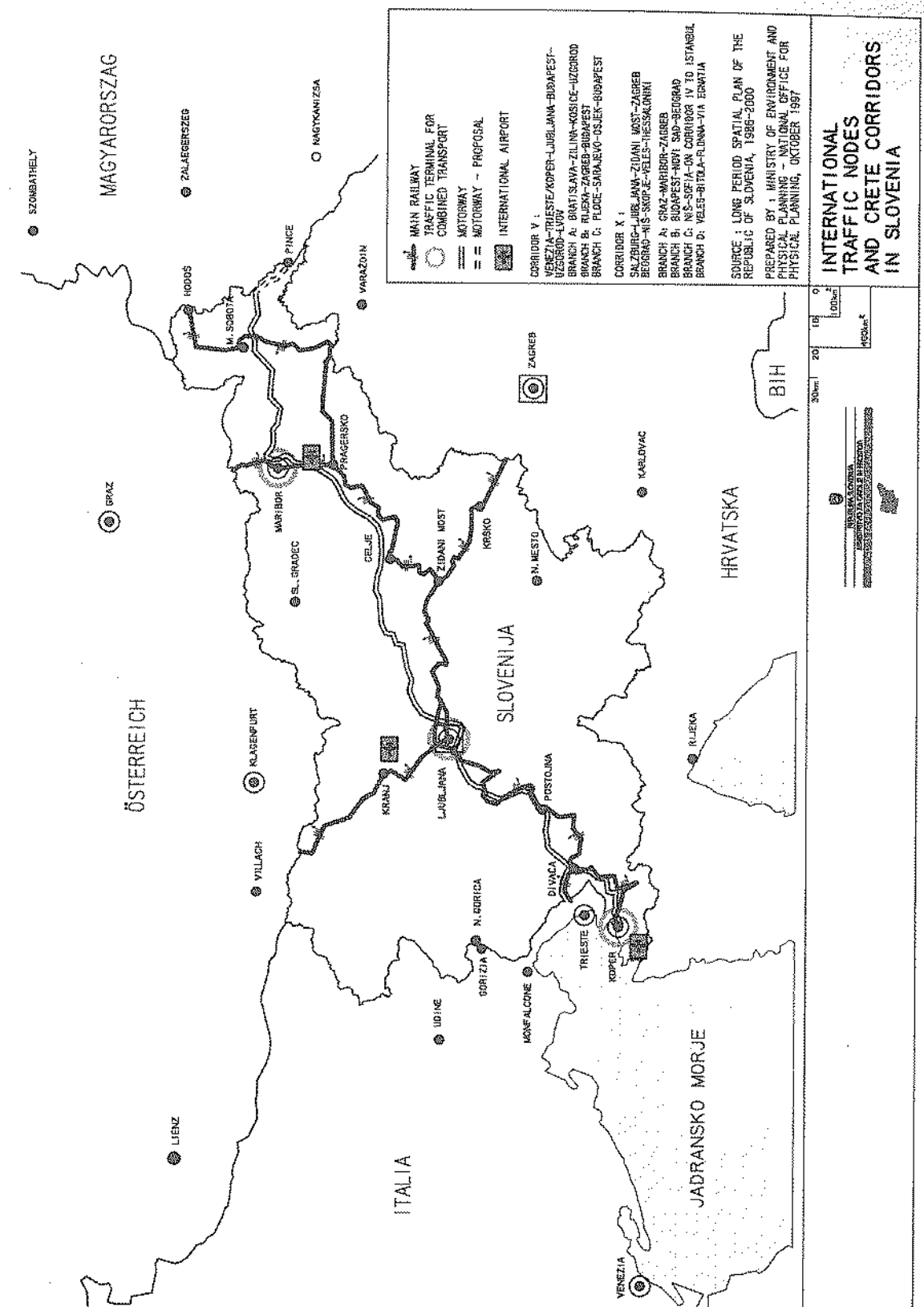
Dunajska listina je program, pripravljen leta 1994, ki določa smernice za razvoj prometne infrastrukture v srednjeevropski regiji. Vsi projekti, ki jih obravnava, so panevropskega pomena in kot taki del panevropske prometne mreže. Na ozemlju Slovenije Dunajska listina obravnava izgradnjo avtoceste Koper - Lendava. Gre za povezavo v dolžini 365,2 km in načrtovanih hitrosti 100-120 km/h. Vrednost investicije je 1.223 MIO USD. Promet leta 1994 je bil od 3.000 do 20.000 povprečnega letnega dnevnega prometa (PLDP), pričakovani leta 2012 pa od 7.000 do 54.000 PLDP. Izgradnja naj bi bila v celoti končana leta 1999, pri čemer za posamične odseke veljajo naslednji roki: Fernetiči - Divača: 1994/96, Slovenska Bistrica - Lendava: 1995/99, Ankaran - Divača: 1996/99, ostali odseki: 1994/98; odseka Maribor - Hruškovje in Škofije - hrvaška meja še nista časovno opredeljena).

Dunajska listina obravnava tudi avtocesti Zagreb - Goričan in Delnice - Karlovac na Hrvaškem, ki povezuje Budimpešto preko Zagreba z Reko. Na ozemlju Madžarske med povezave neposrednega skupnega panevropskega interesa uvršča avtocesti Budimpešta - Letenye, ki povezuje Budimpešto in Zagreb in naj bi se izgradila do leta 1998, in Letenye - meja s Slovenijo, ki povezuje Budimpešto in Ljubljano in naj bi se izgradila do leta 2000.

2.3. Nacionalni plani in programi

Pravna osnova za odločitve glede posegov v prostor je državna prostorska dokumentacija. Veljaven prostorski plan s področja prometne infrastrukture je bil I. 1995 dopolnjen in državni zbor je sprejel Spremembe in dopolnitve prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega plana RS (UR. I. 72/95), ki predstavljajo planersko osnovo najprej za projektiranje in nato za izgradnjo prometnic.

Kot prva smer železniškega omrežja glavnih prog 1. reda je omenjena smer Koper-Ljubljana-Zidani Most-Celje-Maribor-slovensko-avstrijska meja z odcepi v smerih Divača-Sežana-slovensko-italijanska meja, (Pivka-Illirska Bistrica-slovensko-hrvaška meja), Pragersko-Ptuj-

Ormož-Ljutomer-Murska Sobota-slovensko-madžarska meja ter (Ormož-slovensko-hrvaška meja) (Ur. l. RS 71/95). Razen obeh odsekov v oklepaju so vsi odseki sestavni del Kretskega koridorja št. 5. Druga smer glavnih prog 1. reda je proga med Jesenicami in Dobovo.

Osnovno cestno omrežje tvori avtocestni križ Koper-Ljubljana-Maribor-slovensko-madžarska meja in Karavanke-Ljubljana-Obrežje s šestimi odcepi. Sestavni del Kretskega koridorja sta povezava Koper-Ljubljana-Maribor-slovensko-madžarska meja in odcep proti Trstu. Trasa prve različice Kretskega koridorja št. 5., določena na Kretski konferenci leta 1994, je po uskladitvi s prostorsko dokumentacijo Republike Slovenije sledeča:

- Trst/Koper - Postojna - Ljubljana - Budimpešta - Uzgorod - Lvov;
- odcep 5 A: Bratislava - Žilina - Košice - Uzgorod;
- odcep 5 B: Reka - Zagreb - Budimpešta;

Za multimodalnost kot splošnejši cilj prepletanja cestnega, železniškega, luškega in letalskega prometa so nujna prometna vozlišča oziroma prestopne točke. V okviru bodočega delovanja železnice to pomeni naslednje: "... zaradi preusmeritve dela tovora na železnico je potrebno v Ljubljani, Kopru in Mariboru zgraditi sodobne prometne terminale za kombiniran tovorni transport, v vseh regionalnih centrih pa prometna vozlišča regionalnega pomena, ki bodo omogočila smotno zbiranje, pretovarjanje in distribucijo blaga in prestopne potnikov z enega prometnega sredstva na drugo obliko prevoza..." (Ur. l. RS 71/95, str. 5587). Prometni terminali za kombinirani transport predstavljajo obvezno izhodišče državne prostorske dokumentacije, kar pomeni, da jih morajo občine upoštevati pri svojem načrtovanju prostora. Za mesto Koper to pomeni, da morata biti sestavni del nove urbanistične zasnove dva terminala, tovorni in tudi potniški. V tovrnem terminalu je potrebno na eni lokaciji združiti tovorno pristanišče ter tovorno železniško postajo in dostop na avtocesto. To je oziroma bo v okviru razvoja Luke Koper tudi narejeno. Večji problem predstavlja potniški terminal, ki bo moral združevati potniško pristanišče, železniško in avtobusno postajo, imeti bo moral dobre zveze z Aerodromom Portorož, povezan bo z lokalnim cestnim, kolesarskim in peš omrežjem. Problematiko lokacije in delovanja potniške prometne glave bo potrebno rešiti v okviru nove urbanistične zasnove.

Za izvajanje prometnega dela državne prostorske dokumentacije sta v prvi vrsti pomembna dva programa, avtocestni in železniški. Nacionalni program razvoja Slovenske železniške infrastrukture - NPRSZI, (Ur. l. RS, 13/96) je namenjen uresničevanju strategije ustrežnejšega vključevanja Slovenije v evropsko prometno mrežo

in večjega pretoka potnikov, blaga in storitev v Sloveniji in širše z ostalimi evropskimi državami. Namen je tudi ustvariti pogoje za multimodalni transport, kar pomeni, da je potrebno relevantne prometne sisteme (cesta, železnica, luka, letališče) načrtovati vzporedno in da so še posebno pomembne prestopne točke.

Glede vključevanja v evropsko mrežo železniških prog so ključnega pomena naslednji dokumenti: 1. Perspektivni načrt razvoja evropske železniške infrastrukture (UIC 1974, novelacija 1990), 2. Evropski sporazum o najpomembnejših mednarodnih železniških progah - AGC, (UN-ECE, 1985) in 3. Evropska mreža prog za visoke hitrosti (Skupnost evropskih železnic 1991). Prvi kot Jadransko os določa povezavo med kraji: Budimpešta, - Pragersko - Ljubljana - Koper - Trst - Reka, drugi kot smer E-69 opredeljuje povezavo: Budimpešta - Kotoriba - Pragersko - Zidani Most - Ljubljana - Koper. Tretji dokument se glede povezav sklada s prvim, natančnejši pa je glede terminskega plana in določitve strukture železniškega omrežja na podlagi hitrosti. Vidimo, da je železnica med Koprom in Hodošem sestavni del mednarodnih povezav, kar še dodatno potrjuje velik pomen Luke Koper v Srednji Evropi.

Nacionalni program izgradnje avtocest v Republiki Sloveniji - NPIA (Ur. l. RS, 13/96) predvideva izgradnjo slovenskega sistema avtocest v zahodno-vzhodni in severno-južni smeri do leta 2004. Zaradi prednostnega cilja nacionalnega programa, izboljšanja notranje, zlasti medregionalne povezanosti, ima smer zahod-vzhod prednost. Zaradi statusa Kretskega koridorja št. 5 ima prednost tudi v mednarodnem merilu. Razen dveh odsekov bo po nacionalnem programu dograjena do leta 1999. Povezava sever-jug bo dokončana v letih 2000-2004. Avtocesta Koper-Lendava povezuje slovensko obalo in madžarsko mejo, z odcepi proti Sežani (italijanska meja), Novi Gorici (italijanska meja) in Šentilju (avstrijska meja). Nacionalni program v skladu s Kretskim sporazumom in Dunajsko listino predvideva dograditev 369 km avtoceste v skupni dolžini 386 km do konca leta 1999. Preostala dva odcepa, Škofije-Smin in Fram-Hajdina, bosta dokončana v letih 2001-02.

3. KRITERIJI IN MERILA IZGRADNJE IN DELOVANJA PROMETNIH SISTEMOV: TRAJNOSTNI RAZVOJ TER GOSPODARSKA, SOCIALNA IN PROSTORSKA KOHEZIJA

Trajnostni razvoj⁴ ter gospodarska, socialna in prostorska kohezija so cilji, ki se jim skušamo približati z nadaljnjim razvojem, kjer razvoj prometa zaradi vplivov

4 Trajnostni razvoj (*angl. sustainable development*), tudi sonaraven, trajno uravnotežen razvoj, je razvoj, ki skuša zadovoljiti potrebe sedanje generacije brez ogrožanja možnosti bodočih, da bodo prav tako mogle zadovoljevati svoje potrebe (Keating, 1995). Temelji na čim manjšem povečanju entropije. Ohranja procese, cikle in ritme v naravi, ne izrablja neobnovljivih potencialov ter v kar najmanjši možni meri obremenjuje okolje. Omogoča izboljšanje človekovega življenja ob istočasnem ohranjanju (oz. spoštovanju) nosilne zmogljivosti podpornih ekosistemov (Skrb za Zemljo, 1993). Nosilno sposobnost razumemo kot zmogljivost potencialov, da zadovoljujejo po

na celotni gospodarski, socialni in prostorski sistem predstavlja eno pomembnejših komponent. Hkrati je ravno promet zelo obremenjujoč za okolje.

3.1. Trajnostni razvoj

Do definicije in procesa trajnostnega razvoja, kot ga poznamo danes, je privedlo več korakov. Že leta 1972 so v Rimskem klubu, neformalni skupini državnikov, poslovnežev in znanstvenikov, izdelali studijo *Meje rasti* (*Limits to Growth*); na MIT (Massachusetts Institute of Technology, ZDA) so s pomočjo računalniškega modela sveta prišli do spoznanja, da bodo meje rasti razvoja dosežene v približno sto letih, če se sedanji vzorci proizvodnje in potrošnje ne bodo korenito spremenili. Ugotovili so, da je svetovno ravnotežje mogoče doseči predvsem z omejevanjem potrošnje nenadomestljivih potencialov. Istega leta je v Stockholmu potekala Konferenca Združenih narodov o okolju, na kateri so ustanovili Program Združenih narodov za okolje - UNEP.

Pojem "trajnostni razvoj" ("sustainable development") se je prvič uradno pojavil leta 1987 v Poročilu Svetovne komisije za okolje in razvoj (Bruntlandove komisije) *Nasha skupna prihodnost* (*Our Common Future*). Poročilo je predlagalo trajnostni razvoj kot alternativo sedanjemu, ki s seboj prinaša številne nevarnosti. Temeljno prelomnico predstavlja Konferenca Združenih narodov o okolju in razvoju leta 1992 v Rio de Janeiru v Braziliji. Na konferenci, kjer se je zbralo 179 predsednikov in ministrov ter številni predstavniki različnih organizacij, so sprejeli pet ključnih mednarodnih dokumentov: *Deklaracijo o okolju in razvoju*, *Agendo 21*, *Načelno izjavo o gozdovih*, *Okvirno konvencijo ZN o spremembi podnebja in Konvencijo o biološki raznovrstnosti*.

Številne aktivnosti potekajo tudi v Evropi. Evropska komisija, se pravi izvršni organ Evropske unije, je leta 1992 v Bruslju sprejela poročilo o stanju okolja in 5. akcijski program za okolje z naslovom *K trajnosti* (*Towards Sustainability*). Leta 1993 je v Lucernu v Švici potekala 2. evropska ministrska konferenca Okolje za Evropo, na kateri so sprejeli *Program okoljskih aktivnosti za Srednjo in Vzhodno Evropo*. Leta 1994 je v Aalborgu na Danskem potekala 1. konferenca evropskih trajnostnih mest. V Heidelbergu so na konferenci o vlogi

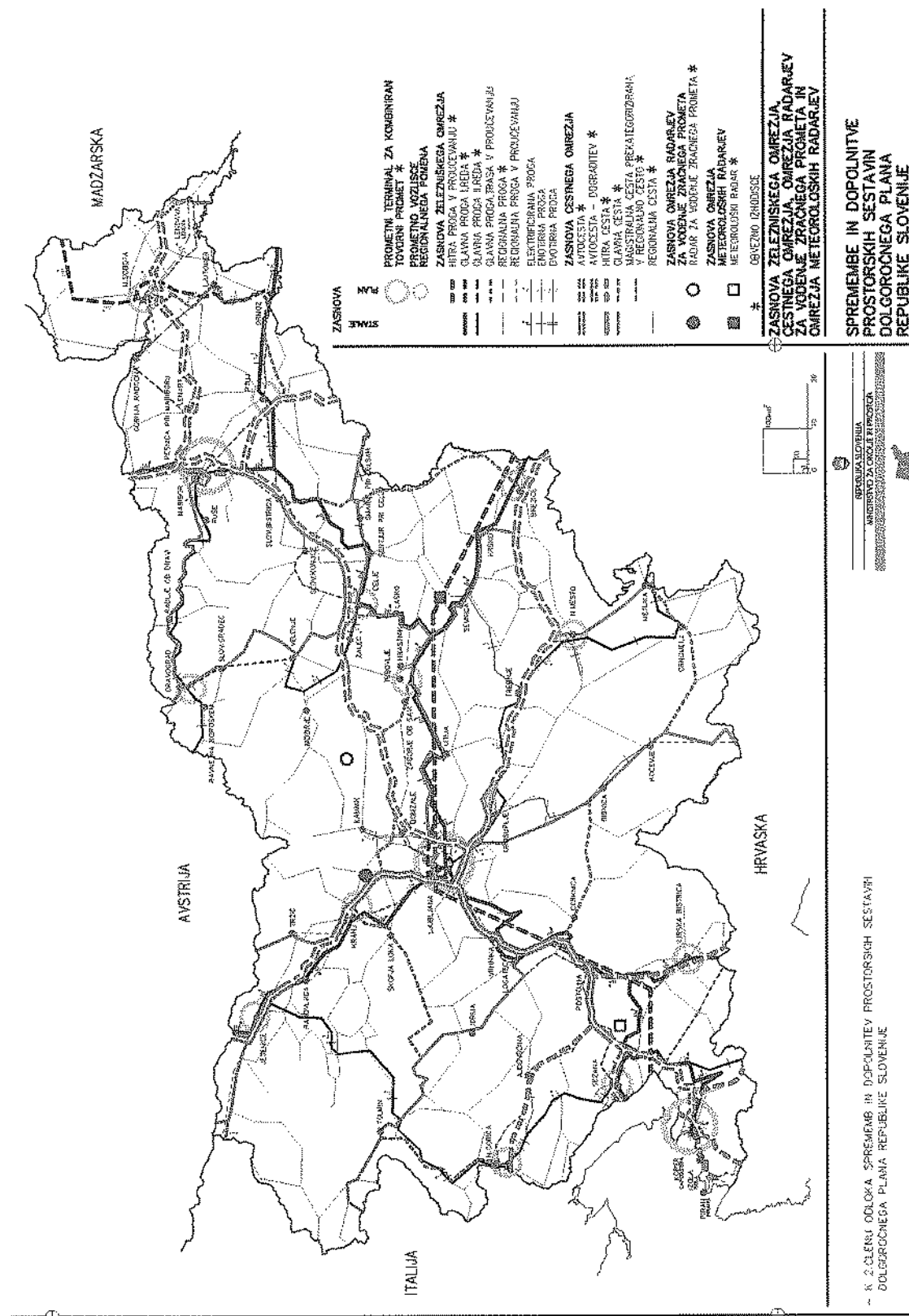
mest v prizadevanjih za stabilno podnebje sprejeli *Heidelbersko deklaracijo*, s katero so se podpisniki, med njimi tudi župan Ljubljane, obvezali, da bodo zmanjšali emisije CO₂ za 20% do leta 2005. Na 3. evropski ministrski konferenci Okolje za Evropo so sprejeli *Pan-evropsko strategijo biološke raznovrstnosti*, *Okoljski program za Evropo in Smernice za dostop do informacij in sodelovanje javnosti pri odločanju*. Po sprejetju številnih listin, deklaracij in programov so v Lizboni na 2. konferenci evropskih trajnostnih mest končno sprejeli še dokument *Od listine k aktivnosti* (*From Charter to Action*). Leta 1998, na 4. evropski ministrski konferenci Okolje za Evropo, naj bi podpisali še konvencijo o dostopu do informacij in sodelovanju javnosti v procesih odločanja o okolju.

Na Konferenci Združenih narodov o naseljih Habitat II v Istanbulu leta 1996 so sprejeli *Agendo Habitat in Carigrasko deklaracijo*. Na mednarodni konferenci Rio+5 v Rio de Janeiru l. 1997 so ocenili napredek pri izvajanju dogovorov iz leta 1992. Z izjemo 1200 mest, ki pripravljajo programe lokalnih Agend 21, so rezultati zlasti v državah v razvoju porazni. Decembra v Kyotu bodo na konferenci pogodbenic Okvirne konference ZN o spremembah podnebja pripravili obvezujoče protokole o zmanjševanju emisij toplogrednih plinov (Ogo-relec Wagner, 1997).

3.1.1 Strategija razvoja trajnostnih prometnih sistemov

Ključno vprašanje pri izgradnji prometnih sistemov je, kakšni naj bodo in kako naj delujejo, da bodo prispevali k procesu trajnosti, ki postaja paradigmatična usmeritev vsakega nadaljnjega razvoja. Usmeritev trajnostnega prometa pomeni zmanjšanje ali vsaj ohranitev sedanjega vpliva prometa na okolje. S celostnim prostorskim planiranjem poselitve, krajine in infrastrukture je mogoče zmanjšati pretok energije in snovi. Gospodarske in socialne zahteve prebivalcev je potrebno zadovoljiti ob sočasnem zmanjšanju potrebe po mobilnosti, ne da bi bila pri tem ogrožena svobodna izbira posameznika o uporabi prometnega sredstva (Commision, 1992). Prometni sistem bo tem bolj okoljsko sprejemljiv, čim manjši bodo njegovi negativni vplivi, zlasti onesnaženje, hrup in razvrednotenje prostora. Najbolj negativne vplive na

trebe prebivalstva, ne da bi se izčrpali (Keating, 1995). Termin trajnostni razvoj uporabljamo tudi kot koncept ravnotežnostnega in trajnostnega razvoja, ki predstavlja funkcionalno, lokacijsko in estetsko sožitje gospodarskih, socialnih in okoljskih dejavnikov v prostoru. Trajnostnost (*angl. sustainability*) predstavlja načelo trajnega vzdrževanja procesov, krogotokov in ritmov. Tržno trajnostnost na primer predstavlja ohranjanje in ne popolno izkoriščanje razvojnih potencialov in iskanje nadomestil za potenciale (Shiva 92, Cullingworth & Nadin, 1994). Trajnostna raba tal (*angl. sustainable land use*): "Raba nekega organizma, ekosistema ali drugega obnovljivega vira z intenzivnostjo, ki ne presega njegove sposobnosti obnavljanja" (Skrb za Zemljo, 1993; str. 207). Prostorski trajnostni razvoj pomeni prostorski vnos splošnih načel trajnosti. Zajema vsa področja poseganja v prostor, vendar ga načelno obravnavamo po treh sklopih. Trajnostni sistem poselitve temelji na načelu zgostitev okoli točk visoke dostopnosti, pomeni izvajanje načela policentrizma in skladnejšega regionalnega razvoja ter uravnoteženja urbanih in ruralnih funkcij. Trajnostni infrastrukturni sistem na povečanju dostopnosti vseh prebivalcev do infrastrukturnih omrežij, pri čemer je temelj trajnostne prometne infrastrukture multimodalni prometni sistem. Trajnostno urejanje krajine pomeni varovanje naravnih potencialov ter zaščito in razvoj naravne in kulturne dediščine.

okolje ima čestni promet. Zmanjšati je potrebno emisije CO₂, zveplovih in dušikovih oksidov ter organskih delcev in uporabo klimatskih naprav v vozilih (Commision, 1992). V Sloveniji je v zadnjih desetletjih potekal obraten proces, saj so emisije CO₂ v letih 1971-88 narasle kar za 76% (Rekar, 1996). Zunanji stroški prometa, med katere sodijo onesnaževanje zraka, hrup, nesreče in spremembe klime, pa dosegajo okoli 4,6% BDP, kar znaša okoli 80 milijard SIT (Rekar, 1996; str. 27). Eden od razlogov je izrazito neugoden *modal split* v Sloveniji, saj je delež cestnega prometa previsok, delež železniškega in tudi javnega potniškega prometa nasploh pa nizek in v upadanju. Zmanjšuje se tudi delež prevoзов z javnimi prometnimi sredstvi; v letih 1988-93 indeksno na 44,6 (Rekar, 1996). Vsaka nadaljnja izgradnja prometnih sistemov v Sloveniji bo morala predvsem poiskati večjo uravnoteženost med različnimi prometnimi sistemi z višanjem deleža prometa, alternativnega cestnemu.

Trajnostno prometno strategijo bodo vse bolj spodbujali tudi cenovni ukrepi. Tendence kažejo, da bo v ceno prometa, vozil, goriva in infrastrukture kmalu potrebno vključiti tudi strošek okolja, zaradi česar bo cestni promet postal najdražji. Fiskalnih možnosti, ki jih predlagajo dokumenti Evropske unije, je veliko: povečanje davka na gorivo, zvišanje parkirnin v mestih, plačilo "na gnečo" itd. (Ministry of Environment, 1992, 16-17; Brown, 1994, 107-120).

Nova definicija prometa in njegovega namena daje prednost ne najhitrejšemu, ampak najmanj uničujočemu dostopu do cilja. Višata se delež hoje in kolesarjenja, izboljšujejo in vzdržujejo se javni prometni, železniški, ladijski, letalski, kombinirani (železnica-cesta) in alternativni-telekomunikacijski sistemi kot alternativa naraščanju števila osebnih avtomobilov in cestnih povezav (Brown, 1994), kar bi bilo potrebno upoštevati tudi pri zasnovi bodočih prometnih sistemov. Uporaba alternativnih prevoznih sredstev mora biti hitrejša, cenejša, udobnejša in priročnejša od rabe osebnih vozil in cestnega prometa. V medkrajevnem prometu je potrebno dati prednost razvoju železniškega in javnega potniškega prometa, s poudarkom na višanju učinkovitosti, prilagodljivosti in dostopnosti (Brown, 1994). Razvijati je treba prestopne točke, ob katerih je potrebno hierarhično urediti dostopnost; pešcem, kolesarjem in uporabnikom javnih prevozov je treba dati prednost pred vozniki. Zanimiv je tudi razvoj potovalnih nadomestkov, telekomunikacijskih sistemov (Ministry of Environment, 1992; Brown, 1994; Barton, 1995). Tudi pri meddržavni, medmestni in medkrajevni ravni prevoza blaga je treba razvijati alternative, privlačnejše od cestnega prevoza: železnico, kombinirane prevoze, ladje, letala,... (Ministry of Environment, 1992). Ob tem mora vsaka država omejiti obremenitve s tranzitnim cestnim prometom, zato je smiselno določiti zgornjo mejo tranzita (Novak, 1996), zlasti ob načrtovanju novih mednarodnih prometnih povezav, kakršna je Kretska multi-

modalni prometni koridor št. 5.

3.2. Gospodarska, socialna in prostorska kohezija

Gospodarska, socialna in prostorska kohezija predstavljajo prednostni cilj evropske politike prostorskega razvoja. Zmanjšujejo neenakosti v dohodku in razvojne razlike med regijami. Temeljne ovire, ki zavirajo kohezivnost, so perifernost, gospodarske razlike, socialna izključenost in regionalne razlike (Europe 2000+, 1994). *Maastrichtski sporazum* iz leta 1991 določa socialno in gospodarsko kohezijo kot enega treh temeljnih stebrov EU in kot ključna elementa njene politike (Europe 2000+, 1994). K doseganju kohezije lahko odločilno prispeva prostorsko planiranje (ESDP, 1994) kot predpogoj harmoničnega razvoja ozemlja in boljše združitve perifernih območij (Europe 2000+, 1994). Končna vizija je nastanek območja brez notranjih meja ob sočasnem zmanjšanju razlik ravni razvoja različnih regij ter promociji trajnostnega razvoja. Niz dejavnikov, kot so globalizacija ekonomije, razvoj transevropskega omrežja in pojav informacijske družbe, bi lahko še povečal razlike med središčnimi in perifernimi regijami, zato jih je potrebno upoštevati kot nove razvojne dejavnike (Europe 2000+, 1994).

3.2.1. Prometne povezave kot instrument dviganja kohezije

Prometni sistem kot orodje kohezivnosti naj bi pomagal odstraniti temeljne ovire: perifernost, gospodarske razlike, socialno izključenost in regionalne razlike. Priporočljiva, okoljsko sprejemljiva prometna mreža mora zagotavljati povezavo med mesti. Učinkovita, prostorsko razvejana infrastruktura povezuje različne tipe prometnih tipov in mrež ter krepi decentralizirani naselbinski sistem. Za prevoz potnikov je treba razviti koncept integriranega evropskega sistema visokih hitrosti: hitrih vlakov in zračnih povezav. Pri prevozu tovora se je treba preusmeriti od cestnega k železniškemu in vodnemu prometu. Cilj je, da pri kombiniranem transportu nobena cestna vožnja ne bi trajala več kot dve uri. Politika prestopnih točk omogoča optimalno rabo prometne mreže, souporabo različnih prometnih sistemov in pomaga nadzirati varovanje okolja med urbani in redko poseljenimi območji (ESDP 1994).

3.3. Kretske multimodalni prometni koridor št. 5 pod lupo trajnosti ter gospodarske, socialne in prostorske kohezije

Kretski multimodalni prometni koridor št. 5. bo deloval kot celostni prometni sistem, ki bo uporabnikom omogočal pestro izbiro načinov potovanja in prevoza tovora. Uravnotežil bo *modal split* v Sloveniji, saj poleg cestnih povezav predvideva tudi izgradnjo železniškega

omrežja, povezave z letališči in pristaniščem ter vzpostavitev mreže prestopnih točk. Z izgradnjo multimodalnega koridorja se ponujajo možnosti načrtnega upravljanja prometa in vplivanja na bodoči modal split. Koridor bo potrebno upravljati tako, da bo prevoz potnikov in tovara po železnici hitrejši, cenejši in udobnejši kot prevoz po cestnem omrežju. S pravilno razporeditvijo prestopnih točk na koridorju bo promet do določene mere mogoče uravnati tudi brez ukrepov fiskalne politike, zato lahko trdimo, da bi ob usmerjenem upravljanju izgradnja koridorja lahko imela pozitivne vplive na okolje kljub večji količini pretovora in večjemu številu prepeljanih potnikov. Intermodalnost bo omogočila tudi kombinirane prevoze (cesta - železnica, ladja - železnica itd.), ki so bolj trajnostni.

Vprašanje sprejemljivosti za okolje se pojavlja predvsem ob avtocestnem delu Kretskega koridorja. Prvo vprašanje se pojavlja že ob izgradnji, drugo se bo ob delovanju. Ob izgradnji vsak odsek avtoceste po zakonu potrebuje strateško presojo vplivov na okolje, kar bo nujno tudi v bodoče. Ob delovanju bo potrebno določiti zgornjo mejo hrupa in polutantov. Ob preseganju meje bo potrebno tranzit omejiti oz. ga s fiskalnimi ukrepi preusmeriti na železnico. Mehanizmi za omejevanje tranzita bodo obstajali že zaradi treh vzporednih koridorjev: Koper-Postojna-Ljubljana-Budimpešta-(Bratislava); Reka-Zagreb-Budimpešta-(Bratislava) in Trst-Videm-Nevejsko sedlo-Beljak-Celovec-Dunaj-(Bratislava). Omenjeni prometni koridorji povezujejo tri severnojadranske luke v treh državah (Trst, Koper, Reka) s tremi srednjedonavskimi glavnimi mesti (Dunaj, Bratislava in Budimpešta) in predstavljajo temeljne smeri povezovanja severnega Jadrana s Srednjo Evropo. Okoljsko občutljiva sta tudi širitev in nadaljnji razvoj Luke Koper. Eden od možnih virov onesnaženja je ladijski promet v primeru nesreč in pri nepravilnem preto-varjanju, mnogo odpadkov pa nastaja tudi pri obratovanju ladij: ostanki goriva, maziv, čistil, sanitarni odpadki in onesnaženje s sredstvi, ki preprečujejo obrast. Pri delovanju terminala za kemikalije in terminala za nafto, naftne derivate in plin lahko pride do izlita, onesnažujejo pa tudi sprotne čiščenje rezervoarjev, spiranje ladij in drugih površin. Do onesnaženja lahko pride tudi na terminalu za razsute tovore, zlasti do spiranja površin v morje, in na terminalu za živino (Koper 2020, 1992). Kljub potencialnim nevarnostim predpostavljamo, da bo ob pravilnem prostorskem planiranju (na državni, regionalni in lokalni ravni) in kasneje tudi upravljanju Kretskega multimodalni prometni koridor št. 5 prispeval k trajnostnemu razvoju prometnega sistema v Sloveniji.

Kretskega multimodalni prometni koridor št. 5 bo kot del panevropskega prometnega sistema povečal kohezivnost na več ravneh. Na evropski, makroregionalni, državni in regionalni ravni bo med seboj povezoval središčne in periferne regije ter periferne regije med seboj. S krajšanjem potovalnega časa in stroškov bo

prispeval k zvišanju kohezivnosti samega evropskega prostora, zlasti v smeri Jadrana - Baltika, med t. i. cono investicij in cono porabe (glej točko 4.1).

V državnem in regionalnem ter lokalnem javnem interesu je tudi povečanje kohezivnosti v slovenskem merilu, kar je mogoče doseči z dobro prometnosistemsko povezavo med Kretskim koridorjem in sekundarnim prometnim omrežjem. Glavne prestopne točke, nameščene na primernih razdaljah in v povezavi z najpomembnejšimi naselji v omrežju naselij, zmanjšujejo perifernost regij in pomenijo razvojno spodbudo, tako da lahko govorimo o pozitivnih razvojnih učinkih koridorja.

4. RAZVOJNI POTENCIALI

Razvojni potenciali so v kontekstu Kretskega koridorja št. 5 evidentirani predvsem v okviru dveh vprašanj; ali bo multimodalni prometni koridor postal tudi razvojna os in s tem vplival na razvoj naselij ob sebi in ali bo sprejemljiv za okolje v Sloveniji.

4.1. Globalna in evropska raven

Prvi razvojni potencial predstavlja geostrateška lega znotraj starega kontinenta. Predpostavljamo, da bo imel Kretskega multimodalni prometni koridor št. 5 določeno povezovalno vlogo v eni izmed treh največjih svetovnih gospodarskih združenj. Severnoameriško združenje prostih trgovin (North America Free Trade Association - NAFTA), Organizacija južno in vzhodnoazijskih nacij (Association of the South and East Asian Nations - ASEAN) in Evropska unija (European Union - EU) so tri najmočnejša gospodarska združenja v globalnem merilu (Rimmer, 1994), med katerimi že zdaj poteka trgovinska in informacijska izmenjava. Slovenija ima podpisan pridružitveni sporazum z Evropsko unijo in predpostavljamo, da bo kmalu po letu 2000 članica razširjene EU. Povezovalna vloga koridorja zajema tako povezovanje znotraj Evrope kot med Evropo in preostalima združenjima. Smer povezovanja predstavlja Kretskega koridor, imenovan tudi "smer C" evropskih sektorjev izkoriščanja energetskih potencialov, ki povezuje cono porabe (*consumption cone*) in cono investicij (*investment cone*) (Schulman, Majurinen, Merta, Tervamäki, Warttinen, 1994). Cona porabe v svojem bistvu povezuje dve evropski razvojni najbolj propulzivni makroregiji: Centralna glavna mesta in Alpski lok (ESDP, 1994) in s tem ustvarja gospodarsko jedro nove EU. Cona investicij je poimenovana tudi cona gospodarske rasti, sestavljajo pa jo države CEFTA, tri baltske države in Moskovska metropolitanska regija v povezavi s Peterburgom. Cona gospodarske rasti je čez ozemlje Slovenije povezana tudi s makroregijo Sončni pas (*Sunbelt*) oziroma s Sredozemljem. Ob vprašanih soodvisnosti funkcioniranja Kretskega koridorja št. 5 in razvoja Slovenije naploh moremo slediti hipotezi o določeni povezovalni vlogi sicer na

robu, vendar znotraj bodočega gospodarskega jedra Evrope (sic!). V tej zvezi ugotavljamo, da ima Kretskega koridor izjemno veliko in pomembno vlogo, ker omogoča funkcioniranje prometnih povezav in s tem prepletanje gospodarskih vplivov treh evropskih geografskih makroregij: Sredozemlja, Alp in Srednje Evrope. Slovenija je namreč poleg Italije edina evropska država, ki leži v vseh treh geografskih makroregijah, pomembnih tudi v gospodarskem smislu: v regijah Alpski lok in Centralna glavna mesta kot bodočem gospodarskem jedru Evrope, v zahodnem delu Srednje Evrope kot cona evropske gospodarske rasti in v regiji Sončni pas kot gospodarsko najrazvitejšem delu Sredozemlja.

Drugi razvojni potencial Slovenije je povezan z lahko prehodnostjo oziroma prevoznostjo ozemlja; imenujemo ga prometni potencial. Fizičnogeografsko predstavlja območje Slovenije tako po dolžini poti (cesta, železnica) najkrajšo in glede na premagovanje višinskih razlik najugodnejšo (Postojnska vrata, 610 m nadmorske višine) pot med Sredozemljem in Srednjo Evropo. Dobri del Slovenije sodi v alpski in predalpski prostor in prav Alpska regija je v Evropi tista, ki ima poleg regije Centralnih glavnih mest ocenjen najvišji razvojni potencial (ESDP, 1994). Kljub težki prometni prehodnosti in okoljski ranljivosti Alp Evropska unija načrtuje dve veliki povezavi skozi predore pod Alpami in jih na podlagi poročila The Christophersen and Bangemann groups opredeljuje kot prednostne projekte, ki so se pričeli oziroma se bodo pričeli v naslednjih dveh letih (Europe 2000+, 1994):

- TGV/kombiniran transport Sever-Jug: Brenerska os: Verona-München-Nürnberg-Erfurt-Halle/Leipzig-Berlin;
- TGV/kombiniran transport Francija-Italija: Lyon-Torino.

Kot drugo prioriteto ima EU projekte, za katere bodo pospešili pripravo dokumentacije in naj bi se pričeli v naslednjih dveh letih, med njimi je tudi projekt TGV Torino-Benetke-Trst (ECSC-EC-EAEC, 1994). Slednjič je v istem dokumentu kot pomembna smer omenjen tudi Kretskega koridor št. 5. Ko sestavimo mozaik različnih podatkov o tokovih, ki prihajajo iz smeri Italije in po Jadranskem morju, ob ponovni ugotovitvi o pomenu koridorja št. 5 (Vickermann, 1996; Erdmenger, 1996) in obstoju gospodarskega interesa tudi že v obratni smeri ("smer C" evropskih sektorjev izkoriščanja energetskih potencialov), končno lahko ugotovimo, da je slovensko ozemlje glede sedanjih, še bolj pa glede bodočih prometnih tokov med pomembnejšimi za razvoj bodoče Evrope. Ravno tako ima določen pomen tudi v globalnem merilu, in to predvsem zaradi Luke Koper, ki omogoča transport in s tem trgovino globoko v Srednjo Evropo.

Tretji razvojni potencial predstavlja mesto Koper kot slovenska vrata v svet s sedanjimi in razvijajočimi se kapacitetami za tovarni promet ter z možnostjo razvoja ladijskega potniškega prometa ter na pomorski promet vezanih dejavnosti, od katerih omenjamo predvsem

ladjedelnico v Izoli. Koper ni pomemben le za Slovenijo, saj preko Luke Koper potekajo trgovsko-prometni prekomorski tokovi v države Srednje Evrope. Če si ogledamo gravitacijsko zaledje matičnega pristanišča Slovenije, ugotovimo, da: "Osrednji tržni potencial Luke Koper danes predstavljajo prekomorski blagovni tokovi Slovenije, Avstrije, Madžarske, Češke in Slovaške", pri čemer "Luka Koper danes obvladuje 35% prekomorskega potenciala svojega osrednjega gravitacijskega zaledja" (Luka Koper, 1997). Pomorski promet ima tudi sicer prednosti glede upravljanja in prevoznosti, zlasti znižane stroške mednarodnih prevoznikov. Vendar se pomorski promet ne povečuje le sam po sebi, temveč predstavlja razvojni dejavnik tudi za druge dejavnosti: "Večina mednarodnega tovarnega prometa na dolge razdalje se še vedno odvija preko morja in kontinuirana rast kapacitete tankerjev za nafto skupaj z uvajanjem 'bulk freighters' za tekoča goriva ter kontejnerskimi ladjami predstavljajo esencialni dejavnik v razvoju mednarodnih korporacij" (Tolley and Turton, 1995; str. 74).

4.2. Slovenska in regionalna raven

Prvi in najpomembnejši razvojni potencial Kretskega koridorja v Sloveniji je povezovanje treh najpomembnejših centralnih naselij v Sloveniji (Kopra, Ljubljana in Maribora) in tudi, po predpostavki, treh najpomembnejših razvojnih polov. Predvsem zaradi te povezave se je prometni koridor pretvoril tudi v razvojno os, kar pomeni kvalitativno spremembo. Za prometno-tehnološko boljše in okoljevarstveno primernejše odvijanje tovarnega prometa skrbijo že omenjeni prometni terminali.

Problematika odnosa med središčem in periferijo je stalna in tudi v primeru Slovenije ne predstavlja nobene izjeme. Ugotovimo lahko, da je Obala periferna glede na infrastrukturno opremljenost in ne v smislu gospodarske nerazvitosti. Za delovanje potniškega in tovarnega transporta bosta nujna kakovostna avtocesta in drugi tir glavne železnice 1. reda Ljubljana - Koper s prestopnimi točkami. Hkrati je potrebna tudi celovita ureditev prometa na Obali sami, kjer bo potrebno načrtovati predvsem javni potniški promet. Iz dobička dejavnosti prometa se bodo zaradi sinergijskih učinkov razvijale tudi ostale dejavnosti, tako da ne bo nevarnosti monostrukturnega razvoja.

5. ZAKLJUČKI

Kretskega multimodalni prometni koridor št. 5 bo brez dvoma deloval kot razvojna os v evropskem merilu, saj povezuje "cono porabe" in "cono investicij" ter poteka v "smeri C" evropskih sektorjev izkoriščanja energetskih potencialov. S krajšanjem potovalnega časa in stroškov bo prispeval k zvišanju kohezivnosti samega evropskega prostora, zlasti v smeri od Jadrana do Donavskega bazena. Ugotovimo lahko, da je slovensko ozemlje glede se-

danjih, še bolj pa glede bodočih prometnih tokov med pomembnejšimi za bodočo Evropo. Predvsem zaradi Luke Koper je pomembno tudi v globalnem merilu, saj omogoča transport in s tem trgovino globoko v Srednjo Evropo.

Kvalitativno preobrazbo koridorja v slovensko razvojno os generirajo tri mesta, ki ležijo na Kretskem koridorju: Koper, Ljubljana in Maribor (tri prestopne točke, tri mednarodna letališča, tri univerze, trije tehnološki parki). Cilj razvojne strategije Slovenije bi moral biti uravnotežen razvoj celotnega ozemlja. V merilu države je vloga koridorja kot razvojne osi mogoče bolj ali manj stopnjevat. Odvisna je predvsem od stopnje prostorske kohezivnosti, s tem pa tudi gospodarske in socialne kohezivnosti, h katerim bo vsekakor doprinesel. Vseslovenska razvojna spodbuda pa lahko postane takrat, ko bo prispeval k zmanjšanju perifernosti in povečanju kohezivnosti vseh regij, ki ležijo ob koridorju, k čemur lahko prispeva dobra sistemska povezava med koridorjem ter sekundarnim prometnim omrežjem in urbanim sistemom.⁵

Predvidevamo lahko, da bo Kretski multimodalni prometni koridor št. 5 pozitivno vplival na razvoj urbanih centrov, ki so potencialni razvojni poli. Pogoj ostaja navezanost urbanega središča na koridor preko prestopne točke ter upoštevanje okoljevarstvenih vidikov, saj ohranjeno naravno okolje postaja eden pomembnejših lokacijskih dejavnikov vlagateljev. Intermodalni koridor bo spodbudil dodatne dejavnosti, kot so servisiranje samega koridorja, spremljajoče dejavnosti (trgovina, špedicija), dejavnosti, ki potrebujejo hiter pretok blaga in storitev (obrtne cone, tehnološki parki, inovacijska dejavnost, športna dejavnost itd.). Dodatna ustvarjena vrednost bo omogočila razvoj dejavnosti, ki bodo uravnotežile potencialno enostranski razvoj urbanih centrov: kulturo, izobraževanje, turizem, raziskave in razvoj itd., kar bo po pričakovanjih omililo nevarnost monostrukturnega razvoja.

Vprašanje sprejemljivosti Kretskega multimodalnega prometnega koridorja št. 5 za okolje se pojavlja pred-

vsem ob avtocestnem delu koridorja. Ob izgradnji vsakega odseka avtoceste v Sloveniji je potrebno izdelati strateško presojo vplivov na okolje, kar na primer Evropska unija v svoje *acquis communautaire* šele uvaja (Richardson, 1995). Kljub temu moramo upoštevati negativne vplive, ki se jim ne da izogniti: hrup, polutanti onesnažujejo zrak, spiranje cestnih površin in atmosfere nad cestami onesnažuje talne in površinske vode, obstaja možnost nesreč itd. Ob delovanju bo potrebno določiti zgornjo mejo hrupa in polutantov. Ob preseganju meje bo potrebno tranzit omejiti oz. ga preusmeriti na železnico. Intermodalni koridor omogoča tovrstno upravljanje prometnih tokov preko politike prestopnih točk. Poleg tega bodo mehanizmi za omejevanje tranzita obstajali že zaradi treh vzporednih koridorjev (Koper-Postojna-Ljubljana-Budimpešta; Reka-Zagreb-Budimpešta in Trst-Videm-Nevejsko sedlo-Beljak-Celovec-Dunaj), preko katerih bo potekal promet med Jadranom in Srednjo Evropo. Potencialno nevarnost za okolje predstavlja tudi širitev Luke Koper. Možni viri onesnaženja so ladijski promet, nesreče, nepravilno pretovarjanje in onesnaženje s terminalov za razsute tovore, za kemikalije, za nafto, naftne derivate in plin in s terminala za živino. Upoštevati moramo tudi zasedanje prostora in krajsanje slovenske obalne črte.

Z izgradnjo multimodalnega koridorja se ponujajo možnosti načrtnega upravljanja in nadzora prometa ter vplivanja na bodoči modal split. S pravilno razporeditvijo prestopnih točk na koridorju bo mogoče uravnati prometne tokove in razporeditev prometa v sistemu, zato lahko trdimo, da bi ob usmerjenem upravljanju izgradnja koridorja lahko imela pozitivne vplive na okolje kljub večji količini pretovora in večjemu številu prepeljanih potnikov. Intermodalnost bo omogočila tudi kombinirane, okolju prijaznejše prevoze. Koridor bo potrebno usmerjeno upravljati, da bo prevoz potnikov in tovara po železnici najugodnejši. Kljub potencialnim nevarnostim lahko trdimo, da bo skupen učinek na okolje v Sloveniji ob pravilnem načrtovanju in upravljanju Kretskega multimodalnega koridorja št. 5 pozitiven.

⁵ Urbani sistem (*angl. urban system*) predstavlja urejen sistem, v katerem so mesta med sabo povezana in med njimi obstaja delitev dela v smislu centralno naselbinske teorije, teorije gospodarskega prostora in teorije razvojnih polov (Vrišer, 1978). V urbanem sistemu so pomembna centralna naselja (*angl. central place*) in centri rasti (*angl. growth centres*). V zadnjem času se z napredkom telekomunikacijske tehnologije v določeni manjši meri zmanjšuje pomen hierarhije centrov in v tej zvezi govorimo tudi o nehierarhičnih omrežjih.

PLANNING OF THE CRETAN MULTIMODAL TRAFFIC CORRIDOR NO. 5 IN SLOVENIA

Miran GAJŠEK

Ministry of Environment and Physical Planning, RS, SI-1000 Ljubljana, Dunajska 47

Manca PLAZAR MLAKAR

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

The planned Cretan multimodal traffic corridor No. 5 is bringing a qualitative transformation into the Slovene developmental axis generated by three urban centres, i.e. Koper, Ljubljana and Maribor, with three nodal points, international airports, universities and technological parks. It can become the all-Slovene developmental initiative if contributing towards a reduction of peripheral feeling and towards an increase in the cohesiveness of all the regions bordering on it. According to the anticipations, the corridor will have a positive impact on the urban development at a wise installation of nodal points respecting the environmental aspects. With construction of the multimodal traffic corridor we shall be given a chance of having planned traffic management and control and exerting influence on the future traffic distribution. With an adequate arrangement of the nodal points in the corridor it is possible to regulate the traffic trends and organize traffic in the system. Therefore there is a real possibility that in spite of a greater amount of cargo and of a greater number of passengers, the construction of the corridor could have a positive impact on the environment providing a great care is dedicated to the orientated planning and management.

Key words: The Cretan multimodal traffic corridor No. 5, multimodal traffic, sustainable development, economic, social and spatial cohesion, regional planning, physical planning, development axes, urban system

LITERATURA

- Barton, H., Davis, G. & Guise, R. (1995): Sustainable Settlements. A guide for Planners, Designers and Developers. Bristol, University of the West of England.
- Brown, L. R. (1994): Zemlja 1994. Poročilo inštituta Worldwatch o prizadevanjih za okolju prijazno družbo. Radovljica, Medium d.o.o.
- Commission of the European Communities (1992): Green Paper on the Impact of Transport on the Environment (A Community strategy for "Sustainable Mobility"). Bruselj.
- ECSC-EC-EAEC, (1994): Europe 2000+ - Cooperation for European territorial development. Bruselj.
- EU-CEMAT, (1994): Principles for a European spatial development perspective (ESDP). Leipzig.
- European Commission (1997): Agenda 2000 - Commission Opinion on Slovenia's Application for Membership of the European union. Bruselj, European Commission. (<http://europa.eu.int/comm/agenda2000>)
- Gajšek, M. (1995): Regionalizacija in pomestnenje Slovenije. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Gestrin, F. (1962): Oris razvoja pomorstva v slovenskem primorju. Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, X. Ljubljana, 90-94.

Jenko, J. (1959): Ob stoletnici proge Pragersko - Kotoriba (-Velika Kaniža - Budimpešta). Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino, VII. Ljubljana, 168-174.

Keating, M. (1995): Agenda za spremembo s srečanja na vrhu, Agenda 21 in drugi sporazumi iz Ria de Janeiro v razumljivem jeziku. Ljubljana, UMANOTERA, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.

Luka Koper, (1997): Luka Koper - sinergično stičišče kontinentov - Strategija razvoja do leta 2010. Koper, Luka Koper.

Ministry of Environment (Norway), (1994): Report: Symposium: Sustainable Consumption. Oslo, Ministry of Environment.

Novak, P. (1990): Strategija varstva okolja v Sloveniji. Ljubljana, Svet za varstvo okolja pri socialistični zvezi Slovenije.

Ogorelec Wagner, V. (1997): Programi za tretje tisočletje. V: Zbornik seminarja Programi varstva okolja in lokalne Agende 21 za občine. Novo mesto, Umanotera, slovenska fundacija za trajnostni razvoj, 7-10.

Pahor, M. (1977): Senožet - slovenska pomorska postojanka na kopnem, Slovensko morje in zaledje. 1. Koper, Založba Lipa.

Razvojni projekt Koper 2020 (1992): Zvezek V.: A) Problemi varovanja okolja ob Tržaškem zalivu, B) Varstvo morja in priobalnega pasu. Koper, Investburo Koper.

Rimmer, P.J. (1994): Regional economic integration in Pacific Asia, Environment and Planning A, 26. London.

Skrb za Zemljo, (1991): Strategija za življenje po načelu trajnosti. Gland, Švica, objavljeno v sodelovanju IUCN, UNEP in WWF.

Spremembe in dopolnitve prostorskih sestavin dolgoročnega plana RS - Zasnova železniškega omrežja, cestnega omrežja, omrežja radarjev za vodenje zračnega prometa in omrežja meteoroloških radarjev (Ur. l. RS, št. 72/95).

Tolley, R. S. & Turton, B. J. (1995): Transport Systems, Policy and Planning, A geographical Approach. Harlow, Longman, Scientific & Technical.

Vrišer, I. (1978): Regionalno planiranje. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Zelenika, R. & Lipičnik, M. (1997): Obrazovanje i usavršavanje prometnih menedžera u kaleidoskopu interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti. 4. mednarodni znanstveni in strokovni kolokvij Upravljanje prometa, Maribor, Fakulteta za gradbeništvo, Institut prometnih ved, Izobraževalni center Pekre.

RAZPRAVE IN GRADIVO

SAGGI E FONTI

TREATISES AND SOURCES

ANALIZA STANJA IN POTREB POMOČI Z UMETNOSTJO NA PODROČJIH ZDRAVSTVA, SOCIALNEGA VARSTVA IN ŠOLSTVA V SLOVENIJI

Simona TANCIG

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Mojca VOGELNIK

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Caribaldijeva 18

IZVLEČEK

V članku je predstavljena analiza stanja in potreb pomoči z umetnostjo (PzU) na področjih področju zdravstva, socialnega varstva in šolstva.

Pri prenosu in uveljavljanju novega področja, kot je PzU, v obstoječo prakso je pomembno, da je ta proces načrtovan na osnovi analize obstoječega stanja, ki omogoča spoznavanje specifičnosti in kritičnih točk, od katerih je odvisna uspešnost procesa implementacije. V raziskavi smo uporabili anketni vprašalnik, ki je obsegal tako vprašanja strokovnega dela oziroma prakse PzU kot tudi vprašanja izobraževanja in usposabljanja za PzU. Na vzorcu 175 oseb iz različnih institucij smo zbrali 130 izpolnjenih anket, ki smo jih statistično obdelali.

Z analizo smo dobili relevantne podatke o trenutnem stanju PzU pri nas in ugotovili, kje so njene potencialne možnosti razvoja na področjih zdravstva, socialnega varstva in šolstva.

Ključne besede: pomoč z umetnostjo, zdravstvo, socialno varstvo, šolstvo

Analiza stanja in potreb pomoči z umetnostjo (PzU) pri nas je del širše raziskave Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru, ki sta jo financirali Ministrstvo za znanost in tehnologijo in Ministrstvo za zdravstvo.

Celotni raziskovalni program je obsegal poleg omenjene analize še pet sklopov:

- Mednarodna pilotska raziskava mnenj in stališč o sodobni umetnostni terapiji in njenem prihodnjem razvoju

Z mednarodno anketo o stanju UT v tujini smo lahko naše podatke primerjali in umestili v širši kontekst.

Zbrani podatki so v veliko pomoč pri načrtovanju razvoja PzU v našem prostoru.

- Zbiranje podatkov ekspertnega znanja s področja pomoči z umetnostjo

Zbrani podatki ekspertnega znanja so pomembni za razvoj profesionalnega področja PzU. Uporabni so tudi v procesu edukacije umetnostnih terapevtov.

Sodobne raziskave na področju kognitivne znanosti vedno bolj poudarjajo pomen ekspertnega znanja. S tem se je raziskovalni interes premaknil iz raziskav, ki so bile pretežno usmerjene v ugotavljanje pomanjkljivosti

in težav pri pridobivanju znanja, v raziskovanje tega, kar omogoča njegovo učinkovitost. Raziskave ekspertnega znanja skušajo ugotoviti, kakšne izkušnje, znanje, spretnosti in strategije uporabljajo eksperti z nekega profesionalnega področja. Te informacije so pomembne za graditev sistema izkustvenih spoznanj nekega strokovnega področja. Za raziskovanje in zbiranje ekspertnega znanja se uporabljajo različne metode fenomenološkega pristopa. V raziskavi smo sestavili in preverili instrumentarij, tj. strukturirani intervju, ki se je izkazal za primerne pri pridobivanju ekspertnega znanja s področja pomoči z umetnostjo. Njegova nadaljnja uporaba odpira nove možnosti aplikativnega raziskovanja pomoči z umetnostjo in s tem razvoj področja v našem prostoru.

- Predlog modela supervizijskega in intervizijskega dela umetnostnih terapevtov

Izdelan je predlog modela izkustvenega učenja v intervizijskih skupinah. Z njegovo realizacijo bodo omogočeni kontinuiran razvoj profesionalne kompetence, zagotavljanje standardov (normativov) kvalitete dela in podpora (suport) pri poklicnem delu.

- *Predlog poklicnega etičnega kodeksa za umetnostne terapevte*

Sestavljen je predlog elementov poklicnega kodeksa, ki ureja področje etičnih standardov na področju umetnostne terapije in je nujen sestavni del profesionalne kompetence.

- *Programi izobraževanja iz PzU kot oblika permanentnega in podiplomskega študija*

Programi permanentnega izobraževanja iz PzU in podiplomskega študija iz PzU omogočajo različne nivoje edukacije umetnostnih terapevtov, ki jih potrebujemo v našem prostoru.

Z ustrezno edukacijo strokovnjakov s področja PzU in raziskovanje PzU bodo ustvarjeni pogoji za pospešen razvoj PzU in njeno uveljavljanje na področju zdravstva, socialnega varstva in šolstva pri obravnavi najrazličnejših telesnih in duševnih motenj, težav in bolezni.

Posamezni sklopi se medsebojno povezujejo in so pomembni po eni strani za razvoj aplikativnega raziskovanja na področju pomoči z umetnostjo ter za povečanje ravni kvalitete življenja na drugi strani.

UVOD

Pomoč z umetnostjo - ustvarjalna umetnostna terapija (ali krajše: umetnostna terapija) je mlada, hitro se razvijajoča disciplina, čeprav njene korenine zasledimo že pri pitagorejcih, ki so 500 let pr. razvili glasbeno terapijo.

Z uporabo umetnosti v terapevtske namene (ki se je začela pred približno pol stoletja) so bili doseženi dokaj opazni uspehi v socialnem skrbstvu, v rehabilitacijskih centrih, pri pomoči ljudem z osebnostnimi problemi, v psihiatričnih bolnicah in drugje. Mnogi teh uspehov so bili nepričakovani in nenačrtovani, v nekaterih primerih tudi nerazložljivi. V zadnjih petnajstih letih se je povečalo razumevanje koristnosti uporabe umetnosti pri zdravljenju in tudi vloge umetnostnega ustvarjanja za splošno zdravje ljudi. Vedno več specialistov dela na tem področju; vedno več institucij ima kakšno posebno obliko pomoči z umetnostjo v svojem programu. Kot rezultat raziskovanja eksperimentiranja, naključnih odkritij in teoretskih ugotovitev je nastala teoretsko-praktična veda, v središču katere je bistvo človekove eksistence, potreba vsakogar izmed nas, ne glede na starost, izobrazbo ali zmožnosti oziroma sposobnosti, da se potrjuje kot enkratno ustvarjajoče bitje in da komunicira z drugimi ljudmi.

Ker je ustvarjalna umetnostna terapija, pomoč z umetnostjo, novejša oblika terapije, se njena teorija šele razvija, znanstveni izsledki so še razmeroma redki. Raziskovanja v umetnostni terapiji se po eni strani povezujejo s filozofskim pojmovanjem pomena umetnosti v človekovem razvoju in življenju ter v življenju družbe po drugi strani pa z novjšimi raziskovanji in dognanji

psihologije in nevrofiziologije o učinkih gibanja, slikanja, dramskega in glasbenega ustvarjanja, psihofizičnega sproščanja in strukturiranega domišljjskega izražanja na človekovo dejavnost in počutje. Oboje nam utemeljuje učinke umetnostne terapije, ki se kažejo v spremenjenem počutju in obnašanju ljudi.

TEORETIČNA IZHODIŠČA POMOČI Z UMETNOSTJO

Koncept pomoči z umetnostjo (ustvarjalne umetnostne terapije) je sorazmerno nov. Njegove korenine najdemo v nenehno spreminjajočem se odnosu med kulturo, umetniško dejavnostjo, ustvarjalnostjo, družbenim in individualnim zdravjem in razvojem. Mogoče je pretirano trditi, da sta umetnost in družba neločljivo povezani in da zdravje neke družbe odseva v načinu umetniškega ustvarjanja v njej. Ni pa nam treba poudarjati posameznikove pravice in zmožnosti za ustvarjalno izražanje, razvijanje in rast. Iz tega izhaja današnji koncept pomoči z umetnostjo.

Po predstavitvah nekaterih avtorjev temelji umetnostna terapija v prastarem verovanju v magične moči umetnosti, ki naj bi jih uporabljal zdravilec-mag. Umetnostna dejavnost naj bi bila sama po sebi zdravična in zdravljenje (terapija) njena naravna lastnost.

Ob povezovanju umetnostne terapije z zdravilnimi rituali pa se srečujemo z dvema pomislekoma. Prvič: pri takem razlaganju ritualov pozabljamo na družbeno okolje, v katerem so zdravilni obredi potekali; in drugič: v šamanskih obredih področja umetnosti niso bila ločena (tako kot so danes), temveč integrirana v eno samo in celovito "predstavno" umetnost. V tem obredju tudi umetnost ni imela našega zahodnega pomena umetnosti kot ločene estetske realnosti.

V današnji tehnološko razviti družbi je, drugače kot v nekaterih prejšnjih družbah, umetnost ločena od vsakdanjega življenja ljudi. Umetniško ustvarjanje je kot poseben poklic dejavnost maloštevilnih nadarjenih posameznikov - poklicnih umetnikov; njegov rezultat so umetniški izdelki. Večini ljudi, zlasti v urbanih in tehnološko razvitih okoljih, pa nudi vsakdanje delo le malo možnosti za ustvarjalno izražanje. Njihova elementarna človeška potreba, da na svoj osebni način oblikujejo lepe in skladne izdelke, se je spremenila v navado in možnost pretežno pasivnega sprejemanja in uživanja umetnosti.

Umetnost je vsaj v življenju odraslih postala poklic in je najčešče ločena od ostalih družbenih opravil. Tudi v vrtcih in šolah je ponavadi ločena od ostalih dejavnosti in ni vključena v celotno učno-vzgojno snovanje.

V 20. stoletju so se počasi spreminjali pogledi na človekovo ustvarjalno-umetnostno dejavnost. Danes jo pojmujejo kot človekovo vrojeno, neločljivo lastnost in potrebo od pojava človeka na zemlji dalje; ni značilna le za nekatere ljudi, nekatere družbene razrede ali neka-

tera zgodovinska obdobja. Lahko jo spremljamo skozi vso človekovo zgodovino. Pojmujemo jo kot zmožnost osebnega, lepega in ustvarjalnega reševanja problemov, iskanja usklajenih novih rešitev v pogojih, ki nikoli prej niso bili preizkušeni.

V zadnjih dvajsetih letih se je bistveno spremenilo pojmovanje umetnosti in njene uporabe v terapevtske namene. Vedno bolj se zavedamo, da umetnosti ne moremo ločevati od ostalega življenja; niti ne more biti sama po sebi zdravilo za vse bolezni. Umetnost je pomembna pri raziskovanju in izražanju čustev, duhovnih razsežnosti, misli in idej. Umetniško ustvarjanje angažira čustva, osvobaja duha in povzroča, da posameznik stori nekaj zato, ker si to želi, in ne samo zato, ker je nekdo določil, da je to dobro zanj. Umetnost lahko motivira na način, kot verjetno nobena druga sila ne zmore. Skozi umetnostno izkušnjo, preko ustvarjanja in oblikovanja svojih posebnih in osebnih znamenj izražamo svojo osebnost. Prav tako pomemben je njen ritualni del - strukturirano in usklajeno izražanje znanege, bližnjega in varnega.

Ustvarjalna umetnostna terapija je namenjena posameznikom z različnimi problemi oz. motnjami, kot so telesne bolezni, poškodbe, travme, senzomotorične prizadetosti in težave, motnje, ki jih obravnava psihiatrija, čustvene in vedenjske motnje, motnje v odnosih, komunikacijske težave, zasvojenosti, zlorabe, duševna nerazvitost, težave pri učenju, starostne težave itd. Uporabljajo jo tudi kot pomoč pri samoaktualizaciji, pri spodbujanju izražanja in razvojne rasti, izboljševanju učenja, lažšanju komunikacije, obvladovanju bolečin, hitrejšem okrevanju po operacijah, pomoči pri porodu itd.

Ustanove, v katerih uporabljajo pomoč z umetnostjo, so zelo različne. Ta raznolikost odseva široko uporabno možnost in moč ustvarjalnega sodelovanja v umetnostnem procesu. Odseva tudi raznolikost teoretičnih okvirov in pristopov, ki jim sledijo različni specialisti pomoči z umetnostjo - umetnostni terapevti, in širok razpon delovnih pogojev, v katerih praktično izvajajo svoj poklic. Specialisti pomoči z umetnostjo lahko delajo v splošnih in specialističnih bolnicah, v zdravstvenih centrih, psihiatričnih ustanovah, šolah, vrtcih, razvojno-izobraževalnih in svetovalnih središčih, v zaporih, krajevnih skupnostih, na privatnih institucijah, univerzah itd.

Med razlogi za zdravilno učinkovanje ustvarjalne umetnostne dejavnosti v okvirih pomoči z umetnostjo so zlasti pomembni naslednji:

1. Umetnostno ustvarjanje pomaga človeku do osebne integracije.

2. Umetnostno ustvarjanje je pomembna pot nebesnega izražanja stvari, ki jih težko ozavestimo in besedno izrazimo.

3. Umetnostna dejavnost je visoko ustvarjalna dejavnost.

4. Umetnost lajša delo z domišljijo in podzavestjo.

5. Umetnostna dejavnost spodbuja in vsebuje sprostitve, igro in veselje.

6. Umetnost lajša dožemanje, razumevanje in sprejemanje težko razumljivih in zapletenih (tudi neumetniških) snovi. Je torej posebna vrsta učenja.

7. Umetnost povečuje osebno kompetentnost in samopotrjevanje posameznika preko lepo izdelanih izdelkov.

8. Umetniške stvaritve so obstojne, nekatere lahko posnamemo in raziskujemo kasneje. Ob tem se sproža tudi besedna komunikacija, potrjevanje samega sebe in razumevanje ter sprejemanje drugih.

9. Skupna dejavnost sprošča delovno energijo, spodbuja komuniciranje in izmenjavanje ter daje občutek pripadnosti skupini.

Ljudje se vedno bolj zavedamo svojih ustvarjalnih zmožnosti in potreb. S pomočjo umetnostne terapije se vedno več ljudi, ki so bili po rojstvu zaradi kriz ali nesreč nepolnovredni člani družbe, vključuje v izkušnjo umetnostnega ustvarjanja. Rezultati so v nekaterih primerih prav osupljivi. Ljudje, ki so bili prej zmedeni, razdražljivi ali nezmožni jasnega izražanja, jasneje spregovorijo, začnejo se svobodno in brez krčev gibati; včasih lahko spet prevzamejo svoje polno aktivno mesto v družbi. Tako se umetnostna ustvarjalnost reintegrira v družbo še v enem njenem segmentu.

Zdi se nam pomembno: čeprav se ukvarjamo predvsem z umetnostno terapijo, veljajo našta načela umetnostnega ustvarjanja za vse ljudi, ne glede na spol, starost, sposobnosti in zmožnosti, na področju umetnostne terapije, psihoterapije, rekreacije, specialne pedagogike, v šolstvu, socialnem skrbstvu in v poklicni umetnosti. Za razvoj pomoči z umetnostjo je pomembno, da slutimo povezanosti med temi različnimi področji uporabe in da razumemo, da se dopolnjujejo, ne pa izključujejo. Menimo, da je ta koncept zelo pomemben v današnjem času naraščajoče specializacije.

ŠTIRI OSNOVNA PODROČJA POMOČI Z UMETNOSTJO

Pomoč z umetnostjo - ustvarjalna umetnostna terapija deluje v okviru posameznih umetnostnih sredstev na svoj način in ima specifične terapevtske učinke. Glede na umetnostno sredstvo obsega dramsko, glasbeno, likovno in plesno terapijo. Vsaka ima svoje izrazno sredstvo, svoje metode, svoje izrazoslovje, razvojno zgodovino in kliente s posebnimi potrebami. Te razmeroma nove terapevtske dejavnosti so se postopno razvile iz občasne uporabe umetnosti v psihoterapiji. Najdaljšo tradicijo ima likovna terapija, najkrajšo pa plesna. Dramska terapija se je ločila od psihodrame, v njenem okviru se je razvila igralna terapija (play therapy); glasbena terapija je prešla od poslušanja v

aktivno glasbeno ustvarjanje. Terapija lahko poteka v individualni ali/in skupinski obliki, odvisno od posameznikovih motenj in potreb.

Enkrat je za nekoga likovni medij najprimernejši za izražanje samega sebe, drugič bo to mogoče petje, tretjič spet nastopanje na odru itd. Za nekoga je lahko neznan medij privlačen in izzivalen, medtem ko drugega ovira in zadržuje. Res je tudi: čim dlje nekaj počneš, tem lažje se v tistem sredstvu izražaš.

PROBLEM

Pri uvajanju in uveljavljanju relativno novega področja, kot je PzU, je pomembno, da ta proces temelji na analizi obstoječega stanja in da je omogočeno tudi njegovo spremljanje in evalviranje.

Zato smo se odločili za raziskavo stanja in potreb PzU na področju zdravstva, socialnega varstva in šolstva, ki zajema tako vprašanja obstoječega strokovnega dela oziroma prakse PzU kot tudi vprašanje izobraževanja in usposabljanja za PzU.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Namesto hipotez smo postavili nekaj osnovnih raziskovalnih vprašanj, na katera smo skušali odgovoriti z raziskavo.

1. Kakšna je razširjenost PzU na področju zdravstva, socialnega varstva in šolstva? Ali so kakšne razlike med temi področji?
2. Kateri so po mnenju respondentov glavni cilji PzU?
3. Kašne so težave in pozitivne izkušnje s PzU?
4. Kakšni so pogoji za izvajanje PzU na posameznih ustanovah?
5. Kje vse respondenti vidijo možnosti za uporabo PzU?
6. Ali so se respondenti že izpopolnjevali iz PzU in kakšne so njihove potrebe v zvezi s tem?
7. Kako ocenjujejo dosedanje izobraževanje iz PzU?

METODE

Raziskavo smo zastavili v dveh delih. V prvem delu - pilotski raziskavi - smo izdelali anketo, katere namen je bil podrobneje identificirati problematiko umetnostne terapije. V ta namen je bil anketni vprašalnik skupaj z metodo vodene diskusije uporabljen na majhnem vzorcu 30 oseb, ki so se usposabljale za umetnostne terapije v okviru permanentnega izobraževanja na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. Na osnovi zbranih podatkov smo anketo dopolnili in popravili ter jo v drugem - glavnem - delu raziskave tudi uporabili.

Vzorec oseb

V glavni raziskavi smo zajeli 175 oseb iz različnih

institucij s področja zdravstva, socialnega varstva in šolstva. V vzorec so bili v večji meri zajeti tisti posamezniki, ki so po podatkih permanentnega izobraževanja iz PzU na Pedagoški fakulteti v Ljubljani bili seznanjeni s PzU ali pa so jo vključevali v svoje delo. Tako smo oblikovali namenski vzorec, ki zadovoljuje osnovne namene raziskave. Anketo smo izvedli v letu 1997. Po dveh oziroma štirih mesecih smo se ponovno obrnili na tiste, ki niso vrnili ankete. Tamo smo zbrali 130 anket in jih statistično obdelali.

Instrumentarij

Anketni vprašalnik je sestavljalo več sklopov vprašanj. V prvem so bila vprašanja, ki so se nanašala na osnovne podatke anketirancev in podatke o populaciji oseb, s katerimi delajo.

Drugi sklop vprašanj je obsegal podatke o PzU, ki jo izvaja anketiranec, in o njegovih izkušnjah s PzU.

Tretji sklop vprašanj je bil namenjen zbiranju podatkov o izobraževanju oziroma strokovnemu izpopolnjevanju anketirancev s področja PzU.

Razen redkih izjem smo se pri izbiri vprašanj odločili za vprašanja odprtega tipa. Čeprav imajo ta vprašanja svoje slabosti in povzročajo precejšnje težave tudi pri statistični obdelavi odgovorov, smo se se zanje odločili iz več razlogov:

- a) področje PzU je pri nas popolnoma neraziskano in ni nobenih podatkov o njem, na katere bi se lahko oprli;
- b) obstajajo zelo različna pojmovanja PzU;
- c) anketiranci so zelo heterogena populacija z različnimi poklicnimi profili in strokovnimi izkušnjami;
- d) anketirani so zelo heterogena populacija glede edukacije in strokovnih izkušenj iz PzU;
- e) v praksi se uporabljajo zelo različne oblike PzU.

Ti razlogi so onemogočali, da bi oblikovali taka vprašanja zaprtega tipa, ki bi bila za vse anketirance enako pomembna. Z vprašanji zaprtega tipa bi zato težko zajeli predmet proučevanja celostno in objektivno, takega kot se v resnici pojavlja. Zelo verjetno bi ga z vprašanji zaprtega tipa posneli v precej ožjem preseku ali pa ga celo popačili.

Statistična obdelava podatkov

Na posamezno odprto vprašanje ankete smo dobili zelo veliko različnih odgovorov, ki so bili tudi zelo heterogeni. Ko smo jih popisali, smo jih grupirali v nekaj smiselnih kategorij. Pri tem smo skušali doseči, da število kategorij ni bilo preveliko. Po tem postopku je običajno ostalo nekaj odgovorov, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v postavljene kategorije, in smo jih zato združili v razred *ostalo*.

Iz tako pripravljenih podatkov smo izračunali frekvence in odstotke, s katerimi so se pojavljali odgovori-

katgorije. Z izračuni Cramerjevih koeficientov kontingenčne smo preverili tudi povezanost tako dobljenih odgovorov na nekatera vprašanja ankete.¹

REZULTATI IN INTERPRETACIJA

V anketo je bil vključen tudi **sklop vprašanj**, s katerimi smo želeli dobiti nekatere **splošne podatke o vzorcu respondentov kot tudi o populaciji klientov**, s katerimi delajo in za katere smo menili, da so pomembni za namene raziskave.

Tako smo zbrali podatke o izobrazbi anketirancev, o ustanovi, v kateri delajo, o njihovem delovnem mestu in o klientih, s katerimi delajo: spol, zdravstveno stanje in razlogi za vključitev v PzU. Omenjeni podatki se nahajajo v tabelah od 1 do 7 in v spremljajočih grafih.

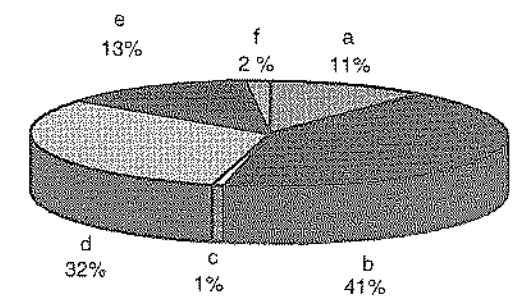
Iz *tabele 1* in *grafa 1*, ki podajata podatke o izobrazbi anketirancev, je razvidno, da ima največ respondentov višjo izobrazbo (41%), nekoliko manj je tistih z visoko (32%). V kategoriji *ostalo*, v kateri se nahajajo "študenti, absolventi, doktorji znanosti in magistri", se je pojavilo 13% odgovorov. V nekoliko manjšem deležu se pojavljajo anketiranci s srednjo izobrazbo (11%). Iz rezultatov je razvidno, da je izobrazbena struktura kljub širokemu razponu sorazmerno homogena, saj prevladujeta višja in visoka izobrazba (73%).

Šifra	Frekvenca	%
a	14	10,8
b	55	42,3
c	1	0,8
d	41	31,5
e	17	13,1
f	2	1,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 1 in sliko 1:

- a) srednja šola
- b) višja-končana
- c) visoka-nedokončana
- d) visoka končana
- e) ostalo
- f) ni odgovora

Slika 1: Graf za tabelo 1

Kot je razvidno iz *tabele 2* s podatki o ustanovi, kjer delajo anketiranci, največ respondentov (32%) dela v vzgojno-varstvenih organizacijah in šolah (z rednim programom), sledijo tisti, ki so zaposleni v zavodih za osebe s posebnimi potrebami (18%) in v šolah s prilagojenimi programi (12%). S sorazmerno visokim odstotkom (14%) se pojavljajo odgovori v kategoriji *ostalo*, v kateri so odgovori kot "študentski in dijaški domovi, zapori in ZKO-Koper." Ustanove s področja socialnega varstva se pojavljajo v manjšem odstotku (8%). Zanimivo je, da so psihiatrične ustanove in splošne bolnice proti pričakovanjem udeležene v sorazmerno majhnem odstotku (8 oziroma 6%).

Struktura odgovorov je zelo verjetno pogojena tudi s tem, da je med respondenti precejšnje število tistih, ki so bili (ali pa so še) vključeni v programe stalnega izobraževanja, ki jih je organizirala Pedagoška fakulteta v Ljubljani, in v katere so v večji meri gravitirali tisti, ki delajo na področju vzgoje in izobraževanja, in manj s področja zdravstva. Na osnovi odgovorov bi lahko sklepali, da verjetno večji del anketirancev izvaja PzU bolj v preventivne namene in manj v kurativne.

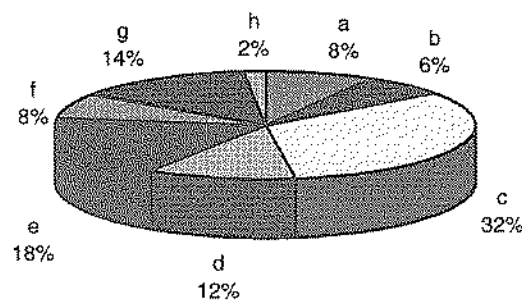
Šifra	Frekvenca	%
a	11	8,5
b	8	6,2
c	43	33,1
d	15	11,5
e	23	17,7
f	10	7,7
g	18	13,8
h	2	1,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 2 in sliko 2:

- a) psihiatrična
- b) bolnica
- c) vzgojno-varstvene organizacije in šole (z rednim programom)
- d) šole za posebne potrebe
- e) socialno delo in socialno skrbstvo
- f) ostalo
- h) ni odgovora

¹ Statistično obdelavo podatkov je opravil mag. Janez Jerman.

Slika 2: Graf za tabelo 2

Deloma se z rezultati o ustanovah, iz katerih so respondenti, skladajo tudi rezultati o delovnem mestu, ki ga zasedajo (glej tabelo 3). V največjem odstotku (41%) so to delovna mesta s področja edukacije in obravnave oseb s posebnimi potrebami (specialni pedagogi, socialni pedagogi, delovni terapevti, fizioterapevti ipd.). V zelo visokem odstotku se pojavljajo tudi delovna mesta, ki so značilna za vzgojno-izobraževalne ustanove, ki izvajajo redni program (učitelji, profesorji, pedagogi). Precej manj je oseb, ki zasedajo delovna mesta socialnega delavca. S precejšnjim deležem se pojavljajo zelo heterogena delovna mesta, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v že omenjene kategorije, in smo jih združili pod *ostalo* ("študenti, koordinator zdravstvene vzgoje, višji analitik, medicinska sestra" itd.).

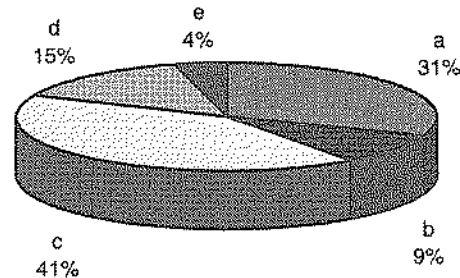
Tabela 3 Naziv delovnega mesta, kjer anketiranec dela

Šifra	Frekvenca	%
a	40	30,8
b	12	9,2
c	54	41,5
d	19	14,6
e	5	3,8
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 3 in sliko 3:

- a) delovno mesto na področju vzgoje in izobraževanja
- b) delovno mesto na področju socialnega dela
- c) delovno mesto na področju posebnih potreb
- d) ostalo
- e) ni odgovora

Slika 3: Graf za tabelo 3

V tabeli 4 se nahajajo podatki o populaciji klientov, s katerimi delajo respondenti. Največ (28%) jih dela s starostno mešano populacijo klientov. Z majhno razliko sledijo šolski otroci (22%) in odrasli (22%). Predšolski otroci so manj pogosto zastopani (1%), najmanj pa je mladostnikov (5%) in starostnikov (2%).

Iz tabele 5 je razvidno, da večina respondentov dela s populacijo klientov, v kateri sta zastopana oba spola (76%). Sledi populacija klientov ženskega spola (7%), najmanj pa je moških klientov (4%). Ker se v populaciji respondentov pojavljajo tudi tisti, ki ne delajo s klienti (npr. študenti), so pa vključeni v oblike stalnega izobraževanja s področja PzU, v 13% nismo dobili odgovora na to vprašanje.

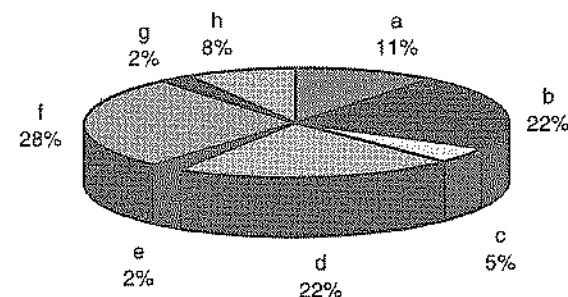
Tabela 4 Populacija, s katero anketiranec dela

Šifra	Frekvenca	%
a	14	10,8
b	29	22,3
c	6	4,6
d	28	21,5
e	3	2,3
f	36	27,7
g	3	2,3
h	11	8,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 4 in sliko 4:

- a) predšolski otroci
- b) šolski otroci
- c) mladostniki
- d) odrasli
- e) mešano
- f) ostalo
- g) ni odgovora

Slika 4: Graf za tabelo 4

Legenda za tabelo 5 in sliko 5:

- a) moški
- b) ženske
- c) mešano
- d) ni odgovora

Tabela 5 Spol klientov, s katerimi anketiranec dela

Šifra	Frekvenca	%
a	5	3,8
b	9	6,9
c	99	76,2
d	17	13,1
Skupaj	130	100

Značilnosti klientov z vidika zdravstvenega stanja so prikazane v tabeli in grafu 6. V največjem odstotku je njihovo zdravstveno stanje normalno (36%), sledijo telesne in duševne motnje (19%), 7% je prizadetih zaradi organske bolezni in le 5% je med njimi tistih s težavami v socialni integraciji. V skladu z nekaterimi že omenjenimi rezultati je tudi odstotek psihiatričnih bolnikov zelo majhen (2%). Relativno visok odstotek brez odgovorov kaže, da je med tistimi, ki niso mogli odgovoriti, ker ne delajo s klienti, zelo verjetno tudi določen odstotek tistih, ki niso odgovorili na to vprašanje iz drugih razlogov. Verjetno so imeli nekateri težave označiti populacijo klientov v primeru, da delajo z nehomogeno populacijo z zdravstvenega vidika ali s tistimi z nespecifično simptomatiko, del težav pri odgovarjanju pa lahko pripišemo tudi temu, da je vprašanje odprtega tipa.

Slika 5: Graf za tabelo 5

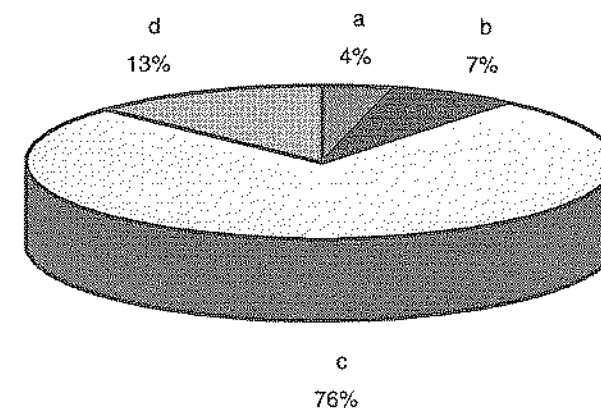

Tabela 6 Zdravstveno stanje klientov

Šifra	Frekvenca	%
a	45	34,6
b	7	5,4
c	25	19,2
d	9	6,9
e	12	9,2
f	3	2,3
g	29	22,3
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 6 in sliko 6:

- a) normalno
- b) vedenjske in osebnostne motnje
- c) telesne/duševne motnje
- d) organske prizadetosti
- f) ostalo
- g) ni odgovora

Iz tabele 7 je razvidno, da je veliko klientov vključenih v PzU v okviru rednega vzgojno-izobraževalnega programa ali v okviru interesne dejavnosti od vrtcev, osnovne in srednje do visoke šole (26%). Največji pa je odstotek tistih, ki so vključeni iz različnih terapevtskih razlogov (40,2% - vsota b1 do b4), med katerimi prevladujejo defektološki razlogi (15%). Sorazmeroma precejšen odstotek brez odgovora bi lahko pripisali podobnim razlogom kot pri prejšnjem vprašanju.

Slika 6: Graf za tabelo 6

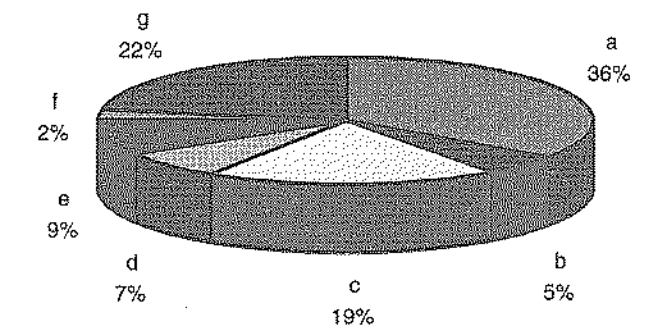

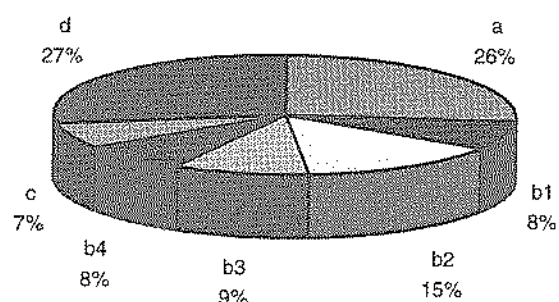
Tabela 7 Razlogi za vključitev klientov v pomoč z umetnostjo

Šifra	Frekvenca	%
a	34	26,2
b1	10	7,7
b2	19	14,6
b3	12	9,2
b4	10	7,7
c	9	6,9
d	36	27,7
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 7 in sliko 7:

- a) redni vzgojno-izobraževalni program
- b) b1) socialno vedenjski razlog
- c) b2) defektološki razlogi
- d) b3) psihiatrični razlogi
- e) b4) rehabilitacijski razlogi
- f) ostalo
- g) ni odgovora

Slika 7: Graf za tabelo 7

Drugi sklop vprašanj (od 8 do 18) je bil namenjen analizi dejavnosti PzU - kje so se seznanili s PzU, katero obliko PzU uporabljajo, namen uporabe, odziv klientov, težave in pozitivne izkušnje, pogoji, v katerih delajo ipd.

Iz tabel 8 in 9 je razvidno, da se je kar 60% anketirancev seznanilo s PzU v okviru programov rednega izobraževanja na Pedagoški fakulteti. Ostali so se s tem področjem seznanili na psihiatrični kliniki, psihiatrični bolnici, preko Društva fizioterapevtov, Centra za mentalno zdravje, v tujini ipd.

Več kot polovica (55%) tudi izvaja PzU v ustanovi, v kateri so zaposleni, precej manj je tistih, ki jo izvajajo občasno, 21% pa je ne izvaja.

Tabela 8 Kje se je anketiranec seznanil s PzU - vprašanje 1

Šifra	Frekvenca	%
a	78	60
b	13	10
c	24	18,5
d	15	11,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 8 in sliko 8:

- a) pedagoška fakulteta
- b) druge ustanove
- c) ostalo
- d) ni odgovora

Slika 8: Graf za tabelo 8

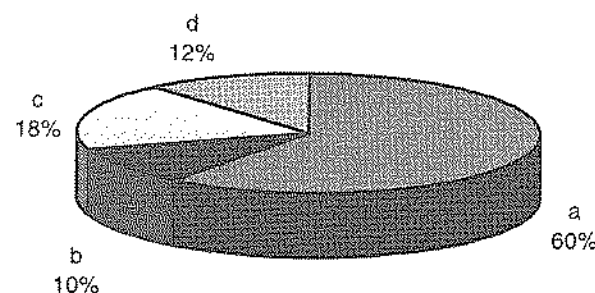

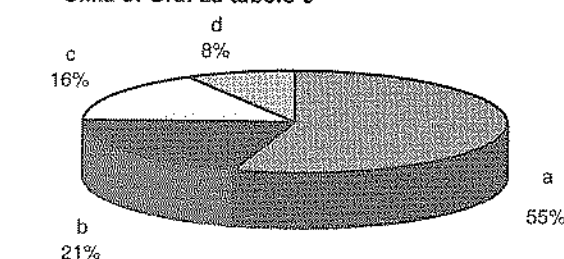
Tabela 9 Ali v ustanovi anketiranca izvajajo PzU in koliko časa - vprašanje 2

Šifra	Frekvenca	%
a	71	54,6
b	27	20,8
c	21	16,2
d	11	8,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 9 in sliko 9:

- a) da
- b) ne
- c) občasno-delno
- d) ni odgovora

Slika 9: Graf za tabelo 9

Največji delež respondentov uporablja kombinirano obliko PzU (40%), čemur sledi likovna PzU (18%), ples in glasba pa se pojavljata v precej manjšem deležu (5%) - tabela 10. Precejšen delež je tistih, ki niso odgovorili na to vprašanje. Razloge bi lahko iskali v sorazmeroma slabšem poznavanju in definiranju področja PzU pri nas. Tako stanje je razumljivo, ker PzU še nima ustrezne tradicije in se je komaj začela uveljavljati v našem prostoru.

Tabela 10 Katero obliko PzU anketiranec uporablja - vprašanje 3

Šifra	Frekvenca	%
a	23	17,7
b	3	2,3
c	7	5,4
d	7	5,4
e	51	39,2
f	3	2,3
g	36	27,7
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 10 in sliko 10:

- a) likvidnost
- b) drama
- c) ples
- d) glasba
- e) kombinirano
- f) ostalo
- g) ni odgovora

Na to kažejo tudi odgovori na vprašanje o poimenovanju PzU, ki so prikazani v tabeli 11. Odgovori so zelo heterogeni - od terapije (23%), skupine (19%), delavnice (15%), ki se pojavljajo v najvišjih deležih; do interesne dejavnosti (5%). V kategoriji ostalo so respondenti pri tretjem in četrtem vprašanju navajali dejavnosti, ki so lahko sestavni del PzU, ni pa to nujno; npr. "igra vlog, psihodrama, joga, igra dotika, sproščanje" ipd. Očitno gre v mnogih primerih za vnašanje elementov PzU v že obstoječe oblike dela s klienti in ne toliko za ustaljene in samostojne oblike dela PzU.

Slika 10: Graf za tabelo 10

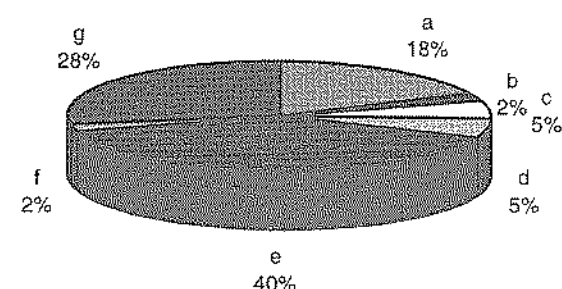

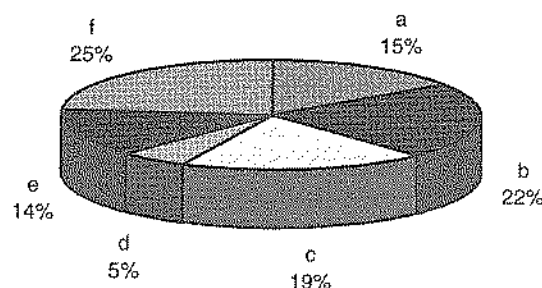
Tabela 11 Kako anketiranec imenuje obliko PzU, ki jo uporablja - vprašanje 4

Šifra	Frekvenca	%
a	20	15,4
b	29	22,3
c	25	19,2
d	7	5,4
e	18	13,8
f	31	23,8
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 11 in sliko 11:

- a) delavnica
- b) terapija
- c) skupina
- d) interesna dejavnost
- e) ostalo
- f) ni odgovora

Slika 11: Graf za tabelo 11

Tudi odgovori na 5. vprašanje na nek način potrjujejo omenjeno (tabela 12). Tako je velika večina respondentov opisala potek PzU, ki jo uporabljajo, kot kombinirano. Sicer se struktura odgovorov na to vprašanje dobro pokriva s tistimi, ki smo jih dobili na 3. vprašanje - o oblikah PzU, ki jih uporabljajo respondenti.

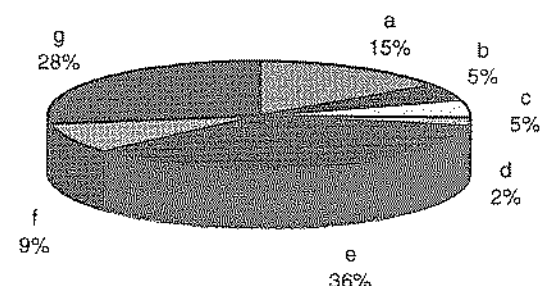
Tabela 12 Potek PzU, ki ga anketiranec uporablja - vprašanje 5

Šifra	Frekvenca	%
a	20	15,4
b	6	4,6
c	7	5,4
d	3	2,3
e	46	35,4
f	12	9,2
g	36	27,7
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 12 in sliko 12:

- a) likovna
- b) glasbena
- c) gibalno-plesna
- d) dramska
- e) kombinirano
- f) ostalo
- g) ni odgovora

Slika 12: Graf za tabelo 12

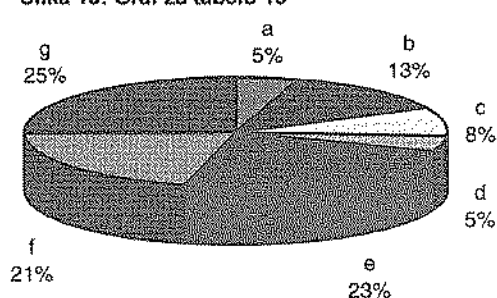
Zanimivi so tudi odgovori na 6. in 7. vprašanje ankete, s katerima smo želeli analizirati *objektne in namenske cilje* PzU. Rezultati, prikazani v tabeli in grafu 13, kažejo, da je glavna naloga PzU socializacija (komunikacija, pripadnost in strpnost do drugih, izboljšanje odnosov in samostojnost) ter kombinacija teh z ostalimi, ki so naštetih pod a, b, c in d (23%). Precejšnje je bilo število odgovorov, ki so bili precej heterogeni, zato jih je bilo težje opredeliti in smo jih uvrstili v kategorijo *strokovnost* oziroma *ostalo* (21%). Tu so se pojavili odgovori kot npr. "iskanje drugačnega dela s klienti, delo na sebi, pozorno poslušanje" ipd. Sledijo odgovori, ki smo jih združili v kategorijo *pomoč* (13%). V manjšem deležu se pojavljata *ustvarjalnost* (8%) in *motivacija* (5%).

Tabela 13 Najpomembnejša naloga pri delu z uporabo PZU - vprašanje 6		
Šifra	Frekvenca	%
a	6	4,6
b	17	13,1
c	11	8,5
d	6	4,6
e	30	23,1
f	27	20,8
g	33	25,4
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 13 in sliko 13:

- a) sprostitve
- b) pomoč
- c) ustvarjalnost
- d) motivacija
- e) socializacija/kombinirano
- f) strokovnost/ostalo
- g) ni odgovora

Slika 13: Graf za tabelo 13

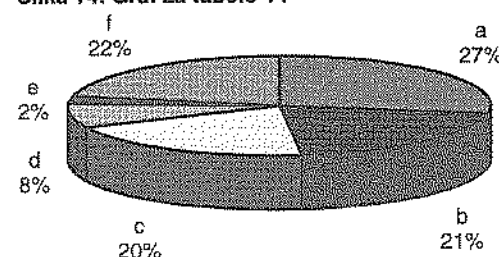
Odgovori na vprašanje o ciljih PzU so se razvrstili v bolj distinktivne oziroma čiste kategorije (tabela 14). Več kot 1/4 anketiranih meni, da je izboljšanje kvalitete življenja, sprostitve in dobro počutje glavni cilj PzU. Zelo blizu temu deležu so odgovori, ki smo jih uvrstili v kategorijo razvoj in spremembe osebnosti (21%) ter reševanje težav/stisk in terapija/rehabilitacija (20%). Za precej manj pomemben cilj so respondenti ocenili zadovoljevanje socialnih motivov (8%).

Tabela 14 Glavni cilj oziroma namen PZU - vprašanje 7		
Šifra	Frekvenca	%
a	36	27,7
b	27	20,8
c	26	20
d	10	7,7
e	3	2,3
f	28	21,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 14 in sliko 14:

- a) sprostitve, čustvenost, dobro počutje, izboljšanje kvalitete življenja
- b) spodbuda za dejavnosti, spremembe, osebnostni razvoj
- c) reševanje težav/stisk in terapija/rehabilitacija
- d) socializacija, zadovoljevanje socialnih motivov
- e) ostalo
- f) ni odgovora

Slika 14: Graf za tabelo 14

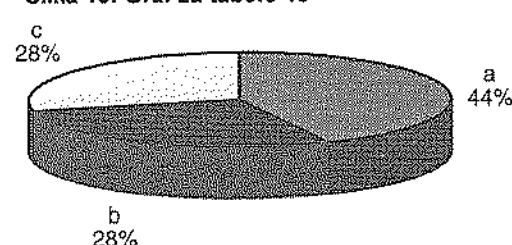
Anketiranci so odziv klientov na PzU v 42% ocenili kot zelo zadovoljiv in v 28% za zadovoljivega. Le 2% jih meni, da ta ni zadovoljiv. Precejšnje število je tistih, ki niso odgovorili na to vprašanje (28%). Verjetno bi tudi v tem primeru - podobno, kot to velja za ostale primere brez odgovora - to razložili s tem, da imajo nekateri anketiranci premalo izkušenj, da bi lahko odgovorili na to vprašanje, ali pa jih sploh nimajo. Rezultati so prikazani v tabeli 15.

Tabela 15 Odziv klientov na PZU - vprašanje 8		
Šifra	Frekvenca	%
a	56	43,1
b	37	28,5
c	37	28,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 15 in sliko 15:

- a) zelo zadovoljiv
- b) zadovoljiv
- c) ni odgovora

Slika 15: Graf za tabelo 15

Težave, ki jih imajo anketiranci pri svojem delu s PzU, so predstavljene v tabeli 16. Največji delež težav (18%) respondenti pripisujejo dejavnikom, ki izvirajo iz klienta: odklanjanje, odpori, zadržanost, hiperaktivnost, narava duševne motnje, nemotiviranost ipd. V podobno

visokem deležu (17%) menijo, da jih ovirajo neustrezni pogoji dela: premalo pripomočkov, oprema, neustrezni prostori, pomanjkanje časa, finančnih sredstev, ... Del težav pripisujejo tudi sebi (13%): premajhnemu poznavanju PzU in možnostih njene uporabe. Določen delež (9%) jih vidi v premajhnem povezovanju z drugimi strokovnjaki, v pomanjkanju supervizije, literature, možnosti izobraževanja ipd.

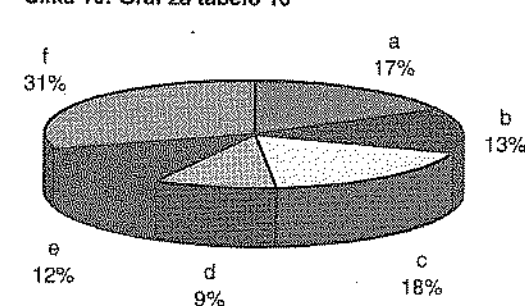
Tabela 16 Težave, ki jih ima anketiranec pri svojem delu - vprašanje 9

Šifra	Frekvenca	%
a	22	16,9
b	17	13,1
c	24	18,5
d	12	9,2
e	16	12,3
f	39	30
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 16 in sliko 16:

- a) slabi pogoji dela
- b) težave, ki izvirajo iz terapevta PZU
- c) težave, ki izvirajo iz klienta
- d) težave na strokovni ravni
- e) ostalo
- f) ni odgovora

Slika 16: Graf za tabelo 16

Pozitivne izkušnje pri delu s PzU (tabela 17) se v marsičem skladajo s cilji PzU, ki so jih navedli anketiranci v tabeli 14. Kar 1/3 anketirancev meni, da se izboljšata kvaliteta in samorealizacija klientov (pozitivna samopodoba, porajanje novih idej, večja ustvarjalnost, možnost notranjega izražanja, zaupanje ipd.). Precejšen odstotek (22%) anketirancev vidi pozitiven učinek v ublažitvi ali odpravljanju težav, ki so povezane s psihičnimi in fizičnimi motnjami ali prizadetostmi ali obojimi. Precejšen delež anketirancev ni odgovoril na to vprašanje. Med razlogi so gotovo premajhne izkušnje s PzU pri delu s klienti, med respondenti pa so tudi taki, ki se s PzU šele seznanjajo in še nimajo nobenih izkušenj s klienti.

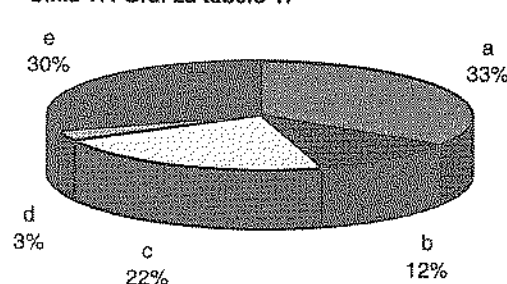
Tabela 17 Pozitivne izkušnje pri delu s PZU - vprašanje 10

Šifra	Frekvenca	%
a	44	33,8
b	15	11,5
c	28	21,5
d	4	3,1
e	39	30
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 17 in sliko 17:

- a) boljša kvaliteta življenja in samorealizacija
- b) integracija/socializacija
- c) terapevtski učinki
- d) ostalo
- e) ni odgovora

Slika 17: Graf za tabelo 17

Iz tabele 18 je razvidno, da ima 18% anketirancev supervizijo pri svojem delu, sem so prištevali tudi intervizijo in mentorstvo. Delno oziroma včasih jih je odgovorilo 14%. Skoraj tretjina respondentov pa nima supervizije. Med tistimi, ki niso odgovorili, je precejšen delež tudi tistih, ki ne poznajo ali pa še niso slišali za to metodo.

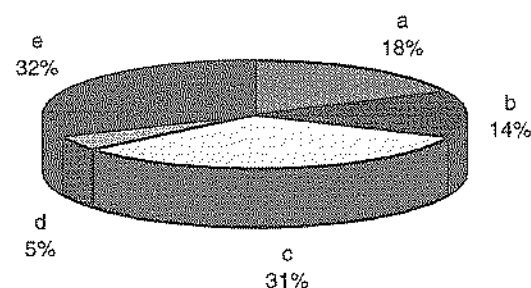
Tabela 18 Ali anketiranec pri svojem delu uporablja supervizijo - vprašanje 11

Šifra	Frekvenca	%
a	23	17,7
b	18	13,8
c	42	32,3
d	6	4,6
e	41	31,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 18 in sliko 18:

- a) da
- b) delno/včasih
- c) ne
- d) ostalo
- e) ni odgovora

Slika 18: Graf za tabelo 18

Rezultati glede *odnosa do raziskovanja PzU* kažejo, kot je razvidno iz *tabele 19*, da bi se 28% anketirancev želelo vključiti v raziskavo. Zanimanje za občasno vključitev v posvet je bilo precej večje (46%). Verjetno bi k razvoju strokovnosti precej pripomogli redni posveti, na katerih bi imeli posamezniki priložnost pogovoriti se in izmenjati izkušnje s PzU.

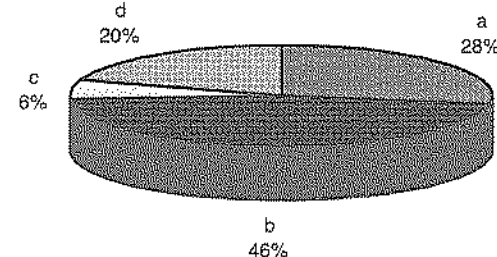
Tabela 19 Kakšen je odnos anketiranca do raziskovanja PZU - vprašanje 12

Šifra	Frekvenca	%
a	36	27,7
b	60	46,2
c	8	6,2
d	26	20
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 19 in sliko 19:

- a) žele(a) bi se vključiti v raziskavo
- b) žele(a) bi se občasno vključiti v posvet
- c) drugo
- d) ni odgovora

Slika 19: Graf za tabelo 19

Zanimivi so rezultati o *razlogih za ukvarjanje s PzU*, ki so prikazani v *tabeli 20*. Največji delež respondentov se je začel ukvarjati s tem področjem zaradi notranje motivacije - osebnostne rasti in ustvarjalnosti (27%). Nekoliko manjši delež je tistih, ki so se odločili za izpopolnjevanje na tem področju iz delovnih potreb (23%). Precej manjši delež, t.j. 13%, je tistih, ki jih je vodila želja pomagati drugim.

Tabela 20 Zakaj se je anketiranec začel ukvarjati s PZU - vprašanje 13

Šifra	Frekvenca	%
a	35	26,9
b	17	13,1
c	30	23,1
d	10	7,7
e	38	29,2
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 20 in sliko 20:

- a) osebnostna rast/ustvarjalnost
- b) pomoč ostalim
- c) zaradi potreb dela
- d) ostalo
- e) ni odgovora

Slika 20: Graf za tabelo 20

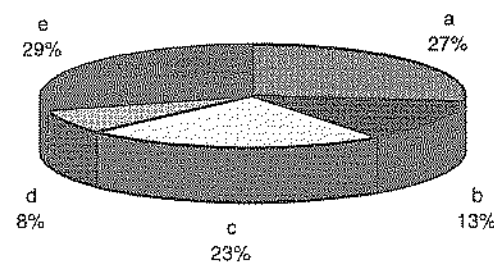

Tabela 21 kaže, da 51% anketirancev *dela v instituciji*, kjer se izvaja PzU eno ali več let. Zelo majhen odstotek (2%) jih je odgovorilo, da v njihovi instituciji nimajo PzU. Med *ostalo* smo uvrstili odgovore kot "občasno, uvajanje PzU je povezano s težavami" ipd.

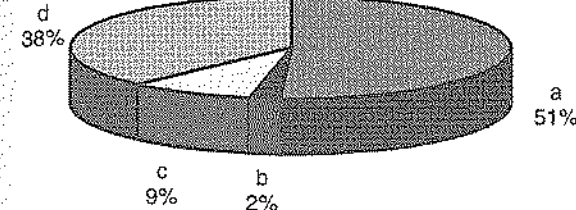
Tabela 21 Koliko časa že izvajajo PZU v ustanovi, v kateri anketiranec dela - vprašanje 14

Šifra	Frekvenca	%
a	66	50,8
b	3	2,3
c	12	9,2
d	49	37,7
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 21 in sliko 21:

- a) navedena leta
- b) ne izvaja
- c) ostalo
- d) ni odgovora

Slika 21: Graf za tabelo 21

Na vprašanje, kakšne so *prostorske možnosti za izvajanje PzU* v institucijah, jih je 51% navedlo, kateri so ti prostori, npr. "igralnica, sejna soba, trim kabinet, učilnica, pisarna, prostori delovne terapije" ipd. (*tabela 22*). Med njimi skoraj ni bilo prostorov, ki bi bili bolj ali manj namenski za PzU. Samo 9% respondentov ugotavlja, da so prostori ustrezni. Manjše število meni, da prostori niso ustrezni oziroma jih ni.

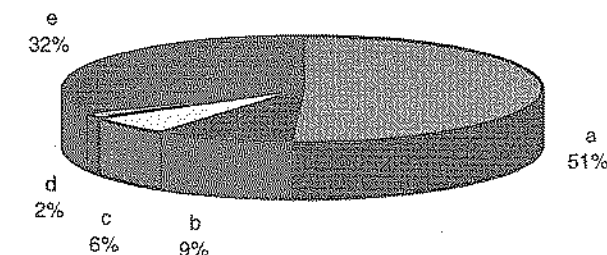
Tabela 22 Prostori za delo s PZU v testiran-čevi ustanovi - vprašanje 15

Šifra	Frekvenca	%
a	66	50,8
b	12	9,2
c	8	6,2
d	2	1,5
e	42	32,3
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 22 in sliko 22:

- a) navedeni
- b) ustrezni
- c) neustrezni
- d) jih ni
- e) ni odgovora

Slika 22: Graf za tabelo 22

V *tabeli 23* so prikazani odgovori na vprašanje, kakšen je *odnos sodelavcev do PzU*. Dobra tretjina jih meni, da je odnos pozitiven. Manjši delež (17%) jih meni, da sodelavcev PzU ne zanima. V kategoriji *ostalo* so se pojavili tudi odgovori kot "ne vem, se ne pogovarjamo" ipd.

Zelo podobno strukturo odgovorov smo dobili o *odnosu vodstvenih delavcev do PzU* (*tabela 24*). Glede na to, da se PzU šele uveljavlja v našem prostoru, je

odstotek vodstvenih in ostalih delavcev, ki so ji naklonjeni, relativno velik, kar hkrati tudi pomeni ugodno možnost za njen nadaljnji razvoj in uveljavljanje.

Tabela 23 Kakšen je odnos sodelavcev do PZU - vprašanje 16

Šifra	Frekvenca	%
a	45	34,6
b	13	10
c	22	16,9
d	22	16,9
e	28	21,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 23 in sliko 23:

- a) pozitiven
- b) nezainteresiran
- c) ne poznajo
- d) drugo
- e) ni odgovora

Slika 23: Graf za tabelo 23

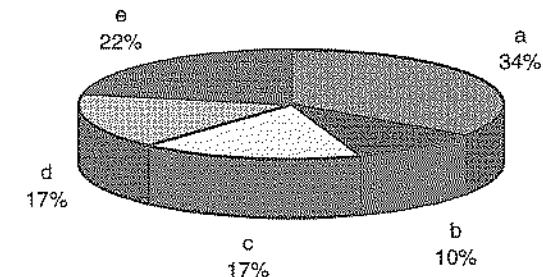

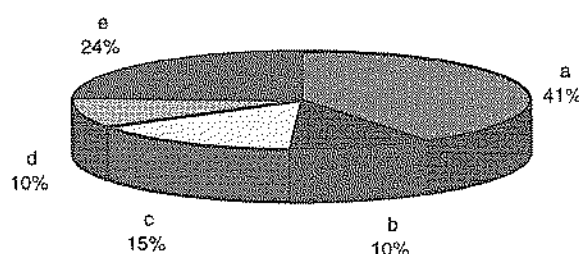
Tabela 24 Kakšen je odnos vodstvenih delavcev do PZU - vprašanje 17

Šifra	Frekvenca	%
a	53	40,8
b	13	10
c	20	15,4
d	13	10
e	31	23,8
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 24 in sliko 24:

- a) pozitiven
- b) nezainteresiran
- c) ne poznajo
- d) drugo
- e) ni odgovora

Slika 24: Graf za tabelo 24

Iz *tabele 25* je razvidno, kje vse vidijo anketiranci možnosti za uporabo PzU. Vzgojno-izobraževalno področje so anketiranci izbrali v največjem deležu (31%). S polovičnim deležem (14%) sledi pomoč osebam s posebnimi potrebami in pri zdravljenju. Ustanove, ki spodbujajo osebnostno rast, so bile izbrane v 6%. Precejšen delež anketirancev (13%) je izbral več različnih področij, zato smo jih združili v kategorijo *kombinirano*. Analiza odgovorov v tej kategoriji kaže na zelo široke možnosti uporabe PzU, npr. "domovi za ostarele, zapori, skupine za samopomoč, zdravilišča, kolonije, pri vseh skupinskih oblikah dela" ipd.

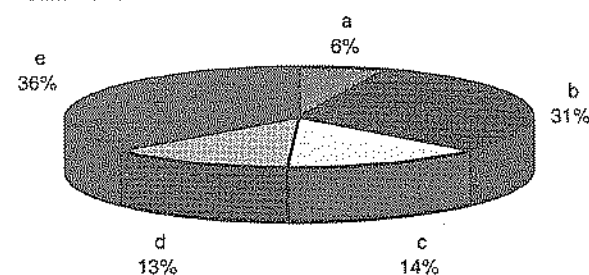
Tabela 25 Kje anketiranec vidi še možnosti za uporabo PZU - vprašanje 18

Šifra	Frekvenca	%
a	8	6,2
b	40	30,8
c	18	13,8
d	17	13,1
e	47	36,2
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 25 in sliko 25:

- a) osebnostna rast
- b) vzgojno-izobraževalno področje
- c) pomoč osebam s posebnimi potrebami/pomoč pri zdravljenju
- d) kombinirano
- e) ni odgovora

Slika 25: Graf za tabelo 25

Zadnji, tretji del vprašanj je bil namenjen področju izobraževanja za PzU. Sem sodijo vprašanja od 19 do 22.

Anketiranci so v zelo velikem deležu (58%) - *tabela*

26 - odgovorili, da so se *izpopolnjevali* za PzU večinoma na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, ki edina že več let organizira izobraževanje s tega področja v okviru permanentnega izobraževanja. Analiza odgovorov kaže, da so se nekateri izpopolnjevali tudi v tujini, nekateri v tujini in doma. Dobra tretjina respondentov se še ni izpopolnjevala s področja PzU. Na vprašanje ni odgovorilo 8% respondentov.

Kljub temu, da se je skoraj 60% anketirancev že izobraževalo za PzU, jih je 80% odgovorilo, da bi se še *želeli izobraževati* (*tabela 27*). To kaže na močno potrebo po bolj sistematičnih, dolgotrajnejših in bolj poglobljenih oblikah izobraževanja za PzU, ki bi bile omogočene z nadaljevanjem permanentnega izobraževanja kot tudi podiplomskega specialističnega študija s področja PzU.

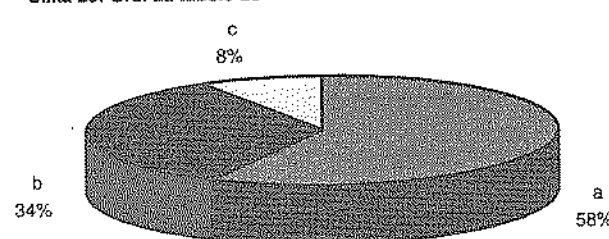
Tabela 26 Ali se je anketiranec že izpopolnjeval za PZU - vprašanje 19

Šifra	Frekvenca	%
a	75	57,7
b	44	33,8
c	11	8,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 26 in sliko 26:

- a) ne
- b) da
- c) ni odgovora

Slika 26: Graf za tabelo 26

Odgovori na vprašanje, v čem je bilo *dosedanje izobraževanje dobro* in kje so bile *pomanjkljivosti*, so predstavljene v *tabelah 28a in 28b*. Za dobro so respondenti v 48% ocenili vsebinsko zasnovo, praktično usposabljanje, nova znanja ter spodbujanje osebnostne rasti. Pomanjkljivosti pa so po njihovem mnenju predvsem organizacijske in tehnične narave (21%), sledijo vsebinske (13%: "premalo teoretične razlage, vsebina naj se nanaša na konkretno delo PzU" ipd.). Več kot polovica anketiranih (56%) ni odgovorila na to vprašanje.

Tabela 27 Ali bi se anketiranec želel izpopolnjevati v PZU - vprašanje 20

Šifra	Frekvenca	%
a	104	80
b	4	3,1
c	4	3,1
d	18	13,8
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 27 in sliko 27:

- a) da
- b) ne
- c) drugo
- d) ni odgovora

Slika 27: Graf za tabelo 27

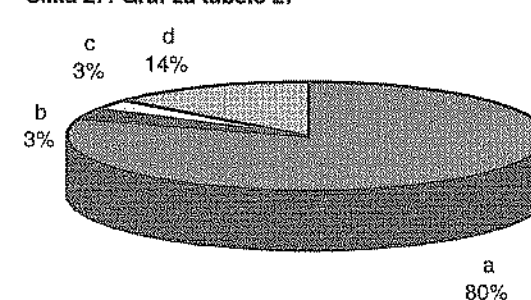

Tabela 28a V čem je bilo izpopolnjevanje dobro - vprašanje 21a

Šifra	Frekvenca	%
a	61	46,9
b	12	9,2
c	7	5,4
d	50	38,5
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 28a in sliko 28a:

- a) vsebinsko zasnovana/praktično usposabljanje/nova znanja in poti
- b) osebnostna rast
- c) ostalo
- d) ni odgovora

Slika 28a: Graf za tabelo 28a

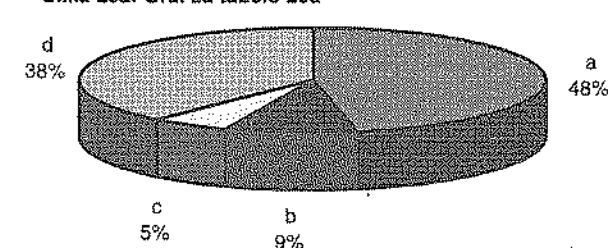

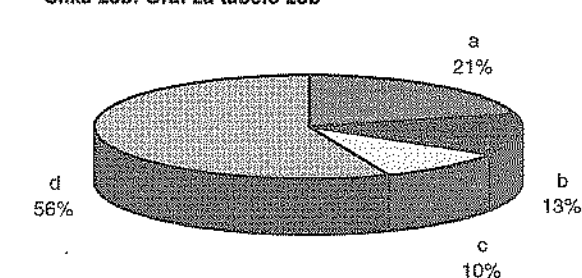
Tabela 28b Kakšne so bile pomanjkljivosti izpopolnjevanja - vprašanje 21b

Šifra	Frekvenca	%
a	27	20,8
b	17	13,1
c	13	10
d	73	56,2
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 28b in sliko 28b:

- a) organizacijsko/tehnične
- b) vsebinske
- c) finančne težave/ostalo
- d) ni odgovora

Slika 28b: Graf za tabelo 28b

Na vprašanje, kaj bi si anketiranci *še želeli na izobraževanju PzU* in kje vidijo *izboljšave* (*tabela 28c in 28d*), je 1/4 anketirancev navedla, da bi si želeli več nekaterih vsebin ("interdisciplinarno in teoretično-znanstveno raziskovanje umetnosti, povezave med umetnostnimi zvrstmi, več o uporabi PzU v terapevtske namene, več vaj za določeno področje motenj" ipd.). Med predlogi za izboljšave so v največjem odstotku (16%) omenjali tiste, ki so organizacijsko tehnične narave ("izobraževanje za PzU na podiplomski stopnji - specialistični študij, povezovanje in sodelovanje strokovnjakov, delo z različnimi predavatelji, več strokovne literature v slovenščini, večja komunikacija" ipd.).

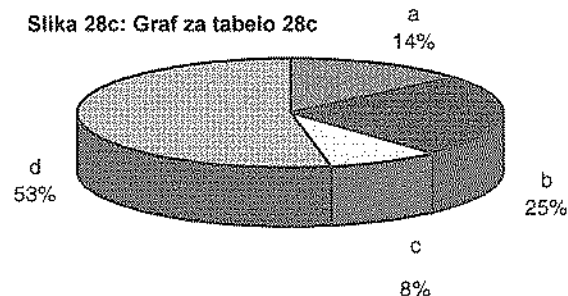
Tabela 28c Kaj bi si na izpopolnjevanju anketiranec še želel - vprašanje 21c

Šifra	Frekvenca	%
a	18	13,8
b	32	24,6
c	11	8,5
d	69	53,1
Skupaj	130	100

Legenda za tabelo 28c in sliko 28c:

- a) organizacijsko/tehnično
- b) vsebinsko
- c) ostalo
- d) ni odgovora

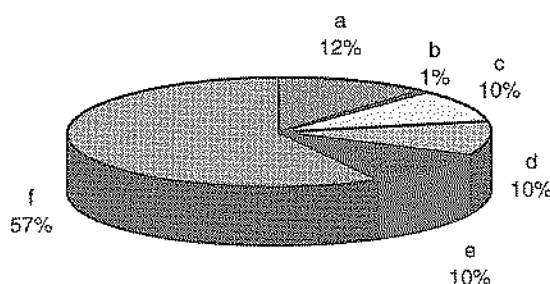
Slika 28c: Graf za tabelo 28c

Legenda za tabelo 29 in sliko 29:

- a) interes za izobraževanje
b) pripombe o nazivu področja oz. programa
c) pripombe o vsebinskih področjih oz. programu
d) organizacijsko/finančne pripombe
e) ostalo
f) ni odgovora

Slika 29: Graf za tabelo 29

DISKUSIJA

Vzorec respondentov je bil zelo heterogen - od tistih, ki pri svojem delu uporabljajo PzU, do tistih, ki se šele usposablja oziroma izobražujejo za delo na tem področju, med njimi nekateri, ki še niso redno zaposleni. To je tudi eden od razlogov, da so nekatera vprašanja v večjem odstotku ostala brez odgovora, ker nekateri anketiranci še niso imeli ustreznih izkušenj, da bi lahko nanje odgovorili. Kljub temu rezultati ankete omogočajo vpogled v nekatera pomembna vprašanja, ki so predmet analize stanja PzU v našem prostoru.

Predvsem je spodbudno, da se PzU uveljavlja na vzgojno-izobraževalnem področju, kjer se lahko uporablja v kurativne in preventivne namene. Zanimivo je, da se odgovori na vprašanje o ciljih in pozitivnih izkušnjah s PzU skladajo s tistimi, ki jih najpogosteje najdemo v literaturi in jih navajajo strokovnjaki s področja PzU. Tako večina anketirancev meni, da je izboljšanje kvalitete življenja in sprostitve glavni cilj PzU. Pomembna cilja sta tudi spodbujanje razvoja osebnosti in reševanje najrazličnejših telesnih in duševnih težav.

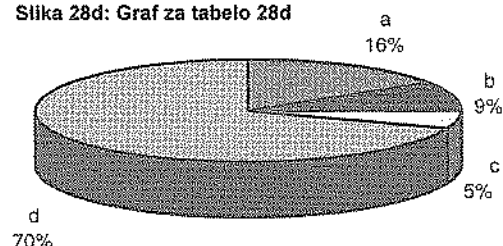
S spodbujanjem razvoja PzU, z njenim širjenjem na različna področja zdravstva, socialnega varstva in šolstva ter s povečanjem strokovne kompetence bo prispevek PzU k promociji in varovanju zdravja vedno vidnejši.

Uporaba PzU ima tudi širše implikacije ne samo v smislu kurative, ampak tudi preventive. Njena preventivna vloga bo (je) še posebno izražena v post-industrijski oziroma informacijski družbi. Znano je, na kar opozarja Naisbitt (znani raziskovalec megatrendov), da čimbolj postaja življenje določeno s tehnologijo, tem bolj se ljudje poskušajo ukvarjati z dejavnostmi, ki niso tehnične po svoji naravi. To še posebno velja za umetnostno ustvarjanje, ki omogoča kompenzacijo in

Legenda za tabelo 28d in sliko 28d:

- a) organizacijsko/tehnično
b) vsebinsko
c) ostalo
d) ni odgovora

Slika 28d: Graf za tabelo 28d

V tabeli 29 so predstavljeni grupirani odgovori na vprašanje, kaj bi anketiranci želeli sporočiti. V največjem deležu (12%) so anketiranci omenjali teme, o katerih bi želeli dobiti več informacij in si razširiti znanje. V 10% so se pripombe nanašale na vsebino izobraževalnih programov in v enakem odstotku na organizacijsko-finančno področje, povezano s programom izobraževanja za PzU.

Tabela 29 Sporočilo anketiranca, kar ni bilo zajeto v vprašalniku - vprašanje 22

Šifra	Frekvenca	%
a	15	11,5
b	1	0,8
c	13	10
d	13	10
e	13	10
f	75	57,7
Skupaj	130	100

obogatitev notranjega življenja ljudi. Naisbitt celo napoveduje ponovno "renesanso" umetnosti.

V tem kontekstu ima PzU pomembno vlogo v dvigu kvalitete življenja z možnostjo samoizražanja in spodbujanja ustvarjalnih potencialov posameznika.

Potencialni pomen rezultatov raziskovalnega projekta je tudi v razvoju aplikativnega raziskovanja področja umetnostne terapije in njen razvoj v našem prostoru.

V raziskavi smo razvili in preverili instrumentarij, ki ga je mogoče z nadaljnjimi izpopolnitvami uporabiti v raziskavah umetnostne terapije.

Anketni vprašalnik, ki smo ga sestavili za raziskavo stanja in potreb, bomo lahko uporabili za spremljanje in evalvacijo uvajanja umetnostne terapije v našem prostoru. Anketni vprašalnik je lahko tudi dobra osnova za sistematično akcijsko raziskovalno delo. Tovrstne raziskave, ki so kvalitativno-interpretativne narave, bi omogočile učinkovitejše soočanje praktikov - umetnostnih terapevtov s problemi, zahtevami in izzivi prakse in pospešile razvoj pomoči z umetnostjo v našem prostoru.

AN ANALYSIS OF THE STATUS AND NEEDS OF THE SO-CALLED AID WITH ART IN THE SPHERES OF HEALTH SERVICE, SOCIAL SECURITY AND SCHOOL EDUCATION

Simona TANCIG

Pedagogical Faculty Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Mojca VOGELNIK

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

The so-called aid with art (AWA) is gaining more and more recognition in Slovenia in the spheres of health service, social security and school education when dealing with most diverse forms of physical and mental disorders and illnesses. As it is also used as a precautionary measure, it contributes towards a rise in the quality of life with the possibility to stimulate an individual's potentials.

With the carried out analysis we assessed and evaluated the status and needs of AWA in our country.

Most of the respondents taking part in this analysis are employed in kindergartens and schools (32%), then in institutions for people with special needs (18%) and in schools with adapted programmes (12%). The population of the clients that are taken care of by the people questioned for the purpose of our analysis is mainly mixed as far as their age is concerned, followed by school children and adults. However, there are clearly some great reserves in stimulation of AWA in the sphere of the pre-school education and in dealing with juveniles and old-age people, where AWA is used to a lesser extent.

The analysis has also shown that the majority of the respondents use a combined form of AWA. This is followed by visual art and, to a lower degree, by dance and music. This clearly shows that in future more attention should be devoted to the development of the dance and music therapy.

The answers to the questions about the aims of AWA are also significant. They show that more than one fourth of the questioned people think that the main aims of AWA are a greater quality of life, relaxation, and a good state of health. Very near to this were the answers, which we have placed in the category The development and changes in people's personality, elimination of problems (distresses), and therapy or rehabilitation.

The positive experiences with AWA as stated by the questioned people are in many points consistent with the already mentioned aims of AWA. Namely, one third of them think that the clients' quality of life and self-realisation are improved. A fairly large percentage (22%) of the asked see a positive effect also in an alleviation of the problems linked with psychical and physical problems of the clients.

Also interesting are the results on the causes for being engaged in AWA. It is encouraging that most of the questioned people are involved in this activity due to their inner motivation (27%). The share of those who decided to improve themselves in this sphere due to their working needs is smaller.

The questionnaire indicates that the greatest part (51%) of the questioned people have been implementing the AWA method for a year or more and that in spite of the fact that the response of their associates and the leading

personnel has been positive, they have been in most cases working in unsuitable places, which were not meant for this particular work with the clients. It looks that a special attention should be devoted to this question.

It is also significant that 60% of the questioned people had already been educated in the sphere of AWA and that no less than 80% of them express a wish for further education in this field. This of course means that the endeavours by the principles of these programmes at the Pedagogical Faculty for the development of more lasting and deeper forms of education in AWA are reasonable and no doubt logical.

Key words: aid with art (AWA), health service, social security, school education

LITERATURA

Andreoli, V. (1990): The Creative Man. Psychiatry: A World Perspective 4.

Bartenieff, I., Lewis, D. (1980): Body Movement. London, Gordon and Breach.

Caf, B., Kroflič, B., Tancig, S., (1997): Activation of Hypoactive Children with Creative Movement and Dance in Primary School. The Arts in Psychotherapy, 24, No 4.

Chodorow, J. (1991): Dance Therapy and Psychology. London, Routledge.

Domma, W. (1990): Kunsttherapie und Beschäftigungstherapie. Koeln, Maternus.

Ecarte (1994): The Arts Therapist. Ferrara, Conference Proceedings 1.

Ecarte (1994): The Arts Therapies. Ferrara, Conference Proceedings 2.

Ecarte (1994): Clinical Cases: Art and Dramatherapy. Ferrara, Conference Proceedings 3.

Ecarte (1994): Clinical Cases: Music and Dance Therapy. Ferrara, Conference Proceedings 4.

Gilroy, A., Colin, L. (1994): Art and Music: Therapy and research. London, Routledge.

Jennings, S. (1994): Dramatherapy with Children and Adolescents. London, Routledge.

Kroflič, B. (1994): Izraziti svoja čustva s sliko, glasbo, plesnim korakom. Ljubljana, Delo 13. 7.

Kroflič, B. (1992): Ustvarjanje skozi gib. Ljubljana, Znanstveno publicistično središče.

Liebmann, M. (1989): Art Therapy for Groups. London, Routledge.

Liebmann, M. (1990): Art Therapy in Practice. London, Jessica Kingsley.

Mahon, L. (1992): The Handbook of Play Therapy. London, Routledge.

McNiff, S. (1986): A Dialogue with James Hillman. Art Therapy, nov.

McNiff, S. (1988): Fundamentals of Art Therapy. Illinois, Charles C. Thomas Publishers.

Mees-Christeller, E. (1992): Umetnostna terapija v praksi. Ljubljana, Kortina.

Mitchell, R., Friedman, H. (1994): Sandplay London, Routledge.

Neimarevič, D. (1990): Art Creation of the Painters-Mental Patients, Psychiatry: A World Perspective, 4.

Nijenhuis, A. (1993): Arts Therapy: Integration of Art and Therapy. The Arts in Psychotherapy, 20.

Payne, H. (1992): Creative Movement and Dance in Groupwork. Oxon, Winslow Press.

Payne, H. (1992): Dance Movement Therapy: Theory and practice. London, Routledge.

Payne, H. (1993): Handbook of Inquiry in the Arts Therapies. London, Jessica Kingsley.

Robbins, A. (1994): A multi-modal Approach to creative Art Therapy. London, Jessica Kingsley.

Rutten-Saris, M. (1993): Emergence of the Image. Hogeschool Nijmegen, Project 3410.826.

Rutten-Saris, M. (1992): Porajajoči se jezik telesa. Assen, Van Gorcum.

Schaverien, J. (1991): The revealing Image. London, Routledge.

Schott-Billmann F. (1994): Quand la danse guerit. Paris, Chiron.

Tancig, S. (1996): Ne zdravljenje na bolniku, ampak skupaj z njim: vedenjska medicina. Ljubljana, Delo 6. VII.

Tancig, S. (1997): Art Therapy from a "new cognitive science" point of view. London, Communication in the arts therapies, ECARTE.

Vogelnik, M. (1993): Ustvarjalni gib. Ljubljana, ZKOS.

Vogelnik, M. (1996): Likovnost v skupini in umetnostna terapija. Koper, Vita.

Wethered, A. (1994): Movement and Drama in Therapy. London, Jessica Kingsley.

Waller, D. (1993): Group Interactive art therapy. London, Routledge.

Warren, B. (1993): Using the creative Arts in Therapy. London, Routledge.

pregledno znanstveno delo

UDK 364(497.4 Koper)-056.3

INDIVIDUALIZIRAN PRISTOP KOT ALTERNATIVA OBSTOJEČIM PRAKSAM OBRAVNAVE LJUDI S POSEBNIMI POTREBAMI Primer Mestne občine Koper

Mateja SEDMAK

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Caribaldijeva 18
e-mail: Mateja.Sedmak@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava ljudi s posebnimi potrebami, ki se kljub spremembam na področju socialnega varstva in humanejšemu dojemu drugičnih, kateremu je botroval vzpon alternativnih gibanj konec šestdesetih let tega stoletja, so še vedno na poziciji drugorazrednih in brezpravnih državljanov. Uporabniki socialnih služb nimajo ne potrebne moči ne možnosti vplivanja na lastno življenje in zanje relevantne življenjske situacije. (Ne)Moč omenjene kategorije prebivalstva in njihove življenjske (ne)možnosti so prikazane na primeru Mestne občine Koper. V zaključnem delu prispevka sledi prikaz samoorganiziranja uporabnikov socialnih služb in vizija individualiziranega pristopa kot opcija obstoječim praksam obravnave. Slednji pristop predpostavlja opolnomočenje "ne-močnih" in delovanje po načelu "sodelovati z" namesto "delati za" uporabnike. Potrebne informacije in v nadaljevanju predstavljena izhodišča so bila zbrana s pregledom obstoječe literature in z instrumentom vodenih intervjujev ter v sodelovanju s ključnimi subjekti, ki se ukvarjajo z navedeno problematiko na področju Mestne občine Koper.

Ključne besede: ljudje s posebnimi potrebami, socialna politika, individualiziran pristop, alternativa, Koper

UVOD

Obstoječi sistem socialnega varstva v Sloveniji je zastavljen po načelu "od zgoraj navzdol", kar pomeni, da predstavniki stroke in politike na podlagi lociranega problema, ki zadeva določeno skupino ljudi, predvidijo ukrepe za rešitev tega problema. Posledica takšnega pristopa je vzpostavitev socialnih storitev, ki so prirejene in zastavljene za povprečnega (neobstoječega) uporabnika. Tako zasnovana politika se odraža v dejstvu, da uporabniki prejmejo določene storitve, ki jih ne potrebujejo, po drugi strani pa niso deležni podpore na področjih, kjer jo želijo/potrebujejo. Strokovne službe, ki so vključene v zadovoljevanje potreb uporabnikov, še vedno delujejo po principu "delati za" in paziti na" namesto "sodelovati z" uporabnikom, vrh tega je ljudem s posebnimi potrebami (PP) odvzeta moč odločanja in vplivanja na prejete storitve in delovanje socialnih služb. Uporabniki, ki se ne morejo prilagoditi ponujenim socialno varstvenim storitvam in za katere

družina ne more več skrbeti, so napoteni v zavodsko oskrbo, v okviru katere so podvrženi naravi institucionaliziranega bivanja (Škerjanc, 1997).

V okviru Mestne občine Koper (MOK) so ljudem s posebnimi potrebami (PP) na voljo standardizirane storitve, katerih snovalka in izvajalka je država z ustreznimi strokovnimi službami. MOK se tako pri odgovarjanju na posebne potrebe določene skupine ljudi ne razlikuje od ostalih občin po Sloveniji in splošne usmerjenosti državne politike. Istočasno smo na tem področju, po zaslugi ozaveščenih uporabnikov in njihovih staršev, posameznih predstavnikov strokovnega kadra in pripravljenosti lokalne oblasti, da prisluhne stiskam uporabnikov, v zadnjih letih pričala spremembam in novostim, ki poudarjajo in izpostavljajo drugačno obravnavo ljudi s PP.

V sledečem prispevku se bomo sprva soočili z vprašanjem definicij, ki opredeljujejo obravnavano skupino ljudi, sledil bo prikaz ustaljenih praks marginalizacije in segregacije kot vsakodnevnih prisotnih feno-

menov in predstavitev obstoječega sistema socialnega varstva. V osrednjem delu bo na primeru MOK prikazana življenjska pot posameznikov s PP, njihove omejene možnosti in (ne)moč vplivanja na lastno življenje in prejete storitve. V zaključnem delu bodo prikazani dosežki samoorganiziranja uporabnikov, njihovih staršev in podpornikov ter opcija individualiziranega pristopa, ki za razliko od ostalih rešitev edina predvideva aktivno participacijo uporabnikov.

PROBLEM DEFINIRANJA

Zgodovina ljudi s posebnimi potrebami je zgodovina njihovega nenehnega definiranja in redefiniranja.

Sprva smo jih zaradi njihovega drugačnega vedenja in dojemanja stvarnosti imenovali butci, tepčki, bebcici in podobno. Z razvojem in napredkom medicine, psihiatrije in psihologije ter pridobitvijo inteligenčnega testa leta 1905 je stroka za opredelitev iste kategorije ljudi pričela uporabljati strokovno izrazoslovje - debil, imbecil, idiot. Tovrstna poimenovanja so se sčasoma umestila v vsakdanji, laični besednjak in pridobila izrazito negativno konotacijo. Tako je strokovnost poimenovanj izgubila svoj prvotni namen in besede so postale žaljivke. Kot odgovor na nastalo družbeno situacijo je stroka oblikovala novo terminologijo (i. e. lahka, umerjena, težka in globoka zaostalost),¹ status in položaj posameznikov v družbi, katerim je bilo poimenovanje namenjeno, pa je ostal nespremenjen. V drugi polovici 20. stoletja se je v Združenih državah Amerike udomačil izraz "exceptional people", v Veliki Britaniji "developmentally young", nato "mentally deficient", "sub-normal" in "mentally handicapped" (Jordan, 1984). V Sloveniji je bil do leta 1995 v splošni rabi izraz "duševna prizadetost" oziroma v aktih socialne politike "osebe z lažjo, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju" (Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih, Ur. l. RS 1983, Zakon o socialnem varstvu, Ur. l. RS, št. 54/92, 42/94).

Stroka je menila, da se s spreminjanjem in izpopolnjevanjem definicije približuje "bistvu fenomena prizadetosti". Istočasno pa je v procesu označevanja/podeljevanja etikete pozabila na dejstvo otežkočene identifikacije samih prizadetih z ozako, ki so jim jo s pozicije nadmoči dodelili drugi.

V drugi polovici 20. stoletja so se pričeli prizadeti posamezniki (sprva) v Veliki Britaniji, ZDA in Kanadi združevati v skupine za samopomoč in zastopati svoje pravice in interese tako, kot so jih videli in razumeli sami. Tovrstna organiziranja v obliki samopomočnih skupin predstavljajo začetek opolnomočanja ljudi s PP in pričetek njihovega javnega, aktivnega zastopanja

lastnih interesov. Med prvimi odločitvami se je pojavila zahteva po zavrnitvi dotedanjih poimenovanj in samoopredelitev (samodefinicija), ki te ljudi poimenuje "ljudje z učnimi težavami" (*people with learning difficulties*) ali "ljudje s posebnimi potrebami" (*people with special needs*) (Jordan, 1984). Takšno (samo)poimenovanje naj bi izpostavilo posebne potrebe specifične kategorije ljudi, istočasno pa naj bi pripomoglo k zmanjševanju pogosto namišljenih razlik. Tako zastavljena definicija namreč poudari dejstvo, da so ti posamezniki najprej "ljudje" in šele nato "drugačni", poleg tega pa izpostavi potrebo po drugačnih, alternativnih oblikah realiziranja njihovih specifičnih potreb.

V Sloveniji se zgoraj omenjena terminološka različica prvič pojavi v Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Ur. l. RS, št. 12/96), ki vključuje obravnavo predšolskih in šolskih otrok ter otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami. V slednjo skupino so umeščeni: "Otroci z motnjami v duševnem razvoju, slepi in slabovidni otroci, gluhi in naglušni otroci, otroci z govornimi motnjami, gibalno ovirani otroci, dolgotrajno bolni otroci in otroci z motnjami vedenja in osebnosti, ki potrebujejo prilagojeno izvajanje izobraževalnih programov z dodatno strokovno pomočjo ali prilagojene izobraževalne programe oziroma posebni program vzgoje in izobraževanja, ter učenci s posebnimi potrebami in posebej nadarjeni učenci."

PRAKSI MARGINALIZACIJE IN SEGREGACIJE

Duševna prizadetost se od drugih odklonskih modelov loči po tem, da ji je dodeljena oznaka/etiketa duševne poškodbe (Lamovec, 1993). Fazi etiketiranja sledi faza interiorizacije dodeljene etikete in stigmatizirani človek se prične obnašati v skladu z dodeljeno etiketo (Goffman, 1991). Identifikacija z ostalimi posamezniki, katerim je bila dodeljena etiketa iste duševne poškodbe, nato vodi v stereotipne predstave družbe o ljudeh s PP. Stigmatizacija je aktivno dejanje, ki drugega postavi v podrejen in diskriminiran položaj ter mu odreka človeškost (Lamovec, 1993). Zaradi narave zgoraj omenjenega procesa se ljudje s PP znajdejo v poziciji nedoraslih subjektov, ki jim je odvzeta pravica odločanja o lastnem življenju, istočasno pa jih družba potisne na svoj rob kot drugorazredne, brezpravne in manjvredne državljane. Marginalizacijo tako spremlja proces infantilizacije (Ule, 1992). Ker je stigma socialni fenomen, ki nam ga dodelijo drugi in nam ga (zaradi narave delovanja procesa stigmatizacije) le drugi lahko odvzamejo, se ljudje s PP znajdejo v poziciji nemočnih opazovalcev lastnih življenj. Pri procesu stigmatizacije je pomembno dejstvo, da ena stran (tista, ki stigmo do

1 Opredeljenim stopnjam "zaostalosti" ustrezajo sledeči intervali inteligenčnih kvocientov: lahka (IQ 50-70, umerjena (IQ 35-49), težka (IQ 20-34) in globoka (IQ je manjši od 20).

deljuje) poseduje moč, medtem ko druga te moči nima.

Dodeljevanje stigme je, sociološko gledano, praktičen izgovor za socialno kontrolo in zoževanje kompetenc odločanja. Pri celotnem procesu gre za redukcijo posameznika na eno samo značilnost, na posebnost. E. Goffman (1984) v tem kontekstu govori o gledanju stigmatiziranega skozi pajčolan, ki zakriva njegove druge in prave lastnosti. Z drugimi besedami, etiketa duševne poškodbe, ki jo stroka (nosilec moči) podeli ljudem s PP, vodi v povečevanje in izpostavljanje njihove drugačnosti, ne-normalnosti ter istočasno v zanižanje njihove človeškosti.

Ko navedene teoretične predpostavke preverimo na primeru konkretne družbe in njene uradne politike, ki jo izvaja v odnosu do ljudi s PP, ter prištejemo še vedenje in stike povprečnega državljana z omenjeno kategorijo ljudi, uvidimo, da je trenutno stanje v Sloveniji zaskrbljujoče. Dejstvo je, da se v odnosu do ljudi s PP tako na makro (nivo državne zakonodaje) kot na mikro nivoju (nivo posameznika) vsakodnevno poslužujemo številnih tehnik izločanja/segregacije, izogibanja in etiketiranja.

SOCIALNA POLITIKA DRŽAVE IN SISTEM SOCIALNEGA VARSTVA

V okviru socialne politike država posveča posebno pozornost vprašanjem, ki se nanašajo na potrebe in položaj ljudi s PP. Spremembe, ki se v obdobju ekonomsko-politične tranzicije vrstijo v okviru socialne politike, naj bi vplivale tudi na spremenjeno videnje in obravnavo ljudi s PP. Nove vrednote individualne odgovornosti, demokratičnosti, svobode ter možnosti raznolikega zadovoljevanja potreb preko pluralnega sistema blaginje (Johnson, 1990) naj bi pozitivno vplivale tudi na zadovoljevanje potreb ljudi s telesnimi in/ali duševnimi motnjami v razvoju.

V povojnem obdobju sta za zadovoljevanje osnovnih potreb ljudi s PP, za njihovo vzgojo in izobraževanje, namestitve ter "zaposlitev" skrbeli predvsem država s formalnim, javnim sektorjem in neformalna mreža pomoči (družina, sorodniki, bližnja soseska). Poleg omenjenih kanalov je bila v zadovoljevanje blaginje ljudi s PP vključena še mreža "sive ekonomije", ko so posamezniki (zunaj delovnega časa) proti plačilu skrbeli za ljudi s PP. Znotraj volonterskega sektorja zasledimo le društva za zaščito duševno prizadetih, ki so v slovenskem prostoru prisotna že približno trideset let. Z razvojem komercialnega sektorja in civilne družbe naj bi se po zgledu drugih evropskih držav tudi v Sloveniji razvila alternativna, bolj fleksibilna in posamezniku prilagojena oblika pomoči kot dopolnilo ostalim trem navedenim kanalom zagotavljanja posameznikove blaginje.

Zavedati se moramo, da so navedena pričakovanja zgolj predvidevanja bodočih trendov na področju

socialnega varstva ljudi s PP, ki se v bodoče ne bodo nujno tudi dejansko uresničila. Naj na tej točki omenimo izkušnje nekaterih severnoevropskih držav, ki dokazujejo, da pluralizacija izvajalcev socialno-varstvenih storitev, ki naj bi spodbudila konkurenčnost in dvig kakovosti le-teh, ne privede nujno do zelenih in pričakovanih učinkov. Njihova izkušnja nas uči, da se je kakovost storitev z uvedbo trga socialnih storitev še poslabšala. Namreč, načrtovalci omenjenega pluralizma storitev so prezrli dejstvo, da je v tržnem sistemu potreben kupec, kar pa uporabnik konkretno ni postal. Izkazalo se je, da pluralizacija storitev ne zagotavlja nujno tudi njihove kakovosti. Ta kakovost je zagotovljena šele, ko ima uporabnik/ca vpliv na finančna sredstva in posledično možnost izbire izvajalca (Škerjanc, 1997). Pojav pluralizma blaginje (Johnson, 1990) mora torej nujno spremljati tudi uvedba direktnega financiranja, ko bodo lahko uporabniki uslug sami izbirali vir in način pomoči, da bomo lahko govorili o kvalitetnem in učinkovitem zadovoljevanju posebnih potreb ljudi.

Vprašanje pozicije ljudi s PP znotraj socialne politike je moralno-etično vprašanje, ki se tiče vsakega konkretnega zgodovinskega obdobja in konkretne države. Odnos države do manjšin je vedno rezultat trenutnih odnosov v družbi. Tranzicija slovenske družbe nas je soočila s številnimi ekonomskimi, političnimi in socialnimi problemi, ki so za obstoj in nemoteno delovanje družbe (navidežno) pomembnejši od obravnave in reševanja položaja ljudi s PP. V tem kontekstu so se ljudje s PP ponovno znašli na poziciji drugorazrednih državljanov. Zakoni, ki pravno urejajo položaj ljudi s PP, so pogosto neupoštevani ali slabo formulirani. Tako se zagovorniki pravic ljudi s PP v Sloveniji zavzemajo ne za posebnosti v zaščiti ljudi s PP, pač pa za ekvivalentne pravice, kot jih imajo ostali državljani, npr., če obstaja zakonsko-pravna zaščita zaposlenih, naj le-ta velja tudi za delavce s PP, in podobno.

Trenutno neadekvatno zastavljeno politiko države v odnosu do ljudi s PP otežuje še dejstvo, da je uvedba novega zakona dolgotrajen postopek, ki traja tudi 10 in več let, in pa dejstvo, da sprejeta rešitev ni nikoli dokončna.

PRIMER MESTNE OBČINE KOPER

Mestna občina Koper se, podobno kot občine drugod po Sloveniji, srečuje z vprašanji, ki zadevajo obravnavo in življenje ljudi s PP. Splošno stanje se za individualnega uporabnika socialnih služb v zadnjih letih na državnem nivoju, kljub višanju "splošne ozaveščenosti" prebivalstva o problematiki ljudi s PP, žal ni spremenilo. Vprašanja, ki zadevajo posamezne segmente uporabnikovega življenja, se še vedno rešujejo na način, ki ljudi s PP postavlja v položaj nedoraslih subjektov in drugorazrednih državljanov. Uradna poli-

tika in storitve socialnih služb so še vedno zasnovane tako, da ljudi s PP izloča iz vsakodnevnega življenja skupnosti tako na področju izobraževanja, dela kot bivanja, preživljanja prostega časa itd. Poleg tega so ponujene storitve socialnih služb uniformne in povečini ne upoštevajo individualnih razlik in želja posameznikov. Samim uporabnikom pa je odvzeta vsakršna možnost vplivanja na delovanje socialnih služb (uporabniki niso vključeni ne v proces načrtovanja ne v proces evalvacije).

Istočasno smo, vsaj kar zadeva MOK, priča krepitevi ozaveščenosti uporabnikov samih. V okviru samopomočnih skupin, ki so se v zadnjih letih vzpostavile na nivoju treh obalnih občin, so ljudje s PP pridobivali potrebna znanja in informacije, ki so jim pomagale razumeti lastno pozicijo v sistemu socialnih služb in deklarirane države blaginje. Vzporedno s pridobivanjem ustreznih spretnosti in znanj pa je raslo tudi njihovo nezadovoljstvo z obstoječo situacijo.

Poleg omenjenega ozaveščanja uporabnikov, njihovih družin in podpornikov se je na predloženo kritično situacijo pozitivno odzvala tudi lokalna oblast, ki je prisluhnila njihovim zahtevam in pričakovanjem (Škerjanc, 8. 9. 1998). Rezultati zgoraj omenjenih okoliščin so: uspešna vzpostavitev in potek projekta Individualne oblike spremljanja in pomoči ljudi s PP, vzpostavitev Sklada Silva in organiziranje samopomočne Skupine za samostojno življenje. Volja in želja lokalnih oblasti, da bi odgovorila na potrebe in zahteve ljudi s PP, se je izkazala kot realna, saj se podpora (politična, finančna in moralna) s strani MOK izvaja v največjem možnem obsegu (Škerjanc, 8. 9. 1998). MOK je pri reševanju vprašanja ljudi s PP v lokalni skupnosti pokazala zgledno mero kreativnosti in kooperativnosti, saj je v Kopru (v Sloveniji precedenčni primer) prvič v slovenskem prostoru (leta 1996) nakazala gotovinska sredstva za socialne storitve nekomu, ki je označen za zmerno duševno prizadetega (poudariti je potrebno, da je tovrstno financiranje pregledno, preprosto, ne širi seznama proračunskih postavk, predvsem pa omogoča zadovoljitev potreb v obliki in na način, kot ga posameznik želi in potrebuje). Na tej točki se izostri problem omejenih kompetenc občine, ki se tičejo financiranja. Ker država ne prevzame svojega dela odgovornosti (financiranje nevladnih organizacij, financiranje s pomočjo iger na srečo itd.), tudi dobra volja občinskih oblasti kmalu ne bo več zadostna.

Ljudi s PP v toku njihovega življenja obravnavajo različne institucije. V primeru MOK se z otroki s PP ukvarjajo tako v okviru Zdravstvenega doma Koper kot v okviru Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše. V okviru Centra za socialno delo se izvajajo individualni programi, namenjeni vseživljenjskemu spremljanju in obravnavi omenjene skupine ljudi. Center za socialno delo tako vodi postopke v zvezi z razvrščanjem, odloča o razvrstitvi otrok/mladostnikov in

njihovi namestitvi v ustrezne ustanove za usposabljanje, poleg tega pa spremlja potek usposabljanja. Izobraževanje in usposabljanje posameznikov, označenih za lažje duševno prizadete, poteka v okviru Centra za usposabljanje Elvire Vatovec, s katerim tesno sodeluje koprski Zavod za zaposlovanje s končnim ciljem uspešne zaposlitve. Po mnenju Centra za socialno delo, Zavoda za zaposlovanje in OŠ s prilagojenim učnim programom omenjene institucije medsebojno dobro sodelujejo, intenzivnost in kvaliteta sodelovanja pa se še povečujeta.

V nadaljevanju bo predstavljeno delovanje in vključenost omenjenih institucij v obravnavo ljudi s PP v različnih življenjskih obdobjih, življenjska pot posameznika s PP od zgodnjega diagnosticiranja "duševne poškodbe" preko izobraževanja in usposabljanja do zaposlitve in namestitve. V zaključnem delu bodo predstavljeni rezultati aktiviranja uporabnikov socialnih služb samih, njihovih sorodnikov in podpornikov ter redkih predstavnikov stroke, ki se niso hoteli/mogli sprijazniti s trenutno obravnavo in odnosom države do ljudi s PP.

PREDŠOLSKI OTROCI S POSEBNIMI POTREBAMI

Republiški register rizičnih otrok, ki deluje v okviru univerzitetne pediatrične klinike v Ljubljani, si je konec osemdesetih let zadal nalogo odkriti prizadetega otroka takoj po rojstvu. Tako naj bi vse bolnišnice v Sloveniji prijavile rizične novorojenčke centralnemu registru, enako pa naj bi storili zdravniki za otroke, ki so bili ob porodu evidentirani kot "normalni", vendar so zboleli v naslednjih mesecih življenja. Rizični otrok je sicer opredeljen kot zdrav, vendar pri njem obstaja večja možnost prizadetosti zaradi ogroženosti v času nosečnosti, zavoljo prezgodnjega ali prepoznega poroda, hujših obolenj in infekcij v neonatalnem obdobju in zavoljo drugih dejavnikov (Uranjek, 1988). Cilj in namen zgodnjega odkrivanja potencialno prizadetih otrok je uvedba takojšnje terapije. Predšolski otroci, ki jih stroka opredeli za otroke s PP, so bili v preteklosti povečini vključeni v posebne razvojne skupine vrtcev, ustanovljene v okviru rednih vrtcev. Nova zakonodaja (z izpostavljenost integracijo) pa je dosegla, da so v MOK pred dvema letoma razvojni oddelek ukinili in vse predšolske otroke preusmerili v redne vrtce na obalnem področju. Nekateri otroci se v tem obdobju nahajajo doma, v oskrbi staršev, le redki pa so nastanjeni v posebnih zavodih.

V skladu z vsedrjavno prakso preventivnih programov, ki so v primerjavi z evropskim povprečjem (Semič Marsič, 24. 9. 1998) zelo dobro razviti, se tudi v okviru MOK redno izvaja pet sistematičnih pregledov v prvem letu otrokovega življenja. Preventivne preglede opravljajo specializirani pediatri in le redkeje splošni zdravniki, ki napotijo rizične otroke v razvojne ambulante, ki so regijsko zasnovane. V okviru Zdravstvenega doma Koper se je pred dobrimi devetimi leti ustanovila raz-

vojna ambulanta, ki pokriva regionalno področje. Nastala je s ciljem osnovne diagnostike in zgodnje obravnave otrok z motnjami v fizičnem in duševnem razvoju, ki naj bi omili ali povsem odpravila tovrstne motnje. Poleg tega pa razvojna ambulanta izvaja različne specialistične raziskave, nefrofizioterapijo, svetovalno delo in spremljanje otroka. Zgodnja diagnostika omogoči zgodnejšo obravnavo, istočasno pa omogoči staršem, da so kar se da zgodaj vključeni v proces sprejemanja dane situacije. Naj na tej točki omenimo, da je regionalna svetovalna ambulanta s sedežem v MOK zelo uspešna na področju zgodnjega diagnosticiranja tako glede na slovensko kot glede na evropsko povprečje (Semič Marsič, 24. 9. 1998).

Pri predšolskih otrocih se praksa razvrščanja s pomočjo Komisij za razvrščanje ne izvaja, saj je "plastičnost" otrok tolikšna, da se številne motnje v razvoju s pomočjo ustrezne in pravočasne terapije omilijo oziroma postanejo zanemarljive. Komisija za razvrščanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju prvič nastopi ob času vstopa v osnovno šolo. Odločitev komisije, ki otroka preusmeri v OŠ s prilagojenim učnim programom, pogosto spremljajo razočaranja in stiske staršev. Problem in pomanjkljivost delovanja Komisije za razvrščanje v MOK je, po mnenju dr. Semičeve (24. 9. 1998), odsotnost strokovnjaka, ki pozna otroka, njegove lastnosti in sposobnosti in kateri ga, v okviru svetovalne ambulante, spremlja že od rojstva dalje. Tako pa komisijo tvori strokovni kader, ki se z otrokom sreča prvič in mu na podlagi predložene dokumentacije dodeli "oznako", ki ga bo spremljala celo življenje.

Če so starši, kar se tiče delovanja komisij za razvrščanje (zaenkrat še) nemočni, je plod njihove volje in delovanja vzpostavitev same svetovalne ambulante. Nameč, pobude za ustanovitev razvojne ambulante v MOK niso prišle le iz vrst strokovnega kadra, temveč in predvsem iz vrst staršev otrok s PP, ki so zahtevali vzpostavitev specializirane službe, katera jim bo nudila potrebno svetovanje in informacije, istočasno pa njihovim otrokom potrebno podporo in obravnavo. Ker je delovanje službe relativno kratko (9 let), so vplivi njene delovanja še nejasni. Realni rezultati (glede zgodnje diagnostike, terapije in drugo) bodo po predvidevanjih dr. Semičeve vidni šele v naslednjih desetih letih delovanja. Strokovni delavci, zaposleni v okviru razvojne ambulante, in sami starši izrekajo zadovoljstvo nad lokacijsko umešitvijo ambulante med ostale ambulante za predšolske otroke. Takšna "prostorska integracija", ki starše in otroke s PP umešča v "normalno" delovanje zdravstva, je novost, ki jo je omogočila nedavna prenova Zdravstvenega doma.

Ob boku navedene svetovalne ambulante se z zgodnejšo diagnostiko, poleg osnovne svetovalne dejavnosti, ukvarja tudi Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše. S pomočjo dveh mobilnih psihologov, ki delujeta

v okviru VVZ, poskušajo locirati otroke z vidnejšimi znaki motenosti (tako vedenjske kot duševne) (Trunkel, 23. 4. 1996).

Če so predšolski otroci, povečini, še vključeni v redne vrtce med svoje sovrstnike, pa tega za šolo-obvezne otroke ne moremo trditi. Praksa segregacije, ki jo ustoliči odločitev Komisije za razvrščanje, in posledična napotitev otroka v OŠ s posebnim učnim programom pomeni začetek vseživljenjske označenosti in navadno tudi pričetek vseživljenjske segregacije.

ŠOLOOBVEZNI OTROCI - IZOBRAŽEVANJE IN/ALI USPOSABLJANJE

Ko otroci s PP dosežejo starost šoloobveznih otrok, so, glede na dodeljene različne stopnje prizadetosti, podvrženi različnim programom vzgoje, izobraževanja in usposabljanja.

V skladu z ustaljeno prakso šoloobvezne otroke pregleda petčlanska Komisija za razvrščanje pri Svetovalnem centru za otroke, mladostnike in starše ter poda izvid in mnenje. Glede na različno vrsto motenj Center za socialno delo napoti otroke na pregled tudi v druge ustanove, kjer delujejo komisije za razvrščanje (Pedopsihiatrični dispanzer Lucija, Pediatrična klinika v okviru Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani, Bolnišnica za invalidno mladino v Stari Gori pri Novi Gorici). Na podlagi izdanega izvida in ostalih, za otroka pomembnih okoliščin izda Center za socialno delo odločbo o razvrstitvi in napotitvi otroka ali v redno osnovno šolo (z ustrežno obliko dodatne pomoči), v osnovno šolo s prilagojenim učnim programom, v oddelek za delovno usposabljanje in varstvo ali poseben zavod (za slednjo možnost se odločijo v primeru otrok, za katere menijo, da posedujejo težjo ali težko obliko duševne prizadetosti). Pri otrocih s kombiniranimi motnjami v telesnem in duševnem razvoju obstaja tudi možnost napotitve v Center za korekcijo sluha in govora v Portorožu.

Otroci, katere komisija prepozna za lažje duševno prizadete, so v okviru MOK napoteni v redne OŠ z ustrežno učno pomočjo, osnovno šolo s prilagojenim učnim programom (Center za usposabljanje Elvire Vatovec v Strunjanu), zmerno prizadeti so usmerjeni na oddelek za usposabljanje, ki se nahaja v istem zavodu ali v zavodih drugod po Sloveniji (Črna, Draga, Dornava), težje in težko prizadeti pa so vključeni v posebne zavode (Dornava, Ig, Draga), kjer jim nudijo predvsem nastanitev, nego in varstvo.

Osnovna šola s prilagojenim učnim programom, ustanovljena leta 1953 kot pomožna šola v Portorožu, predstavlja zametek današnje OŠ v Strunjanu. Po izjavah njenega ravnatelja D. Opere (22. 4. 1996) so danes njeni cilji predvsem: vzgoja, izobraževanje in usposabljanje, posredovanje osnovnih znanj ter razvijanje spretnosti in navad, ki omogočajo usposobitev za eno-

stavna dela in kasnejše samostojno življenje. V okviru šole se izobražujejo otroci, ki jih je Komisija za razvrščanje prepoznala za "lažje ali zmerno duševno prizadete", in otroci/mladostniki, ki so obiskovali redno osnovno šolo, vendar jim obstoječi šolski program ni ustrezal.

V okviru Centra za usposabljanje Elvire Vatovec delujejo poleg osnovne šole s prilagojenim učnim programom še:

- *oddelek za usposabljanje*: v program usposabljanja so vključeni šoloobvezni otroci z zmerno motnjo v duševnem razvoju, program traja 8 let in s pomočjo izobraževanja in praktičnega dela usposablja otroke in mladostnike za čimbolj samostojno življenje;
- *podaljšano bivanje*: vsi otroci in mladostniki, ki se dnevno vključujejo v usposabljanje, so vključeni tudi v podaljšano bivanje in delno oskrbo;
- *delavnice pod posebnimi pogoji*: GLEJ "Zaposlovanje ljudi s posebnimi potrebami";
- *mobilna služba*: to je mobilna specialna pedagoška pomoč, ustanovljena leta 1992 s ciljem nuditi pomoč otrokom z učnimi težavami, ki obiskujejo redne OŠ na področju treh obalnih občin. Mobilna služba zajame otroke le na nižji stopnji izobraževanja, obstajajo pa tako potrebe kot vizije, da se podobna služba organizira tudi za starejše osnovnošolce, in
- *predpoklicni oddelek*: ustanovljen v šolskem letu 1995/96 pomeni deveto leto osnovnošolskega izobraževanja. Predpoklicni oddelek predstavlja vmesno stopnjo med osnovnošolskim izobraževanjem in poklicno šolo oz. zaposlitvijo. Vsebuje teoretično in praktično usposabljanje na delovnem mestu, ki naj bi mladostnike usposobilo za opravljanje "željene" poklicne dejavnosti (Opara, 22. 4. 1996).

Področje izobraževanja in usposabljanja učencev s PP ureja veljavna zakonodaja (*Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja*, Ur. l. RS, št. 12/96).

ZAPOSLOVANJE - OMEJENE MOŽNOSTI

Čeprav so številni sposobni opravljati najrazličnejša dela/opravila, se za mnoge ljudi s PP zaradi še vedno prisotnih predsodkov, nerazumevanja ali trenutne zaposlitvene krize države kot za nekonkurenčno delovno silo določi invalidnina ali drugačna finančna pomoč države. Tako so številni mladi s PP, označeni kot "nesposobni za redno in pridobitno delo", izločeni iz trga delovne sile (v zadnjih letih se omenjena situacija v MOK vendarle spreminja), prestavljeni v obravnavo socialnega sektorja in prepuščeni brezdelju ali pa so vključeni v monotona, nezanimiva dela Varstveno delovnih centrov (VDC). Tovrstno delo in usposabljanje v neživljenjskih delovnih okoljih in prirejeno povprečnemu uporabniku (kateri v realnosti ne obstaja) predstavlja preživet način reševanja

vprašanja zaposlovanja ljudi s PP. Le umestitev v vsakdanje življenje lokalne skupnosti in zaposlitev v okviru običajnih delovnih mest, ob ustrezni podpori strokovnjakov in države, bi realno osmislila življenja odraslih ljudi s PP.

Mladostnik se po končanem osnovnošolskem izobraževanju/usposabljanju v okviru Centra za usposabljanje Elvire Vatovec napoti na Zavod za zaposlovanje v Kopru. Tukaj se sestane Strokovna komisija za ugotavljanje lastnosti invalidnih oseb, katere cilj je ugotoviti zaposlitvene želje mladostnika in pa dejanske možnosti zaposlovanja. Po *Zakonu o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb* (Ur. l. SRS, št. 18/76) je ljudem s PP dodeljen status invalidne osebe z vsemi pripadajočimi pravicami. V primeru, če je posameznik opredeljen za "nezaposljivega", izvid Komisije se v tem primeru glasi "oseba je nesposobna za redno in pridobitno delo", je le-ta premeščen z obravnave Zavoda za zaposlovanje v okrilje Centra za socialno delo. Po *Zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb* (Ur. l. RS št. 41-30/83) mu Center, kolikor izpolnjuje pogoje, prizna vse pravice, izhajajoče iz omenjenega Zakona (i. e. pravica do nadomestila za invalidnost). "Delovno nekonkurenčne" posameznike nato Center za socialno delo napoti v Varstveno delovni center (VDC) v Kopru ali pa le-ti ostanejo doma v okrilju varstva družine oz. skrbnikov. Center za socialno delo, v primeru slednje skupine mladih s PP, svetuje staršem, da ob polnoletnosti svojih otrok vložijo predlog pristojnemu sodišču za podaljšanje roditeljskih pravic. Ker se večina staršev za tovrsten ukrep tudi odloči, polnoletna oseba s PP tako ohrani status mladoletne osebe kljub dejanski polnoletnosti (Pernelj, 10. 9. 1998). Postopka podaljšanja roditeljskih pravic ne smemo enačiti z postopkom odvzema opravilne sposobnosti, čeprav je končni učinek, žal, isti. Osebam s PP se v imenu dobronamernosti odvzame sposobnost odločanja o lastnem življenju in zanje relevantnih življenjskih situacijah. V primeru smrti staršev/skrbnikov pa s strani Centra za socialno delo ali svojcev sledi izdaja predloga pristojnemu sodišču za odvzem opravilne sposobnosti (delno ali v celoti). V primeru potrditve omenjenega predloga se posamezniku dodeli skrbnik. Odraslim osebam s PP, ki niso vključene v delovno razmerje oziroma v VDC, temveč se nahajajo doma, Center za socialno delo nudi, po potrebi in obstoječih možnostih, pomoč na domu v obliki programa javnih del in razvojnega projekta (i. e. organiziranje služb za pomoč starostnikom in drugim osebam na domu v MOK).

Po drugi strani imajo mladi, ki uspešno zaključijo OŠ s posebnim programom, po zakonu o srednji šoli možnost vključitve v skrajšane in prilagojene programe srednješolskega izobraževanja. Na vseslovenski ravni je izbira skrajšanih dvo/tro-letnih programov (v katere se lahko vključijo mladi s končano OŠ s prilagojenim učnim programom) zelo skromna, saj obsega zgolj uspo-

sabljanja v kovinarski, lesni, gostinski in tekstilni stroki. Možnosti mladostnikov s PP, živečih na področju MOK, so nato reducirane zgolj na kovinarsko in gostinsko področje. Možnosti pa vendarle izkoristi večje število mladih (Jerman, 10. 9. 1998). Naj na tej točki omenimo absurd prisotne "evalvacije" osnovne šole s prilagojenim učnim programom, saj je mladim s PP po uspešno končanem 9-letnem šolanju na omenjeni šoli uradno priznanih le 6 razredov redne OŠ. Toda če posameznik v nadaljevanju uspešno zaključi še dvo/troletni skrajšani program srednješolskega izobraževanja, se mu 9-letna OŠ s prilagojenim učnim programom uradno prizna kot uspešno zaključena redna OŠ. Isti izobraževalni program, ki ga izvaja Center za usposabljanje Elvire Vatovec, je tako, glede na kasnejše učne podvige osnovnošolcev, zakonsko vrednoten na dva različna načina.

Po uspešno kočani OŠ ali zaključenem skrajšanem programu srednje šole ima mladostnik s PP možnost usposabljanja na delovnem mestu brez delovnega razmerja ali z delovnim razmerjem, ki ga nadzira in vodi Zavod za zaposlovanje Koper v kmetijskih, pekarskih, komunalnih in drugih delih, ali pa možnost vključitve v *USO program*, ki zajema usposabljanje na Srednji gostinski šoli v Izoli (pomočnik kuharja, natakarja in pomočnik slaščičarja ter peka), Srednji kovinarski šoli v Kopru (keramičar, monter in zidar) in Ljudski univerzi v Kopru (šivilja). Usposabljanje v okviru USO programa traja 1000 ur in zajema teoretični in praktični del. V času usposabljanja imajo mladostniki krite potne stroške in stroške malice, poleg tega pa prejema tudi denarno pomoč (Jerman, 10. 9. 1998).

V okviru promocije zaposlovanja ljudi s PP in drugih težje zaposljivih oseb obstaja s strani Zavoda za zaposlovanje tudi možnost *subvencije dela plače* (cca. 20% zajamčene plače na mesec) za celoten čas zaposlitve kandidata.

Nekateri iskalci zaposlitve s PP se poleg ostalih zainteresiranih skupin vključijo v *UŽU program*, kateri je nastal s ciljem usposabljanja za življenjsko uspešnost in se izvaja v okviru Ljudske univerze v Kopru. UŽU program je namenjen pridobivanju praktičnih znanj (pisanje prošelj, učinkovita predstavitev na trgu dela, in druga), ki naj bi pripomogla k večji zaposlitveni in življenjski uspešnosti. Program je za udeležence brezplačen, saj celotne stroške programa, prav tako pa tudi potne stroške in stroške malice krije Zavod za zaposlovanje Koper (Jerman, 10. 9. 1998).

Novost na področju delovanja Zavoda za zaposlovanje in srečevanja potreb ljudi s PP predstavlja ustanovitev *Centra za rehabilitacijo invalidov (CRI)*, ki se kot samostojna enota nahaja v prostorih INDE-ja v Kopru. CRI je pričel delovati marca 1996 kot "eksperimentalni program" in je polno zaživel čez dobro leto. Pobudniki

in ustanovitelji omenjenega centra so INDE, Zavod za zaposlovanje in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, katero je prispevalo tudi začetni kapital. V okviru CRI-ja je zaposlenih 5 strokovnih delavcev različnih strok² z namenom oceniti delazmožnost invalidnih oseb, izvajanja predpoklicnega treninga in psiho-socialne rehabilitacije. Oseba je napotena na usposabljanje v okviru CRI-ja (usposabljanje poteka od 3 do 6 mesecev in več), da bi se olajšala odločitev o zaposlitvi kandidata, poleg tega pa usposabljanje podaljša čas za premislek in odločitev tako kandidatu kot Zavodu. CRI je v času svojega delovanja vzpostavil mrežo delodajalcev (tako v državnem kot privatnem sektorju), katerim na trgu ponudijo delovno silo, tako se ljudje s PP lahko usposablajo na konkretnem delovnem mestu. Finančno plat tovrstnega usposabljanja krije Zavod z obvezo delodajalca, da kandidata po končanem usposabljanju zaposli vsaj za dobo, kot je trajalo usposabljanje.

V zadnjih letih je strokovni kader Zavoda za zaposlovanje v Kopru in CRI-ja usmeril posebno pozornost in trud v izkoriščanje obstoječih programov in uvedbo novih, ki naj bi omogočili usposabljanje na konkretnem delovnem mestu. Po zgledu tujih izkušenj ("španski model") naj bi se v bodoče oblikovale t. i. "vmesne delavnice" oziroma "učna podjetja", kjer bi se ljudje s PP lahko usposabljali na konkretnem delovnem mestu za konkretna opravila na različnih področjih upoštevajoč njihove želje (računalništvo itd.) (Jerman, 10. 9. 1998). Žal pa se mladi s PP trenutno še vedno zaposlujejo predvsem na takšnih delovnih mestih, ki se glede na splošno veljavni vrednostni sistem družbe nahajajo na samem dnu (rutinska, ponavljajoča se, manualna, težka fizična dela itd.).

VARSTVENO-DELOVNI CENTER (VDC)

Varstveno-delovni centri (VDC) predstavljajo v Sloveniji najbolj razširjen program varstva in usposabljanja pod posebnimi pogoji.

Leta 1968 je bila v Sloveniji ustanovljena prva delavnica za varstvo in zaposlovanje odraslih ljudi s PP, t. j. Demonstracijsko-eksperimentalni center, katerega je ustanovil republiški odbor Društva za pomoč duševno prizadetim. Po letu 1984 se je proces ustanavljanja VDC-jev v slovenskem prostoru pospešil z uvedbo *Zakona o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb* (Ur. l. RS št. 41-30/83). S tem Zakonom je ljudem s PP namreč uradno priznana pravica do družbenega varstva v različnih vsebinskih oblikah. Gledano z današnje perspektive, se vsebina dela od prvotnega osnutka v nadaljnjih letih ni bistveno spremenila. Vsebine dela VDC-jev naj bi obsegale takšne oblike

2 Socialni delavec, psiholog, tehnolog, delovni terapevt in inštruktor.

dela, ki omogočajo ohranjanje pridobljenega znanja in razvijanje novih sposobnosti. Žal zakon v tem primeru, kot tudi v mnogih drugih, pomeni eno, realno stanje pa nekaj povsem drugega. Koliko delo v okviru VDC-jev resnično pomeni ohranitev in razvijanje novih spretnosti in optimalno zadovoljstvo ljudi s PP, uvidimo s pomočjo vpogleda v dejansko naravo dela VDC-jev in s pregledom mednarodnih izkušenj in ravnanj na tem področju. V času, ko so v Sloveniji pričeli ustanavljati "delavnice za delo pod posebnimi pogoji" in so z njimi navduševali tako ljudi s PP kot njihove starše oz. skrbnike, so se npr. Velika Britanija, Nizozemska in druge države (z daljšo tradicijo delovanja varstveno-delavnih centrov) že nahajale v fazi kritike in zavrnitve tovrstnega varstva in usposabljanja. Izkušnje teh držav so bile sledeče: petnajst-dvajsetletno delo oseb s PP v okviru neživiljenjskega delovnega okolja z monotonim, samo sebi namenjenim programom in delom, ki ni družbeno cenjeno, ne omogoča razvijanja novih spretnosti niti ne ohranjanja pridobljenih navad, poleg tega pa je vprašljiv tudi osebni razvoj posameznikov s PP.

Koprski VDC je bil v takšni obliki, kot ga poznamo danes, ustanovljen pred 12 leti z združitvijo koprškega in izolskega oddelka za delo pod posebnimi pogoji. Vanj je vključenih cca. 60 varovancev, ki se nahajajo na treh lokacijah, in sicer: VDC Koper, Center za korekcijo sluha in govora Portorož in Mehano Izola. Delovni program Koprškega VDC-ja tvorijo predvsem opravljanje preprostih montažnih del (sestavljanje svinčnikov, pakiranje skatel in lepjenje etiket) in izvajanje individualnih programov dela (likanje in šivanje). Za opravljeno delo varovanci prejmejo mesečno nagrado, ki (leta 1998) znaša od 1000 do 10.000 tolarjev. Poleg varstva in delovnega usposabljanja se v okviru VDC Koper organizira tudi rekreacija (plavanje, ples itd.) in letovanja.

Zaposlovanje v okviru "rednega delovnega okolja", ki poteka v Mehanu, je relativna novost. Zaposleni delavci s PP delajo po prirejenem urniku, po potrebi in pod nadzorom VDC-ja, mesečno plačilo pa variira glede na storjeno delo (leta 1998 je zgornja meja 16.000 tolarjev na mesec) (Pavčič, 12. 4. 1996).

BIVANJE/NAMESTITEV LJUDI S POSEBNIMI POTREBAMI

Zgodovina nameščanja oz. reševanja vprašanja bivanja ljudi s PP je temna plat zgodovine skorajda vseh držav, ki so se in se še srečujejo s tovrstno problematiko. Do druge polovice tega stoletja je bila za posameznika s PP zunaj družinskega in sorodstvenega kroga skorajda edina možnost (ali vsaj najpogostejše izrabljena) namestitev v institucijah najrazličnejših oblik.

V Sloveniji je, žal, še vedno tako, saj odrasel človek s PP zaradi zakonskih predpisov in omejitev ter neodobra-vanja strokovne in širše javnosti ne more/sme realizirati želje po samostojnem življenju na način in v oblikah, kot se zdijo njemu samemu sprejemljive.

Kje živijo ljudje s PP, je odvisno od njihove starosti in od narave in (opredeljene) stopnje prizadetosti ter možnosti v domačem okolju. V Sloveniji so otroci in mladostniki s PP nastanjeni doma (družina in sorodniki), v rejniških družinah ali v socialno-varstvenih zavodih v Dobrni, Dornavi, Črni na Koroškem, Dragi pri Igu itd. V primeru MOK večina šolajočih se otrok/mladih, ki obiskujejo Center za usposabljanje Elvira Vatovec, živi v okviru družine in se dnevno vozijo v šolo ali pa med tednom stanujejo v okviru Centra. Otroci/mladi, ki so opredeljeni za težko in težje prizadete, pa so večinoma nameščeni v zavodih po Sloveniji (obalno področje takšnega zavoda nima).

Odrasli ljudje s PP so, dokler so njihovi starši še živi, nastanjeni v družini. Po smrti roditeljev/skrbnikov pa so navadno premeščeni v socialno-varstvene zavode za odrasle ljudi. Ker je tovrstnih zavodov po Sloveniji sedem in njihove kapacitete, glede na trenutno usmeritev socialnega varstva (ki za rešitev problema namestitve za odrasle osebe s PP predvideva zgolj nastanitev v specializiranih zavodih), ne zadoščajo, so odrasli ljudje s PP nameščeni tudi v ustanovah psihiatričnega tipa, kjer si delijo mesto z duševno bolnimi, in pa v domovih za ostarele (tudi v Obalnem domu upokojencev). Tovrstno reševanje problema nastanitve ljudi s PP je neprimerno, saj združuje pod isto streho različne kategorije ljudi, z različnimi in specifičnimi potrebami in željami (Peternelj, 10. 9. 1998), in drugič, pomeni nadaljevanje tradicije institucionaliziranega zapiranja drugačnih in "družbenega čiščenja" neprimernih, ki ga je stara celina uvedla v 17. stoletju (Foucault, 1980). V tem okviru nasprotniki institucionaliziranega zapiranja ljudi s PP v Sloveniji opozarjajo na problem (proti svoji volji) zaprtih ljudi in na dejstvo, da omenjena kategorija ljudi nima zakonske pravice do plačnega zagovornika, do katerega ima sicer pravico vsak obtoženi državljan.³

ALTERNATIVNI PRISTOP NASPROTI URADNIM PRAKSAM

Ugotovitve o škodljivih posledicah dolgoletnih hospitalizacij, ozaveščenost posameznih pripadnikov stroke in ugodna družbena klima so privedli do tega, da so se konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja v posamičnih državah zahodne Evrope in ZDA pričela vzpostavljati alternativna gibanja, ki so se postavila po robu do tedaj obstoječim uradnim praksam.

Omenjena gibanja so se zavzemala za osvoboditev uporabnikov psihiatričnih in drugih totalnih ustanov,⁴ za dosledno spoštovanje in upoštevanje pravic posameznikov, ne glede na diagnozo/etiketo, ki jim je bila dodeljena, ter za zagotovitev kvalitete življenja vseh posameznikov, ne glede na njihovo drugačnost. Gibanja za pravice uporabnikov socialnih služb so bila po radikalnosti različna: skrajna so se zavzemala za popolno odpravo totalnih institucij, prisilne hospitalizacije, zdravljenja itd., ostala so zahtevala le višjo kvaliteto uslug in storitev (Jerman, 1991; Lamovec, 1995; Lamovec, Flaker, 1993).

Drugačen pristop, izvirajoč iz zgoraj omenjenih načel, k obravnavi ljudi s PP je temeljil na idejah samoorganiziranja, zagovorništva, deinstitucionalizacije, normalizacije, stanovanjskih skupin in vsestranske integracije. Kljub dobro misljeni zasnovi omenjenih pristopov se je njihova realna aplikacija, v smislu zvišanja kvalitete življenja, pogosto skazila: pomoč pri vodenju skupin za samopomoč se je sprevrgla v nevidni nadzor strokovnih delavcev, stanovanjske skupine so ponovno vzpostavile segregiranost, le v drugačni obliki in z drugačno vsebino itd. Sledil je poudarek in zahteva po "premiku moči" od države in stroke k (dotlej) nemočnemu posamezniku, saj posameznik sam najbolje ve, kaj potrebuje in kaj je zanj dobro. Takšno (spremenjeno) razmišljanje je privedlo do koncepta individualnega načrtovanja in direktnega financiranja, katera naj bi zagotovila, da uporabnik socialnih služb prejme takšno obliko pomoči, kot jo želi in potrebuje, ter s pomočjo izvajalcev, ki jih sam izbere. Šele tovrstno svobodo in samostojno odločanje posameznikov o svojem življenju in zanje relevantnih življenjskih situacijah bi pomenilo kvalitetno zadovoljevanje specifičnih potreb posameznic in posameznikov.

Vizije in dosežki alternativnih gibanj so v slovenski prostor prodrli z zamudo. Njihova aplikacija na zakonodajni, državni ravni je le delna (*šolska zakonodaja*), vidnejša je le vzpostavitev posamičnih društev in samopomočnih skupin. V MOK zasledimo v zadnjih letih premike in pozive k drugačni obravnavi uporabnikov socialnih služb, po zgledu držav z daljšo tradicijo drugačnega pristopa. Kljub še vedno obstoječi tradiciji delovanja socialnih služb so se v devetdesetih letih pričeli procesi ozaveščanja uporabnikov in njihovega samoorganiziranja ter opozarjanja na potrebni spremenjeni pristop k obravnavi ljudi s PP. V nadaljevanju bodo predstavljene zasnove in dosežki omenjenih alternativnih konceptov in vizij na območju MOK.

SKLAD SILVA - DRUŠTVO ZA KAKOVOSTNO ŽIVLJENJE LJUDI S PP

Sklad Silva je društvo ljudi s PP, njihovih staršev, sorodnikov, prijateljev in podpornikov, ki od leta 1992 deluje kot samopomočna skupina, od leta 1995 pa je registriran kot društvo in ima naravo vsedržavne invalidske organizacije. Izšel je iz obalnega društva Sožitje, zaradi odločenosti staršev ljudi s PP, da aktivno posežejo v načrtovanje prihodnosti svojih otrok in vzpostavitev služb, ki naj bi delovale v njihovo korist, ter z namenom po dvigu splošne ravni kakovosti življenja ljudi s PP. Konkreten razlog za samoorganiziranje staršev in vzpostavitev društva pa je bila večna prisotna bojazen, da bodo njihovi otroci, proti svoji volji, dolgoročno nastanjeni v ustanovah zavodskega tipa (*Glej: Namestitev/bivanje ljudi s PP*) (Škerjanc, 1995). Danes ima društvo preko 70 članov (članstvo se še povečuje) in deluje vzporedno z obalnim društvom Sožitje. Enakovredna vključenost uporabnikov v delovanje in življenje društva pomeni njegovo posebnost in edinstvenost. Osrednji problem, okoli katerega so se koncentrirale kritike Sklada Silva, je problem institucij, ki so vzpostavljene za povprečnega uporabnika, kateri v realnem življenju ne obstaja. Zato je obseg storitev, ki jih nudijo institucije, nujno nesorazmeren z željami in potrebami uporabnikov le-teh. Poleg tega v društvu menijo, da je denar, ki ga država namenja za socialno varstvo ljudi s PP, nesmotno porabljen in predlagajo njegovo drugačno uporabo, in sicer za individualizirano načrtovanje in možnost izbire izvajalcev, kar vključuje tudi možnost direktnega financiranja. (*Glej projekt Individualne oblike spremljanja in pomoči.*) Pojem direktnega financiranja predpostavlja, da se denar, ki ga država namenja za vodski oskrbi, delavnicam za delo pod posebnimi pogoji in drugim oblikam socialno varstvenih storitev, namenjenih uporabnikom, nakaže posamezniku, ki ga bo smotrneje porabil v skladu s svojimi specifičnimi potrebami in željami. Tovrstna preusmeritev državnih sredstev omogoča posameznikovo participacijo pri načrtovanju rešitve lastnega problema in izbiri izvajalcev, kar pomeni, da uporabnik prejme pomoč v obsegu in vsebini, ki ju dejansko potrebuje. V MOK prejemajo za storitve spremljanja in pomoči po principu direktnega financiranja (kot že omenjeno, leta 1996 precedenčni primer v Sloveniji) sredstva štiri osebe. Na Obali bo konec tega leta v takšen sistem dostopa do socialnih storitev vključenih 11 ljudi s PP iz vseh treh obalnih občin. Naj na tej točki omenimo, da je bil (je) dvom v uspešno delovanje društva in odpor do spremenjene vloge ljudi s PP pri načrtovanju in izvajanju socialnih storitev v največji meri izražen prav pri strokovnih delavcih, de

3 O omenjeni problematiki so spregovorili tudi uporabniki (ljudje s PP) sami, in sicer na drugi Državni konferenci o zagovorništvu v Portorožu, 29.-30. maja 1996.

4 Gibanje za deinstitucionalizacijo se je prvenstveno začelo kot gibanje za drugačno obravnavo ljudi, ki so bili označeni kot duševno bolni, in se nato razširilo na ostale kategorije prebivalstva, ki so bili podvrženi psihiatrični in podobnim obravnavam.

lujočih z ljudmi s PP (Škerjanc, 8. 9. 1998).

Pod okriljem sklada je zaživel **Projekt Fieroga**, ki predstavlja le eno od materializacij volje in namena staršev uporabnikov. Ta projekt je zaživel, ko so starši mlade ženske s PP ponudili v uporabo hišo v Fierogi, katero je kasneje društvo ob pomoči svojih članov prenovilo in prilagodilo vsebinam, ki naj bi v njej potekale. V okviru projekta trenutno potekajo sledeče dejavnosti:

- urgentna nastanitev za krajši čas,
- delavnice za samostojno življenje,
- srečanja in sestanki skupine za samostojno življenje,
- enodnevne umetniške delavnice.

Ob zaključeni adaptaciji hiše bo na Fierogi zaživila stanovanjska skupina kot alternativa življenju v instituciji za tiste ljudi s PP, ki se bodo za to možnost odločili (Škerjanc, 8. 9. 1998).

Pomen in namen celotnega projekta je tudi izvajanje pritiska (*group pressure*) na zakonodajalce in sistem v skladu z vrednotami in prepričanju članov društva in v tem okviru promovirati ideje in uvedbo individualiziranega pristopa, možnosti izbire dostopa do socialnih storitev, izenačevanje možnosti, spoštovanja človekovih pravic in drugo.

SKUPINA ZA SAMOSTOJNO ŽIVLJENJE

Skupina za samostojno življenje se je kot samopomočna skupina uporabnikov socialnih storitev formirala leta 1994 in vključuje posameznike s področja treh obalnih občin. Trenutno je vanjo vključenih 12 ljudi. Pri uresničevanju ciljev in nalog skupine jim stoji ob strani socialna delavka in občasno študentke Visoke šole za socialno delo iz Ljubljane. Program skupine obsega (Škerjanc, 1995):

- druženje in izmenjava izkušenj,
- prepoznavanje lastnih potreb in želja,
- sporočanje želja in potreb javnosti,
- zagovornišvo za osebe, ki se proti svoji volji nahajajo v posebnih zavodih,
- vzpostavitev službe za spremljanje na delovnem mestu, ki bi delovala in se upravljala znotraj samopomočne skupine.

PROJEKT INDIVIDUALNE OBLIKE SPREMLJANJA IN POMOČI ZA LJUDI S POSEBNIMI POTREBAMI

V letu 1995 se je na Obali pričel izvajati projekt Individualne oblike spremljanja in pomoči za ljudi s PP pod vodstvom njegove avtorice in strokovne delavke Jelke Škerjanc. Gre za petletni razvojno-raziskovalni projekt, ki ga financirajo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, tri lokalne občine in delno PHARE ter delno nizozemska vlada skozi projekt MATRA. Ob vzpostavitvi projekta so bili kot njegovi glavni cilji in namen navedeni:

- proučiti uporabnost in sposobnost sistema nepo-

srednega financiranja socialnih storitev za večanje možnosti izbire za ljudi s PP in večanje vpliva uporabnikov socialnih služb na lastno življenje, socialne službe in širše družbene procese;

- vračanje ljudi s PP v lokalno skupnost, kjer bodo prevzeli socialne vloge in svoje mesto v družbenem življenju;
- transformacija institucij in alokacija sredstev. (Škerjanc, 11. 4. 1996).

Kot že omenjeno, je projekt v času svojega delovanja deležen tako moralne kot politične in finančne podpore lokalnih oblasti. V treh letih od ustanovitve in začetka delovanja je bilo od zastavljenih ciljev doseženo sledeče:

- stekef je proces ozaveščanja uporabnikov socialnih služb (i. e. ljudi s PP), številni uporabniki so prejeli zanje relevantne informacije in znanja (sprva na obalnem področju, kasneje tudi drugod po Sloveniji);
- s pomočjo pridobljenega znanja se je pričel proces samoorganiziranja ljudi s PP in proces artikuliranja zahtev, ki se tičejo socialnih storitev;
- preverilo se je in kasneje tudi potrdilo, da predstavlja individualiziran pristop k obravnavi posameznika predpogoj za kakovostno zadovoljevanje potreb uporabnika s pomočjo socialnih služb;
- kar se tiče opravljenega dela in pridobljenih rezultatov je v širšem slovenskem kot tudi evropskem prostoru dosežena določena stopnja afirmacije; projekt je v širšem evropskem prostoru naletel na pozitiven odziv, poleg tega so njegovi izvajalci že prejeli ponudbe za predstavitev projekta na zainteresiranih fakultetah po Evropi;
- steklo je povezovanje in sodelovanje med alternativnimi uporabniškimi organizacijami v Sloveniji; le-te so pričele enotno nastopati v odnosu do države pri prizadevanjih do sredstev Loterije Slovenije, do katerih imajo po tradiciji pravico le zveze invalidskih organizacij;
- država je pričela resneje upoštevati/sprejemati novoustanovljena društva uporabnikov/skupine za samopomoč;
- na Visoki šoli za socialno delo, je zaživel predmet "Samostojno življenje v skupnosti";
- razvita je metoda individualnega načrta;
- v očeh nekaterih lokalnih oblasti po Sloveniji je projekt individualiziranega pristopa pridobil zgledno stopnjo kredibilnosti, saj so izvajalci projekta dokazali, da je uvedba takšnega pristopa pozitivna tako za občane kot (dolgoročno) tudi za lokalno skupnost (Škerjanc, 8. 9. 1998).

Individualiziran pristop k obravnavi ljudi s PP predstavlja dopolnilo k trenutno obstoječemu klasičnemu odzivu države, saj predvideva obraten proces odzivanja na obstoječe potrebe, to je z "od spodaj navzgor" pristopom (Škerjanc, 1997). Tovrsten pristop izhaja iz

predpostavke, da uporabniki sami najbolje vedo, kaj je zanje dobro in kaj dejansko potrebujejo, poleg tega pa omogoča, da uporabniki aktivno sodelujejo pri načrtovanju rešitve svojega problema. "Delati za" in "skrbeti za" se tako preoblikuje v "sodelovati z" uporabnikom. Izkušnje severnoevropskih držav (Danska, Švedska) nas učijo, da je tovrsten pristop k obravnavi ljudi s PP učinkovit, saj vključuje element, ki je v slovenskem sistemu socialnega varstva prezrt - i. e. participacijo uporabnikov (Škerjanc, 1997).

Individualno načrtovanje se odraža na vseh nivojih, in sicer: na nivoju posameznika, na občinski ravni in državni in pomeni pomemben vir informacij o potrebah uporabnikov. Uporabnik/ca v posebnem dokumentu navede svojo življenjsko situacijo in cilje, ki jih želi v toku življenja uresničiti. Navedbi cilja sledijo predvideni koraki za uresničitev načrta, stroškovnik in razpoložljivi viri. Potrebe, predstavljene v individualnih načrtih, nato zbere in prouči strokovna služba na občinskem nivoju. Zbir potreb, ki jih občini predstavijo uporabniki, predstavlja pomemben vir informacij za oblikovanje občinske politike socialnega varstva. Občina nato posreduje temeljne smernice lokalno zasnovane socialne politike na državno raven, kjer se v sodelovanju s predstavniki države, izvajalcev (državnih in nevladnih) in uporabnikov oblikuje letni nacionalni program socialnega varstva in njegove prioritete. Letni program in

konkretne potrebe se nato vsako leto na vseh treh nivojih evalvirajo, revidirajo in dopolnijo (Škerjanc, 1997). Tovrsten sistem, kateri omogoča dialog in participacijo uporabnikov na individualnem, lokalnem in državnem nivoju, omogoča vključitev (nenadomestljive) osebne izkušnje uporabnika pri snovanju in realizaciji socialno-varstvenih storitev.

Podaljševanje in negovanje odvisnosti uporabnika od socialnih storitev in služb je eden izmed ključnih elementov trenutne socialne politike, ki obravnava ljudi s PP. Uporabniki, ki so pasivni subjekti strokovne obravnave in pasivni prejemniki socialnih storitev, namreč ne morejo razviti svojih latentnih potencialov in ostajajo trajno odvisni od prejetih storitev. Še več, z leti se njihova odvisnost še povečuje. Individualiziran pristop pa omogoča uporabnikovo vključenost in spremljanje uresničevanja vizij lastnega življenja, kar pripomore, da uporabnik prebudi v sebi vse razpoložljive vire, ki so osnova za njegovo osebnostno rast in višanje stopnje samostojnosti (Škerjanc, 1997).

Pozitivne izkušnje načrtovalcev in izvajalcev projekta Individualne oblike spremljanja in pomoči za ljudi s posebnimi potrebami in nenazadnje izkušnje držav z daljšo tradicijo tovrstnega pristopa (Danska, Švedska, itd.) bodo dosegle svoj smisel in namen, ko bodo njihove temeljne ugotovitve in spoznanja prenesli in vnesli tudi v slovenski nacionalni sistem socialnega varstva.

INDIVIDUALISED APPROACH AS AN ALTERNATIVE TO THE EXISTING PRACTICES IN DEALING WITH PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS The case of the Koper Municipal Council

Mateja SEDMAK

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-Koper, Garibaldijeva 18

ABSTRACT

In the system of social security and national social policy, the people with special needs (SN) are still helpless individuals, who are to be dealt with by appropriate professional services and suitably qualified personnel. The Slovene system of social security, which is functioning according to the (top-down) principle, excludes participation and inclusion of the beneficiaries, which is implicitly reflected in the fact that the offered social services do not satisfy their actual needs. The beneficiaries who cannot adapt to the offered "package" of social services, which have been adjusted for the needs of an average (non-existent) beneficiary who can be no longer looked after by his or her family, are directed to the national care, within which they are subjected to the nature of institutionalised habitation. As an alternative to the existing system of dealing with people with SN, the processes to build awareness and plenipotence of the beneficiaries, to establish self-help associations of the beneficiaries of social services, of their parents and patrons, and to contrive and implement the project entitled Individual forms of monitoring and aiding the people with SN began in the 90's in the territory of the Koper Municipal Council. The individual approach in dealing with people with SN as foreseen by the above mentioned project presupposes an action according to the principles "to cooperate with" instead of "to work for" and "to look after" the beneficiary. The approach of this kind enables the beneficiary to get such services in such form and of such contents that he or she wishes and actually needs. Apart from it, his (her) active inclusion in the planning of the visions of his (her) own life increases his (her) independence from professional services.

Key words: people with special needs, social policy, individualised approach, alternative, Koper

LITERATURA

- Bateman, J. (1993):** Sabotažne strategije. Socialno delo: časopis za teorijo in prakso, 1-2. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce, 31-37.
- Božič, D. (1991):** E. Goffman: Stigma - zapiski o upravljanju poškodovane identitete (prikaz). Časopis za kritiko znanosti, 138/139. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 137-154.
- Brandon, D. in A. (1994):** Jin in jang načrtovanja psihosocialne skrbi. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- Brandon, D. in A. (1992):** Praktični priročnik za osebe v službah za ljudi s posebnimi potrebami. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo.
- Brandon, D. (1993):** Veselje in žalost pri normalizaciji. Socialno delo: časopis za teorijo in prakso, 1-2. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce, 19-25.
- Brandon, D. (1994):** Money for change. Great Britain, Anglia Polytechnic University.
- Cigler, Ž. (1992):** Socialno-varstvena politika. V: Črnak-Meglič, A.: Socialna država (zbornik razprav). Ljubljana, SPD Slovenije, 127-134.
- Črnak Meglič, A., Vojnovič, M. (1992):** Socialna država - varnost, svoboda, solidarnost. V: Črnak-Meglič, A.: Socialna država (zbornik razprav). Ljubljana, SPD Slovenije, 9-19.
- Foucault, M. (1980):** Istorija ludila u doba klasicizma. Beograd, Nolit.
- Goffman, E. (1984):** Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Great Britain, Pelican Books.
- Hudolin, V. (1981):** Psihijatrija. Zagreb. Jugoslavenska medicinska naklada, 15-40.
- Jerman, D. (1991):** Deinstitutionalizacija in nova psihijatrija - o stanovanjskih skupinah. Časopis za kritiko znanosti, 138/139. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 103-112.
- Johnson, N. (1990):** Reconstructing the Welfare State. Great Britain, Harvester Wheatsheaf.
- Jordan, B. (1984):** Invitation to Social Work. Great Britain, Oxford.
- Lamovec, T. (1995):** Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup. Ljubljana, Lumi.
- Lamovec, T., Flaker, V. (1993):** Ali v Sloveniji potrebujemo zagovornišvo? Časopis za teorijo in prakso, 3-4. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 31-38.
- Naš zbornik.** Ljubljana, Zveza društev za pomoč duševno prizadetim Slovenije, 4/85, 5-6/86, 4/87, 3/90, 4/90, 2/92, 4/91, 1/92, 5/92, 2/93, 4/93, 3/93.
- Rosenhan, L. D. (1991):** Zdravi v bolnem okolju. Časopis za kritiko znanosti, 38/139. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, 115-136.
- Rus, V. (1990):** Socialna država in družba blaginje. Ljubljana, Domus.
- Ryan, J., Thomas, F. (1990):** Politics of Mental Handicap. London, Free Association Books.

- Škerjanc, J. (1995):** Proces samoorganiziranja ljudi s posebnimi potrebami. Socialno Delo, 6. Ljubljana, Visoka šola za socialno delo, 401-408.
- Škerjanc, J. (1997):** Prispevek za delovni pogovor Socialno varstvo v Republiki Sloveniji - stanje in perspektive, ki ga je organiziral Odbor Državnega zbora Republike Slovenije za zdravstvo, družino in socialno politiko (*predstavitev v državnem zboru*).
- Ule-Nastran, M. (1997):** Socialna psihologija. Ljubljana, Ljubljana, Znanstveni in publicistično središče.
- Urad Vlade Republike Slovenije za invalide (1997):** Vodič po pravicah invalidov. Ljubljana.
- Uranjek, A. (1988):** Družina, starši in prizadeti otrok. Ljubljana, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- Uranjek, A. (1988):** Psihoterapija staršev in prizadetega otroka. Ljubljana, Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše.
- Vončina, M. (1993):** Spremembe sistema socialnega varstva v Sloveniji z vidika Duševnega zdravja v skupnosti. Socialno delo: časopis za teorijo in prakso, 1-2. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce, 133-139.

ZAKONODAJA

- Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb (UL SRS, št. 18/76).**
- Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih (UL SRS 1983).**
- Zakon o socialnem varstvu (UL RS, št. 54/92, 42/94).**
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (UL RS, št. 12/96).**

INTERVJUJI

- Jerman, D. (10. 9. 1998):** dipl. soc. delavka Diana Jerman je svetovalka za usposabljanje in zaposlovanje invalidov na Republiškem Zavodu za zaposlovanje, območna enota Koper.
- Opara, D. (22. 4. 1996):** dr. Darko Opara je ravnatelj Centra za usposabljanje Elvire Vatovec Strunjan.
- Pavčič, S. (12. 4. 1996):** spec. pedagoginja Sonja Pavčič je bila leta 1996 vodja Delavnic za delo pod posebnimi pogoji (enota Koper).
- Peternelj, O. (10. 9. 1998):** dipl. soc. delavka Odila Peternelj je socialna delavka na Centru za socialno delo v Kopru.
- Semič Marsič, M. (24. 9. 1998):** dr. med. spec. pediatrije Marta Semič Marsič je vodja otroškega dispanzerja v Zdravstvenem domu Koper.
- Škerjanc, J. (11. 4. 1996 in 8. 9. 1998):** dipl. soc. delavka Jelka Škerjanc je avtorica in vodja projekta Individualne oblike spremljanja in pomoči za ljudi s posebnimi potrebami.
- Trunkel, R. (23. 4. 1996):** mag. Robert Trunkel je direktor Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše.

gradivo

UDK 323.15:372.891(497.4)

POZNAVANJE NARODNOSTNIH MANJŠIN PRI POUKU GEOGRAFIJE V SLOVENSKI OSNOVNI IN SREDNJI ŠOLI

Karmen KOLENC-KOLNIK

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta Maribor, Oddelek za geografijo, SI-2000 Maribor, Koroška 160

IZVLEČEK

Novo nastala država je naša sedanja družbena realnost, manjšinska problematika pa je naša zgodovinska stalnica. Pouk zemljepisa oz. geografije z učnimi cilji in vsebinami, vezanimi na poznavanje narodnostnih manjšin, naj bi v mladih ljudeh vzpodbujal potrebo po razumevanju različnih vzrokov za kulturno, civilizacijsko, politično in prostorsko raznolikost sveta.

V članku so predstavljeni rezultati kvantitativne analize geografskih didaktičnih gradiv, ki jih uporabljamo pri pouku v slovenski osnovni in srednji šolah. Temeljno didaktično vprašanje je, kdaj in kako se učenci pri pouku geografije srečajo z temami narodnostnih manjšin, da jih lahko razumejo in usvojijo v njihovi kompleksnosti. Ali so učni cilji in učne vsebine zastavljene tako, da njihovo razumevanje lahko tvori most razumevanja (med lastno državo in narodno identiteto in narodnostnimi manjšinami ter mednarodnim razumevanjem).

Drugo raziskovalno vprašanje pa je vezano na vlogo učitelja in njegovega odnosa do učnih vsebin, vezanih na narodnostne manjšine in pomen mednarodne dimenzije pouka geografije.

Ključne besede: pouk geografije, narodnostne manjšine, mednarodna dimenzija pouka geografije

UVOD

"V Sloveniji se s spreminjanjem političnega položaja in vloge naše republike v tem delu Evrope počasi spreminja tudi naša miselnost. Postajamo politično samostojen in gospodarsko aktiven del Evrope kot celote. V tem procesu bi moral odigrati svojo pomembno vlogo tudi pouk geografije, med drugim tudi z večjim poudarkom na politično - geografskih značilnostih Evrope kot celote ter njenih sestavnih delov, vse do posebnosti lokalnih skupnosti" (Kunaver, 1991, 12).

Novo nastala država je naša sedanja družbena realnost, manjšinska problematika pa je naša zgodovinska stalnica. Zato so geografski učni cilji, vezani na poznavanje narodnostnih manjšin, tudi družbena potreba.

V kratkem pregledu historiatovrstne tematike lahko ugotovimo, da so različne družbeno-politične pa tudi strokovne geografske in pedagoške razprave v preteklosti pogosto vzbujale zanimanje javnosti.

J. Stergar je na osnovi analize osnovnošolskih učbenikov ugotavljal zastopanost manjšinske problematike

pri predmetih spoznavanja družbe in zemljepisa (1987). Med svoja opažanja ter številne kritične pripombe in predloge je uvrstil predvsem nedoslednost pri pisanju krajevnih imen na dvojezičnih ozemljih in pomanjkanje celostne predstavitve vseh zamejskih pokrajin. M. Umeškova pa je v svojem članku Narodnostne manjšine kot učna vsebina (1986) ugotovila, da je poznavanje našega zamejstva pri učencih po končani osnovni šoli "... zelo splošno in nenatančno. Zaradi pogoste obravnave manjšin v šoli, pogostih vesti iz zamejstva v dnevnikih časopisih, na radiu in televiziji imajo občutek, da o manjšinah dovolj vedo, celo da se tem vsebinam posveča preveč časa. Razdrobljenost učne snovi o manjšinah med različne predmete in na različne stopnje verjetno povzroča občutek nasičenosti, po drugi strani pa se zaradi razdrobljenosti nivo pouka ne more bistveno spreminjati kljub različnim pristopom učnih predmetov" (ibidem, 120).

Ne glede na to, da smo takrat živeli v širšem jugoslovanskem državnem prostoru in da se je tovrstna problematika obravnavala v osnovni šoli pri dveh učnih

predmetih, v srednji pa kar pri štirih, lahko trdimo, da v osnovi učnega pristopa o manjšinah, tudi sedaj ob velikih družbenih spremembah pri nas, ni prišlo do večjega premika iz kvantitete podajanja občin značilnosti v kvaliteto razumljenega.

I. Pregled učnih ciljev pouka geografije v osnovni šoli, vezanih na poznavanje narodnostnih manjšin

Temeljno didaktično vprašanje je, kdaj in kako naj se učenci pri pouku geografije srečajo z temami narodnih manjšin, da bi jih lahko razumeli in usvojili v njihovi kompleksnosti. Tovrstno razumevanje lahko tvori "most razumevanja (med lastno državo in njeno narodno identiteto ter mednarodnim razumevanjem. Razumevanje slovenske vrasčenosti v sosednje države se prav gotovo pričinja pri narodnostnih manjšinah, tako tistih v slovenski državi kot seveda slovenskih v sosednjih državah."

Kvantitativni (številčni) pregled didaktične dokumentacije je dopolnjen s celotnim izpisom učnih ciljev, vezanih na obe proučevani območji. Razvrščeni so na osnovi nivojev učnih zahtevnosti (Bloomova taksonomija učnih ciljev). Cilji so razporejeni po zaporedju, kot so navedeni v katalogih in po razredih, v katerih se poučujejo. Preglednica je enako sestavljena za pouk zemljepisa v osnovni šoli in pouk geografije v gimnazijskem programu srednje šole.

Iz učnih načrtov za zemljepis (ZRSŠŠ) za osnovno šolo lahko razberemo, da se pri 198 urah zemljepisa učenci v 6. razredu seznajajo s 13 učnimi cilji na temo manjšin. V njih:

- opišejo spremembe, ki so nastale na politični karti Srednje Evrope po 1. in 2. svetovni vojni,
- ugotovijo, kje se politične meje ne ujemajo z narodnostnimi,
- sklepajo o posledicah zgodovinskih dogodkov na sestavo prebivalstva Srednje Evrope,
- naštejejo države Srednje Evrope, v katerih živijo narodne manjšine,
- analizirajo upešnost vključevanja narodnih manjšin v družbeno-politično življenje večinskega naroda,
- analizirajo pestro narodnostno sestavo Panonske nižine,
- sklepajo o vzrokih za pestro narodnostno sestavo Vojvodine,
- analizirajo narodnostno sestavo Avstrije in ævice,
- naštejejo pripadnike drugih narodnosti pri nas in območja, kjer živijo,
- naštejejo pravice manjšin, živečih pri nas,
- ugotovijo, kje živijo Slovenci zunaj državnih meja,
- sklepajo o težavah slovenske manjšine v zamejstvu,
- opredelijo pojem narodne manjšine in ovrednotijo položaj narodnih manjšin.

Učenci v 7. razredu imajo 1 učni cilj, vezan na

manjšine, kjer:

- ovrednotijo položaj Kurdov in Armencev.
- Učenci v 8. razredu spoznavajo šest učnih ciljev, vezanih na narodnostne manjšine, kjer:
- poznajo narodni manjšini pri nas,
- naštejejo in ovrednotijo pravice manjšin, ki jih zagotavlja naša država,
- ugotovijo, kje živijo Slovenci na zaokroženih ozemljih zunaj naših meja,
- ovrednotijo položaj Slovencev v Italiji,
- ovrednotijo položaj koroških Slovencev v Avstriji,
- primerjajo položaj slovenske manjšine v posameznih državah,
- primerjajo položaj naše manjšine v zamejstvu in položaj narodnih manjšin pri nas.

Tabela 1: Vrste in število učnih ciljev v osnovni šoli, vezanih na poznavanje narodnostnih manjšin

Uč. vsebina in razred	Število učnih ciljev			
	formativni	materialni	vzgojni	vseh
Evropa 6. razred	4	8	1	13
Svet 7. razred	0	0	1	1
Slovenija 8. razred	2	3	2	7
skupno /%	6 /30,0/	12 /60,0/	5 /25,0/	20 /100/

Viri: ZRSŠŠ - učni načrt za zemljepis v osnovni šoli, 1993/94

- katalog učno-vzgojnih ciljev zemljepisa, 1993,
- učbenik Zemljepis za 8. razred osnovne šole, 1995,
- učbenik Zemljepis za 7. razred osnovne šole, 1991,
- učbenik Zemljepis za 6. razred osnovne šole, 1991.

Klasifikacija učnih ciljev v tabeli št. 1 opredeljuje učne cilje glede na vrsto učnih zahtev (Marentič-Požarnik, 1976). Materialni učni cilji so naravnani na geografske informacije (številčni podatki, definicije, pojmi, zakonitosti itd.), formativni vzpodbujajo razvoj sposobnosti (npr. geografskega mišljenja), v tretji skupini so vzgojni učni cilji (odnosi, vrednote).

Številčni obseg učnih ciljev na temo narodnih manjšin je zadovoljiv. Sama klasifikacija učnih ciljev, glede na njihovo učno zahtevnost in pestrost, kaže usmerjenost h kognitivnim učnim ciljem (60%). Na nivoju osnovnošolskega pridobivanja temeljnih informacij o tematiki je to še sprejemljivo. Enaka ugotovitev velja za uravnoteženo razmerje med učnimi cilji razvijanja veščin in vzgojnimi učnimi cilji. Manj smo lahko zadovoljni z rezultati analize učnih vsebin. Tu lahko ugotovimo, da so v večini primerov vsebine vezane na odnose ter stališča do vzgojnih vrednot. So zelo gene-

ralizirane na občo problematiko manjšin in ne poiščejo življenjske bližine učencev. Ni zaslediti učnih ciljev, ki bi učence usmerjali v razmišljanje o življenju vrstnikov v obmejnih regijah (elementi multikulture vzgoje).

Učenci so v tej starosti od 11 do 13 let še pretežno na konkretno-logičnem miselnem razvoju in bi jim zahtevana tematika na nivoju učne generalizacije (npr. na nivoju Evropa in Svet) bila pretežka. Za nekatere pa tudi miselno nedosegljiva.

Kot primer lahko vzamemo edini učni cilj v 7. razredu, ki postavlja pred učence zahtevo najvišjega učnega nivoja: "učenci ovrednotijo položaj Kurdov in Armencev" (Katalog, 1992, 8). Zaradi nivoja zahtevnosti, prostorske, družbene in kulturne odmakljenosti tematike je pričakovati minimum (morda 1 do 2 učenca na razred) doseganja cilja. To pa že odpira vprašanje smiselnosti uvrščanja tako definiranih učnih ciljev v kataloge znanj.

S tega vidika je sam eksemplarični pristop v izboru učnih ciljev in vsebin primerna rešitev, ki pa jo je nujno potrebno v 8. razredu postopno sistematično dograjevati.

V učbeniku za 6. razred se učenci prvič srečajo s problematiko narodnih manjšin pri obravnavi prebivalstva Srednje Evrope. Skoraj v vseh državah živijo narodne manjšine, ki so bolj ali manj uspešno vključene v družbenopolitično življenje večinskega naroda. Učni cilji so vezani na primerjave političnih meja z narodnostnimi. Manjšinska problematika je torej omejena na podajanje osnovnih, uvodnih informacij. Narodne manjšine se v skladu z učnim načrtom omenjajo tudi pri obravnavi Medmorske Evrope, tokrat eksemplarno.

Gre za obravnavo narodnostnih manjšin in njihovih težej za enakopravnost. Učenci naj bi ob analizi kartografskega gradiva ugotovili narodnostno pripadnost prebivalstva posameznih držav. Učnemu načrtu in učbeniku manjkajo nekatera osnovna znanja, zlasti definicije občin pojmov, na primer: narod, država, narodnostna manjšina, večinski narod, narodnostne pravice, pravice manjšin itd.

Optimistično pričakovani transfer znanj na to temo iz petega razreda bi tako utrdili in dopolnili. Žal tej temi v učbeniku ni namenjena nobena skica, slika ali grafikon, ampak le politična karta Srednje Evrope, ki je za to starostno stopnjo premalo nazorna in kot edini grafični vir prezahtevna.

Učni načrt v 8. razredu pri obravnavi zemljepisne lege Republike Slovenije, vključuje tudi povezanost Slovenije s sosedji preko narodnostnih manjšin in priseljencev. Pri poglavju o prebivalstvu pa se učenci seznajajo s človečanskimi pravicami in pravicami manjšin, podrobneje pa tudi razčlenijo položaj italijanske in madžarske manjšine pri nas. V učnem načrtu se ne omenja zamejskih Slovencev, položaj teh, v primerjavi s položajem manjšin pri nas, bi lahko učencem olajšal razumevanje manjšinske problematike. Učenec tako brez

konkretizacije občin pojmov, še vedno ne ve, kdaj je neka narodnost tudi manjšina, zato tudi obravnava položaja italijanske in madžarske manjšine pri nas zanj ne more biti dostopna in razumljiva.

V učbeniku za 8. razred (MK, 1995) najdemo narodnostno tematiko trikrat. Uvodoma pri poglavju o mejah, kjer sta v skici narodnostnega in državnega ozemlja Slovenije postavljeni vprašanja, vezani na območja poseljena s Slovenci v sosednjih državah in razširjenost jezikovnih ter narodnostnih skupin v Evropi. Pri poglavju prebivalstvo je na osmih straneh predstavljena narodnostna sestava Slovenije ter Slovenci v zamejstvu in tujini. Avtor v tekstu poudarja naslednje obče geografske pojme: narodnostna manjšina, avtohtono prebivalstvo, priseljeno prebivalstvo, narodnostne pravice, narodnostna zavest in asimilacija prebivalstva.

Z 18 grafično-ilustrativnimi ponazoritvami in 8 grafično poudarjenimi vprašanji je, ob sicer zelo zgoščenem in zahtevnem tekstu, dana predvsem učiteljem bogata materialna podlaga za metodološko prilagoditev zahtevne tematike.

II. Zastopanost učne teme narodnostne manjšine v srednješolskih učbenikih in delovnih zvezkih

V srednji šoli dijaki v okviru 210 ur geografije v gimnazijskem programu usvajajo 62 učnih ciljev s področja narodnostnih manjšin. Ker ne bi izpisovati vseh, lahko zapišemo kot ilustrativne samo manjše število, in to tiste, ki se vežejo na Italijo.

Dijaki (RIC - Geografija, 1993):

- naštejejo narodnostne manjšine v Italiji in opredelijo položaj Slovencev v njej,
- poznajo razporeditev narodnih manjšin v Italiji,
- naštejejo italijanske regije, ki jih poseljuje slovenska manjšina,
- opišejo položaj slovenske manjšine v Italiji in ga primerjajo s položajem Slovencev v Avstriji in na Madžarskem,
- opišejo glavne značilnosti nacionalne sestave prebivalstva Slovenije,
- naštejejo deleže Neslovencev, število obeh manjšin in opredelijo njihovo razporeditev,
- ovrednotijo položaj obeh manjšin in doseljenega prebivalstva Slovenije,
- naštejejo območja, kjer živijo Slovenci v zamejstvu in ovrednotijo možnosti naše manjšine v tujini za preživetje ob spremenjeni politični podobi Evrope,
- razložijo spremembe slovenskih meja po 1. in 2. svetovni vojni,
- naštejejo območja, kjer živijo Slovenci v Italiji,
- analizirajo neenake narodnostne pravice na različnih območjih Italije,
- med seboj primerjajo posamezne dele zamejstva, poiščejo njihove značilnosti in razlike.

Tabela 2: Vrste in število učnih ciljev v srednji šoli, vezanih na poznavanje narodnostnih manjšin

Uč. vsebina	Število učnih ciljev			
	formativni	materialni	vzgojni	vseh
Evropa	13	24	3	40
Slovenija	6	12	4	22
skupno %/	19/30,6/	36/58,1/	7/11,3/	62/100/

Viri: - Predmetni izpitni katalog za maturo, Geografija, 1993, RIC

- učbenik Regionalna geografija Evrope, 1994,
- delovni zvezek Regionalna geografija Evrope, 1994,
- učbenik Geografske značilnosti Slovenije, 1992,
- delovni zvezek Geografske značilnosti Slovenije, 1992,
- učbenik Regionalna geografija sveta, 1991,
- delovni zvezek Regionalna geografija sveta, 1991.

Iz celotnega seznama je razvidno, da sta število in vsebinski obseg učnih ciljev vezanih na narodnostne manjšine, zelo velika. To velja tako za osnovno, še zlasti pa za srednjo šolo (tabela št. 2). Lahko bi rekli, da pretirana kvantiteta obvladuje kvaliteto, saj gre v prvi vrsti za poznavanje velikega števila informacij, ne pa tudi za njihovo globlje razumevanje ali medsebojne povezave.

Na osnovi dolgoletne prakse poučevanja v srednji šoli, močno dvomim, da jih je v tolikšnem obsegu in nivoju zahtevnosti mogoče realizirati. Zastavlja se mi vprašanje smiselnosti uvrščanja njihovega celotnega števila v maturitetni katalog in v učno gradivo. To bi bilo smiselno le, če bi učitelji in učenci imeli možnost njihove izbire. Le-te pa zaradi maturitetnega značaja katalogov nimajo.

V srednješolskem učnem načrtu ni dane možnosti definiranja osnovnih znanj na temeljnem nivoju. Takšna klasifikacija bi omogočala širjenje in poglobljanje znanj v smislu večje kvalitete razumevanja problematike konkretnih narodnostnih manjšin.

Didaktično smiselno bi bilo pričakovati, da temo narodnostne manjšine v 1. letniku v okviru obče geografije dijaki utrdijo na nivoju temeljne terminologije, definicij in procesov. Tako bi dobili vsi enotno učno izhodišče, ne glede na osnovno šolo. Pri regionalno geografskih vsebinah 2. in 3. letnika pa s pomočjo eksemplaričnega izbora problemsko zastavili odkrivanje specifičnosti posameznih narodnostnih manjšin.

Posledice takšnega kopičenja in didaktično neustreznega zaporedja učnih ciljev se kažejo v učni praksi v obilici poučevanja in malo naučenega ter dojetega.

S kvantitativno analiza učbenikov in delovnih zvezkov je bila proučevana zastopanost učne teme narodnostne manjšine v srednješolskem programu.

Ta učna tematika je zajeta in predstavljena pri pouku geografije v 3. letniku, ki zajema obravnavo geografije Evrope. Regionalna geografija Evrope je najnovejši di-

daktični komplet (MK, 1994), ki ga tvorita učbenik in delovni zvezek. Odlikuje ju eksemplarični pristop in problemska zasnova. Kot eksemplaričen primer je problem narodnostnih manjšin oz. nacionalne pestrosti najbolj obsežneje predstavljen pri obravnavi JV Evrope, ki je tudi najbolj nacionalno mešana.

Učne teme o narodnostnih manjšinah naj bi bile kot učna osnova zapisane pri vseh evropskih državah, ki imajo narodnostne manjšine (IGU, 1992). Pri vseh državah, v okviru katerih živijo narodnostne manjšine, se učni cilji navezujejo predvsem na poimenovanje posameznih narodnosti in njihove razporeditve ter razširjenosti. Pri državah z znatnejšim deležem manjšinskega prebivalstva učenec spozna varstvo manjšinskih pravic in sklep o tem, kakšne so posledice določene manjšinske politike.

Učni cilji se v učbeniku Geografija Evrope nanašajo tudi na položaj slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Kot poseben problem se nacionalna sestava oz. manjšine pojavljajo pri obravnavi vzhodne Evrope, kjer so poudarjene značilnosti rusifikacije.

Učbenik Geografija Evrope je bogato opremljen z barvnimi fotografijami, kartami, tabelami in drugim gradivom.

Pri obravnavi učnih vsebin narodnostnih manjšin je vizuelna nazornost omogočena s šestimi kartami:

- sprememba etnične sestave Latvije v razdobju 1935-79,
- jezikovna območja in narodnostne manjšine v Franciji,
- jezikovna sestava Iberskega polotoka,
- kolonizacija severnih in zahodnih območjih Poljske,
- narodnostna sestava Vojvodine,
- narodnostna sestava prebivalstva Makedonije leta 1981.

Na obravnavano temo se nanašajo tudi naloge v delovnem zvezku, ki se opirajo predvsem na analizo dodanega gradiva:

- 2 tabeli: - narodnostna sestava držav JV Evrope,
- narodnostna sestava Kosova 1948, 1961, 1971, 1981,
- 3 karte: - delež Albancev v prebivalstvu Kosova 1981,
- narodnostna sestava prebivalstva Kosova 1981,
- Rusi v Evropi.

Ugotovimo lahko, da je zastopanost učnih tem o narodnostnih manjšinah v 3. letniku geografije zelo bogata in dijakom daje možnosti za oblikovanje predstave o manjšinski problematiki v Evropi.

V najnovejšem učbeniku Geografske značilnosti Slovenije (I. Gams, 1996), najdemo učne vsebine, vezane na manjšine, v dveh poglavjih. V poglavju o prebivalstvu jih najdemo vključene pri temi narodnostna sestava prebivalstva ter v podpoglavju Slovenci v zamejstvu. Poleg tabelaričnega prikaza narodnostne sesta-

ve prebivalstva sta tudi dve barvni karti, ki ponazarjata delež prebivalcev madžarske narodnosti v Prekmurju in delež italijanske narodnosti v Koperskem primorju po popisu prebivalstva 1991. leta.

Tema Slovenci v zamejstvu se pričinja s kratkim zgodovinsko-političnim pregledom programa Zedinjene Slovenije. Poudarjen je pomen slovenskega jezika za ohranjanje narodne identitete in je ilustriran s tremi kartami: Premiki jezikovne meje v novem veku in Delež prebivalstva s slovenskim jezikom na avstrijskem Koroškem 1880. in 1991. leta. Rezija in Beneška Slovenija sta podani kot primera prevlade regionalizma nad narodnostjo in nekatere značilnosti tržaških Slovencev ter porabskih Slovencev. Pod naslovom Slovenski izseljenci pa je kratka razlaga migracij Slovencev v tem stoletju. Zastavljeno je tudi problemsko vprašanje: Kdo je Slovenec? Ob zaključku pregleda geografskih regij Slovenije je tudi poglavje Slovenci v zamejstvu namenjeno kratkemu orisu geografskih regij slovenskega etničnega ozemlja. Vsebinska se pretežno omejuje na prostorsko razporeditev manjšin ter delno analizo in medsebojno primerjavo. Barvni fotografiji Gur se je v novi razširjeni in dopolnjeni izdaji (I. Gams, 1996) pridružila še barvna fotografija Trsta.

Ocenjujem, da je v novi izdaji učbenika Geografske značilnosti Slovenije prišlo do kvalitetnega premika pri večji problemski zasnovi učne vsebine narodnostnih manjšin.

K učbeniku pripadajoči delovni zvezek ni uporaben, ker je zastarel zaradi starosti podatkov (popis prebivalstva 1981) in novo nastalih političnih razmer s samostojno Slovenijo, spremembo mreže občin, novega zakona o državljanstvu itd.

V geografskih učbenikih ne moremo in ne smemo dovoljevati pomanjkljivih in zastarelih informacij kot tudi ne nedoslednosti v njihovem grafičnem prikazovanju in tekstualnem tolmačenju.

III. Vloga učitelja in njegovega odnosa do učnih vsebin, vezanih na narodnostne manjšine, in pomen mednarodne dimenzije pouka geografije

Kvantitativna analiza geografskega didaktičnega gradiva je torej pokazala, da so dani vsi na učno gradivo vezani pogoji za kvalitetno poučevanje in učenje v osnovni šoli. Le delno pa tudi v srednji šoli, kjer bi morali kritično zmanjšati sedanje število in nujno aktualizirati vsebino učnih ciljev o narodnostnih manjšinah in obmejnih regijah.

Kakšna pa je pedagoška praksa? Pri tem vprašanju imamo v mislih predvsem učiteljevo usposobljenost, motiviranost in odnos do pomena učne tematike narodnostnih manjšin za bodoči multikulturni razvoj obmejnih regij in razumevanje vloge mednarodne dimenzije pouka geografije.

Učiteljev odnos do neke učne vsebine prav gotovo

vpliva na učenčevo sprejemanje le-te. Pedagoška komunikologija nas uči, da "Učenci ne poslušajo le izobraževalnih vsebin (uho za vsebine), poslušajo tudi učitelja (uho za osebo), prisluhnejo vibraciji, ki gre od učitelja (uho za odnos) in občutijo kvaliteten vpliv sporočila (uho za vpliv)" (P. Brajša 1993).

Pri samem učitelju najpogosteje prihaja do mešanja vplivov med tem, v kolikšni meri je bil v času lastnega izobraževanja usposobljen za poznavanje in razumevanje multikulturalnosti nekega prostora, koliko njega samega osebno vežejo vrednote večinske kulture in kako si tolmači pričakovanja delodajalca ter nenazadnje tudi prostora v katerem živi in dela.

Kakšno je mnenje o tem pri srednješolskih profesorjih, je bilo raziskovano v

obsežnejši raziskovalni nalogi Mednarodno razumevanje in sodelovanje v luči geografske vzgoje in izobrazbe (Kolenc-Kolnik, 1996). K sodelovanju so bili povabljeni profesorji geografije z gimnazij na narodnostno mešanem obmejnem področju Pomurja, Koprškega in severe Primorske ter kot kontrolna skupina profesorji geografije iz osrednjega dela Slovenije (Ljubljana in Celje). Na 9 gimnazijah naštetih območij poučuje geografijo 17 profesorjev in profesorice.

Metodi, ki sta bili uporabljeni pri raziskavi, se uvrščata med deskriptivne in kavzalne neeksperimentalne s področja empiričnega pedagoškega raziskovanja. Z njima sem poskušala tako posneti stanje proučevanega pojava, kakor tudi poiskati vzročno posledične zveze med posameznimi parametri. Tehnika dela je temeljila na anonimni anketi in vodenem intervjuju. Instrumenta dela sta bila protokol pisnih intervjujev, ki so bili delno zvočno posneti, delno pa pisno vodeni, odvisno od želje intervjuirancev ter anketni vprašalnik.

V anonimni anketi so anketiranci bili povprašani o osebnem mnenju o pomenu mednarodne dimenzije pouka geografije, skupne rezultate vseh anket so kasneje tudi individualno interpretirali. Na v tem članku predstavljeno temo jih je odgovorilo 12.

Preglednica 1: Mnenje profesorjev geografije o pomenu mednarodne dimenzije pouka geografije.

V našem učnem načrtu je jasno definirano in z učnimi cilji zapisano, da naj pouk geografije pospešuje pozitivne mednarodne in meddržavne odnose.

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	6	4	2	/

Vzgoja in izobraževanje dijakov za mednarodno razumevanje je zavestna in pomembna orientacija vaše šole in je prisotna pri vseh šolskih predmetih.

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	7	4	1	/

Ali je pomembnejše, da usposobimo dijake za razumevanje mednarodnih odnosov in problemov, kot pa da sledimo učnemu načrtu in poučujemo za uspešne končne izpite?

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	5	3	3	1

Ali lahko vzpodbujate in usposabljaate svoje dijake v dobre sosede? Takšne, ki bodo mednarodne in meddržavne probleme sposobni objektivno ocenjevati, ker bodo razumeli geografsko ozadje posameznih situacij in odločitev.

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	9	2	1	/

Ali soglašate, da se v ljudeh razvije takšna predstava o državljanih sosednje države, kakršno:

- ustvarja javno mnenje in množična kultura

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	5	5	1	1

- si ustvari posameznik iz neposrednih lastnih izkušenj

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	5	5	0	2

- posredujejo šole oz. učitelji, znanstvene institucije

	da	delno	ne	ne vem
odgovori	2	8	0	2

Analiza njihovih mnenj je bila preverjana tudi v individualno vodenih intervjujih. Med pomembnejše ugotovitve lahko zapišemo, da polovica anketiranih meni, da so v geografskih učnih načrtih jasno definirane in z učnimi cilji zapisane zahteve, da naj pouk geografije pospešuje pozitivne mednarodne in meddržavne odnose.

Manj kot polovica (41% ali 5 učitejev od 12) anketiranih pa meni, da ni tako pomembno, da usposobijo dijake za razumevanje mednarodnih odnosov in problemov, kot pa da sledijo učnemu načrtu in poučujejo za uspešne končne izpite.

Vzgoja in izobraževanje dijakov za mednarodno razumevanje je zavestna in pomembna orientacija samo na dobri polovici (58,3%) gimnazij, iz katerih prihajajo anketirani profesorji. K številu pritrdilnih odgovorov sta dala svoj glas tudi dva profesorje iz kontrolne skupine (Celje in Ljubljana).

Tako lahko žal ugotovim, da pomenu in vlogi izobrazbe pri mednarodnem razumevanju in sodelovanju mnogi pedagogi ne pripisujejo velikega pomena,

in nas torej ugotovitev, da je v geografskem učnem gradivu zato dovolj možnosti, ne prepriča o zadostnosti in predvsem ne o kvaliteti.

Očitno se učitelji še ne zavedajo, da zamujenega pozitivnega odnosa mladih do sožitja med narodi ne bo mogoče nadoknaditi.

Da s tako ignoranco ne smemo biti niti malo zadovoljni, nam potrjuje neaktivni odnos šol in učiteljev do mednarodnega razumevanja še v naslednjih ugotovitvah.

Po mnenju večine anketirancev je vpliv šole in učiteljev precej manjši (rang 2,46) kot vpliv javnega mnenja in množične kulture (rang 1,69) ter vpliv lastnih izkušenj posameznika (rang 1,84). To pa se le delno sklada z odgovori dijakov, pridobljenih v omenjeni raziskavi (Kolenc-Kolnik, 1996, 107-121).

Nelogičnosti v odgovorih se kažejo tudi v mnenju kar 75% učiteljev (9 od 12 anketiranih), da lahko vzpodbujajo in usposabljaajo svoje dijake v dobre sosede, ne da bi se temu sploh posvečali. Torej kar tako "mimogrede", kot je zapisala ena od anketiranih profesoric. Vprašamo se lahko, na osnovi česa so lahko učitelji tako samozavestni? Ali bodo dijaki mednarodne in meddržavne probleme sposobni objektivno ocenjevati, ker bodo razumeli geografsko ozadje posameznih situacij in odločitev ter vlogo narodnostnih manjšin pri tem?

ZAKLJUČEK

Analiza podatkov, zajetih v pregled, nam pokaže, da smo v osnovni šoli pri pouku zemljepisa dobro zastavili številčni obseg in z manjšimi odstopanji tudi vsebinski izbor tem, vezanih na narodnostne manjšine. Prevladujejo učne vsebine, vezane na informativne učne cilje. Precej manj na cilje razvoja sposobnosti geografskega mišljenja. Odnosi ter stališča do vzgojnih vrednot pa so zelo generalizirani na občo problematiko manjšin in ne poiščejo življenjske bližine, npr. doživljanja vrstnikov na narodnostno mešanih območjih (elementi multikulturne vzgoje). Pri tem ne gre le za vprašanje nacionalne izobrazbe in vzgoje temveč "... gre tu že za vprašanje razmerja med otrokovo izkušnjo, izkušnjo ter vzgojnimi nameni odraslih, stvarnostjo in resnico o njej" (Ivašič, 1989, 39).

V srednji šoli je številčno preveč učnih ciljev, vezanih na narodnostne manjšine. To ugotovitev lahko utemeljujemo tudi z dejstvom, da so ti premalo medsebojno povezani. Srednješolec si ob takšnem učnem tempu in preobilici informacij ne more ustvariti podobe kompleksne problematike. Kvantiteta podatkov povsem zakrije kvaliteto sporočil, ki v tako kratkem času ne morejo biti usvojene. Postavlja se tudi vprašanje zavedanja učiteljev o subtilnosti in pomenu učnih vsebin o narodnostnih manjšinah z vidika njihovega pomena za oblikovanje dijakovega nadaljnjega odnosa do mednarodnega razumevanja in sodelovanja.

Pedagoški svetovalci za geografijo pri Zavodu za šolstvo in šport RS ugotavljajo, da "sedanji učni cilji pouka geografije dajejo možnosti za doseganje potreb sodobnega pouka. Vendar veliki večini učiteljev manjka samozavesti, čeprav ocenjujejo, da imajo dovolj znanja. Večina želi imeti trdno oporo in so mnenja, da so prav katalogi učnih ciljev zagotovilo, da "pravilno" poučujejo. Za suverenejšo, ne samo izobraževalno delo, torej podajanje geografskih informacij, temveč tudi za vzgojno, ki naj bi vključevalo stališča, odnose in vrednotenja, se zaenkrat čutijo preveč izpostavljeni" (Kolenc-Kolnik, 1996, 133-134).

Ugotavljam, da so dani vsi na učno gradivo vezani pogoji za kvalitetno poučevanje in učenje v osnovni šoli. Le delno pa tudi v srednji šoli. Tu bi morali kritično zmanjšati sedanje število in aktualizirati vsebino učnih ciljev o narodnostnih manjšinah. Vse učitelje, ne glede na to, ali poučujejo v osnovni ali srednji šoli, pa dodatno motivirati, da bi v celoti dojeli njihov pomen za bodoči multikulturni razvoj obmejnih regij in bodočo Evropo narodov.

Kako bomo v Sloveniji v prihodnje organizirali usposabljanje prosvetnih delavcev, še danes ni dorečeno

(ustni viri: višji pedagoški svetovalci za šole z italijanskim učnim jezikom in dvojezične šole, Zavoda za šolstvo in šport RS).

Osebnostno menim, da ni smiselno organizirati dodatnega izobraževanja za učitelje, ki poučujejo v večkulturnih sredinah, ali npr. za učitelje geografije, zgodovine, etike in družbe, ipd. Tovrstnega usposabljanja bi morali biti deležni vsi pedagogi, v vseh okoljih. Enako pomembno je tudi, da v šoli ne poučujemo tovrstnih vsebin izolirano, samo pri določenih predmetnih področjih. Bolj kot vsebinska poglavja posameznih predmetov bi multikulturna vzgoja morala postati osnova kulture medčloveških odnosov. Tako bi mlade vzpodbujali, da bi na eni strani ohranjali osebno kulturno, nacionalno, versko itd. identiteto, na drugi pa gojili skupne vrednote človečnosti, dostojanstva in človekovih pravic.

Osnove imamo podane v skupnih smernicah Komisije za geografsko izobraževanje, ki deluje v okviru Mednarodne geografske unije (IGU, 1992) in v njenih ugotovitvah, da geografsko izobraževanje lahko v veliki meri prispeva k mednarodnemu razumevanju.

LEARNING ABOUT NATIONAL MINORITIES WITHIN GEOGRAPHY LESSONS GIVEN AT SLOVENE PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS

Karmen KOLENC-KOLNIK

University of Maribor, Faculty of Education Maribor, Department of Geography, SI-2000 Maribor, Koroška 160

SUMMARY

The newly created Slovene state is our current social reality, while our ethnic group complexity is our historical constant. The geography lessons with their teaching objectives and contents dealing with the knowledge of ethnic groups are to arouse, in young people, a need to understand the causes for this cultural, civilisational, political and spatial diversity of the world.

The article presents results of the quantitative analysis of geographic materials used during the lessons given in Slovene primary and secondary schools. The very basic didactic question here is the following: when and how pupils or students get acquainted, during geography classes, with the topic of our ethnic groups, in order to understand and master them in their entire complexity. Are the teaching objectives and contents set out in such a manner that their comprehension can create "a bridge of understanding" between our own country and the national identity, between national minorities and international understanding? The other issue is linked with the role of a teacher and his/hers attitude towards the teaching contents dealing with national minorities and the meaning if international dimensions of geography lessons.

All the conditions associated with the teaching material for a successful teaching as well as successful learning in primary schools are given. This, however, cannot be said of secondary schools. Here we should critically reduce the present number and actualise the contents of the teaching objectives about our national minorities, while all the teachers, disregarding whether they teach in primary or secondary schools, should be additionally motivated to comprehend, in full, their meaning for the future multicultural development of the cross-border regions and the future Europe of nations. It is not reasonable to opt for additional education for the teachers giving lessons in

multicultural circles or, for example, for the teachers of geography, history, ethics, and similar subjects. Such qualifications should be acquired by all pedagogic workers, in all possible environments. It is equally important that the contents of this kind are not taught in isolated manner, i.e. only within certain subjects. Multicultural education should more than some kind of contentual aspects become a basis of culture of interhuman relations.

Key words: geography lessons, national minorities, international dimension of geography lessons

LITERATURA IN VIRI

- Brajša, P. (1993):** Pedagoška komunikologija. Glotta Nova, Ljubljana.
- Delovni zvezek (1991):** Regionalna geografija sveta. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Delovni zvezek (1992):** Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Delovni zvezek (1994):** Regionalna geografija Evrope. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- International Charter on Geographical Education (1992):** The Declaration, Commission on Geographical Union, London.
- Ivašič, M. (1989):** Vrednotenje jezika in narodne pripadnosti v šoli. Analiza osnovnošolskih učbenikov. SLORI, Trst.
- Kolenc-Kolnik, K. (1996):** Mednarodno razumevanje in sodelovanje v luči geografske vzgoje in izobrazbe: na primeru slovensko-italijanskega in slovensko-madžarskega obmejnega prostora. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Kunaver, J. (1991):** O "političnosti" pouka geografije in vlogi politične geografije pri njem. Geografija v šoli, Zbornik referatov seminarja permanentnega izobraževanja 5. Ilesičevi dnevi 1. Ljubljana, 89-93.
- Marentič - Požarnik, B. (1976):** Pomen operativnega

- oblikovanja vzgojnoizobraževalnih smotrov za uspešnejši pouk. Sodobno pedagoško delo. Zavod SRSS, Ljubljana.
- RIC - Predmetni izpitni katalog za maturo, Geografija, 1993.**
- Učbenik (1991)** Regionalna geografija sveta. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Učbenik (1991)** Zemljepis za 7. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Učbenik (1991)** Zemljepis za 6. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Učbenik (1992)** Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Učbenik (1994)** Regionalna geografija Evrope. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Učbenik (1995)** Zemljepis za 8. razred osnovne šole. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Umek, M. (1986):** Narodnostne manjšine kot učna vsebina. Ljubljana, Geografski obzornik, 34, 2.
- Stergar, J. (1987):** Narodnostna problematika v osnovnošolskih učbenikih spoznavanja družbe in zemljepisa v SR Sloveniji. Razprave in gradivo, 20. Ljubljana, Institut za narodnostna vprašanja, 246-260.
- ZRSSŠ - učni načrt za zemljepis v osnovni šoli, 1993/94.**
- ZRSSŠ - katalog učno-vzgojnih ciljev zemljepisa, 1993.**
- ZRSSŠ - učni načrt Geografija - 210 urni program, 1994.**

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ

ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND ASSOCIATIONS

OCENE IN POROČILA

RECENSIONI E RELAZIONI

REVIEWS AND REPORTS

**DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE
SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND
ASSOCIATIONS**

Vlasta Tul

**OB STOLETNEM JUBILEJU SLOVENSKEGA ŠOLSKEGA
MUZEJA**

Čeravno je Slovenski šolski muzej zelo specializirana ustanova za področje šolstva, pa je njegova dejavnost širokega pomena, saj obravnava šolstvo na vsem slovenskem ozemlju, vključno z narodnimi manjšinami, obenem pa z obdelavo zamejskega in izseljenskega šolstva že tudi prerašča državne okvire in je zato zanimiv za širok krog obiskovalcev. Povezave s sorodnimi institucijami v tujini pa utrjujejo tudi njegov mednarodni položaj.

V letu 1998 slavi Slovenski šolski muzej stoto obletnico ustanovitve in šestdeset let neprekinjenega delovanja, kar ga uvršča med naše najstarejše muzeje. Le trije v naši državi imajo daljšo zgodovino, in sicer Narodni muzej v Ljubljani ter mestna muzeja v Celju in na Ptuju.¹

Kako so začeli

Ustanovitev muzeja je bila nedvomno povezana s hitrejšim razvojem šolstva ob uvedbi splošne šolske obveznosti sredi prejšnjega stoletja, predvsem pa ga lahko povezujemo s prirejanji različnih razstav učil, ki so se kmalu po organiziranju take razstave v Londonu 1851. leta začele pojavljati tudi pri nas. Njihov glavni namen je bil skozi javno predstavitev šolskega dela izboljšati učni uspeh.

Pobudniki in organizatorji razstav so bili učitelji oziroma stanovska društva, v katera so bili povezani, namen njihovega postavljanja pa je bil seznanjanje stanovskih kolegov s sodobnimi učili, saj jih večina šol pri nas takrat ni premogla, hkrati pa so z njimi tudi širši javnosti približali ustroj in razvoj šolskih ustanov. Tako je Učiteljsko društvo za Kranjsko priredilo razstavo v Ljubljani leta 1870 in ponovno 1872 ob prvem zborovanju vseh slovenskih učiteljev, sledile so podobne razstave v Gorici 1875 in 1885² ter v Mariboru 1893.

¹ Za predhodnikom Narodnega muzeja v Ljubljani, ustanovljenim 1821, je bil prvi naslednji leta 1861 v Gorici ustanovljen deželni muzej, ki je zbiral in se danes brani tudi kulturno dediščino območja, poseljenega s Slovenci.

² 1894 so v Gorici obenem z deželno učiteljsko konferenco ponovno organizirali že tretjo šolsko in učno razstavo.

Poleg začasnih so poskušali organizirati tudi stalne postavitev. Prvo stalno razstavo učil je organiziralo Pedagoško društvo v Krškem 1888, druga pa je bila postavljena na osnovni šoli Ledina v Ljubljani 1892.

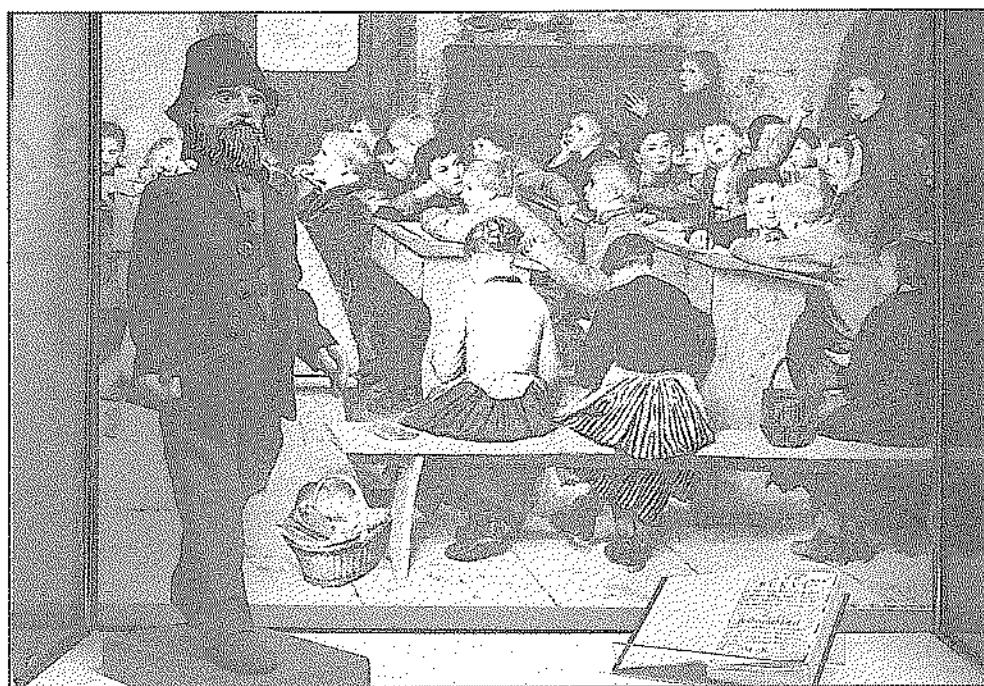
Pomanjkljivost občasnih razstav je bila v tem, da so bile na ogled le določen čas, kar je obiskovalcem onemogočalo možnost študija predstavljenega gradiva, stalne razstave pa so bile osredotočene le na predstavitev učil, zato so slovenski učitelji, organizirani v okviru učiteljskih društev, sklenili ustanoviti šolski muzej. Imenovali so odbor za ustanovitev, ki je sprejel tudi pravila, iz katerih je razvidno, da se je muzej najprej imenoval Šolski muzej Slovenskega in Istrsko-Hrvaškega učiteljstva, saj je Zaveza učiteljskih društev vključevala tudi hrvaške učitelje iz Istre; že kmalu pa je ta povezava odpadla. Med pobudniki je bil najzaslužnejši Jakob Dimnik, učitelj iz Ljubljane, ki je predlagal, naj bi muzej ustanovili v počastitev 50-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa. Do odprtja muzeja je prišlo 2. avgusta 1898 na I. mestni šoli v Ljubljani. Veliko večino denarja za njegovo delovanje je prispeval Deželni odbor za Kranjsko.

Ob okroglih obletnicah ustanovitve so v Šolskem muzeju že večkrat pripravili publikacije, ki bolj ali manj natančno obravnavajo tudi razvoj ustanove. Prvo pogljobljeno študijo je napisal France Ostanek. Kot lahko preberemo v njegovi obsežni razpravi v publikaciji ob sedemdesetletnici Šolskega muzeja, je podatke črpal iz "redkih beležk v sejhni zapisnikih Zaveze in iz poročil v Učiteljskem tovarišu ter Popotniku. Ostali časopisi o muzeju niso poročali" (Ostanek, 1956, 31). K sreči pa ta trditev glede poročanja časopisov vsaj za ustanovno leto ne drži popolnoma.

Odzivi iz Primorske

Oba ključna časnika na naših zahodnih mejah, goriška Soča, zlasti pa tržaška Edinost, sta se ustanovitve šolskega muzeja v Ljubljani dotaknila v več prispevkih.

Kot smo že videli, se je šolski muzej rodil ob shodu slovenskega učiteljstva v Ljubljani avgusta 1898, priprave pa so stekle že prej; tako je Edinost objavila prvo obširnejše poročilo o njegovi ustanovitvi že 6. aprila 1898 z naslovom Šolski muzej v proslavo cesarskega jubileja - Prejeli smo in objavljamo: (Edinost, 1898, 43). Iz tega prispevka izvemo, da je Zaveza slovenskih učiteljskih društev v Ljubljani v počastitev petdesetletnice vladanja Franca Jožefa I. ustanovila muzej, ki naj bi bil slavnostno odprt prve dni avgusta ob predvidenem zasedanju Zavezine glavne skupščine. Sledila je podrobna razčlenitev o tem, kakšne predmete namerava muzej sprejemati. Le-te naj bi razdelili v pet oddelkov, in sicer: 1. pedagoško-literarni, 2. leposlovni, 3. metodično-tehnični, 4. oddelek šolske opreme in 5. oddelek šolskih potrebščin. Vsak oddelek je natančno opisan. Prvi naj bi zajel dela in razprave o pedagogiki, o didaktiki, učne in

Vaški učitelj v 19. stol., maketa z razstave po Albert Anker: V vaški šoli, Basel, Kunstmuseum (Slovenski šolski muzej).
A village schoolmaster, 19th century.

pomožne knjige, mladinske spise, periodične spise, glasbo in petje ter uradne spise. Z izjemo uradnih spisov so vsi naštet literarno-pedagoški proizvodi, kot so jim rekli, natančno opredeljeni. V drugem oddelku naj bi se zbrali leposlovni izdelki slovenskih učiteljev, v tretjem pa so podrobno razdelana različna učila, od učil za otroške vrte pa do učil za učiteljska. Med šolsko opremo ali opravo naj bi sodile klopi, table, stojala, katedri, telovadno orodje in podobno, šolske potrebščine pa so predstavljali zvezki, držala, peresa, svinčniki in podobno. Ves ta material pa se ne bi zbiral kar stihijno, temveč so izdelali tudi okvirna navodila, kako naj se razstavni predmeti zbirajo in obdelujejo; še več, muzej je nameraval dejavno pomagati šolnikom pri izbiri in uporabi predmetov, ki so jih nameravali razstavljati. Predmeti torej ne bi imeli le "preživete" zgodovinske vrednosti, temveč bi se živo vključevali v delo šole. Predmete, ki naj bi jih pošiljali muzeju, bi namreč pre-
 sojala v ta namen izbrana "razstavna sodnija" ter jih pri-
 poročala za uporabo v ljudskih, meščanskih ali srednjih
 šolah (Edinost, 4. 4. 1898, 43). Ob vsakem razstav-
 ljenem predmetu so zato predvideli naslov razstavjalca,
 predmeti naj bi bili takšni, kot so bili pri trgovcih v
 prodaji, oziroma naj bi v primerih, ko jih ni bilo na
 tržišču, pošiljali modele, risbe ali skice. Seveda je bilo
 zaželeno, da so bili učilom priloženi opis uporabe, kraj
 izdelave ali prodaje, cena, recenzije in priporočila. Pri-
 pravljalci muzeja so apelirali na možne darovalce pred-

metov, naj jih pošljejo mestnemu učitelju Jakobu Dim-
 niku v Ljubljani najkasneje do 1. julija 1898. Resnici na
 ljubo pa moramo vedeti, da v članku niso zajeti vsi
 predvideni sklopi razstavnih predmetov. Pravila Šolske-
 ga muzeja, objavljena v Učiteljskem tovarišu 1897. leta
 (Ostanek, 1956, 88: objavljena pravila Šolskega muze-
 ja), namreč govorijo tudi o vzornih šolskih izdelkih,
 slikah, načrtih in modelih šolskih poslopij, dvorišč in
 vrtov, kronikah najvažnejših dogodkov za slovensko
 učiteljstvo in šole ter o spominskih knjigi, v katero naj bi
 zapisovali pomembnejše dogodke in delovanje Zaveze
 in drugih učiteljskih društev.

Napovedani shod se je bližal, Edinost ga je v pri-
 spevkih napovedovala in spremljala. Med drugim je
 bralce seznanila, da so se shoda udeležili učitelji iz vse
 Slovenije in tudi "sodruzi iz Hrvaške in Češke". Goste je
 pozdravil J. Režek. Zbor je potekal na vrtu Narodnega
 doma; dopoldne je bila seja upravnega odbora Zaveze
 in seja odseka za ustanovitev društva "Jubilejska samo-
 pomoč". Poročevalec je v prispevku zaželel sloven-
 skemu učiteljstvu vso srečo pri uveljavljanju materialnih
 in socialnih pravic, do katerih so zaradi pomembnosti
 poklica za ves razvoj in bodočnost naroda brez dvoma
 upravičeni. Poročilo zaključuje z apelom: "...kličemo
 tudi mi od Adrije: Pozdravljeni v središču Sloveniji!"
 (Edinost, 1898, 139) Že naslednja številka časnika pri-
 naša obširnejše poročilo o dogajanjih ob shodu, slav-
 nostni seji in govorih, vključuje pa tudi predstavitev

šolskega muzeja, ki je bil po poročevalčevih besedah
 sodeč izredno zanimiv. Postavitvi so bile namenjene tri
 sobe, kjer so "razstavljeni proizvodi: pedagoško-lite-
 rarni, leposlovni, metodološko-tehnični (učila), potem
 šolsko orodje in šolske potrebščine". Za ustanovitev
 muzeja je bil, kot preberemo, najbolj zaslužen učitelj
 Jakob Dimnik, k uresničitvi pa naj bi pripomogli tudi
 Čehi in Hrvatje. (Edinost, 1898, 140).

Tudi Soča ni ostala gluha na zbor učiteljev v Ljub-
 ljani. Sicer nekoliko kasneje, 5. avgusta 1898, je v 62.
 številki o tem priobčila krajšo vest, ki pa zaobjema tudi
 podatek, da se je prav tedaj v Ljubljani odprl "Šolski
 muzej, kjer so razstavljeni proizvodi: pedagoško-lite-
 rarni, leposlovni, metodiško-tehniški, šolsko orodje in
 šolske potrebščine". (Soča, 5. 8. 1898, 62).

Shod je bil ena od priložnosti, ko je učiteljstvo str-
 nilo svoje vrste in si poskušalo izboljšati svoj družbeni
 položaj. Cesarjevo obletnico vladanja so uporabili za
 lažjo izpeljavo zamisli o ustanovitvi muzeja. Z vda-
 nostno izjavo, ki so jo namenili cesarju, so morda želeli
 še več. Začetek avgusta je bil za Ljubljano izredno
 slovesen, dogajanje pa že kar malo preveč bahavo, saj
 že sredi avgusta beremo v Edinosti zapis z naslovom
 "Paralela mej vseslovenskim učiteljskim jubilejnim sho-
 dom v Ljubljani in učiteljsvom na Tolminskem" (E-
 dinost, 1898, 152). Poročevalec izpostavi velik absurd, ko
 so na slavlju v Ljubljani govorniki poudarjali in prizna-
 vali velike zasluge slovenskemu učiteljstvu za prebujo
 in napredek naroda ter srečo domovine, po drugi strani
 pa je bilo resnično stanje marsikje popolnoma dru-
 gačno; na Tolminskem učitelje preganjajo, jih zale-
 zujejo, ovajajo, jim jemljejo ugled, in kdor se jim po-
 stavi v bran, je še sam tepen, so zapisali v članku.

Sploh lahko ugotovimo, da se je nezadovoljstvo slo-
 venskega učiteljstva s primorskega konca zaradi neza-
 vidljivega materialnega položaja, in bojda zaradi pre-
 majhne ali netaktne podpore slovenskih poslancev, kar
 močno odražalo tudi v časopisnih polemikah. Prav raz-
 prave okrog take problematike so pustile v nemar zani-
 mivo, vendar pa v takratnem trenutku manj vitalno po-
 membno zadevo, kot je bilo ustanavljanje in delovanje
 šolskega muzeja.

Pravi interes za šolski muzej je pri Primorcih zaživel
 nekoliko kasneje v spremenjenih okoliščinah. Pobudo
 za ustanovitev šolskega muzeja je dal Ferdo Kleinmayer
 in jo predstavil tudi v Učiteljskem listu februarja 1921
 (Učiteljski list, 16. 2. 1921, 4 in 1. 3. 1921, 5). Zamisel
 je dozorela že leto poprej na konferenci tržaškega
 učiteljstva, vendar je ideja došla poln razmah leta
 1921. Po prvotnem predlogu naj bi muzej zajel le
 tržaški okraj, ustanovljen pa naj bi bil pri tamkajšnji
 knjižnici. Učiteljstvo se zamisli ni oprijelo, verjetno za-
 radi preskope predstavitve, kot je ugotavljal F. Klein-
 mayer, ustrašili pa naj bi se tudi morebitnih stroškov.
 Širšo in natančnejšo predstavitev je podal na okrajni
 učiteljski konferenci leta 1921 in jo tudi objavil v ome-

njenem časopisu. Šolski muzej naj bi ustanovili za vso
 Julijsko krajino, za območje, poseljeno s Slovenci in
 Hrvati, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji, sedež
 pa bi bil v Trstu. Muzej bi obsegal zgodovinsko-sta-
 tistični oddelk, oddelk za učila ter oddelk za mla-
 dinsko slovstvo. Do uresničitve zamisli žal ni prišlo, ker
 Zveza slovenskih učiteljev ni imela dovolj denarja,
 predvsem pa se je razvoj slovenskega in hrvaškega šol-
 stva postopno ustavil z zloglasno Gentilejevo reformo
 šolstva v za Primorce uničujočem fašističnem režimu
 Italije.

Zaton in ponoven razcvet muzeja

Kljub obetavnim začetkom je življenje novo usta-
 novo že kmalu pripeljalo pred težke preizkušnje. Pro-
 blem so bila predvsem sredstva za njegovo vzdrževanje,
 zato se je moral v težnjah za zmanjševanje stroškov
 seliti na druge lokacije v mestu in je konec 1906 pristal
 na ljubljanskem gradu. Tam pa je imel le malo
 obiskovalcev, dotoka denarnih sredstev ni bilo več, saj
 ga je po začetnem navdušenju zapustila tudi Zveza uč-
 teljskih društev. Leta 1910 so muzej preselili v novo-
 zgrajene kletne prostore Učiteljske tiskarne, po treh letih
 pa so ga ukinili. Tako tudi Slovenci, ki so ostali po prvi
 svetovni vojni združeni v novi državi SHS niso premogli
 šolskega muzeja. Do obnove je prišlo šele leta 1938 z
 ustanovitvijo oddelka za osnovne šole, nato še oddelka
 za srednje in meščanske šole. Upravnik muzeja in po-
 budnik za obnovo je bil prof. Rudolf Kobilica, ki je tudi
 pripravil načrt dela muzeja. Spričo začetka druge sve-
 tovine vojne pa se le-ta ni mogel udeležiti. Po vojni je
 ponovno zaživel v prostorih učiteljskega, nato v osnovni
 šoli Ledina, od 1953 v dijaškem domu Ivana Cankarja
 na Poljanski cesti in od 1984 v stavbi nekdanjih
 uršulinskih šol ob baročni uršulinski cerkvi na Plečni-
 kovem trgu v strogem središču Ljubljane. Danes so v tej
 stavbi postali najemniki, saj jo je država z denacio-
 nalizacijo vrnila Cerkvi. Upajmo, da nove okoliščine ne
 bodo krnile njegove dejavnosti.

Za Rudolfom Kobilico je 1951. leta ravnateljstvo pre-
 vzel France Ostanek, ki je muzej temeljito reorganiziral
 in postavil temelje današnjemu delu. Muzej je razdelil
 na več oddelkov, in sicer razstavnega, arhivskega, doku-
 mentacijskega ter pedagoško knjižnico. Po njegovi za-
 slugi se je poglobilo sodelovanje s šolami, predvsem pa
 je omembe vredno odpiranje ustanove navzven, pove-
 zovanje z drugimi muzeji doma in v tujini, kamor lahko
 uvrstimo tudi povezovanje s šolskimi muzeji v Jugo-
 slaviji, kar se je 1962. leta manifestiralo v izdajanju
 skupnega jugoslovanskega glasila, imenovanega Zbor-
 nik za zgodovino šolstva in prosvete. Kljub spre-
 njenim razmeram, razpadu bivše države, pa Slovenski
 šolski muzej nadaljuje s samostojnim izdajanjem publi-
 kacije z novim imenom Šolska kronika, Zbornik za zgo-
 dovino šolstva in vzgoje. Leta 1974 je vodstvo muzeja

sprejela Slavica Pavlič, za njo pa dr. Andrej Vovko, ki je ustanovo vodil do maja 1998, ko je krmilo prevzel mag. Branko Šuštar. Muzej se je počasi kadrovsko krepil, kar omogoča njegovo vse bolj pestro in bogato dejavnost.

Slovenski šolski muzej danes

Številne razstave, razprave, raziskave in izdaje publikacij pričajo, da je številčno sicer majhen kolektiv muzeja izjemno dejaven.

Svoje delo so že v jubilejni publikaciji iz 1978. leta med drugim nazorno opisali z naslednjim odstavkom: "Delo delavcev v šolskem muzeju se delno razlikuje od dela drugih muzejev. V njem niso strokovni delavci le zbiratelji in preučevalci gradiva, ki ga zbirajo in razstavljajo, temveč morajo poznati notranje didaktično delo šol in vso šolsko zakonodajo, ki je bila v veljavi na ozemlju, za katero zbirajo gradivo. Ni dovolj, da so dobri zgodovinarji, ki poznajo narodno in splošno zgodovino, poznati morajo tudi zgodovino šolstva, za katero iščejo gradivo, in še nekdane in sodobne smeri pedagogike. Za prirejanje občasnih razstav z različno tematiko je nujno, da so razgledani v metodiki posameznih predmetov in seznanjeni z učnimi načrti." (Pavlič, 1978, 38).

Organiziranost dela oziroma dejavnosti v oddelke je v osnovah podobna začetni.

Najstarejši in verjetno najbogatejši je razstavni oddelk, ki zajema najrazličnejše muzealijske, s katerimi muzej lahko ponazarja razvoj šolstva, predvsem s pripravljanjem razstav, na katere pride letno vsaj 5000 obiskovalcev. Vsako leto priredi več občasnih tematsko zaokroženih razstav, ki ob široki vsebini pokrivajo lahko obsežnejši teritorij, tudi Primorsko, le redko pa so specialno vezane na kako območje ali na posameznika. Posebej sta bili primorskemu območju med drugim namenjeni razstavi o begunskih šolah za primorske izseljence med prvo svetovno vojno in o italianizaciji šolstva na Primorskem po prvi svetovni vojni. Osrednja in jubilejna je letošnja postavitev razstave o maturah, na kateri so predstavljene muzealijske iz vseh koncev Slovenije. Že dobro desetletje pa je na ogled tudi stalna razstava o razvoju šolstva na Slovenskem od začetkov pa do leta 1848. Priprava razstav pomeni po eni strani predstavitev dejavnosti javnosti, po drugi pa tudi pridobitev prenekaterega gradiva, ki bogati depoje muzeja. V razstavnem oddelku hranijo izredno zanimiva in dragocena učila, od šolske opreme in pribora, šolskih spričeval do številnih primerkov zlatih in črnih knjig, v katere so vpisovali najbolj oziroma najmanj uspešne šolarje. Tu je shranjenih več zanimivih starih letnih šolskih poročil tudi iz Primorske in sicer iz Kopra, Gorice, Senožeč in Idrije ter vabila na šolske skušnje (javno ocenjevanje učencev) iz Vipave, Idrije, Postojne in Gorice.

Arhivski oddelk hrani povečini nekompletno arhivsko gradivo različnih provenienc od leta 1750 dalje, z

izjemo fonda Zveze slovenskih učiteljskih društev (1854-1918) in sekcije Jugoslovanskega učiteljskega združenja za Dravsko banovino (1918-1941), ki ju tu najdemo v celoti. Med uradnimi spisi, učnimi seznamami, zapisniki učiteljskih konferenc, učnimi načrti in podobno pa najdemo tudi več starejših šolskih kronik. Za Primorsko zanimive so med drugim šolske kronike ljudskih šol na Blanči v Gorici, v Kostanjevici na Krasu, Čezsoči, Št. Petru na Krasu, Boljuncu pri Trstu, Brezovici v Istri in na Spodnjih Škofijah. Kar nekaj gradiva za medvojno in povojno šolstvo na Primorskem je muzeju podaril Drago Pahor iz Trsta, ki je obenem tudi poskrbel za reden dotok sodobne dokumentacije o slovenskem šolstvu v Italiji. Med tem gradivom so tudi zanimivi dokumenti za čas zavezniške vojaške uprave v delu Primorske. Za raziskovalce šolske preteklosti na Primorskem so zanimivi tudi dokumenti o begunskem šolstvu med I. svetovno vojno, o Gentilejevi šolski reformi, o preganjanju slovenskih učiteljev med obema vojnama, pa tudi gradivo, nastalo ob srečanju partizanskih učiteljev Primorske 1973. leta v Novi Gorici.

Sprva v sklopu arhivskega, sedaj pa samostojno deluje v okviru muzeja tudi dokumentacijski oddelk. Leta zbira, preučuje in dopolnjuje podatke o izobraževalnih ustanovah vseh stopenj od vrtcev do univerze. Vsaka ustanova ima svojo mapo, kjer najdemo osnovne podatke o njenem delovanju. V okvir dokumentacijske zbirke pa sodijo tudi letna šolska poročila, lastne publikacije izobraževalnih ustanov in bogata fototeka šolskih stavb.

Sestavni del muzeja je tudi izredno bogata strokovna knjižnica, ki je v oporo in pomoč pri marsikateri raziskavi preteklosti šolstva. Posebej dobrodošle so popolno ali skoraj kompletno ohranjene številne pedagoške revije, med njimi tudi Šola, ki je izhajala v Gorici, in Učiteljski list, ki je izhajal v Trstu, pa tudi mladinski tisk in šolski učbeniki. Posebno pozornost pa zaslužijo tudi specialni šolski šematizmi,³ ki zajemajo podatke za slovenske šole in učitelje v vseh avstrijskih deželah, torej tudi na Primorskem. Pod različnimi naslovi in pri različnih založnikih so izhajali od 1870. leta dalje ter se za Primorsko zaključili z Ročnima zapisnikoma Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev Julijske krajine za leti 1922 in 1923 (Hrani SŠM).

Vsi oddelki muzeja sproti izpopolnjujejo našete zbirke, svojo dejavnost pa redno predstavljajo v že omenjenem glasilu Šolska kronika. Iz izčrpnih objavljenih poročil o delu lahko spoznamo, da imajo po-

3 SŠM hrani imenik šolskih oblastnj, šol in učiteljev po Slovenskem iz 1874. leta, posamezne, skoraj kompletno ohranjene knjižice Popotnikovega koledarja za Slovenske učitelje od 1886/87 do 1896/97, Ročne zapisnike z imeniki ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južnoštajerskem in Primorskem in z osebnim staležem kranjskega ljudskošolskega učiteljstva od 1897/98 do 1914/15 ter Učiteljski ročni zapisnik v vojnem letu 1915.

membno mesto v muzeju tudi znanstveno raziskovalno delo, sodelovanje z drugimi ustanovami in aktivna udeležba na različnih simpozijih. Že vrsto let sodeluje muzej tudi pri raziskovalni dejavnosti mladih, predvsem zgodovinarjev, ki so ob pokroviteljstvu strokovnjakov iz Slovenskega šolskega muzeja opravili že precej raziskovalnih projektov tudi na Primorskem.

Ko se lotimo raziskave katerekoli teme s področja šolstva, nas pot skoraj nujno vodi tudi v Slovenski šolski muzej. Obisk v njem se nam bo vedno bogato obrestoval, saj nas čaka poleg pestre dokumentacije tudi sprejem ustrežljivih in izredno dobro podkovanih strokovnjakov. Ob njihovem jubileju jim lahko le zaželimo, da bi še dolgo tako plodno zapolnjevali vrzeli v poznavanju preteklosti našega šolstva in nam ohranjali stoletno in sodobno kulturno dediščino na tem področju.

LITERATURA

Edinost. Trst.

Ostaneč, F. (1956): Slovenski šolski muzej. Ljubljana.

Pavlič, S. (1978): Ob osemdesetletnici Slovenskega šolskega muzeja. Ljubljana.

Soča. Gorica.

Učiteljski list. Trst.

Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak

PREDSTAVITEV DELOVANJA PININE AKADEMIJE

Pinina Akademija je projekt, ki je zaživel novembra 1997, z željo, da vse za znanost in aktualna družbena vprašanja zainteresirane razveseli z okroglimi mizami in predavanji, ki se nanašajo na pereče problematike obalnega prostora in temeljne teoretske paradigme sodobne znanosti. Ne nazadnje je bila ob ustanovitvi projekta prisotna želja, da bi projekt Pinine Akademije pripomogel k vzpostavitvi kritične in razmišljajoče javnosti na obalnem področju.

Dejavnost Pinine Akademije, ki poteka v okviru Zgodovinskega društva za južno Primorsko v sodelovanju s Primorskim Informacijskim Ateljejem (PINA) v Kopru, finančno podpira Zavod za odprto družbo - Slovenija.

Teme okroglih miz, ki so se odvijale v obdobju od novembra 1997 do junija 1998 v prostorih Mladinskega kulturnega centra (MKC) v Kopru in Znanstveno-raziskovalnega središča RS Koper, so se nanašale na problematiko identitete (od osebne, spolne, religiozne do socialno-razredne). Zadnje, junijsko predavanje je bilo posvečeno nekoliko drugačni temi (nasilju v družini) s ciljem obeležitve prve obletnice delovanja Pine.

V sklopu predavanj na temo "identitete" so se v obdobju od novembra 1997 do junija 1998 vrstila na-

slednja predavanja:

1. Na okrogli mizi, dne 13.11.1997, posvečeni temi "Oblikovanje osebne identitete s spremljajočimi krizami v dobi mladostništva", so sodelovali dr. Mirjana Ule (profesorica na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani), dr. Maja Vodopivec s Centra za svetovanje mladostnikom in staršem iz Ljubljane in mag. Aleksander Zadel z Zavoda za zdravstveno varstvo v Kopru. Avtorji okrogle mize so poskušali odgovoriti na vprašanja, ki se tičejo oblikovanja in vzpostavljanja osebne identitete v dobi mladostništva posebna pozornost je bila posvečena krizam osebne identitete, ki spremljajo to obdobje, in boleznim odvisnosti med mladimi. Predstavljeni so bili rezultati raziskave o vrednotah mladine v devetdesetih letih in izpostavljeno je bilo vprašanje: Kakšne značilnosti, posebnosti odlikujejo današnjo mladino glede na predhodne generacije?

2. "Delo-telo-užitek" je bil delovni naslov okrogle mize, ki se je odvijala 18.12.1997 v sodelovanju z dr. Tanjo Renner, predavateljico na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, g. Zojo Skušek, urednico založbe /CF/, mag. Mojco Urek in g. Ano Zihrl z Ženske svetovalnice v Ljubljani. Okrogla miza je bila posvečena vprašanju ženskega telesa, mišljenja in življenja ter ženski vlogi v družbi. Izpostavljene so bile "post-moderne vrednote", kot so zdravo življenje, prosti čas in delo, ki se kot ideologija sodobne družbe odražajo v življenjskem stilu posameznikov in posameznic. Zaradi kontradiktornih zahtev, ki jih družba postavlja ženski, kot je »biti močna in avtonomna« in »biti ženstvena«, se pravi biti krhka, spravljiva, odvisna, smo v ženskem svetu priča različnim duševnim stiskam, med katere sodijo tudi motnje prehranjevanja (anoreksija, bulimija in druge).

3. Sledil je sklop dveh predavanj, posvečen aktualni temi "Religija in Slovenci". V okviru prvega večera, dne 5.2.1998, sta sodelovala dr. Marko Kerševan s Filozofske fakultete in dr. Marjan Smrke s Fakultete za družbene vede. Avtorja omenjene okrogle mize sta se dotaknila pomembnosti, ki jo ima religija za sodobnega človeka in njegovo doživetje sveta, temeljnih funkcij religije in spremenjenega položaja religije v Sloveniji ter stopnje zaupanja v cerkev v devetdesetih letih.

4. Dr. Aleš Debeljak in dr. Mitja Velikonja s Centra za preučevanje religije in cerkve sta se v drugem delu sklopa, posvečenega vprašanju religije, dotaknila vprašanja religioznih identitet ("Slovenci in religija - med novimi in starimi identitetami"). Beseda je tekla o dinamični slovenski identiteti, ki jo tvorijo tako sodobni kot tradicionalni elementi. Avtorja sta primerjala pomembnejše vidike slovenske religiozne identitete s tistimi v drugih sodobnih družbah, zlasti iz anglosaksonskega sveta.

5. Sklop, posvečen vprašanju večplastne identitete, je zaokrožil sociolog Matjaž Hanžek z Urada za makroekonomske analize in razvoj. Na predavanju, dne

16.4.1998, je predstavil prelomno obdobje, v katerem se trenutno nahaja slovenska družba: namesto socializma kapitalizem, namesto solidarnosti tekmovanje, namesto socialnega razvoja ekonomska rast. Poudarjeni so bili procesi sodobnega razslojevanja, razpada vrednotnega sistema in sistema zaupanja, ki ga je nadomestil vrednotni sistem brezobzirnega tekmovanja, kjer manj agresivni ostajajo na dnu. Kritično sta bila orisana ekonomistični pogled na družbeni razvoj (poudarjanje profita) in položaj Slovenije v prepletu vrednotnih sistemov.

6. Zadnje predavanje je bilo zastavljeno s ciljem obeležitve prve obletnice obstoja in delovanja Pine, zato je bilo vsebinsko zastavljeno nekoliko drugače. Lorena Božac z Društva S.O.S. telefon za ženske in otroke žrtve nasilja in Katja Zabukovec z Društva za nenasilno komunikacijo sta v okviru predavanja "Nasilje v družini", dne 11.6.1998, spregovorili o pogosto zamlčanih in tabuiziranih temah družinskega življenja: nasilju, izsiljevanju, emocionalnih pritiskih itd. Poleg tega sta predstavili delovanje neformalnih oblik pomoči žrtvam družinskega nasilja, ki so se v zadnjih letih vzpostavile v slovenskem prostoru.

Po poletnem premoru je za prihajajoče obdobje (november 1998 - maj 1999) v okviru Pinine Akademije zastavljeno sklop predavanj/okroglih miz s skupnim naslovom "Alternativni pogledi". V okviru načrtovanih okroglih miz bomo tako poskušali zajeti alternativne pristope in prakse na različnih področjih družbenega življenja. Ta tema je bila izbrana, ker menimo, da iskanje novih in drugačnih poti, pri razreševanju družbenih problemov ter odgovarjanju na aktualna družbena vprašanja, prispeva k spreminjanju institucionaliziranih in že uveljavljenih pristopov, ki se pogosto kažejo kot konservativni in premalo učinkoviti.

- Predvidene okrogle mize/predavanja bodo vključevale naslednjih osem tem:

- Demistifikacija človekovega rojstva in smrti
- Alternativni modeli in pristopi k vzgoji in izobraževanju
- Sonaravna kultura bivanja
- Zdravstvo: alternativne prakse napram uradni medicini

- Drugačen pristop k drugačnim
- Zakaj potrebujemo alternativno kulturo?
- Mladi ustvarjajo svoj svet - mladinske subkulture
- Mrežni marketing kot alternativa tržne ekonomije?

Skozi sklop "alternativnih predavanj" se bomo tako sprehodili od esencialnih vprašanj modernega človeka, ki zadevajo rojstvo in smrt, življenja v sozvočju z naravo, vzgoje in vključevanja otrok v širšo družbo in kulturo, do alternativnih pristopov, ki se kot izzivi ponujajo trenutno prevladujoči svetovni ekonomistični logiki.

Salvator Žitko

POROČILO O DELU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO ZA LETO 1997/98

Delo zgodovinskega društva je bilo v tem obdobju dokaj razvejano in razgibano. V veliki meri je potekalo v okviru začetnega programa bodisi glede mednarodnih znanstvenih srečanj, bodisi glede publicistično-založniške dejavnosti oziroma drugih dejavnosti društva.

Med mednarodnimi znanstvenimi srečanji v soorganizaciji Zgodovinskega društva je osrednje mesto pripadalo simpoziju SISTEMI OBLASTI IN OBLASTI INSTITUCIJ, ki je potekal od 9.-11. oktobra v Pokrajinskem muzeju Koper v sodelovanju z Znanstveno-raziskovalnim središčem Republike Slovenije Koper, Filozofsko fakulteto Univerze v Benetkah, Oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Trstu, Oddelkom za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Hrvatskim institutom za povijest u Zagrebu, Zavodom za povijesne i društvene znanosti HAZU Rijeka, Italo-germanskim zgodovinskim inštitutom v Trentu in Italijanskim društvom zgodovinarjev institucij. Udeležili so se ga zgodovinarji iz Slovenije, Hrvaške in Italije, predvideni pa so bili tudi referenti iz Francije in Nemčije.

V letu 1997 so tekale še priprave za organizacijo strokovnega posveta Josip Agneletto - slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu (1884-1960), ki se je odvijalo 18. aprila 1998 v Trstu v sodelovanju z Znanstveno-raziskovalnim središčem Republike Slovenije Koper, Narodno in študijsko knjižnico - Odsekom za zgodovino, Krožkom za družbena vprašanja "Virgilij Šček v Trstu in Kulturnim klubom Istra. Hkrati so tekale priprave za organizacijo mednarodnega znanstvenega sestanka "Peter Pavel Vergeri ml. Polemični mislec v Evropi 16. stoletja" (ob 500-letnici rojstva), ki se je odvijal 1. in 2. oktobra letos v Pokrajinskem muzeju Koper.

Soizdajateljska dejavnost z ZRS Koper v znanstvenem publiciranju revije Annales je tako tudi v letu 1997 podprla raziskovalno delo in ponudila širši javnosti vpogled v svoje znanstvene in strokovne dosežke zadnjih nekaj let.

Zgodovinsko društvo je v soizdajateljstvu z ZRS Koper v letu 1997 pripravilo in izdelalo dve številki revije Annales (10. in 11. številko), prispevke znanstvenega sestanka "Veliki reformator 18. stol. Gian Rinaldo Carli med istro, Benetkami in Cesarstvom" v zbirki Acta Histriae, v knjižnici Annales pa lepo število del:

Rastlinstvo Primorskega krasa in Istre - Travniki in pašniki dr. Mitje Kaligariča, Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem B. Morenčiča in V. Guština ter prevod romana Marjana Tomšiča "Šavrinke" v italijanščino.

Založniško-programsko zasnovno smo obravnavali in potrdili tudi na Izvršnem odboru društva leta 1997.

Poleg teh del sta takoj na začetku leta 1998 v isti

zbirki izšli še dve monografski deli in sicer Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre avtorja dr. Maria Perosse in Geografska imena v severozahodni Istri avtorja dr. Julija Titla.

Zgodovinsko društvo je v letu 1997 sodelovalo pri predstavitvi nekaterih publikacij, ki so izšle v okviru založniške dejavnosti društva in ZRS Koper: predstavitev zbornika Acte Histriae V. na sedežu Accademie dei Concordi v Rovigu 29.5.1997. Z akademijo v Rovigu je društvo oblikovalo program sodelovanja na raziskovalnem področju zlasti na proučevanju zgodovinskega.

Ravno tako je društvo sodelovalo pri predstavitvi 9. številke znanstvene revije Annales - series historia naturalis (9. 4. 1997) in 11. številke 16. februarja 1998.

Dejavnost društva je segala tudi na druga področja, in sicer prek šolske sekcije, ki jo vodi Vida Rožac Darovec. Tako je društvo sodelovalo pri oblikovanju Pinine akademije z vrsto predavanj iz različnih področij družbenega življenja.

V letu 1997 je društvo v skladu z novim zakonom o društvih pripravljalo predlog novega statuta, ki ga je na podlagi dopolnil pristojnega urada dokončno sprejel Občni zbor društva na svoji seji 13. novembra 1998.

Občni zbor Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Koper - Società storica del Litorale - Capodistria je na svoji seji dne 13.11.1998 sprejel v skladu z Zakonom o društvih (U.I. RS št. 60/95) spremembe in dopolnitve statuta z dne 09.11.1989, tako da se prečiščeno besedilo glasi:

STATUT

Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

SPLOŠNE DOLOČBE

1. člen

Ime društva je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper - Società storica del Litorale - Capodistria. Sedež društva je v Kopru, 6000 Koper, Garibaldijeva ulica 18.

Društvo je pravna oseba zasebnega prava s pravicami, obveznostmi in odgovornostmi.

Društvo ima žig okrogle oblike z imenom društva ter emblemom.

Emblem društva ponazarja sonce.

2. člen

Društvo je prostovoljno, samostojno in neprofitno združenje in strokovna organizacija zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine, znanstvenikov, učiteljev in strokovnjakov tudi iz drugih znanstvenih panog ter drugih, ki združujejo svoje interese, delo in sredstva za delovanje na raziskovalnem, kulturnem in izobraževalnem področju.

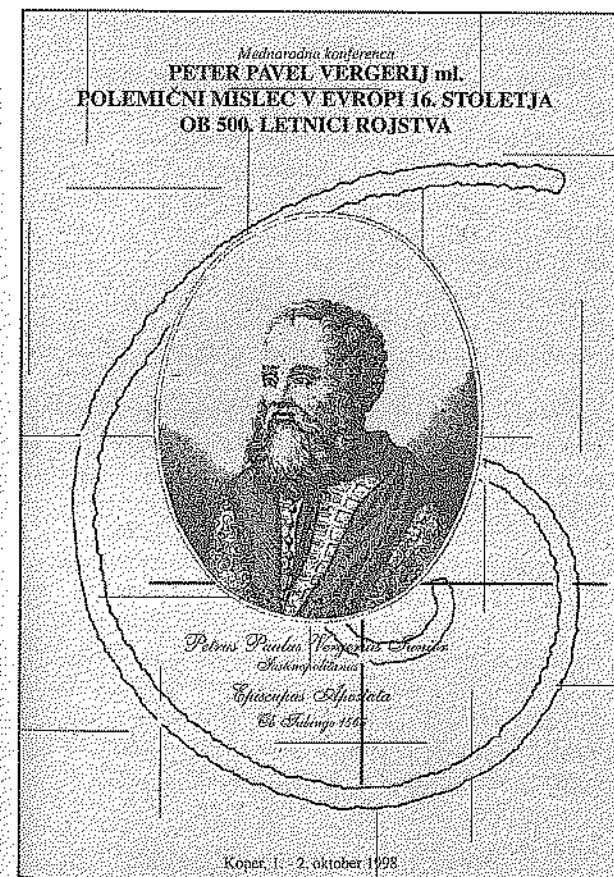
Društvo deluje na celotnem ozemlju Republike Slovenije in se vključuje v mednarodne organizacije in projekte.

DEJAVNOST DRUŠTVA

3. člen

Društvena dejavnost je splošnega družbenega pomena in neprofitna. Deli se na pet organizacijsko vsebinskih sklopov (v oklepaju je navedenih nekaj temeljnih aktivnosti):

- Znanstveno-raziskovalna dejavnost (prirejanje kongresov, predavanj, seminarjev, izletov, ekskurzij in raziskovalnih akcij, organizacija družabnih srečanj in raziskovalnih taborov, izdajanje in distribucija raznovrstnega propagandnega materiala, posredovanje znanstvene in strokovne literature in sredstev za delo, podpiranje strokovnega izobraževanja in znanstvenega delovanja svojih članov, pospeševanje raziskovanja zgodovine, zlasti specifičnosti zgodovine območja, na katerem deluje, preučevanje teorije stroke in družboslovja nasploh);
- publicistična dejavnost (urejanje in izdajanje društ-

- venega glasila in drugih publikacij ter nosilcev zvoka in slike);
- izobraževalna dejavnost (organiziranje seminarjev, tečajev in drugih strokovnih srečanj, izobraževanje mladih, sodelovanje pri pripravi gradiv za potrebe izobraževanja, sodelovanje z učitelji zgodovine in pomoč pri pouku zgodovine in drugih družboslovnih predmetov, pomoč pri mladinskih raziskovalnih nalagah);
 - knjigarniška dejavnost (neprofitna prodaja lastnih in sorodnih publikacij za izvajanje dejavnosti);
 - povezovalna dejavnost (povezuje zgodovinarje, zainteresirane družboslovce, ljubitelje zgodovine ter druge znanstvenike in strokovnjake, daje pobude in se konkretno angažira pri zbiranju in ohranitvi zgodovinskih, arheoloških, umetnostnih, etnoloških in muzejskih predmetov, arhivskega gradiva in zgodovinskih obeležij, naravne in kulturne dediščine).

Društvo posamezno dejavnost razvija skladno z veljavnimi predpisi, ki urejajo to dejavnost (znanstveno-raziskovalna dejavnost, izobraževanje, kultura, publicistika).

Društvo na vseh področjih svojega delovanja sodeluje in se povezuje s sorodnimi organizacijami na nacionalni in mednarodni ravni.

Za uresničevanje svojih interesov se društvo kot član lahko vključuje v zveze društev ali zveze mednarodnih društev. Sklep o tem sprejme Občni zbor.

4. člen

Društvo ima lahko za opravljanje svoje dejavnosti premično in nepremično premoženje ter druga sredstva, s katerimi razpolaga v skladu z zakonom in tem statutom. Delovanja društva je javno. O svojem delu obvešča svoje člane in širšo javnost. Za zagotovitev javnosti je odgovoren predsednik društva.

ČLANSTVO

5. člen

Član društva lahko postane vsak polnoleten občan ali tuj državljan pod enakimi pogoji na način, ki je določen s tem statutom.

Člani društva so v svojih pravicah in obveznostih enakopravni.

6. člen

Društvo ima redne in častne člane ter simpatizerje.

Redni član lahko postane, kdor vloži pisno pristopno izjavo, s katero se obveže izpolnjevati določila statuta in druge pravilnike društva.

Častni član lahko postane oseba, ki ima posebne zasluge za razvoj in napredek društva ali dejavnosti društva. Slovesno imenovanje opravi Občni zbor. Naziv častnega člana se lahko podeli tudi rednemu članu društva.

Simpatizerji so pravne osebe in posamezniki, ki gmotno podpirajo delovanje društva.

Pravice častnih članov društva so enake pravicam rednih članov. Častni člani so opravičeni plačevanja članarine.

7. člen

O sprejemu kandidata, ki je vložil pismo pristopno izjavo na sedež društva odloča Izvršilni odbor (dalje: IO). IO lahko odkloni članstvo osebam, katerih ravnanje ni v skladu s statutom.

O odklonitvi članstva mora IO izdati v 45 dneh obrazložitev odklonitve s podukom. Zoper to odklonitev lahko kandidat v 30 dneh po prejemu vloži zahtevo, da o njegovem sprejemu odloča Občni zbor društva na prvem naslednjem zasedanju. Enako zahtevo lahko vloži kandidat, ki v treh mesecih ni prejel odgovora na prošnjo za včlanitev.

8. člen

Članstvo je nezdružljivo z uničevanjem naravne in kulturne dediščine ali dajanjem soglasij k takim posegom.

9. člen

Pravice in dolžnosti članov.

Pravice članov društva:

- spoštovati določbe statuta in drugih aktov ter odločitev društva;
- udeleževati se Občnega zbora društva in aktivno sodelovati pri drugih organih društva, dajati konstruktivne predloge, pripombe, pobude, kritike, pohvale, prošnje in pritožbe;
- voliti in biti izvoljen v organe društva;
- izvajati projekte s področij dejavnosti po 3. členu tega statuta pod okriljem društva;
- predlagati vsebinsko točko za sejo IO in prisostvovati sejam;
- zastopati interese društva, skrbeti za njegov ugled ter nositi društveni znak in društvena priznanja;
- uporabljati skupne dosežke in rezultate delovanja društva;
- informirati se o dejavnosti in poslovanju društva.

Dolžnosti članov društva:

- izpolnjevanje nalog društva v skladu s statutom in sklepi organov društva;
- redno plačevanje članarine.

10. člen

Članstvo v društvu preneha:

- z izstopom (pisno ali ustno izjavo podano IO),
- z izključitvijo s sklepom IO,
- s smrtjo,
- s črtanjem iz članstva, če član dve leti ne poravnava članarine in članskih obveznosti, kljub opominu, in če grobo krši dolžnosti, našteje v 9. členu tega sta-

tuta, ali če zavestno ravna proti interesom in ciljem društva (odloča IO),

- s prenehanjem društva.

Črtani oziroma izključeni član ima pravico do pritožbe na Občni zbor, ki o zadevi dokončno odloča.

ORGANI DRUŠTVA

11. člen

OBČNI ZBOR DRUŠTVA

Najvišji organ društva je Občni zbor. Sestavljajo ga vsi člani društva.

Občni zbor se sklicuje vsaj enkrat letno, lahko je redni ali izredni. Skliče ga predsednik društva oziroma IO, tako da pismo obvesti vse člane. Občni zbor je sklepčen, če so bili člani društva o sklicu in dnevnem redu Občnega zbora obveščeni vsaj 7 dni pred datumom zasedanja Občnega zbora in če je ob predvidenem začetku navzočih več kot polovica članov. Če ob predvidenem začetku ni navzočih več kot polovica članov, se začetek odloži za 30 minut, nakar občni zbor sklepa pravnoveljavno, če je navzočih vsaj 10% članov. Občni zbor sklepa z 51% glasov navzočih članov, o spremembi statuta pa s 66%. Glasovanje je praviloma javno, lahko pa se na samem zasedanju odloči, da je tajno.

IO je dolžan sklicati Občni zbor v 45 dneh, če to zahteva skupina članov. Zahtevo mora podpisati vsaj 10% članov. Če IO tega ne stori, po predpisanem roku lahko skliče Občni zbor skupina članov neposredno po istem postopku. Izredni Občni zbor lahko odloča le o zadevah, zaradi katerih je bil sklican.

O delu in sklepih Občnega zbora se vodi zapisnik, ki se hrani v društvenem arhivu. Delovno predsedstvo, zapisnikarja in overitelja zapisnika izvoli Občni zbor.

Naloge in pristojnosti Občnega zbora:

- sprejema statut in spremembe ter dopolnila k statutu;
- odloča o vključevanju in sodelovanju z drugimi organizacijami;
- voli člane temeljnih organov, razen kadar ni s tem statutom določeno drugače;
- sprejema letno finančno poročilo in proračun ter programe dela;
- sprejema letno poročilo nadzornega odbora;
- odloča o pritožbah zoper odločitve IO, nadzornega odbora in disciplinske komisije;
- odloča o višini članarine;
- dodeljuje častno članstvo;
- odloča o prenehanju društva;
- na predlog IO sprejema obče pomembne odločitve in stališča.

12. člen

TEMELJNI ORGANI DRUŠTVA

Temeljni organi društva so:

- izvršilni odbor,
- predsednik,
- podpredsednik,
- tajnik,
- blagajnik,
- nadzorni odbor,
- disciplinska komisija,
- glavni in odgovorni urednik.

Mandat vseh temeljnih organov društva traja 4 leta. Če ni s tem statutom drugače določeno, voli člane temeljnih organov Občni zbor. Člane temeljnih organov, ki jih voli Občni zbor, predlaga IO ali skupina vsaj 10% članov društva, ki mora kandidatureso podpreti s podpisi.

Če člani temeljnih organov delujejo proti interesom društva ali če so neaktivni, jih z izjemo članov nadzornega odbora z dvotretjinsko večino razrešuje Občni zbor društva.

Ob prenehanju vodstvenih funkcij v temeljnih organih, IO izvoli za obdobje do naslednjega Občnega zbora vršilce dolžnosti.

Temeljni organi medsebojno usklajujejo svoje delo in se po potrebi povezujejo. Za svoje delo odgovarjajo Občnemu zboru.

IZVRŠILNI ODBOR

Izvršilni odbor (IO) je za Občnim zborom najvišji organ društva, ki med dvema Občnima zboroma upravlja društvo. Njemu so, razen v strokovnih zadevah, podrejeni vsi ostali temeljni in delovni organi društva razen nadzornega odbora in disciplinske komisije.

Poleg nalog upravljanja društva, IO operativno vodi delo na področju raziskovalne in organizacijske dejavnosti društva.

IO sestavljajo najmanj 3 redni člani, po funkciji pa še predsednik, tajnik in blagajnik.

IO deluje in odloča na svojih sejah, ki jih sklicuje in vodi predsednik. Seja IO je sklepčna, če je prisotna vsaj polovica članov. IO sklepa z 51% glasov prisotnih članov, v primeru neodločenega izida glasovanja pa prevlada predsednikov glas. Točko na dnevni red seje IO lahko predlaga vsak član društva in IO je dolžan o njej razpravljati. Seje IO so odprte za vse člane društva.

Naloge IO:

a) na področju upravljanja društva:

- v okviru določil statuta in programa dela sprejema cilje delovanja društva;
- pripravlja načrt dela društva in nadzira njegovo uresničevanje;
- sprejema pravilnike in poslovničke o svojem delu ter IO podrejenih organov;
- Občnemu zboru predlaga v izvolitev člane temeljnih organov društva;
- Občnemu zboru predlaga amandmaje k statutu;
- Občnemu zboru poroča o delu društva;
- Občnemu zboru predloži letno finančno poročilo in

- proračun za prihodnje leto;
 - daje soglasja k ustanavljanju delovnih organov ter k društvenim akcijam in projektom na raziskovalnem področju;
 - nadzira delo šolske sekcije;
 - odloča o finančnem poslovanju društva;
 - odloča o pritožbah članov.
- b) na področju splošne in organizacijske dejavnosti:
- ustanavlja in ukinja delovne organe društva in imenuje ter razrešuje njihove člane;
 - potrjuje in pripravlja društvene akcije in imenuje njihove koordinatorje;
 - nadzira delo društvenih organov in društvenih akcij.

PRESEDNIK DRUŠTVA

Predsednik društva je zakoniti zastopnik društva.

Naloge in pristojnosti predsednika društva so:

- odgovarja za zakonito poslovanje društva in njegovih organov;
- predstavlja društvo in zanj podpisuje pomembnejše dokumente;
- organizira in vodi Občni zbor;
- odgovarja za idejno in programsko zasnovo društvenega delovanja.

PODPRESEDNIK DRUŠTVA

Podpredsednik v primeru predsednikove odsotnosti prevzame njegove naloge.

TAJNIK DRUŠTVA

Tajnik organizacijsko in administrativno vodi delo društva. Je zakoniti zastopnik društva. Njegove naloge so:

- pripravlja, sklicuje in vodi seje IO;
- koordinira stike z drugimi organizacijami;
- vodi društveni arhiv in korespondenco;
- podpisuje manj pomembne in tekoče zadeve;
- vodi evidenco članstva.

BLAGAJNIK DRUŠTVA

Naloge blagajnika so:

- izvaja in nadzira finančno poslovanje društva in skrbi za njegovo korektnost;
 - skrbi za ažurnost pravilnika o finančnem poslovanju;
 - izdelava letno finančno poročilo;
 - na sejah IO redno poroča o finančnih zadevah.
- V primeru odsotnosti ga nadomešča namestnik blagajnika, ki ga imenuje IO na prvi seji po volilnem Občnem zboru.
- Predsednik, podpredsednik, tajnik in blagajnik za svoje delo odgovarjajo IO.

NADZORNI ODBOR

Nadzorni odbor sestavljajo predsednik in dva člana. Nadzorni odbor ima pravico vpogleda v arhive in dokumente vseh društvenih organov. Odgovoren je edino Občnemu zboru, za katerega pripravlja poročilo v skladu s svojimi nalogami. Nadzorni odbor je sklepčen v polni sestavi in soglasno sprejema veljavne odločitve.

Temeljna funkcija nadzornega odbora:

- nadzira skladnost dela temeljnih organov društva in finančnega poslovanja društva s tem statutom in z interesi društva.

Nadzorni odbor v svoji nadzorni funkciji nima izvršilne moči, pač pa je dolžan na vsakem Občnem zboru poročati o svojih ugotovitvah.

DISCIPLINSKA KOMISIJA

Disciplinsko komisijo sestavljajo predsednik in dva člana. Disciplinska komisija je sklepčna v polni sestavi in soglasno sprejema veljavne odločitve.

Disciplinska komisija:

- razsoja v sporih med člani in med člani in društvenimi organi (funkcija častnega razsodišča);
- odloča o discipliniranju in izključitvi članov iz društva (funkcija disciplinskega razsodišča).

Disciplinska komisija je odgovorna le Občnemu zboru, za katerega pripravlja poročilo v skladu s svojimi nalogami.

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK

Dolžnosti in pravice glavnega in odgovornega urednika ureja poseben pravilnik.

13. člen

DELOVNI ORGANI DRUŠTVA

Delovne organe ustanavlja Občni zbor in Izvršilni odbor. K ustanovitvi delovnega organa in k njegovemu pravilniku daje soglasje IO.

Delovni organi društva so predvsem:

- uredniški odbor,
- šolska sekcija,
- koordinatorji akcij,
- druga delovna telesa in skupine.

UREDNIŠKI ODBOR

Uredniški odbor oblikuje in vodi uredniško politiko publicistične dejavnosti društva. Sprejema uredniški program društvene revije in drugih publikacij. Uredniški odbor je lahko sestavljen tudi iz nečlanov društva. Podrobnejše opredelitve delovanja uredniškega odbora ureja poseben pravilnik.

Uredniški odbor potrdi IO. Mandat članov odbora traja štiri leta.

ŠOLSKA SEKCIJA

Naloga in pristojnost šolske sekcije je operativno vodenje dela na področju izobraževanja. V njeni pristojnosti je odločanje o vseh zadevah s področja izobraževanja, razen o tistih, ki so s tem statutom pridržane IO. Delo sekcije vodi vodja sekcije. Sekcijo sestavljajo še najmanj en član, ki ga na predlog vodje sekcije imenuje IO.

Naloge šolske sekcije so:

- načrtuje in vodi delo na izobraževalnem področju;
- načrtuje ustanavljanje delovnih organov in društvenih akcij na področju izobraževanja, jih predlaga IO v potrditev in imenuje njihove člane in koordinatorje;
- nadzoruje delo delovnih organov na področju izobraževanja.

SREDSTVA DRUŠTVA

14. člen

Društvo lahko pridobiva sredstva za svoje delovanje:

- s članarino,
- iz naslova materialnih pravic in dejavnosti društva,
- z darili in volili,
- s prispevki donatorjev,
- iz javnih sredstev,
- iz drugih virov.

Če društvo pri opravljanju svoje dejavnosti ustvari presežek prihodkov nad odhodki, ga mora porabiti za izvajanje dejavnosti. Vsaka delitev premoženja društva med njegove člane je nična.

15. člen

Društvo lahko neposredno opravlja pridobitno dejavnost v obsegu, ki je potreben za doseganje namenov in nalog društva skladno s 3. členom statuta.

Društvo lahko poveri neposredno opravljanje pridobitne dejavnosti z društvenimi sredstvi drugim osebam na temelju zakupne ali sorodne pogodbe.

16. člen

Premoženje društva sestavljajo vse premičnine in nepremičnine, ki so last društva in so vpisane v inventarne knjige. Z društvenim premoženjem upravlja IO. Do vsote, ki jo določi IO, lahko razpolaga predsednik društva in po njegovem pooblastilu tudi tajnik društva.

17. člen

Finančno poslovanje društva vodi blagajnik po pravilih o materialno finančnem poslovanju. Društvo posluje preko žiro računa. O finančnem poslovanju v skladu s proračunom odloča IO.

Denarna sredstva društva vodi blagajnik v blagajniški knjigi. Blagajnik poroča o finančnem poslovanju izvršnemu odboru. Delo blagajnika je javno.

Finančne in materialne listine podpisujeta predsednik in tajnik društva.

Podrobneje določa finančno poslovanje pravilnik o finančnem poslovanju, ki ga sprejme IO in v katerem se določi tudi način vodenja in izkazovanja podatkov o finančnem poslovanju društva.

18. člen

Za pomoč pri blagajniških in računovodskih poslih lahko društvo najame zunanega strokovnega sodelavca proti ustreznemu plačilu po pogodbi.

KONČNE DOLOČBE

19. člen

Društvo preneha:

- s sklepom Občnega zbora društva z dvotretjinsko večino vseh članov,
- po zakonu.

V odločbi o prenehanju društva se odloči tudi o usodi njegovega premoženja. Kolikor Občni zbor ne sprejme drugega sklepa, se društveno premoženje prenese na Zvezo zgodovinskih društev Slovenije. Proračunska sredstva se vrnejo proračunu.

20. člen

Ta statut je bil sprejet 13.11.1998 na Občnem zboru Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Koper - Società storica del Litorale - Capodistria.

V veljavo stopi, ko ga potrdi pristojni organ z vpisom v register društev.

V Kopru, dne 13. novembra 1998

Tajnik društva:
Darko Darovec

Predsednik društva:
Salvator Žitko

Republika Slovenija, Upravna enota Koper, Oddelek za upravne notranje zadeve je z Odločbo z dne 3. 12. 1998 ta Statut vpisal v Register društev pod zaporedno številko 242.

OCENE IN POROČILA RECENSIONI E RELAZIONI REVIEWS AND REPORTS

SLOVENSKI PRISPEVEK K PROJEKTU EVROPSKIH
OBAL (COAST WISE EUROPE)

Janez Koželj

PRESLEDKI OBALE

Predstavljene zamisli so prispevek študentov in diplomantov iz seminarja za arhitekturo mesta na ljubljanski fakulteti za arhitekturo k razreševanju nekaterih ključnih problemov v osrednjem delu obale Slovenske Istre. Predlagane prostorske rešitve niso bile izdelane z namenom, da se uresničijo, ampak predstavljajo v projektni obliki strokovno utemeljeno kritiko nekaterih nepremišljenih posegov v prostor in problematizirajo neprimerno prakso sektorskega urejanja prostora. Posamezne naloge izhajajo iz obstoječe stvarnosti in so k njej tudi usmerjene, tako da razvijajo spremembe in razvojne zamisli iz nje same. Po drugi strani so zamisli nastajale v primerni razdalji od lokalnih razmer in ustaljenih miselnih vzorcev dnevne politike, da so lahko postavile neobremenjeno alternativo nekaterim že pripravljenim razvojnim projektom. Te na videz nepovezane projekte združujejo v smiselno celoto skupna tema razvrednotenih prostorov in vrednostne predpostavke, ki se porajajo iz sorodnih pogledov na naravo problema proučevanja.

Vse predstavljene študije, zasnove in projekti izvirajo iz spoznanja, da se da na prvi pogled nerazrešljive probleme na lokalni ravni bolje obvladovati iz regionalnega pogleda. Ta pogled se od daleč usmerja proti morju, odkoder postanejo razvojne zakonitosti na Obali jasno prepoznavne in se tudi možnosti za njihovo uravnavanje bolj izrazito pokažejo.

Tako v pogledu od obale proti notranjosti Istre izgleda, kot da se mesta razraščajo na podeželje, medtem ko se iz pogleda od zunaj jasno vidi, da se urbanizacija še vedno nezadržno giblje tudi proti morju in zaseda še zadnje vrzeli v vedno bolj zraščanem somestju. V tej smeri se nizajo neprekinjen trak poselitve neposredno ob obali in vzporedni pasovi gostejše in razpršene zazidave, med katerimi se polagoma stapljajo robovi in na ta način počasi brišejo krajevne razlike.

Temu samodejnemu gibanju so edina alternativa obrnjen tok urbanizacije od obale v notranjost Istre in zrahljani pasovi zazidave, ki zapirajo prehode odprte krajine do morja. Z izoblikovanjem pravokotno zloženih pasov poselitve in vmesne krajine, ki bi se v prihodnje razvijali v notranjost proti kopnemu, bi vsak del obale pridobil svoje razvojno zaledje, namesto tesno zraščanega somestja bi z osredinjanjem raztrosa poselitve postopoma nastale prepoznavne mestne regije.

*Modelni prikaz območja Slovenske Istre.
Model scheme of the Slovene Istra region.*

Konceptualno gledano pomeni lokalno delovati in regionalno misliti, da je mogoče razširiti slovensko Obalo tako, da bi sistematično z vsakim novim posegom v prostor pomikali obalno črto v notranjost vse do Kraskega roba.

Za začetek preusmerjanja razvojnih tokov je treba najprej načeti strnjene rob priobalne zazidave in v njem poiskati še preostale presledke in praznine. To so večinoma razvrednoteni in manj vredni prostori, zapuščeni parki in cele četrti ter propadajoče stavbe. Takšne obrobne prostore se da preurediti v nove javne prostore, preko njih odpreti dostope do morja in iz njih urediti različne tematske parke proti morju in kopnemu. Novi mestni parki se odzivajo na kar največjo raznolikost situacij v staromestnem jedru, v zaledju mestnega središča, v predmestju in obmestju. Z vnašanjem narave v mesto in z zavarovanjem obstoječe narave je mogoče izboljšati mikroklimo, povečati prevetrenost in razširiti vpliv prisotnosti morja. V območjih najgostejše zazidave se da zagotoviti dovolj odprtega prostora, ki naj daje v prihodnje mero za rast grajenega tkiva. Različna razvrednotena območja v mestu in obmestju so spodbuda in priložnost za nove zamisli o kombiniranih okoljih, kjer sta krajina in mesto v sožitju. Preurejati jih je mogoče s skromnimi sredstvi in vsemi, na kraju samem najdenimi prvinami, s ponovno uporabo zavrženih stavb in naprav, s kultiviranjem spontane vegetacije, z dopolnitvami ali čiščenjem obstoječega, z zasedanjem še tako neznatnih medprostorov in zavarovanjem skritih kotov zavržene obale. Iz njih smo zasnovali kopaljski park, vodni park, pristaniški park, ornitološki park, univerzitetni park, krajinski park, regionalni park poti po pozabljeni deželi.

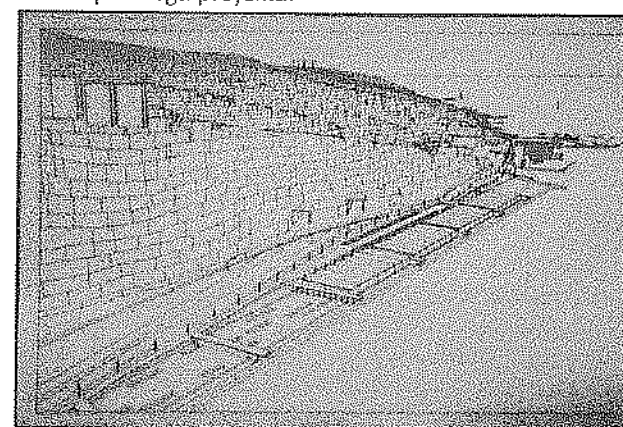
V sodobnem mestu vse bolj prevladujejo posamezne parcele, fragmentirani prostori in večji predeli, ki ostajajo dalj časa prazni in zapuščeni. Razni obrobni in manj vredni prostori so priložnost za razreševanje različnih razvojnih problemov v mestu in na njegovem

obrobju. Razvrednoteni prostori najbolj neposredno odsevajo neskladja med razvojnimi dejavniki in procesi sprememb v sodobnem mestu. Ločine in opuščeni predeli v mestu, ki jih počasi samodejno prerašča narava, postajajo dejansko polja alternativnega mesta, kjer sta narava in mesto v sožitju. Na njih je mogoče urediti nove oblike tematskih parkov, ki nastajajo iz raznoterosti današnje družbe in se izoblikujejo brez vsakršne, vnaprej opredeljene estetske ali simbolne predstave. Novi mestni parki nimajo stalne zgradbe in enotne oblike. Rastejo iz plitvih kulturnih plasti in na revnih prvinah v odprte prostore za samourejanje mesta. To so razredčine, ki se zajedajo v gosto strukturo, tako da jo uravnovešajo in določajo pogoje za njeno rast. Zato predstavljajo neprecenljivo priložnost za izoblikovanje alternativnih okolij in različnih socialnih prizorišč iz sedanjih vrzeli, ločin, nikogaršnjih in nedostopnih prostorov, marginalnih in nedostopnih prostorov v mestni krajini.

Andrej Mlakar

UREDITEV OBALE MED KOPROM IN IZOLO

Slovensko obalno območje ima znotraj slovenskega prostora izreden značaj in pomen. Da bi tako izjemno mesto obdržalo, v njem ne bi smelo prihajati do obsežnih sprememb, ki bi lahko še bolj načele njegovo prvobitnost. Zato je potrebno v prihodnje težiti k bolj uravnovešenemu dolgoročnemu razvoju s poudarkom na razbremenitvi obalnega pasu. Prometna strategija razvoja obalnega območja že upošteva te težnje, saj so v načrtu poglavitne tranzitne poti umaknjene v zaledje, tako da se del obale med Koprom in Izolo v dolžini 4 km, kar predstavlja kar 8,7% celotne obale, lahko nameni drugim dejavnostim. Ureditev tega dela je tudi tema opisanega projekta.

*Prostorski prikaz ureditve obale med Koprom in Izolo - pogled na območje Žusterne.
Spatial scheme of the Koper - Izola coast's arrangement - view of the Žusterna area.*

Naloga sledi dvema vrednostnima izhodiščema. Prvo je renaturalizacija obale, drugo pa strogo varovanje naravne dediščine. Neposredni namen je razširitev obalnega pasu in ureditev stika morja s kopnim z elementi morske arhitekture. Projekt predpostavlja čim večjo renaturalizacijo okolja s čim manjšimi posegi in vplivi v prostor ter ustvarja hibridno umetno krajino.

Razširitev obalnega pasu dosežemo z vnosom pestrih mestnih, turističnih in rekreacijskih dejavnosti. Obala vzpostavi nov odnos z morjem ob ohranitvi in varovanju morskih biotopov in vrst ter značilne krajinske podobe. Funkcij in vsebin v prostor ne vnašamo homogeno, ampak jih v določenih točkah zgostimo in povežemo z javnim prometnim sistemom in alternativnimi prometnimi povezavami (kolesarjenje, pešačenje, veslanje ...). Vmesni prostor ohranjamo čim bolj prazen. Z vnosom novih vsebin v prostor ne posežemo le v prostorsko, ampak tudi v družbeno sfero, saj s socializacijo javnega prostora dvignemo bivanjsko kulturo prebivalcev.

Predpogoj urejanja tega območja je dobro premišljeno načrtovanje prometa.

Iz razvojnega projekta Koper 2020 je razvidno, da so obstoječe magistralne ceste preobremenjene, zato nadaljnji razvoj predvideva traso Semedela-predor Markovec-Izola (Viližan) (Koper 2020, 1994). Tako je tranzitni promet pomaknjen v zaledje. Na obstoječi trasi obalne ceste med Koprom in Izolo se ohranijo le še kratki odseki lokalnih cest ali dovozov.

Trasa obeh poti med Koprom in Izolo v celoti poteka ob obali. Oba sistema sta strogo ločena od motornega prometa in dobro navezana na javni promet. Peš pot v celotni trasi poteka tik ob obali, tako da ima pešec nenehni stik z morjem; hkrati pa je morje dostopno vsem. Med Koprom in Žusterno je peš pot urejena kot promenada (lungo-mare), ki Semedelo in Žusterno tesneje povezuje s starim mestnim jedrom.

Javni promet je načrtovan na več ravneh. Za ureditev medmestnega prometa je najprimernejša mestna železnica, na katero se v prečni smeri navezuje avtobusna prometna mreža. Javni promet ob obali poteka po železnici, z uvedbo rednih pomorskih linij pa tudi po morju. Celotni sistem javnega prometa je urejen tako, da se vsi sistemi povezujejo v prometnih vozliščih, ta pa so povezana s peš in kolesarskimi potmi. Ob vozliščih so urejeni večji parkirni prostori.

Celotno področje je razdeljeno na več polov zgostitve z vmesnimi razredčitvami. Polji zgostitve so Žusterna, rt Rex in Ruda. Žusterna in Ruda predstavljata že urbanizirano površino, ki ji z dodajanjem in spreminjanjem funkcij zvišamo kvaliteto. Rt Rex nam skupaj s sotesko in bolnico Izola nudi možnost zgostitve, ki ni neposredno na obali in je predvsem vizualno skrita v zaledju. S tem ohranjamo obalo v čim bolj naravnem stanju, hkrati pa nadaljnji razvoj premaknemo proti bolnici.

Nasutje pred Žusterno, ki je bilo narejeno za traso

nove avtoceste, je sedaj brez funkcije in zanemarjeno. Zato to področje namenimo rekreativnim in športnim dejavnostim, predvsem tistim, ki potrebujejo večje objekte. Lokacija je primerna zaradi sanacije razvrednotenega območja, bližine mesta in možnosti parkiranja.

Kopališču Žusterna se spremeni namembnost: iz bazenov, ki so ograjeni, tako da obala ni dostopna vsem, se uredi v mandrač s spremljajočim programom, vezanim na morje (čolnarna, sposojevalnica čolnov in kopališki objekt). Prisotnost morja v urbanem okolju se izkoristi za novo rabo morja, že urbanizirano področje pa zgosti tako, da se poveča stik prebivalcev z morjem in s tem zviša kvaliteta bivanja. Poleg Žusterne so pomoli in arhipelag plavajočih ploščadi namenjeni kopalcem, ki so zaradi rastišča pozejdonce pomaknjeni globlje v morje. Bližina Kopra in urbanizirano pobočje Žusterne narekujeta gostoto pomolov in ploščadi.

V soteski pri rtu Rex je predviden akvarij s potapljaškim centrom in restavracijo. Soteska je ozka in zaprta proti morju, zato je zaradi svoje bližine in hkrati vizualne oddaljenosti od obale primerna za vraščanje novih elementov. Center je zaradi svoje dejavnosti aktiven in zanimiv tudi zunaj sezone in ima lahko tudi izobraževalno vlogo. Objekti v soteski niso vidni z morja, čeprav so tik ob obali. Center je povezan z izolsko bolnico z gondolo. Na rtu Rex je v morju razgledišče z restavracijo, od koder je v obe smeri razgled po slovenski obali.

Ruda je s svojim zapuščenim peskokopom in industrijskimi obrati obsežna siva cona neposredno na obali, zato je smotno te dejavnosti umakniti, sanirati peskokop in vnesti nove vsebine, ki so vezane na morje in obalo. Na neurejeno pobočje zapuščenega peskokopa so lamelno po strmini postavljene stanovanjske stavbe. Ostalo območje Rude, ki je bil včasih klif, sedaj prekrivajo vodne površine in paviljoni.

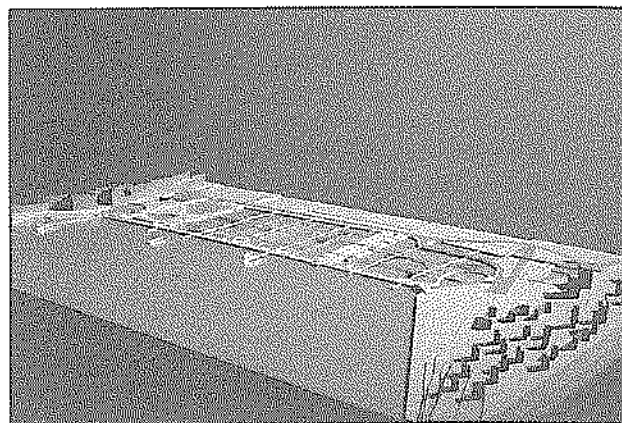
Vmesni prostori med poli so namenjeni različnim oblikam kopanja, ureditve obale so oblikovane glede na naravne danosti.

Božo Rozman

VODNI PARK BONIFIKA - UREDITEV OBALNEGA PASU MED KOPROM IN SEMEDELSKIM KANALOM

Obalni pas med Koprom in Semedelskim kanalom je del koprške Bonifike, ki bi ga lahko uvrstili med zanemarjene dele obalnega pasu. Pomen mu daje le peš pot po bivši Semedelski cesti, ki pa zaradi neprimerne opreme, prometnega režima, poletne vročine in občasnega poplavljanja ne ustreza značaju mestne obmorske promenade.

Območje obdelave sestavlja ozek pas močvirnatga terena, zaraslega s trstičjem in drugo samodejno vegeta-

Maketa ureditve vodnega parka na semedelski Bonifiki.
Scale model of the Water Park's arrangement at Semedela Bonifika.

cijo na še nepozidanem delu Bonifike. Meje območja tvorijo na severu mestna tržnica, na jugu semedelski kanal, na vzhodu Ljubljanska cesta in na zahodu stara Semedelska cesta. Zaradi stalnega nasipavanja, s katerim se stihijsko rešuje pomanjkanje parkirnih površin v zaledju starega mesta, se postopoma spreminja sicer nekultivirana, vendar značilna mestna krajina v komunalno površino. S tem se spreminja identiteta odprtega prostora, ki nam še edini ohranja pogled na mestni obris in priča o otoškem izvoru Kopra.

Načrtovalska metoda temelji na urbani in krajinski analizi ožjega območja in stičnih območij ter varovanju naravne dediščine in renaturalizaciji razvrednotenih površin. Z ovrednotenjem še ohranjenih in virtuelnih kulturnih plasti, sedimentiranih na območju, so bila postavljena izhodišča za preurejanje.

Namen naloge je z vodnim parkom in obmorsko mestno promenado zaustaviti neprimerne posege in problematizirati nadaljnje nasipavanje Bonifike. Danes zapuščeni in razvrednoteni odprti prostor naj bi s preureditvijo postal aktiven del glavnega mestnega prostora in privlačna peš povezava med danes razločenimi predeli mesta.

Nova ureditev temelji na zamisli o vodnem parku, kjer bi bili poustvarjeni značilni zgodovinski nanosi v obliki časovnega sosledja, po katerem se je izoblikovala Bonifika: to so morje, soline, poljedelska kultura, močvirje in končno obmorska mestna promenada kot hrbenica novega mestnega parka.

Oblikovani so številni elementi vodnega parka.

Vode: obstoječi odvodni kanali in njihova geometrija so preurejeni v plitve bazene po sistemu solin. Bazeni programirano spreminjajo svojo podobo in s tem vtis na opazovalca z različnimi odsevi in zemeljskimi vzorci.

Rastlinje: ohranjena je avtohtona trstika kot prevladujoča rastlinska vrsta v kombinaciji z drugimi halofitnimi sestoji.

Lahke in nestabilne strukture: senčila in pergole iz posušene trstike nadomeščajo drevesno zasaditev. Razporeditev razglednih in vodnih stolpičev ter postajališč tvori omrežje točkovnih generatorjev v parku.

Nomadske ploščadi: akvarij, potujoča raziskovalna šola, manjši lokali, ... izoblikujejo dopolnilno omrežje programskih točk vzdolž promenade.

Osvetlitev: je točkovna, linijska, ploskovna, 3D, ognjemet, program nočnih svetlobnih učinkov, ... daje možnost za nočno podoživljanje stoječega in dinamičnega vodnega elementa vzdolž promenade in njeno nočno življenje.

Promet: kolesarski in peš promet bi bil speljan vzporedno po promenadi, tako da bi ponudili možnost tesnejšega stika z morjem, vodnih bazenov in trstičevja na drugi strani. Poti preko površin vodnega parka so speljane v vzdolžni in prečni smeri po dvignjenih brvneh, s katerimi bi omogočili ambientalno drugačen in bolj zanimiv prehod obalnega pasu. Dvig brvi nad površino bi zagotovila večjo preglednost celotnega parka. Kolesarskemu in peš prometu, ki poteka po podhodu pod magistralno cesto do naselja Žusterna in Semedela, bi ponudili alternativne možnosti z dodatnim podhodom in nadhodom. Vodni promet in spremljajoči komunalni privezi bi bili urejeni v podaljških prečnih poti parka na lesenih pomolih promenade.

Polona Filipič In Jana Kocbek

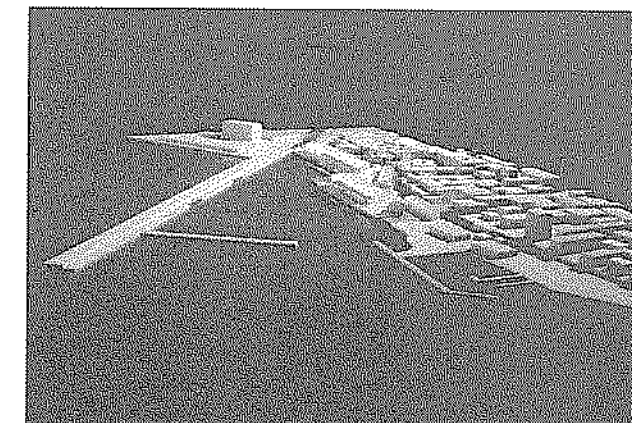
REVITALIZACIJA IN REURBANIZACIJA OBALNEGA PASU MESTA KOPER

Mesto Koper, ki je bilo za časa Beneške republike vrh Istre, je bilo prvotno otok. S kopnim so ga povezali tako, da so nasipavali najprej cesto, potem pa vedno več okolice otoka, tako da je danes Koper le še mesto na obali. Sredozemsko morje sega s Koprskim zalivom najseverneje v Evropo. Luka je že v 18. stoletju prevzela dominantno vlogo na obali. Danes je razvidno, da je Luka mesto fizično zavzela in vizuelno razvrednotila. Del mesta, ki meji na Luko, je programsko in fizično ločen od starega mestnega jedra.

Rešitev tega problema ponuja mestna morfologija. Tangencialno na otok poteka ena izmed mestnih vpadnic, njena os, kot pomol podaljšana v morje, pa reši dva izmed koprskih prostorskih problemov, Luko in Škocjanski zatok. Luko prestavi ob nov odmaknjen pomol, mestu pa vrne del nekdanje obale, kjer ostanejo kakovostni objekti današnjih skladišč, ki naj jih naseli novi program.

Nov, tangencialni pomol je ločen na dva dela, luški in mestni. Mestni del služi za priveze barkam in je preko stopnišč povezan z morjem. Valobran varuje mandrač pred vplivi odprtega morja. Vzdolž pomola je speljan kanal do Škocjanskega zatoka. Tudi ta ločuje dva programa. Kjer so nekoč stale ograje in grobo

zarezele v prostor, je kanal širok in tako neprehoden, kjer pa se otok - mesto s svojo bližnjo okolico vizuelno povezuje, je kanal ožji. Poti, ki so bile sicer prekinjene, stečejo preko kanala, a z zaznavno spremembo v strukturi poti. Razmejitev oskrbuje Škocjanski zatok s svežo vodo in ga tako ohranja pri življenju. Mestna obala je podaljšana z mandračem, ki dopušča možnost približati se mestu s čolnom ali barko. Valobran jih varuje pred odprtim morjem. Stare karte mesta Koper, ko je še ležalo na otoku, prikazujejo, da je tu mandrač nekoč že bil. Obstoječa skeletna arhitektura in smiselna urbanistična postavitev ponujata programsko fleksibilnost. Programska in funkcionalna delitev, ki je izpeljana iz mestne zasnove, otoku vrne njegovo morje in mu omogoči, da znova postane enotno mesto. Klančine povezujejo nivojsko ločeno mesto in prej nasilno prekinjene poti stečejo do morja. Z odprtjem tega dela "otoka" promet steče po njegovem obodu. Ob morju je hitrost prometa omejena s smiselnimi urbanističnimi, krajinskimi in arhitekturnimi posegi. Višinska razlika tal ponuja možnost za parkiranje v brežini. Z odprtjem spodnjega dela daljše hiše prej nasilno prekinjeni trg steče do vode in jo vsaj mentalno poveže z mestnim robom. Tako velika modrina, sonce, čolni in ribe ne bodo le sanje otrok na drugi strani betonskega zidu. Obe hiši sta na delih, ki bi sicer zapirali poglede z roba mesta proti morju, odprti. Veliki bazen s slano vodo daje obali značaj urbanega kopališča. Različna nivoja obale in otoka sta povezana na dva načina. Staro mestno jedro se širi do vode po klančinah in preko trgov. Vse povezave so speljane v smeri voda - mesto. Hiše potekajo pravokotno na to smer vzdolž obale. Orientiranost in razgled na odprto morje dajeta tem hišam kvaliteto bivanja v enkratnem ambientu. Tlakovani trgi na mestnem delu obale so zasajeni z visokim drevjem po vsej svoji površini.

Prikaz predlaganih prostorskih posegov na severni obali mesta Koper.
Scheme of the proposed land-use intervention on the northern coast of Koper.

Manca Plazar

UREDITEV ORNITOLOŠKEGA REZERVATA V
ŠKOCJANSKEM ZATOKU

Projekt obravnava območje Škocjanskega zatoka pri Kopru kot redek ekosistem polsolanega močvirja. Cilj je ureditev zeleno-vodnega pasu okoli mestnega jedra Kopra in ornitološkega rezervata v Škocjanskem zatoku. Ureditve naravnega parka v urbaniziranem obalnem pasu poskuša ustvariti trajnosten, uravnotežen urbano - krajinski mozaični sistem. Pri ureditvah so uporabljeni obstoječi prostorski členi in ohranjeni obstoječi biotopi, da je poseganje v naravne procese in prostor čim manjše.

Škocjanski zatok, s kopnim obdano morje, je nastal kot posledica človekovih posegov v naravno okolje, z zasipanjem plitve obalne lagune in gradnjo Luke Koper (Tonin, 1993).

Območje Škocjanskega zatoka predstavlja neurejeno, onesnaženo območje ob starem mestnem jedru. Vanj segata mrtva rokava Badaševica in Are, preko umetnega preliva pa je povezan z morjem (Jamnik, 1996). Pogled s celine proti mestnemu jedru in Luki je neprijazen, saj vidimo napol zasuto močvirje in za njim smetišče, skladišče in parkirišče tovornjakov.

Zatok sodi med mokriščne ekosisteme, ki so temeljnega pomena za varovanje integritete vodnega cikla in biološke pestrosti. V vodnem ciklu so prav mokriščni ekosistemi: poplavne ravnice, sladkovodna močvirja in ustja rek osnovnega pomena. Sodijo med "kritične ekosisteme", ki jih je v primeru degradacije ali uničenja treba povrniti v stanje, podobno prvotnemu. Njihova gospodarska in ekološka vrednost je zelo visoka, saj predstavljajo območja velike biološke pestrosti, filtrirajo onesnaževalce, vzdržujejo raven podtalnice in pomagajo vzdrževati ravnotežje pri spremembah v vodnem režimu. Škocjanski zatok sodi tudi med območja izredne biološke pestrosti. Razvil se je v brakično močvirje, enega najredkejših in najbolj ranljivih habitatov z veliko pestrostjo rastlinskih in živalskih vrst. Zatok spada med ornitološko najpomembnejša področja v celi Sloveniji. Ptice ga uporabljajo kot prezimovališče, selitveno postajo in gnezdišče (Makovec et al., 1993; Škornik et al., 1990; Sovinc, 1996; Škornik, 1990).

Ureditve ornitološkega rezervata v Škocjanskem zatoku, ki ga predlaga projekt, bi primerno razrešila večino danes obstoječih težav v prostoru. Škocjanski zatok kot naravni park vključuje v zeleno vodni pas, ki obdaja staro mestno jedro Kopra. Naravni park bi postal področje za sprostitve napetosti, ki nastajajo ob neskladnih dejavnostih v okolici zatoka. Park bi nudil lep pogled z okoliških gričev ter s ceste in železnice, ki pripeljeta v Koper. Vtis o mestu bi bil tako mnogo bolj prijeten in zanimiv, saj bi bil Koper s te strani videti kot

Prikaz ureditve ornitološkega rezervata.
Scheme of the ornithological reserve's arrangement.

otok. Z ureditvijo rezervata bi očistili Badaševico, Aro in preliv z morjem, poglobili in očistili bi dno zatoka in odstranili smetišče ob robu vodne površine. Kot številna obalna močvirja bi tudi Škocjanski zatok ob primerni ureditvi deloval kot ogromna naravna čistilna naprava.

Osnovni namen naravnega rezervata je zaščita biološke pestrosti, rastlinskih in živalskih vrst. Skladno s tem mora biti naravni park netržno in neturistično usmerjen. Z upoštevanjem tega bi lahko vanj vnesli tudi druge programe. Naravni park bi poleg osnovne pridobil tudi informativno, izobraževalno, vzgojno in rekreacijsko vlogo. Območje bodočega naravnega rezervata leži tik ob starem mestnem jedru in ga lahko obogati tudi programsko, saj je v samem mestnem jedru in okoliških naseljih le malo urejenih parkovnih površin, zaradi prisotnosti Luke v samem mestu pa je okrnjen tudi stik prebivalcev z morjem. Naravni rezervat bi lahko deloval kot alternativna oblika mestnega parka. S tem bi se bivalna kultura mesta povišala. V parku bi prebivalci mesta in okoliških naselij opazovali in spoznavali močvirsko in solinsko rastlinstvo in živalstvo, redke in ogrožene ptice ter ostalo značilno submediteransko vegetacijo. Večina prebivalcev je na Koprsko priseljenih in ne poznajo značilnih močvirskih krajinskih elementov, s katerimi bi se lahko seznanili ob izletih v park in tako pridobili tudi nov odnos do krajine in dediščine. Opazovalna pot skozi rezervat bi lahko delovala kot sprehajališče, v delu rezervata bi v umetno mlako naselili čim več tipičnih predstavnikov rastlinstva in živalstva, kot zanimivost bi uredili ogrado s konji ali oslički.

Vsi posegi v zatok, ki jih predvideva ureditev ornitološkega rezervata, so kar najmanjši in se omejujejo na dopolnjevanje obstoječe prostorske sheme ter iskanje novih povezav in vzorcev znotraj nje same. Pri načrtovanju rezervata so bili uporabljeni obstoječi prostorski členi in ohranjeni obstoječi biotopi, zaradi čim manjšega poseganja v naravne procese. Vsi habitati so

Mateja Kaudek in Martina Tomšič

OBMOČJE NEKDANJE BOLNIŠNICE ZA
TUBERKOLOZNE BOLNIKE V ANKARANU

Osnovni namen naloge je bilo preoblikovati in oživiti razvrednotene prostore ob morju v območju nekdanje bolnišnice za tuberkulozne bolnike v Ankaranu. Na severu območje omejuje cesta Bivje - Ankaran - Lazaret, na jugu morje, na vzhodu luška napajalna cesta in na zahodu stranska cesta proti Sv. Katarini.

Tako kot v večjem delu slovenskega obalnega pasu sta tudi tu v ospredju problema intenzivne urbanizacije obale in propadanje naravnih in kulturnih spomenikov. Obenem se s širjenjem Luke vse bolj zmanjšuje del dostopnega obalnega pasu. Za to območje obstajajo ureditveni načrti, ki predvidevajo v zalivu ureditev še tretjega pomola ter namestitve centra slovenske vojske v nekdanji ankaranski bolnišnici. Posledica tega bo pretvorba obravnavanega prostora v nadzorovano območje in s tem zaprt prost dostop do morja kot splošne javne dobrine.

Park pod cesto Bivje - Ankaran, ki je nastal v začetku tega stoletja v sklopu zdraviliških objektov, predstavlja eno največjih parkovnih ureditev v območju občine Koper. Kljub izredni dendrološki pestrosti ostaja park, kakor tudi arhitekturno edinstveni objekti nekdanje bolnišnice v njem, prepuščen času. Z zasipavanjem morja je poleg tega prostor izgubil svojo glavno kvaliteto - stik z morjem.

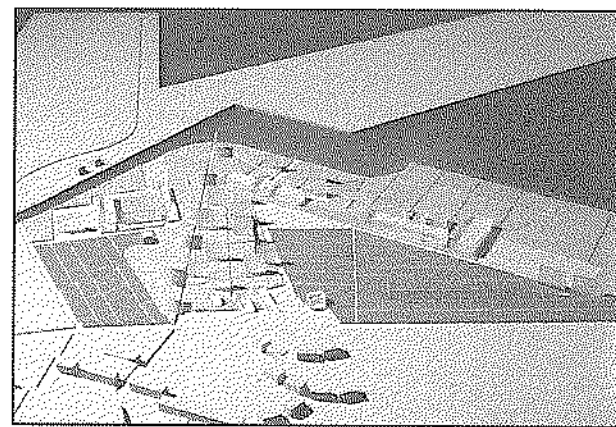
Ob upoštevanju programa in usmeritev, izdelanih za obravnavano območje tretjega pomola, sva predvideli posege, ki bi na novo ovrednotili izginjajoče kvalitetne prvine v prostoru. Pri razvrščanju programov sva upoštevali kriterije sorodnosti, različne introvertiranosti in predvsem primernosti prostorskih danosti za posamezen program: tako programu Luke ob reguliranem kanalu sledi program centra slovenske vojske, kampus v objektih nekdanje bolnišnice ter program primorske univerze ob JZ robu parka. Pri oblikovanju nove prostorske zasnove je imel pomembno vlogo obstoječi kanal; z njegovo regulacijo sva oblikovali ločnico med Luko in ostalim območjem, z razširitvijo njegovega ustja pa omogočili dostop plovil do centra slovenske vojske ter vpliv morja globlje v naravno zaledje. Nov pomol Luke sva oblikovali glede na določila danega prostora: ob potrebi po dodatnih operativnih površinah sva predvideli njegovo širitev v zaledje. Center slovenske vojske sva zasnovali kot vase usmerjen sistem posameznih stavbnih blokov, objekt stare bolnišnice sva namenili kampusu, v obstoječih obcestnih stavbah pa sva predvideli javni program, ki bi služil univerzi in naselju Sonček. Tretjo univerzo z vsemi ustreznimi športnimi površinami sva umestili ob JZ robu parka in ga na ta način vključili v širši program kot sestavni del javnih površin, pri njegovi krajinski ureditvi pa sva upoštevali

oblikovani z nasipi, kanali, lužami, poloji in trstičjem.

Poloji so nekaj centimetrov visoke muljaste sipine. Tu ptice gnezdiijo in nabirajo hrano. Da bi bili pred vetrovi in valovi kar najboljše zaščiteni, so razčlenjeni v smeri brezvetrja. Luže ležijo v smeri največjega zatišja vetrov. Nagnjene so pod kotom 75° glede na smer najpogostejšega pihanja, kar pomeni tudi smer nagiba trsja, ki tako luže delno zakrije in še dodatno zaščiti pred vetrom. Kanali ležijo v smeri najmočnejšega juga. Ta smer zagotavlja hitro namakanje in prelet. Tudi trstičje zaradi vetra raste v isti smeri, kar zagotavlja minimalno zaraščenost in odprtost kanalov. Rob trstičja nudi pticam hrano in predvsem zavetje, zato je prav tako kot luže za gnezdenje razčlenjen v smeri brezvetrja.

V Škocjanskem zatoku so urejeni štirje različni habitati, ciljno usmerjeni k določenim vrstam ptic kot gnezdišča, prezimovališča ali selitvene postaje. Brakično močvirje in izlivi rek predstavljajo veliko sklenjeno vodno površino. Ustje reke Badaševica je urejeno kot sanitarno močvirje, zasajeno s trsjem, ki deluje kot čistilna naprava za organske odplake in težke kovine. Plitvine in poloji ležijo v odprti vodni površini in predstavljajo izoblikovanost dna, ki se dvigne nad pas plimovanja. V nadomestnem biotopu trstičje, značilno za zatok, raste v dveh oblikah: v okoli 20 metrov širokih pasovih in ob kanalih. Sladkovodno močvirje leži na Bonifiki, depresijskem območju med trstičjem in rečico Aro, zaradi že prej obstoječe mreže kanalov, ki pomagajo uravnavati vodni nivo močvirja.

V naravnem rezervatu so urejeni tudi naravovarstveno središče, opazovalne poti in opazovalnica. V sklop sodijo še preletovalnica za divje ptice, ograda za konje in mlaka kot živa maketa rezervata, namenjena predvsem ogledu šolskih skupin.

Preureditve območja nekdanje bolnišnice v Ankaranu z vnosi programov Luke Koper, slovenske vojske in primorske univerze.

Rearrangement of the area of the former Ankaran hospital with entries of the programmes made by the Port of Koper, Slovene Army and the Primorska University.

predvsem različne robne pogoje: bližino morja in ceste. Za razliko od centra slovenske vojske je kompleks tretje univerze zasnovan kot odprt sistem, ki se povezuje z okoliško naravo in morjem.

Urša Komac

POTI PO POZABLJENI DEŽELI¹

Poti po pozabljeni deželi so ena od oblik iskanja smisla in identitete in predstavljajo beg iz zmede sodobnega sveta. Prvobitni stik z naravo, telesna aktivnost ter socializacija imajo največje možnosti, da s svojimi prvinskimi vrednotami zmanjšajo človekovo negotovost in občutek nemoči v informacijski družbi. V stiku z naravo istrske krajine, s telesno dejavnostjo in s krepitevijo osebnih odnosov bi se človekov jaz lahko bolj dejavno spopadel s paranoično utesnjenostjo, ki jo prinaša sodobna družba.

V okviru tega projekta naj bi za razvoj prostočasnih in rekreativnih dejavnosti, ki se odvijajo v odprtem prostoru, nastalo omrežje turističnih poti. Na območju Slovenske Istre naj bi se razvilo enotno označeno omrežje peš, kolesarskih in jahalnih poti z urejenimi izhodišči, razgledišči in počivališči z vključeno gostinsko ponudbo. Projektne dejavnosti so sestavljene iz dveh delov. V prvem delu gre za vzpostavitev omrežja kolesarskih, konjskih in peš povezav, v drugem pa za njihovo označitev z arhitekturno-krajinskimi poudarki ob poteh. Povezave so speljane po obstoječih ali zaraščenih poteh, označitev poti je zadržana in kar se da minimalna. Pri načrtovanju poti in ureditvah ob njih izhajamo iz obstoječih danosti krajine. Poleg naravnih vrednosti so to predvsem arheološke, zgodovinske, umetnostne, arhitekturne, etnološke in krajinske zanimivosti, vključena pa je tudi gastronomska in enološka ponudba. Povezave so razdeljene na dolinske in na razgledne odseke in imajo predvidena izhodišča, razgledišča in počivališča.

Za načrtovanje v odprtem prostoru je poleg družbenih sprememb in lokalnih posebnosti vselej pomembno tudi upoštevanje regionalne razsežnosti prostora. Pri projektu smo izhajali iz dejstva, da je območje Slovenske Istre kot regija zaključena celota, ne glede na njeno razdelitev na štiri občine. Območje, ki ga obravnavamo, obsega dobrih 400 km². Na severu in na jugu je omejeno z državnima mejama Italije in Hrvaške, na severovzhodu pa z naravno-geografsko mejo polotoka Istre, ki poteka po reki Glinski ter po Slaviški in Kojniško-Zbevniskem pogorju. Glavni žili omrežja, ki

potekata po največjih razvodnicah v Slovenski Istri, predstavljata osnovo za krakasto zasnovano transverzalo pot in preko krožnih poti omrežje povezuje s sosednjimi regijami in državami.²

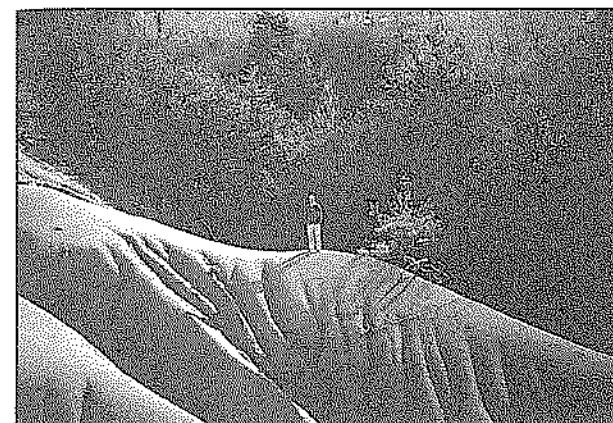
Regionalni pomen načrtovanega omrežja poti je v povezavi urbanizirane obale z avtentičnim zaledjem, ki kljub pestrosti krajine in edinstveni naravni in kulturni dediščini z bogato zgodovino še vedno velja za pozabljeno deželo.

Projekt bo pripomogel k dvigu zavesti o vrednotah v domačem okolju.³ S tem se bo pridružil številnim pobudam, ki vznikajo po istrskih vaseh in se kažejo v povečanem zanimanju za ljudsko izročilo in lokalne zanimivosti.

V Slovenski Istri bo omrežje v mnogih vidikih povečalo možnosti za oživitve podeželja in enakomernejši razvoj regije. Omrežje poti predstavlja osnovo za razvoj dodatnih turistično-gostinskih in obrtnih dejavnosti na podeželju, za turizem na obali pa je privlačna dopolnilna ponudba. Celovit in strokoven pristop bo preprečil stihijski razvoj rekreativnih dejavnosti, ki že danes povzročajo okoljsko škodo in nezadovoljstvo med domačini. Z oživitvijo projekta bo krajina z okoljsko ozaveščenimi opazovalci pridobila stalni nadzor nad dogajanjem v prostoru, kar bo pripomoglo k zmanjševanju nedopustnih posegov, kot so divja odlagališča smeti in črne gradnje. V pozabljenih krajih se bo pojavil okoljsko bolj zahteven turist, ki se ne bo hotel zadovoljiti z množičnim turizmom na obali. V zaledju Slovenske Istre bodo lahko z oživitvijo avtentične krajine v zavesti ljudi že v bližnji prihodnosti domačin, turist in novi stanovalec informacijske družbe varovali in ohranjali bogato naravno in kulturno dediščino.

- 2 Pri projektu aktivno sodelujemo s strokovnimi skupinami iz Slovenije, Italije in Hrvaške, s političnimi organi iz Slovenske Istre in Ljubljane, sprejemamo pa tudi različne lokalne pobude, ki so kakorkoli povezane s projektom. Tako smo s pomočjo domačinov in kolesarske sekcije Obalnega planinskega društva izvedli že tri čistilne akcije in očistili poraščeno pot od Abramov do Karlov na Pregarski planoti. Še vedno smo pripravljeni na dodatne pobude in razširitev projekta, ker se zavedamo, da več glav tudi več ve. Hkrati ima projekt prihodnost le, če tudi domačini v njem spoznajo lastni interes.
- 3 Nekateri strokovnjaki nas opozarjajo na pojav novega lokalizma (Strassoldo, 1990). Ta naj bi nastal kot posledica spremembe časovno-prostorske organizacije življenja v informacijski družbi. Z novo tehnologijo bo imelo vse več ljudi možnost uživanja življenja na podeželju. Ti naj bi imeli na nova okolja zelo pozitiven vpliv, pogosto naj bi se borili za ohranjanje lokalnega načina življenja in imeli naj bi navdušen odnos do lokalne skupnosti. V tem smislu se kažejo realne vizije o možnostih obnove propadajočega stavbnega fonda, saj bi prav kapital novih stanovalcev s pomočjo pametne politike lahko pripomogel k obnovi pozabljene kulturne dediščine v Slovenski Istri. Tudi bodoči stanovalci, ki se bodo začasno ali trajno preselili v Slovensko Istro, so potencialni uporabniki našega omrežja poti.

¹ Soavtor pri izvedbi projekta: Igor Maher, dipl. biol., strokovna konzultanta; prof. Janez Koželj, d. i. a., Fakulteta za arhitekturo, in doc. dr. Darko Ogrin, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.

Erozijsko žarišče Babe pri Predloki kot počivališče v naravni krajini.

Erosive focal point at Babe near Predloka as a resting place in natural landscape.

LITERATURA

- Jarnjak, M. (1996): Okoljevarstvena problematika Škocjanskega zatoka. Annales 9/96. Koper, 253-258.
- Makovec, T., Mozetič, B., Kaligarič, M. (1993): Oaza na pragu Kopra. Gea 3,8: 7-9.
- Razvojni projekt Koper 2020 (1994). Študija Mestne občine Koper. Koper, Mestna občina Koper.
- Sovinc, A. (1996): Renaturacija Škocjanskega zatoka. Annales 9/96. Koper, 245-252.
- Škornik, I., Makovec, T., Miklavc, M. (1990): Favnišni pregled ptic Slovenske obale. Varstvo narave 16. Ljubljana.
- Škornik, I. (1990): Škocjanski zatok - življenje in smrt nekega zaliva. Proteus I. Ljubljana.
- Tonin, Vanja (1993): Vodnogospodarska in ekološka ocena sprejemljivosti posegov na Slovenski obali z aplikacijo na urejevanju Škocjanskega zaliva, II. del. Študija. Ljubljana, Vodnogospodarski inštitut.

Manca Plazar

Mednarodna konferenca "COAST WISE EUROPE INTERNATIONAL CONFERENCE: FLOWS IN THE NORTHERN ADRIATIC SEA 98"
Izola, 12.-14. 07. 1998

Mednarodno konferenco, ki je potekala v okviru širšega, večletnega programa Coast Wise Europe, so skupaj organizirali Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, Urbanistični inštitut R Slovenije, Fakulteta za arhitekturo Univerze v Zagrebu, Istituto Universitario di Architettura di Venezia in Academy of Architecture and Urban Planning RAG, Rotterdam. Konferenca so se poleg ostalih udeležili tudi mentorji arhitekturne delavnice

"Coast Wise Europe International Workshop on Flows in the Northern Adriatic Sea 98", ki je predstavljala nadaljevanje mednarodne konference in je od 15. do 27. 07. 1998 potekala v treh mestih: Izoli, Rovinju in Benetkah.

Osrednje teme konference so bile regionalni vidiki planiranja obal in upravljanja z obalami, pregled relevantnih nacionalnih razvojnih strategij in prakse v Hrvaški, Italiji in Sloveniji ter primerjave severnojadranske regije z ostalimi obalnimi regijami. Kot teme posebnega pomena v obravnavani regiji so organizatorji določili turizem, transport, kulturno in gospodarsko izmenjavo ter okoljsko zaščito.

V uvodnem nagovoru so udeležence konference pozdravili Lučka Azman Momirski (Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, Slovenija), Fedja Košir (Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, Slovenija) in Kaliopa Dimitrovska Andrews (Urbanistični inštitut RS, Ljubljana, Slovenija). Maarten Struijs (Academie van Bauwkunst, Rotterdam, Nizozemska) je predstavil izhodišča projekta Coast Wise Europe in načrtal okvir mednarodne konference in delavnice Flows 98. Marco Venturi (Istituto Universitario di Architettura di Venezia, Italija) je v svojem prispevku o evropskih trendih v prostorskem planiranju predstavil pojavnost nove urbane strukture in pojavljanje številnih novih trendov, ki z vedno večjo dinamiko vplivajo na prostorske procese tudi v severnojadranski regiji. Zlasti je opozoril na razpad starega vzorca center - periferija ter pojav prostorske omrežnosti. Anna Marsons (Istituto Universitario di Architettura di Venezia, Italija) je v svojem prispevku obravnavala integrirano upravljanje z obalnimi območji; pristop, ki postaja vedno bolj razširjen v območjih velike ranljivosti okolja in pritiskov prebivalstva. Po splošni pojasnitvi trendov in pojmov je detajlno predstavila še primer Benetk in Furlanije - Julijske krajine, pri čemer se je osredotočila na po-glavitni konflikt med akterji in možne načine reševanja konflikta preko strategij upravljanja.

Drugemu delu konference je predsedovala dr. Kaliopa Dimitrovska Andrews. Vladimir Braco Mušič (Urbanistični inštitut RS, Ljubljana) je predstavil zgodnje primere regionalnega planiranja v Severnem Jadranu s posebnim poudarkom na vlogi Koordinativnega regionalnega plana za Severni Jadran, pripravljenega pod okriljem Razvojnega programa Združenih narodov in jugoslovanske federalne vlade. Sledila sta prispevka predsedujoče in Anteja Marinovića Uzelca (Fakulteta za arhitekturo, Zagreb, Hrvaška), ki je obravnaval razvoj konceptualnega in planskega procesa na območju Jadrana na Hrvaškem v obdobju 1960-72, pri čemer je našel aktivnosti in opredelil njihov pomen. Prispevek Jana Kuligovskega (VASAB 2010 v-ce Secretary, Gdansk, Poljska) in Jaceka Zaucha (VASAB 2010 v-ce Secretary, Gdansk, Poljska) je obravnaval izredno zanimiv primer medvladnega programa sodelovanja na področju strateškega prostorskega planiranja in razvoja v baltski regiji

VASAB 2010 (Visions and Strategies around the Baltic Sea 2010), katerega izkušnje bi lahko koristno uporabili tudi v severnojadranski regiji, saj je splošni položaj podoben.

Tretjemu delu konference je predsedoval Vladimir Braco Mušič. Slavko Mezek (Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana) je predstavil slovenske izkušnje pri uvajanju programa Integrirano upravljanje z obalnim območjem. Jana Gojanovič Purger (Občina Izola, Slovenija) je predstavila prostorsko planiranje in probleme na ravni občine. Igor Jurinčič je v svojem prispevku predstavil bolj specifične, predvsem geografske vidike.

Anna Marsons je predsedovala četrtemu delu konference, v katerem sta poleg nje sodelovala še dva italijanska predstavnika: Alberto Bernstein (Consortio Venezia Nuova, Benetke, Italija) in Marco Venturi, pri svojih predstavitev pa so se osredotočili na bolj regionalne vidike.

Drugi dan konference se je pričel s petim delom, ki mu je predsedovala Sonja Jurković (Fakulteta za arhitekturo, Zagreb, Hrvaška) in kot edina predavateljica predstavila prispevek z naslovom Problemi istrske regije, v katerem se je osredotočila na planske metode, s katerimi bi bilo mogoče zaščititi obstoječo avtohtonost območja.

Šestemu, splošnemu delu konference je predsedoval Guus Vreeburg (Academie van Bauwkunst, Rotterdam, Nizozemska). Zlata Ploštajner (Urbanistični inštitut RS, Ljubljana, Slovenija) in Manca Plazar (ZRS, Koper, Slovenija) sta predstavili splošne in lokalne vidike čezmejnega sodelovanja med Italijo in Slovenijo. Prispevek Igorja Kalčiča (Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana, Slovenija) je prikazal arhitekturne možnosti razvoja turistične infrastrukture na slovenski obali.

Zaključke konference sta povzela Guus Vreeburg in Ivan Stanič (Urbanistični inštitut RS, Ljubljana, Slovenija). Spoznanja sta strnila v več točk, ki naj bi predstavljale izhodišča za potek arhitekturne delavnice.

Žal se več avtorjev, ki so poslali povzetke izredno zanimivih prispevkov, konference zaradi drugih obveznosti ni moglo udeležiti. S tem je sama vsebina konference morda nekoliko izgubila na celovitosti, ki so si jo organizatorji prizadevali doseči, vendar je ostalo več časa za izredno kakovostne debate ob zaključku vsakega sklopa predavanj.

Stane Bernik: SLOVENSKI PLAKAT DEVETDESETIH LET
Društvo oblikovalcev Slovenije, Ljubljana 1997,
123 strani.

Sredi preteklega leta (1997) je dr. Stane Bernik, eden redkih avtorjev, ki se pri nas (sistematično) ukvarjajo s

teorijo oblikovalske stroke, sicer pa tudi redni profesor na Oddelku za oblikovanje pri Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, objavil še eno aktualno delo o slovenskem plakatu. Bernik raziskuje tematiko plakata na tistem mestu, kjer je zaključil prejšnje delo, objavljeno l. 1988/89 pod naslovom Plakat in znak. Na prehodu osemdesetih v devetdeseta leta ugotavlja pomembno komunikacijsko oz. propagandno vlogo plakata v kontekstu takratnih družbenih sprememb. Tako (nehote?) stopi v ospredje politični plakat kot ena izmed treh zvrsti, po katerih razporeja posamezne pojave problemske sklope. V določenih zgodovinskih, prelomnih obdobjih ima prav sporočilnost političnega plakata lahko izredne učinke, zlasti če se preplete z emotivnim dejavnikom. V zvezi s to problematiko se s sociološkega vidika zastavlja vprašanje, kje so etične, moralne in razumske razmejitve takega početja, v čem je njegov smisel in ali je na tak način možen prispevek političnega plakata, denimo, k boljšemu razumevanju nekega spora, problema ali kar vojne. Morda celo k njihovi razrešitvi, kar se mi zdi kot edina pozitivna težnja, tudi edina smiselna pri povezovanju vloge plakata s katerimikoli družbenimi spremembami kjerkoli. Najbrž je prav politični plakat tista zvrst, pri kateri pride do izraza (ne)sodelovanje še katere druge stroke, da ne bi zdrknili na raven pritlehnega manipulativnega množičnega medija. Seveda pa je v končni fazi vselej potrošnik tisti, ki se bo, glede na stopnjo svoje ozaveščenosti, zapletel ali pa ne v (možne) provokacijske pasti. Vse kaže, da slovenskemu političnemu plakatu ne gre obešati tako velikih in težkih nalog, še zlasti ne današnjemu. Temu v prid govori tudi ugotovitev, da mu ni uspelo v zadovoljivi meri izrabiti možnosti, ki jih sedaj ponuja govorica političnega pluralizma.

Skozi strokovno sito se pri nas stežka prebije tudi reklamni, propagandni ali komercialni plakat. Tudi manj pozornemu opazovalcu površin, namenjenih plakatiranju, listanje po novi Bernikovi knjigi ne bo osvežilo spomina: med reproduciranimi plakati je komaj kakšen, ki nam je znan na prvi pogled. Pojav novih vizualnih medijev, nazadnje elektronskih, zagotovo zapleta pomen ali vsaj vlogo plakata v sodobnem oglaševanju. V naši vizualni zavesti se najhitreje zasidrajo popularni jumbo ali tabelni (večdelni) mestni in obcestni plakati kot izjemno agresivni, ki učinkujejo bolj po formatu kot po kvaliteti. Po strokovni oceni jih odlikujeta predvsem usodni povezavi nedomišljenega slogana s psihološko nerazumljivimi karakterizacijami portretirancev. Z urejanjem posebnih svetlobnih izložb na posebnih komunikacijskih točkah v slovenskih mestih naj bi vrnili osrednje mesto klasičnemu (intimnemu) formatu plakata.

Tak se je verodostojno ohranil v kraljujoči zvrsti kulturnega plakata, ki se je dodobra uveljavil že v sedemdesetih letih, predvsem gledališki. Tudi ta je bil vezan na povsem določeno vlogo etabiliranja novih

eksperimentalnih gledališč (npr. ljubljanskega Gleja idr.), tako da je inovativne dejavnosti razširjal izven scene.

Že od samih začetkov svoje pojavnosti (sredina 19. stoletja) plakat prečiščuje svoje funkcije. Poleg gledališkega se je pri nas uveljavil tudi likovni, predvsem razstaveni, ki je lahko galerijski, muzejski itd. Prav na tem področju se je izjemoma uveljavil koprski oblikovalec Vojko Tominc, ki je v izboru edini južno-primorski avtor - če izvzamemo nekdanjo Koprčanko Evito Lukež, ki pa deluje v Ljubljani. Tominc je predstavljen v družbi več kot 60, po mnenju dr. Staneta Bernika ter oblikovalske stroke najboljših afišistov oz. oblikovalcev, ki se bolj ali manj pogosto lotevajo plakatov. Njegovo delo je v knjigi zastopano kar s štirimi plakati (povprečje je s tremi), ki po mnenju stroke spadajo med dvesto najboljših. Posebej ga je izpostavila spremljajoča razstava s podnaslovom Oporne točke kot enega ključnih avtorjev slovenskega plakata devetdesetih let. Njegov opus, ki je v smislu zastopanosti novjših del pomanjkljivo upoštevan, na svojevrsten način odraža razmerja plakatnega prizorišča pri nas: gre za avtorja t. i. kulturnega plakata, ki se je (zlasti gledališki) dodobra uveljavil že v 70. letih. Tominc svoj oblikovalski interes usmerja zlasti k razstavnemu (likovnemu) plakatu - spomnimo se vidnejših plakatov za razstave, denimo, Zmaga Jeraja, Vena Piona ali Marina Marinija. Manj ga pritegujeta politični plakat, ki je razočaral s svojo nezmožnostjo izkoriščanja politične svobode, in pa propagandni (reklamni ali tržni), ki ga Tominc tako rekoč prezre. Prispevku posameznih avtorjev Bernik posveča še najmanj prostora, kar je povsem razumljivo, saj gre za obravnavo tematike tu in zdaj - devetdeseta leta še tečejo. Predvsem poskuša umestiti plakat devetdesetih v širše okvire oblikovalske stroke. Preglednemu tekstovnemu delu sledijo številne barvne reprodukcije prav vseh plakatov, ki so prišli v izbor in jim je umestno prepuščena glavna beseda. V zadnjem sklopu pa so še vzorno urejeni biografski podatki avtorjev, kar zelo pripomore k temu, da hitro najdemo tisto, kar iščemo. Seveda pa ima aktualnost tematike tudi svoje pomanjkljivosti. Tako pri nekaterih avtorjih (mdr. tudi pri Tomincu) ni zastopan celotni opus devetdesetih, gre torej za tehnične pomanjkljivosti specifične načina spremljanja njihovega delovanja. Strokovni kriteriji so tudi brezkompromisno zavrnili vse računalniško zasnovane plakate. Računalniška obdelava danes v veliki meri prevzema nekdanjo vlogo tiskarskega procesa, z razvojem katerega se je razvijal tudi sam plakat. Da pa se bo treba s to problematiko sistematično ubadati, kaže podatek, da je bilo računalniško zasnovanih kar dve tretjini (zavrnjenih) plakatov; izbor se je nato omejil na preostalo tretjino. Iz tega lahko sklepamo, da naročniki večinoma slepo zapajo zgolj in samo tehnični izvedbi. Posledica tega je, da okoli sebe (vsi) gledamo temu ustrezne plakate.

V nekaj mesecih po izidu se je odmevnost knjige Slovenski plakat devetdesetih let ves čas stopnjevala. V manj kot pol leta se je v Ljubljani dvakrat zgodila istoimenska razstava Slovenski plakat devetdesetih let - Oporne točke, ki je delovno vezana na knjigo in z drugo obliko predstavitvenega medija dopolnjuje tisto, kar v knjižni obliki ni izvedljivo. Imenitna knjiga pa je bila na zadnjem ljubljanskem knjižnem sejmu odlikovana z najvišjo nagrado, in tako je smiselno sklenjen krog tematike, ki jo obravnava oz. se je obravnavana tematika neposredno dokazala tudi v povsem oprijemljivi izvedbeni praksi, predvsem po zaslugi njenega oblikovalca Matjaža Vipotnika, enega tistih afišistov, ki je v stroki že zapisan z velikimi črkami.

Lili Bojanić

Minka Lavrenčič Pahor: PRIMORSKI UČITELJI 1914-1941. Prispevek k proučevanju slovenskega šolstva na Primorskem. Odsek za zgodovino narodne in študijske knjižnice v Trstu. Trst 1994, 542 strani.

Marija (Minka) Lavrenčič Pahor, danes devetdesetletna upokojena učiteljica, je bila rojena 1. aprila 1908 v Podragi pri Vipavi in je maturirala na učiteljski v Tolminu. Leta 1930 je izgubila službo učiteljice in se je preselila v Jugoslavijo, kjer je z možem Dragom Pahorjem, tudi učiteljem, službovala v Trbovljah. Po nemški zasedbi Slovenije in internaciji moža se je s sinoma Milošem in Samom vrnila v Podrago. Vključila se je v Osvobodilno fronto, zaradi česar so jo v začetku leta 1943 zaprli. Iz zapore je prišla šele po kapitulaciji Italije septembra 1943. Odtlej je delala kot partizanska učiteljica in šolska nadzornica. Po vojni je prišla v Trst in delala na Opčinah in na Katarini, kjer je leta 1973 dočakala upokojitev.

Takoj po prvi svetovni vojni, že v začetku novembra 1918, je Kraljevina Italija okupirala Slovensko primorje, vso Istro ter nekaj hrvaških otokov in Zadar. Že tedaj začetno raznarodovanje se je še okrepilo po priključitvi teh predelov Italiji po rapalski pogodbi z 2. 12. 1920 in doseglo svoj vrh po objavi Gentilejeve fašistične šolske reforme s 1. oktobra 1923. S to reformo so bile ukinjene slovenske in hrvaške šole, kar je trajalo do leta 1929.

Minka Lavrenčič Pahor je skupaj s svojim možem in otroki doživljala trpljenje slovenskih učiteljev na Primorskem. Po upokojitvi je kot sodelavka zgodovinskega oddelka Narodne in študijske knjižnice v Trstu zbiralala in urejala dokumentacijo o zgodovini slovenskega šolstva na slovenskem etničnem ozemlju v Italiji. Ob tem je nastala knjiga Primorski učitelji 1914-1941, ki jo je izdal zgodovinski oddelek Narodne in študijske knjižnice v Trstu, knjiga, ki govori o trpljenju slovenskih učiteljev v tem obdobju. V uvodu knjige je avtorica

zapisala, da je bilo delo zamisel moža Draga Pahorja iz leta 1973, da bi se ob 50. obletnici Gentilejeve reforme zapisale in objavile usode pregnanih primorskih učiteljev, ki jih je ta reforma razgnala na vse strani. Preteklo je dvajset let od te zamisli, ko je bila knjiga napisana, objavljena in poklonjena živim ter umrlim trpinom ter njihovim otrokom, vnukom, učiteljem in vsem njihovim prijateljem.

O knjigi je Ciril Zlobec zapisal, da avtorica v njej govori o najbolj rafiniranih in najbolj brutalnih metodah fašističnega raznarodovanja, ker so fašisti pri njem uporabili najbolj nemoralno orožje - prepoved in zatiranje maternega jezika. To tragedijo je popisala Minka Lavrenčič Pahor. Zbrala je imena in vse potrebne podatke o vseh primorskih učiteljih, ki jih je prizadela Gentilejeva šolska reforma.

Na slovenskem ozemlju, ki je po rapalski pogodbi pripadlo Italiji, je bilo 15. julija 1914 326 javnih šol s slovenskim učnim jezikom. Šole so bile enorazrednice z enim učiteljem ali z več razredi in z več učitelji.

V Jugoslavijo je emigriralo 365 učiteljev. Pod fašizmom je bilo odpuščenih 168 ljudi in tudi 15 takih, ki so bili rojeni na k Italiji priključenem ozemlju in niso dobili italijanskega državljanstva. Predčasno je bilo upokojenih 20 učiteljev. Od učiteljev, ki so bili službeno premeščeni v notranjost Italije, jih je pozneje 87 emigriralo v Jugoslavijo, 64 pa jih je ostalo v Italiji. Na 403 straneh od skupnih 544 v knjigi so objavljeni podatki o življenju in službovanju učiteljev. Pod naslovom Križev pot primorskih učiteljev so na petdesetih straneh podani krajši biografski podatki o 180 učiteljih.

Na začetku tega dela knjige avtorica navaja besede iz knjige Lava Čermelja Spomini na moja tržaška leta: Slovenci in Hrvati, ki bodo živeli pod Italijo, so slutili svojo težko usodo, toda njihovo trpljenje se je začelo že pred nastopom fašizma, od prvih dni, ko je italijanska vojska stopila na slovenska in hrvaška tla. Tiste dni se je vodila vojna za vsakega našega posameznika in upravičeno lahko govorimo o genocidni politiki fašističnega režima do Slovencev in Hrvatov.

To je bil pravi križev pot primorskih in tako tudi istrskih učiteljev in učiteljic.

Knjigo je napisala dolgoletna sodelavka Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Izdaja knjige je bil najlepši način, s katerim se je Knjižnica poslovala od svoje sodelavke, avtorica pa z njo ni mogla dati večjega priznanja svojim kolegom, ki so skupaj z njo pisali eno težkih obdobji zgodovine slovenskega šolstva.

Božo Jakovljevič

Minka Lavrenčič Pahor.

FOIBE E ESODO. Allegato al n. 3 di Tempi & Cultura, rivista semestrale dell' Istituto Regionale per la Cultura Istriana, anno II, inverno 1997-primavera 1998.

L' Istituto Regionale per la Cultura Istriana (IRCI) di Trieste, l' istituzione culturale e di ricerca delle organizzazioni dei profughi istriani, ha pubblicato come allegato al n. 3 della sua rivista un fascicolo dedicato alle foibe ed all' c.d. esodo. Come scrive nella sua introduzione il presidente dell' IRCI Arturo Vigni, il fascicolo è indirizzato in primo luogo alle scuole e vuole riempire il vuoto che esisterebbe nella memoria storica degli Italiani riguardo a tali fenomeni.

Il fascicolo è diviso in tre sezioni: Profilo storico, I fatti e Documenti. Tutti i singoli saggi sono anonimi, anche se in copertina vengono indicati come autori del fascicolo Conti, Ceccotti, Delbello, Donato, Pompei, Pupo, Spazzali e Vigni. Fa eccezione il primo contributo, che corrisponde alla prima sezione, del quale però veniamo a sapere solo indirettamente che si tratta del testo riveduto della lezione tenuta da Raoul Pupo nell' autunno 1997 a Rovereto nell' ambito del ciclo di lezioni "La Patria contesa. Trieste, l' Istria, le foibe, l' esodo". Nel suo saggio l' autore cerca di inquadrare foibe ed esodo in un contesto più ampio e di individuare cause e motivi di tali fenomeni. La seconda sezione comprende vari scritti che riguardano aspetti e momenti particolari della storia della Venezia Giulia dal 1918 al 1960 circa. Nell' ultima sezione vengono presentati una serie di documenti, in gran parte già noti, provenienti da archivi italiani, sloveni e croati, nonché una serie di testimonianze e di articoli della stampa del dopoguerra, tutti accompagnati da brevi testi introduttivi. Il fascicolo si conclude con una cronologia del periodo 1918-1956 nella Venezia Giulia e una bibliografia tematica.

Già l' accostamento nel titolo del fascicolo di foibe ed esodo riprende la nota interpretazione, propria alle organizzazioni degli esuli fin dalla loro nascita, che presenta il c.d. esodo come conseguenza delle foibe (presentate a loro volta come tentativo di genocidio degli italiani in Istria). Un' inizio per niente promettente quindi.

Il denominatore comune di tutti i saggi è l' ottica esclusivamente nazionale, di scontro tra nazionalismi, con cui vengono interpretati gli avvenimenti, cosa estremamente limitante per la comprensione delle cause delle vicende storiche della Venezia Giulia. Al lettore viene offerto un quadro semplicistico e deformante, che non riflette la complessità dei fattori che influirono sugli accadimenti. Il legame quasi inestricabile nella Venezia Giulia tra scontro nazionale e scontro di classe è del tutto ignorato. Tutto è ridotto a scontro nazionale, anche per quel che riguarda il periodo immediatamente seguente la prima guerra mondiale, quando anche nella Venezia Giulia a dominare la vita politica e sociale fu in primo luogo lo scontro di classe. Lo scontro nazionale, un fattore indubbiamente presente e importante, viene presentato inoltre come qualcosa di inevitabile, come un dato di fatto, senza che vengano cercate le ragioni della politica "antislava" del fascismo. La storia del movimento nazionale sloveno e croato nella Venezia Giulia e i motivi del suo confliggere con il nazionalismo italiano sono del tutto assenti e rimangono così ignoti al lettore. Lo stesso fascismo è presentato come qualcosa di indefinito, quasi una specie di depravazione dell' animo, senza motivi e cause. Dell' Italia prefascista si afferma che era disposta a riconoscere agli "slavi" tutti i loro diritti nazionali, ma si tacciono i fatti, che sappiamo essere del tutto diversi. La responsabilità per aver portato all' estremo le tensioni nazionali sarebbe così unicamente del fascismo, del quale però, come già detto, non sappiamo da dove provenga, né perché sia nato e si sia affermato. E' così anche la massiccia emigrazione di istriani e dalmati nel dopoguerra viene ridotta sostanzialmente a motivi nazionali, tralasciando le ragioni sociali ed economiche della scelta migratoria. Né si fa cenno all' enorme arretratezza dell' Istria e alle dure condizioni di vita della sua popolazione che indubbiamente influirono sulla scelta di partire.

Ancora una cosa. In alcuni dei saggi vengono adoperati termini come "italianità", "di sentimenti italiani", ecc., molto cari a storici come Pupo e Spazzali. Sarebbe ormai tempo di dare un contenuto chiaro a questi termini. Sono da considerarsi "di sentimenti italiani" anche quegli italiani (e non furono pochi), che si consideravano tali ma combatterono dalla parte dei partigiani sloveni e croati, si dichiararono per l' annessione della Primorska e dell' Istria alla Jugoslavia e rinnegarono la "naturale" dominazione di una pretesa superiore civiltà italiana su quella "slava"? Oppure l' "italianità" viene riconosciuta solo a coloro che difesero

"la tradizionale egemonia degli italiani" ed è inestricabilmente legata al cattolicesimo e al rispetto degli equilibri sociali e nazionali consolidati?

Anche riguardo ad una delle questioni più importanti del c.d. esodo, quella dell' appartenenza nazionale dei profughi, gli autori fanno propria la versione delle organizzazioni dei profughi, che parla di incontestabile italianità dei profughi e dell' emigrazione di massa dall' Istria e dalla Dalmazia come "plebiscito d' italianità". L' introduzione di una pretesa distinzione tra la concezione italiana dell' appartenenza nazionale, che sarebbe basata sulla libera decisione del singolo (e che suona implicitamente superiore e più civile) e quella "slava", che si baserebbe invece sulla nascita ed il "sangue", svaluta completamente anche l' accenno al fatto che oltre agli italiani lasciarono l' Istria anche numerosi croati (ma ci si dimentica degli sloveni). Gli autori dimenticano però alcuni dati che mettono grandemente in dubbio tale interpretazione del problema dell' appartenenza nazionale dei profughi. E' forse segno d' "italianità" il fatto che nel brano tratto dal romanzo *Verde Acqua* di Maria Madieri Magris citato tra i documenti la madre del protagonista si lamenti usando l' intercalare "Oj me meni, oj me meni"? Non mette in discussione l' "italianità" dei profughi il fatto che in un' articolo del 16.1.1959 del settimanale degli ambienti profughi *La Voce Giuliana (Preziosa opera dell' E.I.S.E. in favore degli studenti profughi)* si dica che l' Ente incremento studi educativi aveva organizzato nel 1955 dei corsi a Trieste per bambini profughi che nei loro luoghi d' origine avevano frequentato scuole slovene o croate per "recuperarli alla cultura italiana"? E ben il 41% di questi bambini aveva enormi difficoltà ad esprimersi in italiano! E l' assicurazione, contenuta in un' editoriale del quotidiano filoitaliano di Pola *L' Arena* di Pola del 4.7.1946, che il governo italiano avrebbe aiutato coloro che avessero deciso di abbandonare Pola in ogni modo possibile al loro arrivo in Italia, non mette forse fortemente in dubbio la spontaneità delle partenze e la loro non sollecitazione da parte della fazione filoitaliana?

Nei singoli contributi troviamo anche altre perle. Pupo afferma così che la stragrande maggioranza dei c.d. infoibati erano innocenti, senza che sia peraltro possibile sapere su cosa basi tale opinione. Nei saggi sulle misure snazionalizzatrici del fascismo si afferma che al numero di circa 100.000 sloveni e croati che avrebbero abbandonato l' Istria e la Primorska durante il fascismo, riportato dalla storiografia slovena e croata, debba essere dato solamente un "valore simbolico e militante". Contemporaneamente si sostiene però che nella pubblicazione *L' esodo dalle terre adriatiche. Rilevazioni statistiche*, che riporta l' elaborazione dei dati del censimento dei profughi realizzato dalla più importante organizzazione assistenziale per i profughi, l' Opera assistenza profughi Giuliani e Dalmati, uscita nel

1958 a cura di Amedeo Colella, il numero minimo di profughi riportato sia di 201.440 unità, mentre in realtà in tale pubblicazione ci sono ben due cifre inferiori: quella di 190.905 persone alle quali sarebbe stato riconosciuto lo status di profughi ai sensi della legislazione in materia, e il numero di 150.627 profughi effettivamente rintracciati dai censitori. Anche riguardo al numero dei c.d. infoibati, ovvero deportati e/o liquidati, non stiamo molto meglio, in quanto vengono riportate cifre provenienti dalle fonti più disparate, senza alcuna loro analisi critica. Con il risultato finale di ingenerare nel lettore solamente una gran confusione.

Anche per i documenti pubblicati è assente qualsiasi analisi critica. Così p. es. i testi tratti dagli opuscoli editi dalla più importante organizzazione dei profughi, il Comitato di liberazione nazionale dell'Istria, vengono presentati al lettore senza alcun commento sul carattere propagandistico delle pubblicazioni stesse.

La cronologia è molto incompleta, così per quel che riguarda la repressione degli sloveni e dei croati da parte dello stato italiano nel periodo precedente e durante la seconda guerra mondiale, come anche per quel che riguarda gli avvenimenti del dopoguerra. Vengono infatti citate le misure repressive adottate dalle autorità jugoslave in Istria, mentre non vengono citate le attività di tipo squadrista contro sloveni e militanti della sinistra (riprese già a partire dalla fine del 1945) a Trieste, Gorizia e nella Benecia ed i processi intentati contro ex partigiani ed antifascisti di orientamento filo jugoslavo dalla magistratura italiana ed angloamericana.

La bibliografia, che comprende solo testi in lingua italiana, è ampia e abbastanza completa. Va peraltro valutato molto criticamente il fatto che vi sia stato

inserito il libro *Albo d'oro* di Luigi Papo, lavoro privo di valore scientifico di quello che è un precursore e ispiratore dell'attuale pseudostorico "foibologo" di estrema destra, Marco Pirina. Contemporaneamente gli autori si sono dimenticati di uno dei più seri contributi in lingua italiana sul problema delle foibe, *Foibe e fobie* di Giacomo Scotti, come pure della minuziosa verifica degli elenchi di Pirina di "vittime innocenti degli slavocomunisti" di Trieste, il libro *Operazione foibe a Trieste* di Claudia Cernigoj. Sul tema delle foibe l'unico studio innovativo, che non si accontenta di reinterpretare dati già noti, ma riporta fatti e conoscenze nuovi di basilare importanza, ad essere presente (ma non citato esplicitamente) è il saggio di Nevenka Troha nel volume *Foibe. Il peso del passato* curato da G. Valdevit.

In conclusione vorrei riprendere un'interessante affermazione presente in uno dei contributi del fascicolo. Quella secondo cui il ceto dirigente italiano in Istria non si rese conto fino alla fine della guerra dell'odio che gli strati più bassi, soprattutto sloveni e croati, avevano accumulato verso di esso a causa dei suoi comportamenti. Dopo la lettura di questa pubblicazione dell'IRCI potremmo dire che molto probabilmente il ceto dirigente dei profughi non se ne rende conto nemmeno oggi, in quanto continua a riproporre gli stessi vecchi argomenti e tesi. Il che non sarebbe una cosa di per sé allarmante, se non fosse che la pubblicazione è indirizzata alle giovani generazioni di italiani ed ai loro educatori e non avesse trovato tanto spazio nei media triestini.

Sandi Volk

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU / INDEX TO PICTURES ON THE COVER

SLIKA NA NASLOVNICI: Prikaz ureditve ornitološkega rezervata (Foto: M. Plazar Mlakar)
FRONT COVER: Arrangement scheme of the ornithological reserve (Photo: M. Plazar Mlakar)

1. Koper (Foto/ Photo: D. Podgornik)
2. Izola (Foto/ Photo: D. Podgornik)
3. Piran (Foto/ Photo: D. Podgornik)
4. - 6. Izdelki študentov smeri "Pomoč z umetnostjo na Pedagoški fakulteti v Ljubljani (Foto: H. Carrey)
4. - 6. Products made by the Pedagogical Faculty students in Ljubljana within the "Aid with art" classes (Photo: H. Carrey)

POPRAVEK K 10. ŠTEVILKI ANNALES

V 10. številki Annales je prišlo do neljube pomote pri imenu enega od avtorjev članka Dendrokronološka analiza strešne konstrukcije Župnijske cerkve Sv. Jurija v Piranu (občina Piran, Slovenija). Namesto Beta Bernik-Maechtig se ime pravilno glasi: Beta Benko-Mäechtig. Za napako se opravičujemo.

NAVODILA AVTORJEM

1. ANNALES: *Anali za istrske in mediteranske študije* - *Annali di Studi istriani e mediterranei* - *Annals for Istran and Mediterranean Studies* (do 5. številke: *Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin* - *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* - *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions*) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi (originalno) slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko.

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje **kategorije:**

Izvirna znanstvena dela vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

Strokovna dela prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

Pregledni članki imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

Gradiva imajo ravno tako značaj izvirnih del.

Poročila vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Tak prispevki ne smejo presegati 5 strani.

Mladinske raziskovalne naloge morajo biti urejene kot strokovna dela.

Komentarji so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presegati 2 strani.

Obvestila so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Prispevek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (cca. 10 vrstic) od povzetka (cca. 30 vrstic) in v nasprotju s povzetkom tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil.

V **izvlečku** na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela. Na kratko opišemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili.

Povzetek začnemo s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravični strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji so dolžni definirati in pripisati ustrezne **ključne besede** (pod izvlečkom) članka. Zaželeni so tudi **angleški (ali slovenski) prevodi** ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu. Priporočamo se še za angleški (ali slovenski) prevod povzetka, sicer bo za to poskrbelo uredništvo.

7. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

1. Uvod.
2. Pregled dosedanjih objav.
3. Materiali in metode (Dokazni postopek).
4. Rezultati.
5. Razprava ali diskusija.
6. Zaključek (Sklepi).
7. Zahvala - če avtor želi.
8. Priloge - če je potrebno.
9. Literatura (Viri, Bibliografija).
10. Povzetek (Summary).
11. Izvleček.
12. Ključne besede (neobvezno).

8. Ločimo **vsebinske** in **bibliografske opombe**. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih *pod črto*. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat - torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo (članek) kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki:

Avtor, leto izida in - le če citiramo točno določeni del besedila - tudi navedba strani.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija).

Primer citata med besedilom:

(Grafenauer, 1993, 11).

Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Grafenauer, 1993).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. V: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 9-52.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Gombač, 1996; Grafenauer, 1993b).

9. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. V članku navajamo kratico arhivskega vira v oklepaju med besedilom. Kratico pa razložimo v poglavju o virih na koncu prispevka.

Primer navajanja arhivskega vira v oklepaju med besedilom: (PAK. RAG, 1)

Primer navajanja arhivskega vira v poglavju o virih: PAK. RAG - Pokrajinski arhiv Koper, Rodbinski arhiv Graviš, a. e. (arhivska enota) 1.

Podobno poskušamo ravnati pri uporabi časopisnih virov.

10. Poglavje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote - knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Zbirka. Kraj, Založba. Npr.:

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Verginella et al., 1995)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v zaključeni publikaciji - npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Izdaja. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Verginella, M. (1995): Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

- Opis članka v reviji:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, številka. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Gombač, B. (1996): Osvoboditev Trsta maja 1945. Annales 8/'96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 141-150.

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

11. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za polkrepko,

valovito podčrtano za ležeče.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za bold in italics.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v korekturo. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa (1962), Ljubljana, ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Ljubljana, SAZU-DZS, 13-14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. **ANNALES: Annals for Istran and Mediterranean Studies - Anali za istrske in mediteranske študije** (up to No. 5: *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions - Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin*) is a scientific and research interdisciplinary review covering the humanities, sociology and natural science in the area as stated in the review's subtitle.

2. Articles (papers) written in Slovene, Italian, Croatian and English languages will be accepted. The Editorial Board reserves the right to have them linguistically revised and corrected.

3. Articles should be written on max. 24 pages with double spacing and on one side of the sheet only. On the left side of each page, a 3-4 cm wide margin is to be left. Original photographs, drawings and tables are welcomed, as well as diskettes containing the texts, together with reference to the programme used.

4. Title page of typescript is to include title and subtitle of the article (paper), author's name, any (academic) titles and name of institution by which employed or personal address.

Articles are arranged in the following eight categories:

Original scientific works containing not yet published results of the author's own research. Such works will be reviewed by scientists chosen by the Editorial Board. Authors oblige themselves not to offer their material to any other journal or magazine.

Research works presenting results obtained through research. They too will be reviewed, and authors oblige themselves not to publish them elsewhere.

Review articles bearing the character of original works. These are critical and detailed reviews of literature from various interesting fields of research.

Materials and sources also bearing the character of original works.

Reports include short scientific information on integral research work or a short description of scientific or specialist books or meetings of experts. Such articles are not to exceed 5 pages.

Youth research compositions are to be presented in the same way as research works.

Explanatory comments include topical issues from various fields of research and are not to exceed 2 pages.

Notices include news from various associations and should not exceed 1 page.

5. Articles should include both **summary** and **abstract**.

Abstract is the shorter of the two (with up to 10 lines) and does not include, in contrast to summary (with up to 30 lines), explanatory comments and recommendations.

Abstract is to contain a short description of the pur-

pose and methods of the work and its results. Author should also state why the work has been carried out and why a document has been written about it. References to the already published material are made only if this is the main purpose of the work. Methods: if necessary, work methods and techniques are to be briefly described (new techniques are to be stated only if differing from the already known ones). If no experimental or practical work is described, sources of information are to be given. Results and conclusions may be incorporated. Findings are to be presented as briefly as possible.

At the beginning of summary the essential points of the carried out work are to be presented. Sentences should be concise and not too long. The text is to be written in the third person; verbs may be used in impersonal form only exceptionally. The not so well known abbreviations are to be avoided. Summary is to retain the basic information from the main part of the text, and should not contain anything that does not appear in the main text itself.

6. Authors are obliged to define and state **key words** (below abstract) in their articles. **English (or Slovene) translation** of key words, texts accompanying figures and tables are welcomed, as well as English (or Slovene) translation of abstracts; if this is not convenient, the Board of Editors will provide for it.

7. Texts should include, if at all possible, the following chapters:

1. Introduction
2. Works published to date
3. Material and methods
4. Results
5. Discussion
6. Conclusions
7. Acknowledgements (if desired by author)
8. Supplements (if necessary)
9. References (Sources, Bibliography)
10. Summary
11. Abstract
12. Key words

8. Two kinds of *notes* are distinguished: those regarding the **contents** of the text, and those referring to **bibliography**. The first elucidate the text in even greater detail and are to appear *at the bottom of the page (under line)*. Bibliographical notes, which are to appear in brackets in the text itself, deal with quotations and refer to a precisely stipulated part of the text from some other publication (the page on which quotation appears is to be therefore stated as well) or to a publication (article) as a whole (in this case no page from which the text has been taken is to be stated).

Bibliographical notes are made up of the following details:

Author, year of its publication, and page (but only if a

precisely stipulated part of the text is quoted).

The entire bibliographical data of the quoted and used sources are to be stated under *References* (Sources, Bibliography).

Example of quotation referring to a precisely stipulated part of the text: (Sommerville, 1995, 11).

Example of source quotation as a whole, with no citation: (Sommerville, 1995).

The entire data of this source are to be stated in the references and sources chapter as follows:

Sommerville, M. R. (1995): Sex and Subjection. Attitudes to Women in Early-Modern Society. London-New York-Sydney-Auckland, Arnold.

If a number of works by the same author from the same year are quoted, letters in alphabetical order are to be stated apart from the author's surname and abbreviation of his first name, in order that the sources are clearly divided between each other. Example:

(Sommerville, 1986a); (Sommerville, 1986b).

Bibliographical note can also be a part of the note referring to the contents and is to be written in the same way, i.e. in brackets within the note referring to the contents.

Separate works or source quotations under the same note are to be separated with semicolon. Example: (Sommerville, 1986b; Counce, 1994).

9. When quoting archive sources, the archive is to be stated first, then the name of the fund or collection and shelfmark. The abbreviation of archive source is to be stated in brackets in the text of the article. The abbreviation is to be explained in the references chapter at the end of the article.

Example of citing archive source in brackets in the text itself: (ASV. CSM, 240).

Example of citing archive source in the reference chapter: ASV. CSM - Archivio di Stato di Venezia. Cinque Savi alla Mercanzia, fasc. 240.

Review sources are to be stated in the same way.

10. The references and sources chapter is compulsory. Bibliographical data are to be stated as follows:

- Description of **integral publication**:

Author (year when published): Title. Volume - Collection. Place of publication, published by. Example:

Counce, S. (1994): Oral History and the Local Historian. Approaches to local history. London and New York, Longman.

If there are *more than two authors*, the work can be also cited as:

(Matthews et al., 1990, 35)

If a specific part from an integral publication is quoted, the page numbers from which the quotation has been taken are to be added to the above description.

- Description of the **article (paper) in integral publication** - e.g. text in a collection of scientific papers: Author (year of its publication): Title of the paper. In: Author of the book: Title of the book. Volume - Collection. Place of publication, published by, pages from - to. Example:

Matthews, R., Anderson, D., Chen, R. S., Webb, T. (1990): Global Climate and the Origins of Agriculture. In: Newman, L. F. (ed.): Hunger in History. Food Shortage, Poverty, and Deprivation. Oxford-Cambridge, Blackwell, 27-55.

- Description of **article in certain review**: Author (year of its publication): Title of article. Name of review, its number. Place of publication, published by, pages from - to.

Example:

Sluga, G. (1996): Identity and Revolution: The History of the "Forty Days" of May 1945. Annales 8/96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 125-140.

If the same author(s) is (are) cited a number of times, the articles are to appear in alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

11. Printer's marks for accentuations are to be as follows:

underlined for **semi-bold**,

undulatory line for *italics*.

Computer notation is to include suitable marks for bold and *italics*.

12. Abbreviations in the texts are to be explained in brackets when appearing for the first time. A list of used abbreviations can be added to the article.

13. When assessing a publication, its author, title, place, publishing house, year of publication and page numbers (or appropriate description from Item 10) are to be stated in the title of the article.

14. First copies of printed articles will be sent to authors for **proof-reading**. Authors are obliged to return them in three (3) days. No new sentences are allowed to be added during proof-reading. The second (printing) proofs will be read by the Editorial Board.

15. Authors are kindly requested to consider these instructions at all times. In case of any indistinctness, please do not hesitate to contact the review's Editorial Board.

EDITORIAL BOARD

UDC 316.72:339.92

329.73:008(4-191.2):339.92

Milan BUFON, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

Nazionalismo e globalizzazione: una prospettiva centroeuropea

Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 7-14

Il contributo esamina il rapporto tra il nazionalismo, quale tendenza alla conservazione e all'allargamento delle differenze sociali e culturali, e la globalizzazione, quale tendenza all'integrazione sociale ed economica, nel caso dell'area centroeuropea. Qui, a differenza del nazionalismo classico euro-occidentale, basato sul principio della nazione, ovvero sulla connessione tra stato e identità nazionale, viene posto in primo piano il nazionalismo culturale, coltivato dalle varie comunità nazionali indipendentemente da come è organizzato politicamente l'ambiente sociale. Sotto questo aspetto perciò, proprio l'esperienza centroeuropea risulta essere particolarmente interessante per comprendere gli attuali problemi legati all'espansione dei processi integrativi nel continente europeo e per verificare non solo le possibilità di attuazione del nuovo paradigma di civiltà rappresentato dal continente europeo, desideroso di accogliere le diversità culturali e l'integrazione sociale ed economica, ma anche la sua capacità di affermarsi nel più ampio contesto mondiale.

UDC 316.62(450=163.6)

316.62(436.5=163.6)

Marija JURIC-PAHOR, IT-34173 Trieste, Via dei Falchi 2

Circa l'identità etno-nazionale degli sloveni della Carinzia e di Trieste

Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 15-30

Il contributo illustra la "sistemica interna", condizionata dagli eventi storici, dell'identità etno-nazionale e constata che il nazionalismo influisce in maniera deleteria sull'identità etnica, la trasforma, parzialmente e/o completamente, in identità nazionale. Da qui anche il neologismo etno-nazionale. Sulla base di testi specialistici e letterari, nonché attraverso una serie di interviste con persone con un livello di istruzione superiore, nati dopo il 1945 (20 in Carinzia, 20 nel territorio di Trieste), l'autrice sostiene che il nazionalismo, e quindi l'identità nazionale, sono più radicati negli sloveni di Trieste, mentre presso gli sloveni della Carinzia l'accento è maggiore sull'identità etnica. Una delle ragioni principali viene vista nel fatto che i secondi non ebbero mai la possibilità di assurgere a forza egemonica, il che risparmiò loro (dopo la prima guerra mondiale) la "coscienza della sconfitta" e l'atteggiamento ad essa connesso di "vittime", ossia un atteggiamento che dà il senso della disperazione.

UDC 930.85(497.4/5 Istra)

316.72(497.4/5 Istra)

Karmen MEDICA, Istituto per le questioni nazionali, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 25

"L'istriantà" - fra "centro" e "periferia"

Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 31-38

Lo studio indica alcuni elementi fondamentali: primo, "Istriantà" intesa come concetto usato dagli istriani per definire se stessi; secondo "istriano", ad indicare come i "non istriani" indicano gli abitanti dell'Istria. Siamo partiti da due considerazioni basi:

- Il concetto di "Istriantà" esiste da molto tempo o è nato di recente?

- Ha origine in Istria, zona "periferica" dello stato, o piuttosto nei centri nazionali, dove è risvegliato in determinate situazioni?

Ci siamo limitati alla presentazione degli elementi fondamentali della cosiddetta "categoria di istriantà" e dei suoi elementi principali. Questi includono: il fenomeno di "Istriantà", le varie concezioni di "Istriantà", i circoli culturali istriani, il pluralismo etnico e etnolinguistico.

I fatti più recenti sono stati studiati in maniera più superficiale, in modo da lasciarli ad un'analisi successiva, sicuramente più facile, data la distanza. Per la prima tesi sul concetto di "Istriantà", sulla sua nascita approssimativa, sul suo sviluppo e sulle sue modificazioni, potremmo affermare che esso è mutato nel corso del tempo. Spesso è dipeso dalla contingenza politica e perciò il concetto stesso non può essere che relativo. Per quanto riguarda la seconda considerazione, si potrebbero confermare entrambe le ipotesi, vale a dire che l'Istriantà abbia origine sia in Istria sia, in determinate situazioni, nelle capitali nazionali.

UDC 061.23(=863+50)(497.4 Koper)"19"

Vesna GOMEZEL MIKOLIC, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18

Le organizzazioni sociali a Capodistria quale espressione della struttura dei rapporti tra gli appartenenti a comunità etniche diverse

Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 39-52

L'articolo presenta una rassegna delle più importanti organizzazioni e società di Capodistria nel XX secolo, in campo politico, scolastico, ecclesiastico, culturale e di altro genere. Le varie forme di aggregazione formale e informale degli appartenenti alle due comunità etniche, slovena e italiana, hanno avuto sempre una grossa influenza a Capodistria sull'articolazione dei rapporti tra questi due gruppi sociali, nell'ambito della comunità sociale e linguistica in generale. E viceversa, la struttura dei rapporti tra gli appartenenti alle due comunità etniche, lo status delle quali è spesso cambiato nel corso del XX secolo, trova espressione anche nella forma organizzativa delle loro organizzazioni sociali e delle loro società. Nel presente lavoro esse vengono esaminate soprattutto in merito alle seguenti funzioni: espressione della presenza degli appartenenti alle diverse etnie e del loro status, specchio dell'indirizzo della politica linguistica e delle possibilità di integrazione formale e informale dei rappresentanti delle diverse nazionalità.

<p>UDK 930.85(497.4/5 Istra) 316.72(497.4/5 Istra)</p> <p>Karmen MEDICA, Institut für Nationalitätenfragen, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 25</p> <p>Die "Kategorie der Istrianit�t" zwischen "Zentrum" und "Peripherie"</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 31-38</p> <p>In diesem Beitrag werden einige wesentliche Elemente der "Kategorie Istrianit�t" definiert, wobei es um die Frage geht, wie sich die Bewohner Istriens selbst definieren. Es war jedoch auch von Interesse, wie die "Nichtistriener" die Bewohner Istriens definieren. Dabei wurde von zwei grundlegenden Fragen ausgegangen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hat das Konzept "Istrianit�t" schon immer bestanden oder ist es erst jüngst "entstanden"? - Stammt es aus Istrien als "peripherer" Region des Staates oder aus den Zentren der Nationalstaaten, wo es in verschiedenen Situationen erneut Verwendung findet? <p>Was die erste These zum Konzept der "Istrianit�t" und deren Entstehen, Entwicklung und Modifikationen anbetrifft, so kann zusammenfassend festgestellt werden, daß es sich im Laufe der Geschichte verändert hat. Es war vielmehr von politischen Umständen abhängig, wodurch sich auch die Idee an sich als relativ erweist. Was die zweite These anbetrifft, so lässt sich das eine wie das andere feststellen oder anders gesagt, daß die Istrianit�t aus Istrien stammt, in bestimmten Situationen aber auch aus den Zentren der Nationalstaaten kommt.</p>	<p>UDK 316.72:339.92 329.73.008(4-191.2):339.92</p> <p>Milan BUFON, Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18</p> <p>Nationalismus und Globalisierung: eine zentraleuropäische Perspektive</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 7-14</p> <p>Der Beitrag behandelt das Verhältnis zwischen Nationalismus als Tendenz zur Bewahrung und Verbreitung gesellschaftlicher und kultureller Verschiedenheit und Globalisierung als Tendenz zu gesellschaftlicher und ökonomischer Verbindung am Beispiel des mitteleuropäischen Raumes. Hier steht zum Unterschied vom klassischen westeuropäischen auf dem Staatsprinzip bzw. der Verbindung von Staats- und Volksidentit�t gegründeten Nationalismus, der kulturelle Nationalismus im Vordergrund, den verschiedene Volksgruppen aber nicht mit Bezug auf eine politische Organisation des gesellschaftlichen Raumes, pflegen.</p> <p>In dieser Hinsicht erscheint daher gerade diese mitteleuropäische Erfahrung besonders interessant und trägt bei zum Verständnis der gegenwärtigen Probleme in der Verbreitung von Integrationsprozessen auf dem europäischen Kontinent, aber auch zur Überprüfung der Möglichkeiten nicht nur zur Verwirklichung neuer Zivilisationsparadigmen sondern auch deren Fähigkeit in einem weiteren globalen Kontext zur Geltung zu kommen.</p>
<p>UDK 061.23(=863+50)(497.4 Koper)"19"</p> <p>Vesna GOMEZEL MIKOLI�, Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18</p> <p>Die Beziehungsstrukturen von Angehörigen verschiedener ethnischer Gruppen im Spiegel der gesellschaftlichen Organisationen von Koper</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 39-52</p> <p>Der Beitrag stellt einen Überblick über die wichtigeren politischen, schulischen, kirchlichen, kulturellen und anderen Organisationen und Gesellschaften im 20. Jhdt. in Koper dar. Verschiedene Formen formaler wie nicht formaler Verbindungen unter Zugehörigen zweier autochthoner Volksgruppen, nämlich der slowenischen und der italienischen in der Stadt Koper, üben mit der Zeit durchaus Einfluß auf die Ausbildung von Beziehungen zwischen den beiden Gesellschaftsgruppen im Rahmen von weiteren Gesellschafts- und Sprachgruppen aus. Und umgekehrt spiegelt sich die Struktur der Beziehungen unter Angehörigen zweier Volksgruppen, deren Status sich im Laufe des 20. Jhds. �fters verändert hat, auch in der Organisation ihrer gesellschaftlichen Organisationen und Vereine wider. Diese werden in der vorliegenden Arbeit vor allem unter dem Blickwinkel folgender Funktionen behandelt: sie spiegeln die Anwesenheit von Angehörigen verschiedener Ethnien und deren Status wider und bringen die Ausrichtung der Sprachpolitik und Möglichkeiten formaler wie nicht formaler Verbindungen unter Angehörigen verschiedener Nationalitäten zum Ausdruck.</p>	<p>UDK 316.62(450=163.6) 316.62(436.5=163.6)</p> <p>Marija JURI�-PAHOR, IT-34137 Trieste, Via dei Falchi, 2</p> <p>Zur ethnonationalen Identität der kärntner und triestiner Slowenen</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 15-30</p> <p>Der Beitrag konzentriert sich auf die Darstellung der historisch bedingten "inneren Systematik" der ethnonationalen Identität. Es wird festgestellt, daß der Nationalismus auf die ethnische Identität einen zerstörenden Einfluß nimmt und sie sozusagen teilweise und/oder ganz in eine nationale Identität umformt. Daher kommt es auch zur Neubildung der ethnonationalen Identität. Anhand von Fach- und sch�ngeistiger Literatur sowie Tiefeninterviews mit einzelnen Personen, die nach dem Jahre 1945 geboren wurden und über eine höhere Schulbildung verfügen (20 Personen in Kärnten und 20 Personen in Triest, folgert die Autorin, daß der Nationalismus und mit ihm die nationale Identität bei den Triestiner Slowenen stärker verankert ist, während bei den Kärntner Slowenen die Betonung eher auf der ethnischen Identität liegt. Einen der wesentlichen Gründe dafür sieht die Autorin darin, daß die Kärntner Slowenen nie die Möglichkeit hatten an die Spitze der hegemonialen Macht zu gelangen, ein Umstand der ihnen (nach dem I. Weltkrieg) aber auch das "Bewußtsein der Niederlage" ersparte und die damit verbundene Haltung der "Opfer" bzw. die Haltung jener, die sich auch noch durch die Hoffnungslosigkeit bestärkt fühlten.</p>

<p>UDC 811.163.6'282:341.222(497.5) 811.163.42'282:341.222(497.4)</p> <p>Josip LISAC, Facoltà di Filosofia, HR-23000 Zadar, Obala kralja Petra Kre�imira IV. 2</p> <p>Stato dei dialetti lungo il confine sloveno-croato</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 53-58</p> <p>Nello studio viene preso in esame lo stato dei dialetti lungo il confine sloveno-croato, dall'Istria nord occidentale sino alla zona di confine fra le regioni del Me�imurje e del Prekmurje. In tale fascia � ben rappresentato un continuum dialettale ciacavo-sloveno e caicavo-sloveno, ma per parte dei ciacavi e negli stokavi � evidente che si tratta di immigrati dal sud e dunque, in questo caso, non si pu� parlare di evoluzione naturale della situazione preesistente. In linea di massima dalla parte slovena domina lo sviluppo dialettale sloveno, da quella croata quello croato, anche se con molte particolarit� in varie zone confinarie.</p>	<p>UDC 711.523(497.4 Koper).004.69"313"</p> <p>Marjan HO�EVAR, Facolt� di scienze sociali, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva plo�ad 5</p> <p>Analisi del problema legato alla rivitalizzazione del centro urbano di Capodistria: spazio fisico e contenuti sociali</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 79-94</p> <p>L'analisi sulla rivitalizzazione del centro storico di Capodistria indica un aumentato divario nella dinamica di sviluppo fra i rioni pi� recenti di Capodistria e il nucleo storico. Una nuova centralizzazione del nucleo storico non � pi� ipotizzabile visto che i trend di sviluppo in tutto il mondo indicano la necessit� di un'ulteriore dispersione delle attivit� in tutti i livelli spaziali. Ci� significa che bisogna agire nella riabilitazione degli spazi unici gi� esistenti e nella ricerca dei potenziali vantaggi di carattere spaziale, sociale, ambientale e simbolico. Indispensabile � il rispetto di due criteri equivalenti: l'assicurazione delle funzioni integratrici e contemporaneamente permettere ai gruppi, alle organizzazioni e ai singoli varie forme di individualit� nello spazio. Il punto di partenza non � il rifacimento fisico ma l'armonizzazione di tre elementi: la dinamica sociale, l'individuo e le strutture gi� esistenti.</p>
<p>UDC 711.4(497.4 Koper)"20" 711(497.4 Istra)"20" 325.11(497.4 Istra)"20"</p> <p>Zdravko MLINAR, Facolt� di scienze sociali, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva plo�ad 5</p> <p>Ambiente di residenza e cambiamenti socio-territoriali. Aspetti sociologici inerenti all'organizzazione territoriale delle aree di residenza nel Comune Citt� di Capodistria</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 61-78</p> <p>La riviera slovena si colloca fra le zone di maggiore richiamo per l'insediamento di persone da un'area sempre maggiore. Potenzialmente ci� porta all'affollamento dell'ambiente, il che si pone in antitesi con la tendenza all'individualit� della residenza, alla mobilit� e al desiderio di privacy nell'ambiente di residenza. La politica di sviluppo ambientale va nella direzione di insediamenti concentrici e folti mentre le preferenze abitative della popolazione sono diametralmente opposte. Sulla base di un sondaggio sono state esposte le considerazioni sul collegamento (identificazione) degli abitanti in ambienti territoriali diversificati e le forme caratteristiche di privacy all'interno dell'ambiente di soggiorno come: acustica, visuale, relativa alle visite, comunicativa-informatica e riferita a emissioni e rifiuti. L'analisi indica direttamente o indirettamente una serie di implicazioni applicative (pianificazione urbanistica e abitativa) e teoretico-sociologiche.</p>	<p>UDC 65.012.3(497.4 Koper)"313"</p> <p>Franc TR�EK, Facolt� di scienze sociali, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva plo�ad 5</p> <p>Reazione dell'ambiente di lavoro nel Comune Citt� di Capodistria sui trend di globalizzazione e deindustrializzazione</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 95-110</p> <p>L'ambiente locale di lavoro � caratterizzato da un processo di deindustrializzazione che si estrinseca nel passaggio dall'ambiente industriale a quello di affari e servizi. Esso � caratterizzato dall'esistenza di un numero maggiore di piccoli elementi collegati in rete a da un'organizzazione del lavoro flessibile relativa a orari e spazi. Problemi chiave di questa transizione sono: l'inadeguatezza delle strutture vecchie, ma anche di quelle nuove, la mancata informatizzazione a livello di tutto l'ambiente di lavoro, la non flessibilit� di spazi e orari e i meccanismi non sviluppati di "sostegno e mutuo aiuto" (soprattutto a organizzazioni piccole e nuove). Quanto elencato, assieme ad un inserimento poco intensivo nella rete globale e al mancato collegamento fra i vari elementi all'interno dell'ambiente di lavoro, rende impossibile il suo sviluppo in direzione di una maggiore internazionalizzazione. Bisogna perci� organizzare una rete locale che colleghi tutti gli elementi presenti nell'ambiente di lavoro. Sulla base delle strategie basilari di sviluppo, stabilite consensualmente, la rete locale - grazie alla sua maggiore riconoscibilit� - potr� meglio inserirsi nelle correnti globali.</p>

<p>UDK 711.523(497.4 Koper).004.69"313"</p> <p>Marjan HOČEVAR, Fakultät für Gesellschaftswissenschaften, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5</p> <p>Analyse der Revitalisierungsproblematik des Stadtkerns von Koper; physischer Raum und gesellschaftliche Inhalte</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 79-94</p> <p>Die Analyse zur Revitalisierung weist auf die Zuspitzung der Diskrepanz in der Entwicklungsdynamik der neueren Stadtteile Kopers und des zentralen Altstadtbereichs hin. Eine neuerliche Wiederherstellung der allumfassenden Zentralisierung im Stadtkern ist nicht möglich, da die Entwicklungstrends allgemein in Richtung einer raschen und weitgehenden Zerstreuung der Aktivitäten auf allen räumlichen Ebenen gehen. Es ist daher notwendig, die Rehabilitation einzelner bereits bestehender und die Aufdeckung potenzieller Lokations-, Sozietäts-, Umwelt - sowie symbolischer Prioritäten anzustreben. Wesentlich ist die Beachtung zweier gleichwertiger postmoderner Kriterien: die Sicherstellung integrativer Funktionen (Geselligkeit, Vielfalt, keine Segregation, Zugänglichkeit) und zugleich die Ermöglichung von Gruppen, Organisationen und verschiedene Formen der Individualität für den Einzelnen. Die Revitalisierung kann daher nicht nur an der baulichen Erneuerung ansetzen, sondern muß mit der Koordinierung dreier Elemente; nämlich der gesellschaftlichen Dynamik, des Einzelnen und der baulichen Struktur beginnen.</p>	<p>UDK 811.163.6'282:341.222(497.5) 811.163.42'282:341.222(497.4)</p> <p>Josip LISAC, Philosophische Fakultät Zadar, HR-23000 Zadar, Obala kralja Petra Krešimira IV. 2</p> <p>Die Dialektsituation im kroatisch-slowenischen Grenzgebiet</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 53-58</p> <p>In diesem Beitrag wird die Dialektsituation in den kroatisch-slowenischen Grenzgebieten vom nordwestlichen Istrien bis zum Međimurje und Prekmurje behandelt. Sprachlich sind diese Grenzgebiete durch ein natürliches aekavisch-slowenisches bzw. kajkavisch-slowenisches Dialektkontinuum gekennzeichnet. In jenen Bereichen jedoch, wo Čakaver und Stokaver leben wird deutlich, daß jene aus dem Süden zugewandert sind. Hier gibt es keine natürliche Weiterentwicklung des alten Sprachzustandes. Im Prinzip dominiert auf der slowenischen Seite die slowenische Dialektentwicklung und auf der kroatischen Seite die kroatische, allerdings auch mit vielen Besonderheiten in den verschiedenen Grenzgebieten.</p>
<p>UDK 65.012.3(497.4 Koper)"313"</p> <p>Franc TRČEK, Fakultät für Gesellschaftswissenschaften, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5</p> <p>Reaktionen der Arbeitswelt in der Stadtgemeinde Koper auf die Trends zur Globalisierung und Entindustrialisierung</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 95-110</p> <p>In der lokalen Arbeitswelt zeichnet sich der Prozeß der Entindustrialisierung, der sich im Übergang von Industrie zu Dienstleistung ausdrückt, ab. Charakteristisch dafür ist die größere Anzahl von Fällen mit weniger am Arbeitsprozeß Beteiligten und die flexible räumliche wie zeitliche Organisation der Arbeit. Als Schlüsselprobleme dieses Überganges tauchen Unzulänglichkeit der alten, aber auch neu errichteten physischen Strukturen, Informationsmangel auf der gesamten Arbeitsebene, Flexibilitätsmangel in der räumlichen wie zeitlichen Organisation der Arbeit sowie unentwickelte Mechanismen der "Hilfe zur Selbsthilfe" (besonders für kleinere, neu entstandene Arbeitsorganisationen auf. Notwendig ist die Errichtung eines lokalen Netzes, das alle in der Arbeitswelt vertretenen Komponenten einschließen sollte. Auf der Basis einer in gemeinsamem Einvernehmen erstellten, grundlegenden Entwicklungsstrategie wird das lokale Netz - mit seiner größeren Identifizierbarkeit - leichter in globale Gefüge eingebunden werden.</p>	<p>UDK 711.4(497.4 Koper)"20" 711(497.4 Istra)"20" 325.11(497.4 Istra)"20"</p> <p>Zdravko MLINAR, Fakultät für Gesellschaftswissenschaften, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5</p> <p>Lebensraum und gesellschaftlich bedingte räumliche Veränderungen</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 61-78</p> <p>Der slowenische Küstenbereich gehört zu den attraktivsten Siedlungsgebieten und zieht die Menschen aus dem weiten Hinterland an. Dies führt zu einer potentiellen räumlichen Verdichtung, die dem immer größer werdenden Streben nach Individualität hinsichtlich Wohnort und Mobilität sowie dem Trachten nach einem privaten Lebensraum entgegenläuft. Die Politik der Raumentwicklung strebt nach dichter und gedrängter Besiedlung, die Bedürfnisse der Bevölkerung gehen jedoch genau in die entgegengesetzte Richtung. Auf Umfragen basierende Äußerungen der Bevölkerung hinsichtlich ihrer Bindung bzw. Identifikation mit verschiedenen räumlichen Gegebenheiten werden ebenso dargelegt wie typische Störungen der Privatsphäre innerhalb des Wohngebietes, wie Belästigungen durch Lärm, Sozialkontrolle der Nachbarn, Werbekampagnen, Emissionen verschiedenster Art und Abfälle. Die durchgeführte Analyse zeigt mittel-wie unmittelbar die Art der Verflechtung von urbanistischer Planung, Wohnraumprojekten und soziologischen Studien.</p>

<p>UDC 656.6:621.869.8(262) 338.47:627.2(262)</p> <p>Majda PRIJON e Josip ZOHIL, Università di Ljubljana, Facoltà di marittima e trasporti, SI-6320 Portorose, Via dei marittimi 4</p> <p>Trasporti Feeder nel Mediterraneo</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 113-120</p> <p>Il contributo esamina i trasporti <i>feeder</i> nel Mediterraneo, suddiviso allo scopo in Mediterraneo centrale, compreso il Mare Adriatico, orientale e occidentale. Benché tutte le zone possiedano delle qualità particolari, come risulta evidente dai dati contenuti in questo lavoro, esse hanno anche numerosi elementi comuni (porti di raccolta, trasportatori, ecc.), perciò è sensato trattarle come una cosa sola. Per comprendere i trasporti <i>feeder</i> nel Mare Adriatico è importante conoscere quanto accade in queste zone, vista la loro reciproca influenza.</p>	<p>UDC 656.1/5.078(497.4+4)</p> <p>Miran GAJŠEK, Ministero per l'ambiente ed il territorio della Repubblica di Slovenia, Ufficio per la pianificazione territoriale, 1000 Ljubljana, Dunajska 47</p> <p>Manca PLAZAR MLAKAR, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>Progettazione del Corridoio di scorrimento cretese multimodale n. 5 in Slovenia</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 135-148</p> <p>Il progettato corridoio di scorrimento cretese multimodale n. 5 significherà, come previsto, una ristrutturazione qualitativa dell'asse di sviluppo sloveno costituito da Capodistria, Ljubljana e Maribor. L'asse di sviluppo, in caso di armonizzazione con la rete degli abitati e le altre infrastrutture, e tenendo nella dovuta considerazione gli aspetti della tutela ambientale, influenzerà positivamente lo sviluppo urbano e regionale. Nonostante i potenziali pericoli, mediante una giusta pianificazione, progettazione e gestione del corridoio di scorrimento multimodale, l'effetto globale sullo sviluppo e sull'ambiente in Slovenia sarà positivo.</p>
<p>UDC 656.6:621.869.8(262.3-17) 338.47:627.2(262.3-17)</p> <p>Josip ZOHIL e Majda PRIJON, Università di Ljubljana, Facoltà di marittima e trasporti, SI-6320 Portorose, Via dei marittimi 4</p> <p>Il traffico container nel bacino Alto Adriatico</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 121-126</p> <p>Di solito, il traffico portuale di container viene descritto mediante la domanda e l'offerta delle linee di trasporto, le modalità di trasporto, i fattori coinvolti (trasportatori, porti, ecc.) e gli altri elementi del mercato. Nel presente contributo sono raccolti i dati che illustrano la situazione del traffico container in determinati porti del bacino Alto Adriatico. Nella parte finale sono descritti i possibili fattori che l'hanno influenzata e continuano a farlo.</p>	<p>UDC 615.851.3:7</p> <p>Simona TANCIG, Facoltà di Pedagogia di Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16</p> <p>Mojca VOGELNIK, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>Analisi della situazione e delle necessità nel campo dell'assistenza con l'arte nei settori della salute, della tutela sociale e della scuola in Slovenia</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 151-168</p> <p>L'articolo presenta un'analisi della situazione e delle necessità nel campo dell'Assistenza con l'Arte (PzU - AcA) nei settori della sanità, della tutela sociale e della scuola.</p> <p>Nell'introdurre e affermare nella pratica attuale il nuovo metodo rappresentato dall'AcA è importante che tale processo venga pianificato sulla base di analisi della situazione attuale, che permettano di individuarne la specificità e i punti critici, dai quali dipende il successo del processo di implementazione. Nella ricerca si è ricorsi ad un sondaggio basato sia su domande riguardanti l'attività specialistica, ovvero le esperienze dell'AcA, sia su domande inerenti all'apprendimento e all'abilitazione nel campo dell'AcA. Da un campione di 175 persone di varie istituzioni sono pervenute 130 schede che sono state elaborate.</p> <p>Dall'analisi sono usciti dati rilevanti sulla situazione attuale da noi nel campo dell'AcA e sono state individuate le sue potenzialità di sviluppo nei settori della sanità, della tutela sociale e della scuola.</p>
<p>UDC 658.115 Luka Koper: 339.13</p> <p>Josip ZOHIL, Iztok OSTAN e Majda PRIJON, Università di Ljubljana, Facoltà di marittima e trasporti, SI-6320 Portorose, Via dei marittimi 4</p> <p>Possibili mercati per l'ente Porto di Capodistria</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 127-134</p> <p>I possibili mercati dell'Ente Porto di Capodistria sono stati valutati sulla base di due criteri: distanza e costo del trasporto. Vengono indicati i dati riguardanti la manipolazione delle merci nello scalo capodistriano e l'entità della sua presenza nei traffici commerciali, soprattutto sotto l'aspetto della concorrenzialità con i porti del Nord-Atlantico.</p>	

<p>UDK 656.1/.5.078(497.4+4)</p> <p>Miran GAJŠEK, Ministerium für Umwelt und Raum der Republik Slowenien, Büro der Republik Slowenien für Raumplanung, SI-1000 Ljubljana, Dunajska 47</p> <p>Manca PLAZAR MLAKAR, Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18</p> <p>Zum Projekt des auf der 2. Paneuropäischen Verkehrskonferenz von Kreta beschlossenen "Multimodalen Verkehrskorridors Nr. 5" in Slowenien</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 135-148</p> <p>Der projektierte "Multimodale Verkehrskorridor Nr. 5" wird beträchtlich zur qualitativen Entwicklung der Achse Koper - Ljubljana - Maribor beitragen. Diese Achse wird sich bei entsprechender Koordination mit dem Besiedlungsnetz und der übrigen Infrastruktur sowie unter Rücksichtnahme auf umweltschützerische Aspekte positiv auf die urbane und regionale Entwicklung auswirken. Trotz potentieller Gefährdungen wird das Projekt in seiner Gesamtheit bei ordnungsgemäßer Planung und Durchführung auf die Entwicklung und Umwelt Sloweniens einen günstigen Einfluß nehmen.</p>	<p>UDK 656.6:621.869.8(262) 338.47:627.2(262)</p> <p>Majda PRIJON, Josip ZOHIL, Universität Laibach, Fakultät für Seefahrt und Verkehr, SI-6320 Portoroz, Pot pomorščakov 4</p> <p>Feeder Transporte im Mittelmeerraum</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 113-120</p> <p>Der Beitrag behandelt die <i>Feeder</i> Transporte im Mittelmeerraum, der üblicherweise in drei Bereiche, nämlich einen zentralen, zu dem auch die Adria gehört, einen westlichen und einen östlichen, unterteilt wird. Obwohl, wie auch aus den Angaben dieses Beitrages ersichtlich wird, jede Region ihre Besonderheiten besitzt, haben die Mittelmeerländer doch auch ziemlich viele grundlegende Gemeinsamkeiten (Sammelhäfen, Spediteure usw.), weshalb es auch sinnvoll ist, sie als Einheit zu betrachten. Wegen der gegenseitigen Einflüsse sind die Geschehnisse in den erwähnten Regionen für das Verständnis der <i>Feeder</i> Transporte im Adriatischen Meer von Bedeutung.</p>
	<p>UDK 656.6:621.869.8(262.3-17) 338.47:627.2(262.3-17)</p> <p>Josip ZOHIL, Majda PRIJON, Universität Laibach, Fakultät für Seefahrt und Verkehr, SI-6320 Portoroz, Pot pomorščakov 4</p> <p>Der Containerverkehr im Nordadriatischen</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 121-126</p> <p>Der Containerverkehr in Häfen wird gewöhnlich mit Angebot und Nachfrage bezüglich Transportrouten, mit Transportmöglichkeiten, mit Beteiligten (Spediteure, Häfen etc.) und anderen den Handel betreffenden Aspekten umschrieben. In diesem Beitrag werden Daten gesammelt, die die Situation des Containerverkehrs in ausgewählten Häfen des Nordadriatischen beschreiben. Im Schlußteil werden auch mögliche Faktoren beschrieben, die auf diese Situation Einfluß nahmen und immer noch nehmen.</p>
<p>UDK 615.851.3:7</p> <p>Simona TANCIG, Pädagogische Fakultät in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16</p> <p>Mojca VOGELNIK, Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18</p> <p>Zustands- und Bedarfsanalyse betreffend Hilfe durch Kunst in den Sektoren Gesundheit, Sozialschutz und Schulwesen</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 151-168</p> <p>In diesem Beitrag wird eine Analyse des Zustandes und des Bedarfs an Hilfe durch Kunst (PzU) in den Sektoren Gesundheit, Sozialschutz und Schulwesen vorgestellt. Zur Einführung aber auch damit der neue Bereich des PzU innerhalb der bestehenden Praxis zum Tragen kommt, ist es wichtig, daß dieser Prozeß aufgrund der Analyse des bestehenden Status' geplant wird, wodurch das Erkennen von Spezifika und kritischen Punkten, von welchen der Erfolg des Ergänzungsprozesses abhängt, ermöglicht wird. Für die Untersuchung wurde ein Fragenkatalog verwendet, der sowohl Fragen aus der fachlichen Arbeit bzw. Praxis des PzU als auch Fragen zur Bildung und Qualifikation für PzU umfaßte von 175 Personen, die als Modellfall galten, kamen 130 ausgefüllte Fragebogen zur statischen Auswertung. Aus der Analyse ergaben sich relevante Daten über den derzeitigen Zustand des PzU und es konnte festgestellt werden, wo dessen potentielle Entwicklungsmöglichkeiten in den Sektoren Gesundheit, Sozialschutz und Schulwesen liegen.</p>	<p>UDK 658.115 Luka Koper: 339.13</p> <p>Josip ZOHIL, Iztok OSTAN und Majda PRIJON, Universität Laibach, Fakultät für Seefahrt und Verkehr, SI-6320 Portoroz, Pot pomorščakov 4</p> <p>Die möglichkeiten des Hafens von Koper als Markt</p> <p>Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998, S. 127-134</p> <p>Die Möglichkeiten des Hafens von Koper als Markt werden aufgrund zweier Kriterien bewertet: auf der Basis von Entfernungen und auf der Basis von Frachtgebühren. Vorgelegt werden Angaben über die faktische Umformung des Hafens Koper und über dessen Anteil am Warenumsatz, vor allem in Hinblick auf die Konkurrenz der Nordatlantik- Häfen.</p>

<p>UDC 364(497.4 Koper)-056.3</p> <p>Mateja SEDMAK, Centro di Ricerche Scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>L'approccio individuale quale alternativa alle forme attuali di trattamento dei soggetti con esigenze particolari. L'esempio del Comune Città di Capodistria</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 169-180</p> <p>Il contributo tratta la questione dei soggetti con esigenze particolari che, nonostante i cambiamenti nel settore della tutela sociale e una comprensione più umana dei diversi, subentrati con l'affermarsi dei movimenti alternativi alla fine degli anni Sessanta di questo secolo, continuano a trovarsi in una condizione di cittadini di secondo ordine e privi di diritti. Questi soggetti, fruitori dei servizi sociali, non dispongono né della forza necessaria né della possibilità di influire sulla propria vita e sulle situazioni importanti che li riguardano. La (im)potenza di questa categoria della popolazione e la loro (im)possibilità di vita vengono evidenziate attraverso l'esempio del comune Città di Capodistria. Nella parte finale del contributo troviamo esempi di autorganizzazione di questi fruitori dei servizi sociali e una visione dell'approccio individuale quale alternativa alle attuali forme di trattamento nei loro confronti. Questo approccio presuppone una completa affermazione degli "inermi" ed un trattamento secondo il principio "collaborare con" invece di "operare per" i fruitori.</p>	<p>UDC 323.15:372.891(497.4)</p> <p>Karmen KOLENC-KOLNIK, Facoltà di Pedagogia di Maribor, Dipartimento di Geografia, SI-2000 Maribor, Koroška 160</p> <p>Conoscere le minoranze nazionali nell'ambito dello studio della geografia nelle scuole elementari e medie slovene</p> <p>Annales: Annali di Studi istriani e mediterranei, 12, 1998, pp. 181-188</p> <p>Il nuovo stato della Slovenia rappresenta la nostra attuale realtà sociale, mentre la problematica minoritaria è una nostra costante storica. L'insegnamento della geografia con intendimenti e contenuti volti alla conoscenza delle minoranze nazionali dovrebbe stimolare nei giovani la necessità di comprendere le varie ragioni delle diversità culturali, civili, politiche e territoriali del mondo. L'articolo presenta i risultati di un'analisi quantitativa dei materiali didattici di geografia, adoperati nell'insegnamento nelle scuole elementari e medie slovene. La questione didattica fondamentale è rappresentata dal quando e dal come gli alunni, durante lo studio della geografia, affrontino i temi riguardanti le minoranze nazionali affinché possano comprenderli e assorbirli in tutta la loro complessità; e se gli intendimenti ed i contenuti pedagogici siano prestabiliti in modo tale che il loro apprendimento sia in grado di creare "un ponte di comprensione" tra il proprio Paese, la propria identità nazionale, le minoranze nazionali e la comprensione internazionale. La seconda questione della ricerca è legata al ruolo dell'insegnante e al suo rapporto nei confronti dei contenuti pedagogici riguardanti le minoranze nazionali e l'importanza della dimensione internazionale dell'insegnamento della geografia.</p>

UDK 323.15:372.891(497.4)

Karmen KOLENC KOLNIK, Pädagogische Fakultät Maribor,
Abteilung für Geographie, SI-2000 Maribor, Koroška 160

**Kenntnisse über nationale Minderheiten im Geographieunterricht
in den Grund- und Mittelschulen Sloweniens**

Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998,
S. 181-188

Der neuentstandene Staat ist unsere gegenwärtige gesellschaftliche Realität, die Minderheitenproblematik aber ist unsere historische Konstante. Der Geographieunterricht sollte mit seinem Lehrziel und seinen Lehrinhalten, die mit Kenntnissen über nationale Minderheiten verbunden sind, in den jungen Menschen das Bedürfnis zum Verstehen der verschiedenen Ursachen für die kulturelle, politische, räumliche und die Zivilisationen betreffende Vielfalt der Welt anregen. In diesem Beitrag werden die Resultate einer quantitativen Analyse des Geographielehrstoffes, der zum Unterricht in den slowenischen Grund- und Mittelschulen zur Verwendung kommt, vorgelegt. Die grundlegende didaktische Frage ist, wann und wie die Schüler wie Geographieunterricht mit Themen zu den nationalen Minderheiten in Kontakt kommen und ob sie diese in ihrer Komplexität verstehen und sich eignen können. Werden Lehrziele und Lehrinhalte derartig vermittelt, daß aus deren Verständnis eine "Brücke des Verstehens" zwischen eigenem Staat, Volksidentität, nationalen Minderheiten und internationalem Verständnis entsteht? Die zweite Frage, die zur Untersuchung steht, aber ist mit der Rolle des Lehrers und dessen Beziehung zu den Lehrinhalten, die sich auf nationale Minderheiten und die Bedeutung der internationalen Dimension des Geographieunterrichtes beziehen, verbunden.

UDK 364(497.4 Koper)-056.3

Mateja SEDMAK, Wissenschaftliches Forschungszentrum der
Republik Slowenien in Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

**Der individualisierte Zugang als Alternative zur bestehenden Praxis
in der Behandlung von Menschen mit besonderen Bedürfnissen -
am Beispiel der Stadtgemeinde Koper**

Annales: Annalen für istrische und mediterrane Studien, 12, 1998,
S. 169-180

Der Beitrag behandelt Menschen mit besonderen Bedürfnissen, die sich trotz Vorkehrungen im Bereich des Sozialschutzes und einer durch den Anstieg alternativer Bewegungen am Ende der Sechzigerjahre bewirkten humaneren Einstellung sonstiger Institutionen immer noch in der Position eines zweitklassigen und rechtlosen Staatsbürgers befinden. Benützer sozialer Dienste haben weder die nötige Macht noch die Möglichkeit auf ihr eigenes Leben und für sie relevante Lebenssituationen Einfluß zu nehmen. Die (Ohn)Macht der genannten Bevölkerungskategorie und ihre Lebens (un)möglichkeiten werden am Beispiel der Stadtgemeinde Koper aufgezeigt. Im Schlußteil des Beitrages folgt eine Darstellung der Selbsthilfeorganisation der Benützer von Sozialdiensten und eine Vision zum individualisierten Zugang als Option zur bestehenden Behandlungspraxis. Jeder Zugang setzt die Ermächtigung der "Ohnmächtigen" und eine Tätigkeit nach dem Prinzip "zusammenarbeiten mit" anstelle "arbeiten für" die Benützer voraus.

Poleg glavnega sponzorja banke Banka Koper d.d. so prispevali še

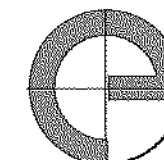

Telekom
Slovenije

PACO DOO LJUBLJANA

Adriatic
zavarovalna družba d.d.

LUKA KOPER

emona obala koper d.d.

NAJBOLJ BRAN ČASOPIS NA PRIMORSKEM

ZAVOD ZA ODPRTO DRUŽBO - SLOVENIJA
OPEN SOCIETY INSTITUTE - SLOVENIA